MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ
EKONOMİK ARAŞTIRMA MERKEZİ
Yayın No: 9

YENİDEN YAPILANMA SÜRECİNDE TÜRK CUMHURİYETLERİ VE İSLAM ÜLKELERİNİN SOSYO-EKONOMİK YAPILARI VE TÜRKİYE İLE İLİŞKİLERİ

İstanbul 1998

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ
EKONOMİK ARAŞTIRMA MERKEZİ
Yayın No: 9

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
KÜT. DÖK. D. BŞK.
£.N
7056

Yapım: KALİBRE GRAFİK LTD. ŞTİ.
Fazılpaşa Cad. No: 9 Topkapı / İstanbul Tel: (212) 612 12 41
Birinci Baskı, İstanbul, Nisan 1998
ISBN 975400170-7

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

BU PROJE,
MARMARA ÜNİVERSİTESİ ARAŞTIRMA FONU
TARAFINDAN DESTEKLENMİŞTİR.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

HC
415.15
.Y46
1998
c.1

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

YENİDEN YAPILANMA SÜRECİNDE TÜRK CUMHURİYETLERİ VE İSLAM ÜLKELERİNİN SOSYO-EKONOMİK YAPILARI VE TÜRKİYE İLE İLİŞKİLERİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SUNUŞ

Elinizdeki kitap, 1993 yılında Marmara Üniversitesi bünyesinde gerçekleştirilen "Yeniden Yapılanma Sürecinde Türk Cumhuriyetleri ve İslam Ülkelerinin Sosyo-Ekonomik Yapıları ve Türkiye ile İlişkileri" başlıklı araştırma projesinin yayınlanmış halidir.

Sözkonusu proje Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu başkanlığında yürütülmüş ve Ortadoğu'da İşgücü-Göç ve Petrol bölümü Doç. Dr. Mustafa Aykaç; Ortadoğu Ülkelerinin Ekonomik Yapıları bölümü Yrd.Doç. Dr. Kamil Uslu ve Siyasi Tarihleri bölümü Dr. Sinan Marufoğlu; Balkan Ülkeleri bölümü Yrd. Doç.Dr. Gülfettin Çelik; Orta Asya Cumhuriyetleri bölümü Arş. Gör. Fahri Solak; Kırım ve Kafkasya bölümü Arş.Gör. Rahmi Deniz Özbay; Güney Doğu Asya Ülkeleri bölümü Arş. Gör. Erol Özvar ve Güney Asya Ülkeleri bölümü Baki Çakır tarafından yazılmıştır.

Proje kapsamında, İslam Dünyası'nın genel görünümü ve temel göstergelerinin toplu olarak okuyucuya sunulması amaçlanmış, detaylı analizlere girilmemiştir. Bu yönüyle çalışma dökümanter bir özellik taşımaktadır.

Kitabın yayınının daha fazla gecikmemesi için proje tarihindeki bilgilere dokunulmamış, küçük düzeltmeler dışında aynen yayınlanmıştır. Okuyucunun bu hususu gözönünde bulundurması yararlı olacaktır.

Söz konusu bölgelerde siyasi ve sosyal dönüşümün hızlı oluşu ve halen devam ediyor olması, verilerin güncelliğini yitirmesine neden olmaktadır. Ancak Türkiye'de bu konuya ilişkin verilerin toplu olarak yer aldığı eserlerin azlığı nedeniyle, çalışmanın bu haliyle de önemli bir boşluğu dolduracağı ümidindeyiz. Katkıda bulunan araştırmacılara teşekkür eder, yararlı olmasını dilerim.

Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu
M.Ü. Ortadoğu ve İslam Ülkeleri
Ekonomik Araştırma Merkezi Müdürü

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İÇİNDEKİLER

Giriş 11-12

I. Bölüm
Doç. Dr. Mustafa Aykaç
Ortadoğu Ülkelerinde İşgücü-Göçü: Sorunlar ve Beklentiler 15-34

II. Bölüm
Doç. Dr. Mustafa Aykaç
Ortadoğu'da Petrol 35-55

III. Bölüm
Yrd. Doç. Dr. Kamil Uslu
Ortadoğu Ülkelerinin Genel Ekonomik Görünümü 57-169

IV. Bölüm
Dr. Sinan Marufoğlu
Ortadoğu'da Bazı Arap Ülkelerinin Kronolojik Siyasi Tarihleri 171-219

V. Bölüm
Yrd. Doç. Dr. Gülfettin Çelik
Balkan Ülkeleri ve Sosyo-Ekonomik Yapıları 221-280

VI. Bölüm
Fahri Solak
Orta Asya Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Yapıları 283-339

VII. Bölüm
Baki Çakır
Güney Asya Ülkelerinin Sosyo-Ekonomik Yapıları 341-376

VIII. Bölüm
Erol Özvar
Güneydoğu Asya Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Yapıları 377-389

IX. Bölüm
Rahmi Deniz Özbay
Kafkasya Ülkeleri ve Kırım'ın Sosyo-Ekonomik-Siyasi Statüleri ve Kısa Tarihleri 391-463

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Giriş

Sonuna yaklaştığımız 20. yüzyılda Türk ve İslam Dünyasının siyasi, iktisadi ve sosyo-kültürel yapısı ve hedefleri, bu yüzyılın başlarında şekillenmiş olan dünya sisteminin güç merkezlerine bağımlılık ilişkisinin doğmasına bağlı olmuştur. Yüzyılın başından 1924 yılına kadar İslam Dünyası ile dünya sisteminin güç merkezleri arasında yarı-sömürge bağımlılığı süreci ve 1924 yılından 2. Dünya Savaşı sonrasına kadar mutlak-sömürge bağımlılığı süreci yaşanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayıp, 1970'li yıllara kadar devam eden ulus devletlerin kurulması döneminde ise, sömürgeleştirilmiş Türk ve İslam dünyasındaki devletlerin iki kutuplu dünya dengesine göre ideolojik cepheleşme ve ulus-devletlerin siyasi ve iktisadi yapılarını hakim kapitalist dünya sistemine, yeni bağımlılık anlayışına göre entegre edilmesi yaşanmıştır.

1980'lerin ikinci yarısından itibaren iki kutuplu dünya sisteminde görülen yeni eğilimler, siyasi, sosyal, iktisadi ve teknolojik alandaki değişimleri izleyerek dünya çapında yeni yapılanmaları beraberinde getirmiştir. 1990'lara gelindiğinde her alandaki köklü değişimler ve çalkantılar, iki kutuplu dünya sistemini çökertip, tek kutuplu bir "yeni dünya düzeni" dönemi başlatmıştır. Bu dönemde, dünya güç dengesinin unsurlarından biri olan Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucunda bağımsızlıklarına kavuşan Türk Cumhuriyetleri ve dağılmış bir Doğu Avrupa bloku dünya sisteminin yeni unsurları olarak ortaya çıkmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılışı, Ortadoğu, Orta Asya, Kafkaslar, Güneydoğu Asya ve Kuzey Afrika'da da bir değişim sürecini beraberinde getirmiştir. Özellikle Orta Asya ve Kafkaslarda bağımsızlığına kavuşan Türk Cumhuriyetleri'nin bir yandan öz benliğine ve kültürel köklerine kavuşma çabalarını, siyasi alanda baskıcı ve totaliter anlayıştan halka ve halkın seçimine dayanan demokratik yönetime geçiş ve iktisadi hayatta da piyasa ekonomisinin işleyişini uygulamaya adım atma çabaları desteklemiştir. Türkiye, 70 yıllık bir baskıcı ve totaliter Marksist dönemin kapanmasıyla, beklemediği ve tahmin etmediği bir şekilde kendisini "Türk Dünyası"olarak ifade edilen büyük bir fırsatlar dünyasının önünde bulmuştur.

Dünyada birçok alanda yaşanan yeniden yapılanma İslam ve Türk dünyasında

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
KÜTÜPHANE ve [illegible]
DAİRE BAŞKANLIĞI

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

da, dini uyanış, siyasi bağımsızlık ve halka dayanan yönetim, dışa kapalı ve devlet ağırlıklı dünya rekabet ve teknolojisinden kopuk ekonomiden rekabete, kaliteye ve verimliliğe dayanan piyasa ekonomisine geçiş ve dünya ile bağlarını kurma ve ilişkilerini geliştirme şeklinde kendini göstermeye başlamıştır.

İslam ve Türk dünyasının bu dönemde yeniden yapılanma yönündeki çabaları, Türkiye'yi bu yüzyılın başından beri görülebilen en önemli stratejik ve tarihi bir sorumluluk ve fırsatlar zinciri ile karşı karşıya bırakmıştır. Yaklaşık 640 yıl Avrupa topraklarında yaşayan ve Avrupa'nın kaderi üzerinde etkili olan Türkler, Avrupa ve Amerika tarafından temsil edilen Batı blokunun hakimiyeti ve etkileri karşısında yaklaşık bir asırdır pasif duruma düşmüştür. Avrupa'nın bu yüzyılın ortalarından itibaren kaybettiği dünya üzerindeki itibar ve nüfuzu yeniden kazanmaya çalışmasına karşılık, Türkiye'nin Avrasya ve Ortadoğu'da bağımsız, stratejik ve tarihi misyonuna uygun bir yer edinmesi ve ağırlığa sahip olmasını engelleme arzusu ve anlayışının ipuçları ortaya çıkmaya başlamıştır.

Türkiye bir taraftan Bosna-Hersek'ten Çin'e kadar uzanan bir Türk dünyası ile ilişkilerini geliştirerek dünyadaki konumunu güçlendirme imkanını yakalarken, diğer taraftan Fas'tan Endonezya'ya kadar bir Güney İslam dünyası ile konumunu güçlendirebilir ve ilişkilerini her alanda geliştirebilir. Bu noktada iktisadi, siyasi, sosyal, kültürel ve haberleşme alanında meydana gelen küresel değişiklikler ve ilişkiler her iki dünyada Türkiye'nin bu fırsatları realize etmesine katkıda bulunacak önemli bir faktördür. İktisadi yapı ve ilişkiler, mal ve hizmetler, teknoloji, finans, sosyal ve kültürel olaylar, ulusal sınırlar yokmuşçasına dünya çapında etkili olmaktadır. Ulusal sınırlarla çevrili ve dışa kapalı her düzenleme ve faaliyet, küreselleşmenin zorladığı dünyaya açılma ve çok yönlü ilişki kurma trendiyle tehdit edilmektedir. Türkiye, 21. yüzyıla girerken, 20. yüzyıl boyunca tutulduğu bağımlı ve pasif durumdan kurtularak aktif ve her alanda Türk ve İslam dünyası ile gelişmiş ilişkilere sahip güçlü bir ülke konumunu elde edecek fırsatlarla karşı karşıya gelmiş kabul edilebilir. Bu ise, uzun soluklu ve sağlıklı stratejilerin belirlenmesi ve uygulanması için gerekli ilmi araştırmalara ihtiyaç göstermektedir. Yeni dönem, bu yöndeki çalışmaları ve yayınları da hızlandırmış ve artırmıştır. Bu yayınlar, 21. yüzyılda Türk ve İslam Dünyası'nın güçlü ve aydınlık geleceğine katkıda bulunmayı gaye edinmiş çabalar olarak mütalaa edilebilir.

Doç. Dr. Mustafa Aykaç
M.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Çalışma Ekonomisi Bölümü, Öğretim Üyesi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTADOĞU ÜLKELERİNDE İŞGÜCÜ-GÖÇÜ: SORUNLAR VE BEKLENTİLER

Doç. Dr. MUSTAFA AYKAÇ(*)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

(*) Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Çalışma Ekonomisi Bölümü, Öğretim Üyesi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1- GİRİŞ
2- ARAP DÜNYASINDA İŞGÜCÜ PİYASASININ ÖZELLİKLERİ
a. İşgücünün Hacmi
b. Ham Katılma Oranları
c. İşgücünün Dağılımı
d. İşgücü Artışı
3- ULUSLARARASI İŞGÜCÜ GÖÇÜ
a. Kuzey Afrika
b. Libya ve Körfez Devletleri
c. Mesleki Yapı
d. Göçmen İşgücünün Milliyet Kompozisyonu
e. İstihdam Şartları
4- ULUSLARARASI İŞGÜCÜ GÖÇÜNDE BUGÜNKÜ EĞİLİMLER
5- SENDİKALAR
a. Sendikaların Gelişimi
6- ORTADOĞU VE KUZEY AFRİKA'DA İKTİSADİ TERCİHLER VE İŞÇİLERİN KONUMU
DİPNOTLAR

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1. GİRİŞ

Tüm bölgelerde işgücünün artışı, özellikleri ve organzasyonu gelişmede önemli bir sorun oluşturmaktadır. Arap dünyasında bu özellikle son 10-15 yıl boyunca doğrudur. Çünkü, işgücünün önemi ve işgücü ile ilgili problemlerin düzeyi petrol zenginliği nedeniyle şiddetlenmiştir.

Petrol fiyatı artışları ve petrol gelirlerindeki büyük artış Libya ve altı Körfez ülkesine (Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) kitlesel bir işgücü göçüne yol açmıştır. Bu göç hareketinin temel nedeni zengin ve fakir ülkeler arasında ücret farklılıklardır. Bu temel neden ile işgücü ihraç eden ülkelerde meydana gelmiş yapısal değişiklikler ve işgücü piyasalarındaki transformasyon, tüm bölgenin iş kanunu ve idarelerinde yeni baskılara yol açmıştır. Değişikliğin hızlılığı bu işgücü piyasalarının gelişiminin denetlenmesini zorlaştırmıştır. İşgücü problemleri son on yılda temel bir odak noktası olmakla beraber, Arap işgücüne ait temel bilgiler, işgücünün büyüklüğü gibi, kesin olarak bilinmemektedir. Geleneksel ayrıntılı işgücü piyasası bilgi kaynakları (Sosyal sigorta kayıtları ve istihdam servislerinin işe yerleştirme faaliyetleri) ya yoktur ya da etkisizdir. İşgücü piyasası verileri çoğunlukla kullanıcıların ihtiyaçlarına uygun olmayan nüfus sayımları ve hanehalkı veya firma anketlerinden elde edilmektedir. Bu kaynaklar planlama ve karar verme amaçları için gerekli hızlı, doğru ve sürekli insangücü bilgisi sağlayamaz. Dar muhteva ve sınırlı kapsam problemlerine ilave-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ten, mevcut işgücü piyasası bilgisi, veri toplama ve dağıtma arasında uzun bir bekleme süresine maruz kalmaktadır.

Bölgede uluslararası göç konusuna gösterilen hassasiyet göçmen istihdamı konusunda güvenilir bilgide özel bir kıtlığa yol açmıştır. Birkaç zengin ülke kendi ülkelerine giren, yerleşen ve ayrılan işçilere ilişkin çok sayıda düzenli istatistik yayınlanmaktadır. Bundan başka bu işgücü akışlarının önemli bir bölümü gizlidir. Bununla birlikte, son zamanlarda bölgenin bir görüntüsünü sunmaya yönelik bazı önemli girişimler yapılmıştır. 1977'de 140 bölgede 1980'ler boyunca işgücü piyasaları ve göç projeksiyonları üzerinde yoğunlaşan bir Dünya Bankası projesi uygulamıştır.

2. ARAP DÜNYASINDA İŞGÜCÜ PİYASASININ ÖZELLİKLERİ

a. İşgücünün Hacmi

1984'te Arap dünyası ekonomik olarak aktif 41.4 milyon kişiye sahipti. Tablo:1 bölgeler arasında işgücü ölçeğindeki önemli değişimleri göstermektedir. 12.3 milyonun üstündeki Mısır işgücü ikinci ve üçüncü büyük ekonomik aktif nüfusa sahip Fas (6.04) ve Sudan (5.18 milyon)'ın iki katı olmuştur. Gerçekten, Mısırlılar tüm Arap işçilerinin yaklaşık 1/3'ünü (veya % 29.8'ini) oluşturmuştur. Buna karşılık Katar yalnızca 24.000 ekonomik olarak aktif vatandaşa (bölge toplamının % 11'inden daha az) ve UEA yalnızca 60.000 vatandaşa sahiptir. Sermaye fakiri devletler Arap dünyasındaki toplam ulusal işgücünün yaklaşık % 75'ini oluşturmuştur. 105 milyonluk sermaye zengini ülkelerin ulusal işgücü toplamı tek başına Mısır'ın işgücünden daha azdır. Bu ülkeler ulusal işgücünün yabancı ülke işçilerinin göçü ve istihdamıyla tamamlanmaktadır.

Arap ülkeleri arasındaki işgücü hareketleri (göçü), petrol ihraç eden Arap ülkeleri arasındaki kaynak dengesizliği sebebine bağlı olmuştur. Çok sınırlı nüfusa ve yüksek petrol gelirlerine sahip ülkeler, kalkınma projelerini gerçekleştirmek, hükümetlerin yönetim fonksiyonlarını yerine getirmesine yardım etmek ve özel sektör teşebbüslerinin faaliyetlerini yürütmek için yabancı işçi ithal etmeye bel bağlamışlardır. Bunun aksine, bazı Arap ülkelerinde kaynak degesizliği, sermaye yetersizliği ve işgücü bolluğu şeklinde ortaya çıkmıştır. 1950'lerden itibaren yavaş fakat devamlı bir şekilde Mısır, Ürdün, Yemen, Lübnan, Suriye ve Sudan'dan Suudi Arabistan, Kuveyt ve diğer petrol üreticisi ülkelere işgücü göçü olmuştur. Göçe katılanlar öğretmen, mühendis, mütercim, pazarlamacı, büro görevlisi ve vasıfsız işçiler olmuştur. GCC üyesi ülkelerin toplam nüfusu 1991'de 2.7 milyon iken toplam GSMH ise 180 milyar dolardır. GCC'nin toplam nüfusu (20.7 milyar) toplam Arap ülkeleri nüfusunun sadece %9'unu teşkil ederken GSMH (180 milyar dolar) ise toplam Arap ülkeleri GSMH'nin %43'ünü teşkil etmektedir (1).

Tablo: 1 ARAB DÜNYASINDA ULUSAL NÜFUS VE İŞGÜCÜ 1984

Ülkeler	Nüfus	%	İşçi Sayısı	%	Ham katılma oranı	Kadın Ham katılma oranı	Doğal atış oranı
Sermaye Fakiri							
Mısır	45.260.110	27.1	12.356.010	29.9	27.3	35	27
Ürdün	2.461.384	1.5	482.624	1.2	19.6	4.8	3.5
Lübnan	2.644.000	1.6	701.783	1.7	26.5	13.2	2.1
Fas	21.527.500	12.9	6.044.024	14.6	28.1	11.6	3.5
Suriye	9.722.202	5.8	2.381.785	5.8	24.5	5.1	3.5
Tunus	6.966.173	4.2	1.805.902	4.4	25.9	11.1	2.5
Yemen Arap Cum. (YAR)	6.903.000	4.1	1.471.917	3.6	21.3	5.1	2.8
Yemen Demokratik Halk Cum. (PRDY)	2.109.000	1.3	450.183	1.1	21.3	2.9	3.1
Toplam	118.229.535	70.8	30.770.725	74.6	26.0	7.7	2.9
Sermaye Zengini							
Cezayir	19.691.682	11.8	4.163.643	10.1	21.1	2.9	-
Bahreyn	267.000	0.2	76.669	0.2	28.7	11.5	4.0
Irak	15.077.976	9.0	3.779.971	9.2	25.1	8.2	3.6
Kuveyt	658.256	0.4	123.338	0.3	18.7	5.8	3.8
Umman	1.181.000	0.7	294.069	0.7	24.9	5.7	3.2
Katar	112.238	0.1	23.825	0.1	21.2	5.0	3.7
S. Arabistan	8.415.280	5.0	1.349.458	3.3	16.0	1.6	2.7
Bir. Ar. Em	331.300	0.2	59.634	0.1	18.0	1.4	3.1
Toplam	48.971.892	29.3	10.534.597	25.6	21.5	5.1	3.5
Arap Dünyası	167.201.427	100.0	41.305.322	100.0	23.7	6.4	3.2

Kaynak: ILO, Inernational Yearbook of Labour Statistics 1985, Geneva 1986.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

b. Ham Katılma Oranları

Tablo: 1 bölgedeki her bir ülke için ham katılma oranını (ekonomik olarak aktif olan ulusal nüfusun payı) göstermektedir. Bahreyn, Irak ve Umman istisnasıyla, düşük ham katılma oranı geçerli olmuştur. Bu oranlar S. Arabistan'da % 16'dan UEA'de % 18'e ve Katar ve Cezayir'de % 21'e kadar uzanmıştır. Sermaye zengini ülkelerde düşük ham katılma oranına yol açan çeşitli faktörler vardır. Bunlardan birincisi, genç nüfustur. Örneğin, UEA vatandaşlarının % 52'si ve Katar vatandaşlarının % 49'u 15 yaşın altındadır. İkincisi orta lise üniversite eğitiminin hızla genişlemesidir. Üçüncüsü işgücünün azalmasıdır. Çünkü kadınların ücretli istihdamda payı çok düşüktür. Ham katılma oranları kadınlar için UEA'de % 1.4 ve S. Arabistan'da % 1.6'dan Kuveyt'te % 5.7'ye ve Umman'da % 5.8'e uzanmaktadır.

Umman ve Irak örneğinde yüksek katılma oranları (sırasıyla % 24.9 ve % 25.1) nispeten geniş (büyük) kırsal sektörleri (özellikle tarım sektörünü) yansıtmaktadır. Ayrıca, Umman örneğinde daha yüksek katılma oranı daha yüksek eğitim sisteminin absorbe ettiği potansiyel işgücünün küçük payını göstermektedir.

Genel olarak daha büyük ve daha fakir Arap ülkeleri sermaye zengini ülkelerden daha yüksek ham katılma oranına sahiptir. Bunlar Suriye'de % 24.5 ve Sudan'da % 24.6 olan Mısır'da % 27.3 ve Fas'ta % 28.1'e ulaşmaktadır. Bu yüksek oranlar daha büyük tarımsal işücünün geniş informel sektörleri ve kadınların daha büyük katılımını yansıtmaktadır. Gerçekte, bu oranlar bir çok faktörden dolayı önemli ölçüde tahmin hatalarına sahiptir. Bunlardan biri aile işletmelerinde çalışan kadınların genellikle ekonomik olarak aktif sayılarının nüfustan istisna tutulmasıdır.

c. İşgücünün Dağılımı

Ayrıca, sermaye zengini ve sermaye fakiri ülkeler ekonomik olarak aktif nüfusun sektörel dağılımı açısından karşılaştırılabilir. Ürdün istisnayla sermaye fakiri ülkelerin 1984'te tarım sektöründeki işgücünün payı yüksektir. Bu Tunus'ta % 30 ve Sudan'da % 65'in üzerindedir (Tablo 2). Bu devletlerin çoğunda modern sektör istihdamı sınırlıdır. Endüstriyel gelişme çok az iş fırsatı ortaya çıkarmıştır. Özel sektör fırsatlarının yokluğu bazı hükümetleri, örneğin Mısır, Ürdün ve Kuzey Yemen Cumhuriyeti hükümetlerini kamu sektörüne ekonomilerinin ihtiyacından ve kapasitesinden daha fazla insanı istihdam etmeye yöneltmiştir. Örneğin Ürdün'de işsizlik tahminleri 1970'lerin ortasında % 2'den 1979 sayımlarında % 10'a çıkmıştır. Lübnan'da yaklaşık özel sektör işgücünün % 40'ı işsizdir.

Sermaye fakiri ülkelerin aksine sermaye zengini ülkeler, (Umman ve Irak dahil) küçük tarımsal sektörlere sahiptir. Örneğin Katar'da tarımda istihdam edilen (yerli ve yabancı işçi) işücünün % 1'inden daha azdır. Benzer şekilde, tarım istih-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

damının düşük oranları Kuveyt'te (% 17), Bahreyn (% 2.0) ve UEA (% 4.9) de görülmektedir. Bu ülkelerde iki sektör istihdama sahiptir: İnşaat ve kamu hizmeti. İnşaat sektörünün payı Irak'ta toplam istihdamın % 10.3'ünü, Katar ve UEA de % 25'ini temsil etmektedir. Kamu sektörünün payı daha büyüktür. Kuveyt ve Libya'da % 43'e kadar çıkmaktadır. (2)

Tablo: 2 EKONOMİK SEKTÖRLER İTİBARİYLE İKTİSADİ FAAL NÜFUS (% Dağılımı)

Ekonomik Sektör Sermaye Zengini

	Bahreyn	Irak	Kuveyt	Libya	Umman	Katar	S. Arab.	UAE
Tarım	2.0	29.7	1.7	6.2	35.7	0.2	8.3	4.9
Maden ve Taş Ocak.	2.9	1.3	1.3	2.2	2.4	5.9	6.1	2.0
İmalat	8.3	9.3	8.3	7.9	10.7	11.3	15.3	6.4
Kami Hizmetleri	1.9	0.7	1.3	3.0	2.0	6.2	2.3	1.9
İnşaat	21.3	10.3	23.1	20.5	12.4	25.1	19.3	25.4
Ticaret ve Hab.	9.1	6.1	6.5	5.7	8.4	4.2	4.4	7.4
Finansal Hizmet	3.7	1.1	2.8	1.7	1.1	3.3	3.9	3.0
Hizmetler	36.1	33.1	42.4	43.9	19.5	29.5	13.1	35.3
Diğer	1.4	0.8	1.4	0.1	0.2			
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Ekonomik Sektör Sermaye Fakiri

	Mısır	Ürdün	Fas	Sudan	Suriye	Tunus	PDRM
Tarım	39.1	4.1	39.2	65.8	44.7	30.5	36.8
Maden ve Taş Ocak.	0.3	1.2	1.1	0.1	0.8	2.6	1.9
İmalat	15.3	6.5	15.5	3.8	11.8	16.5	8.3
Kamu Hizmetleri	0.7	0.4	1.1	1.1	0.3	8.8	2.9
İnşaat	5.3	10.3	15.5	2.1	9.2	6.6	9.4
Ticaret	8.6	10.6	8.3	4.2	10.4	3.9	8.8
Ulaşım ve Haberleşme	5.5	8.5	7.3	3.8	4.6	3.2	6.5
Finansal Hizmetler	1.1	2.8	2.4	0.1	0.9	2.9	0.1
Hizmetler	18.8	49.6	8.3	13.0	14.5	15.0	26.2
Diğer	5.3	6.0	1.3	6.0	2.8	10.0	
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: J. S. Birks, et al. (1988), a.g.m., s.723

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Özellikle yerli vatandaşların hizmet sektöründeki kamu istihdamı son 10-15 yılda önemli ölçüde genişlemiştir. Büyük ölçüde bu, sözkonusu devletlerin refahı dağıtma ve vatandaşların ekonomide rol oynamasını sağlama amacını gerçekleştirme aracıdır. Bununla birlikte, gerçekte bu işler arpalıktır ve çalışanlar eksik istihdamdadır. Ayrıca, bu politika az da olsa yerli işgücü piyasasının verimli sektörlerine kaydırılabilir.

d. İşgücü Artışı

Arap dünyasında 1984 itibariyle en fazla nüfus artışı Libya'da (% 4.17 en az nüfus artışı (2.5) Tunus'ta olmuştur (Tablo 1). Bu hızlı doğal artış oranları istihdam edilebilir yaştaki nüfusun artmasına yol açmıştır. Mısır'da ve petrolü olmayan ülkelerde, özellikle Fas ve Sudan'da yakında işgücü piyasasına girmesi muhtemel kişlerin işsizlik ve eksik istihdamı arttırması muhtemeldir. Bu problemler işsizleri büyük şehirlerde yoğunlaştırarak yoğun kırdan kente göç ile şiddetlenmektedir. 1975-84 döneminde, yıllık işgücü artış oranları -Ürdün'de % 1.4'den Suriye'de % 3.5'e yükselen- sermaye fakiri devletlerde ortalama % 2.2 olmuştur (Tablo 3).

Tablo 3 Ortalama Yıllık İşgücü Artış Oranları (1975-1984)

Sermaye Fakiri	**Yerli**		
Mısır	2.4		
Ürdün	1.4		
Lübnan	n.a.		
Fas	2.8		
Sudan	2.5		
Suriye	3.5		
Tunus	2.9		
YAR	2.1		
YDRY	1.8		
Toplam	2.2		
Sermaye Zengini	**Yerli**	**Yabancı**	**Toplam**
Cezayirf	3.6	-	-
Bahreyn	7.5	26.0	14.8
ırak	3.1	-	3.1
Kuveyt	3.8	14.2	1.1
Libya	4.3	-	-
Umman	12.7	34.5	20.1
Katar	10.0	7.4	7.4
S. Arabistan	3.5	8.0	5.4
UEA	3.6	18.9	16.5
Toplam	5.8	12.1	8.7

Kaynak: C. A. Sinclair, Internationel Migration in The Arab World, Geneva ICO. 1980.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sermaye zengini ülkeler daha yüksek bir ortalama işgücü artış oranına sahip olmakla beraber (8.7), ulusal işgücündeki hızlı artışı arzu edilebilir gibi görünmektedir. Çünkü, işgücünün yerleşimi aracılığıyla yabancıların yer değiştirmesi sağlanabilmektedir. İşgücündeki artış esas olarak yabancı işçi akımından kaynaklanmıştır. 1975-84 döneminde yabancı işgücü artışları yılda ortalama % 12 olmuştur.

Hem sermaye zengini hem de sermaye fakiri ülkelerde işgücü piyasasına yeni girenlerin artan sayısı eğitim ve öğretim sistemine tehdidi temsil etmektedir. Evrensel ilk eğitim ihtiyacından dolayı, artan sayı bir problem oluşturmaktadır. Bundan başka, artan istihdam probleminden dolayı, eğitim sisteminin içeriği ve uygunluğu araştırılmaktadır. Sermaye fakiri devletlerde problem, sistemi devam etirmek için kaynaklar bulmaktadır.

3. ULUSLARARASI İŞGÜCÜ GÖÇÜ

Son yıllarda sermaye zengini petrol ihraç eden ülkeler ile Arap Dünyasının geri kalanı arasındaki ilişkide anahtar bir faktör Arap ülkelerinden Libya'ya ve Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) ülkelerine göç olmuştur. ESCWA verileri 1984 yılında Arap işgücü ithal eden ülkelerde 3.6 milyon toplam uluslararası göçmen işçi olduğunu ifade etmektedir (Tablo 4).

1973'e kadar Arap ülkeleri arasındaki işgücü göçü sınırlı kalmıştır. 1974'te petrol fiyatlarındaki büyük oranlı artış, petrol ihraç eden ülkelerin yeni bir döneme başlamasını sağlamışır. Bu ülkeler, petrol gelirlerinin katlanarak artması sonucunda kalkınma programlarını uygulamaya başlamıştır. Bu çerçevede, bu ülkeler okul, hastane, yol, liman, iletişim, konut, kamu hizmet binaları ve üniversite gibi yeni altyapı projelerine ağırlık vermişlerdir. Bu projelerin gerçekleştirilmesi, farklı ülkelerden artan sayıda işgücü ithalini gerektirmiştir. 1970'lerin sonunda Irak ve Umman işgücü ithal etmeye başlamıştır. Ürdün ve Yemen işgücü ihraç ettiği kadar işgücü ithal etmiştir. Ürdün, Mısır'dan inşaat, yatırım ve hizmet sektörlerine vasıfsız işgücü ithal ederken Körfez ülkelerine vasıflı teknik işgücü ihraç etmiştir. Libya da Mısır, Tunus ve Sudan gibi Arap ülkeleri ile Türkiye, Kore, Bulgaristan ve diğer ülkelerden işgücü ithal etmiştir. 1980'de Libya'ya dışarıdan gelen işçi sayısı 377.000 Arap ülkelerinden olmak üzere 545.000'e ulaşmıştır. 1975'te GCC üyesi ülkelerdeki yabancı sayısı 1.1 milyon (toplam işgücünün %46.5'i) iken bu sayı 1980'de 3 milyona (toplam işgücünün % 65.2'si) yükselmiştir. 1983-89 döneminde petrol fiyatları ve gelirleri ile tüm ekonomik faaliyetlerin gerilemesine rağmen GCC üyesi ülkelerde yabancı işçi sayısı 1985'te 4.4 milyona (toplam işgücünün % 70.2'si) ve 1990'da 5.2 milyona (toplam işgücünün % 67.7'si) yükselmişir. Suudi Arabistan en büyük işgücü ithalatçısı ülke olmuştur. Suudi Arabistan'da 1990 yılındaki yabancı işçi sayısı 3 milyon olmuştur. Bu ülkeyi sırasıyla BAE (UAE), Kuveyt ve Umman izlemektedir (3).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

a. Kuzey Afrika

1970 ortalarında önce, istihdam amaçlı Arap dış üç mağrip ülkesinden (Cezayir, Fas ve Tunus) Batı Avrupa'ya doğru olmuştur. Bu göç hareketi esas olarak Fransa'ya yönelmiş ve Fransız sömürge döneminde başlamıştır. Bağımsızlık sonrası bu üç Kuzey Afrika Ülkesi, artan işsizlik problemlerini azaltmada bir araç olarak gördükleri için, dış göçü teşvik etmiştir.

Tablo 4

İşgücü İthal Eden Ülkeler İtibariyle Yerli ve Yabancı İşgücü

Ülke	Yerli	%	Yabacı	%	Toplam işgücü	Yabancıların %
Bahreyn	76.669	2.5	100.184	2.7	176.853	43.4
Ürdün	482.624	15.7	153.500	4.2	636.124	75.9
Kuveyt	123.338	4.0	474.760	13.0	598.098	20.6
Libya	663.990	21.6	544.448	14.9	1.208.438	54.9
Umman	294.069	9.6	290.000	7.9	584.069	50.3
Kakar	23.825	0.8	89.324	2.4	113.149	21.1
Suudi Arabistan	349.458	43.9	1.323.858	36.2	2.673.316	50.5
UAE	59.634	1.9	678.344	18.6	737.978	8.1
Toplam	3.073.607	100.0	3.654.418	100.0	6728.025	45.7

Kaynak:Bkz.Tablo 1

Tablo:5 Ekonomik Sektör ve Milliyet İtibariyle İşgücünün % Dağılımı (1984)

Ekonomik sektör	Kuveyt		UAE	
	Yerli	Yabancı	Yerli	Yabıncı
Tarım	3.3	1.2	6.3	4.7
Maden ve TOC	2.4	1.0	1.7	2.1
İmalat	3.2	9.6	1.1	6.9
Kamu Hizmetleri	1.7	1.2	2.6	1.8
İnşaat	0.7	29.0	1.8	27.5
Ticaret Ulaşım ve Hab.8.5	6.0	4.3	7.7	
Finansal Hiz.	3.2	2.7	1.9	3.1
Hizmetler	70.8	35.1	72.7	32.0
Diğer	3.3	0.9	1.0	0.1
Toplam İşgücü	123.338	474.760	59.634	678.344

Kaynak:Bkz.Tablo 1

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1970'lerin başında Batı Avrupa'ya işgücü göçündeki bu önemli artışı meydana getirmiş ekonomik şartlar birden bire sona ermiştir. Kasım 1973'de Almanya, AB dışındaki ülkelerden gelen yeni işgücü girişine yasak koymuştur. 1974 sonunda, artan işsizlik karşısında, benzer sınırlayıcı politikaları kabul etmiş ve yabancı işcilerin kedi ülkelerine geri dönmelerini teşvik etmeye çalışmıştır. Bu politakalar, yeni işgücü akışlarına ilişkin yasağa rağmen başarılı olamamış ve Batı Avrupa'daki Kuzey Afrika toplumu artmaya devam etmiştir.

b. Libya ve Körfez Devletleri

Batı Avrupa göçmen istihdam fırsatları azalırken, 1973-74 fiyat artışları Arap dünyasında yabancı işçiler için yeni talepler oluşturmuştur. 1930'ların ortasında petrol kaynaklarının ilk ticari istismarından bu yana Körfez ülkelerinde yabancı işçi istihdam edilmekle beraber, 1970'ler boyunca bu işgücü akışının ölçeği esi görülmemiş şekilde artmıştır. 1975 yılında GCC üyesi ülkelerde 1.4 milyon ve Libya'da 0.33 milyon yabancı işçinin istihdam edildiği tahmin edilmektedir (Tablo 3). 1970'lerin sonları 1980'lerin başında uluslararası işgücü göçündeki dramatik genişlemeyi göstermektedir. 1984 sonunda, işgücü ithal eden ülkelerdeki yabancı işcilerin sayısı 3.65 milyonun üzerine çıkmıştır. Bu toplam işgücünün yaklaşık % 55'ini oluşturmaktadır (Tablo 4).

c. Mesleki Yapı

Tablo 5'te iki körfez ülkesinde (Kuveyt ve UEA) yerli ve yabancı işcilerin ekonomik sektörlere göre dağılımı verilmektedir. Bu Tablo yerli ve yabancı işgücünün şiddetli bir şekilde karşıt sektörel dağılımını ortaya koymaktadır. Arap Körfezinin işgücü ithal eden ülkelerinde ekonomk olarak aktif yerliler meslek ve sektörlerde sınırlı bir düzeyde yoğunlaşmaktadır. Özellikle, yerli işgücü beyaz yakalı kamu sektöründe toplanmıştır. Yabancı işçilerin büyük çoğunluğu ise inşaat ve toplum hizmetleri sektörlerinde istihdam edilmektedir.

d. Göçmen İşgücünün Milliyet Kompozisyonu

Bölgedeki uluslararası işgücü göçünün önemli bir özelliği göçmen işgücünün değişen milliyet kompozisyonu olmuştur. 1970'lerin ortasında bölgedeki göçmen işgücü stoğunun 2/3'ü komşu Arap ülkelerinden gelmiştir. 1970'lerin ortasından itibaren göçmenlerin milliyet kompozisyonu önemli ölçüde değişmiştir. Yurt dışındaki Arap işçilerin payı 1975 ile 1980 arasında yılda % 12 dolayında artarken, yurt dışındaki Asyalı işçilerin payı yılda % 18 dolayında artmıştır. Bunun sonucunda yabancı (işçi) istihdamında Aysyalıların payı 1975'de % 24 dolaylarından 1980'de yaklaşık % 30'a yükselmiştir.

İşgücü ithal eden ülkelerin herbiri kendi ülkesinen göçeden işgücü cercevesinde farklı bir milliyet karışımına sahiptir (Tablo 6). Bu farklılıklar, alt yapı yatırımla-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rının zamanlama ve niteliğindeki hükümet politikasındaki, coğrafi yakınlıktaki ve tarihi uygulamadaki değişimleri yansımaktadır.

Körfez işgücü piyasasında Arap göçmen işçilerin payının düşüşünün gerisinde birçok faktör bulunmaktadır. Bunların başlıcaları şunlardır: Bazı vasıflı Arap işçilerinde ortaya çıkan katılık, organize edilmiş bir tarzda formal işe alma bürolarına arzedilen vasfı ispatlanmış Asyalı işgücünün hazır olması, Asyalı işçilerin düşük maliyeti, ve dönemlik projelerin artan sıklığı.

1970'lerin ortasında Arap işçiler toplam yabancı işçilerin % 57'sini teşkil ederken Asya'lı işçiler % 36'sını teşkil etmekteydi. Bu oran Asyalı işçiler lehine en büyük oranı teşkil eder oldu. (Asyalı işçilerin oranı Umman'da % 88, Bahreyn'de % 55 idi). Suudi Arabistan'da Arap işçilerin payında önemli bir azalış olmamasına karşılık Kuveyt'te Arap işçilerin payı 1980'de % 40'tan 1985'te % 14'e düşerken Asyalı işçilerin payı aynı yıllarda % 56'dan % 80'e yükselmiştir. Suudi Arabistan'da, 100 ve daha fazla işçi çalıştıran özel sektörde 1987-89 döneminde Arapların payı % 7'yi geçmezken Asyalı işçilerin payı % 57'ye yükselmiştir. 1990'da GCC üyesi ülkelerdeki Arap işçilerin payının % 30-35 oranında olduğu tahmin edilmektedir. Arap işçilerin payının azalmasının başlıca sebepleri arasında Asyalı işçilere göre Arap işçilerin daha yüksek ücret istemesidir. Özel sektörde 100 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerlerinde Arap işçilere 1987'de Asyalı işçilerin iki katı ve 1989'da üç katı ücret ödenmiştir. Ayrıca, ücret farklılığından başka, 1974-82 döneminde petrol ihraç eden ülkelerde G. Kore, Hindistan, Filipinler, İngiltere ve Japonya'dan gelen firmaların büyük ihaleler alması da Asyalı işçilerin artmasında etkili olmuştur. Buna ilaveten Asyalı işçilerin ılımlı, uyumlu ve disiplinli olması da bu artışa rol oynamıştır (4).

Tablo 6 İstihdamın Etnik Köken ve Ülke İtibariyle Yabancı İşçi Payı (%) 1975-1980

	1975			1980		
İstihdam Eden Ülke	**Arap**	**Asyalı**	**Diğer**	**Arap**	**Asyalı**	**Diğer**
Bahreyn	21.2	56.7	22.1	13.2	72.1	14.7
Ürdün	99.7	-	0.3	77.5	17.5	5.0
Kuveyt	68.9	16.2	14.9	64.1	23.1	2.2
Libya	93.4	1.7	4.9	69.0	21.6	9.4
Umman	12.4	83.0	4.6	6.3	90.2	3.5
Katar	27.7	63.3	9.0	28.4	46.9	24.7
Suudi Arabistan	90.5	4.9	4.6	80.2	15.0	4.8
UEA	24.7	65.0	10.3	21.7	65.2	13.1

Kaynak: J. B. Birk et.al (1988), a.g.m., s.729.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bölgeye Asyalı işgücü akışları Güney Asya, özellikle Pakistan ve Hindistan'dan gelmiştir. 1970'lerin sonunda Arap Dünyasındaki Asyalı işgücü Güney Doğu ve Doğu Asya ülkelerini (Kore Cumhuriyeti, Filipinler, Tayland, Endonezya ve son zamanlarda Çin Halk Cumhuriyeti) kapsamıştır. 1980'de bu ülkelerden gelen Asyalı işgücü toplam Asyalı işgücünün % 40'ını oluşturmuştur. Türkiye de Arap dünyasında, özellikle Libya'da, önemli bir göçmen işgücü kaynağı olmuştur.

e. İstihdam Şartları

Hem iç hem dış göçler sonunda daha sert kanunlar ve düzenlemeler uygulamaya konulmasına rağmen, göçmen işçilerin kötü uygulamalara maruz kalması ve istismarı devam etmiştir. İstismar edici uygulamalar göçmen işçilerin ülke kökenlerine göre kötü işe alma uygulamalarıyla başlamaktadır. Göçmen işçiler sözleşme tavizleri, pasaport ve diğer seyahat dökümanlarının geri alınması, sözleşmeye uymama, yetersiz işçi sağlığı ve iş güvenliği standartları, iş kazalarında tazmin edici ödemelerin olmaması, güvencesiz döviz gönderme kolaylıkları, ve ailevi sosyal problemlerle karşılaşmaktadır. İşçi ithal eden ülkeler artan bir şekilde göçmenlerin bakmakla yükümlü olduğu kişilerin ülkelerine girişini sınırlama yoluna gitmiştir.

4. ULUSLARARASI İŞGÜCÜ GÖÇÜNDE BUGÜNKÜ EĞİLİMLER

Şüphesiz bugün hızlı istihdam artışı dönemi sona ermiştir. Petrol gelirlerindeki azalma daha düşük gelişme (kalkınma) harcamalarına ve mükerrer harcamalar üzerinde artan sınırlamalara yol açmıştır. Bununla birlikte, Libya veKörfez devletlerindeki ekonomik gerilemenin göçmen işgücü stokları ve akışları üzerindeki etkisi açık değildir.Şüphesiz, bu konunun tartışması veri yetersizliği ile sınırlandırılmaktadır. İşgücü gönderen ülkelerin verileri 1983' ten bu yana (yabancı) göçmen işçilerin sayısında azalış olduğunu ortaya koymaktadır (Bkz. Tablo 7).

Yeni çalışma ruhsatlarının sayısının düşmesine ve iptallerin sayısının artmasına karşılık, yenilenen çalışma ruhsatlarının sayısı 1980'de 55.000'den 1984' de 140.000' e çıkmıştır. Durgunluğa rağmen, yabancı işgücünde bu görüntünün korunması bir işverenden diğerine transfer edilen işçilerin sayısında önemli bir artışla teyid edilmektedir.

Bununla birlikte, Körfezden dışarı göçmen işçi akışı, tahmin edildiği kadar büyük olmamıştır. Bunun birçok nedeni vardır. Birincisi, inşaat sektöründeki azalan istihdam diğer sektörlere özellikle hizmetler sektörüne işgücü ithaliyle dengelenmektedir. İkincisi bazı sektörlerdeki işverenler ekonomik gelişmenin daha sınırlayıcı göç süreçlerinden kaçınmak ümidiyle mevcut işgücünü korumayı tercih etmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bölgedeki iktisadi ve siyasi gelişmelerin belirsizliğine bağlı olarak işgücü göçünün geleceğini tahmin etmek oldukça zor görünmektedir. Ortadoğuda işgücü göçünün gelecekteki eğilimlerini etkiliyecek çok önemli faktörler üzerinde durulabilir.Bunlar ;

1: Petrol fiyatları,petrol gelirleri ve bu gelirlerin ülkenin kalkınma projelerine ayrılan oranları.

2: Ortadoğu'da güvenlik ve istikrar özellikle İsrail'in bölgedeki saldırgan ve barışı ortadan kaldıran tutumu, Irak'ın durumu ve ambargonun kaldırılması, Türkiye'nin bölgedeki barışçı ve öncü rolü, sınır uyuşmazlıkları gibi durumlar güvenlik ve istikrarı doğrudan ilgilenmektedir.

3: İsrail ile Araplar arasında ikili ve çok yönlü barış görüşmelerinin sonuçları ve kalıcılığı.

4: İşgücü ithal eden ülkelerin, yabancı işçilerin ülkelerine yönelik politikaları (5).

5. SENDİKALAR

a. Sendikaların Gelişimi

Arap dünyasında işçi hareketi nispeten kısa ve mücadeleci bir tarihe sahip olmuştur. Sendikalar ilk olarak Mısır'da görülmüştür. 1899'da bir Sigorta İşçileri Sendikası kurulmuştur. 1911'in sonunda Mısır'da 7000 sendikalı işçi vardı. 1920'ler ve 1930'lar Mağrib, Filistin, Lübnan, Suriye ve Irak'ta işgücü hareketlerinin başlangıcı kabul edilmiştir. İlk sendika harekeleri İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Koloni yönetimlerine karşı ulusal bağımsızlığa yakından bağlanabilir.

Tablo:7 Orta Doğu' da Hindistanlı İşçilerin İşe Yerleştirilmesi

Ülke	1985	1984	1983	1982	1981
Cezayir	503	–	–	–	
Bahreyn	11.246	15.514	18.894	–	–
Irak	5.855	11.398	13.001	–	–
Ürdün	159	290	54	–	–
Kuveyt	5.512	5.446	14.490	–	–
Libya	2.449	5.179	5.900	–	–
Umman	37.806	43.228	49.120	–	–
Katar	5.214	4.362	7.972	–	–
S. Arabistan	21.286	24.286	25.559	–	–
YAR	2.090	1.008	518	–	–
YDRY	–	–	1.554	–	–
Toplam	161.058	198.810	220.297	239.545	276.000

Kaynak: J.B. Birk et al. (1988), a.g.m.,s.731.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo 8 Başlıca Arap İşgücü İhraç Eden Ülkelerin Yurt Dışındaki Payları

Ülke	Ulusal İşgücü	Sayı	%
Mısır	11.032.000	803.000	7.3
Ürdün	474.200	251.000	52.9
Lübnan	664.200	62.000	9.3
Umman	302.972	34.000	11.2
Sudan	4.467.317	900.000	2.0
Suriye	2.165.100	89.000	4.1
YAR	113.700	336.000	27.7
PDRY	458.000	89.000	19.4
Toplam	20.777.489	1.754.000	8.4

Kaynak: Bkz. Tablo: 3

1950'ler ve 1960'lar temel sendikal genişleme dönemi olmuştur. Mısır, Suriye ve Irak'ta kurulan radikal askeri rejimler ulusal işgücü hareketlerini teşvik etmiştir. Örneğin Mısır'da sendikaların sayısı 1950'de 491'den devrimden bir yıl sonra 1953'de 947'ye yükselmiştir.1950'lerin sonunda Arap dünyasında toplam sendika üyeliği yaklaşık 1.8 milyona yükselmiştir.1980'lerin ortasında sendikalı sayısının 7.6 milyona yükselmiştir. Tüm bölgede sendika hareketi mevcut olmakla beraber, sendikalaşma toplam işgücünün nispeten küçük bir oranını etkilemektedir. Bu işgücünün çoğunlukla tarım sektöründe istihdam edilmesi, kendi adına çalışanların çoğunluğunun hizmet ve ticaret sektörüyle ilgilenmesi, aile ve küçük işletmelerin imalat sektöründe hakim olması gerçeklerini yansıtmaktadır.

Sendikaların endüstri ilişkilerinde etkin bir rol oynadığını kabul etmek güçtür. Hükümetler sendikaları politik yıkım ve muhalefet kanalı olarak görürken, özel sektörde işverenler geleneksel olarak otoritelerini zayıflatacağı ve kendi egemenliğine bir tehdit oluşturacağı için sendikaya karşı çıkmaktadır.

6. ORTADOĞU VE KUZEY AFRİKA' DA İKTİSADİ TERCİHLER VE İŞÇİLERİN KONUMU

Uluslararası şartların değişmesi bu bölgede devlet ağırlıklı kalkınmadan piyasa ağırlıklı kalkınmaya ve kapalı bir ekonomiden açık bir ekonomiye geçiş yönünde önemli bir değişiklik meydana getirmiştir .Eski döviz kaynakları -yardım ve işçi dövizleri- ile büyüme imkansızlaşırken, ihracata dayalı büyüme gelecek için anahtar öneme sahiptir. Küreselleşme fırsatlar sunmakla beraber,riskleri de artırmaktadır. Geçmişteki nden daha fazla, bölgeyi dünya ekonomisi ile bütünleştirmek için güvenilir ve AB ile daha derin ilişkiler kurma potansiyeli önemli fırsatlar sunmaktadır. Fakat, bölgenin zayıf endüstriyel tarihi dikkate alındığında, küresel piyasalara giriş kolay olmayacak ve ciddi içsel liberalleşme programları gerekecektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde kamu gelirlerinin azalması, şehirleşmenin artması ve eğitimin gelişmesi eski sosyal anlaşmayı uygulanamaz hale getirmiştir. Bu yüzden, şartların, özel sekör büyümenin itici gücü olacak şekilde değiştirilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, müteşebbisler stratejik risk azalana kadar yatırım yapmaya istekli olmayacaktır. Dolayısıyla, bölgesel barışı sağlama ve içsel uyuşmazlıkları önleme yönünde ilerleme kaydedilecektir.

Makro ekonomik dengesizliklere yol açan ve diğer reformların güvenirliğini zedeleyen kamu sektörü istihdamı önemli bir problem kaynağı olmaya devam etmektedir. Modern sektörde kapsamlı bir düzenleme ağıyla beraber, bu, gerileyen formel sektör ve genişleyen informel sektör arasındaki bölünmüşlüğün artmasına yol açmıştır. Bu durum sosyal istikrarsızlığı şiddetlendirmiştir. Sosyal anlaşmanın yeniden gözden geçirilmesi ve büyümenin itici gücü olmaktan, piyasaların işleyişini sağlayan ve sosyal olarak kabul edilebilir sonuçlar veren düzenleyiciliğe kadar devletin rolünü yeniden tanımlamadya ihtiyaç vardır. Ayrıca işgücü piyasası politikası temel reformlara ihtiyaç duymaktadır. Sendikalar baskı altında tutulmaktadır. Rollerini sınırlı veya son derece politize edilmiş tarzda gerçekleştirmektedirler. Sendikaların fonksiyonlarını rasyonelleştirmeye ihtiyaç vardır.

Karşı senaryo daha kötü olabilir. Kararlı reformların yapılmaması fakirliğin ve sosyal kutuplaşmanın artmasına yol açacaktır. Özel sermayenin kararsızlığı ve engebeli barış süreci, riskleri arttırmakta ve hızlı işgücü arzı artışı geçişi zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte, birbirlerine yakınlaşan senaryo mevcut vasıfların daha iyi kullanılmasına imkan tanıyan sermaye akışları ile, daha ümit verici imkanlar sunmaktadır. Güvenilirlilik ve yurtiçi politkalar temel sorunlardır. İşten çıkarılan işçilerin yeni işlere transferini kolaşlaştırıcı mekanizmalar bu işçilerin uğradığı maddi ve manevi kayıpların tazmini ve fakirliği azaltmayı amaçlayan destekleme politikası başarılı bir geçişin önemli unsurları olacaktır (6).

(1) Tayseer Abdel Jaber (1993), "Inter-Arab Labor Movements: Problems and Prospects" Economic Development of the Arab Countries (ed. by Said El Naggar) IMF Pub., s.147.

(2) J.s. Birks - I.J. seccombe - C.A. Sinclair (1988)", Labor Migration and Labor Organization in the Arab World", The Middle East: A Handbook (ed. by Michael Adams), Facts on File Pub. New York, s.720.

(3) T. Abdel Jaber (1993), a.g.m., s.150.

(4) T. Abdel Jaber (1993), a.g.m., s.156.

(5) T. Abdel Jaber (1993), a.g.m., s.158.

(6) World Bank (1996), Workers in an Integrating World, Wod Development Report, Oxfod Un. Press, s.124-125

Tablo 9, Arap Dünyasında Sendika Hareketi ve Üyeliği

ÜLKE	BAŞLICA FEDERASYONLAR	TARİH	ÜYELİK	İŞGÜCÜNÜN YÜZDESİ OLARAK SENDİKA ÜYELİĞİ	SENDİKA SAYISI
Cezayir	Union Générale des Travailleurs Algériens	1956	c.1.0 milyon	24.0 %	13
Mısır	Egyptian Federation of Labor General Federation of Trade	1956	c.2.5 milyon	20.2 %	21
Irak	Union of Irak	1959	c.1.2 milyon	31.7 %	7
Ürdün	General Federation of Jordanian Trade Unions	1954	33.000	6.8 %	n.a.
Kuveyt	General Confederation of Kuwait Workers	1968	28.850	4.8 %	10
Lübnan	Conféd'ration Générale des Travailleurs du Liban	1958	154.000	21.9 %	150
Libya	General Federation of Trade Unions	1972	275.000	23.1 %	15
Fas	Confédération Deemocratique du Travail	1978			
	Union Générale des Travailleurs du Maroc	1960	1.6 milyon	27.2 %	n.a.
	Union Marcoaine du Travail	1955			
	Syndicat National Libre	1958			
Sudan	Sudan Workers Trade Union Federation	1969	630.000	12.2 %	36
Suriye	General Federation of Labor Unions	1948	n.a.	n.a.	140
Tunus	Union Nationale Tunissienne du Travail	1984	n.a.	n.a.	n.a.
	Union Générale Tunissienne du Travail	1946	185.000	10.2 %	23
YAR	Federation of Yemen Trade Unions	1964	n.a.	n.a.	n.a.
YDRY	General Confederation of Workers of the PDRY	1956	35.00	7.8 %	n.a.

Tablo 10, 1980'lerin ortasında Arap Dünyasında sendika üyeliği konusunda bilgiler sunmaktadır. Sendikalaşma Mağrip ülkelerinde çok yaygındır. Fas (%27) ve Cezayir (%24) Arap dünyasının geri kalanı ülkeler, Suudi Arabistan ve Körfez Ülkelerinde Kuveyt hariç sendikalar yasal değildir. Suudi Arabistan hükümeti bu konuda özellikle kararlıdır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo 10, Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinde İşgücü Arzı ve İşgücüne Katılma Oranı (1995)

Ülke	İşgücü Arzı				İşgücüne Katılma Oranı			
	15-64 Yaş (Bin Kişi)		Ortalama Yıllık Artış Oranı		15-64 Yaş		10-19 Yaş	
	Erkek	Kadın	1965-1995	1995-2025	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Cezayir	5.926	676	3.06	3.32	76	8	15	3
Mısır	14.430	1.687	2.70	2.35	84	10	22	4
İran	15.765	3.737	3.86	3.74	93	25	24	11
Irak	4.495	1.327	3.84	3.61	78	24	17	8
İsrail	1.503	799	3.23	1.28	84	44	17	9
Ürdün	954	123	2.82	3.90	82	10	18	2
Kuveyt	439	114	4.03	1.90	94	25	16	3
Lübnan	676	256	1.88	1.81	77	27	17	10
Libya	1.177	132	3.95	3.88	79	10	15	3
Fas	7.100	1.893	3.39	2.52	88	23	28	15
Umman	434	44	4.02	3.99	87	10	23	3
S. Arabistan	4.625	385	4.78	3.25	81	10	23	4
Suriye	2.911	634	3.69	4.46	79	17	18	10
Tunus	2.257	747	3.26	1.90	83	28	25	14
BAE	799	64	9.89	0.45	90	19	25	4
Yemen	2.877	419	2.52	4.25	90	12	36	8

* Kaynak: World Bank (1995); s. 145

Tablo 11, Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinde İstihdamın Sektörel Dağılımı (1995)

Ülke	Yıl	Tarım		Sanayi		Hizmetler		Gelir Grubu
		Ücretli	Ücret Dışı	Ücretli	Ücret Dışı	Ücretli	Ücret Dışı	
Cezayir	1987	6.2	11.1	27.2	4.0	40.4	11.1	Orta
Bahreyn	1981	1.2	1.5	32.7	2.2	54.6	7.8	Orta
Mısır	1989	6.3	36.2	15.6	5.1	27.2	9.6	Düşük
İran	1986	3.0	26.1	15.0	10.3	30.3	15.3	Orta
İsrail	1990	1.5	3.8	6.1	2.2	67.1	19.3	Yüksek
Kuveyt	1985	1.7	0.2	26.2	2.4	65.6	3.9	Yüksek
Suriye	1986	3.1	0.1	31.8	0.4	63.3	1.4	Yüksek
Katar	1989	3.5	19.3	20.6	8.3	32.2	16.1	Orta
Tunus	1989	9.2	16.6	26.0	7.7	30.7	9.9	Orta
BAE	1980	3.9	0.7	37.3	0.9	51.9	5.4	Yüksek

* Kaynak: World Bank (1995); s. 147

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İKİNCİ BÖLÜM

ORTADOĞU'DA PETROL

Doç. Dr. MUSTAFA AYKAÇ[*]

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

[*] Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi Bölümü, Öğretim Üyesi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

1- GİRİŞ
2- ORTADOĞU'DA PETROL REZERVİ VE ÜRETİMİ
3- 1990'LARDA PETROL
4- YENİ DÜNYA DÜZENİ KÖRFEZ SAVAŞI VE ORTADOĞU SORUNLARI
5- DÜNYA PETROL PİYASASINDA SON GELİŞMELER
DİPNOTLAR

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1. GİRİŞ

Arap petrolü ile ilgili tartışma 1980'lerin ilk yarısında dünya petrol piyasasını sarsan güçlerin kapsamlı etkilerinin dikkate alınmasını zorunlu kılmaktadır. 1986 yılı Pettrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) ve OPEC üyesi olmayan ülkeler arasında fiyat savaşı ve piyasa payı için mücadele yılı olmuştur. 1986 yılında ham petrol fiyatları için ilan edilen resmi varil başına 18 $'dan varil başına 7 $'a kadar düşüş ekonomik tedbirler, kalkınma yardımlarının azalan kullanılabilirliği ve temel kalkınma projelerinin yeniden değerlendirilmesi üzerinde tüm Ortadoğu'da etkiler ortaya çıkmıştır.

Dünya petrol piyasasının dengesizliğini arttıran bir dizi olay 1980'den sonra meydana gelmiştir. İran Devrimi ve İran-Irak savaşı 1979-80'de petrol fiyatlarını oldukça arttırmıştır. Spot piyasa fiyatları belirli ham petrol türleri için varil başına 42 $'a kadar yükseltmiştir. Bununla birlikte, bu durum, arz yetersizliğinin bir sonucu değil, anormal bir durumdu.

Aynı zamanda yüksek fiyatlar ve Arab/İran Körfez kaynaklarının güvenliğine ilişkin belirsizliğin teşvik ettiği, OPEC dışı üretim artmıştır. 1973-74'te ham petrol fiyatlarının dört kat artması sonucu OPEC dışı ülkelerde ilave yatırımlar yapılmıştır.* 1980'lerin başında bu yatırımların sonuçları görülmeye başlanmıştır. Çünkü, yeni ve genişletilmiş üretim kapasitesi gelirleri arttırmış, petrolü ikame edici enerji maddeleri geliştirilmiş ve yaygınlaştırılmıştır (1). OPEC hariç, dünya ham petrol üretimi 1979 ve 1985 arasında %11 dolayında artmıştır. Buna karşılık, OPEC üretimi %26 dolayında düşmüştür. OPEC dışı ham petrolün günlük 7 milyon varilinin bir kısmı 1973'ten bu yana dalgalanmıştır. OPEC dışı artış (1975-85) ve OPEC azalışı arasındak %15'lik açık, geçici şartlar ve enerji piyasasındaki uzun dönemli yapısal değişmeyi yansıtan azalan uluslararası petrol talebini ifade edebilir (Bkz. Tablo:1).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1980'lerin başında dünya çapındaki ekonomik durunluk, enerji sektöründeki çöküşü önemli ölçüde derinleştirmiştir.Ayrıca,yüksek petrol fiyatları enerji talebinde yapısal değişikliklere yol açmış; 1970'lerde petrolü ikame edici kaynaklara başvurulmuş ve bu durum 1979-80'de fiyat artışını daha da hızlandırmıştı.1970'lerde petrol alternatiflerinin tüketiminin, kömür ve nükleer yakıttan elde edilen 2.7 milyon b/d* petrole denk olduğu görülmüştür. Dünyada toplam enerjide petrolün payı (komünist ülkeler hariç) 1973'den itibaren % 55'ten % 45'e düşmüştür. Böylece "daha küçük bir pasta" ve daha çok üretici piyasa payları için amansız rekabete girişmiştir.

Burada Ortadoğu'daki petrol üreticisi ülkeler üç temel gurupta ele alınacaktır: Basra Körfezi'nin temel petrol üreticisi ve petrol ihracatçısı ülkeler (Körfez İşbirliği Konseyi Gulf Cooperation Council: GCC)i, daha yoğun nüfuslu daha büyük ve daha az zengin Arap petrol üreticileri (bunların bazısı OPEC üyesi); ve bölgede işgücü göçü ve dış yardım aracılığıyla yüksek bir ekonomik faaliyet düzeyinden fayda bekleyen ülkeler (2). *b/d:varil/gün

Tablo:1 Seçilmiş Karşılaştırmalı Göstergeler

	Nüfus	Yüzölçümü	Kişi Başına SMH (US$)		Petrol Rezervi	Petrol İhracattaki Payı	
					(Milyar varil)		
Ülke	(Milyon)	(000 km2)	1983	1990(1)	1986	1995(2)	(1985 %)
Cezayir	20.90	2.381.7	2.063	2.050	8.82	9.2	51a
Mısır	47.10	1.101.5	714	600	3.8	3.3	57.5
Libya	3.40	1.71.1	10.386	2.800	21.3	22.8	99.9
Tunus	7.00	163.6	1.167	1.440	1.8	0.4	41.8
Irak	15.00	437.9		1.400	44.11	100	98.6
Ürdün	3.30	98.0	1.263	12.440			
Suriye	9.90	185.2	1.680	1.180	1.4	2.5	
Yemen	7.00	195.0	850	600	0.2	4	
Bahreyn	0.40	0.7	12.950	11.200	0.15	0.20	85.1
Kuveyt	1.70	17.8	11.772	12.000	89.7	94	88.6
Umman	1.10	32.0	7.035	4.800	4	4.8	98.9b,c
Katar	0.25	11.4	22.531	7.000	168.8	258.7	96.6
BAE	1.20	90.5	22.842	19.860	32.9	108	87.8

a Ham ve işlenmiş petrol ürünü ve sıvılaştırılmış petrol gazı dahil. b 1984 için. c Reexport hariç

Kaynaklar: World of Information, "Middle East Review, 1986, London, 1986; Oil and Gas Journal December 30, 1985, 66-67.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1) Bu rakamlar Abdessatar Grisso, "Arab Economics Integration: Current Reality Future Prospects, Workingg Paper: 9405, Economic Research Forum June 1993, s.20'den alınmıştır.

2) Bu rakamlar, The Middle East and North Africa: 1993, Europa Pub. Ltd. London 1992, s.168'den alınmıştır.

Genel olarak Kuzey Afrika (Cezayir, Libya,Tunus, ve Mısır) artı Kızıl Deniz'e kıyısı olan ülkelerden ibaret olan Arap Ortadoğusu dünyanın tespit edilmiş ham petrol rezervlerinin %62'sine ve doğalgaz rezervlerinin %29'una sahiptir. Cezayir, Libya, Tunus, Irak, Katar, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikler (BAE) OPEC üyesidir. Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan ve BAE, Mayıs 1981'de kurulan bölgesel bir organizasyon olan Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) üyesidir.

2- ORTADOĞU'DA PETROL REZERVİ VE ÜRETİMİ

Ortadoğu, dünya ham petrol rezervlerinin % 70'ine sahiptir. Tablo:1'de görüldüğü gibi, dünya ham petrol rezervleri açısından Suudi Arabistan (258.7 milyar varil), Irak (100 milyar varil) ilk sıralarda yer almaktadır. Bölgede, petrol arama çalışmaları sürdürülmekle birlikte bulunacak yeni petrol yataklarının mevcut rezervleri büyük ölçüde etkilemeyeceği tahmin edilmektedir. Petrol, Ortadoğuyu büyük sanayileşmiş batılı ülkelerin en önemli ilgi odağı haline getirmiştir. Bu ülkeler, ekonomik büyümelerini sürdürebilmek için, iktisadi, siyasi ve askeri her türlü faaliyet ve tedbirleri bölge petrolünün güvenli bir şekilde ülkelerine ulaşmasına bağlamışlardır.

Petrol üreticisi ülkeler bakımından da petrol, özellikle sanayileşmiş ülkelerin kendilerine yönelik askeri, siyasi ve iktisadi nüfuz ve müdahalelerinin ortaya çıkmasının ve uzun yıllar devam etmesinin başlıca unsuru olmuştur. Bu durum, bölge ülkelerinin geçmişte ve günümüzde olduğu gibi, gelecekte süper güçlerin ve emperyalist ülkelerin kontrol ettiği ve yönlendirdiği uyuşmazlık ve çatışmalarla içiçe yaşayacağını belirgin bir şekilde göstermektedir.

Petrol, bölge ülkeleri üzerinde meydana getirdiği önemli ve temel etkinin yanısıra, Ortadoğu ülkelerinin ekonomik ve sosyal bakımından gelişmesinde de hayati bir rol oynamıştır.

Ortadoğu petrol üretimi, dünya petrol üretiminin yaklaşık %30'unu oluşturmaktadır. Ortadoğu'da en önemli petrol üretcisi ülkeler Suudi Arabistan (%13), İran (%6), Kuveyt (%3) ve Libya (%2)'dir. (Bkz. Tablo: 2)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo 2: Ortadoğu'da Ülkeler İtibariyle Petrol Üretimi ve Dünya'daki Payı (1994, milyon ton)

Ülke	Üretim (milyon ton)	Payı (%)
Suudi Arabistan	402	12.58
Kuveyt	102	3.20
İran	181	5.65
Irak	28	0.87
Umman	40	1.27
Katar	21	0.67
Yemen	17	0.54
Suriye	29	0.91
Bahreyn	2	0.06
Cezayir	56	1.74
Libya	67	2.08
Tunus	4	0.14

Kaynak: Petroleum Economist, February 1995, s.7.

Ortadoğu'nun sahip olduğu toplam rezerv (%70) ile toplam üretim (%30) arasında önemli bir fark görülmektedir. Bu fark, ortadoğunun petrol tüketimine dayalı sanayiye sahip olmamasından ve yapılan üretimin büyük ölçüde ihraç edilmesinden kaynaklanmaktadır (3). Özellikle Körfez ülkeleri 1980'li yıllarda nüfuslarının hayat standartlarını hızlı ve önemli bir şekilde yükseltme fırsatı elde etmiştir. Bu ülkelerde ekonomik büyüme, küçük yurt-içi piyasalar, altyapı eksikliği (limanlar, yollar, telekominikasyon, elektrik ve içme suyu) ile nicelik ve nitelik açısından işgücü yetersizliği nedeniyle 1970'lerde düşük düzeyde gerçekleşmiştir. 1980'lerde ise, bu durum, petrol fiyatlarının artması sonucunda tersine dönen bir gelişmeye yerini bırakmıştır.

Ekonomik değişim programları çerçevesinde yapılan büyük yatırıma rağmen GCC üyeleri hala petrol ihracatından elde edilen gelirlere bağımlıdır. (Bkz. Tablo 3).

1984-85 mali yılında Suudi Arabistan, devlet gelirlerinin yaklaşık %69'unu petrol satışlarından elde etmiştir. Fakat, tahmini 47 milyar SR (Suudi Arabistan Riyali)'lik yatırım geliri hariç tutulduğunda, petrol geliri devlet gelirlerinin %95'ni oluşturmaktadır. Umman devlet gelirlerinin %80'ini ve Bahreyn %63'ünü petrolden elde etmektedir. Bu durum, tüm GCC grubu için geçerlidir. 1985'ten 1989'a kadar olan dönemde petrol gelirlerinin toplam gelirlere oranı, gelir kaynaklarının sürekli azalması sonucunda değişmemiştir. Dünya petrol fiyatlarının yanısıra, ülkenin ham petrol üretimindeki önemli artışı yansıtan petrol gelirleri, 1990'da hızlı bir artış kaydetmiştir. Diğer gelir kaynakları azalma gösterirken, petrol gelirlerinin toplam gelirlere oranı 1989'da %66.2'den 1990'da %76.4'e yükselmiştir (4). Bir başka

Tablo 3 Ortadoğu'da ve Kuzey Afrika'da OPEC Üyesi Ülkelerde Hükümetin Petrol Gelirleri (milyon $)

Ülkeler/Yıllar	1580	1981	1981	1983	1584	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1997
İran	13.286	12.053	19.233	19.255	12.255	13.115	7.183	10.515	8.170	14.00	15.240	19.300
S. Arab.	105.813	116.813	75.534	42.809	34.243	24.180	16.97	19.271	20.500	16.000	40.700	47.900
Kuveyt	17.678	13.790	8.827	9.736	10.740	9.817	6.378	7.520	6.295	9.250	5.800	1.100
Irak	26.296	10.422	10.096	7.816	9.354	10.685	6.905	11.416	10.952	12.000	8.000	1.600
BAE	19.558	18.815	15.337	12.235	12.978	11.842	7.453	8.665	7.352	10.438	21.100	14.000
Katar	5.406	5.350	4.108	3.110	4.386	3.068	1.720	1.829	1.709	1.800	2.000	2.200
Libya	21.378	15.254	12.769	11.909	10.631	9.962	5.787	6.011	5.169	5.000	9.000	8.800
Cezayir	12.647	12.985	10.770	9.467	9.189	9.170	4.819	6.057	4.988	3.800	12.300	10.300

Kayanak: The Middle East and North Africa: 1993, The Europa Pub. Ltd., London 1992, s.170.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

körfez ülkesi olan Kuveyt ise, toplam gelirler içinde petrol gelirinin payını azaltmaya, dolayısıyla petrol-dışı gelirlerini arttırmaya çalışmaktadır. Bu amaçla kamu hizmetlerinin finansmanına yönelik vergiler arttırılmıştır (5).

Döviz gelirlerinde petrolün kritik rolüne tekrar bakılırsa, tüm GCC üyelerinin cari gelirlerinin en az % 40'ı petrole bağlıdır (6). Yaklaşık 42.00 b/d petrol üreten ve ihraç rafinerisini beslemek için (özellikle Suudi Arabistan'dan) petrol ithal etmek zorunda olan Bahreyn'de petrol ürünleri ihracatı toplam ihracat gelirlerinin %85'ini temsil etmektedir (7). Geçici tahminlere göre, toplam ihracatta petrolün payı (reexport hariç) Suudi Arabistan'da 1984/1985 mali yılında % 96'nın üzerinde, BAE'de yaklaşık % 88, Katar'da % 91'in biraz üzerinde ve Umman'da toplam ihracatın (reexport dahil) % 88'i olmuştur (8).

Bir anlamda petro-kimya endüstrileri ve rafineri kurulması GCC'de petrole biraz daha fazla bağımlılığa yolaçmıştır. Bir başka anlamda bu, üreticilerin tek başına ham petrol üretimi ve ihracatına bel bağlamalarını azaltmıştır. GCC'de petro-kimya endüstrileri, bu ülkelerin ekonomik değişme ve gelişme hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla kurulmuştur. Petro-kimya endüstrileri ve rafineriye yönelik bu tercih, ortak doğalgaz çıkarmaya ve petrol ürünlerine alternatif daha düşük maliyetli, daha yüksek katma değerli olarak düşünülebilir. Suudi Arabistan ve Umman hariç, GCC üyeleri, seyrek nüfuslarıyla diğer Ortadoğu ülkeleri ile karşılaştırıldığında coğrafi olarak son derece küçüktür. Bu üç özellik, yani az nüfus, küçük yüzölçüm ve geniş petrol rezervleri kişi başına GSMH açısından bu ülkelerin yüksek hayat standartlarını ortaya koymaktadır.

BAE'nin kişi başına GSMH'sı 15.584 $ olmuştur. Emirlikler arasında en yüsek gelir, petrol zengini Abu Dabi ve Dubai'de bulunmaktadır. 1980'lerin ortasından bu yana, kişi başına GSMH Shafjah ve Ras-al-Kaaimah'da ham petrol ve doğal gaz artışını ve ihracatını müteakiben artmıştır. BAE'nin toplam ihracatında ham petrol ve doğal gaz % 70'lik bir paya sahiptir (9).

Katar'ın kişi başına GSMH'si 22.531 $'dır ve esas olarak ham petrol ihracatından elde edilmektedr. Cari üretim oranları ve bilirlenmiş rezerveler dikkate alındığında, petrol üretiminin 40 yıl daha süreceği tahmin edilmektedir. Bu sınırlı rezervler Katar ekonomisinin değişmesine yönelik kuvvetli bir teşviktir. Bundan başka, Kuzey Bölgesinin geliştirilmesi için tedbirler alınması gereği ortaya çıkmaktadır. Bu doğal gaz keşfi Katar'ı dünyada dördüncü en büyük doğal gaz rezervi sahibi yapmıştır (10).

GCC'nin en büyük ülkesi Suudi Arabistan 1983'te tahminen kişi başına 11.534 $'lık GSMH'ye sahiptir. Ülkenin yüzölçümünün % 10'unda yoğun bir şekilde petrol çıkarılmakla beraber, belirlenen rezervler, petrol rezervlerinin oldukça düşük olduğunu ortaya koymuştur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Daha önce ifade edildiği gibi, Bahreyn hem petrol ihracatçısı hem de ithalatçısıdır. Suudi Arabistan'dan ham petrol ithal etmekte ve işlenmiş ürünler olarak ihraç etmektedir. Bahreyn Arap Yarımadası'nın ilk yerleşim birimi idi ve bu durum dengeli bir ekonomik büyüme ve kalkınmaya imkan tanıyan tedrici fakat kütlesel olmayan uzun dönem boyunca petrol kaynaklı fonlara yol açmıştır. Fakat bugünkü üretim düzeyi ve teknoloji dikkate alındığında Bahreyn'in petrol rezervleri çok sınırlıdır. Geliştirilmiş petrol bulma tekniklerinin uygulamaya konulması 1985 ve 1986'da üretimdeki azalmayı durdurmuştur (11).

Mısır'ın petrol ihracatı 1986'da 1.6 milyar $'dan 1.5 milyar $'a düşmüştür. 1988'de ise 1.8 milyar $'a yükselmiştir (12). Tam dört yıl sonra bu fiyat varil başına 24.20 $'a düşmüştür. Suudi Arabistan'ın üretimi arttırma kararından sonra Haziran 1986'da varil başına 7.35 $'a düşmüştür. Aşırı nüfusa sahip, borçlu ve son 30 yıl boyunca askeri harcamalarını devam ettiren bir ekonomiyi yeniden canlandırmaya çalışan bir ülke için, gelirlerde bu tür bir düşüş çok etkkili olmuştur. Mısır gelir azalışlarını hafifletmek için Körfez devletlerine benzer finansal rezervlere sahip değildir (13).

Rafineri ve petro-kimyada iyi düzenlenmiş altyapıya ilave olarak Mısır petrol nakil ülkesi ve bir işgücü kaynağı olarak diğer temel petrol üreticisi ülkelerle yakın bağlantılara sahiptir. Yurtdışında çalışan 3 milyon Mısır'lının gönderdiği 3.3 milyar dolarlık işçi dövizi petrol gelirlerini aşmıştır. Bununla birlikte, Arap Körfez ülkelerinde ve Cezayir gibi Kuzey Afrika petrol üreticileri arasındaki ekonomik şartlar nedeniyle yurtdışındaki işçilerin % 15'i veya 500.000'i ülkelerine geri gönderilebilir. Bunun bir sonucu olarak, 1986'da işçi dövizlerinde 1 milyar $'lık bir kayıp meydana gelmiştir.

1980'de yalnızca Süveyş Kanalı'ndan 656 milyon $'a ve 1982'de 890 milyon $'a ulaşan, petrol nakliyatından elde edilen gelir Mısır için bir başka temel dış gelir kaynağıdır. Kanaldan elde edilen gelir artmaya devam etmiştir. Sözkonusu gelir 1984'te 950 milyon $'a ve 1985-86'da tahminen 1.03 milyar $'a ulaşmıştır. Ortadoğu'dan gelen üretimin düşmesi ve fiyatların düşmesi petrol ihracatını ve dolayısıyla döviz gelirlerini azaltarak Mısır'ı doğurdan etkilemiştir (14).

Bölge istikrarında önemli bir etkiye sahip bir başka Arap ülkesi Suriye'dir. Suriye, hem petrol ihracatçısı hem de petrol ithalatçısıdır. Petrol ilk kez 1956'da Karachuk'ta çıkarılmış ve üretim 1967 sonunda Suwaidiyah'ta başlamış ve 1968'de ortalama 20.000 b/d olmuştur. Üretim 1979'da 165.000 b/d ile en üst dazeye ulaşmıştır. Üretime bugün giren yeni bir saha Dayraz-Zawr şehri yakınındaki al-Thayyem'dir. İlk üretim 40.000 b/d ve 50.000 b/d arasında olacak ve hükümetin planlanmış 150.000 b/d'lik hedefi doğrultusunda genişletilebilecektir. Daha eski ve zenggin petrol sahalarında, üretimi sürdürmek için Suriye yüksek petrol arama teknolojilerine yönelik yatırımlarını arttırmak zorunda kalacaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Petrol, Suriye develet gelirlerinin en önemli kaynağıdır. 1982'de 138.000 b/d'lik petrol üretimi ihraç gelirlerinin % 70'ini oluşturmuştur. Bir sonraki yılda, petrol fiyatı indirimleri sözkonusu oranı % 45'e düşürmüştür. 1985'te Suriye 162.000 b/d'lik ağır ham petrol üretiminin yaklaşık 100.000 b/d'sini ve işlenmiş ürünün yaklaşık 200.000 b/d'sini ihraç etmiştir.

Suriye, fiyatları aynı ağırlık kalitesindeki Suudi Arabistan ve Mısır ham petrollerine göre ayarlama sisteminin yerini alan bir netback fiyatlama sistemini Ocak 1986'da uygulamaya koymuştur. Ocak 1986'dan sonra Suwaidiyah ham petrolunun fiyatı, yıl ortasında varil başına 25.10 $'dan 8.98$'a düşmüştür. 1985'te 4 milyon varillik net petrol ihracatına dayanan, bir tahmine göre, Suriye 1986'da ortalama varil başına 15 $'lık bir fiyat düzeyinde dövizlerde 70 milyon $ zarara uğramıştır. İthalat açısından Suriye özellikle spot piyasadan petrol satın aldığında düşük petrol fiyatlarından faydalanmıştır. İran, Suriye için ithal petrol kaynağı olmuştur (16).

3- 1990'LARDA PETROL

Uluslararası ticarete konu olan tüm mallar gibi, petrol de esas olarak küresel, politik ve askeri ilişkilerden etkilenmektedir. Soğuk savaş döneminde bağımsız petrol arzlarına ulaşılması, özellikle Ortadoğu'da ABD ve müttefiklerinin başlıca dış politika amaçlarından birisi olmuştur. 1947 Arap-İsrail uyuşmazlığından 1956 Süveyş Kanalı krizine ve 1967 Arap-İsrail savaşına kadar Ortadoğu'da tüm karışıklıkların temel nedeni petroldür. ABD ve İngiltere petrol kaynaklarına ulaşmak için dost Ortadoğu rejimlerini güvence altına almak amacıyla daima siyasi ve askeri çabalarını sürdürmüştür. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali ABD'nin Basra Körfezi'nin güvenliğine yönelik daha büyük taahhütlerde bulunmasına yol açmıştır. Çünkü, Körfez bölgesinin kontrolünü ele geçirmeye ve etkilemeye yönelik bir girişimi ABD, çıkarlarına yönelik bir tecavüz olarak kabul etmiştir. Soğuk savaş döneminden sonra da, ABD'nin askeri ve siyasi nüfuzu Basra körfezinin dost ülkelerini özellikle Suudi Arabistan, Kuveyt, BAE ve Umman'ı etkilemeye devam etmiştir. Bu nedenle, mevcut rejimlerin sürdürülmesi ile İran ve benzeri rejimlerle mücadele arasındaki tercih dikkate alındığında ABD'nin statükoyu destekleyeceği ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik politikasının Eisenhower doktrininden (uluslararası komünizme karşı müdafaa) Carter doktrinine (SSCB'ye karşı müdafaa) ve Bush doktrinine (petrol zengini muhafazakar rejimlere yönelik saldırıları önleme) doğru bir gelişme kaydettiği görülmektedir (17).

Irak'ın Kuveyt'i işgali ve bunu takip eden Körfez Savaşı 1990'larda petrolün kontrolünü tekrar uluslararası politika sorunu haline getirmiştir. Ortadoğu'da Sovyet rolünün azalması, ABD'nin Ortadoğu petrolüne bağımlılığının artması ve küresel çevre hareketinin petrol talebini etkilemesi, petrolün uluslararası boyutu ha-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kkında yeni düşüncelerin geliştirilmesine yol açmıştır. Körfez Savaşı Irak'ın Basra Körfezi üzerindeki hakimiyeti ile gelişmiş ülkelerin petrole bağlı menfaatlerinin çatışmasından kaynaklanmıştır. Savaşın sonuçları, 1990'larda uygulanacak olan petrol politikasının ana hatlarının belirlenmesinde yardımcı olacak değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Petrol ithalatçısı sanayileşmiş batılı ülkeler Irak'ın petrol arzı üzerindeki kontrolünü kendilerine yönelik bir tehdit kabul ettiklerinden, Irak'ın kontrolünü ve petrole bağımlılıklarını azaltmak amacıyla yeni politikalar geliştirme çabası içine girmiştir. Bu politikalar temel olarak, korumacılığı canlandırmayı ve üretimi teşvik etmeyi amaçlamıştır. Irak'ın Ortadoğu petrolünün kontrolü üzerindeki etkisi, siyasi riski arttırmış ve petrol fiyatlarını yükseltmiştir. Uzun vadede petrol arzının, dünya sistemiyle uyumlu rejimlerin kontrolü altında bulunması halinde, petrol fiyatlarının yaklaşık % 50 oranında daha düşük olabileceği genel olarak kabul edilmektedir (18).

Petrol fiyatlarının yükselmesi karşısında sanayileşmiş batılı ülkeler hızla petrole alternatif diğer enerji kaynaklarına yönelme ihtiyacı duymuştur. Bununla birlikte, yeni enerji kaynaklarına yönelik yatırımlar 1990'lar boyunca ekonomik büyüme hızını düşürmüştür. ABD bu gelişmeden en az etkilenen ülke olurken, gelişen ülkelerin bu durumdan büyük ölçüde etkilendiği görülmüştür.

Irak'ın Kuveyt'ten geri çekilmesiyle birlikte uluslararası boyutta petrole ilişkin beş sorunun ortaya çıktığı müşahade edilmiştir (19).

Bunlardan birincisi, körfezdeki kolay zaferin ABD, Japonya ve diğer sanayileşmiş ülkelerin petrol politikalarındaki zaafını derinleştirmesidir. Bu politika zaafı sanayileşmiş batılı ülkelerin, "petrol ihracatına yönelik tehdit, nispeten düşük askeri harcamalarla önlenebiliyorsa niçin ortadoğu petrolüne bağımlılığımızı azaltmak için alternatif kaynaklara para harcayalım?" sorusunu sormalarına yol açmıştır. İkincisi, Suudi Arabistan ve diğer Körfez monarşilerinin geleceğinin belirsizliğini sürdürmesi ve petrol arzında önemli ilave kesintilerin beklenmesidir. Üçüncüsü, dünya ekonomisinde gücünü korumakla birlikte petrolün taban fiyatını belirleyebilmesidir. Buna karşılık, ABD ve Suudi Arabistan petrolün tavan fiyatını belirlemeye devam etmektedir. Dördüncüsü, Rusya ve diğer bağımsızlığa kavuşan Cumhuriyetlerin uluslararası petrol piyasalarında etkin yeni bir güç olarak ortaya çıkmasıdır. Bu gelişme, OPEC'in etkinliğini ve gücünü sınırlandırabilir. Beşincisi, çevre koruması ve duyarlığın artması, çevreci kuruluşların uluslararası politikada etkili olmaya başlamasıdır. Bunun sonucu olarak, petrol şirketleri, çevreye zarar vermeyen teknolojileri kullanmaya ve dünya petrol talebini azaltmaya yönelik baskılarla karşı karşıya kalmaktadır. 1973 ve 1979'da petrol fiyatlarının yaklaşık üç kat artmasına yol açan iki petrol şokundan sonra 1980'lerde OPEC üç kampa bölünmüştür (20):

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1) En yüksek fiyatı talep eden "fiyat şahinleri" (Irak, Libya, Cezayir ve İran),

2) Düşük fiyatlara razı olan "Fiyat güvercinleri" (BAE, Suudi Arabistan ve Kuveyt),

3) Fiyat konusunda ılımlı tavır sergileyen "ılımlılar" (Nijerya, Venezuella ve Endonezya).

1985 ve 1986'da fiyat şahinlerinin tehditlerine rağmen, Suudi Arabistan öncülüğünde fiyat güvercinleri varil başına uluslararası petrol fiyatlarının 30$'dan 15$'a düşmesini sağlamıştır. 1980'lerin sonunda Suudi Arabistan'ın finansal ihtiyaçları, Riyad yönetiminin fiyat güvercinleri grubundan ılımlılar grubuna geçmesine yol açmıştır. Kuveyt yönetimi, düşük fiyat tercihlerini diğer OPEC üyelerine acımasız bir şekilde dayatmaktadır.

OPEC Körfez Savaşı süresince dünya petrol piyasasında fiili bir rol oynamıştır. Kuveyt ve Irak'ın petrol üretim kaybı, OPEC'in toplam kapasitesini günlük 30 milyon varilden 24 milyon varile düşürmüştür. 24 milyon varillik bu düzey 1991'de dünya petrol talebini karşılamaya yeterlidir.

Tablo 4 Temel Enerji tüketimi (1989) (Petrole eşit milyon ton)

Temel Enerjiler / Ülkeler	Batı Avrupa	ABD	Japonya	Sovyetler Birliği	Diğerleri	Dünya Toplamı
Petrol	592	763	233	435	1.045	3.098
Katı Yakıtlar	258	473	75	289	1.136	2.231
Doğal Gaz	208	488	42	563	406	1.707
Nükleer ve Hidrolik enerji	256	214	67	102	338	977
Toplam	1.314	1.968	417	1.389	2.925	8.013

Kaynak: Margaret Sharp, "Tides of Change:The World Ecoomy and Europe in the 1990s", International Affairs, January 1992,s.27.

Tablo 4, 1989 yılı itibariyle dünya genelinde temel enerji tüketimine ilişkin rakamları vermektedir. Petrol ve doğal gaz tüketimi, mevcut enerji kullanımında % 50'den daha fazla bir paya sahiptir. Üçüncü dünya ülkeleri katı yakıtların yarısından fazlasını tüketmektedir. Ülkeler sanayileştikçe, petrol ve doğal gaz tüketmeye başlamaktadır. Günümüzde petrol ve doğal gaz arzının % 45'ten fazlasını Ortadoğu karşılamaktadır. Ayrıca bilinmeyen kayakların 2/3'ü bu bölgede yoğunlaşmaktadır. Bu da, dünyanın bu istikrarsız bölgeden gelen petrole ne kadar muhtaç olduğunu ortaya koymaktadır (21).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bütün dünyada enerji tüketiminin 1987'den 2000 yılına kadar her yıl % 2.8 oranında artması beklenmektedir. Benzer şekilde gelişmiş piyasa ekonomilerinde de enerji tüketiminin 1987'den 2000 yılına yıllık % 1.6 oranında artması beklemektedir. Bununla birlikte, elektrik enerjisi talebinin toplam enerji talebinden daha hızlı artacağı ve gelişmiş piyasa ekonomilerinde de nükleer enerjinin elektrik enerjisinin % 15'ine 2000 yılında ulaşacağı tahmin edilmektedir.

Gelişmiş piyasa ekonomilerinde enerji üretiminin petrol olarak, 1987'de 57 milyon varilden 2000 yılında 67 milyon varile yükselmesi planlanmaktadır. Aynı dönemde, toplam birincil enerji üretiminde petrol ve doğal gazın payının % 25'ten % 18'e düşeceği tahmin edilmektedir. Bununla birlikte, gelişmiş piyasa ekonomilerinin özellikle OPEC ülkelerinden daha fazla petrol ithal etmeye çalışacakları öngörülmüştür. Bütün dünyada elektrik enerjisi tüketiminin diğer enerji kaynaklarından daha hızlı artacağı ve gelişen ülkelerin yüzyılın sonunda likid hidrokarbonlara bağımlılığının önemli ölçüde devam edeceği hesaplanmaktadır.

OPEC üyesi ülkeler, mevcut dünya perol rezervinin % 77'sine sahiptir (yaklaşık 990 milyon varil) ve artan petrol talebini karşılayacak şekilde kapasitelerini arttırma imkanları vardır. Bu ülkeler aynı zamanda doğal gaz üretimini de iki katına çıkarabilir. Diğer taraftan gelişen ülkeler, çok geniş kullanılmayan hidroelektrik kaynaklara sahiptir ve artan elektrik talebini karşılamak için kendi ulusal enerji üretimini arttırabilecek durumdadır. Bu ülkelerde toplam elektrik enerjisi içinde nükleer enerjinin payı % 1'den azdır. Bu payın yüzyılın sonunda % 2'ye yükselmesi beklenmektedir (22).

Dünya enerji ticaretinin önemli ölçüde değişmesi umulmaktadır. 1975-1985 arasında dünya ham petrol ihracatında OPEC'in payı % 61'den % 40'a düşmüş, fakat 1986'dan itibaren tekrar artmaya başlamıştır. Petrol, en önemli ticari enerji kaynağı olarak yerini korumaktadır ve dünya enerji talebindeki payını 2000 yılında arttırmış olacaktır. OPEC petrolüne talep devamlı artmakta ve fazla üretim kapasitesi 1986'dan beri daralmaktadır. OPEC ham petrol talebi 1986 başlarında günlük yaklaşık 15 milyon varilden 1989 başlarında 20 milyon varile yükselmiştir. OPEC'in 1985'te yaklaşık 12 milyon varil günlük fazla üretim kapasitesi 6 milyon varile düşürülmüştür. 1990 başında OPEC dışı petrol üretimi yüksek seviyeye çıkmasına rağmen tekrar azalmaya başlamış olup, artan petrol talebinin artan OPEC üretimiyle karşılanacağı tahmin edilmektedir. Artan petrol talebinin, petrol fiyatlarındaki düşüşle olduğu kadar, gelişmiş piyasa ekonomileri ve yeni sanayileşen ülkelerin sürdürülen ekonomik büyümeleri ile ilişkili olduğu bilinmektedir (23). Bu şartlar altında, bir grup olarak OPEC kotalar belirleme ihtiyacı duymuştur. Petrol fiyatlarının varil başına 20$ düzeyinde sürmesini sağlayacak şekilde her ülkenin üretimde bulunması öngörülmüştür.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Körfez Savaşı'nı izleyen beş yıl boyunca Kuveyt eski üretim kapasitesine yeniden ulaşmaya çalışmakta ve Irak'a yönelik BM ambargosu devam etmektedir. Irak'ın petrol piyasasına ne zaman döneceği belirsizdir. Halen Irak'a çok acil (ilaç, gıda vb) ihtiyaçlarını karşılaması için, sınırlı miktarda petrol satışına izin verilmektedir. Bunun yanısıra, Irak ve Kuveyt'in uzlaştırılmasında OPEC'in rolü belirgin değildir.

1990'larda OPEC, iki temel stratejik problemle karşı karşıya kalmıştır. Gelecek birkaç yıl içinde dünya petrol talebi OPEC'in üretim kapasitesinden daha az artacaktır. OPEC üyeleri herhangi bir şekilde artan yedek kapasite hacmini düzenlemelidir. Geçmişte bu problem 1980-85'te ortaya çıkmıştır. Suudi Arabistan gerekli kesintilerin çoğunu massetmek için yedek kapasite hacmini devreye koymuştur.

İkinci problem, 1990'larda hızlı fiyat düşüşlerini önlemede OPEC'in rolünün sınırlı kalmasıdır. Fiyat güvercinleri tek başlarına bırakılmazsa, OPEC bu sınırlı rolünde başarılı olacaktır. Bunun sonucu olarak, 1990'larda uluslararası petrol fiyatları OPEC'in asgari ortak menfaatinin belirlediği bir taban fiyat (varil başına 18 %) ile, Suudi Arabistan ile ABD arasındaki zımni petrol fiyatı stratejisinin belirlediği bir tavan fiyat (varil başına 25 $) arasında serbest şekilde hareket edecektir.

4. YENİ DÜNYA DÜZENİ KÖRFEZ SAVAŞI VE ORTADOĞU SORUNLARI

Tarihi bir perspektiften bakıldığında, Körfez Savaşı'nın 20. yüzyılın son çeyreğinde Oratadoğu'nun karşılaştığı en önemli krizlerden biri olduğu söylenebilir. Soğuk savaş döneminde Ortadoğu oldukça sıcak ve kanlı çatışmalara sahne olmuştur. 1967 savaşı, 1982'de İsrail'in Lübnan'ı işgali, 1973 savaşı ve 1979 İran-Irak savaşı. Bu sürekli savaş durumu, bölge ülkelerinin ekonomik durumunu olumsuz yönde etkilemiş ve süper güçlere, özellikle ABD'ye, devamlı bağımlılığı gündeme getirmiştir. Mevcut fonları sosyal kalkınma projelerine, sanayileşmeye, sağlık ve eğitime kanalize etmek yerine Suriye, Mısır ve Irak gibi pek çok Arap devleti siyasi rejimlerini korumaya ve askeri güçlerini artırmaya yönlendirmek zorunda kalmıştır.

Bağımsız bir güç olarak eski Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku'nun çökmesi ile Soğuk savaşın sona ermesi ABD'ye yeni bir üstünlük statüsü kazandırmıştır. Körfez Savaşı yeni dünya düzeninin itici gücü olmakla beraber, bu savaş insanlık tarihinde şimdiye kadar görülmemiştir. Çünkü Körfez Savaşı, silah sanayiinde en ileri teknolojinin kullanılmasının yanısıra, haberleşme ve kitle iletişimin kontrolünde ve bilginin yayılmasında da ileri teknolojilerin kullanılmasına yol açmıştır. Dolayısıyla, savaş boyunca yüzbinlerce Iraklı çocuk, kadın ve erkek ölmüştür. BM ve diğer uluslararası kuruluşlar, savaştan sonra günde 300-400 çocuk ve bebeğin öldüğünü tahmin etmekte ve bölgeyi (Irak, Kuveyt ve Körfezi çevreleyen fakir ülkeler dahil) tehdit eden çevresel felaketlere dikkat çekmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Körfez Savaşı sırasında ortaya çıkan önemli ttartışmalardan birisi, Arap ülkeleri (özellikle Mısır ve Suriye) ile ABD arasındaki yakın "ittifakların" yapılması üzerinde yoğunlaşmıştır. Bazıları bu tür ittifakı geçici bir taktik hareketi olarak değerlendirirken, diğerleri bu ittifak hareketini Arap ülkelerinin politikasında önemli yeni bir değişiklik olarak kabul etmiştir. Değişikliğin bir taktik hareketi olduğunu ileri sürenler, Mısır ve Suriye'ye sunulan finansal teşvikler üzerinde durmuştur. Bu finansal teşvikler, ABD tarafından Mısır'ın dış borçlarının silinmesini ve Suriye'ye Golan tepelerinin iadesi konusunda İsrail ile görüşmesi için verilen dış yardım ve diğer vaad edilen parasal unsurları içermektedir.

İsrail'in 1967'de Arap ordularını mağlup etmesinin Arap Birliği projesine bir darbe vurduğu görülmüştür. Nasır döneminin sona ermesi ve açık kapı politikasını beraberinde getiren Sedat rejiminin doğması, Arap dünnyasında yeni bir politik ekonominin başlangıcı olmuştur. Sedat'ın gücünün kaynağı olan dünya kapitalist sistemi, özellikle ABD ile açık ittifakı ve İsral ile Camp David Anlaşmalarını imzalaması, Arap Birliğinin son ümit ışığının sönmesine yol açmıştır.

Bundan başka, Mısır'ın ABD ile politik ittiifakı, ekonomik bağımsızlık bir tarafa, Mısır'ın ekonomik açıdan kendi kendine yeterli bir ülke olmasını bile garanti altına almamıştır. Bunun yerine, Mısır, IMF ve Dünya Bankası modeli bir kalkınmaya sürüklenmiştir. Bu kalkınma modeli, yüksek dış borçlanmalara yol açmış ve kalkınmayı olumsuz yönde etkilemiştir. 1980'lerin başında Mısır, Arap dünyasında önemli bir işgücü ihracatçısı ülke durumuna gelmişir. Tahminen bugünkü iki milyonun üzerinde Mısır işçisi Körfez'de vasıfsız ve yarı vasıflı işçi olarak çalışmaktadır. Mübarek rejiminin Körfez savaşı boyunca hesaplarından birisi, hükümet acil finansal tavizler elde edemezse, en azından Kuveyt'in yeniden inşasında rolünü güvence altına almak olmuştur. Fakat, Mübarek'in hesapları gerçekçi olmamıştır. Yeniden inşa ile ilgili projelerinin büyük bölümü ABD'nin kontrolünde olmuştur. Diğer bazı küçük projeler ise, Fransa ve İngiltere tarafından alınmıştır (24).

5- DÜNYA PETROL PİYASASINDA SON GELİŞMELER

Dünya petrol fiyatları 1989'da önemli ölçüde desteklenmiştir ve 1990 yılının ilk yarısında değişkenliğini sürdürmüştür. Spot piyasalarda petrolün ortalama fiyatı Nisan 1989 ve Haziran 1990 arasında varil başına 14.30 $ ile 60 $ arasında dalgalanmıştır. Bu dalgalanma hava şartları ve diğer geçici faktörlerden kaynaklanmıştır. Toplam üretim kotasının üzerinde OPEC'in ham petrol üretmesinden dolayı, petrol fiyatları 1990 yılının ortasında düşmüştür. Bunun sonucunda, fiyatlar üzerinde aşağıya doğru baskı oluşturan dünya petrol üretimi 1990 yılın ikinci çeyreğinde önemli ölçüde artmıştır. 1990 yılının Mayıs ayı başlarında OPEC'in geçici

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olarak üretimi azaltma kararından sonra, toplam OPEC üretiminin aynı yılın Mayıs ve Haziran aylarında bir dereceye kadar azaldığı tahmin edilmiştir.

Spot piyasada ortalama petrol fiyatı Mayıs 1990'da % 14.75'lik bir artışla varil başına 16.40 $'a yükselmiştir. Bu yükselme OPEC toplantısının sonucuna ve Irak'ın kota ihlallerine yönelik güç kullanma tehditlerine ilişkin piyasa spekülasyonlarını yansıtmıştır. Irak'ın Kuveyt'i işgal ettiği 2 Ağustos'ta petrol fiyatları hızlı bir şekilde yükselmiştir. Spot piyasada ortalama petrol fiyatı bir önceki haftaya göre, varil başına ortalama 18 $'dan 22 $'a sıçramıştır. Müteakip altı hafta boyunca işgalin Irak ve Körfez ülkelerinden gelen petrolü azaltacağı şeklindeki endişeler, spot piyasada ortalama petrol fiyatının varil başına 23 $ ile 33 $ arasında dalgalanmasına yol açmıştır.

Petrol fiyatlarına ilişkin gelecekteki eğilimler, Ortadoğudaki gelişmelere bağlı olacaktır. Askeri operasyonların petrol üretim tesislerinde tahribata yol açması durumunda petrol fiyatları daha da artabilir. Buna karşılık, politik problemlerin çözülmesi halinde veya durum değişmemekle birlikte petrol üreten ülkeler üretimi arttırdığında, petrol fiyatları bugünkü düzeylerden daha düşük gerçekleşebilir. Irak ve Kuveyt hariç, OPEC üyelerinin aşırı boş kapasitesinin günlük 4 milyon varile ulaştığı tahmin edilmektedir. Bu miktar kabaca kriz öncesi Irak ve Kuveyt'in ihracat düzeyine eşittir. OPEC üyelerinin büyük bölümü 29 Ağustos'ta üretim tavanlarını geçici olarak askıya almayı ve üyelerinin arttırmasına izin vermeyi kararlaştırmıştır. Birçok ülke, üretimi arttırabileceğini ifade etmiştir. Zaten Suudi Arabistan üretimi arttırmıştır. Ayrıca 1990 yılının ilk yedi ayındaki yüksek OPEC üretimini yansıtan günümüzdeki ticari petrol envanterleri, nispeten yeterli bir düzeyde seyretmekte ve büyük sanayileşmiş ülkeler 1 milyar varile varan stratejik petrol rezervlerine sahip bulunmaktadır (25).

Tablo 5 Dünya Birincil Enerji Talebi (milyon ton petrole eşit)

Tahmin Kaynağı	1980	1990	2000	1020
Avrupa Topluluklar Komisyonu (1989)	7.270	-	10.800	-
Uluslararası Sistemler Analizi Enstitüsü (1985)	6.800	8.000	9.900	11.300
Dünya Enerji Konferansı (1986)	7.700	9.400	11.100	13.300

Kaynak: UN, Global Outlook 2000, UN., 1990, s.123

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Dünya petrol talebi devamlı yükseliş göstermektedir. Uzun dönemde petrol arzının talebi yakalayacağı ve petrol fiyatlarının yüksek düzeyde istikrar kazanacağı kabul edilmektedir. Geçici olarak meydana gelecek sermaye ve kapasite sınırlamaları ve darboğazlarının petrol arzını belirsiz hale getireceğinden petrol fiyatlarında yükselişlerin olabileceği söylenebilir.

Petrol üreticisi ülkeler arasında petrol rezervi ve üretim kapasitesi bakımından büyük farklılıklar bulunduğu bilinmektedir. Bu durumun gelecek 20 yılda OPEC (özellikle Körfez) üreticilerini öncekinden çok daha önemli hale getiriceği tahmin edilmektedir. Petrol talebinin özellikle Doğu Asya (Güney Kore, Çin, Hindistan) da önemli ölçüde artması beklenmektedr. Güney Kore 1985'te 0.6 mb/d petrol tüketirken bu rakamın 1995 ve 2000 yılı için 2.1 mb/d ve 2.7 mb/d'ye yükselmesi beklenmektedir. Geniş nüfusları ile ekonomik büyümeyi hızlı şekilde devam ettiren Çin ve Hindistan ise enerji tüketimi hızla artan iki ülkedir. Çin'in gelecek yüzyılda en önemli Körfez petrolü ithalatçısı olması sözkonusudur. Bu eğilim, Çin'in artan petrol ithalatını Körfez çevresindeki ülkelere silah sistemlerini satarak dengelemeye çalışacağı ihtimalini hatıra getirmektedir (26).

Kısa vadede petrol fiyatları üzerindeki baskının etkisini belirlemek kolay olmayacaktır. Çünkü İran ve Suudi Arabistan gibi önemli petrol üreticilerinin fiyat düzeylerinden daha çok kendi piyasa payları ile ilgilendikleri görülmektedir. OPEC ülkelerinde petrol fiyatlarının geçmişte, üretim maliyetleri tarafından belirlendiği bilinmektedir. Petrol fiyatları daha çok ABD ve Kuzey Denizindeki daha az etkin üreticiler tarafından sağlanmış ve bu üreticiler OPEC ülkelerinin süper kar elde etmesine yardım etmiştir (27).

Beş sebeple, gelecek on yılda petrol fiyatlarının artacağı beklenebilir (28).

1. Artan talep ile kapasite genişlemesi arasında muhtemel zaman gecikmesi,

2. Fazla kapasitenin ortadan kaldırılmasının bir sonucu olarak OPEC'in, üye ülkelerin kotalarını kontrol etmede gücünün artması,

3. Geçmişteki gibi, Suudi Arabistan'ın petrol bolluğunu engelleme gücü ve isteğinin azalması,

4. ABD'nin İran, Irak ev Libya'ya karşı petrolü bir silah olarak kullanma arzusu,

5. Fazla kapasitenin bulunmaması halinde beklenmedik şokların ve darboğazlara yol açılması ihtimali.

Yüksek petrol fiyatları üç sebeple yüksek petrol rezervleri anlamına gelmektedir. Birincisi, yüksek fiyatların yeni petrol alanlarının bulunmasını teşvik etmesidir. İkincisi, mevcut alanlardan petrol çıkarma teknolojisinin gelişmesidir. Üçüncüsü ise, mevcut teknoloji ile mevcut kuyular için yüksek fiyatların ilave petrol çıkarılmasını mümkün kılmasıdır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo 6 PETROL REZERVİ TAHMİNİ (1988)

	(Rezerv/milyar varil ($=10^9$)
Ortadoğu	364.680
İran	92.850
Irak	100.000
Kuveyt	91.920
Suudi Arabistan	166.980
Afrika	55.249
Cezayir	8.500
Mısır	4.300
Libya	21.000
Batı Yarımküre	146.416
Meksika	48.610
ABD	25.270
Venezuella	56.300
Asya Pasifik	19.350
Batı Avrupa	22.40
Komünist Olmayan Dünya Toplamı	808.150
SSCB	59.000
Dünya Toplamı	887.350

Kaynak: Oil and Gas Journal, December 1987, s.36-37.

Ortadoğu petrolünün gelecekte, stratejik rol oynamaya devam edeceği kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla, özellikle sanayileşmiş ülkelerin petrolün kendi ülkelerine akışı ve fiyatlarının kontrolü için alınması gereken tadbirleri ihmal etmeyeceği beklenebilir. Buna bağlı olarak, petrol politikası bir taraftan Ortadoğuyu ve özellikle Körfezi dünyanın önemli bir bölgesi olarak kalmaya zorlarken, diğer taraftan da bölgenin geleceğinde petrolü en önemli unsur haline getirmektedir. İran, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Libya gibi ülkeler de küresel çapta petrol politikasını etkileyebilir kalmaya devam etmektedirler.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DİPNOTLAR

* Petrol fiyatları 1973'te varili 2.90 dolardan Aralık 1973'te 11.65 dolara yükselmiştir. (Birinci petrol şoku). 1978'in sonları ile 1979'un ilk üç ayında petrol fiyatları varilbaşına 13 dolardan 34 dolara (yaklaşık %150 artış) yükselmişti. 1980'de OPEC petrol kotalarını uygulamaya başlamış, 1985 yılında petrol fiyatları 29 dolara düşmüş ve 1986 yılında da petrol fiyatlarında büyük düşüşler (fiyat çöküşü) olmuştur.

1. Ragi El Mallakh, "Arap Oil: Implications for the Future", The Middle East (ed. Michael Adams) Newyork, 1988, s.653-654.

2. El Mallakh, a.g.m., s.657.

2. Petroleum Economist, February 1995, s.7

4. Mohammed Hassan Mansoor, "Saudi Arabia: Economic Structural Adjustment and Outlook", Jime Review, Summer 1992, s.56.

5. Kuwait: Facts and Figures, The Ministry Information, 1992, s.65.

6. Abdullah A. Saudi, The Arab Economies-Structure and Outlook, Arab Banking Corporation, London, s.30.

7. Margaret R. Keily and Fritz Krockow, "The Policies in Industrial Countries and Their Impact on Arab Countries", Foreign and Intertrade Policies of the Arab Countries, (Ed. Said El-Naggar), IMF, 1992, s.59.

8. El-Mallakh, a.g.m., s.658.

9. Saudi, a.g.e., s.152

10. El-Mallakh, a.g.m., s.659.

11. Saudi, a.g.e., s.152

12. The Middle East and North Africa 1993, s. 393.

13. El-Mallakh, a.g.m., s.664.

14. El-Mallakh, a.g.m., s.665., Saudi, a.g.e., s.34

15. El-Mallakh, a.g.m., s.666.

16. El-Mallakh, a.g.m., s.667.

17. Alvin Z. Rubenstein, "New World Order or Hollow Victory? After the Gulfwar, Foreign Affairs, Vol.70, No.3, 1991, s.53 vd.

18. Edward N. Krapels, "The Commanding Heights: International Oil in a Changed World", International Affairs, January 1993, s. 72.

19. Krapels, a.g.m., s.72.

20. Krapels, a.g.m., s.79.

21. Margaret Sharp, "Tides of Change: The World Economy and Europe in the 1990s, "International Affairs, January 1992, s.26.

22. UN, Global Outlook 2000, UN Pub., 1990, s.115-117.

23. UN, Global Outlook 2000, UN Pub., 1990, s.118-119.

24. Nahle Abdo (1993), "New Worl Order: Oil and Arab World Problems", Global Visions: Beyond the New World Order (eds. J. Brecher, J. Brown Childs and J. Cutler), Boston, s. 113-115.

25. Worl Bank (1990), World Economic Outlook, IMF, Washington, s.25-26.

26. Hooshang Amirahmadi (1996), "Oil at the turn of the Twenty First Century" The Iranian Journal of International Affairs, Vol.VIII, No.1, s.37.

27. Amirahmadi (1996), a.g.m., s.38.

28. Amirahmadi (1996), a.g.m., s.39.

29. Alan Richards-John Waterbury (1990), A political Economy of the Middle East, Westview Press Inc., s.59

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTADOĞU ÜLKELERİNİN GENEL EKONOMİK GÖRÜNÜMÜ

Yrd. Doç. Dr. KAMİL USLU[*]

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

[*] Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İktisat Bölümü, Öğretim Üyesi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MISIR
Genel Bilgi
Tarihçe
Mısır Ekonomisindeki Gelişmeler
Mısır'ın Nüfus Yapısı
Mısır'da Nüfusun Ekonomik Aktivitesi
Tarım
Petrol, Gaz ve Madencilik
Doğalgaz
Turizm
Mısır'ın Ekonomik Yapısının Yorumu
Türkiye-Mısır Ekonomik ve Ticari İlişkileri
Dipnotlar
SURİYE
Genel Bilgi
Tarihçe
Ekonomik Yapı
Milli Gelir
Kalkınma Planları
Nüfus
Nüfusun Etnik Yapısı
Endüstriyel Üretim
Tarım
Petrol
Madencilik
Türkiye-Suriye Ekonomik İlişkileri
Dipnotlar ve Kaynakça
ÜRDÜN
Genel Bilgi
Coğrafi Yapı
Nüfus ve Demografik Yapı
Ekonomik Yapı
Planlı Kalkınma Dönemleri
Tarım
Hayvancılık
Madencilik
Sanayi
Dış Ticaret
Türkiye-Ürdün Ekonomik İlişkileri
Dipnotlar

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IRAK
Genel Bilgi
Ekonomik Yapı
Nüfus ve Yapısı
Milli Gelir
Tarım
Sanayi
GSYİH
Madencilik
Petrol Üretimi
Körfez Savaşında Ekonomik Kayıplar
Irak-Kuveyt Anlaşmazlığı
Irak-Türkiye Ekonomik İlişkileri
Dipnotlar
YEMEN
Genel Bilgi
Son Ekonomik Gelişmeler
Ekonomik Göstergeler
Türkiye-Yemen Dış Ticareti
LÜBNAN
Genel Bilgi
Doğal Şartları
Nüfus
Etnik ve Dini Yapı
Yönetim Şekli
Siyasi Partiler
Tarihi Gelişimi
Ekonomik Gelişmeler
Dış Ticaret
Türkiye-Lübnan Dış Ticareti
Kaynaklar
BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ
Genel Bilgi
Ekonomik Durum
Ekonomik Göstergeler
Türkiye-BAE Dış Ticareti
İSRAİL
Genel Bilgi
Nüfus ve Demografik Yapı
Tarihi Gelişmeler
Ekonomik Yapı
İşgücü ve İstihdam
Türkiye-İsrail Ticari İlişkileri
Dipnotlar ve Kaynaklar

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MISIR

Genel Bilgi

Yüzölçümü: 997.739

Başkent: Kahire

Nüfus: 56.42 milyon (1993), 58.89 (1995)

Döviz: 1$=3.39

Fert Başına GSYİH: 630 $ (1989), 536 $ (1991), 720 $ (1994)

Enflasyon (%): 18 (1991), 10.0 (1993), 10.0 (1995)

Kalkınma Hızı (%): 5.4 (1980-89), 2.0 (1993), 2.4 (1995)

Dış Ticaret Hacmi: 13.5 Milyar $ (1994)

Yabancı Borç: 39.9 Milyar $. (1990), (0.6 milyar $ (1991), 44.20 Milyar (1995)

İdare Tarzı: Cumhuriyet

GSYİH: 32.8 milyar $, 147.3 Mısır Paund'u '1993), 197.1 (1995)

Döviz Rezervleri: 10.2 milyar $.

Ham Petrol Üretimi: 44.4 milyar $ (1991)

Turizm Gelirleri: 1.7 milyar $ (1991)

Süveyş Kanalı Gelirleri: 1.7 milyar $ (1991) (1)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tarihçe

Firavunların memleketi olan Mısır'ın eski tarihi, M.Ö. 3000 yılında ülkenin iki bölümünü birleştiren ve ilk krallığı kuran Kral Hohurha dönemiyle yazılır. Daha sonra Aileber ile tanınan dönem başlar ve M.Ö. 322'de Makedonyalı İskender tarafından feth edilene kadar devam eder. Ardından Batalıselerin dönemi başlar ve daha sonra Roma ve Bizanslıların yöentimine geçer.

Bu durum Mısır'ın müslüman ordusunun Amr Bin El'As liderliğinde feth edilişi ile sona erer ve Mısır İslam kimliğini alır. Mısır İslam devletleri arasında el değiştirir. Abbasilerin yıkılışından sonra Mısır'da Fatimiler devleti kurulur ve ardından Eyyubilere geçer. Bu dönemde Mısır Haçlı Seferlerine maruz kalır. Ardından Memlükler Devleti yönetime geçer, bu devlet de 1517'de Osmanlıların Kahire'ye girmesi ile sona erer.

1797'nin Mayıs ayında Mısır 40 bin asker ile Napolyon Bonapart'ın liderliğinde Fransa'nın saldırısına maruz kalır. 3 Temmuz 1798'de Napolyon önce İskenderiye'yi, ardında Kahire'yi ele geçirir ve halkın ayaklanmasını önlemek için önceden hazırladığ bildiri yayınlar. Bu bildiride kendisinin Memlüklerden daha imanlı olduğunu ve Kur'ana ve Müslümanların peygamberine saygılı olduğunu ileri sürer. Kendisinin Mısırlıları zulümlerden kurtarmak için geldiğini söyler. Ancak Napolyon'un gerçekleştirdiği iktisadi ve dini baskılar gerçek yüzünü göstermiştir. Halk 2 Mart 1800'de büyük bir ayaklanma başlar. Fransızlar, Osmanlıların tekrar saldırıya geçmesi ve İngilizlerin deniz filolarını vurması üzerine 1801'de Mısır'dan çekilmek zorunda kalırlar. Osmanlılar ilk baştaki hatlarına yani Memluklerin idarede bulunmalarına son verirler.

Ancak son vali olan Hüsrev Paşa'nın halkı ağır yükümlülükler altına sokması sonucu halk Ezher Ulemasını müdahaleye çağırır. Ulema valiyi mahkemeye vererek kendisini görevinden alırlar ve yine de Osmanlalar'la bağlantısını sürdürmüştür. Mehmet Ali Paşa 1849'da vefat eder. Ardından Hidivler dönemi başlar ve Hidiv İsmail döneminde Süveyş açılır. Süveyş Kanalı 173 km. boyunda, 60 m. genişliğinde ve 13 metre derinliğinde olarak, Fransız mühendisi Ferdinand Di Lisab tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak proje, Mısır hazinesini ağır borçları altına sokar. Açılışı muhteşem bir törenle 17 Kasım 1869'da Hidiv İsmail tarafından gerçeklesir. Ancak yoğun borçlanma yüzünden kanal hisselerinden Mısır'ın payını da İngiliz hükümetine 26 Kasım 1875'te satmak zorunda kalır. Kanal, 26 Temmuz 1956'da Abdülnasır döneminde milileştirilir. Ancak büyük borçlarını bahane eden İngilizler ve Fransızlar Bogos Mobai hükümetinde İngiliz Renos Wilson'ı maliye bakanlığına ve Fransız Di Bilinir'i Genel Çalışma Bakanlığına 1878'de girerler. Halkın tepkisi üzerine 10 Mart 1879'da Boğos hükümeti istifa etmek zoruda kalır ve yerine Riyad Paşa hükümeti kurulur. Nacak Ahmet Urabi ve asker arkadaşlarının ve hal-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kın katılımıyla gerçekleşen tepki üzerine bu hükümet de istifa etmek zorunda kalır ve yerine Mehmet Şerif Paşa hükümeti kurulmakla görevlendirilir. Ahmit Urabi ve arkadaşları hakkında idam hükmü çıkartılır, halk ayaklanması ise İngilizlerin yardımı ile bastırılır. Halkın büyük tepkisini yumuşatmak için idam kararı nefi kararına çevrilir.

Mısır halkı, Hidiv ve onları destekleyen İngilizlere tepkisini sürdürdü. 21 Kasım 1920'de hükümet başbakanı Burus Gali, İbrahim Elveradani adlı Mısırlı genç tarafından katledilir. Mısır, Birinci Dünya Savaşından sonra İngiliz mandasına verilir. Ancak Mısır'daki partilerin İngilizlerle yaptıkları görşümeler sonucu 27 Şubat 1922'de İngilizler Mısır'ın bağımsızlığını dör şart koyarak kabul ederler.

Bunlar, Mısır'da ingilizlerin dolaşımını temin etmek, Mısır'ı herhangi bir saldırıya karşı savunmak, azınlıkların haklarını korumak ve Sudan meselesi. Ardından Abdülhalık Serve başkanlığında bir hükümet ile 30 kanun adamından oluşan Hasan Rüşdi Paşa başkanlığında bir konsey kurulur ve ülkeye yeni bir anayasa çıkartmak için Sultan Fuad'ı 15 Mart 1922'de Mısır Kralı olarak ilan ederler.

Mısır bu tarihten itibaren saltanattan kraliyete geçer. Yeni anayasa 19 Nisan 1924'te ilan edilir. Ardından 15 mart 1924'te parlamento seçimi yapılır. Bu seçimde Vafal Partisi kazanır ve parti başkanı Sedad Zaglül hükmeti kurar. Ancak iç kargaşalar yaşanmaya başlanır ve İngilizler ordu komutanı Li Stak Serdar'ın ve Sudan valisinin 18 Kasım 1924'te öldürülmeleri üzerine anayasayı askıya alırlar ve hükümeti 1925'te fesh ederler. Mustafa Mehhaz'ın Vafal Partisi başkanlığına gelmesi kendisine ilk koalisyon hükümetini kurması 1927'de teklif edilir. Ardından Muhammed Mahmut hükümeti 3 yıl süreyle parlamentoyu ve anayasayı askıya alır. 1929'da bu hükümet istifa eder. İkinci Dünya Savaşına kadar bu çekişme devam eder. 1952'de Mısır ordusu Abdünnasır liderliğinde bir askeri darbe ile krallığı devirir ve cumhuriyet rejimine geçilir. Abdünnasır, cumhurbaşkanlığı ve ordu komutanlığına arkadaşlarını safdışı bıraktıktan sonra atanır. Arap milliyeçiliğinin simgesi haline gelen Abdünnasır, Bağdat Paktı'nın 1955'te Irak, İran, Türkiye, Pakistan ve İngiltere arasında imzalanması sonucunda İsrail'e karşı hazırlık içinde olunması gereğini hissetmesi, Suriye'nin de o dönemde aynı endişeleri taşıması iki ülkenin 1958'de Birleşmiş Arap Cumhuriyeti kurmasına neden olur. Ancak Mısır'ın Süveyş Kanalını 1956'da millileştirmesi üzerine hisse sahipleri olan İngilizler ve Fransızlar İsrail ile üçlü bir saldırı gerçekleştirirler.

1958'de İsrail-Arap çatışmasının ilki meydana gelir ve Arapların yenilgiye uğraması sonucu Sina bölgesini İsrail'e kaptırır. Ardından Haziran 1967'te İsrail ile savaş başlar. Bu savaşta yenilgiye uğrar. 28 Eylül 1978'de Nasır vefat eder. Yerine 15 Aralık 1970'te Enver Sedat seçilir. Sedat 1973 savaşında İsrail birliklerini Sina yarı-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

madasınından geri püskürtür. Daha sonra Enver Sedat, Arapların ve Mısır halkının iradesine rağmen İsrail ile barış yolunu seçer ve 1977'de İsrail'e tarihi ziyaretini gerçekleştirir ve böylece İsrail ile 30 yıllık düşmanlığa son verir. 1978'de Camp David Washington'da barış anlaşması imzalarlar. Bu durum üzerine Bağdat yönetimi Arap devletlerinin cumhurbaşkanlarını ve kralların 27 Mart'ta toplar ve Mısır'ı Arab birliği üyeliğinden çıkartırlar ve diplomatik ilişkilerini kesmeyi kararlaştırırlar. Ancak Enver Sedat'ın 1981'de Müslüman Kardeşler tarafından askeri bir tören esnasında öldürülmesi ve yerine Hüsnü Mübarek'in gelmesi bu ilişkileri yeniden yumuşamaya dönüştürür.

Mısır Ekonomisindeki Gelişmeler

1970'li yılların ortalarına kadar merkeziyetçi bir ekonomik yapı sergileyen Mısır, ilk olarak 1974'te Başkan Sedat döneminde uygulanmaya başlanan liberal ekonomi politikası (el-İnfitah) ile devletin ekonomideki etkinliğini nispeten azaltmaya çalışmıştır. Böylelikle yeni bir ekonomi politikasını sürdürmüş ve ABD ve diğer batılı ülkeler IMF, Dünya Bankası gibi ulauslararası kuruluşlarla ilişkiye girmiştir.

Mısır, Ortadoğu'da gelişmekte olan istikrarlı bir ülkedir. Toplam yüzölçümü 997.937 km² olan bu ülkenin % 96'sı çöldür. Ekilebilir arazisi son derece azdır. Daha çok Nil Nehri vadisi tarıma elverişlidir.

1976 yılında nüfusu 38.2 milyon olan Mısır'da aynı yılda km²'ye düşen nüfus 5.7 kişidir. Nüfus artış hızı yıldan yıla yükselmiş ve nüfus artış hızı % 2.8 gibi yüksek bir oranda seyretmektedir. 2000 yılına kadar, nüfus artış hızı Dünya Bankası önerileriyle % 1.8'e düşürüleceği öngörülmüştür (2).

Nüfusun alan ve yoğunluğu Mısır'da şu şekildedir. Tablo 1'de nüfusun alan ve yoğunluğu şu şekildedir:

Tablo 1: ALAN, NÜFUS VE YOĞUNLUK

Alan (km²)	997.626.5*
Nüfus	
22-23 Kasım 1976	36.626.204†
17-18 Kasım 1986+	
Erkek	24.709.27
Kadın	23.54.964
Toplam	48.25.238
Nüfus (Resmi tahminler yıl içinde)	
1988	50.355.000
1989	51.735.000
1990	53.153.000
Yoğunluk (Kişi başına km2 1990'da)	53.3

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

* 385.2299 km² oturulmayan yer, † Başka ülkelerde bulunan Mısırlıların tahmini toplamı: 1.272.000, + Başka ülkelerdeki Mısırlıların tahmini toplamı 2.250.000

Kaynak: The Middle East and North Africa, 1993, Thirty Ninh Edition (Europa Publications Limited) London, s.390.

Mısır'ın bugüntü nüfusu yaklaşık 60 milyon olduğu da tahmin edilmektedir.

Mısır nüfusu çoğunluğu kentlerde yaşamaktadır. Bunların başında başkent Kahire gelmektedr. Kahire'de 1986 yılı verilerine göre 6.5 milyon kişi yaşamaktatdır. Diğer kentlerde ise şöyledir:

İskenderiye : 2.917.3
Dakahliye : 3.500.5 (Mansaura)
Sharkia : 3.420.0 (Zagazig)
Kalyuba : 2.514.2 (benha)
Giza : 3.700.0 (Giza)
İsmailiye : 544 (İsmailiye) gibi diğer kentlerde yoğunlaşmıştır (3).

Mısır'ın Nüfus Yapısı

Mısır'da nüfusun yapısında klasik gelişmekte olan bir ülkenin karakterlerini görmek mümkündür. Doğum oranının yüksekliği yanında ölüm oranlarında da bir yükselme sözkonusudur. Bu durumu aşağıdaki Tablodan görebiliriz.

Tablo: DOĞUM VE ÖLÜMLER

	Doğumlar		Ölümler	
	Sayı	Her 100 kişi (%)	Sayı	Her 1000 kişi (%)
1980	1.562.247	37.3	421.227	10.0
1981	1.593.698	36.8	32.264	9.9
1982	1.601.265	36.0	1.621	9.9
1983*	1.710.000	37.2	12.700	9.0
1984*	1.820.000	38.6	400.600	8.5
1985	1.817.297	37.5	2.258	9.1
1986*	1.878.000	37.9	468.000	9.4
1987	1.902.604	38.8	466.161	9.5

* Geçicidir.

Evlenmeler (kayıtlar) 442.280, (evlenme oranı her 1000 kişide 9.1 kişi (1985 geçici).

Kaynak: The Middle Easte and North Africa, 1993, Thirty Ninth Edition (Europa Publications Limited) London, s. 390.

Yukarıdaki Tablodan da görüleceği gibi doğum oranları 1980'de her 1000 kişi-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

de % 37.3 iken aynı yıl ölüm oranı her 100 kişide % 10.0'dur. Bu durum 1986 yılında ölüm oranları her 1000 kişide % 8.5'e düşmüş, aynı yıl doğum oranlarında bir artış meydana gelmiştir. 1987 yılında ölüm oranlarında bir artış olduğu görülmektedir.

Mısır'da Nüfusun Ekonomik Aktivitesi

Mısır'da ekonomik olarak nüfusun aktvitesine bakıldığında, erkek nüfusun daha fazla kadınlara göre istihdam edilmektedir. Bu özellik ülkenin genel yapısından kaynaklanır. 1986 yılında Mısır'da yapılan nüfus sayımına göre müfusun ekonomik aktvitesi aşağıdaki Tabloda görülmektedir.

Tablo: 2

1986 MISIR NÜFUS SAYIMINA GÖRE NÜFUSUN EKONOMİK AKTİVİTESİ

Sektörler	Erkek	Kadın	Toplam
Tarım, ormancılık, hayvancılık ve balıkçılık	4.652.952	113.561	4.766.513
Madencilik ve taşocağı	39.398	3.032	42.30
İmalat	1.403.529	109.557	1.513.086
Elektrik, gaz ve su	87.476	8.47	95.946
İnşaat	8552.720	11.28	864.00
Ticaret, restaurant ve otelcilk	797.487	62.968	860.455
Taşımacılık, depoculuk ve haberleşme	621.852	33.830	655.682
Finans, sigorta, Taşınmaz mal ve özel servisler	195.476	41.037	236.513
Sosyal personel hizmetleri	1.966.209	666.173	2.632.382
Aktivitesi belirli olmayanlar	200.998	51.278	252.276
Toplam istihdam	10.818.097	1.101.190	11.919.287
İstihdam edilemeyen	1.071.709	358.247	1.429.956
Toplam emek gücü	11.889.806	1.459.437	13.39.243

Kaynak: ILO, Year Book of Labour Office ve The Middle Easte and Norh Africa, 1993, Thirty Ninth Edition (Europa Publications Limited), London, s.390.

Mısır'da nüfusun aktivitesi yukarıdaki Tabloda görüldüğü gibi oluşmasına rağmen, son yıllardaki istihdamin sektörel dağılımı Tablo 3'de görülmektedir.

Tabloda görüldüğü gibi Mısır'da 1991/92 yıllarında en fazla tarım sektöründe, sanayi/madencilik, ticaret finans ve sigortacılıkta, personel hizmetleri ve sosyal hizmetler ile kamu hizmetleri ve sosyal hizmetlerde yoğunlaşmıştır. 1996/97 tahminlerinde sadece inşaat sektöründe bir artış öngörülmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo 3: MISIR'DA İSTİHDAMIN SEKTÖREL DAĞILIMI (1000 kişi)

	1991/92*	1996/97**
Tarım	4.588	4.922
Sanayi/Madencilik	1.902	2.399
Petrol ve Petrol Ürünleri	38	48
Elektrik	103	48
İnşaat	911	1.175
Ulaşım ve Suveyş Kanalı	622	789
Ticeret, Finans ve Sigorta	491	1.175
Turizm, Otelcilik ve Restoran	151	18
Kamu Hizmetleri	220	247
Personel ve Sosyal Hizmetler	1.351	1.735
Hükümet Hizmetleri ve Sosyal Sigorta	2.523	2.865

* Tahmini ** Hedeflenen

Kaynak: IMF, EIU-Egypt No:2, 1993 ve DEİK, Bülten, Mısır, Eylül 1993.

Tarım

Mısır'da tarım Nil vadisinde kendisini göstermektedir. Esas olarak yaz tarımsal ürünleri, pamuk, pirinç, mısır ve süpürge otu (tohumu)dur. Kış tarımsal ürünleri, buğday, fasulye gibi olanlardır. Bununla beraber meyve sebzeler de her iki mevsimde (kış ve yaz) yetiştirilir. Bu sebze ve meyveler Batı Avrupa ülkelerine ihraç edilmektedir. Bunun için büyük depolar da mevcuttur.

1970'li yıllarda tarımın GSMH katkısı % 30'dan fazla olarak hesaplanmıştır. Bu düşüş 1980'lere kadar sürmüştür ve 1990'da % 17 civarında olmuştur.

1978 yılında tarım sektöründen elde edilen mahsülün % 60'ı toplam ihracat gelirlerini oluşturuyordu. Fakat 1979 yılında bu durum % 50 civarına düşmüştür. 1990 yılında ise bu durum % 10 civarına düşmüştür.

Mısır'ın bugün ithalatının yarısına yakın bir kısmını yiyecek maddeleri oluşturmaktadır. Tarımsal ürünü artırmak için büyük barajlar yapılmaya başlanmış, daha ziyade sulama ile tarımsal ürünü artırma potansiyelini hızlandırmak amaçlıdır.

Mısır tarım alanında yeni kalkınma planı hedeflerine göre de yeniden yapılanma yoluna gitmiştir. Bunun için Batı'dan ve Dünya Bankası'ndan uzun vadeli krediler almaktadır. Dolayısıyla üretimin artmasıyla istihdama da katkıda bulunacaktır.

Mısır'da tarımsal ürülerin başlıcaları yıllar itibariyle aşağıdaki Tabloda gösterilmiştir:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo 4: BAŞLICA TARIMSAL ÜRÜNLER (1000 metrik alan)

Başlıca Tarım Ürünleri	1988	1989	1990
Buğday	2.838	3.182	4.267
Pirinç	2.132	2.697	2.800†
Arpa	120	138	129†
Mısır	4.088	4.525	4.400*
Süpürge otu (tohumu)	586	585	600†
Patates	3.239	1.657	921†
Taze patates	116	55	110*
Kuru fasulye	362	460	375†
Soya fasulyesi	129	91	120†
Pamuk yağı	532	498	490†
Pamuk	322	296	330*
Lahana	460	347	400*
Domates	4.212	3.997	4.300*
Karnabahar	101	71	95*
İri kabak, kabak, su kabağı	419	368	400*
Salatalık ve ufak salatalık	265	290	300*
Patlıcan	371	364	400*
Kırmızı biber	262	242	245*
Kuru soğan	662	445	550*
Sarımsak	142	93	100*
Taze fasulye	122	114*	135*
Havuç	94	94*	100*
Karpuz	1.165	1.00	1.150*
Kavun	572	609	610*
Üzüm	557	621	580*
Hurma	494	572	580*
Şeker Kamışı	10.795	11.213	11.143*
Şeker Pancarı	726	685	700*
Portakal	1.199	1.398	1.420*
Koyu renkli portakal (Tangerines)			
Mandalina ve satsuma mandalinası	151	170	160*
Limon ve ufak limon(lime)	236	239	240*
Mango	99	129	130*
Muz	355	338	390*

* FAO tahmini † Resmi olmayan tahmin

Kaynak: FAO, Production Yearbook ve The Middle Easte North Africa, 1993, Thirty-Ninth Edition (Europa Publicateons Limited), London, s.390.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablodan anlaşılacağı gibi, Mısır'da hemen hemen bütün tarımsal ürünler yetişmektedir. Ancak bu ürünlerin çoğu Nil vadisi ve deltasında yetiştirilmektedir. Bunların içinde en fazla, buğday, pirinç, mısır, patates, domates, karpuz ve portakaldır. Bunların içinde en fazlası ise şeker kamışıdır.

Mısır'da canlı hayvan potansiyeli ise aşağıdaki Tabloda sunulmuştur:

Tablo 5: MISIR'DA CANLI HAYVAN SAYISI

(1000 baş, Eylül sonu itibariyle)

	1988	1989	1990*
Sığır	3.317	3.389	3.500
Manda	2.64	2.473	2.500
Koyun	3.908	4.026	4.150
Keçi	3.697	4.137	4.200
Domuz	88	94	95
At	10	10	10
Eşek	1.950	1.960	1.980
Deve	178	187	190

Tavuk 1988, 89 ve 90 yılında 34* (milyon)
Ördek 1988, 89 ve 90 yılında 7* (milyon)

* FAO tahmini

Kaynak: Production Yearbook ve The Middle Easte and North Africa, London, 1993, s.390.

Mısır'da canlı hayvandan elde edilen üretimler ise aşağıdaki Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tabloları incelediğimizde Mısır'da sığır sayısı yüksek olmasına karşın, elde edilebilen et miktarı düşüktür. Süt verimi bakımından manda sütü verimi çok yüksektir.

Buradan varılan sonuç ise Mısır'da büyükbaş hayvanları gerek adedi ve gerekse bunlardan elde edilen verim düşüktür. Mısır ekonomisine sağladığı katkı ise nisbi olarak azalmaktadır. Son yıllarda Batı sermayesinden alınan kredilerle canlı hayvan üretimninin artmasına çalışılmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo:6 MISIR'DA HAYVANDAN ELDE EDİLEN ÜRETİM (100 Metric ton)

	1988	1989	1990
Sığır ve dana eti	255	258*	268*
Manda eti	214	215*	218*
Koyun ve kuzu et	62	65*	67*
Keçi eti	27	28*	29*
Domuz eti	2	2*	2*
Kümes hayvaları eti	219	215*	230*
Diğer etler	7	76*	79*
Yenilebilir hayvan eti	68	69*	73*
İnek sütü	934	950*	970*
Manda sütü	1.220	1.250*	1.300*
Koyun sütü	6	7*	7*
Keçii sütü	15	16*	16*
Terayağı ve kanamış yağ	80.8	81.7	82.5
Peynir	313.3	315	320.0
Tavuk yumurtası	176.2†	152.0†	156.0*
Bal	11.1	10.9	12.0*
Yün: İçyağı*	1.9	1.9	1.9
Sığır ve manda derisi	41.1	41.1	43.7
Koyun derisi	7.5	7.8	8.1
Keç derisi	3.8	4.0	.1

* FAO tahminleri † Resmi olmayan veriler

Kaynak: FAO, Production Yearbook ve The Middle Easte North Africa, 1993, Thirty-Ninth Edition (Europa Publicateons Limited), London, s.391.

Mısır endüstrisi 1970'lerden buyana artan bir şekilde gelişme göstermektedir. Özlellikle imalat sanayiinde yabancı sermaye yatırımlarıyla desteklenmiştir. Gıda üretimi ve tekstilde geleneksel bir yapı sürmektedir. Bunların sanayi sektörü içindeki payları % 55 ile % 60'tır. BU ise 1970 yıllarında toplam endüstri üretiminin hacmi içinde büyük bir pay almaktadır. Bununla beraber önemli bir artış da petrol üretiminde meydana gelmiştir.

İstihtamdaki veriler için 1984/8 yıllarında toplam istihdam edilen emek gücü 1.722.000 kişi imalat ve madencilikte kendisini gsötermektedir. Mesken ve insaat sektöründe aynı dönemde 982.00 kişi olmuş ve elektrik, su, gazda ise toplam % 22 kişi istihdam edilmiştir. 1990 yılında imalat söktöründe GSMH'nin % 16'sını oluşturmuştur. Endüstride ise bu durum GSMH'ın % 45'i kadar olmuştur (4). Mısır'da endüstri geçmişe göre nisbi olarak artarak sürmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mısır'da şağıdaki Tabloda seçilmiş bazı üretim dallarının yıllara göre gelişimi şöyledir.

Tablo 7: MISIR'DA ÇEŞİTLİ SANAYİ ÜRETİM DALLARI ÜRETİMİ

(Seçilmiş çeşitli üretimler 100 metric ton)

Seçilmiş üretimler	1987	1988	1989
Buğday unu	3.706	3.675	3.629
İşlenmemiş (ham) şeker*	1.000	1.029	977
Pamuk yağı	277	289	355
Bira (1000 hektolitre)	470	510	490
Sigara (milyon)	47.500	43.846	3.208
Pamuk ipliği (saf)†	251	249	249
Jüt ipliği	26	26	26
Jüt kumaş	21	22	21
Yün ipliği	19	18	19
Kağıt ve karton*	160	160	216
Araba lasitği‡	3.410	3.427	3.391
Salfirik asit% 100)	60	54	60
Kostik soda (sodyum hidrosit)	54	55	51
Nitrat gübre*	657	677	678
Fosfat gübre#	189	202	222
Güçlü motor (petrol mot)	3.275	3.38	3.514
Gazyağı	2.325	2.7	2.173
Damıtılmış fuel oil	3.751	3.613	3.737
Mazot	10.357	10.380	10.713
Asfalt	583	593	58
Çimento	8.762	593	584
Pik demir	147	132	112
Radyo (1000)	189	161	43
Televizyon (1000)	3333	315	194
Ulaşım vasıtaları toplamı	19.000	18.000	13.000
Elektrik enerjisi (milyon kw/s)	34.470	35.410	36.900

* FAO verileri † 30 Haziran sonu itibariyle ‡ Oto lastiği ve iç lastik, bütün motorlu araçlar (motosiklet ve bisiklet dahil) & FAO, # FAO ve UN, Industral Statistices Yearbook

Kaynak: The Middle Easte North Africa, 1993, London, s.391.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Petrol, Gaz ve Madencilik

Mısır ekonomisinin gelşimesinde doğalgaz (hidro-karbon) üretiminin büyük etkisi vardır. Petrol üretminde Mısır, nisbi olarak küçük bir Orta Doğu ülkesi standardındadır. 1974 yılında petrol ihracatı yalnız % 4 iken, 1976 yılından beri petrol geliri artış göstermektedir. Ham petrol üretiminde 1980 sonunda yaklaşık olarak ortalama günlük üretim 600.000 varil iken, 1977'de ise günlük üretim 470.000 varil olarak gerçekleşmiştir. 1981/82 yıllarında petrol gelirlerindeki artış 3.431 milyon dolar olmuştur. Bu ise Mısır'ın toplam ihracatının % 60'ı kadardır.

1979 yılında petrol ihracat geliri 960 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 1982/83 yıllarında ise toplam olarak petrol satışı düşmüştür ve 2.977 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 1983/84'de petrol geliri 3.127 milyon dolar 198/85 yıllarında ise 3.30 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

1983/84'de ortalama petrol üretimi 785.000 varil, 198/85'de ise ortalama petrol üretimi 900.000 varil olarak gerçekleşmiştir. Oralama günlük petrol üretminin % 50'si milli, yabancı üretimdeki payı ise % 25-30 dolaylarında olmuştur.

1986 yılında petrol fiyatlarındaki düşüşün etkisiyle petrol üretimi de düşmüştür. Ortalama olarak üretim 750 bin varil olmuştur. Aynı yıl içinde petrol ihracatı 150 bin varl olarak gerçekleşmiştir.

Rafineri perol üreiminde ise Mısır'da, 1983'de % 12.2'lik bir yükselme meydana gelmiştir. Bu durum 1984'de 8.9, 1985'de % 18 ve 1986/87'de ise % 6 olmuş (yaklaşık olarak 23.2 milyon ton). Bu önemli faktörün açıklaması şöyle özetlenebilir: Petrol fiyatlarının artışı yanında, Sina yarımadasının İsrail'den Mısır'a geri verilmesiyle birlikte (Abu Rudeis bölgesi), özellikle Seuz Körfezi ve Batı çölündeki petrol üreminde büyük artışlar olmuştur.

1989 yılında Mısır'da hazır petrol rezervleri yıllık 4.500 milyon varil olarak gerçekleşmiş, bu son 14 yılın en yüksek seviyesidir.

1991 yılında ise, resmi verilere göre petrol üretimi 6.200 milyon varil seviyesine çıkmıştır. Bunun 1994 yılında ise 7.700 milyon varil olacağı tahmin edilmektedir.

Böylece Mısır perol üretimi ve satışı yönünden kendi kendine yeter bir vaziyettedir. İleriki yıllarda petrol üretimini artırarak OPEC üyeleri arasına girmeyi hedeflemiştir.

Petrol satışından elde ettiği gelirler sayesinde ekonomide yapılması gereken yatırımların finansmanına bir ek kaynak olarak katkıda bulunmaktadır.

Doğalgaz (hidro-karbon)

Mısır'ın doğalgaz rezervleri yönünden zengin olduğu söylenebilir. 1990 yılı sonunda doğal gaz üretimi yükselmiş 21.3 milyar mereküpe ulaşmıştır. 1991 yılında ise 3.5 milyar metreküpe ulaşmıştır (1990'a göre % 13'lük bir artış).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

EGPC (Mısır Gaz, Petrol Şirketi) 1992 Nisan ayındaki verilere ggöre doğalgaz üretimi endüstrinin gelişimine büyük katkıda bulunmuştur.

Son beş yıllık kalkınma planında Mısır'da doğalgaz üretimiini artırma çabalarına gidilmiştir. Bunun için Talkha I'de 1976'da elde edilen doğalgaz miktarı yıllık 380.00 ton iken, 1979'da açılan Talkha II yıllık üretimi 396.000 tona çıkarmıştır. Bunun yanında Abu Madi, Suez, Abu Gharadeq, Dekhelia, Abu Qir doğal gaz üretim bölgeleri de bulunmaktadır. Abu Qir bölgesinde yıllık üretim 500.000 ton kapasitesindedir. Bunun yanında 100.000 ton da amonyum nitrat üretilmektedir. Abu Qir bölgesinde ayrıca doğalgaz çalışmaları devam etmektedir. İskenderiye bölgesinde ise gaz üretimi 450.000 ton olarak yıllık üreim yapmaktadır. Abu Qir bölgesinde Batı Alman doğalgaz firması halen doğalgaz çalışmalarını sürdürmektedir. Uhde bölgesinde 1.000 ton kapasiteli amonyum nitrat günlük olarak üretilmektedir.

Mısır'da madencilikle ilgili bilgiler aşağıda verilmiştir.

Tablo 8: MISIR'DA MADENCİLİK

	1987	1988	1989
Ham petrol	45.177	2.8	42.971
Demir cevheri*	1.024	1.05	1.290
Tuz (rafine edilmemiş)	1.233	1.849	1.162
Fosfat kaya†	1.31	1.330	1.347
Gypsum (ham)	1.088	1.337	1.309
Doğal gaz	169	190	251

* Metal cevherini içine almaktadır. † ABD Maden Bürosu kaynağından.

1990 ham petrol üretimi 7.05 milyon metric ton

Kaynak: The Middle East North Africa, 1993, London, s.390 ve UN, Mountly Bulletin Statistics).

Turizm

Mısır'da turizm hareketleri çok önemlidir. Bu önem Mısır'ın tarihi ve kültürel yapısına dayanır. Oldukça hareketli bir turizm gelirleri sözkonusudur. Aşağıdaki Tabloda turizm ile ilgili rakamlar şöyledir:

Tablo 9: MISIR'A GELEN TURİST SAYISI VE ORİJİNLERİ (1000 kişi)

	1987/88	1988/89	1989/90
Araplar	640.9	667.3	1.128.3
OECD ülkeleri	1.046.5	1.176.6	1.366.8
Sosyalist ülkeler	46.1	49.1	56.7
Diğer	194.1	198.9	231.6
Toplam	1.927.6	2.091.9	2.782.8

Kaynak: The Middle East North Africa, 1993, Thirty-Ninth Edition, London, s.390.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mısır'ın Ekonomik Yapısının Yorumu

Mısır'ın 1990 yılında son körfez savaşı esnasında BM kararına uyarak, Batı ittifakı içinde yer alması özellikle ABD olmak üzere, Batılı ülkelerin Mısır'a olağanüstü mali yardım sağlamalarına ve dış borçlarının silinmesi veya ertelenmesi gayretlerini daha da yoğunlaştırmıştır. Bu çerçevede sağlanan yardımlar ve silinen dış borçlarla hükümet ekonomik sahada köklü bazı reformları başlatma imkanını bulmuştur.

1991 yılı Mayıs'ında Mısır hükümeti IMF ile kredi anlaşması imzalamış ve bir ekonomik istikrar paketini yürürlüğe koymuştur. Bu yıl ise temel ekonomik makro istikrarın sağlanmasına yönelik olan bu anlaşmanın sonuna gelinmiştir. Mısır'ın ekonomik reform sürecinin işletmesi IMF ile 30 Eylül 1994'te geçerli olacak??? yeni bir anlaşmayı önümüzdeki aylarda imzalaması beklenmektedir. IMF görüşmelerinin sonuçlamasının ardından Dünya Bakası (Worl Bank) ile biten anlaşmasını da yenilemesi beklenmektedir.

Mısır, "Paris Klübü" nün 10 milyar dolarlık borç silme anlaşmasının ikinci kısmından faydalanacaktır. Mısır hükümeti, enflasyonu düşürmek ve bütçe açığını daraltmak amacıyla önümüzdeki bey yıllık dönemde 314 KİT'i özelleştirmesini kararlaştırmışır. Tamamen devlet tarafından sahip olunan 10 kuruluş da dahil olmak üzere yılda en az 25 KİT özelleştirilecektir.

Mısır'ın (1992 Nisan ayı sonu itibariyle) 14.3 milyar dolar olan döviz rezervi bulunmaktadır. Ancak, Mısır Paundunun aşırı değerli tutulması nedenyle ihracat gerilemiştir. Bunun neticesnde 10 milyar dolarlık bir açık vermiştir.

Mısır yönetimi diğer yönden ekonominin liberalleşmesi ve yabancı sermayeyi ülkeye çekmek için son zamanlarda bir çok özendirici tedbriler almıştır. Ekonominin canlı tutulması için elverişli serbest bölgeleri de ihdas etmiştir. Neticede hem istihdama hem de ekonomiye katkıda bulunmaktadır.

Ekonomideki koruma duvralarını kaldrarak Mısır'da ticaretin liberalleşmesi yönünde uygulamalara gidilmişir. Mısır'da uygulanan gümrük vergisi asgari oranı % 1'dir. Azami oranı ise % 80'e düşürülmektedir.

Diğer taraftan Mısır'da yeterince gelişmemiş olan finasal sisteminin yeniden yapılanması ve dışa açılması amacıyla yeni banka ve sermaye piyasası kanunu çıkarılıp, yürürlüğe konmuştur.

Mısır ekonomisindeki son verilere bakıldığında aşağıdaki Tabloda görülmektedir: Ekonomik göstergelere bakıldığında yıllar itibariyle % olarak, 1988'de 5.4, 1989'da 5, 1990'da 5.7, 1991'de 1.1 ve 1992'de 4.4 olmuştur. Sadece 1991'de 1.1 gibi düşük br seviyede gerçekleşmiştir. Bunun sebeblerinin başında Körfez Krizi gelmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Enflasyon oranlarına bakıldığında 1988'de % 17.6, 1989'da 21.3, 1990'da % 16.8, 1991'de ise % 19.8 ve 1992'de % 13 gibi düşük bir seviyede gerçekleşmiştir. Aslında bu Mısır'da devlet müdahelesinin fazlalığından kaynaklanmaktadır.

Mısır'ın dış borçlarına bakıldığında 1988 ve 1989'da dış borçlar artış göstermiş 1990 ve 1991'de daah önceki yıllara gore nisbi olarak azalmıştır. Bunda Körfez Savaşının etkisi vardır. Çünkü Batılı devletler Körfez Savaşı'nda Batılılarla birlikte hareket eden Mısır'ın bir kısım dış borcunu silmiştir.

Mısır'da GSMH'nin 1991/92 yılı kaynaklarına bakıldığında; tarım ve sulamada % 19.7, sanayi ve madencilikte % 17.5 ve ticaret, finans ve sigortacılıkta % 22.6 olarak diğer sektörlerin önünde gerçekleşmiştir.

Mısır'ın başlıca ihracat ürünlerine bakıldığında, petrol ve petrol ürünlerinden 1.651 milyon dolar, pamuk ipliği ve tekstilden 564 milyon dolar ile en fazla ihraç ürünleri olmuştur. Diğer ihracat ürülerine bakıldığında ise bunlar da şunlardı: Mühendislik ve metalurji malları, ham pamuk ve diğer tarımsal ürünlerdir.

Tablo 10: MISIR'IN EKONOMİK YAPISINDAKİ SON VERİLER

Ekonomik göstergeler	1988	1989	1990	1991	1992	1994	1995
Piyasa fiyatlarıyla GSMH (milyar Mısır Paundu)	61.6	76.8	96.1	111.2	139.1	171.5	197.1
Gerçek Büyüme Hızı %	5.4	5.0	5.7	1.1	4.4	2.0	2.4
Tüketici fiyatlarıyla enflasyon %	17.6	21.3	16.8	19.8	13.6	8.2[a]	10.0
Nüfus (milyon)	50.27	51.48	52.69	53.92	55.16	57.60	58.89
İhracat FOB (milyar $)	2.77	2.91	3.60	3.86	3.40	3.53	3.70
İthalat FOB (milyar $)	9.38	8.84	10.30	9.81	8.0	11.10	11.50
Cari hesap (milyar $)	-1.05	-1.31	0.18	1.90	2.81	0.90	0.50
Rezerveler (altın hariç, milyar $)	1.263	1.520	2.684	5.325	10.810	13.481[b]	16.075[b]
Toplam dış borçlar (milyar $)	52.9	51.50	40.10	40.57	-	40.80	44.20
Borç hizmetler oranı %	24.9	28.5	26.3	16.7	-	18.9	17.6
Resmi başlıca kur değişim oranı (ort., Mısır Poundu $)	0.70	1.10	3.00	3.33[c]	3.33	3.41	3.39

a fiili b Ağustos

8 Kasım 1993, Mısır P 3.37=1 $

Kaynak: E.I.U. Country Profile, 1993, ve World Outlook, 1996, s. 217

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

GSMH'nin Kaynakları 1991/92ad	**Toplam %**
Tarım ve sulama	19.7
Sanayi ve madencilik	17.5
Petrol ve elekrik	4.4
İnşaat	6.1
Ticaret, finans ve sigortacılık	22.6
Ulaşım ve iletişim	6.5
Toplam	100.0

GSMH'nin Bölümleri 1991/92a	**Toplam %**
Özel tüketim	80.8
Devlet harcamaları	8.9
Gayri Safi Sabit Sermaye	17.9
Stok değişimleri	0.1
Mal ve hizmet ihracı	25.5
Mal ve hizmet ithali	-37.2
Toplam	100.0

Başlıca ihracat 1991/92[ae]	**milyon $**
Petrol ve ürünleri	1.651
Pamuk ipliği ve tekstil	56.4
Mühendislik ve metalurji malları	361
Diğer tarımsal ürünler	211
Ham pamuk	35
Toplam	3.636

Başlıca ithalat cif 1991/92[ae]	**milyon $**
Ulaşım gereçleri	2.356
Canlı hayvan, gıda ve içecek	1.912
Kimyasal mad., lastik ve deri	1.115
Kereste, kağıt ve tekstil	967
Yağlar, petrol ve mineraller	956
Toplam	10.040

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İhracat yaptığı başlıca ülkeler 1991	Toplam %
İtalya	20.6
ABD	8.2
İspanya	6.9
Fransa	6.2
Singapur	5.3
Yunanistan	5.2
İthalat yaptığı başlıca Ülkeler 1991	**Toplam %**
ABD	25.4
Almanya	10.1
İtalya	8.7
Fransa	7.0
Japonya	4.8
İngiltere	3.7

[a] 30 Haziran itibariyle Mali Yıl, [b] Temel Ödemeler Dengesii, [c] Ekim 1991'den itibaren Dalgalı Kur, [d] Temel gümrük.

Kaynak: Egypt, European Intelligence Unit Report (Aylık) 1993, s.3.

GSMH Artışı 1994'te hızlanmalı

Turizmin zayıflaması, yatırımı, emek piyasasını ve ilgili imalatı da etkilemektedir -muhtemelen F1994'te nisbi bir iyileşme gösterecektir. EIU gerçek GSMH'nin 1993/94'te % 1 kadar (1992/93'te artış % 0.5 idi) ve 1994/95'te % 2 artacağını ummaktadır. İç talep tüketici fiyatı artışları ve arttan işsizlik tarafından etkilenecektir. Süregelen ticaret leberalizasyonu ve özelleştirme, işten çıkarılmalara ve işletme başarısızlıklarına neden olacaktır. Sabit yatırım 1993'te zayıf kalmıştır ve yalnızca yeni düzenleyici ortam gerçekleştiğinde ve hükümet özelliştirmeye daha samimi olarak teşebbüs ettiğinde hızlanacaktır. Yatırımcılar özelleştirmeyi, hükümetin ekonomik reformlara olan gerçek bağlılığının ölçüsü olarak düşünmektedirler. Devam edegelen şiddet olayları yatırımcı güvenliğini zedeleyen rol aynamaktadır. 1994'teki yapısal reformlardaki gelişmeler yatırım faaliyetini artıracaktır. Bununal birlikte ülke yılda % 2.3 oranında artan 57 milyon nüfusuyla -her yıl bir milyondan fazla- hükümet bırakın hayat standardını yükseltmeyi, mevcut olanı muhafaza etmede güçlük çekmektedir.

Ticaret Açığı:

Ticaret Açığı 1994'te genişleyecek

EIU yayınlanan 1992 rakamlarına göre 1993-94 için tahminde bulunacaktır. Şimdi biz ticaret açığının 1994'te tekrar genişlemesinden önce 1993'te daha da da-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ralacaktır diye umuyoruz. Bu dahili ekonomideki gerilemenin, azalan dünya talebinin ve düşen petrol fiyatlarının sonucu olarak hem ihracat hem de ithalattaki daralmanın sonucu olacaktır.

1994 için özeleştirmenin, yabancı yatırımların ve daha uygun bir hukuki çerçevenin desteğiyle daha yüksek oranda dahili imalat faaliyeti, dünya ticaretinde iyileşme ve ortalama petrol fiyatlarındaki % 6'lık artışın sonucunda ihracatta bir yükselme beklemekteyiz. Daha büyük yatırım faaliyeti özel sektör imalatının gelişmesi petrol ithalatını artıracağı için makinaya ve ara malların yanısıra diğer sermaye mallarına olan talebi artıracaktır. Gelişmiş yerli üretime rağmen gıda ithalatı ülkenin gıda ihtiyacının % 50'sini giderecek şekilde yüksek olacaktır (1991/1992'de 2 milyar dolar civarında). Bundan dolayı görünen ticaret açığının 1993'te 5.2 milyar dolardan 199'te 5.5 milyar dolara yükseleceğini tahmin etmekteyiz.

Cari Hesap Kayıtlarındaki Büyük Fazlalıklar

Tahiminimize göre daha yüksek seviyede havalelerle birlikte temelde daha düşük olan ticaret açığı cari hesapta 1.7 milyar dolar civarında bir fazlaya büyük oranda yardım edecektir. 1994'te genişleyen ticari açığın borç-hizmet ödemeleri azalmaya ötüren borçlanma gidermesiyle ve yeniden düzenlemeyle, Süveyş Kanalı'nın ve Sumed boru hatının artın gelirleriyle ve resmi trahsfer akışı hala cazip olan pound mevduatı gelirleriyle, hazine bonolarının yüksek faizleriyle ve ülke için daha iyi yatırım öneriyleriyle patlama gösterecektir. Turizm alışılmış iyileşmeyi gösterecek fakat gelirler 1992'deki 3 milyar dolarlık rekor seviyenin altında kalacaktır.

Tablo 11: MISIR'IN BAŞLICA EKONOMİK GÖSTERGELERİ

	1991[a]	1992[a]	1993[b]	1994[b]
Gerçek GSMH artışı[c] (%)	1.1	4.4	9.5	1.0
Tüketici fiyatlarıyla enflasyon (%)	19.8	13.6	12.5	9.0
Ticari mallar ihracatı	3.9	3.4	3.1	3.5
Ticari mallar ithalatı FOB	-9.8	-8.9	-8.3	-9.0
Ticaret dengesi	-6.0	-5.5	-5.2	-5.5
Cari hesap	1.9	2.8	2.0	1.7

a Gerçek, b Tahmini, c 30 Haziran itibariyle mali yıl

Başlıca ithalatına bakıldığında; Mısır'ın 1991/92 ithalatı şu kısımlardan oluşur: Ulaşım gereçleri, canlı hayvan, gıda ve içecek, kimyasal mad., lastik-deri, kereste-kağıt ve tekstil, yağlar, petrol ve mineraller.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mısır'ın ihracat yaptığı başlıca ülkelere bakıldığında % olarak İtalya % 20.6 ile en fazla ihracat yapılan ülkedir. Diğerleri ise % 8.2 ile ABD, % 6.9 ile İspanya, % 6.2 ile Fransa, % 5.3 ile Singapur, % 5.2 ile Yunanistan'dır.

Mısır'ın ithalat yaptığı başlıca ülkelere bakıldığında ise; % 25.4 ile ABD, % 10.1 ile Almanya, % 8.7 ile İtalya, % 7.0 ile Fransa, % 4.8 ile Japonya ve % 3.7 ile İngiltere gelmektedir.

Türkiye-Mısır Ekonomik ve Ticari İlişkileri

Türkiye ve Mısır arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin istenen ölçüde olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü bir çok ortak yanımız olmasına rağmen bu ilişkilerin olumsuzluğu son zamanlarda giderilmesine çalışılmaktadır.

Türkiye-Mısır arasında ticari ve ekonomik ilişkiler 1976 tarihli Ticaret Anlaşması ile 1977 tarihli Ekonomik ve Ticaret İşbirliği Anlaşması çerçevesinde yürütülmektedir. Yapılan anlaşmalar çerçevesinde kurulmuş olan Türkiye-Mısır Ekonomik Teknik İşbirliği ve Ticaret Karma Komitesi şimdiye dek beş kez toplanmış olup, son toplantı 25-27 Mayıs 1992'de Kahire'de gerçekleşmiştir (5).

Mısır-Türkiye Dış Ticareti

1992 yılı itibariyle Türkiye'nin Mısır'a olan ihracatı 173.5 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Mısır'dan yapılan ithalat ise 58.8 milyon dolar seviyesinde kalmıştır. İki ülke arasındaki dış ticare dengesi aşağıdaki Tabloda gösterilmiştir. Tablo incelendiğinde, ticaret dengesinin sürekli olarak Türkiye lehine geliştiği görülür. İki ülke ihraç ürünleri arasında benzerlikler ve Mısır'ın başlıca ihraç ürünleri olan petrol ve ham pamuk ihracatında izlenen satış yöntemleri Türkiye'nin Mısır'dan yaptığı itthalatı engellemiştir.

Türkiye'nin Mısır'a olan ihracatı, mal grupları bazında incelendiğinde, çeşitli sebzeler, motorlu kara tatşıtları, kauçuk ve kauçuk eşya ile cam ürünleri ilk sırayı almaktadır.

Mısır'ın kırmızı mercimek ithalatının tamamına yakın bölümü Türkiye tarafından karşılanmaktadır. 1992 yılında gerçekleştirilen ihracatın 31.1 milyon doları sadece kırmızı mercimektir.

Mısır'dan yapılan ithalatın en önemli kalemlerine bakıldığında şu sayılanlar ilk sırayı almaktadır. Bunlar; mineral yakıtlar, nafta, pamuk ipliği, pirinç ve petrol yağlarıdır. Petrol yağları ve meniral yakıtlar yağ ithalatı, 1992 yılında 26.1 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. İthalat kalemleri içerisinde en önemli kalemi bunlar almaktadır.

1993 yılının ilk dört aylık dönemi itibariyle (Ocak-Haziran), Türkiye'nin Mısır'a ihracatı 59.2, ithalatı ies 37.6 milyon dolar seviyesindedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo 12: TÜRKİYE-MISIR TİCARETİ (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Tic Dengesi	İhr./İth.
1985	140.988	6.889	134.099	20.5
1986	15.170	16.960	128.210	8.6
1987	138.772	12.523	126.249	11.1
1988	184.600	12.292	172.308	15.0
1989	139.834	21.017	118.817	6.7
1990	160.10	36.827	123.277	4.3
1991	168.500	48.400	173.499	3.5
1992*	173.99	58.844	114.655	2.9
1993	191.416	105.067	86.349	1.48
1994	194.520	124.210	70.311	1.5
1995	246.114	210.648	35.466	1.1

* Ocak-Haziran

Kaynak: DEİK, Bülten, Mısır, Eylül 1993 ve DİE, DPT.

(1) Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Eylül 1993 (Bülten), ve Euromoney, Handbook of World Economic and Investment Opportunities, A Supplement to Euromoney, September 1992. s.108.

(2) The Middle East and Nort Africa 1993, Thirty-Ninth Editions, London, s.376.

(3) A.g.e., s.398.

(4) A.g.e., ss.383-365.

(5) DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu) Bülten, Mısır, Eylül 1993.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SURİYE

Genel Bilgi

Başkent: Şam

piyasa Fiyatlarıyla GSMH (S& Milyar) 652.5 (1995)

Nüfus: 12.53 milyon (1991), 14.32 Milyon (1995)

Para Birimi: Suriye Poundu: $=11.26 S&, 1 $=23.000 S& (1995)

Fert Başına GSMH: 990 $ (1990)

GS Gelişme (%): 1.6 (1980-1989), % 6.0 /1995

Enflasyon (%): 8.0 (1991)

Ticaret Dengesi: 2.16 milyon dolar (1990)

Dış Borç: 16. milyon $ (1), 22.1 Milyon $ (1995)

Yüzölçümü: 185.180 km²

Yönetim Şekli: Demokratik Sosyalist

Suriye toprakları genel bilgide görüleceği gibi 185.180 km²'dir. Türkiye'nin güney komşusudur. Suriye, batısından Akdeniz ve Lübnan, kuzeyinden Türkiye, doğusundan Irak ve güneyinden Ürdün ve İsrail ile komşudur. Ülke tabiat şartları bakımından belli başlı dört bölgeye ayrılır. Bunlar; (1) dağ ve deniz arasındaki kıyı boyunca uzanan şerit, (2); Akdeniz'in kuzey ve güneyinde paralel olarak sıralanan sıradağlar (3); Dağların doğusunda, çölün kuzey ve batısından devam ederek Dera, Şam, Homs, Hama, Halep ve Hasakaya'yı içine alan geniş ve ağaçsız ovacıklar. (4) Güneydoğuyu içine alan olarak Irak ve Ürdün'e doğru devam eden çöllerdir. Suriye'nin Akdeniz kıyısının uzunluğu 15 km'dir (2).

Suriye'nin Akdeniz bölgesi iklimi yumuşak sayılabilir. Bu bölge az çok yağışlı, sulak yahut sulaması mümkün alanlardır. Ekonomik bakımdan az çok gelişmiş bir durumdadır. Daha içerilerde ise görünüm çöle yaklaşır.

Tarihçe

Suriye'nin komşuları olan Ürdün, Filistin ve Lübnan ile ortak bir coğrafyada bulunması, tarihlerinin de Birinci Dünya Savaşına kadar olan dönemlerin ortak olmasına neden olmuştur.

Osmanlıların Suriye'ye ulaşmaları 26 Ağustos 1516'da Memlüklerle yapılan Mercidabık savaşından galip çıkmaları ile gerçekleşir. I. Selim, 28 Ağustos'ta Haleb'e grer. Burada "Malikül-Harameyn El'Şerifeyn" (İki mukaddes Cami'nin maliki) şeklinde vasıflandırır. I. Selim bu lakabı reddeder ve kendisini "Hadimül-Harameyn El'Şerifeyn" (İki mukaddes Cami'nin hizmetçisi) olarak ilan eder. I. Selim burada ve Dimaşk'ta yeni idari düzenlemeler gerçekleştirir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Suriye'de, Birinci Dünya Savaşından diğer Arap toprakları gibi Osmanlı hakimiyetinden çıkar. 1920 Saint Raimo anlaşmasına göre Fransa'nın mandasına girer.

8 Haziran 1941'de bağımsızlığını kazanır. Şeyh El'Hüseyn başkanlığında bir hükümet kurulur, ancak Fransa yönetimde hala söz sahibidir.

17 Ağusos 1943'te parlamento tarafından Şükrü El'Koteli Suriye Cumhurbaşkanı seçilir.

Fransa, 1945'te yönetimi devretmeyi reddedince ülke çapında ayaklanmalar başlar. Fransız askerleri bu hareketleri şiddetle bastırmaya çalışır. Ülkede büyük katliamlar gerçekleşir. Sonunda 17 nisan 1946'da Fransa Suriye'den güçlerini çekmek zorunda kalır.

1948'de Arap-İsrail savaşına giren Suriye, Arapların yenilgisi üzerine, 30 Mart 1949'da General Hüsnü El'Zaim'in başkanlığında bir darbe gerçekleştiren askerler yönetimi devralırlar. Cumhurbaşkanı Şükrü El'Koteli ve Başbakan Halid EL'Azmi tutuklanır, Parlamento fesh edilir. Ardından Muhsin El'Berrazi başkanlığında bir hükümet kurarlar.

Bu darbenin ardında, 1949'un Ağustos'unda General Sami El'Hanavi yeni bir askeri darbe gerçekleştirir. Bu darbenin ardından Irak'la birleşmeyi kabul etmeyen General Şişkili tarafından üçüncü bir askeri darbe gerçekleştirilir.

Suriye'ye yeni bir anayasa getiren General Şişkili kendisini Cumhurbaşkanı ilan eder. Şişkili de 25 Şubat 1954'te bir askeri ayaklanma üzerine görevinden istifa eder ve yurtdışına kaçar. Bunun üzerine 16 Eylül 1955'te yeniden parlamenter sisteme geçilir ve Şükrü El'Koteli ikinci kez cumhurbaşkanı seçilir.

Suriye, 1955'te imzalanan Hilf'ii Bağdad'a bir tepki olarak Abdünnasır Mısırı'na yakınlık göstermeye başlar. Bu yakınlık 22 Şubat 1958'de Mısır ve Suriye'nin birleşmesi ile sonuçlanır. Ancak bu birleşme Suriye'de bir askeri darbe sonucu fesh edilir, bu hareketin destekçisi Sosyalist Arap Baas Partisi olur.

22 Aralık 1961'de Maruf El-Devalibi başkanlığında bir hükümet kurulur ve Dr. Nazım El-Kuddusi Cumhurbaşkanı seçilir, ancak 13 Nisan 1962'de bir askeri darbe ile Maruf El-Kuddusi hükümeti devrilir, ardından Dr. Beşir El-Azme başkanlığında orta sağ ve soldan oluşan bir hükümet kurulur. Bu hükümet'te Baas Partisi'nin üyeleri de bulunur. 22 Eylül 1962'de Dr. Beşir El-Azme hükümet istifasını Cumhurbaşkanı Nazım El-Kudsi'ye sunar.

Cumhurbaşkanı Nazım El-Azme yeni hükümet kurmayı teklif eder, ancak bu hükümet de 8 Mart 1963'te Büey Etasi başkanlığındabir devrimi konseyi ve Selahaddin Bitar başkanlığında bir hükümet kurulur. Ancak bu derbeye katılan Baas Partisi 23 Şubat 1966'da Selahaddin Bitar hükümetini Salah Cedid başkanlığı ile devirir ve ardından 13 Kasım 1978'de Savunma Bakanı Hafız El-Esad tarafından yeni ve son askeri darbe gerçekleşir, bu yüzden Baas partisi ikiye bölünür.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Suriye, İsrail ile sürekli savaş ortamında olması nedeniyle gelirlerin % 45 (1992)'ünü savunmaya tahsis etmek zorunda kalmaktadır. Halen Orta Doğu sorunu çözümünde temel taşlardan sayılmaktadır. Nitekim askeri gücünü aldığı SSCB'nin yıkılması üzerine ve ardından Kuveyt işgali sırasında Batılı müttefiklerle aynı hendekte yer alması, Suriye artık eski tutumundan barış konusunda taviz vermeye hazır olduğunu göstermektedir.

Ekonomik Yapı

Suriye'nin ekonomik yapısı özellikle 1960'lardan sonra değişiklik göstermiştir. Bunun en önemli nedeni de Suriye Baas Hükümetinin almış olduğu kararda kendisi göstermektedir. Baas hükümeti 1960'lı yıllarda bankaları devletleştirmiş ve yeniden kambiyo denetimine geçmiştir. 1964'ten sonra sanayi sektörünün bir bölümü millileştirilmiştir. Ancak, Hafız Esad döneminde de hükümet, özel girişimi yeniden canladırma, Batı Avrupa ve ABD ile yakın ekonomik ilişkiler kurma yolunda girişimlerde bulunmuştur (3).

Milli Gelir

Suriye'nin gelir ile istatistiklerini değerlendirdiğimizde şu şekilde olduğu görülür:

Tablo 13: SURİYE'DE YILLAR İTİBARİYLE EKONOMİK GÖSTERGELER

	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1994	1995
Piyasa fiyatlarıyla GSMH (milyar S£)	127.7	186.0	208.9	268.3	301.3	380.0	504.5	652.5
Reel GS Kalkınma Hızı %	1.9	13.3	-9.0	7.6	5.0a	7.0	5.5	6.0
Tüketici Fiyatlarıyla Enflasyon %	59.4	34.6	11.4	19.4	7.7	18.0	20.0	22.0
Nüfus (milyon)	11.1	11.4	11.7	12.1	12.6	13.1	13.85	14.32
İhracat fob (milyar $)	1.357	1.348	3.013	.221	3.430a	4.006	3.370	3.630
İthalat fob (milyar $)	2.225	1.968	1.821	2.062	2.492a	2.866	3.900	4.750
Cari Hesaplar (milyar $)	-298	-151	1.171	1.828	862a	479	-986	-1.140
Rezervler (altın hariç, milyar $)	223	193	-	-	-	-		
Toplam Dış Borç (milyar $)	16.0	16.4	16.9	16.4	16.8	16.3	21.1	22.1
Toplam Borç Hizmetleri (milyar $)	421	544	1.073	1.467	719	-	465	589
Döviz Değişim Oranı (Dönem sonu) S£=$	3.925	11.225	11.225	11.225	11.225	11.3225	23.000'	25.000'

31 Aralık 1992, 1$=21.03 S£

' EIU tahmini, Ticari oran

Kaynak: World Outlook 1993, The Economist Intelligence Unit, s.133, EIU Country Profile 1995.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yukarıdaki Tabloda Suriye'nin ekonomik göstergelerine bakıldığında Tbalo 1'e göre çok gelşimiş olduğu görülür. Gerek GSMH (milyon Suriye Poundu S£), gerekse kalkınma hızları, nüfus, ithalat ve ihracat gibi kalemlerde Suriye gözle görülür bir gelişme içindedir. Tablonun özet olarak yapılması gereken analizinde şunlar söylenebilir. GSMH; 1987-1992 yılları arasında artışlar olmuştur. Kalkınma hızına bakıldığında ise, 1987'de % 1.9, 1988'de % 13 (yüksek bir kalkınma hızı), 1989'da % -9.0 değerinde negatif bir kalkınma hızı gerçekleşmiştir. 1990'da % 7.6, 1991'de % 5.0 ve 1992'de is % 7.0 olmuştur. Bu da bize Suriye'de yüksek bir kalkınma hızı 1980'erde başlamış ve sürmektedir.

Diğer taraftan gerek ihracatta ve gerekse ithalatta bir artış söz konusu olmuştur. 1989'dan sonra ihracı ithalatı geçmiş dolayısıyla bir ticaret dengesi fazlası vermektedir.

Suriye'nin dış borçlarına bakıldığında 1987-1992 yılları arasında dış borçlarda çok büyük bir değişiklik yoktur. Hemen hemen aynı kalmıştır.

Aşağıdaki Tabloda Suriye ekonomisinin 1990-1993 yılları arasındaki durumu şu şekilde özetlenebilir. Reel GS Kalkınma Hızı 1993 yılında % 5.5 olarak gerçekleşmesi hedeflenmiş. 1992 yılına göre % 2.5'luk bir düşüş görülmetedir. Bu da makro hedeflerin isabetli çalışması için alınması gereken tedbirlerin başında gelmektedir. Çünkü 1988'de olduğu gibi çok yüksek bir kalkıma hızını Suriye ekonomisi karşılama eğilimi pek görülmemektedir.

Tablo 14: SURİYE EKONOMİSİNİN 1990-1993 YILLARI ARASINDA TAHMİN ÖZETİ (Diğer kategoriler hariç milyar $)

	1990 (Fiil)	1991 (Tahmin)	1992	1993 (Planlanan)
Gerçek GS Kalkınma Hızı (%)	7.6	7.7a	7.0	5.5
Tüketici fiyatlarıyla enflasyon (%)	19.6	92	18.0	19.0
Ham petrol üretimi (1000 varil)	38.6	1.540	530	580
Ham perol ihracatı	1.69	3.30	1.798	2.203
İhraca fob	4.221	2.492	.066	4.811
İthalat fob	2.062	9.38	2.866	3.382
Ticaret dengesi	2.159	862	1.200	1.429
Cari hesap	1.828	-	79	629

a Fiili

Kaynak: World Outlook, 1993 EIU, s.134.

Bu Tabloda görülen diğer bir önemli gelişme, Suriye'nin ham petrol üretimindeki artıştır. Ham petrolde meydana gelen bu artış, ham petrol ihracatını artırmış ve 1993 yılında 2.203 milyon dolara ulaşmıştır. Dolayısıyla ticaret dengesi pozitif eğilimde görülmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo 15: MİLLİ GELİR VE İSTATİSTİKLER

	1963	1975 (1963 Fiyatlarıyla)	Cari
Gayri Safi Milli Hasıla (milyon S£)	5.77	1.217	28.576
Kişi Başına GSMH	1.15	1.933	3.885
GSYİH	2.980	10.325	20.197
Kişi başına GSYİH	798	1.04	2.746

Kaynak: İTO, Ülke Etüdleri Dizisi, No:11, İstanbul, s.9'dan nakien.

Yukarıdaki Tablodan da görüldüğü gibi 1963 yılında GSMH 5.757 milyon Suriye Paundu ve kişi başına düşen GSMH 1.154 milyon Suriye Paundu olarak gerçekleşmişir. Bu durum 1990 yılında ise Suriye'nin kişi başına GSMH'si 990 dolar gibi yüksek bir rakama ulaşmıştır.

Suriye'deki Kalkınma Planları

Suriye'deki kalkınma planları sayesinde ekonomik yapısında bir düzelme görülmüştür. Eylül 1958'de 2.186 milyonluk bir harcama öngören on yıllık 51958/59-1967-68) bir plan hazırlanmıştır. Daha sonra 1960-61-196-65 yılları ile 1965-70 yıllarını kapsayan iki tane beş yıllık plan gerçekleştirmiştir. İkinci planın amacı, milli gelirin her yıl % 7.2 artarak 1960 yılındaki gerçekleşenin iki katına çıkmaktı. 1970-74 yıllarını kapsayan üçüncü beş yıllık kalkınma planında ise % 8.2'lik bir milli gelir artışı öngörülmüştür (4).

Suriye'nin kalkınma planlarına başvurmasının nedeni daha verimli bir yapı ile kalkınmasını hızlandırmaktır.

Bilindiği gibi Suriye çok eski geleneksel tarım yapısına sahip bir ülkedir. Yaklaşık olarak tarımda 6 milyon kişi istihdam edilmektedir. Yani toplam nüfusun % 38'i tarımla geçinmektedir. 1960'larda yıllık olarak fert başına gelir 200 dolardan azdır (5).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Suriye, ağırlıklı olarak ekonomik gelişme ve tahıl üretiminin yanında, kalkınması için yabancı yatırımlara ihtiyaç duymuştur. Tarımda toplam % 25-28 oranında artış sağlayarak net yıllık üretimini artırmayı hedef almıştır.

Üçüncü beş yıllık kalkınma planı ile yıllık gelişmede bir artış meydana gelmiş, bu oran % 8 civarında gerçekleşmiştir (6). Bu dönemin bir özelliği özel sektörün yatırım yapmasına izin verilmesidir.

Suriye Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1976-1980) devresini geçirmiş. Plan 1977 yılında neşredilmiştir. Kalkınma planları Suriye'nin ancak petrol ülkelerinden ve diğer kaynaklardan akan yardımları sayesinde kalkınabileceğini öngörmüştür.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Dördüncü beş Yıllık Kalkınma Planı kamu yatırımlarının 44 milyon Suriye Lirası (Paundu) yaklaşık 11.200 milyon dolar olacağını öngörmektedir. Ancak bu rakamın 36.000 £'da kalacağı tahmin edilmiştir.

Endüstri ve madenciliğin yılda % 15 büyüyeceği tahmin edilmiş, fakat bu durum planda % 16 olarak öngörülmüştür. Ayrıca plan iç üretimin yıllık artışının % 12 olmasını öngörmüşütr. Madenclik, endüstri ve enerji için öngörülen toplam yatırımlar 17.000 Suriye Paundudur. Diğer yandan tekstil üretiminde 8, çimento üretiminde 5 ve petrol üretim kapasitesinde de 2 misli bir artış öngörülmüştür.

Ulaşım-haberleşme için 5.000 milyon Suriye Paundu tahsis edilmiştir. Planda yanıca 2 km'den fazla yol yapımı, iki katlı telefon abonmanı, Zekatia ve Tartous limanları ve Şam Havaalanını geliştirme konuları yer almıştır (7).

Suriye 1981-85 yıllarını kapsayan Beşinci Beş Yıllık Planı ihdas etmiştir. Planın ilk yılları için yatırım bütçesi 1980'de 14 milyar Suriye Paundundan 1981'de 8-10 milyara düşürülmektedir. Enflasyonun % 5.5'en daha fazla olacağı tahmin edilmektedir. Enflasyon hızının azaltılması için yatırımların azaltılması öngörülmektedir. (bunun nedeni Arap-İsrail Savaşı dolayısıyla Suriye'nin İsrail ile savaşıdır. Daha fazla silahlanmaya gidilmesidir.) Yeni planda tarım konusunda doğal kaynakların ve mevcut işgücünün optimum kulalnılması amaçlanmaktadır (8).

Suriye'de 1986-1990 yılları arasında Altıncı Plan yürürlüğe konmuştur. Beş yıllık kalkıma planıyla Suriye ekonomiye yön vermeye çalışmakta olup, bu plan döneminde yeni projeleri devreye sokmuştur. Tarım için planda yapılan projelerle % 16'dan % 18.9'a çıkarılarak ekonomiye katkısı sağlanmıştır. Endüstride ise bu durum % 12.2'den % 13.7'ye yükseltilmiştir (9).

Tablo 16: GSMH'NİN YAPISI VE SEKTÖRLERİN BÜYÜME HEDEFLERİ

Sektörler	GSMH'nin Yapısı (1980,%)	Yıllık Büyüme Hızları (1981-85, %, ortalama)
Tarımsal sektörler	15.9	7.6
Madencilik ve taşocağı	8.1	0.5
İmalat sanayi	23.3	13.2
Su, gaz ve elektrik	1.2	11.9
İnşaat	12.9	7.9
Ticaret	13.3	6.3
Ulaşım ve haberleşme	5.5	8.0
Maliye, sigorta ve taşınmaz mallar	3.3	7.9
Toplumsal ve kişisel hizmetler	16.5	8.4
GSYİH	100.0	8.6

Kaynak: Bazı Sosyo-Ekonomik Göstergelerle İslam Ülkeleri, Derleme, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, No:244, Ankara, 1983, s.110'dan naklen.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yukarıdaki Tablodan da görüleceği gibi yurtiçi hasıla 1980 yılında en fazla % 23.3 ile imalat sanayinde görülmektedir. Tarımda daha önceleri % 38 olan ekonomisinin payı % 15.9'lara çekilmiştir. Bu durum 1981-85 yılları arasında imalat sanayinde % 13.2; tarımsal sektörlerde ise % 7.6 civarındadır.

Tablo 17: PLANLANMIŞ YATIRIMLARIN SEKTÖRLERE GÖRE DAĞILIMI

Sektörler	Yatırımların Dağılımı (1981-1985, %)
Tarımsal sektörler	16.9
Madencilik ve taşocağı	.5
İmalat sanayi	12.2
Su, gaz ve elektrik	10.0
İnşaat	2.5
Ulaşım ve haberleşme	12.6
Maliye, sigorta ve taşınmaz mallar	18.1
Toplumsal ve kişisel hizmetler	20.2
Ticaret	3.0

Kaynak: Bazı Sosyo-Ekonomk Göstergelerle İslam Ülkeleri, Derleme, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, No:244, Ankara, 1983, s.110'dan naklen.

Yukarıdaki Tablodan da anlaşılacağı gibi Suriye'de planlanmış yatırımların sektörlere göre 1981-1985 yıllara arasındaki dağılımında en yüksek payı, tarım sektörü % 16.9 gibi bir oranla almaktadır. Bununnedeni Suriye'nin bir tarım ülkesi olmasıdır. Bilindiği gibi Suriye geleneksel tarım yapan bir durumadadır. Tarımın modernizasyonu ile tarımdan elde edilecek olan payı artırma yoluna gitmiştir.

Diğer yönden maliye, sigorta ve taşınmaz mallardaki % 18.1'lik aynı dönemdeki pay tarıma göre yüksektir. Ancak, bu sektör üçe ayrılmış olması itibariyle her sektöre ortalama % 6'lık bir pay düşmeketdir.

Burada üzerinde durulması gereken diğer bir konu da imalat sanayi ile ulaşım ve haberleşmedir. İmalat sanayi % 12.2 ile yatırımlardan bir pay alması 1981-1985 yılları arasındaki kalkınmaya verdiği önemi gösterir. İmalat sanayinin başarısı da ulaşım ve haberleşme sektörünü büyüklüğüne bağlıdır. Bunun için adı geçen dönemde bu sektöre de % 12.6'lık bir pay ayrılmıştır. Bu şekilde gelişmesini hızlandırmaya yönelik bir çalışmaya Suriye girmiş bulunmaktadır.

Suriye'nin 1988-1990 yılları arasındaki GSMH'nin durumu aşağıdaki Tabloda gösterilmiştir.

Tablo 18:

SURİYE'NİN GSYİH'SININ SEKTÖRLER İTİBARİYLE DAĞILIMI (1974)

	1988	1989	1990
Tarımsal sektörler	56.575	49.549	76.361
Madencilik ve taşocağı	15.593	25.098	39.872
İmalat sanayi	13.329	15.54	16.173
Elektrik, su ve gaz	1.306	15.54	16.173
İnşaat	7.177	8.58	9.836
Ticaret ve turizm kesimi	45.690	52.85	68.681
Ulaştırma, depolama ve haberleşme	16.800	21.845	68.681
Finans, sigorta, taşınmaz mal ve özel hizmetler	6.616	8.177	9.783
Devlet hizmetleri	3.861	3.891	4.527
Diğer, sosyal ve personel hizmetleri	18.987	23.176	27.528
Özel Hizmetler (karsız)	83	96	103
Piyasa fiyatlarıyla GSMH	186.047	208.71	278.038

* Geçici veriler

Kaynak: The Middle East and North Africa, London, 1993, s. 831.

Yukarıdaki bu toblodan anlaşılacağı gibi GSMH'nin en fazla pay aldığı sektörler, madencilik, ticaret, restoran ve otelcilik, tarım 1990 yılı için (bir önceki yıllara göre), haberleşme gibi sektörlerde gözükmektedir.

Piyasa fiyatlarıyla Suriye'deki GSMH, aynı yıllarda ise artarak devam etmekte ve 1990'da 278.038 milyon Suriye Paundu olmuştur.

Nüfus

Nüfus 1970 Eylül sayımına göre Suriye'de 6.3 milyon civarındadır. 1977 yılında bu sayı 7.8 milyona yükselmşitir. 1991 yılında ise Suriye'nin nüfusu 12.53 milyona çıkmıştır (9).

Nüfusun büyük çoğunluğu Şam ve Halep şehirlerinde yaşamaktadır. Bu durum toplam nüfusun % 40'tan fazlasını içermektedr.

Nüfusun 1984'ün dördüncü ayı verilerine göre dağılımı aşağıdaki Tabloda verilmştir. Suriye'de nüfusun cinsiyet ve yaş gruplarına göre dağılımına bakıldığında şu şekilde bir yorum yapabiliriz:

Tablo 19: SURİYE'DE NÜFUSUN CİNSİYET VE YAŞ GRUPLARINA GÖRE TOPLAM EKONOMİK AKTİVİTESİ

Yaş	Toplam Nüfus	Aktif Nüfus	Aktif Nüfus Oranı	Erkek Nüfus Aktivitesi	Erkek NüfusunOranı	Erkek Nüfus Aktif	Kadın Nüfus Aktivitesi	Kadın Nüfusun Oranı	Kadın Nüfus Aktif
0-9	3516300			1.829.300			1.717.000		
10-14	1.316.600	69.000	5.2	690.600	42.600	6.2	6626.000	26.400	4.2
15.19	942.900	319.000	33.9	478.900	264.100	55.1	464.000	55.800	12.0
20-24	721.00	332.000	6.0	372.600	26.600	71.0	348.8	67.400	19.3
25-44	1.9655.300	1.009.400	51.4	967.700	881.100	91.1	997.600	128.300	12.9
45-49	318.900	177.800	55.8	166.900	161.900	97.0	152.000	15.900	10 5
50-69	761.000	400.900	52.7	383.600	368.900	96.2	377.400	32.000	8.5
70+	298.100	47.000	15.8	150.100	45.700	30.4	148.000	1.300	0.9
Total	9.870.800	2.356.000	23.9	5.039.700	2.028.800	40.3	4.031.100	327.200	6.8

Kaynak: Inernational Labor Office, 1987, Yearbook of Labor Statistics, 1987

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tabloda görüleceği gibi Suriye'de 1984'te toplam nüfus 9.870.800 kişidir. Aktif nüfusun (istihdam edilen nüfus) 45-49 yaşları arasındaki oran % 55.8'dir. 50-69 yaşın aktif nüfus oranı ise 52.7'dir. Genç nüfusa bakıldığında (20-2 arsı nüfus) % 46.0 gibi yüksek bir seyir izler. Bu da bize nüfus artış hızının yüksek olması dolayısıyla genç nüfusun artmış olmasını gösterir. Dolayısıyla bu yaş grubundaki istihdam edilen nüfusta Suriye'de önemli bir payı gösterir.

Yine 1984 yılı verilerine göre erkek nüfusun aktivitesi Suriye'de 2.028.800 kişidir. Erkek aktif nüfusun 45-49 yaşları arasındaki payı % 97.0'dir. Yine aktif nüfusun 20-24 arasındaki payı % 71.0, 25-44 yaş arasındaki erkek aktif nüfus % 91.1'dir. Bu yaşlardaki birikim bir hayli fazladır. Bunun anlamı istihdam edilen nüfus 25-49 yaşlarında daha fazladır. Bu durum, Suriye'nin sosyal yapısından kaynaklanmaktadır.

Suriye'de 1984'teki kadın nüfusun aktivitesine bakıldığında toplam 327.200 kişi olarak belirlenmiştir. Kadın nüfusun Suriye'deki aktivitesi yani istihdamı 20-24 yaşları arasında % 19.3 gibi yüksek bir seviyede oluşmuştur. Kadın aktif nüfusun erkek aktif nüfusuna göre daha genç olduğu Tabloda oraya çıkmışır. Yine bu ülkede kadın aktif nüfusun erkeklere göre düşük çıkması Suriye'nin sosyal statüsünden kaynaklanmaktadır.

Suriye'de aktif nüfus ya da istihdam edilen nüfustaki işgücünün yapısı ise şöyledir:

Tablo 20: SURİYE'DE AKTİF NÜFUSUN YAPISI

İşgücünün Yapısı	1977 Yılı (%, Toplam içinde)
Tarımsal sektörler	37.8
Madencilik	0.4
İmalat Sanayi	13.3
Elektrik, su ve gaz	0.9
İnşaat	8.9
Toptan ve perakende satış, restoran ve oteller	10.2
Ulaştırma ve haberleşme	6.0
Maliye, sigorta	0.6
Sosyal ve personel hizmetleri	19.1
Diğer	2.8
Toplam	100.0

Kaynak: Bazı Sosyo-Ekonomik Göstergelerle İslam Ülkeleri, Derleme, MPM Yayınları, No: 277, Ankara, 1983, s.104'ten naklen.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablodan da görüleceği gibi Suriye'deki toplam istihdamın sektörlere göre dağılımında en yüksek payı % 37.8'inden fazlasını tarım, ormancılık, avcılık ve balıkçılık kesimi almaktadır. Bunun sosyal ve kişisel hizmetlerde % 19.1 ve imalat sanayiinde ise % 13.3'tür. Son zamanlarda ise Suriye ekonomisindeki tarıma istihdam edilen nüfusun % 40'a vardığı söylenmektedir.

Suriye'nin başlıca tarım ürünleri şöylece sıralanabilir. Bunlar; buğday, domates, pamuk, arpa, şeker pancarı, zeytindir. Pamuk, Suriye'nin en önemli tarımsal ürünü durumundadır. 1978/79 yıllarında 145.315 ton olarak gerçekleştirilmiştir. Bu üretimin gelecek yıllarda artmasına çalışılmaktadır. Pamuk üretimi 1980 yılında biraz azalarak yaklaşık 140.000 ton olarak tahmin edilmiştir (10). Tarım ürünleri ülkenin toplam ihracatında % 45 civarında seyretmektedir.

Tarıma dayalı sanayinin en önemlisi tekstilde görülür. Suriye tekstil sanayi en gelişmiş endüstri dalını oluşutrur.

Aşağıdaki Tabloda Suriye'de 1989 verilerine göre istihdamın sektörler itibariyle dağılımı şöyledir:

Tablo 21: İSTİHDAMIN SEKTÖRLER İTİBARİYLE DAĞILIMI

(10 yaş üstü, 1000 kişi, Nisan 1990*)

	Erkek	Kadın	Toplam
Tarımsal sektörler	493.5	181.5	675.0
Madencilik ve taşocağı	9.7	0.2	9.9
İmalat sanayi	401.2	53.2	454.4
Su, gaz ve elektrik	26.9	2.3	29.2
İnşaat	353.0	4.8	357.8
Ticaret, restoran ve otelcilikf	363.0	10.8	378.8
Maliye, sigorta ve taşınmaz mallar ve özel hizmetler	35.6	5.0	0.6
Toplumsal ve kişisel hizmetler	650.4	175.5	825.9
Toplam	2.513.0	438.1	2.951.1

* Yalnız Suriye'li Arap Silahlı Kuvvetler Hariç.

Yukarıdaki Tabloya göre de 1989 verilerine göre sekörler itibariyle dağılımında da erkekve kadınların istihdamı sosyal ve kişisel hizmetlerde 650.4 kişi ve % 78 erkek, 175.5 kadın ve % 21'dir. Tarım sektöründe ise istihdam edilen erkek sayısı 493.5 kişi olup % 73 olup, kadın ise 181.5 kişi olup % 27'dir.

İmalat sanayinde ise toplam istihdam edilen erkek nüfus 401.2 bin kişi olup % 88 ve kadın nüfus ise 53.2 bin kişi olup % 12'dir. Diğer sektörlerde erkek nüfus daha çok isihdam edilmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Nüfusun Etnik Yapısı

Etnik nüfus yapısı demoğrafik yönden Suriye geniş bir alanda konuşulan ve nüfusun çoğunluğunu oluşturan Araplardan oluşmaktadır. Bu nedenle Suriye nüfusu % 90 Araplardan oluşur ve Arapça konuşur.

Geri kalan etnik nüfus % 10'dur. Bu % 10 içerisinde Ermeniler, Asur kökenliler (Nasturiler), Çerkezler, Yahudiler, Kürtler ve Türkmenler bulunur.

Nasturiler (Asur kökenliler); Nasturi dilini konuşabilen ve Habur nehri kıyısında 10-20 köye dağılarak yaşamaktadır. Bunlar tarım ve hayvancılıkla geçinirler.

Çerkezler, XIX. yüzyılda Rusya'nın Kafkasları işgali üzerine Kafkaslardan göç etmiş kabilelerin uzantısıdır. Yaklaşık olarak 50-60.000 Çerkez, Suriye'de yaşamaktadır. Şu anda çoğu asimile edilmiştir. Suriye'nin Fransa'nın mandaterliği zamanında politik otonomi talep etmişlerdir.

Kürtler ise 200-250 bin civarında bir nüfusa sahiptir. Genellikle tarımla ve el sanatlarıyla uğraşırlar. Çoğunluğu Arapça konuşur. Irak Kürtleri ile yakın ilişkidedirler. zaman zaman yönetime karşı askeri hareketler düzenlemektedirler. Kürtleri ülkenin daha ziyade kuzeydoğusunda ve Halep'in kuzeyinde yerleşmişlerdir.

Türkmenler ise, Türkçe konuşur. Sayıları 70-80 bin civarındadır. Daha ziyade Fırat nehrinin aşağısında ve Irak sınırına yakın bölgelerde otururlar. Suriye tarafından Türkmenlere büyük baskı yapılmakta ve asimile edilmeye çalışılmaktadır. Bütün etnik gruplar Arapça bilir ve konuşurlar (11).

Endüstriyel Üretim

Suriye endüstriyel üretimi özellikle 1960'lardan sonra gelişmiştir. Özellikle planlı dönemlerde bu üretim daha da artmışır. Üretimi artırma yolundaki çabalar, yeni bilimseli metodlar ve alınan kredilerdeki artışlarla daha da gelişmiştir. Dolayısıyla bu gelişmeler tarımsal üretimi de hızlandırmıştır.

Suriye'nin üç planlı döneminde endüstriyel üretimi şöyledir:

Tablo 22: ENDÜSTRİYEL ÜRETİM İNDEKSİ (1965-100)

	1967	1970	1973
Genel	101	15	177
Madencilik	94	1.848	2.284
İmalat sanayi	100	127	155
Enerji	110	144	171

Kaynak: İTO, Ülke Etüdleri Dizisi, No:11, 1979, s.12'den naklen.

Yukarıdaki Tabloda da görüleceği gibi 1967, 1970 ve 1973 yıllarında, madencilik, imalat sanayi ve enerji üretiminde büyük artışlar olmuştur. Bu özellikle 1965 yılı esas alındığında en büyük üretim madencilik söktöründe olmuştur. Bu durum

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

% 2.284 oranında artmıştır. Diğer taraftan enerji ve imalat sanayiinde de görülmektedir.

Suriye'nin endüstriyel üretim maddelerei aşağıda gösterilmiştir:

Tablo 23: ENDÜSTRİYEL ÜRETİM (1975)

Ürün	Ton/Yıl
Gıda, içki-tütün	
Şeker	117.100
Zeytinyağı	33.200
Nebati yağ	22.200
Margarin	6.700
Makama	6.000
Tütün	6.700
Alkollü içkiler (litre)	12.600.000
Kimyasal Maddeler	
Sabun	28.900
Boya	4.100
Gübre	86.000
Çimento	99.000
Tekstil	
Yün ipliği	1.200
İşlenmiş yün	11.536
Pamuk ipliği	31.700
İpek ve pamuk tekstil	36.7000
Çırçır	141.500
İç çamaşır ve çorap	1.444.000
Makine endüstrisi	2.647.000
Cam mamülleri	25.400
Elektrikli ev aletleri üretimi*	
Buzdolabı	52.108
Çamaşır makinesi	17.914
Televizyon	39.065

* Adet/yıl

Kaynak: İTO, Ülke Etüdleri Dizisi, No:11, İstanbul, 1979, s.13'den naklen.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bugün, Suriye'nin üretim maddeleri daha da artmıştır. Daha çok tekstil üretiminde bu durum kendisini göstermiştir.

Suriye'nin 1988 ve 1990 yılları arasındaki sanayi üretimine bakıldığında (daha önceki yıllara göre 1975 yılına göre), çok gelişmiş olduğu görülür. Aşağıdaki Tabloda Suriye sanayisinin durumu görülmektedir.

Tablo 24: ENDÜSTRİYEL ÜRETİM

(Seçilmiş üretimler, 1000 ton, 1988-1990 yılları arası)

Seçilmiş üretimler	1988	1989	1990
Pamuk ipliği (saf)	36.7	385	372
İpek ve pamuklu tekstil	24	30	27
Yünlü bez (metre/ton)	642	48	533
Çimento	3.330	3.976	3.049
Cam ve çömlek imalatı	51	50	38
Sabun	16	14	15
Rafineri şeker	20	80	135
Margarin	1	5	6
Zeytin yağı	86	21	86
Bitkisel yağlar	24	26	32
Pamuk yağı, kek	88	105	121
İşlenmiş tütün	7	6	6
Elektrik (milyon kw/h)	8.706	9.33	1.548
Soğutucular (1000)	21.8	887	799
Çamaşır makinesi (1000_)	41.8	33.1	3.7
Bira (1000 hektolitre)	83	95	99
Şarap (1000 hektolitre)	3	4	3
Arak (1000 hektolitre)	17	17	20

Kaynak: The Middli East and North Africa, London, 1993, s.830.

Yukarıdaki Tabloya bakıldığında, Suriye'deki endüstriyel üretimde; çimento, elektrik enerjisi, yünlü bez, pamuk ipliği, soğutucular gibi maddeler, diğer üretilen maddelerden daha fazla gelişmiştir. 1977'de buzdolabı (soğutucu) üretimi sadece 52.108 adet iken bu rakam 1989'da 887bin adet ve 1990'da ise 79 bin adet gibi bir rakama ulaşmıştır.

Aynı durum çamaşır makinesinde 1977'de 17.914 adet iken 1990'da 43.700 adete ulaşmıştır. Cam mamüllerinde 1977'de 25.400 iken 1988'de 51.000, 1989'da 50.000 ve 1990'da 38.000 ton/yıl üretilmiştir. Bu durumu diğer üretilen endüstri (sanayi) malarında görmek mümkündür.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Suriye Tarımı

Suriye tarımı klasik Orta Doğu ülkesi görünümündedir. Ekonomide en fazla istihdam tarım sektöründe görülmektedir. Buna göre aşağıdaki Tabloda tarım ürünlerinini Suriye'de 1988, 1989 ve 1990 yılları arasındaki üretimleri verilmiştir.

Bu Tablo incelendiğinde, 1988 yılında 2.067 ton/yıl olan arpa üretimi en fazla ürün değerine ulaşmıştır. Bunda buğday ve arpa ekilen alanların fazla olmasının bir etkisi vardır. Fakat, her iki ürün 1988'e göre 1989 ve 1990'da nispi bir azalma göstermiştir.

Tablo 25: BAŞLICA TARIMSAL ÜRETİM GRUPLARI (1000/Yıl)

Başlıca tarım ürünleri	1988	1989	1990
Buğday	2.067	1.02	2.070
Arpa	2.836	271	846
Mısır	90	109	180
Taze fasulye	21	12	10
Çalı fasulyesi	9	5	10
Mercimek	171	64	110
Pamuk tohumu	473	431	441
Tütün	15	13	13
Susam tohumu	11	7	8
Üzüm	571	07	23
Zeytin	487	121	461
Kayısı	89	39	73
Elma	206	195	205
Erik	40	32	43
Portakal	136	155	171
Badem	23	37	13
Karpuz	477	129	250
Kavun	100	52	44
Salatalık	253	184	173
Kabak	139	137	95
Şeker pancarı	222	412	22
Soğan	90	75	95
Lahana	91	46	52
Karnıbahar	85	35	40
Patlıcan	209	182	135
Yeşil biber	62	46	40
Domates	661	59	430
Patates	337	371	398

Kaynak: The Middle East and North Africa, London, 193, s.829.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yukarıdaki Tablodan da görüleceği gibi buğday üretiminde 1988'de yıllık üretim 2.067 ton olurken, 1989'da bu üretim 1.020 bin ton olarak gerçekleşmiştir. 1990 yılındaki üretim ise 2.070 bin tona ulaşmıştır. Arpa üretiminde 1988'de üretim 1989 ve 1990 yıllarına göre daha fazladır. En önemli artış şeker pancarında olmuştur. Şeker pancarı 1988'de yıllık 22 bin ton olurken 1989'da 412 bin tona ve 1990'da ise 422 bin tona yükselmiştir. Bu da Suriye'de şeker üretimine yansımaktadır.

Bu gibi tarım ürünleri doğal şartları (iklim, hava, kuraklık vs.) ile yakından ilgilidir.

Suriye'de hayvancılık sektörüne bakıldığında, aşağıdaki Tabloda görülen 1988-1990 yıllarında canlı hayvan potansiyeli şöyledir:

Tablo 26:

SURİYE'DE 1988, 89 VE 1990 YILLARINDAKİ CANLI HAYVAN DURUMU

(1000 baş, Eylül sonu itibariyle)

Canlı hayvanlar	1988	1989	1990
İnek	763	800	787
At	90	43	1
Deve	4	3	5
Eşek	177	17	168
Katır	27	27	26
Koyun	13.691	14.041	1.509
Keçi	1.046	1.011	1.000

Tavuk (milyon) 1988'de 14, 1989'da 13 ve 1990'da 12.

Kaynak: The Middle East and North Africa, London, 1993, s.829.

Yukarıdaki Tablolarda görüldüğü gibi canlı hayvan bakımından koyun, keçi ve inekte artış görülmektedir.

Aşağıdaki Tablodan görüleceği gibi inek sütü, koyun sütü yıllık olarak 1988-1990 yılları arası artış göstermiştir. Bu daha ziyade ülkede inek ve koyun sayısı ile orantılıdır.

Et üretimine bakıldığında, koyun ve kuzu etlerinde aynı yıllarda diğerlerine göre bir artış vardır. Diğer üretimlerde ise nisbi olarak artış ve azalışlar sözkonusudur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo 27: SURİYE'DE ET, SÜT VE DİĞERLERİ ÜRETİMİ (1000 metric ton)

	1988	1989	1990
Sığır ve dana eti	30	30	32
Koyun ve kuzu eti	107	113	114
Keçi eti	5	6	6
Kümes hayvanları eti	61	44	60
İnek sütü	742	777	771
Koyun sütü	506	439	497
Keçi sütü	68	60	63
Tereyağı ve kaynamış yağ	16.1	14.5	16.3
Peynir	65.8	65	65.2
Tavuk yumurtası	82.5	68.9	76.6
Yün			
Kirli yün	2.4	29.8	31.4
Temiz yün	11.7	14.9	15.7

Kaynak: FAO, Production Yearbook ve the Middle East and North Africa, London, 193, s.829.

Yeraltı Zenginliği

Suriye 1967-73 yılları arasındaki altı yıllık dönemde yeraltı zenginlikleri gelişmiştir. Ülkedeki bütün madenler (perol, tabii gaz, linyit, krom, manganez asbest ve türevleri) dünya fiyatlarıyla boy ölçüşecek duruma gelmiştir.

Son jeolojik araştırmalara göre potas ve demirin de var olduğu ortaya çıkmıştır. İlk potas madeni 1971 yılında Homs yakınlarında açılmıştır (12).

Tablo 28: SURİYE'NİN YERALTI ZENGİNLİKLERİ

	1987
Fosfat	875.000 ton
TUz	34.000 ton
Tabii asfalt	31.000 ton
Kum ve çakıl	3.265.000 m³
Alçı taşı	39.000 m³
Taş	1.009.000 m³
Mermer	50.966 m³

Kaynak: İTO, Ülke Etüdleri Dizisi, No:11, Suriye, s.14.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Petrol Üretimi

Suriye'de petrol faaliyetleri General Petroleum Authority (GPA) tarafından yapılmakatdır. Bütün petrol dağıtım firmaları (yabancı firmalar dahil) 1965 yılında devletleştirilmiştir.

Belli başlı petrol sahaları Suvediya, Rumelian ve Karchuk'dur. Bu üç petrol sahasındaki (1970'de) üretim 4.35 milyon ton civarındadır. Yıllık ham petrol rafineri kapasitesi ise 8.5 milyon tona ulaşmıştır.

Petrol üretimi (1975'de7 9.572.000 ton olarak gerçekleşmiştir. Bilinmeyen petrol rezervleri de 402 milyon ton (1974) olarak tahmin edilmektedir (13).

Petrol üretimini 1984-1990 yılları arası üçe katlamıştır. Petrol üretiminin 1990 yılında milli gelirdeki payı % 6 olarak tahmin edilmiştir (14).

Suriye'de Madencilik

Suriye, madencilik bakımından bazı maden gruplarında oldukça zengin bir yeraltı servetine sahiptir. Suriye'de uzun zamandan beri doğalgaz çalışmaları devam etmektedir. Son olarak ABD firması Maraton'la gaz çıkarma ile ilgili anlaşma yapılmışır.

Maraton firması 1982 yılında Şerife bölgesinde (kuyusunda) gaz bulmuştur. Günlük 450 bin ton metreküp günlük kapasiteye ulaşmıştır. 1985 yılında Ashshair bölgesinde gaz bulunmuştur. Yeterli olmamasına rağmen, Suriye'de doğalgaz çalışmaları sürmektedir.

Tablo 29: SURİYE'DE BAŞLICA YERALTI KAYNAĞI ÜRETİMLERİ

Madencilik (1000 ton/yıl)	1988	1989	1990
Ham petrol	15.565	20.142	25.205
Fosfat taşı	2.186	2.250	1.633
Tuz (rafine edilmemiş)	127	138	127
Tabii asfalt	9	70	71

Kaynak: The Middle East and North Africa, London, 1993, s.830.

Yukarıdaki Tablodan da görüleceği gibi Suriye'de 1960'lı yıllardan itibaren başlatılan petrol arama faaliyeti, neticesini vermiş ve üretime başlanmıştır. 1970'te yıllık ham petrol üretimi 4.35 milyon ton olarak gerçekleşmişken, son yıllarda ham petrol üretimi daha da artmıştır. Buna göre, 1988'de 15.565 bin ton, 1989'da 142 bin ton ve 1990'da 25.205 bin tona ulaşmıştır. 1991'de ise 25.2 milyon tona ulaşacağı tahmin edilen ham petrol sayesinde Suriye'nin ihraç malları arasına katılmıştır.

Suriye ekonomisine katkısı bakımından ham petrol ihracından elde ettiği gelir şöylece özetlenebilir. 1988'de 3.655.2 milyon Suriye Paundu, 1989'da 9.139.3 milyon Suriye Paundu ekonomisine gelir etmiştir etmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo 30: SURİYE'NİN BAŞLICA TİCARET YAPTIĞI ÜLKELER

Ülkeler	İhracat (ĿS) fob			İthalat (ĿS) fob		
	1988	1989	1990	1988	1989	1990
Fransa	2.640.1	2.683.8	3.425.2	1.062.3	3.224.7	6.039.
Almanya	2.010.1	2.495.7	2.414.7	165.7	676.1	1.027.1
İtalya	1.551.4	1.659.5	1.714.9	3.043.6	5.236.3	9.815.9
Japonya	2.800.0	98.6	890.8			
Türkiye	1.453.7	18543.4	2.073.1			
SSCB	2.154.2	1.038.9	766.9	4.393.5	12.052.8	5.445.8
ABD	1.591.0	2.892.8	256.4	800.6	405.3	

Kaynak: The Middle East and Nath africa, London, 1993, s.831-832.

Türkiye-Suriye Ekonomik İlişkisi

Türkiye ile Suriye arasındaki ekonomik ilişkilerin çok iyi olduğunu söylemek mümkün değildir. Özellikle son on yıl içinde Türkiye-Suriye arasındaki ekonomik ilişkilerde bir canlanma olduğu söylenebilir. Birbirine sınır olan bu iki ülke, ayrıca tarihi ve dini bağlarla da birbirine çok yakındırlar.

Suriye ile Olan Dış Ticaretimiz

Son yıllarda yıllar itibariyle Suriye ile olan dış ticaretimizin seyri şöyledir:

Tabl 31:
TÜRKİYE'NİN SURİYE İLE YILLARA GÖRE İTHALAT VE İHRACATI (milyon $)

	İthalat	İhracat
1984	17.8	61.7
1985	16.83	55.8
1986	19.0	62.1
1987	15.1	60.6
1988	14.4	143.0
1989	172.7	176.8
1990	84.3	194.5
1991	66.9	264.2
1992	53.8	216.2
1993	68.5	238.9
1994	43.9	253.9
1995	258.1	272.1

Kaynak: DPT, DİE, Dış Ticaret İstatistikleri.

Türkiye'nin toplam ihracatındaki Suriye'nin payı 1991 yılında % 1.84, 1992'de % 1.47 ve 1993 yılının ilk altı ayında ise % 1.4 olarak gerçekleşmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablodan da görüleceği gibi, Suriye'ye ihracatımızda devamlı bir artış vardır. Ancak bu potansiyelin altında bir artıştır. Özellikle 1992 yılında Suriye ile Türkiye arasında toplam 269 milyon dolarlık bir ticaret hacmi gerçekleşmişir. Bu ticaretin 53.0 milyon doları Suriye'den ithalat, 216.0 milyon doları ithalat şeklinde gelişmiştir. Bu durum son on yılın en yüksek ticaret hacmidir.

Türkiye, Suriye'ye gelişmiş teknoloji ve müteahhitlik hizmetleri, tekstil ve dayanıklı tükeim malaln ve çeşitli elektronik malzemeler satabilecek güçtedir. Bu gibi ekonomik ilişkler her iki ülkenin menfaatine olacaktır. Bu da bize Suriye'nin Türkiye'deki yabancı sermaye kanunu gereğince istifadesini göstermektedir.

Türkiye'nin İslam ülkeleri içinide Suriye'nin payı ise pek gelişmemiştir. Sebebi Suriye'de 1970'ten sonda idarede bulunan Baas yönetimi ile olan politik çıkar çatışmasından kaynaklanmaktadır.

Suriye daha ziyade ekonomik ilişklerini eski Sovyetler ve Sosyalist Blok ile yapmaktadır. Böylelikle Suriye-İsrail Savaşı nedeniyle silahlanmaya yönelmiştir. Bunun dışında Fransa, Almanya ve diğer Batı ülkeleri ile ekonomik ve siyasi ilişkileri mevcuttur.

Suriye Körfez Savaşı nedeniyle Batılı Hükümetler ile anlamlı bir ilişki kurarak Körfez Savaşına yardımcı olmuştur. 1990'da bu durum Körfez Savaşı ile son bulmuştur. Zaman zaman Batılı devlet adamları bu ülkeyi ziyaret etmektedir. Son olarak Orta Doğu'da Arap-İsrail Savaşını önlemeye yönelik çabalar hızlanmış, dolayısıyla diplomatik temaslar da artmıştır.

(1) Euromoney World Economics Handbook, 1992, s.118.
(2) İTO, Ülke Etüdleri Dizisi, No: 11, İstanbul, 1979, s.7.
(3) Bazı Sosyo-Ekonomik Göstergelerle İslam Ülkeleri, El Kitabı, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, No:277, Ankara, 1993, s.103.
(4) A.g.e., s.108.
(5) Abir A. Al-Marayati, The Middle East: Its Governents ant Politics, A Davison of Woodworth Publishing Inc. Belmond, California, 1972, s.198.
(6) A.g.e., s.199.
(7) İTO, Ülke Etüdleri Dizisi, Suriye, a.g.e. s.17.
(8) Bazı Sosyo-Ekonomik Gösergelerle İslam Ülkeleri, a.g.e., s.109.
(9) The Middle East and North Africa, London, 1993, s.826.
(10) Euromoney, September 1992, a.g.e., s.118
(11) Abid A. Al-Marayati, a.g.e., s.16.
(12) İTO, Ülke Etüdleri Dizisi, Suriye, a.g.e. s.14-15.
(13) A.g.e., s.14-15.
(14) Euromoney, September 1992, s.118.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ÜRDÜN

Genel Bilgi*

Başkent: Amman

Nüfus: 4.09 milyon (1990)

Yüzölçümü: 97.70 km²

Para Birimi: Dinar (JD): (1$=1.46 JD)

Fert Başına Düşen GSMH: 1.240$ (1990)

Reel GSMH: % 4.2 (1980-1988), % 5.5 (1993)

Enflasyon: % 25.7 (1989), % 6.0 (1993), % 4.5 (1995)

Ticaret Bilançosu: -733.1 milyar $

Dış Borç: 7.68 milyar $ (1990), 8.532 Milyar $ (1993), 7.044 (1995)

Başlıca Kentleri: Irbıd, Bulgui, karak, Mqan

Konuşulan Dil: Arapça, yaygın olarak İngilizce

Ürdün'de Yaşayanlar: % 99 Arap, Arap olmayanlar, Hristiyanlar, Çeçen ve Çerkez Türkleri.

Dini: İslam, % 93.5 Sünni

* Euromoney World Economics Handbook, 1992, s.116, EIU Country Profile 1993-1995

Coğrafi Yapı

Ürdün Haşimi Krallığı, doğusunda ve güneyde Suudi Arabistan, kuzeyde Suriye, kuzeydoğuda Irak ve batısında İsrail le çevrili bir Orta Doğu ülkesidir.

97.70 km² olan Ürdün, 5.607 km²'lik alanı 1967 yılında Arap-İsrail Savaşında (Ürdün-İsrail Savaşı) İsrail'in eline geçmiştir. (Aşağıda Tabloda Ürdün'ün alanı, nüfus ve nüfus yoğunluğunda görüleceği gibi, Ürdün'ün Doğu Şeria da bir ölçüde dahildir).

Ürdün'ün % 87'si çöllerle kaplıdır. Büyük bir bölümü de deniz seviyesinden 700 m. ile 1000 m. olan yükseklikteki düzlüklerden oluşur. Ürdün'ün hiç bir doğal sınırı olmadığından, Suriye, Irak ve Suudi Arabistan sınırları belirlenmiş noktalar arasından çizilen düz çizgilerden oluşmuştur.

Ülke topografik bakım dört bölgeye ayrılmaktadır. Bunlar:

a. Platolar: Batı platosu (6000 km²), Kuzey palatosu, 4000 km² ve Doğu platosu 1500 km²'den oluşmaktadır.

b. Vadiler: Ürdün Irmağı Vadisi 1200 km², ölü deniz vadisi (1200 km²) ve Vadi Araba 2600 km²'den ibarettir.

c. Çayır ve otlaklar: 10 bin km²'den oluşmaktadır.

d. Çöller: 75.000 km² genişliğinde bir arazi parçasıdır.

T.C.
Marmara Üniversitesi
Kütüphane ve Dokümantasyon Daire
Başkanlığı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ürdün, Şeria vadisinde kuzeyden güneye doğru olan Ürdün Nehri tarafından genel olarak ikiye ayrılmıştır. Nehrin doğusunda kalan kesime; doğu yakası, batısında kalan kısma da batı yakası denilmektedir. Batı yakası halen İsrail'in işgali altındadır (1).

Nüfus ve Demografik Yapı

Ürdün'ün nüfusu 1983 yılı sonu itibariyle 3.5 milyon kişi olarak tahmin edilmektedir. Daha sonraki yıllarda şu şekilde olduğu tahmin edilmektedir. 1998'de 3.753.000 kişi, 1989'da 3.878.000 kişi ve1990 yılında ise 4.009.000 kişi olduğnu, Amman istatistik dairesi bildirmiştir (2).

Tablo 32: ÜRDÜN'ÜN ALANI, NÜFUSU VE NÜFUS YOĞUNLUĞU

Alan	97.740*
Nüfus (BM hesaplamalarına göre)	
1988	3.753.000
1989	3.878.000
1990	4.009.000
Km²ye düşen nüfus yoğuluğu (1990)	

* Doğu Yakası: Alanı: 89.206 km², Nüfus 2.100.019 erkek, 1.013.428 kadın'dır. 1986'da 2.796.100 olarak tahmin edilmiştir.

Kaynak: The Middle East and North Africa, 1993, s.574.

Ürdün'de nüfus artış hızı oldukça yüksektr. Bu oran ise 9 3.8'dir. Ülke genç nüfusa sahiptir. Son verilere göre km²ye 41.0 düşmektedir. Ürdün'de 700 bin civarında yabancı mülteci bulunmaktadır. Bununla birlikte 100 bin civarında yabancı işçi Ürdün'de çalışırken, 400 bin Ürdünlü de yabancı ülkelerde çalışmaktadır. Bunların çoğu Kuveyt, Suudi Arabistan ve diğer körfez ülkelerinde yoğunlaşmaktadır. Bunun sebebi 1973'ten sonra artan nitelikli işgücüne daha fazla ücret vermeye başlayan körfez ülkeleri, Ürdün'den de nitelikli işgücü talep etmiştir. Dolayısıyla Ürdün'den Körfez ülkelerine bir nitelikli işgücü akımı başlamıştır. Bundan dolayı Ürdün'e ilk defa işçi dövizi girmeye başlamıştır. Böylece Ürdün'de döviz rezervlerinde bir artış meydana getirmiştir (1978'de Ürdün'e gelen işçi dövizi miktarı 480 milyon $ civarındadır). Son on yıl içinde bu döviz miktarı 15 milyar ABD dolarıdır.

Nitelikli işgücünün dış ülkelere yönelmesi Ürdün ekonomisinde olumsuz yönde gelişmiştir. Ülkede nitelikli işgücünü eritmiştir. Son Körfez savaşında Ürdün ekonomisinin olumsuz yönde etkilenmesinin bir nedeni de, körfez ülkelerinde bulunan Ürdün işgücü, savaş nedeniyle sona ermiştir. Bunun neticesinde Ürdün'e işçi dövizi durmuştur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ürdün'de nüfusun % 60'ı şehirlerde yaşamaktadır. 1989 Aralık ayına göre Amman'ın nüfusu 936.3000, Zarqa 318.055, İbrid 167.78 kişidir (3). Ürdün nüfusunun ekonomik aktivitesi aşağıdaki Tabloda gösterilmiştir. Sadece Ürdünlünün istihdam edildiği bu durumun 1984-86 dönemleri şöyledir:

Tablo 33: ÜRDÜN'DE NÜFUSUN EKONOMİK AKTİVİTESİ
(sektörler itibariyle, 100 kişi)

	1984	1985	1986
Tarım	34.850	36.833	37.436
Madencilik ve imalat Sanayi	47.41	9.869	52.706
Elektrik ve su	4.585	5.195	5.418
İnşaat	52.733	51.947	54.183
Ticaret	46.487	47.225	49.258
Ulaştırma ve sigorta hizmetleri	14.444	16.104	16.748
Sosyal ve yönetim hizmetleri	216.88	220.635	230.525
Toplam istihdam	458.539	472.199	42.576
İstihdam edilmeyen	by	by	42.86
Toplam sivil işgücü	by	by	535.440

b.y.: Bilgi yok

Kaynak: The Middle East and North Africa, London, 1993, s.575.

Yukandaki Tablodan da görüleceği gibi, daha önceleri ekonomide tarım ağırlıklı iken, son yıllarda tarımın payı çalıştırdığı kişi sayısı azalmaktadır. Yıllar itibariyle toplam istihdam içindeki sektörlerdeki %'si şöyledir: 1984'te tarımda çalışan nüfus toplam istihdamdaki payı % 0.7, 1985'de % 0.7, 1986'da % 0.7 gibi aynı seviyeyi alırken, en fazla istihdam, sosyal ve yönetim hizmetlerinde kendini göstermiştir.

Tablo 34: ÜRDÜN'DE 1986 YILINDAKİ DİĞER SEKTÖRLERDEKİ İSTİHDAM DURUMU (sektörler itibariyle)

	1986	%
Tarım	37.436	0.07
Madencilik ve imalat sanayi	52.706	0.10
Elektrik ve su	5.418	0.01
İnşaat	54.183	0.11
Ticaret	49.258	0.10
Ulaştırma ve haberleşme	46.302	0.099
Maliye ve sigorta hizmetleri	16.748	0.03
Sosyal ve yönetim hizmetleri	230.525	0.47
Toplam istihdam	492.576	100.0

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
KÜTÜPHANE ve DOKÜMANTASYON
DAİRE BAŞKANLIĞI

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1986 yılında toplam istihdamın sektörler itibariyle durumu, tarımda % 0.07, madencilik ve imalatta % 10, elektrik ve su % 0.01, inşaatta ise % 0.11 ve en fazla istihdam da sosyal ve yönetim hizmetlerinde var. Bu oran totplam istithdamın yarısına yaklaşmıştır (% 0.16).

Ekonomik Yapı

Ürdün ekonomisi 1948 Arap-İsrail savaşının oluşmsuz etkilerini devamlı hissetmiştir. 1950'li yıllarda çok yavaş büyüyen Ürdün ekonomisi, 1960'lı yılların başında gerekli alt yapısını gerçekleştimesinden sonra önemli gelişmeler göstermiştir. GSMH'de % 8 büyüme hızına erişmiştir. O yıllarda başlatılan özeli sektör teşvik politikaları da bu gelişmelerin önemli etkenleri olmuştur.

1967'de patlak veren üçüncü Arap-İsrail savaşı Ürdün ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Daha sonra Filistili göçmenlerin ülkeye gelmesiyle hayat önemli bir şekilde etkilenmiştir. Ancak Ürdün ekonomisinin 1970'li yıllardaki iyileşmesi 1967 yılı hamlesini yakalamıştır. 1973-1983 yılları arası % 8.7 olarak gerçekleştirmiştir (4). Dünya ekonomisindeki küçük durgunluk ve dalgalanmalardan etkilenmektedir. Bunlardan 1980'li yıllardaki dünya ekonomisindeki durgunluk, petrol üretici ülkelerin gelirlerindeki düşmeler, Ürdün mallarına olan talebi de etkilemştir. Bununla birlikte Ürdün ekonomisi diğer Orta Doğu ülkelerine göre nispeten daha iyi bir yapıya sahiptir.

Planlı Kalkınma Dönemleri

Planlı kalkınma, Ürdün'de 1962'de başlamış ve 1962-1967 yıllarını kapsayan beş yıllık ibir kalkınma planı yapılmıştır. Ancak bu plan döneminde, dış yardımların beklenen düzeyde gerçekleşmemesi üzerine 1964-1970 yılları arsında yedi yıllık bir plan ile değişirilmiştir. Bu planın en önemli hedefleri, dış ticaret açıklarının degelenmesi, bütçe açıklarının kapatılması ve dış yardımlara olan bağımlılığın azaltılması idi. 1967 yılında yeniden patlak veren Arap-İsrail savaşında Batı Şeria İsrail işgaline girmesi, bu palanın da uygulama durumuna gelememiştir. Daha sonra 1973-75 dönemi için yeni üç yıllık bir plan yapılmış, ulaşım, inşaat, sanayi ve madencilik sektörüne önem ve öncelik verilmiştir. Bu planı izleyen dönemlerde sırasıyla I. Beş Yıllık Kalınma Planı (1981-85) dönemi yürürlüğe konulmuş ve III. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1980-1990) yürürlüğe konulmuştur (5).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo 35: ÜRDÜN'ÜN TEMEL EKONOMİK GÖSTERGELERİ (yıllar itibariyle)

	1987	1988	1989	1990	1991	1992[a]	1994	1995
Piyasa fiyatlarıyla GSMH (milyon JD)	2.089	2.201	2.51	2.567	2.806	3.189b	4.266	4.700
Reel GS Kalkınma Hızı %	3.5	1.2	-5.7	-5.6	1.6[b]	11.7[b]	5.5	6.2
Tüketici fiyatlarıyla enflasyon %	-0.2	6.6	25.8	16.1	8.2	5.0	3.6	4.5
Nüfus (milyon, yalnız Doğu Şeria)	2.9	3.0	3.1	3.4	3.7	3.8	4.1	4.2
İhracat fob[c] (milyon $)	933	1.026	1.118	1.064	1.132b	1.300b	1.4	1.6
İthalat fob (milyon $)	2.700	2.79	2.158	2.584	2.570b	3.000b	3.0	3.3
Cari İşlemler (milyon $)	-352	-294	-82[b]	-75[b]	-712[b]	-745	-398	-350
Rezervler (altın hariç, milyon $)	425	110	471	849	826	925[d]	[illegible]	[illegible]
Toplam dış borç (milyon $)	6.605	6.720	7.895	8.641	7.600		6.82	7.0
Borç-hizmet oranı %	24.9	31.3	1838	19.7	20.9	7.6	19.2	16.3
Döviz kuru (ortalama) JD:$)	0.339	0.372	0.570	0.664	0.681	0.670	0.7	0.7

31 Aralık 1992, 1 $=0.67 JD

a EIU tahmini, b IMF resmi tahminler, c Reeksportu da kapsar, d Kasım sonu fiili

Kaynak: EIU, World Outlook, 1993, s.121 ve 1996, s. 223.

Tablodaki verilere göre Ürdün'ün temel ekonomik göstergeleri şu şekilde özetlenebilir:

1987'de reel GS kalkınma hızı % 3.5, 1998'de düşmüş % 1.2, 1989 yılında negatif kalkınma % -5.7 olmuş bu durum 1990 yılında % -5.6 olarak yine negatif olmuştur. 1991 yılında IMF tahminine göre % 1.6 pozitif kalkınma hızına erişmiştir. 1992 yılında ise bu durum % 11.7'ye ulaşmıştır. 1993 yılındaki tahmin ise % 6.0 dır.

Enflasyon oranı 1987'de % 0.2 olarak negatif olmuştur. Fakat 1989 yılında enflasyon oranı % 25.8 gibi yüksek bir orana çıkmıştır. Bunun sebepleri arasında Körfez Krizi söylenebilir. 1990'da enflasyon oranı % 16.1 olarak gerçekleşmiştir. 1992'de enflasyon % 5'e düşmüştür. Bu durum 1993 yılında % 6.0'ya çıkacaktır.

1993 yılı Ürdün için, yönetim bakımından önemli bir yıl olacaktır. Ürdün'de borç yönetimi için önemli olan bu yılın borç ödemeleri 7.6 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir. Batılı ülkeler Ürdün'ün ekonomisini rahatlatmak ve Körfez Krizinin etkilerini azaltmak amacıyla çeşitli anlaşmalar yapmaktadır. Bu anlaşmalardan birisini de iki yanlı olarak Paris Klübü ile borç konusunda yapmıştır. Paris Klübü ile yapılan anlaşma Aralık 1992'de imzalanmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Protokolün diğeri ise, Londra Ticari Klüp Kreditörleri ile yapılmıştır. Bu borç tutarı 1.3 milyar dolar olup 1993 Haziranında yürürlüğe girmiştir.

Tablo 36: ÜRDÜN EKONOMİSİNİN 1990-1993 YILLARI ARASINDA TAHMİNİ ÖZETİ
(diğer göstergeler hariç, milyar $)

	1990 (fiili)	1991	1992 (tahmini)	1993 (tahmini)
Gerçek GSMH'deki artış(%)	-5.6	1.6'	11.7'	6.0
Tüketici fiyatlarıyla enflasyon (%)	16.1	8.2	5.0	6.0
İhracat fob	1.064	1.132a	1.300a	1.450
İthalat cif	2.584	2.570'	3.000'	2.950
Cari işlemler	-754'	-712'	-745'	-600'
Fosfat üretimi (milyon ton)	5.7	4.3	4.4	4.5

' IMF resmi tahmini, ' 1992-1993 yıllarında ödenen dış borç faizleri, 596 ve 592 milyon dolardır. Projeler için 600 ve130 milon dolar 1992-193 tasarruf akışı sağlamıştır.

Kaynak: EIU, World Outlook, 1993, s.122.

1993 yılında Ürdün ekonomisindeki bünyevi gelişmeler ithalat üzerine baskı yapmaktadır. Özellikle ithalatı takip bu baskı hammaddeler ve sermaye mallarında olmuştur. EIU tahminine göre ithalat 1993 yılında 2.95 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 1992 yılına göre daha az olan bu durum 3.0 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu olumlu geişme ticaret bilançosu ihracat lehinde gelişmiştir. İhracattaki bu gelişme minerallı gübre ihracatındaki bir artış ile imalat sanayiinden kaynaklanmaktadır. Bunun olmasında en büyük avantaj, Ürdün Dinarının ucuzlamasından tahmin edilmektedir ve 1992 yılında 1.3 milyon dolar, 1993 yılında ise 1.45 milyar dolardır.

EIU tahminlerine göre cari işlemlerdeki açık 1992'de 745 milyar dolar, 1993'te 600 dolardır. Aynı yıl içinde alınan borç faiz ödemeleri 562 milyon dolardır.

Ayrıca dış ülkelerde çalışan Ürdünlülerin, 1992 yılında 700 milyon dolar ve 1993 yılında 750 milyon dolar ülkelerine göndermiş, bu da ödemeler dengesinde olumlu bri etki yapmıştır.

Ürdün'de Tarım

Ürdün topraklarının büyük br bölümü tarıma elverişsizdir. Bu nedenle tarım sektörünün ekonomideki nisbi önemi azdır. Batı yakası İsrail'in konrolünde olduğu için, verimli topraklar bu devletin kontrolünde olmuştur. Doğu Yakasında tarım tümüyle hava koşullarına bağlıdır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Aşağıdaki Tabloda Ürdün'de başlıca tarımsal ürünler gösterilmektedir:

Tablo 37: ÜRDÜN'DE BAŞLICA TARIM ÜRÜNLERİ (Yalnız Doğu Şeria, 1000 ton/yıl)

Başlıca tarım ürünleri	1988	1989	1990
Buğday	45	29	20
Arpa	79	86	60
Kabak	31	30*	31*
Portakal	36†	0*	40*
Mandalina ve Satsuma Man.	27†	30*	50*
Limon	33†	25*	35*
Greyfurt	6*	6*	6*
Muz	33	15*	15*
Üzüm	22	22*	22*
Zeytin	71	30*	50*
Domates	219	210*	240*
patlıcan	73	65*	65*
Karnıbahar	19	20*	20*
Lahana	14	14*	14*
Karpuz	67	67*	67*
Kavun	20	21*	22*
Patattes	48	50*	51*
Taze fasulye	14	12*	12*
Salatalık	67	68*	68*

* FAO tahminleri, † Resmi olmayan göstergeler

Kaynak: FAO Production Yearbook ve The Middle East and North Africa, London, 1993, s.575.

Yukarıdaki verilere göre Ürdün çok yetersiz bir tarım üretimine sahiptir. En fazla domates üretimi, patlıcan, karpuz , patates gibi tarım ürünleri yetiştirilmektedir. Bu sadece Doğu Yakası (Şeria)'da yapılan tarım üretimidir.

Hayvancılık

Ürdün hayvancılık sektöründe fazla bir gelişim gösterememiştir. Bunda Ürdün'ün doğal yapısının da bir etkisi olduğu söylenebilir. Ürdün'de yalnız Doğu Seria'da bazı canlı hayvan sayıları aşağıdaki Tabloda verilmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo 38:

ÜRDÜN'DE 1988, 89 VE 90 YILLARINDAKİ CANLI HAYVAN DURUMU

(1000 baş, Eylül sonu itibariyle)

Canlı hayvanlar	1988	1989	1990
At	4	3	3
Katır	3*	3	3
Eşek	19	19	19
Sığır	30	29	29
Deve	18	15	15
Koyun	1.279	1.225	1.26
Keçi	510	500	500
Kümes hayvanalrı	60*	60	61

* FAO tahmini

Kaynak: The Middle East and North Africa, London, 1993, s.575.

Yukarıdaki Tablodan da görüleceği gibi en fazla koyun , keçi ve kümes hayvanlarında görülmektedir.

Madencilik

Ürdün, maden bakımından, fosfat üretimi bakımından dünyanın sayılı ülkelerinden biridir. Bunun yanında fosfat asidi de fazlaca üretilir.

Ürdün'de petrol yok denecek kadar azdır. İhtiyacını yakın Orta Doğu ülkelerinden karşılamaktadır. En fazla Suudi Arabisan ve Irak ile ekonomik münasebetler kurmuştur. Dolayısıyla Suudi Arabistan'dan ve Irak'tan daha fazla mal almaktadır. Bunların başında petrol gelmektedir.

Ürdün'deki madencilik durumu 1987-89 yılları arsında aşağıdaki Tabloda verilmiştir.

Tablo 39: ÜRDÜN'DE MADENCİLİK (1000 ton/yıl)

	1987	1988	1989
Ham petrol	21	16	17*
Fosfat (kaya)	6.841	5.628	6.642
Potas tuzu*[1]	1.203	1.310	1.315
Tuz (rafinerisiz)	18	18	by

* Geçici durum, [1] K_2O durumunu kapsar

Kaynak: The Middle East and North Africa, London, 1993, s.576.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sanayi

Ürüdün'ün sanayi politikasının hedefleri şöyle belirtilmiştir:

- Sanayi kuruluşlarının sayısının artırılması amacıyla mevcut ve yeni sunulacak projelerin teşviki,
- Mevcut sanayinii ithal mallarının haksız rekabet koşullarından korunması,
- Sanayi üreiminde yerli hammadde kulanılması,
- Sanayinin rekabet gücünün geliştirilmesi ve sanayi ürünlerinin ihracının teşviki,
- Yabancı sermayenin, özellikle Arap sermayesinin Ürdün'e yatırım yapmasına teşviki,
- Yıllık % 20 civarında büyüme hızına erişilerek, GSMH içinde sanayi sektörünün ağırlıklı duruma getirilmesi,
- Sanayi kuruluşlarının bögeler arasında dengeli bir dağılımının sağlanması gibi hedefler söylenebilir (6).

Ürdün sanayisi aşağıdaki Tabloda 1987 ile 1989 yılları arasında şöyledir:

Tablo 40: SEKTÖRLER İTİBARİYLE ÜRDÜN SANAYİ ÜRETİMİ (1000 ton/yıl)

	1987	1988	1989
Sıvılaştırılmış petrol gazı	89	91	96
Güçlü motor yağı	350	338	339
Uçak benzini	14	14	15
Gaz yağı	204	200	200
Jet yakıtı	167	190	190
İnceltilmiş fueloil	728	729	718
Katı fueoil	711	637	680
Makine yağı	11	12	12
Asfalt	134	131	132
Nitrat gübreler (a)*	108.9	110.7	108.5
Fosfat gübreler (b)*	278.3	282.9	277.5
Potasyumlu gübreler (c)	720	780	810.4
Çimento	2.72	1.780	1.900
Sigara (milyon adet)	4.3788	3.678	2.926
Elektrik enerjisi (milyon kw/s)	3.486	3.262	3.339

1990 (bin ton/yıl): Nitrat gübreler (a)* 107.2; fosfat gübreler (b)* 271.1; potasyumlu gübreler (c)* 849.1.

* Aynı zamanda üretilenler (a) nitrojen, (B) Nitrik asit ve (c) potasyumlu oksit.
[1] Tahmini üretim

Kaynak: UN, Industrial Statistics Yearbook ve The Middle East and North Africa, London, 1993, s.576.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yukarıdaki Tablodan da görüleceği gibi, gübre sanayinin hammaddesi olan fosfat, nitrat ve potasyumlu maddelerin üretiminde etkin bir yeri vardır. Ürdün'ün toplam ihracatında bu maddeler ön sırayı almaktadır.

Ürüdün'de harcamalar yönünden GSMH'ye bakıldığında, şu sonuçları aşağıdaki Tabloda görebiliriz:

Tablo 41: ÜRDÜN EKONOMİSİNİN GAYRİ SAFİ YURTİÇİ HARCAMALARLA YAPILAN ÜRETİM

GSYİH (Harcamalar yönünden, yalnız Doğu Şeria, cari fiyatlarla milyon JD)

	1989	1990	1991
Devletini tüketim harcamaları	614.4	663.2	718.0
Özel sektör tüketim harcamaları	1.879.1	2.397.5	2.580.0
Stoklardaki çoğalmalar	36.7	41.7	-
Gayri safi sabit kapital	507.9	678.8	586.7
Toplam yurt içi harcamalar	3.039.1	3.780.7	3.888.7
Mal ve hizmet ihracatı	1.145.3	1.290.7	1.190.8
Eksi mal ve hizmet ithali	1.781.2	2.453.0	2.273.5
Piyasa fiyatlarıyla GSMH	2.403.2	2.618.4	2.805.5
GSMH 1985 fiyatları ile	1.924.1	1.921.8	1.931.2

Kaynak: The Middle East and North Africa, London, 1993, s.57.

Gayrisafi yurtiçi hasılanın üretimi yönünden Ürdün'de yapılan harcamalarda, devlet harcamalarının özel sektör harcamalarına göre az olduğu görülmetedir. Bunun anlamı, Ürdün'de devletin ekonomideki payını azaltma yönündeki gayretlerden gelmektedir.

Toplam yurtiçi harcamalara bakıldığında 1989, 1990 ve 1992 yılları devamlı bir artış içinde olduğu görülmektedir.

Ürdün'de 1985 cari fiyatları ile GSYİH'ya bakıldığında 1989'da 1.924.1, 1990'da 1.921.8 ve 1991'de 1.912 milyon JD olarak gerçekleşmiştir. Bu da Ürdün ekonomisinin Arap ülkelerinden alınan yardım ile Paris ve Londra Finans Kluplerinden alınan yardımların büyük etkisi olduğu görülmektedir.

Ürdün ekonomisi Orta Doğu ülkeleri içerisinde yukarıdaki bu yönü ile ayrı bir öneme sahiptir. Yeni demokratik çalışmalarla bunu giderme yoluna gitmiştir.

Ürdün'ün Dış Ticareti

Genel olarak, Ürdün'ün dış ticaretinde en belirgin husus, ithalatın sürekli olarak ihracattan fazla olmasıdır. İthalatın sürekli olarak ihracattan fazla olmasının nedeni, Ürdün'ün fosfat, bazı gıda ürünleri ve sınai malları dışında ihracat potansiyelinin bulunmadığındandır. Buna karşılık ithalat, hemen hemen bütün ihtiyaç maddelerinde kendisini gösterir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ekonominin dış yatırımlara bağlı olmasına ve GSYİH'nin önemli bir bölümünün devlet sektörü tarafından oluşturulmasıdır. Dış yardımların son yıllarda kısılmasına karşılık, ithalatın kısılmasına ve ihracatın artmasına yönelmiştir.

Ürdün'ün başlıca ithal malları şunlardır: Yiyecek ve canlı hayvanlar, tütün, ham materyaller, ham petrol, hayvansal yağlar ve bitkisel yağyar, kimyasal maddeler, temel imalat maddeleri, makine ve ulaşım malları ekipmanları, vs'dir.

Ürdün'ün ithal ettiği malların toplamı tutarı (1000 JD); 1985'te 1.07.44, 1986'da 850.199, 1987'de 915.545 Ürdün Dinarı olmuştur. Bu durum 1988'de 1.022.5, 1989'da 1.230.0, 19990'da 1.725.8, 1991 yılında ise toplam 1.710.5 milyon JD olmuştur.

Ürdün'ün ihraç ettiği malların toplam (1000 JD) tutarı şöyledir: 1985'te 225.346, 1986'da 225.615, 1987'de 28.773 Ürdün Dinarı olmuştur.

Toplam ihracatın (milyon JD) 1988'de 381.5 (bunun fosfat ve potasyum kısmı aynı yılda 146.9 olmuştur), 1989'da 637.6 (bunun fosfat ve potasyum kısmı aynı yılda 224.9 olmşutur), 1990'da 706.1 (bunun fosfat kısmı 138.7), 1991'de ise 770.7 olarak gerçekleşmiştir (7).

Tablo 42: ÜRDÜN'ÜN BAŞLICA İTHALAT YAPTIĞI ÜLKELER (1000 Ürdün Dinarı)

Ülkeler	1985	1986	1987
Belçika	12.621	24.356	22.819
Çin Hak Cumh.	13.562	11.243	14.363
Fransa	33.638	33.185	34.222
Almanya	65.638	65.114	70.50
İtalya	73.27	50.220	6.67
Irak	72.951	80.27	99.401
Japonya	67.813	66.642	55.66
Kore Cumh.	8.170	10.293	13.818
Kuveyt	2.892	2.404	16.966
Hollanda	26.006	27.383	27.907
Romanya	14.667	14.672	21.191
Suudi Arabistan	159.059	449.670	76.761
İspanya	15.926	11.692	11.251
İsviçre	58.889	11.173	10.058
Tayvan	20.856	18.00	16.794
Türkiye	28.583	27.67	35.021
İngiltere	63.276	68.786	58.303
ABD	128.05	75.529	93.389

Kaynak: The Midle East and North Africa, London, 1993, s.577.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo 43: ÜRDÜN'ÜN BAŞLICA İHRACAT YAPTIĞI ÜLKELER

(milyon Ürdün Dinarı)

Ülkeler	1985	1986	19887
Çin Halk Cumh.	2.278	2.570	10.044
Mısır	30.33	3.979	13.48
Fransa	5.252	7.070	5.187
Hindistan	4.310	3.126	22.034
Endonezya	9.081	7.606	7.993
Irak	65.850	2.58	59.865
İtalya	3.655	7.099	9.266
Japonya	5.815	5.69	7.435
Kuveyt	7.738	8.813	8.614
Pakistan	8.941	3.456	10.253
Polonya	3.287	3.271	7.068
Romanya	10.015	7.524	6.18
Suudi Arabisatn	39.083	27.817	26.20
Suriye	3.901	4.570	7.201
B. Arap Emr.	805	845	4.861
Yugoslavya	3.069	7.689	6.923

Kaynak: The Middle East and North Africa, London, 1993, s.578.

Yukarıda görüldüğü gibi Ürdün'ün en fazla ihracat yapılan; Hindistan, Irak, Suudi Arabistan, Mısır, Pakistan gibi ülkelerdir.

Türkiye-Ürdün Ekonomk ve Ticari İlişkileri

Türkiye ile Ürdün arasındaki ekonomik ticari ilişkiler 1980 yılına kadar 28.7.1966 tarihli Ticaret anlaşması ile çeşitli tarihlerde eklenen protokollerle yürütülmüştür. Daha sonra yürürlüğe giren iki ülke merkez bankaları arasındaki 28.12.1976 tarihli Banker Anlaşması da 3.4.1982 tarihinde Amman'da imzalanan Ticaret ve Ekonomik işbirliği Paratakolü ile yürürlükten kaldırılmışır.

Ekonomik ve ticari ilişkiler halen 4.12.1983 tarihli Ekonomki, Sınai ve Teknik İşbirliği Anlaşması'na ekli 5.10.198 tarihli protokol hükümlerine göre yürütülmektedir (8).

Ürdün'den yaıplan ithalatımıza bakıldığında devamlılık gösteren mallarda tabii kalsiyum fosfat, potaslı gübreler, yaş ve kuru gübreler, ham aliminyumdur. Bunlara ilaveten zaman zaman Ürdün'den bazı sınai ve tarımsal ürünler alınmaktadır.

Ürdün'e yaptığımız ihracatımıza bakıldığında sonuç olarak şunlar söylenebilir:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ürdün'le yapılan ihracatımız da yıllar itibariyle dalgalanmaktadır. Ürdün'e yönelik ihracatta Türkiye payını yıldan yıla artırma eğilimi içindedir.

Türkiye'nin Ürdün'e gönderdiği mallar incelendiğinde; taze et, taze patates, taze domates, kuru soğan, kuru nohut, mercimek, portakal, taze üzüm, taze elma, diğer taze meyveler gibi gıda maddeleridir. Bunların yanında sanayi mallarında, dış lastikler, ağaçtan sandıklar, sentetik lif dökümleri, giyim eşaları, diğer tekstil ürünleri, pencere camı, sofra ve mutfak içini cam eşyalar, demir-çelik çubuklar, dikişli borular, aliminyum yaprakar, buzdolapları, iş kırma makinaları, otobüsler, mobilyalar, kara nakil vasıtaları aksamları gibi maddelerdir.

Türkiye-Ürdün arasındaki ithalat ve ihracatın rakamsal verileri şöyledir:

Tablo 44: TÜRKİYE-ÜRDÜN TİCARETİ (1000 $)

Yıllar	İhracatımız	İthalatımız	Dış Tic. Dengesi	Dış Tic. Hacmi
1981	97.079	25.856	71.223	112.935
1982	104.735	7.513	97.222	112.248
1983	110.342	11.163	99.179	121.505
1984	107.621	5.453	102.168	113.07
1985	114.186	13.042	101.14	127.228
1993	104.467	24.719	80.249	129.686
1994	11.737	14.662	97.075	126.399
1995	169.817	21.362	148.455	218.179

Kaynak: DİE, DPT ve İSO Dergisi, Şubat 1997, Sayı: 371. s.56.

Tablo 45: TÜRKİYE'NİN ÜRDÜN'E YAPTIĞI İHRACAT (milyon dolar)

	1989	1990	1991	1992	1993*
Genel toplam	62.700.17.17	80.870.405.57	158.382.584	16.149.555	52.894.871
Yatırım Malı	8.354.378.99	11.768.468.25	21.152.562	38.279.815	12.307.397
İnşaat	332.66	6.459.192.77	6.711.696	19.381.722	4.038.261
Makina	4.65.302.42	5.235.378.29	14.33.298	18.748.633	8.256.195
Hayvancılık	177.743.92	73.897.18	8.568	150.5	12.940
Hammadde	21.809.616.97	25.221.811.84	69.264.54	80.982.183	29.987.624
Tüketim	32.636.151.20	33.880.125.9	67.964.530	44.887.556	19.599.849

* İki aylık.

Kaynak: İslam Ülkeleri, Turizm ve Dış Ticaret İstatistikleri.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo 46: TÜRKİYE'NİN ÜRDÜN'DEN YAPTIĞI İTHALAT (milyon dolar)

	1989	1990	1991	1992	1993*
Genel toplam	34.788.155	34.110.423	29.579.114	24.613.720	10.59.082
Yatırım malı	1.262.79	43.026	17.209	2.712	15.782
İnşaat	0.0000	17.663	0.000	0.000	.329
Makina	1.262.79	31.363	17.209	2.712	11.452
Hayvancılık	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Hammadde	33.499.625	33.257.449	29.338.381	24.253.729	10.15-1.323
Tüketim	26.779	809.947	233.527	357.278	378.976

* İlk altı aylık.

Kaynak: İslam Ülkeleri, Turizme v eDış Ticaret İstatistikleri.

(1) Ürdün, İhracat Pazar Araştırması, İTO Yay. No: 1985-7, İstanbul, 1985, s.7.
(2) The Middle East and North Africa, 1993, s.574.
(3) A.g.e., s.574.
(4) Ürdün, İhracat Pazar Araştırması, İTO Yay. No: 1985-7, İstanbul, 1985, s.14.
(5) A.g.e., s.17-18.
(6) A.g.e., s.24-25.
(7) The Middle East and North Africa, 1993, s.577.
(8) Ürdün, İhracat Pazar Araştırması, İTO Yay. No: 1985-7, İstanbul, 1985, s.7.

Kaynakça:

- Don Peretz, The Middle East Today, 3rd Edition, 1978.
- James A. Bill, Carl Leiden, The Middle East Politis and Power, Allyn and Bacon Inc. Boston, 1974.
- DEİK, Bülten, Çeşitli Ortadoğu Ülkeleri, 194.
- The Economics Intelligence Unit (EIU). Country Report. Mısır, Suriye, Lubnan, Irak, Suudi Arabistan, İran, Kuveyt, Bahreyn, B.Arap Emirlikleri, 1993-94.
- Abid A. Al-Marayati, The Middle East; its goverment and Poletics, Duxbury Pre, 1972.
- Poul Cossali, The Arap-İsrail Confrontation, 1967-1993, in The East and North Africa, 1994.
- George T. Kurian (Ed.)- Encyclopedi of Third World, 4th Edition, New York, 1992.
- Arnon A. and D. Gottlieb, An Economic Analysis of the Plestinian Economics. The West Bank and Gazza; 1968-1990, Central Bank of Israil, 1992.
- Stanley Fisher and Thomas Schelling, Securing teh Peace in the Middel East: Project on Economic Transition. Harward University, June 1993.
- EIU Ürdün Country Report, 1995.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IRAK

Yüzölçümü: 444 bin km²
Başkent: Bağdat.
Nüfus: 21.9 milyon (1995)
Döviz Değişim Oranı (ortalma 1 ID = $= 0.331 (1995)
Piyasa Fiyatlarıyla GSMH (milyar $): 16.777 (1995)
Reel GSMH Artışı (%): -0.7 (1995)
Enflasyon (Tüketici Fiyatları ile) (%): 250.0
Kalkınma Hızı (%): 5.4 (1980-89)
Toplam Dış Borç : 93.7 Milyar $. (1995)
Politik Yapı: 1958'den bu yana Cumhuriyetle idare edilir. Bugün iktidardaki Arap Sosyalist Partisi olan BAAS PARTİSİ tarafından yönetilmektedir. Devrimci Hakimiyet Konseyi 21 kişiden oluşmaktadır.Üyelerinin hepsi BAAS PARTİSİ'ne mensuptur.

Ekonomik Yapı

Irak 30 Temmuz 1968'den beri Baas Partisi ile Devrim Komuta Konseyi tarafından yönetilen ve merkezi bir hükümet bulunmakla birlikte, özel bütçeleri olan, önemli ticaret ve bankacılık faaliyetlerini denetleyen, özerk ve yarı özerk teşkilatların var olduğu bir ülkedir. (4)

Irak'ta ilk defa ekonomik planlama 1950'de bir Kalkınma Kurulu'nun kurulmasıyla başlamıştır. 1965'ten sonra uygulanan iki beş yıllık kalkınma döneminde gerçekleşen harcamalar, genellikle, ayrılan ödeneklerin çok gerisinde kalmıştır. Örneğin, 1965-1970 plan döneminde tarım için ayrılan ödeneklerin 1/3'ü, sanayi için ayrılanların yarısı, inşaat sektörü için ayrılanların yarıdan biraz fazlası kullanılabilmiştir. Buna karşılık da savunma harcamalarına ayrılan ödenek % 8 oranında artış göstermiştir.

Tablo 47: Irak'ın Son Ekonomik Göstergeleri

Ekonomik Göstergeler (a)	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Piyasa Fiyatlarıyla GSMH (milyar $)	60.547	10.115	16.806	17.773	17.973	16.777
Reel GSMH Artışı %	-26.8	-62.9	-29.2	0.0	0.0	-0.7
Tüketici Fiyatlarıyla Enflasyon %	46.6	500.0	350.0	175.0	300.0	250.0
Nüfus (milyon)	18.8	19.5	20.2	20.9	21.1	21.9
İhracat (FOB) Milyon $	10.600	140	500	750	770	900
İthalat (FOB) Milyon $	7.946	1.000	2.000	1.000	1.000	1.155
Cari H. Dengesi (Milyon $)	500	-1.000	-1.500	-250	-230	-450
Toplam Dış Borçlar (Milyon $)	75.6	79.9	82.9	85.9	89.7	93.7
Petrol Üretimi (Milyon Varil/gün)	2.055	0.304	0.425	0.480	0.530	0.550
Kar Değişim Oranı (Ortalama ID=$	0.331	0.331	0.331	0.331	0.331	0.331

a= E.I.U. Tahminleri
Kaynak: The Economist Intelligence Unit, (E.I.U.), World Outlook 1996, s. 220

1981-1985 dönemlerini kapsayacak önemli değişiklikler beklenmelidir. (Bunun da nedeni İran-Irak savaşıdır) (5).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bilindiği gibi 1974'ten sonra ABD dolarının değerindeki düşüşün batı dünyasındaki enflasyondan kaynaklanan ve 1979'daki petrol fiyatlarındaki artışın etkisi, Irak'ın finansman güçlüğünü yeneceği beklentisini vermiştir. Nitekim 1979 yılındaki petrol geliri de 16 milyar dolar civarındadır.

Sonuç olarak da savaşın etkisi hesaba katıldığında bu dönemde alt yapı yatırımlarının hızlanacağı söylenebilir.

Yukarıdaki tablodaki verilere bakıldığında Irak'ın Nominal GSMH Kalkınması 1986'da % 1.1, 1987'de % 20.5, 1989'da % 3.7, 1989'da % 15.4, 1990'da % 5.0 olmuştur. Bu iniş çıkışların 8 seneye yakın bir döneminde İran-Irak savaşının bir etkisi olduğunu belirtelim. Fakat 1987'de kalkınma hızının oldukça fazla olduğuna dikkat etmek gerekir.

Aynı yıllarda petrol üretimi yıllık olarak 1986'da 1.88 milyon varil, 1987'de 2.36 milyon varil, 1988'de 2.74 milyon varil, 1989'da 2.79 milyon varil ve 1990'da ise 3.00 milyon varil olarak gerçekleşmiştir. Böylece bölgede Irak'ın büyük bir petrol üreticisi olduğu ortadadır.

Aynı yıllar arasında enflasyona bakıldığında 1986-1990 yılları arasında ortalama enflasyon % 42-43 oranındadır. Bu yıllar İran-Irak savaşının sürdüğü dönemdir.

Nüfus ve Yapısı

International Labour Office'in (Uluslararası Çalışma Örgütü) 1987 verilerine göre, 1977 yılındaki toplam nüfusu 12.000.497 kişidir. Bu nüfusun içinde aktif nüfus 30-54 yaş arası olup, toplam nüfus içindeki payı ise % 61.2'dir. Aktif nüfus içindeki erkek nüfus ise 310.146 kişi olup, erkek nüfusun aktif oranı aynı yaş grubu içindeki payı ise % 97.5 gibi yüksek bir seviyededir.

Kadın nüfusun 1977'deki 30-40 yaş arasındaki nüfus yoğunluğu 286.041 kişi olup, kadın nüfusunun 59.622 kişisi aktif halde istihdam olmuşken, bu nüfusun aktiflik oranı ise 20.8 gibi bir seviyede oluşmuştur.

Bu durum aşağıdaki Tablo: 2'de daha net bir şekilde gösterilmiştir. Bununla birlikte 1992 yılında, Euromoney World Economics Handbook verilerinde nüfusun 17.22 milyon olduğu gösterilmişir (6).

Milli Gelir

Irak'ın 1974 yılı rakamlarıyla Milli Geliri 3.217.6 milyon Irak Dinarı (ID)'dır. Kişi başına Milli Geliri ise 298.9 (ID)'dır (7). Piyasa fiyatları ile GSYİH 3.535.4 milyon ID'dir.

GSYİH'nin sektörler itibariyle dağılımı ise şöyledir (8):

Tablo: 48 Irak'ın GSYİH'nın Sektörler İtibariyle Dağılımı (1974)

	Cari fiyatlarla (Mil. ID)	%	1969'dan 1974'e % Artış (Yıllık)
Tarım	284	8.0	0.8
Madencilik	12.7	0.4	5.1
Ham Petrol	2.123	60.0	5.6
İmalat Sanayi	165.6	4.7	8.6
İnşaat Sanayi	126.8	3.6	13.6
Enerji	13.7	0.4	10.0
Ulaşırma-Haberleşme	99.6	2.8	3.3
Ticaret ve Turizm Kesimi	156.0	4.4	4.4
Bankacılık ve Sigortacılık	44.1	1.3	10.9
Milil Savunma	2.82	8.0	11.8
Konut	62	4.7	3.8
Hizmetler	165.7	4.7	12.6
Toplam	3.535.4	100	9.8

Kaynak: İTO, İstanbul, 1979, s.9

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Irak Tarımı ve Yapısı

Irak tarımı ve yapısına bakıldığında, geleneksel bir tarım ülkesi görünümü verir. Buna göre aşağıdaki tabloda Irak tarımı 1988, 1989 ve 1990 yılları arasındaki üretimi şöyledir:

Tablo 49: Irak'ın Tarım Ürünleri Üretimi (1000 ton)

Başlıca Tarım Ürünleri	1988	1989	1990
Buğday	929	491	805*
Pirinç	141	232	
Arpa	1.437	663	1.000*
Mısır	77	104	110*
Patates	144	226	226*
Kuru fasulye	6	5	5*
Ayçiçeği (tohumu)	10	19	20*
Susam (tohumu)	11	14	15*
Lahana	14	9	9*
Domates	558	710	650*
Kabak	52	49	50*
Salatalık	291	343	345*
Patlıcan	207	187	190*
Yeşil Biber	30	35	37*
Kuru soğan	122	129	130*
Havuç	22	9	9*
Karpuz	483	672	675*
Kavun	260	317	320*
Üzüm	445†	450†	470*
Hurma	356	488	490*
Şeker kamışı	30	70	70*
Elma*	70	75	80
Şeftali ve tüysüz şeftali	28	28	29
Kuş tüyü	33	33	35
Portakal	165†	175†	180*
Koyu renkli portakal vs.	72	75	79
Kayısı	32	33	33
Tütün	2	3	3
Pamuk tohumu	12	14	15*

* FAO tahminleri, † Resmi olmayan veriler

Kaynak: FAO, Production Yearbook ve The Middle East and North Africa, London, 1993 s.489-490.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo 50: Irak'ta 1989-1990 Yılları Arasındaki Canlı Hayvan Durumu
(1000 baş, Kasım Sonu İtibariyle)

	1988	1989	1990
At*	55	58	60
Katır*	26	26	27
Eşek*	410	415	416
Sığır	1.600†	1.650†	1.675†
Manda	141†	145†	148†
Deve*	55	58	59
Koyun	9.000†	9.500†	9.600*
Keçi	1.550	1.600	1.650

Kümes Hayvanları 1988'de 76* milyon, 1989'da 77* milyon, 1990'da 80* milyon.

* FAO tahminleri, † Resmi olmayan veriler.

Kaynak: FAO, Production Yearbook ve The Middlel Easte and North Africa, London, 1993, s.490.

Yukandaki tabloya bakıldığında, büyük baş hayvanlarda Irak'ta durum şu şekilde açıklanabilir. 1988, 1989 ve 1990 yıllarında sığır, koyun ve keçi sayısı diğerlerine göre daha fazladır. Bu hayvanların hem besin değeri hem de ekonomik değeri de diğerlerine göre yüksektir.

Tablo 51: Irak'ta Canlı Hayvan Et, Süt ve Diğer Üretimler (1000 ton)

	1988	1989	1990
Sığır ve dana eti*	47	48	50
Manda eti*	4	3	4
Koyun ve kuzu eti	22	25	26
Keçi eti	7	9	10
Kümes hayvanları eti	210	187	223†
İnek sütü	297†	300	250
Manda sütü	25	26	27
Koyun sütü	170	172	175
Keçi sütü	70	73	77
Peynir*	33.1	33.8	33.1
Tereyağ*	7.9	8.0	7.3
Tavuk yumurtası	63.7	91.7	50.0
Yün:			
İç yağı	15.9	18.2	16.8
Saf-temiz	8.8	10.0	9.2
Sığır ve manda derisi*	6.9	7.1	8.0
Koyun derisi*	4.1	4.7	4.8
Keçi derisi*	1.4	2.0	2.0

* FAO tahminleri † Resmi olmayan veriler.

Kaynak: FAO, Production Yearbook ve The Middle Easte and North Africa, London, 1993 s.490.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Irak'ın canlı hayvan, et süt, deri üretiminde mevcut veriler durumunda yıllar itibariyle yetersizdir. Bunların içinde nisbi olarak, kümes hayvanları et üretimi, inek sütü ve koyun sütü diğerlerine oranla yüksektir.

Irak Sanayisi

Irak sanayisi aşağıdaki tabloda görüleceği gibi 1987, 1988 ve 1989 yılları arasında seçilmiş bazı sektörlerde şöyledir:

Tablo 52: Irak'ın Sanayi Üretimi (Seçilmiş bazı sektörler/ 1000 ton)

Seçilmiş Üretimler	1987	1988	1989
Sigara (milyon)	13.000	20.250	27.000
Çimento	9.780	9.162	n.a.
Sıvılaştırılmış gaz*†	910	1.010	1.428
Nafta	600	600	700
Güçlü motor yüğı (geliştirilmiş)	2.379	2.503	2.600
Gazyağı	790	800	790
Jet yakıtı	410	410	500
Damıtılmış fuel oil	5.316	5.320	5.700
Katı fuel oil	7.299	7.200	8.200
Makine yağı	1450	150	200
Parafin*	80	80	90
Asfalt	410	410	460
Elektrik enerjisi (milyon kWh)	22.860	23.450	23.860

* tahmini üretim, n.a. bilgi yok, † tahmin edilen üretim (1000 ton). 1987 Doğal gaz 7000, 1988'de 800, 1989'da 1.128 bin tondur. Petrol rafinerilerinde ise: 1988'de 210, 1989'da 300 bin ton'dur.

Çorap üretimi tahmini olarak, 1987'de 4.900.000 çift, 1988'de 4.669.000 çifttir.

Kaynak: UN Industrial Statistics Yearbook ve The Middle Easte and North Africa, London, 1993, s.490.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi bazı seçilmiş sanayi ürünlerinde daha çok petrol türevi mamullerde daha fazla bir üretim sözkonusu. Burada ham petrol üretiminin çok büyük bir etkisi vardır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Irak'ın GSYİH'sı

Aşağıdaki tablodaki verilere göre Irak'ın GSYİH'sı şöyledir:

Tablo 53: Irak'ın GSYİH'sı (milyon ID)

	1986	1987	1988
Tarım, avcılık, ormancılık ve balıkçılık	2.727	2.518.7	1.791.3
Madencilik ve taş ocakçılığı	2.181.2	3.594.8	3.390.0
İmalat	1.639.9	2.071.1	2.073.2
Elektrik, gaz ve su†	219.9	298.5	313.2
İnşaat	1.297.1	1.430.8	1.061.8
Ticaret, restoran ve otelcilik†	1.916.3	2.182.7	1.867.3
Taşıma, depolama ve haberleşme	1.104.3	1.269.7	1.290.9
Finans, sigorta ve gayrimenkul	1.647.5	1.788.6	1.653.8
Devlet hizmetleri	2.847.8	3.228.0	3.152.6
Diğer hizmetler	198.4	200.1	273.6
Toplam	15.266.1	18.583.3	17.897.7
(Eksi) banka hizmet harcamaları	767.0	983.3	862.9
Faktör maliyetleriyle GSMH	14.459.1	17.600.0	17.034.8
Direkt vergiler	783.3	708.2	650.9
(Eksi) yardımları	372.3	407.6	329.5
GSMH (piyasalardan satın alınan değer)	14.870.1	17.900.6	17.356.1

* Geçici durumdur. † Ticarete göre dağıtımı dahil

Kaynak: The Middle Easte and North Africa, London, 1993, s.491.

Irak'ın GSYİH'da en büyük pay madencilik ve taş ocakçılığı, tarım, avcılık, ormancılık ve balıkçılık, imalat sanayi, ticaret ve diğer servislerle kamu hizmetleri yoğunluk kazanmaktadır.

Burada da İran-Irak savaşının etkisini görmek mümkündür.

Irak'ın 1990 yılındaki Gayri Safi Milli Hasılası 3.65 milyar $ dır. Ülkede 1980-1988 yılları arasında % 11'lik bir enflasyon gerçekleşmiştir. Kalkınma/gelişmesi, 1980-1988 yılları arasında % -1.8 olarak gerçekleşmiştir. Bunun en büyük sebebi de bilindiği gibi İran-Irak savaşıdır.

Irak'ın dış dicaret dengesi 1.6 milyar $ ve 1991 yılındaki dış borç miktarı ise 42.3 milyar civarındadır. (ID = 3.21 $) (9).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Irak'ta Madencilik

Irak madencilik bakımından özelliği olan madenlerde önemli bir maden üreticisidir. Bunların içinde petrol başta gelmektedir. Aşağıdaki tabloda 1987-88 ve 1989 yılları arasındaki maden üretimleri verilmiştir.

Tablo 54: Irak'da Madencilik (1000 ton, diğerleri hariç)

	1987	1988	1989
Ham petrol	101.816	130.140	136.603
Doğal gaz	146	180	191
Doğal sülfür*	707	700	900

* ABD Maden Bürosu tahmini

Kaynak: UN, Industrial Statistics Yearbook ve The Middle East and North Africa, London, 1993, s.490.

Ham petrol 1990 üretimi (1000 ton) 100.500'dur. Bu veriler BM 4 aylık verilerinden alınmıştır.

Yukarıdaki tabloya göre ham petrol üretiminde ybi hayli rezerve sahip olduğu söylenebilir. Bunun yanında doğal gaz ve doğal sülfür üretimi de yüksektir. Dolayısıyla Irak'ın en büyük ihraç ürünleri arasında ham petrol gelmektedir.

Petrol Üretimi ve Petrol Şirketleri

Irak, Ortadoğu'nun en eski ve en önemli petrol üreticisi ve ihracatçısı bir ülkedir. Bununla beraber Irak'ta dört önemli petrol şirketi mevcuttur. Bunlar:

Iraq National Ouil Company: 1972'de üretime başlayan ve 1975'te ortalama günde 107.000 varil üreten bu şirket devlet mülkiyetindedir.

Iraq Petroleum Company: Irak'taki en önemli şirket olup, hisselerinin dağılımı % olarak şöyledir:

	%
British Petroleum	: 23.75
Compagnie Française Des Petroles	: 23.75
Royal Dutch Shell	: 23.75
Esso	: 12.877
Mobil Oil	: 11.877
Gulbenkian Foundation	: 5.0

Bu şirket 1970'te günde 1.172.800 varil üretim yapmakta idi.

Basrak Petroleum Company: Tamamen Iraq Petroleum Company'nin denetimindedir. Günde (1970'de) üretimi 249.000 varil.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mosul Petroleum Company: Bu da tamamen Iraq Petroleum Company'nin denetimindedir. 1970'de günlük üretimi 25.000 varil olarak gerçekleşmiştir.

Irak Hükümeti 1792 Mayıs'ında Iraq Petroleum Compani,'yi devletleştirdi. Ekim 1973'te Basrak Petroleum Company'deki ABD payını devletleştirdi. Daha sonra da Esso and Mobil, Dutch Shell ile ilgili olarak Hollanda hisselerini devletleştirmiştir (10).

Iraq Petroleum Company'nin 1972'de millileştirdikten sonra, petrol üretimi 1971'e göre % 14 oranında gerilemiştir. Bu durum sonradan hızla düzeltilmiş 1973'te eski düzeyine ulaşırken 1979 yılında ise bu düzeylerin biraz üstüne çıkmıştır.

Tablo 55: Irak'ın Ham Petrol İhraç Gelirleri (milyon dolar)

1970	503.8	1975	8.328.0
1971	838.6	1976	8.697.0
1972	583.9	1977	9.505.0
1973	1.650.0	1978	10.150.0
1974	7.500.0	1979	12.180.0

Kaynak: Bazı Sosyo-Ekonomik Göstergelerle İslam Ülkeleri, Ankara, 1983, s.27.

Irak'ın bugünkü mevcut petrol rezervlerinin toplamı 34 milyar varil dolayında olduğu tahmin edilmektedir. (İran-Irak savaşı sırasında üretimin artması dolayısıyla savaş giderlerini gidermek için bu yola başvurmuş rezervlerinde bir gerileme olduğu söylenebilir). Bu bakımdan Ortadoğu'da Suudi Arabistan, Kuveyt ve İran'dan sonra en fazla petrol rezervlerine sahip bir ülkedir.

Petrol üretiminin günde (1979'da) 3-3.54 milyon varil dolaylarında olduğu bilinmektedir.

Bu yönüyle petrol rafinerileri de oldukça gelişmiş ve ihracata dönük olarak rafinerilerinin gelişmesini planlamıştır.

Tabii 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'in Irak tarafından işgali ile başlayan gelişmeler Irak için felaket olmuştur. 16 Ocak 1991'de BM ve ABD'nin öncülüğündeki mütefik güçler tarafından başlatılan "Çöl Fırtınası" harekatıyla Irak bu önemli ekonomik potansiyelini kaybetmiştir. Elde ettiği petrol dolarları vasıtasıyla bölgede Arap Milliyetçiliğini kışkırtarak kendisinin aşırı silahlanması sayesinde yeni bir odak oluşturmaya çalışmıştır. Kuveyt'in işgali ile Irak bugün hem ekonomik hem de siyasal olarak parçalanmış olduğu görülmektedir.

Irak'ın Son Körfez Savaşından Sonraki Ekonomik Kayıpları

Bilindiği gibi Irak'ın Körfez Savaşı sırasında (Irak-İran) savaş giderlerini karşı-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lamak üzere Kerkük-Yumurtalık petrol ban hattından günde 650.000 varil ham petrol pompalayarak petrolünü dünya pazarlarına sunmaktaydı. Dolayısıyla Türkiye de bu durumdan faydalanmaktaydı.

Irak'ın Kuveyt'i işgali ve son "Çöl Fırtınası" hareketiyle Irak, elindeki mevcut petrol rezervelerini tam olarak üretemediği gibi Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı da çalışmamaktadır. Hal böyle olunca da Irak büyük oranda petrol geliri de son bulmuş oldu.

Bununla beraber savaşın son yıkıntılarını ortadan kaldıracak finansmanı da bulamaz duruma geldi. Irak halkı için tam bir felaket olan bu durumun daha uzun zaman devam etmesi beklenmektedir. Ekonomik v esosyal sıkıntılar kat kat artarak devam edecektir.

İran ve Irak savaşı sırasında savaş için ayda 1.000.000 dolar harcama yapılırken, bunun yanında ekonomik kalkınmasına yönelik çalışmaları için 23 milyon dolarlık bir kalkınma projesini sürdürme imkanı yok olduğu söylenebilir. Son "Çöl Fırtınası" savaşı sonunda bunun zaten gerçekleşmediği ortadadır.

Irak'ın İran'la olan savaşı neticesinde mali yönden Kuveyt ve Suudi Arabistan'dan destek almaktaydı. Savaş başlamadan önce 35 milyon dolar olan rezervinin savaş sırasında 8 milyon dolara düştüğü söylenmektedir (11).

Irak'ın Kuveyt'e saldırmasının nedenlerinden biri olarak gösterilebilen bu durum Irak'ı daha da yalnızlığa itmiştir.

Irak için BM'nin almış olduğu kararlar gereğince hem petrol gelirlerine getirilen ambargo ve hem de dışarıdan gelecek olan mallara konulan yasaklamalar Irak'ın ekonomisini olumsuz yönde etkilerken sosyal alanda da olumsuzluklar yaşandığı bir gerçektir.

Irak'ın Türkiye üzerinden yapacak olduğu ithalat ve aynı zamanda transit ticareti sona ermiş dolayısıyla, dışarıyla bağlantısı hemen hemen yok gibidir.

BM'nin aldığı kararla Irak'ın savaş tazminatı ödemeye mahkum edilmesi, daha önce Irak'ta yapılan yatırımların sonunda elde edilmeyen alacakları ödemeye tabi tutulmuştur. Bunun için sınırlı petrol ihracatına izin verilmiştir.

Irak'ta endüstriyel üretimin "Çöl Fırtınası" hareketiyle yıkılmış ve savaş öncesi % 3 düzeyinde petrol üretimi azalmıştı.

BM tarafından alınan çok katı karar için, Irak, BM'ye petrol üretimine devam etmesi için baş vurmuştur. Milletlerarası kanunu çiğneyen Irak'a BM koyduğu bu müeyyide, 1992 yılı içinde de Irak'ı zorlamıştır (12).

Irak'ın Kuveyt'e Saldırması

Irak'ın Kuveyt'e saldırması yeni değildir. Kuveyt'in bağımsızlığını kazandığın-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dan bu yana Irak-Kuveyt'e iki defa saldırmıştır.

Kuveyt 1961 Haziran'ında bağımsızlığını aldığı zaman, o zamanki Irak lideri General Kasım, bu bağımsızlığı tanımamış ve Kuveyt topraklarının Osmanlı Devleti zamanında Basra Vilayetine dahil olduğunu, dolayısıyla Kuveyt'in Irak'ın bir parçası olduğunu ileri sürmüştür. General Kasım'dan sonra Abdulselam Arif 1963'te Kuveyt'in bağımsızlığını resmen tanımış ise de Irak'ın iddiaları ve sınır problemleri çözülmemiş haldeydi (17).

Irak-Kuveyt Anlaşmazlığı

Saddam Hüseyin'in Irak-İran savaşını Güvenlik Konseyi'nin 20 Temmuz 1987 günü ve 598 sayılı kararını, 17 Temmuz 1987'de İran'ın kabul etmesi üzerine Irak da 18 Temmuz 1988'de kabullenmek zorunda kalmıştır. 20 Ağustos 1988'de bütün Irak-İran cephesi boyunca ateşkes yürürlüğe girdi ve barış süreci için ikili görüşmeler devam etmiştir.

Irak'ın Kuveyt'in işgaline varan Irak-Kuveyt anlaşmazlığı daha 1990 Mayıs'ında kanamaya başlamıştı. Bilindiği gibi 1990 Mayıs'ında Bağdat'ta yapılan Arap Birliği zirvesinde Saddam Hüseyin, bazı Arap ülkelerinin OPEC kotalarına uymayarak fazla üretim yaptığından, petrol fiyatının düşmesinden şikayet etmiştir. Söz konusu ülkelerin başında da Kuveyt ve Suudi Arabistan geliyordu.

Irak-İran savaşı sona erer ermez, Suudi Arabistan ve Kuveyt'in Irak'a yardımları da kesildi. Irak'ın İran savaşı dolayısıyla meydana gelen borçları 70-80 milyon doları bulmuştu. Bunun 40 milyon doları batılı ülkelere idi.

Bu durum karşısında Irak, 16 Temmuz 1990'da Arap Birliği Genel Sekreterliğince bir momerandum vermiş ve bu momerandumda:

1. Kuveyt, Irak'ın güneyinde bulunan ve Kuveyt sınırları içinde olan Rumeyle bölgesinden 1980'den beri petrol çıkarmaktadır. Bu suretle Irak'ı 2.4 milyar dolar zarara sokmuştur.

2. Kuveyt, Irak'ın vahşi emperyalist siyonist kampanyası ve mali sıkıntılar ile karşı karşıya bulunduğu bir sırada Irak'a zarar veren bir petrol politikası takip etmektedir.

3. Irak'ın bazı körfez ülkelerine (başta Suudi Arabistan ve Kuveyt) olan en az 30 milyar dolar borcu silinmelidir. Çünkü Irak sekiz yıl boyunca bu ülkelerin çıkarları için savaşmıştır.

Irak-Kuveyt sınırı yeniden tesbit edilmelidir.

Bu ve diğer sebepler Irak ile Kuveyt arasındaki bahaneler Irak tarafından sü-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rekli yenilenmiştir. Nihayet yapılan çeşitli arabuluculuk girişimleri üzerine Irak ve Kuveyt temsilcileri 31 Temmuz 1990'da Cidde'de bir araya geldiler. Irak'ın Rumeyla petrol bölgesi ile Warbah ve Bubiyan adalarını Kuveyt'in Irak'a vermesini, Irak'ın Kuveyt'e olan 15 milyon dolar borcunu silmesini istemiştir. Kuveyt'in Irak'ın bu isteklerini reddetmesi üzerine görüşmeler 1 Ağustos 1990'da kesilmiştir. Artık savaş başlama noktasındadır.

Yukarıdan beri anlatılmaya çalışılan bu durum aslında sekiz sene Irak-İran anlamsız savaşının bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Büyük ekonomik kayıplara uğrayan Irak, böylelikle eski bir pürüzü (1961'de Kuveyt'in bağımsızlığı ile ilgili) çözmek için bahaneden başka bir şey değildir.

Irak'ın Kuveyt'i İşgali ve Körfez Savaşı

Irak, yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etti ve yönetime el koydu. Böylece Körfez bunalımı başlamış oldu. Irak'ın Suudi Arabistan'a da saldırmaya hazır gözüküyordu.

Irak'ı bu saldırıdan caydırmak üzere BM devreye girdi. BM, Irak'ın kayıtsız ve şartsız Kuveyt'ten çekilmesini istedi ve 6 Ağustos'ta Irak'a Güvenlik Konseyi ekonomik ve mali ambargoyu koydu. BM Irak'a koyduğu bu yaptırımların netice vermeyeceği biliniyordu. Yalnız, Irak'ın 15 Ocak 1991'e kadar da Kuveyt'ten çekilmesi için süre tanınmıştı. Bu arada, ABD ve müttefikleri Irak geri çekilmediği tardirde saldırıya geçmek için bölgede büyük bir askeri yığınak yaptılar. Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesini reddetmesi üzerine kurtarmaya yönelik savaş 17 Ocak 1991 başladı.

Savaşın Çöl Fırtınası adı verilen ilk bölümünde müttefik kuvvetler hava üstünlüğünü ele geçirdiler. Havadan bombardımanla Irak'ın savaş gücünü yok etmeye giriştiler. Çöl Kılıcı adı verilen kara saldırısı ise 24 Şubat'ta başladı ve yalnızca 100 saat sürdü. Çok sayıda Irak birliği, müttefiklerin, uzun süreli ateş gücü yüksek, yoğun hava bombardımanının yıpratıcı etkisi ve hava saldırısının hızı karşısında, savaşmadan teslim oldu. Kuveyt 27 Şubat'ta tamamen kurtarıldı. 28 Şubat'ta ise Irak ateşkes kabul etti (19).

Zaman zaman Irak ile BM dolayısıyla ABD ve müttefikleri arasında problemler sürmektedir. Bu sürtüşmelerin sonucunda Irak için çeşitli fiili durumlar oluşturulmuştur. ABD ve müttefik kuvvetler zaman zaman Irak'ı bombalamakta ve Irak'ı belli bir hizaya çekmeyi amaçlamaktadır.

Irak ile Türkiye Arasındaki Ekonomik İlişkiler

İslam ülkeleri ile ekonomik ilişkiler özellikle 1980'den sonra yoğunluk kazan-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mıştır. Bu ilişkilerin canlanmasında birlikte kurulan çeşitli teşkilatlar, karşılıklı ziyaretler, fuarlar ve sergilerin önemli katkısı olmuştur.

Türkiye'nin yakın komşusu olan Irak ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerin seyri de 1980'lerden sonra canlanmıştır. Bunun en önemli nedeni İran-Irak savaşıdır. Türkiye bilindiği gibi bu savaşa taraf devlet olanları desteklemeyip daha ziyade barışçı bir yol izlemiştir. Bu dönemde Irak'a olan ihracatında da bir gelişme göstermiştir.

Bu ilişkilerin gelişmesinde Irak'ın patrol boru hattının Adana-Yumurtalığa aktılması çok önem taşımıştır. İran-Irak savaşı boyunca bu boru hattı sayesinde, Irak'ın petrol gelirlerinin seyrinde bir azalma olmuşsa da yine de en büyük gelir kaynağı olduğu bilinmektedir. Bu iyi ilişkilerin sonucunda Türkiye ve Irak arasında yapılan yeni anlaşmaya göre de Kerkük-Yumurtalık boru hattı ikiye çıkmıştır.

Türkiye Kerkük-Yumurtalık boru hattında günde 1.7 milyon varil petrol pompalamaktaydı. Dolayısıyla Türkiye'nin petrol ithalatının % 40'ından fazlasını bu sayede elde etmekteydi. Tabiidir ki bu boru hattından Türkiye ayrıca para da almaktadır. Bu para kira olarak yıllık 250 milyon dolar olduğu da ayrıca bilinmektedir.

Türkiye'nin 1980'den sonra 1983-85 yılları hariç, İslam ülkeleri ile olan dış ticaretinde ilk sırayı Irak almıştır. 1989 yılında Irak'a yapılan ihracat toplam İslam ülkeleri içinde % 15.5 ithalat ise % 49.5 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 56: Türkiye'nin 1989-1993 Yılları arasında Irak'a Yaptığı İhracat
(1000 Dolar)

	1989	1990	1991	1992	1993*
Genel Toplam	445.506.256	214.504.081	122.398.356	212.012.048	60.641.744
Yatırım Malı	137.312.590	63.283.353	4.433.753	3.122.765	2.004.276
İnşaat	97.424.250	46.790.633	4.129.362	2.395.218	1.245.413
Makina	39.666.837	16.451.149	294.390	727.546	758.857
Hayvancılık	221.422.	41.569	0.000	0.00	0.00
Hammadde	193.897.600	77.438.394	30.675.320	68.124.820	16.245.229
Tüketim	114.095.065	73.762.334	87.289.272	140.764.463	42.392.238

Kaynak: İslam Ülkeleri, Turizm ve Dış Ticaret İstatistikleri.
1993* İlk altı aylık.

Yukarıdaki tablodan da görüleceği gibi Türkiye'nin Irak'a yaptığı ara mal grubu ihracatında giderek bir azalma sözkonusudur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo 57: Türkiye'nin 1989-1993 Yılları Arasında Irak'tan Yaptığı İthalat (1000 $)

	1989	1990	1991	1992	1993*
Genel Toplam	1.649.750.327	1.046.521.885	492.039	908.402	970.-
Yatırım	7.510.063	11.504.849	24.040	57.-	970.-
İnşaat	6.061.933	10.910.330	0.00	0.00	0.00
Hayvancılık	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Hammadde	1.597.481.616	980.424.379	467.999	908.344	0.00
Tüketim	44.758.628	54.602.657	0.00	0.00	0.00

Kaynak: İslam Ülkeleri, Turizm ve Dış Ticaret İstatistikleri.

1993* İlk Altı aylık.

Tablodan anlaşılacağı üzere, 1989 ve 1990 yıllarından sonra Irak'tan yapılan ithalat giderek azalmıştır. Çoğu mal gruplarında sıfır'dır. Bu durumu Körfez Savaşı nedeniyle Irak'a konulan ambargonun bir neticesidir.

Tablo 58: Türkiye-Irak Arasındaki Yıllara Göre İthalat ve İhracat (Milyon $)

İthalat		İhracat
	1984	
926.4		934.4
	1985	
1.136.8		961.4
	1986	
968.7		553.3
	1987	
1.154.0		945.2
	1988	
1.436.5		986.1
	1989	
1.649.7		445.4
	1990	
1.046.6		214.4
	1991	
0.5		122.4
	1992	
-		212.1
	1993	
-		60.7

Kaynak: DPT, DİE ve İTO verileri ve Dış Ticaret İstatistikleri.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo 59: Türkiye'nin Irak İle Dış Ticaret Dengesi (1000 $)

Irak	1983	%	1984	%	1985	%	1993	%	1994	%	1995	%
a	946.550	10.3	926.350	8.6	1.136.753	10.0	-	-	-	-	-	-
b	319.558	5.5	934.380	13.0	961.374	12.0	160.017	1.0	140.972	0.7	124.139	0.5
c	-626.992	-	8.030	-	-175.379	-	160.017	-	140.972	-	124.139	-

a: İthalat b: İhracat c: Dış Ticaret Dengesi

Kaynak: DİE, DPT ve İSO Dergisi, Şubat 1997, Sayı 371, s.56.

Yukarıdaki tablo 5. incelendiğinde yıllara göre Türkiye-Irak arasındaki ithalat 1984-1985 yıllarında bir artış, 1986 yılında 1985 yılına göre bir düşüş, 1987, 1988 ve 1989 yıllarında bir artış olduğu gözlenmiştir. İthalat 1990 ve 1991 yıllarında ise 1990 yılı 1989 yılına göre düşüş kaydetmiştir. 1991 yılı Körfez Krizi ile beraber Türkiye'nin Kerkük-Yumurtalık Boru Hattını kapamasıyla sıfırlara doğru düşmüştür.

Burada önemli olan, 1986 yılında Irak'tan yapılan ithalatta bir önceki yıla göre bir düşüş vardır. Bu da 1984 yılına göre 1986 yılındaki ithalat artışı % 95 seviyesinde gerçekleşmiştir.

İhracata gelince, yine 1984-1993 yılları arasında ihracatın seyri ise devamlı bir artış gözlenebilir. Yalnız, 1986 yılı ihracatında Irak pazarında bir daralmadan dolayı gerilemiştir. Buna karşılık 1989 yılı ihracatında diğer yıllara göre Türkiye'nin Irak'a olan ihracatında çok büyük bir düşüş olmuştur. Bunun nedeni İran-Irak savaşının sona ermesi ve Irak'ın daha ziyade ithalatını batılı ülkelere doğru kaydırmasıdır.

Nihayet 1990 ve 1991 yılları Türkiye'nin Irak'a olan ihracatı hemen hemen durmuştur. Bunun nedeni de bilindiği gibi Irak'ın Kuveyt'e müdahalesi ve BM ambargosuna Türkiye'nin uyması sonucudur.

Türkiye bu ambargoya katılması ile beraber, Irak'a olan ticaretinde büyük bir kayıp yaşamıştır. Çünkü Türkiye'nin toplam dış ticaret hacmi içindeki payı çok önemli bir yer tutmaktaydı. Bu durum Türkiye'nin Irak sınır bölgesinde ve sınır gümrüğünde büyük daralmalara neden olmuştur. Gerek Irak pazarına mal arza, gerekse hizmetler sektöründe büyük düşüşler olmuştur. Bu durumun telafisi için batılı devletler taahhütte bulunmuşlarsa da hemen hemen hiç biri bu taahhüdünü yerine getirmemişlerdir.

Türkiye'nin İslam Ülkeleri İçindeki, İthalat ve İhracattaki Irak'ın Payı

Yine Tablo 60'da görüleceği gibi Türkiye'nin İslam ülkeleri içindeki ithalat ve ihracatın payı en yüksek olanıdır.

İslam ülkeleri içinde Irak'ın Türkiye'nin toplam dış ticaretindeki payı ise 1984 ve 1989 yılları arasında şöyledir: Tablo 61'den de görüleceği gibi oldukça yüksek

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bir paya sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 60: Türkiye'nin İslam Ülkeleri thalat ve İhracında Irak'ın Payı (%)

İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat
1984		1985		1986	
23.8	21.2	30.4	28.2	36.0	21.2
1987		1988		1989	
30.7	30.6	49.3	28.0	49.5	15.5

Kaynak: TOBB 1990 İktisadi Rapor ve DİE

Tablo 61: Irak'ın Toplam Dış Ticaretimizdeki Payı (%)

İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat
1984		1985		1986	
0.65	0.74	0.92	0.65	1.87	0.60
1987		1988		1989	
1.38	1.00	2.41	0.92	2.67	0.62

Kaynak: TOBB 1990 İktisadi Rapor s.298'den derlenmiştir.

Irak'ın toplam dış ticaretimiz içindeki payı yukarıdaki Tablo 7'den de görüleceği gibi İslam ülkeleri içinde yine en büyük paya sahip olduğu gibi, yıllar itibariyle de artan bir seyirde devam etmiştir. Örneğin 1987-1988 yıllarında toplam dış ticaretimizdeki Irak'ın payı ithalatta 87'de % 1.38, 88'de % 2.41. İhracatta ise 87'de % 1.00, 88'de ise % 0.92 gibi bir seviyeye ulaşmıştır. Bilindiği gibi ithalattaki bu artış Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattından Türkiye petrol ihracatının % 40'ını karşılamasından kaynaklanmaktadır. İhracattaki durum ise İran-Irak savaşındaki durum ve yatırım malları ihracatından kaynaklanmaktadır.

Irak'taki Müteahhitlik Hizmetleri Yönünden İncelenmesi

Yurtdışı müteahhitlik hizmetleri yönünden Türkiye-Irak arasındaki ilişkilere bakıldığında olumlu bir gelişme göstermektedir.

Yurt dışı müteahhitlik hizmetleri yönünden ilk defa Libya ile başlanmıştır. Petrol fiyatlarının yükselmesi sonucu İslam ülkelerine de yayılarak devam etmiş ve yüksek seviyesine 1988'de ulaşmıştır. İran-Irak arasındaki 10 yıla yakın süren savaşta tahrip olan sınai tesislerin, enerji santrallerinin meskenlerin alt yapılarının yeniden inşası için önemli bir iş potansiyeli ortaya çıkmıştır (21).

Bu yönüyle Irak'ta faaliyet gösteren Türk firmaları da yıldan yıla çoğalmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Irak'ta müteahhitlik hizmeti veren Türk kuruluşları ve sayıları şöyledir:

Tablo 62: Irak'ta Faaliyet GÖSteren Yurt Dışı Müteahhitlik Kuruluşlarımız

1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990 (Mart)
13	35	35	35	35	35	37	37	37	37

Kaynak: TOBB, 1990 İktisadi Rapor, s.327'den derlenmiştir.

Tablo 63: Türkiye'nin Irak'taki İhale Bedelleri ve Yıllar İtibariyle Seyri
(Müteahhitlik Hizmetleri Yönünden/Milyon $)

1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
0.728	0.952	1.031	1.031	1.297	2.098	2.098	2.098	2.230	2.500

Kaynak: Türkiye Müteahhitler Birliği ve İktisadi Rapor, s.328'den.

Ayrıca yurt dışında faaliyet gösteren Türk müteahhitlik hizmetleri yıldan yıla artış göstermiş bunlar içinde 1 milyar 61 milyon $'lık payla yine Irak gelmektedir (22).

Yurt dışı müteahhitlik hizmetleri, gerek iş gücü istihdamı, gerekse döviz kazandırıcı yönlerinden Türk ekonomisine büyük katkılar sağlamıştır.

(4) Bazı Sosyo-Ekonomik Göstergelerle İslam Ülkeleri, Derleme, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, No: 277, Ankara, 1983, S.23.

(5) A.g.e.'s.24.

(6) Euromoney, Handbook of World Economics and Investment Opportunities, A Supplement to Euromoney September, 1992.

(7) 1 ID. Mart 1978'de 3.44 ABD Doların eşittir.

(8) İstanbul Ticaret Odası, Ülke Etüdleri Dizisi No: 10, İstanbul, 1979, s.9.

(9) Euromoney, a.g.e. s.108.

(10) ISO, a.g.e. s.13-14.

(11) Bazı Sosyo-Ekonomik Göstergelerle İslam Ülkeleri, a.g.e., S.32.

(12) Euromoney, a.g.e. s.108.

(17) Fahir Armaoğlu, 20 Yüzyıl Siyasi Tarihi, Cilt II:1980-1990, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Temel Yayın No: 313, Tarih Dizisi-24, Ankara 1992, s.45.

(18) A.g.e. s.43-44.

(19) Temel Britannica, Cilt 11, Ek Bilgiler s.2.

(20) İktisadi Rapor 1990, TOBB, Ankara 1990, s.296.

(21) A.g.e, s.326.

(22) A.g.e. s.327.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

YEMEN

Genel Bilgi

Resmi Adı: Yemen Cumhuriyeti

Alfabetik Sıralama: YR

Devlet Başkanı: General Ali Abdullah Selah (1990)

Hükumet Başkanı: Başbakan Haydar Abu Bekir al-Attas

Nüfus (Milyon): 13.05 (1995)

Yüzölçümü: 472.099 km²

Etnik Çoğunluk: Arap

Dil: Arapça

Din: İslam (Sünni ve Şia)

Para birimi: Yemen Riali, Yemen Dinarı

Piyasa Fiyatlarıyla GSMH (Milyar YR): 385.8 (1995)

Reel GSMH'daki Artış (%): 1.0 (1995)

Tüketici Fiyatlarıyla Enflasyon (%): 75.0 (1995)

Toplam Dış Borçlar (Milyon $): 9.471 (1995)

Son Ekonomik Gelişmeler

Yemen'in ekonomik güçlükleri ekonomik manzaraya hakim olmaya devam ediyor, fakat gelecek için bazı umut verici işaretler var. Uzun süredir ertelenen Dünya Bankası/IMF reform tavsiyeleri uygulanmaya başlandı, çok katlı değişim oranı sistemi (The multi-tiered exchange rate system) modernleştirildi ve ilk üç aylık bütçe Nisan 1995'te onaylandı. 1995'in başındaki ciddi yüzleştirmeyi müteakip Suudi Arabistanla ilişkiler gelişiyor. İki ülkenin uzun süren (longstanding) sınır münakaşası üzerinde müzakereleri ilerliyor ve Körfez Savaşı sırasında sertlesen iki taraflı bağlar adım adım yeniden kuruluyor. Savaştan önce orada çalışan yaklaşık bir milyon Yemenlinin çabuk bir dönüşü ihtimal dahilinde olmamakla beraber Suudi Arabistan Yemenli vatandaşların (yemeni nationals) krallığa iş için tekrar müracaat edebileceklerini teyit etti. Kuveytle olan ilişkilerin iyileşmekte olduğuna dair tecrübi delillerde vardır.

Dahilde, Genel Halk Kongresi güçlü parti olarak kalır ve hükumetteki pozisyonunu koalisyon ortağı İslamcı reform partisinin (Islah) zararına sağlamlaştırmakta başarılı oldu. Yemen Sosyalist Partisi'nin çökmesi ve geleneksel Kuzey-Güney politik ekseninin değişmesinden sonra kalan boşluğu doldurmak üzere ahenkli bir muhalefetin doğduğuna dair çok az bir delil vardır. Şimdi Islah artan halk desteği kazanan tek alternatif politik gurubu teşkil eder. Onun isteklerini kontrol etme GHK'nın 1996' daki dikkatlerini çekmeye devam edecek.Asıl meşguliyetleri yine de kötü durumdaki ekonomilerini kurtarmak olacak. Para dolara karşı çok zayıf kalacak. Zaten yüksek olan enflasyon hala kontrolden çıkabilir. Şimdi asıl mesele

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

doğru değişim hızını muhafaza etmek olacak. Aynı zamanda, özellikle Aden limanı ve onun serbest bölgesi olmak üzere hırslı özelleştirme programı ve planlanan kalkınma projelerinin faydası yanında, orta vadeden uzun vadeye tek sızıntı yapısal reformların etkisi olacak. Bundan dolayı Dünya Bankası projelere sermaye finansmanı temin etmeye ek olarak ilerde eğer belli kriterlere ulaşırlarsa gelişme periyodunda ülkeye bağış yardımında bulunacaklarına dair taahhütte bulundu.

Hidrokarbonlar, şu anda 180.000 varil/gün olan ham petrol üretiminde sürekli tutarlı bir gelişmeyi taahhüt eden yeni zenginlikler sunarak zayıf ekonominin asıl desteği olmaya devam ediyor. Ülkenin gelişen önemli gaz rezervleri üzerinde çalışmanın nihayet Fransa'nın Total'ının önderliğinde başlayacağı belirlendi, ancak bu yüzyılın bitimine kadar ihracat olmayacak. Ülke servetlerinin başarılı bir şekilde dönüşümü sadece kendi hükumetlerinin esaslı reformları yapış disiplinine bağlı değil, aynı zamanda Yemen'in zengin komşularının sürekli iyi niyetine, yardım kuruluşlarına ve potansiyel yatırımcılara da bağlıdır.

Ekonomik Göstergeleri	**1990**	**1991**	**1992**	**1993**	**1994a**	**1995a**
Piyasa Fiyatları ile GSMH(milyar Yr)	96.4	111.9	134.8	169.8	218.3	385.8
Reel GSMH'daki artış (%)	-3.0	0.0	4.2	5.9	5.7	1.0
Tüketici fiyatları ile enflasyon (%)	34.2	45.0	50.7	62.4	103.0	75.0
Nüfus (Milyon)	11.30	11.61	11.95	12.30	12.67	13.05
İhracat (FOB) (Milyon$)	1.410	1.197	1.095	1.168	1.811	1.993
İthalat (CİF) (Milyon$)	1.914	1.921	1.936	2.138	1.863	1.891
Cari H. Dengesi (Milyon$)	-283	-784	-1.123	-1.289	-71	1
Altın Hariç Rezervler (Milyon$) (Aralık itibariyle)	250	679	321	145	291	391
Toplam Dış Borç (Milyon$)	6.345	9.636	8.825	8.843	8.923	9.471
Kur D. oranı (ort.Yr:$)	12.01	12.01	12.01	12.01	12.01	40.50

a:E.I.M. Estimates

Kaynak: The Economist Intelligence Unit, World outlook 1996, s.241

Not: Başka göstergeler yoksa, Planlama Bakanlığının tahminleri.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yemen Ekonomisindeki tahmini özetler:

	1993a	1994a	1995b	1996c
Reel GSMH'deki artış %	5.9	5.7	1.	1.5
Tüketici Fiyatları ile Enflasyon %	62.4	103.0	75.0	60.0
Petrol Üretimi (1000varil/gün)	217.	350	365	385
İhracat FOB (Milyar$)	1.17	1.81	1.99	1.95
İthalat FOB (Milyar$)	2.14	1.86	1.89	1.92
Cari H. Dengesi (Milyar$)	-1.29	-0.71	0.0	-0.16

a: Reel

b: E.I.U. Tahminleri

c: E.I.U. Tahminleri

Kaynak: The Economist Intelligence Unite, World outlook, 1996, s.242

Tablo 64: TÜRKİYE'NİN YEMEN İLE DIŞ TİCARET DENGESİ

(Bin Dolar)

a: İthalat **b:** İhracat **c:** Dış Ticaret Dengesi

Yemen	1983	%	1984	%	1985	%	1993	%	1994	%	1995	%
a							278		336		678	
b	1.677		3.093	0.4	3.440		100.810	0.6	58.140	0.3	81.993	0.4
c	1.677		3.093		3.440		100.532		57.803		81.315	

Kaynak: DİE, DPT,

İso.Dergisi, Şubat 1997. Sayı 371. s.56

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

LÜBNAN

Genel Bilgi

Resmi Adı: Lübnan Cumhuriyeti

Başkent: Beyrut

Diğer Önemli Şehirleri: Trablusşam, Sayda, Zahle, Sur, Nebatiye

Yönetim Şekli: Parlamenter Demokrasi

Devlet Başkanı: İlyas el Hıravi

Nüfus: 3.696.000 (1995 yılı tahmini)

Yüzölçümü: 104000 km²

Etnik Çağunluk: Arap

Resmi Dili: Arapça

Konuşulan Diğer Diller: Fransızca, İngilizce

Resmi Dini: Yok

Halkın dini yapısı: Müslüman, Hıristiyan, Dürzi

Para Birimi: Lübnan Poundu (L£)

Bayrağı: Kenardaki ikisi kırmızı, ortadaki beyaz olmak üzere üç şeritli. Beyaz şeridin ortasında sedir ağacı resmi var.

Bağımsızlık Tarihi: 22 Kasım 1943

Ağırlık ve uzunluk ölçü birmi; Metrik sistem (gram, litre, metre)

Saat: Greenwech'e göre 2 saat, yazın 3 saat ileri

Oy verme yaşı: 21

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Doğal Şartları

Lübnan Ortadoğu'da Doğu Akdeniz kıyılarında 10.400 km²'lik alana sahip bir ülkedir. Batıdan Akdeniz, kuzey ve doğudan Suriye, güneyden İsrail ile sınırlıdır. Doğu-batı genişliği 70 km, kuzey-güney genişliği 200 km'dir. Topraklarının % 30'u tarım alanı, % 8'i orman ve çalılıktır.

Lübnan toprakları, Akdeniz kıyılarından iç kesimlere doğru, dört farklı doğal bölgeden oluşur. Akdeniz kıyılarında kıyı ovası, onun hemen ötesinde Lübnan dağları yer alır. Lübnan dağlarının doğusunda, içinden Litani ırmağının (yeni adıyla Kasımiye) aktığı El-Bekaa Vadisi'nin doğusunda ise Antilübnan dağları uzanmaktadır.

Ülkenin iklim özellikleri, yeryüzü şekillerinin etkisi altındadır. Dağların kuzey-güney yönünde, Akdeniz'e paralel olarak uzanması, Akdeniz ikliminin iç kesimlere kadar ilerlemesini engeller. Bu sebeple, kıyı ovası ve Lübnan dağlarının denizine bakan yamaçlarında; yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı Akdeniz iklim şartları hüküm sürer. Yağışlar, Lübnan dağlarının doğu yamaçlarında nisbeten azalır. El-Bekaa vadisi de, kısmen denizin etkisinden yararlanır. Ancak Antilübnan dağları, tamamen karasal çöl ikliminin etkisi altındadır. Beyrut'un ocak ayı ortalama sıcaklığı 12.5°C, temmuz ayı ortalaması ise 21.1°C dalaylarındadır.

Nüfus ve Yerleşme

İç karışıklıklar dolayısıyla 1970'ten bu yana nüfus sayımı yapılmamıştır. 1991 yılı nüfusu 3.385.000 olarak tahmin edilmiştir. Yıllık nüfus artış hızı % 1.4'tür. Nüfus yoğunluğu çok yüksek olup km²'ye 325 kişi düşer. 1991 yılı verilerine göre, toplam nüfusun 1.720.000'i erkek, 1.665.000'i kadın nüfus teşkil eder. Nüfusun % 83'ten fazlası şehirlerde oturur. Ortalama erkek ömrü 66 yıl, ortalama kadın ömrü 71 yıldır.

Gerek müslümanlar gerekse hıristiyanlar mezhep mensubiyetine göre farklı bölgelerde toplanmışlardır. Hıristiyan olan halkın, Katolik Maruni olanları Lübnan dağlarında Rum Ortadoksları kıyı kesimlerinde şehirlerde, Rum Katolikleri güneydeki kırsal bölgede yaşamaktadır. Müslüman olan halkın ise, Sünni olanları kıyı kesiminde, Şiiler El-Bekaa vadisinde, Dürzüler Lübnan dağlarının orta bölümünde yerleşmişlerdir.

Halkın Etnik ve Dini Yapısı

Lübnan'da etnik çoğunluk Araplardır. Nüfusun % 83'ünü Araplar oluşturur. % 11 oranında Grek (Yunan asıllılar), % 5 Ermeni, % 1 oranında Kürt vardır.

Devletin resmi dini yoktur. Halkın % 59.5'i müslümandır. Yaklaşık % 7 oranındaki Dürziler de, inanç ilkeleri müslümanlarınkinden çok farklı olmasına rağmen,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

müslümanlar arasında kabul edilmektedir. Müslümanların % 40'ı sunni, % 60'ı şiidir. Halkın % 40.5'i hıristiyandır. Hıristiyanların % 61'ie Maruni Hıristiyan'dır. Diğerleri Grek Ortadoks, Grek Katolik ve Ermeni ortadokslardır. Maruniler Arap katoliklerdir ve bazı konularda diğer Katoliklerden ayrılmaktadır.

Lübnan'da Etnik Yapı (%)

Arap	83
Grek	11
Ermeni	5
Kürt	1

Dini Yapı (%)

Müslüman	52.5
Hıristiyan	40.5
Dürzi	7

Müslümanlar (%)

Şii	60
Sunni	40

Hıristiyanlar (%)

Maruni Hıristiyan	61
Grek Ortadoks	17
Ermeni Ortadoks	11
Grek Katolik	11

Arap Nüfusun Dini Yapısı (%)

Müslüman	63
Maruni Hıristiyan	29
Dürzi	8

Grek Nüfusun Dini Yapısı (%)

Ortadoks	59
Katolik	41

Kürt Nüfusun Dini Yapısı (%)

Müslüman	100

Ermeni Nüfusun Dini Yapısı (%)

Ortadoks	100

Arap nüfusun % 63'ü müslüman, % 29'u hıristiyan, % 8'i de dürzidir. Grekler

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

çoğunluğu ortadoks olmak üzere ortadoks ve katoliklerden oluşur. Kürtlerin tamamı müslüman, Ermenilerin tamamı hıristiyandır.

Yönetim Şekli

Lübnan'da halen uygulamada olan devlet geleneğine göre cumhurbaşkanı hıristiyanlardan, başbakan sünni müslümanlardan, meclis başkanı ise şii müslümanlardan seçilir. Ancak siyasi alanda maruni hıristiyanlar daha etkin durumadır. Bütün hıristiyan grupların toplamı ülke nüfusunun % 50'sini bulmazken siyasi platformda hala hıristiyanlar çoğunluk olarak kabul edilmektedir. Hükümette de dini kitleler resmi protokolde kabul edilen oranlarına göre temsil edilirler. 128 üyeli parlamentoda hıristiyanlarla müslümanlar yarı yarıya temsil edilmektedir.

İç savaş sonrası ilk seçimler 1992'de gerçekleşmiştir. Suudi asıllı Lübnanlı milyarder Rafuq-Al Hariri başbakan seçilmiştir. Rafuq-Al Hariri başkanlığındaki kabinede 30 bakan bulunmaktadır.

Lübnan'da devletin idari ve hukuki sisteminde, Fransız sistemi esas alınmıştır.

Lübnan 6 il ve 26 kaymakamlıktan meydana gelmiştir.

Siyasi Partiler

Lübnan'da siyasi partilerden çok siyasi oluşumlardan sözetmek gerekir. Bu ülkedeki dini etnik unsurların hemen hepsini siyasi oluşumu mevcuttur. Bazı dini kitlelerin birden fazla siyasi oluşumları bulunmaktadır. Bu siyasi hareketlerin bir çoğunun askeri kolu da mevcuttur. 1988'den sonra kısmen siyasi otoritenin sağlanmasından sonra silahlar toplandıysa da bütün siyasi gruplar tam anlamıyla silahtan arındırılmış değildir.

Bu siyasi oluşumların başta gelenleri:

Falanjist Parti (el-Ketaib): Marunilerin en güçlü siyasi örgütüdür. 1936'da Pierre Cemayel tarafından kurulmuştur. Lübnan Kuvvetleri adında bir milis gücü mevcuttur.

Emel Hareketi: Solcu ve Suriye yanlısıdır. Kurucuları ve yöneticileri şii kökenlidir. Lideri Nebih Berri'dir.

İslami Emel: Emel örgütünün Nebih Berri ile birlikte laik ve Suriye yanlısı bir çizgiye kayması üzerine bu örgütten ayrılan şii müslümanlar tarafından kurulmuştur. Lideri Hüseyin Musavi'dir.

İlerici Sosyalist Parti: Dürzilerin partisidir. 1949'da Kemal Canbulat tarafından kurulmuştur. Mevcut lideri Velid Canbulat'tır.

Lübnan Cephesi: Sağcı hıristiyanların bir partisidir.

Milli Cephe: Müslüman kökenli bazı solcuların partisidir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Lübnan Komünist Partisi: 1924'te kurulmuştur. Lübnan'ın en eski siyasi partisi, Arap dünyasının da en eski komünist partisidir.

Baas Partisi: Suriye yanlısıdır ve Baas ideolojisini savunmaktadır.

Taşnak Partisi: Ermenilerin partisidir.

Bağımsız Nasırcı Hareket: Nasırcılığı savunmaktadır. Kurucuları ve lideri müslüman kökenlidir.

Milli Blok: Maruni hıristiyanların partisidir. Lideri Raymond İde'dir.

Arap Demokratik Partisi: Suriye yanlısıdır. Kurucuları ve yöneticileri musevilerdendir.

Tarihi Gelişimi

Lübnan toprakları, eski devirlerden beri yerleşmeye sahne olmuştur. MÖ 4-5 bin yıl öncesinde Kenanlar, MÖ 1500 yıllarında Fenikeliler yerleşmişlerdir. Fenikelilerden sonra Lübnan toprakları Roma ve Bizanslıların hakimiyetine geçti. Yaklaşık 500 yıl süren bu hakimiyet devresinde, Beyrut, latin kültürünün merkezi haline geldi. 555 yılında, tüm Lübnan ve Suriye kıyılarını etkisi altına alan büyük ölçekli depremde en az 30.000 kişinin ölmesi, Bizans İmparatorluğunun bölgedeki mezhep çatışmalarını engelleyememesi gibi nedenlerle bölgeden kitleler halinde göçler oldu. Lübnan 616'da İslam topraklarına katıldı. Emeviler döneminde, Şam'ın başkent olması, Lübnan topraklarının önemini artırdı. Emeviler döneminde, Lübnan kıyılarına Mezopotamya bölgesinden getirilen binlerce Şii Müslüman ve Müslüman askeri birlikler yerleştirildi. Lübnan, sırasıyla Abbasiler, Fatimiler, Selçuklular, Mısırlı Memlukluların hakimiyetine geçti. 1516'da Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinin ardından, Lübnan toprakları Osmanlı İmparatorluğu sınırları içine girdi.

Osmanlı idaresi içindeki Lübnan din faktörü açısından incelendiğinde, öncelikle dürzi ailelerin güçlü ve egemen oldukları görülür. Çeşitli feodal beylerin egemen olduğu bu dönemde Dürzi topluluğu içinde birlik bulunmayıp çeşitli feodal aileler arasında devamlı bir çekişme vardı. 16. ve 17. yüzyılda Lübnan'da sayıca en kalabalık mezhep Maruniler idi. Bu yüzyıllarda buna rağmen etkinlikleri fazla değildi. 18. yüzyıla yaklaşıldıkça, Dürzilerin aralarındaki kanlı çekişmeler ve bir kısım dürzilerin din değiştirerek hıristiyanlığı benimsemeleri sebebiyle sayı ve ekonomik güçlerinin artmaya başlamasıyla geleneksel dürzi üstünlüğü azalmaya başmladı. Marunilerin ekonomik ve siyasi gücündeki artışın sebepleri şöyle sıralanabilir:

1. Maruniler Ortadoğu ile Avrupa arasındaki ipek ticaretinin Lübnan ile ilgili kısmını ellerinde tutuyorlardı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2. Suriye'den gelen çok sayıda grek katolik aileler dini yönden kendilerine daha yakın gördükleri maruniler ile kaynaşmaya başladılar.

3. Din faktörü nedeniyle Avrupa devletleriyle olan yakın ilişkileri. Haçlı savaşları sonrasında marunilerin yaptıkları hizmetlere karşılık Fransa Kralı 1250 tarihinde onlara bir "Charte" vermişti. Dört yüz yıl sonra XVI. Lui bir hattı hümayunla Lübnan'daki Marunileri himayesi altına aldığını göstermişti.

4. Din faktörüne dayanarak Roma kilisesiyle yakın ilişkiler kurdular. Roma kolejlerinde eğitilen maruni din adamalarının bilgi ve tecrübelerini kendi ülkelerinde kullanarak maruni nesilleri diğer etnik gruplara nazaran daha iyi yetiştirdiler. Böylece Maruniler kısa zamanda ülkenin çeşitli teknik ve siyasi mevkilerinde söz sahibi duruma geldiler.

Bütün bu siyasi, ekonomik ve kültürel faktörler 18. ve 19. yüzyıllarda dürzilerin geleneksel üstünlüklerinin marunilere geçmesine neden oldu.

19. yüzyıl ortalarında, Osmanlı İmparatorluğunun zayıflamasıyla birlikte bölgede yaşayan Maruni hıristiyanlarla Dürziler arasında iki defa din savaşları oldu. Bu savaşların ardından Fransa Lübnan topraklarına asker çıkardı.

I. Dünya savaşının sonuna kadar 400 yıl süreyle Osmanlı idaresinde kaldı. I. Dünya savaşı sırasında İngilizlerle anlaşan arap milliyetçileri Mekke Şerifi Hüseyin ismindeki ilderlerinin çevresinde bir araya gelerek, 1916 yılının haziran ayında Osmanlılara karşı bir isyan başlattılar. 5 Kasım'da Şerif Hüseyin kendisini Arap ülkeleri kralı ilan etti. Fransa daha Şerif Hüseyin isyanı başlamadan önce İngiltere ile anlaşmıştı. Fransa ve İngiltere'nin Beyrut'taki temsilcileri Sykes ve Picot kendi isimleriyle bilinen bir anlaşma imzalamışlardır ve Halep, Hama, Humus ve Şam'ı da kapsayacak biçimde bütün Suriye Fransa'nın sorumluluğuna verilmişti. Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ın komutasındaki ordu İngiliz kuvvetleri ile birlikte önce Filistin'e sonra Suriye'ye girdi. Osmanlı kuvvetleri geriledi. Faysal Şam'a kadar ulaştı (1 Ekim 1918). Fransa Faysal'ın Şam'a kadar ilerlemesinden rahatsız oldu. Daha sonra İngiliz ve Fransız birlikleri beraberce Beyrut'a çıkarak müdahalede bulundular. Şükrü Paşa komutasındaki Şerif Hüseyin'e bağlı kuvvetler Beyrut'tan çıkarıldı. İngiliz ve Fransız kuvvetleri bölgedeki duruma hakim olarak Lübnan ve Suriye'nin sahil kesimleri Fransızların denetimine verilirken kıyının ötesinde kalan iç Suriye toprakları Arap bölgesi olarak belirlendi. Böylece Lübnan 1918'de Fransızlar tarafından işgal edilmiş oldu.

Fransızlar ülkedeki marunilerle işbirliği içine girerek Müslümanlara baskı yapmaya başladılar. 1920-1943 arasında Fransa'nın mandası oldu. Fransız işgali 1945 kasımına kadar sürdü. 1 Ocak 1944'te de Lübnan'ın bağımsızlığı resmen tanındı. Ancak Fransızların ülke üzerindeki nüfuzları tam anlamıyla sona ermedi. Fransa bu tarihten sonra da Lübnan'daki siyasi yapının teşekkülünde Suriye ile birlikte

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

söz sahibi olmuştur.

Bağımsızlık sonrasında cumhurbaşkanlığına Bişar el-Huri getirildi. Onun Cumhurbaşkanlığı 18 Eylül 1952'ye kadar sürdü ve ondan sonra Kamil Şem'un cumhurbaşkanı oldu. Şam'un maruni hıristiyanlarındandı ve izlediği politikayla gerek dürzilerin, gerekse Müslümanların tepkisine yolaçtı. Lübnan'ın Mısır'la birleşmesini isteyen Arap milliyetçiler de Şem'un politikasına karşı çıkıyorlardı. Sonuçta 8 Mayıs 1958'de muhalefetten bir gazetecinin öldürülmesi geniş çaplı bir tepkiye yolaçtı ve bu tepki çok geçmeden silahlı eylemlere dönüştü. Eylemler üzerine Şem'un ABD'den yardım istedi ve ABD siyasi manevralarla bir çözüm bulma yoluna gitti. Bu çerçevede 31 Temmuz 1958'de Ordu komutanı Fuad Şihab'ı 22 Eylül 1958'de cumhurbaşkanlığına seçti. Fuad Şihab görevi devraldıktan sonra Müslüman kökenli Reşid Kerami'ye bir hükümet kurdurdu. Ancak hıristiyan gruplar buna karşı çıktılar ve ülke genelinde eylemler başlattılar. Fuad Şihab cumhurbaşkanlığı süresince ülkede bir denge politikası izlemeye çalıştı. Bununla birlikte halk tabanının tam tasvibini kazanamadı ve siyasi karışıklıklar aralıklı olarak devam etti.

Eylül 1964'te Şihab'ın süresinin bitmesinden sonra Charles Hilu cumhurbaşkanlığına seçildi. Onun döneminde siyonist İsrail yönetiminin saldırgan politikası yüzünden çok sayıda Filistinlinin Lübnan'a iltica etmek zorunda kalması dolayısıyla Lübnan, Filistin meselesinin de doğrudan içine çekilmiş oldu. Lübnan'a yerleşen Filistinliler bu ülkede örgütlenerek siyasi faaliyetlerde bulunmaya başladılar. Ancak Maruni Falanjistler bu durumdan rahatsız oluyorlardı. Charles Hilu'nun cumhurbaşkanlığı Ağustos 1969'da sona erdi ve yerine Süleyman Feranciye (maruni) cumhurbaşkanı oldu. Filistinlilerle Falalanjistler arasındaki gerginlik Feranciye döneminde de devam etti ve bu gerginlik 1975'te iç savaşa dönüştü. İç savş 1976'da bütün şidetiyle devam etti. Eylül 1976'da Süleyman Feranciye'nin görev süresinin dolması üzerine yerine İlyas Sarkis getirildi. 1976'nın sonlarına doğru, olaylara müdahele için Suriyelilerin öncülüğünde bir Arap Caydırıcı Gücü Lübnan'a sokuldu. Bu arada Suriye yönetimi daha önceki olaylarda sürekli hıristiyanların yanında yeralmıştı. Müdaheleden sonra imzalanan bir anlaşmayla Filistinlilerin elindeki ağır silahların alınması, Filistinli gerillaların İsrail işgali altındaki Filistin topraklan sınırından 15 km içeri çekilmelerinin sağlanması ve Lübnan ordu birlikleriyle Arap Caydırıcı Gücü'nün Filistin kampları çevresinde denetlemelerde bulunmaları kararlaştırıldı. Bu anlaşmanın hem siyonist İsrail devletini kuzeyden Filistinli gerillaların saldırıları konusunda güvenceye kavuşturma, hem de Filistinlilerin Lübnan içindeki hareket imkanlarını kısıtlama amacı taşıdığı açıktı. Ancak anlaşma olayları durdurmaya yetmedi ve 1977'nin başından itibaren Lübnan'ın yerli Müslümanları da kendilerini olayların içinde buldular. Öte yandan hıristiyan milisler durumlarını sağlama aldıktan sonra Arap Caydırıcı Gücü'nün çekilmesini isteyerek bu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

güce karşı silahlı eylemlere girişiler.

Bütün bu olayların ülke geneline yayılması ülkedeki siyasi otoritenin tamamen sembolik bir hal almasına ve Lübnan topraklarının değişik gruplar arasında paylaşılmasına yolaçtı. Öte yandan siyonist İsrail güçleri de Filistinlilerin kuzeyden yaptıkları saldırılara cevap olarak çeşitli hava saldırılarında bulundular.

İsrail 3 Haziran 1982'de Londra büyükelçisinin bir saldırı sonucu yaralanmasını bahane ederek 6 Haziran 1982'de Lübnan'ı işgal etti. Falanjistler bu işgalde İsrailli güçlere yardımcı olmuşlardır. Lübnan'da askeri güç bulunduran Suriye işgal karşısında sesiz kalmayı tercih etti. Siyonist güçler bu işgal esnasında Lübnan'da büyük bir tahribat yapmışlardır. Arap dünyasının Filistinlileri yalnız bırakması üzerine siyonist güçler Filistinli milisleri Lübnan'ı terketmeye zorladı. İsrail işgalinin henüz devam ettiği sırada 23 Ağustos 1982'de Lübnan'da bir cumhurbaşkanlığı değişikliği de oldu ve İlyas Sarkis'in yerine Beşir Cemayel seçildi. Siyonist güçlerle çok yakın ilişkilerinin olduğu bilinen Beşir Cemayel İsrailli kuvvetleri bu olayın oluşturduğu hava içinde Müslümanların çoğunlukta olduğu Batı Beyrut'un tamamını kontrol altına aldılar. İki gün sonra da meşhur Sabra ve Şatilla katliamlarını burralarda ikamet edenlerin herhangi bir yere kaçmalarını önleyecek şekilde kuşatmaya aldılar. Arkasından Falanjist milisler siyonist askerlerin gözetimi altında kamplara girerek büyük bir katliam gerçekleştirdiler. Lübnan hükümetinin açıklamasına göre bu katliamda toplam 991 kişi öldürüldü.

Beşir Cemayel'in öldürülmesinden bir hafta sonra 21 Eylül 1982'de kardeşi Emin Cemayel cumhurbaşkanlığına getirildi. Emin Cemayel ülkede siyasi otoriteyi sağlamak için kendisine yardımcı olmak üzere Amerika, Fransa ve İtalya'dan Lübnan'a asker göndermelerini istedi. Siyonist İsrail'in Lübnan'ı işgaline ve bu ülkede gerçekleştirdiği katliama göz yuman bu ülkeler Emin Cemayel'in isteğini kabul ettiler. Ama değişen bir şey olmadı. İç karışıklıklar ve silahlı eylemler yine devam etti.

Siyonist güçler Şubat 1985'ten itibaren Lübnan'da özel bir güvenlik bölgesi oluşturdular. Orada hıristiyan milislerden Güney Lübnan ordusu adında özel bir ordu kuruldu ve başına da yine maruni bir subay olan Antuvan Lahad'ı geçirdiler. Bu ordu bugün hala Filistinli güçlerin saldırılarına karşı İsrail'in kuzey sınırlarını korumaktadır.

Emin Cemayel'in görev süresi Ekim 1988'de sona erdi. Ancak ABD ile Suriye'nin ondan sonra kimin Lübnan cumhurbaşkanı olacağı konusunda anlaşamamaları dolayısıyla ülke 1989 yılına cumhurbaşkansız girdi. Bunun üzerine siyasi istikrarsızlıktan yararlanan genelkurmay başkanı Mişel Avn askeri gücünü de kullanarak kendini cumhurbaşkanı ilan etmek istedi. Öte yandan Arap ülkelerinin giri-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

şimiyle daha önceki çeşitli suikastlerde öldürülenlerden arta kalan 62 Lübnanlı parlamenter cumhurbaşkanı sorununa çözüm bulmak üzere Ekim 1989'da Suudi Arabistan'ın Taif şehrinde toplandı. Bu toplantıda alınan kararlar doğrultusunda parlamenterler 5 Kasım 1989'da Lübnan'ın Klayat Şehrinde bir toplantı düzenleyerek Röne Muavvad'ı cumhurbaşkanı seçtiler. Ancak Muavvad 17 gün sonra, 22 Kasım 1989'da öldürüldü. Onun öldürülmesinden 3 gün sonra da şimdiki cumhurbaşkanı İlyas el-Hiravi bu göreve getirildi. İlyas el-Hiravi'nin Suriye ve ABD'den aldığı destekle Mişel Avn'ı Lübnan'ı terketmeye zorladı. Öte yandan ülkeyi yeniden bir siyasi istikrara kavuşturmak amacıyla milis grupların ellerindeki ağır silahların bir kısmını topladı. Bu gelişmelerin arkasından ülkede kısmen bir istikrar ve siyasi otorite sağlanmıştır.

Ekonomi

1975 yılındaki iç savaşa kadar Lübnan ekonomisi bölgedeki en sağlıklı ekonomilerden biri olmuştur. Ülkede büyüyen bir sanayi ve küçük ölçekli bir tarım sektörü ile birlikte başkent Beyrut, Ortadoğu'nun bankacılık merkezi haline gelmiştir. Ancak, 1975 yılında patlak veren iç savaş ülkenin ekonomik hayatının temel değişkeni olmuştur. Hizmetler sektörü yurt dışına taşınmış, tarım ve sanayi sektörleri tahrip edilmiştir. Bu dönemde devlet müdahelesi ve savunma giderleri artmıştır. Yüksek savunma giderleri devlet gelirlerini düşürmüştür.

Tarım/Madenler/Enerji

Lübnan geleneksel olarak Arap ülkelerine sebze ve meyve ihraç etmekteydi. Ancak, savaş ve işgaller tarım alanlarını tahrip etmiştir. İsrail işgali sırasında iç pazar için yapılan üretim dahi bu ülkeden gelen ucuz İsrail ürünleri nedeni ile gerilemiştir. Ülkede ticari değeri olan herhangi bir maden cevheri yoktur. Tuz deniz suyundan elde edilmektedir.

Savaştan yara alan enerji sektörünün onarımı ve geliştirilmesi, 1995 yılından itibaren çok uluslu şirketlere ihale edilmiştir.

Elektrik Enerjisi	(milyon kw/saat)	Termik	Hidroelektrik
Üretim (1991 yılı)	4 milyar 750	88 9	12 %
Tüketim (1991 yılı)	4 milyar 790		
İthalat	40		

Kişi başına yıllık elektrik tüketimi (ort.) 1719 kw/saat

Son Ekonomik Gelişmeler

1996'da iç politikada Başbakan Refik el-Hariri ile meclis sözcüsü (speaker of Assembly) Nebih Berri arasındaki mücadele sürecek görünüyor. Hariri yeniden ya-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

planma gayretlerini artırmak için idareyi güçlendirme araştırmalarını sürdürürken Berri yasama gücünü takviye ederek başbakanın politikalarına meydan okumaya devam etmektedir.

1996'da aynı zamanda, hıristiyanların bir taraf olduğu kanuni seçimleri (legislative elecetions) görülecek. 1992'de hıristiyan seçim boykotu kötü bir şekilde geri tepti, yasama gücüne öldürücü bir zarar vermesinden ziyade topluluğu temsilcisiz bıraktı. Belli başlı hıristiyan politik hareketler katılarak yıl sonunda daha iy itemsil edildikleri bir mecliste aktif rol almaları beklenebilir.

Lübnan dış politikası Şam'dan Suriye Başkanı Hafız-el Esad tarafından yönlendiriliyor. Bundan dolayı, eğer Lübnan hükümeti ülkenin güneyinde bulunan İsrail güçlerinin geri çekilmesini sağlamaları ve Güney Lübnan Ordusu'nun İsrail'e vekalet eden milisleri terhis edilecekse İsrail ile Suriye arasındaki görüşmelerin ilerlemesi hayatidir. 1996'da İsrail hükümeti Filistin otoritesiyle Eylül 1995'te yapılan geçici anlaşmayı uygulamaya ağırlık verecek ve İsrail'de 1996 sonunda planlanan seçim sonrasına kadar Suriye ile barış görüşmelerinde bir ilerleme beklenmiyor. Bölgesel bir çözüm bulunana kadar Lübnanlı Şii milisler İsrail ordusuna ve İsrail işgali altındaki arazide bulunan Güney Lübnan Ordusuna karşı operasyonlar yapmaya devam edecek. Arazinin kuzeyindeki Şia köylerine İsrail saldırılarıyla sonuçlanan bir misilleme döngüsü sıralanır.

Lübnan'ın 17 yıllık iç savaşta harab olan bozuk bünyesinin yeniden yapılanması Suriye destekli yönetici Hariri'nin öncelik verdiği konu olarak kalacak. Elektrik sektörünün rehabilitesinde ve telekomunikasyonda önemli ilerleme oldu, fakat yeniden yapılanmanın yavaş gidişi tenkide konu oldu. Hükümetin ekonomik programından duyulan menuniyetsizlik, sendikaları Temmuz 1995'te güvenlik güçleriyle protestocuların çatışmasıyla sonuçlanan faaliyetlere sürükledi. Hükümet kamu harcamalarını kısmaya çalışırken, enflasyonun baskısıyla sendikaların ücret artışı talep etmeleri nedeniyle gösterilerin devam etmesi kaçınılmaz olmuştur.

1995'te büyüme, GSMH'daki % 6'lık bir büyümeyle, umulandan daha yavaş, fakat 1996'daki büyüme başlatılması ümid edilen bir takım projeler gözönüne alınsa, % 8.5 civarında cüzi bir büyüme olacak. Bununla beraber, 1995'te % 14 civarında seyreden enflasyonun azalma ihtimali yok ve ödemeler dengesi 1996'da daha derin bir açığa doğru ilerleyerek yaklaşık 6 milyar dolara yaklaşacak. Servis sektörü henüz dış ticarete önemli bir katkı yapacak noktaya ulaşmadı. Turizm sektörünün 1996'da yüzde olarak yüksek bir büyüme göstermesine rağmen diğer hizmetlerdeki büyüme daha yavaş olacak ve Lübnan dış ödemelerini dengelemek için sermaye girişimlerine bağlı kalacak. Bununla beraber sermaye girişlerinin hükümetin 1996'daki finansman ihtiyacını karşılayacak seviyeye ulaşacağı umulmuyor. Dış borç artışı bir seçenek olacak. Bu şartlarda Beyrut Sermaye piyasasının 1995 sonlarında açılması dışarıdan sermaye çekmede önemli olabilir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo 65:

Lübnan'da Ekonomik Göstergeler	1990	1991	1992	1993	1994[a]	1995[a]
Piyasa Fiyatları ile GSMH[b] (milyon $)	2,838	4,451	5,545	7,535	8,030	9,533
Reel GSMH'daki Artış (%)	-13.4	38.3	4.5	7.1	8.5	6.0
Tüketici Fiyatlarıyla Enflasyon (%)	115.0	35.0	13.0	18.0	12.0	14.0
Nüfus (Milyon)	2.74	2.78	2.84	2.90	3.40	3.55
İhracat (fob Milyon $)	496	750	987	1.129	1.160[c]	1.250
İthalat (cif Milyon $)	2.529	3.747	4.309	4.889	5.800[c]	6.500
Altın Hariç Rezervler (Aralık/Milyon $)	6.233	1.236.7	1.167.7	2.260.3	3.884.2	3.110.0
Toplam Dış Borç (Milyon $)	1.783	1.560	1.812	2.100	2.700	3.00
Kur D. Oranı (ort. £:$)	695.1	928.2	1.713.0	1.741.9	1.680.1	1.622.0

a EIU tahminleri b IMF verileri c Banque Audi tahminleri

Kaynak: The Economist Entelligence Unite, World Outlook, 1996, s.226.

Tablo 66:

Lübnan Ekonomisindeki Tahmini Özetler	1993[a]	1994[b]	1995[b]	1996[c]
Reel GSMH'deki Artış (%)	7.1	8.5	6.0	8.5
Tüketici Fiyatları % değişim	18.0	12.0	14.0	14.0
İhracat (fob Milyon $)	1.229	1.160d	1.250	1.450
İthalat (cif Milyon $)	4.889	5.800d	6.500	7.500

a Reel b EIU tahminleri c EIU tahminleri d Banque Audi tahminleri

Kaynak: The Economist Entelligence Unite, World Outlook, 1996, s.227.

İnşaat Sektörü

Savaştan sonra toplam binaların % 35'inin yeniden inşa edilmesi, % 15'inin kapsamlı bir şekilde onarılması gerektiği ortaya çıkmıştır. Hasara uğrayan binalar arasında hastaneler, okullar, ticari işyerleri bulunmaktadır.

Savaşın 1990 yılında sona ermesinden sonra büyük bir inşaat hamlesi başlatılmıştır, ancak çalışmalar sınırlı kaynaklar ve dış yardımlarla yürütülmektedir.

Finansman/Enflasyon

Devlet gelirlerinin ana kaynağı geleneksel olarak, gümrük vergileridir. Ancak

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ülkedeki istikrarsız durum nedeni ile toplanan vergiler gderek azalmıştır. Devlet harcamalarındaki açık, merkez bankasından borçlanma ve hazine bonolarının ticari bankalara satılması suretiyle karşılanmaktadır.

Lübnan poundunda 1983'ten 1993'e kadar önemli ölçüde devaluasyon yapılmıştır. Yabancı paralara karşısındaki değeri düşmüştür (Aralık itibariyle):

	1975	1988	1989	1990	1991	1992	1993
1 ABD $	2.5 L£	503 L£	505 L£	842 L£	879L£	1.838 L£	1.711 L£

Lübnan ekonomisi 1991'den bu yana ortalama % 6 oranında büyümektedir. Enflasyon oranı 1992'de % 100'ün üzerindeyken bugün % 10'ların altına düşmüştür. Lübnan poundu/Amerikan doları kuru 1992'den beri yatırımcılara güven verecek şekilde sabittir. Hükümet oldukça hırslı bir yeniden yapılanma programı takip etmektedir. Buna bağlı olarak bütçe açığı ve borçlanma her zamankinden daha hızlıdır.

Nominal GSMH, 1992/1997 L£ 000 milyon

	1997	1996	1995	1994	1993	1992
Nominal GSMH	23.840	20.552	18.028	15.305	13.122	9.449
Bütçe açığı	2.300	3.692	2.823	2.963	1.162	1.081
GSMH'nin yüzdesi olarak açık	9.65	17.96	15.66	19.36	8.86	11.38
Kamu borçlanması	82.22	78.15	63.07	52.16	37.84	46.14

Döviz kuru (Aralık itibariyle) : 1 $= 1.552.0 L£ 1996
1.595.8 L£ 1995
1.647.1 L£ 1994
1.713.2 L£ 1993
1.850.6 L£ 1992

İmalat Sanayi

Ortadoğu ölçüleri gözönünde bulundurulduğunda Lübnan endüstrileşmiş sayılmaktadır. 1975 yılında giyim, tekstil ve deri imalathaneleri toplam işletmelerin % 39'unu oluşturmakta ve bunları ahşap mobilya ve yiyecek içecek imalatçıları izlemekteydi. Son yıllarda süt işleme, kağıt, kozmetik ve ilaç, güneş enerjisi, alüminyum, deterjan, teneke kutu, araba aküleri, süper fosfat konularında üretim alanları açılmıştır. Çimento da imalat sanayi için önemli bir üründür.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo 67: Lübnan'ın Sayayi Ürünleri İhracatı/1992

Sanayi Ürünleri	1000 L£
Giyim	72.704
Gıda ürünleri (kutulanmış dahil)	49.470
Mermer ve sıhhi tichizat	24.606
Kimyasal mineraller	23.860
Sanayi teçhizatı	18.882
Metal ürünleri	18.534
Elektrik ürünleri	17.316
Plastik ürünleri	16.936
İçecekler	11.808
Mücevherat	11.552
Kağıt ve kağıt ürünleri	9.701
Ayakkabılar	9.654
Alüminyum ürünleri	9.448
Mobilya	8.911
Mukavva ürünleri	8.256
Tekstil	7.130
Çimento	6.572

Kaynak: EIU-Economic Intelligence Unit, 1995-96 Country Profile

İşgücü

İstihdam şu anda Lübnan'ın önemli sorunlarından birini oluşturmaktadır. İç savaş dolayısıyla pek çok kişi ölmüş, sakatlanmış ya da ülkeyi terk etmiştir. Her sektörde önemli istihdam açıkları bulunmaktadır. Ancak çalışanlar önemli ölçüde bir enflasyon ile karşı karşıya bulunmakta, grevler ekonomik hayatın sıradan bir parçası durumunda bulunmaktadır.

Normal emeklilik yaşı 64'tür. Haftalık çalışma süresi 48 saattir. 1990 verileriyle asgari ücret 200.000 L£'dur.

İşçilerin de işverenlerin de sendika kurma hakları mevcuttur.

1990 verileriyle, iş gücü toplam nüfusun % 30'udur.

Dış Ticaret

Lübnan'ın komşu ülkelerle ticareti politik koşullara göre dalgalanma göstermektedir. Son yıllarda inşaat sektörüne yönelik ithalat artmıştır. Önemli ticari partnerleri Birleşik Arap Emirlikleri, İtalya, Suudi Arabistan, Fransa, Almanya, İsviçre, Kuveyt, Suriye, ABD, İngiltere ve Ürdün'dür.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Dış Ticaret Verileri

OECD Ülkeleriyle Olan Ticareti (Ocak-Aralık ortalamaları/ 1000 $)

Lübnan'a İhracat (fob)	İtalya 1995	Fransa 1995	ABD 1995	Almanya 1995	İngiltere 1997
Tahıl ve ürünleri	825	396	7.035	201	690
Tütün ve ürünleri	8	248	14.839	93	458
Tekstil lifleri-döküntüleri	70	26	95	278	77
Kimyasallar	4.436	9	1.545	4.762	5.216
Kauçuk ürünleri	301	102	307	244	329
Kağıt ve ürünleri	805	667	1.147	803	143
Tekstil ipliği ve ürünleri	3.447	2.018	804	655	301
Metalik olmayan mineral ür.	3.859	1.375	265	539	266
Demir, çelik	2.506	654	19	533	306
Demir dışı mineraller	697	464	49	104	88
Metal ürünleri	4.293	1.309	309	971	424
Makinalar-elektrikliler dahil	15.947	11.170	7.563	13.646	4.825
Ulaştırma araçları	2.229	3.040	4.717	9.947	2.404
Hazır giyim	5.319	4.489	503	1.147	251
Bilimsel araçlar-gereçler	1.301	1.216	730	1.156	1.151
Diğerleri dahil Toplam	73.811	51.366	48.043	42.607	23.849

Lübnan'dan İthalat (cif/1995)	İsviçre	Fransa	ABD	Almanya	İtalya
Meyve-sebze ürünleri	6	77	187	43	96
İşlenmemiş tütün	0	0	657	0	0
Kösele ve deriler	0	18	0	0	95
Yün ve diğer hayvan yünleri	0	22	0	0	0
Maden cevheri ve döküntüleri	0	25	9	191	597
Ham bitkisel-hayvansal yağlar	1	255	20	650	30
Tekstil ipliği ve ürünleri	2	127	7	11	35
Metalik olmayan mineral ürünler	2.489	1	140	2	0
Makinalar	38	229	73	68	116
Mücevherat	3.295	5	622	0	30
Diğerleri dahil Toplam	6.598	3.110	3.050	1.721	1.592

Temel İhraç malları-1996	Toplamın %'si
Kağıt ve ürünleri	32.6
Tekstil	9.1
Mücevher ve yarı kıymetli taşlar	8.1
Elektrikli mal ve makinalar	7.7
Bitkisel ürünler	7.4

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Temel İthal malları-1996	toplamın %'si
Elektrikli mal ve makinalar	17.7
Ulaştırma araçları	11.8
Metaller ve ürünleri	9.6
Mineral ürünler	8.6
Hazır gıda ürünleri	7.6

İhracat yaptığı ülkeler-1997	toplamın %'si
Birleşik A.E.	28.7
Suudi Arabistan	11.1
Suriye	8.4
Fransa	6.0
Kuveyt	3.9
ABD	3.7
Ürdün	3.6

İthalat Yaptığı Ülkeler-1997	toplamın %'si
İtalya	13.0
ABD	10.6
Almanya	8.4
Fransa	7.6
İsviçre	4.6
İngiltere	3.8
Suriye	3.2

Kaynak: The Economist Entelligence Unit, Country Report, 3rd quarter, 1997.

Türkiye'nin Lübnan İle Dış Ticareti (1000 $)

	1983	**%**	**1984**	**%**	**1985**	**%**	**1993**	**%**	**1994**	**%**	**1995**	**%**
a	1.511		2.386		1.096		6.576		6.851		19.969	
b	120.030	2.0	102.625	1.4	84.448	1.0	99.581	0.6	160.612	0.8	159.411	0.7
c	118.519		100.239		85.352		93.006		153.760		139.442	

a İthalat b İhracat c Dış Ticaret Dengesi

Kaynak: DİE, DPT, İSO Dergisi, Şubat 1997, Sayı 371, s.56.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yararlanılan Kaynaklar

Ahmet Varol, **İslam Ülkeleri Ansiklopedisi,** Vefa Yayıncılık, İstanbul, 1994.

Ramazan Özey, **Dünya Denkleminde Ortadoğu,** İstanbul, 1997.

Investors Guide, Chamber of Commerce and Industry, Beirut, Lebanon, 1994.

Lebanon Country Report 3rd quarter 1997, The Economist Intelligence Unit.

Doing Business in Lebanon, Chamber of Commerce and Industry Beirut, BDO Fiduciarire Du Moyen-Orient

Lübnan, Ürdün, İsmil, **İGME** İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Araştırma ve Geliştirme Daire Başkanlığı, Kasım 1995.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ

Genel Bilgi

Resmi Adı: Birleşik Arap Emirlikleri

Uluslararası Alfabetik Sıralama: UEA

Başkent: Abu Dabi

Devlet Başkanı: Başkan, Şeyh Zaid İbni al Naheyan (1971)

Hükümet Başkanı (Başbakan): Şeyh Maktum İbni Raşid Al Maktum (1990)

Resmi Yönetim Şekli: Konfederasyon, Çoğunlukla Monarşi

Nüfus (Milyon): 2.33(1995)

Yüzölçümü: 77.700 km2

Etnik Çoğunluk:Arap

Dil: Arapça

Din: Sünni İslam

Para Birimi: Dirhem(Dh)

Piyasa Fiyatları ile GSMH (Milyon Dh):145.0 (1995)

Reel GSMH Artışı (%): 1.0 (1995)

Tüketici Fiy. ile Enflasyon (%): 6.0(1995)

Toplam Dış Borçlar (Milyar$): 12.65(1995)

Ekonomik Durum

B.A.E'nin 1996'da ana politik endişesi, Korfez adaları Ebu Musa, Büyük Tunb adaları üzerinde İran'la münakaşasının kızışmasından kaçınmak olacak. Ekonomik refahları birbirlerine bağlı olduğu için iki tarafta münakaşayı kötüleştirmek istemiyor. Dubai'nin İran gazını satın alması muhtemeldir ve İran (re-export edilen mallar) için B.A.E'nin bir numaralı hedefi olarak kalacak. Asıl belirsizlik ABD olacak ki adalar konusunu İran'a karşı bir dış politika silahı olarak kullanabilir. Aynı zamanda Abu Dabi'nin hükümdarı olan yaşlı başkan Şeyh Zeyd El-Naheyan'ın sağlığında bir değişiklik olmasa 1996'da dahilde bir değişiklik ihtimali çok az. Sırada-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ki konu, büyük çapta şu an Abu Dabi'nin hükümdarlığı ve BAE başkanlığı teslim almaya hazırlanan Veliaht Prens Şeyh Khalifa'ya bağlı. Gerçi federasyon yapısı oldukça gevşek, yönetimdeki bir değişikliğin ülkenin politik yapısını değiştirmesi ihtimal dahilinde değil. Politik yapıda, diğer beş emirliğin açığını kapatan Abu Dabi ve Dubai belirleyici olacak.

Petrol sektörü ekonomide belirleyici olmaya devam edecek. Dubai yılda ortalama %20 büyüyen re-exportla bölgesel ticaret merkezi olarak ilerleyecek. Federasyonun petrol üretim kapasitesi şu anda 2.6 milyon varil/gün ve asıl petrol üreticisi emirlik Abu Dabi OPEC kotalarının acısını hissediyor. BAE 1995'te OPEC kotasını aştı ve fazla üretimin 1996'da devam etmesi muhtemeldir. Petrol ihracatında ki bir yükseliş ve ithalat artışındaki bir yavaşlama ticaret fazlasını arttıracaktır. Görülmez hesaplar (The invisibles account)olarak güçlükle ilerleyecek, cari hesap fazlası (The current account surplus)1996'da 1.77 milyarS da kalacak. Dolara bağlı olan Dirhem Yen'e göre değerlemede muvaffak olamazken enflasyon %5.7 yüksekliğinde kalacak. Bununla beraber, BAE ekonomisinde 1995'te ki %1'lik büyümeyi takiben reel olarak %1.5'lik büyüme tahmin ediliyor.

Tablo 68:

Ekonomik Göstergeleri	**1990**	**1991**	**1992**	**1993**	**1994**	**1995a**
Piyasa fiyatlarıyla						
GSMH (milyar Dh)	123.6	124.5	128.4	129.8	135.5	145.0
Reel GSMH Artışı %	12.0	-2.7	-0.2	-3.0	-0.6	1.0
Tüketici fiyatlarıyla						
Enflasyon %	8.0	3.0	3.5	4.2	5.0	6.0
Nüfus (Milyon)	1.84	1.91	2.01	2.15	2.25	2.35
İhracat FOB (milyar $)	21.65	22.75	24.27	25.65	25.28	27.76
İthalat FOB (milyar $)	10.80	12.50	15.83	17.85	19.85	21.05
Cari H.Denge (milyar $) **b**	5.08	2.17	3.37	0.95	0.45	1.77
Altın hariç rezervler (milyar $ Aralık itibariyle)	4.77	3.37	5.71	6.10	6.66	7.66
Toplam Dış Borçlar (milyar $)	11.05	10.16	10.80	10.84	11.94	12.65
Petrol üretimi (Günlük milyon/varil)	2.12	2.42	2.29	2.17	2.22	2.21
Kur D. Oranı (ort.Dh:$)	3.671	3.671	3.671	3.671	3.671	3.671

a: E.I.U. Tahminleri **b:** U.A.E. Merkez Bankası Verileri

Kaynak: The Economist Intelligence, Unit, (E.I.U), World outlook 1996, s.240.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo 69:

Ekonomideki Tahmini Özetler	1993a	1994b	1995b	1996c
Reel GSMH'daki artış (%)	-3.0	-0.6	1.0	1.5
Tüketici fiyatları ile Enf. (%)	4.2b	5.0	6.0	5.7
İhracat FOB (milyar %)	23.65	25.28	27.76	29.27
Petrol ihracatı (milyar %)	13.24	13.13	13.72	13.90
İthalat FOB (milyar %)	17.85	19.85	21.05	22.57
Cari H. Dengesi (milyar $)	0.95	0.45	1.77	1.77
Petrol Üretimi (Günlük milyon/varil)	2.17	2.22a	2.21	2.31

a: Fiili **b:** E.I.U. tahminleri **c:** E.I.U. tahminleri

Kaynak: E.I.U. World autlook 1996, s.240.

Tablo 70:

TÜRKİYE'NİN B.A.E. İLE DIŞ TİCARET DENGESİ (Bin Dolar)

a: İthalat **b:** İhracat **c:** Dış Ticaret Dengesi

B.A.E.	1983	%	1984	%	1985	%	1993	%	1994	%	1995	%
a					4.146		313.321	1.0	388.420	1.4	41.987	0.1
b	4.370	0.1	3.224		12.077	0.1	75.860	0.4	157.707	0.8	188.825	0.9
c	4.370		3.224		7.931		-237.462		-180.713		146.838	

Kaynak: D.İ.E, D.P.T. İ.S.O Dergisi, Şubat 1997, Sayı 371.s.56.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İSRAİL

Genel Bilgi

Resmi adı: İsrail Devleti

Coğrafi Konumu: Bir Batı Asya ülkesi olup, Akdeniz'in doğu kıyısında yer alır. Güneyinde Kızıldeniz, kuzeyinde Lübnan ve Suriye, doğusunda Ürdün, güneybatısında Mısır bulunur.

Yüzölçümü: 21.946 km²

Nüfusu: 5.544.700 (1995)

Nüfus Yoğunluğu: 246 kişi/km²

Yönetim Şekli: Parlamenter demokrasi

Başkent: Kudüs (Resmi başkenti). Tel Aviv, kültürel ve ticari etkinliklerin merkezidir.

Önemli şehirleri: Tel Aviv, Kudüs, Haifa, Celil, Ramallah, Gazze, Golan.

İklim: Akdeniz iklimi hakimdir.

Dil: İbranice (Hebrew, yeddish), Arapça ve İngilizce yaygın olarak kullanılır.

Din: Musevi (%82), Müslüman (%15), Nıntüsyan (%3).

GSMH: 73 Milyar $ (1994), 78 Milyar $ (1995)

Kişi Başına GSMH: 13.700 $ (1994), 15.600 $ (1995).

Büyüme Hızı: % 6.5 (1994), % 6.9 (1995).

Enflasyon Oranı: % 14.5 (1994), % 8.1 (1995).

Döviz Rezervi (altın hariç): 6.80 Milyar % (1995)

İşsizlik Oranı: % 11 (1994), % 6.3 (1995)

Para Birimi: Yeniisrail Şekeli (Niş)

1 ABD $ = 3.08 Şekeli (1996).

Kaynak: EIU, İsrael Country Report, 1996.

Nüfus ve Demografik Yapı

İsrail nüfusunun büyük çoğunluğunu dışarıdan göç edenler oluşturduğu için etnik açıdan oldukça çeşitliliğe sahiptir. Bazı yıllar yıllık % 58'lere varan nüfus artışının sebebi ise bu göçlerdir. İsrail Devletinin kurulduğu tarihte toplam nüfus 786.000 kişi iken, 1995 yılında toplam nüfus 5.615.000 olmuş ve ülkenin kuruluşundan 1995 yılı ortasına kadar yaklaşık 2.5 milyon göçmen ülkeye giriş yapmıştır (1).

Göçlerin büyük bir kısmı İsrail devletinin ilk kuruluş yıllarında çoğunlukla Doğu Avrupa ülkeleri ve komşu Arap ülkelerinden olmuştur. İkinci büyük göç dalgası 1955-57 ve üçüncü göç ise 1961-64 yılları arasında gerçekleşmiştir. 1989 yılının son-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

larından itibaren Doğu Avrupa ülkelerinden İsrail'e göç tekrar hızlanmıştır. Son yıllarda göçmen sayısında büyük azalma olmuştur. Bunun sebebi, İsrail ve çevresinin sıcak çatışmaların odak noktası olduğu söylenebilir.

Nüfusun Etnik Dağılımı

Etnik nüfusun çoğunluğunu Yahudi nüfusu oluşturmaktadır. 1995 yılı itibariyle toplam nüfusun % 81'ini Yahudiler, % 14.5'ini Müslümanlar, % 2.9'unu Hıristiyanlar ve % 1.7'sini Dürziler oluşturmaktadır.

Yahudiler arasındaki dinsel gruplar ise Aşkenaziler ve Sefardiler'dir. Müslümanların çoğu Sünni ve Araplardan oluşur ve İsrail'de en büyük etnik grubu oluşturur. Rum-Ortodoks ve Rum-Katolik kiliselerine bağlı bulunan Hıristiyanlarlar da büyük bir cemaati oluşturmaktadır.

Sosyal Yaşayış

İsrail'de son yıllarda özellikle 1995 yılı itibariyle ülke nüfusunun % 91'i şehirlerde yaşamaktadır. Nüfusun yoğun olduğu başlıca şehirlerde toplam nüfusun % 10.5'ini barındıran Kudüs, % 6.3'ünü Tel Aviv ve Yafa, % 4.5'i ise Hayfa'da bulunmaktadır.

Ülke nüfusunun % 9'u kırsal alanlarda yaşamaktadır. Kırsal alanlardaki nüfusun yaklaşık 1/6'sı Araplar ve Dürzilerden oluşmaktadır.

Kibbutzlar ve Moshowlar

Bunlar İsrail'de iki yerleşim birimidir. Yahudilerin kollektif çalışma ilkesi doğrultusunda gelir ve giderlerin ortak kullanımı ilkesine dayanan ve bireysel mülkiyetin olmadığı kendi üyelerinin oluşturduğu bir idare heyeti tarafından özerk yönetim şekline dayanan Kubbutzlar, 1995 yılı itibariyle ülke nüfusnu % 2.7'sini kapsamaktadır.

Moshawlar ise, Kibbutzların tersine herkesin kendi çiftliğinin tarımsal arazisinin bulunduğu ve herkesin kendi geçimini sağladığı merkezlerdir. Bunlar İsrail'de ülke nüfusunun % 3.6'sını kapsamaktadır (2).

Okuryazarlık Oranı

İsrail'de okuryazarlık oranı % 95'in üstünde olduğu ve 1995 yılı itibariyle nüfusun % 16.9'u ilk ve ortaöğretime, % 26'sı lise, % 11.3'ü üniversite ve % 19.6'sı ise lisansüstü eğitime sahiptir.

Tarihi Yapısı

Yahudilerin Filistin'de bir devlet kurmalarına ilişkin ilk çalışmalar Yahudi toplumun dağıtıldığı MS 132-135 yıllarına kadar gitmektedir. Bu dönemde Evrensel Yahudi Birliği tarafından yeniden bir Yahudi köylü sınıfı kurulması doğrultusunda Fi-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

listin'de tarım kolonileri kurulmuş ve bu hareket, 19. yüzyılda Orta Avrupa ve Doğu Avrupa'da Yahudi hareketinin doğmasına neden olmuştur. 19. yüzyılın basında Odessa'da kurulan Hovevei Ziyon (Ziyonu Sevenler) isimli teşkilatın gelişmesiyle ve girişimiyle 1882 yılında Filistin'de ilk Rus-Yahudi kabileleri ile birlikte Yahudi yerleşimi başlamıştır.

Avusturyalı gazeteci Theodor Herzl'in girişimiyle İsviçre'nin Basel şehrinde ilk Yahudi kongresi toplanmıştır. Bu kongrede alınan kararlar gereğince bütün Yahudilerin Filistin'de toplanarak eski Yahudi devletinin tekrar kurulması olarak tanımlanan Siyonizm, Yahudi hareketinin temel ilkesi olmuştur. Bunun için gerekli finansman ihtiyacını karşılamak üzere Yahudi Milli Bankası ile Yahudi Milli Fonu kurulmuştur. Daha sonra Doğu Avrupa ve Rusya'da yaşamak istemeyen Yahudiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun müsadesi ile Filistin'e göç etmeye başlamışlardır. Rus Devrimi sonucunda Yahudilere baskıların artmasıyla (1905) göçmen sayısı 9000'e ulaşmıştır (3).

Kutsal topraklar üzerinde bir Yahudi devletini kurulmasını öngören Balfour Bildirisi ise 2 Kasım 1917 tarihinde kaubul edilmiş; I. Dünya savaşından yenilgi ile çıkan Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimi altındaki Arap vilayetlerinin İngiliz Mandası altına girmesiyle geçici bağımsızlık hakkını öngören 1919 Haziran tarihli Milletler Cemiyeti Sözleşmesi, Yahudi Birliği açısından önemlidir. İngiltere, Milletler Cemiyeti sözleşmesine bağlı olarak 1921 yılı Eylül ayında Filistin'de Yahudi-Arap Devleti'ni öngören bir sözleşme yayınlamıştır. Ancak, bu önerilerin Araplar tarafından tepki ile karşılanması üzerine 1922 yılında Milletler Cemiyeti, Filistin'in İngiliz Manda Yönetimi altında olduğunu belirten başka bir Bildirge yayınlamıştır. Bildirgenin yayınından sonra Yahudi göçü artmasıyla birlikte Yahudi-Arap çatışması giderek şiddetlenmiştir.

İngiltere II. Dünya Savaşı öncesinde, Filistin'in bölünmesinden vazgeçtiğini belirterek 10 yıl içerisinde bağımsız bir Filistin Devletinin kurulmasını, Arap ve Yahudilerin geçiş dönemi içinde paylarının artırılmasını, Yahudi göçünü de beş yıl dondurulmasını sonradan da tamamen göçün durdurulmasını öngören bir rapor hazırlamıştır. Bu rapor her iki tarafın tepkisine yol açmıştır. Rapor II. Dünya Savaşının çıkmasıyla uygulama imkanı kalmamıştır. Aynı dönemlerde Nazi Almanyası Yahudilere baskısı sonucunda Filistin'e Yahudi göçü hızlanmıştır.

II. Dünya savaşı sonucunda BM Genel Kurulu kutsal toprakların Arap ve Yahudilerce iki devlete bölünmesini ve Kudüs'ün uluslararası bir statüye kazandırılmasını kararlaştırmıştır. Karar Araplar tarafından kabul edilmemesi neticesinde bölgede iç savaşı başlatmıştır. Yahudilerce kurulan David Ben Gurion Komitesi, İngiliz Manda İdaresinin sona ermesinden kısa bir süre sonra 14 Mayıs 1948'de İsrail devletinin bağımsızlığını ilan etmiştir. Ben Gurion başkanlığında geçici bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hükümet kurulmuştur. Yapılan ilk seçimlerde İsrail Sosyalis Partisi Mecliste (Knesset'te) çoğunluğu almış ve ilk olarak, vatandaş yasasını çıkarmış ardından Kudüs'ü başşehir ilan etmiştir.

İsrail Devleti kurulduktan sonra devam eden ve zaman zaman şiddetlenen Arap-İsrail çatışması son zamanlara kadar sürmüştür. Bunlardan en önemlisi 1967 savaşıdır. 19732 yılında Suriye'nin Golan'ı Mısır'ın Süveyş Kanalını geçmesiyle başlayan ve Ürdün, Irak, Cezayir'in de katılımıyla şiddetlenen Kibur Savaşının ardından İsrail-Arap Barış süreci başlamıştır.

İsrail Begin Hükümeti ile Mısır Devlet BAşkanı Enver Sedat arasında Kasım 1977'de başlayan barış görüşmeleri, 1979 tarihli Camp Davit Anlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Bu anlaşmaya göre İsrail Sina Yarımadasından 1982'ye kadar çekilecektir. Aynı anda da Mısır'ın İsrail sınırındaki kuvvetlerini çekecektir.

1988 tarihli Arap-Filistin Ulusal Konseyi, İsrail Devleti ile barış görüşmelerini öngören ve iki ülke arasındaki ateş hattının azaltılarak 1967 ve 1973 tarihli Arap-İsrail gerginliğinin giderilmesi ile ilgili BM kararlarını kabul etmişlerdir. Ekim 1981'de ABD'nin öncülüğünde İsrail-Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistin'den temsilcilerin katılımı ile Madrid Barış Konferansı gerçekleştirilmiştir. Bu konferansın ardında ikili barış görüşmelerine devam edilmiştir. Görüşmelerin ardından, Ekim 1994'te İsrail ve Ürdün arasında barış anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile her iki tarafın da Ürdün Vadisi ile Kızıldeniz yakınındaki Akabe-Elyat bölgelerinin işbirliği içinde kalkındırılması kararlaştırılmıştır.

Körfez İşbirliği Konseyi İsrail firmaları ile ticaretin yapılmasını engelleyen boykotu Ekim 1994'te kaldırmışlardır. Ardından Mısır, Ürdün, Fas ve Tunus İsrail ile direkt ticaret bağlantıları kurmuşlardır. İsrail seneler sonra, 1994 Ekim ayında Kazablanka'da, 1995'te Amman'da iki bölgesel toplantıya katılmıştır.

Filistin-İsrail ilişkilerinde zaman zaman yaşanan olumsuz gelişmelere rağmen barış süreci içine girilmiştir. Bunun sonucunda Filistin Lideri Yaser Arafat yıllar sonra Filistin'e dönmüştür. Eriha ve Gazze Bölgesinde Filistin Özerk İdarisi'nin kurulmasından bir yıl sonra Ekim 1995'te İsrail ve Filistin arasında uyum sürecinin ikinci aşamasının başlatılmasına ilişkin anlaşma imzalanmıştır. Böylece Batı Şeria'da Filistinlilere tam yetki verilmiştir. Filistin Konseyi kurularak Filistin Devlet başkanlığı seçimleri yapılmış ve devlet başkanlığına Yaser Arafat seçilmiştir. İsrail Hükümetinin kararı ile Filistinlilere ait yerleşim alanlarına İsrailllilerin yerleşmek istemesi bölgede yeni gerginliklere yol açmıştır. Dolayısıyla Barış süreci zaman zaman kesintiye uğramaktadır (4).

Ekonomik Yapı

İsrail karma ekonomik yapıya sahiptir. Belli sektörlerde de devlet kontrolü al-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tındadır. Buna rağmen birçok özsel kuruluşlar olmasına rağmen, devlet iktisadi kuruluşları ekonomi içinde ağırlıktadır. Tarım kesimi kooperatifler aracılığıylaörgütlenmiştir. Büyük bir bilgi birikimine sahip olan İsrail'de üretim kesimlerinde ve hizmetlerde en fazla paya sahiptir. Aşağıdaki tabloda bu durum şöyle gerçekleşmiştir:

Tablo 71: GSMH'nin Sektörel Dağılımı (1993)

Sektörler ve İktisadi Faaliyetler	Top. İçerisindeki Payı
Tarım	2.4
Sanayi	21.5
İnşaat	8.9
Ulaştırma, depolama, komünikasyon	7.8
Ticaret, oteller	11.3
Konut	7.1
Finansal hizmetler	18.2
Kamu, özel hizmetler	26.8
Ödenmemiş banka kredi borcu, sübvnasiyonlar	-4.1
Toplam	100

Kaynak: Economist Intelligence Unit, Country Reoprt, Israel Occupied Territories, 4th Quarter, 1996.

Yukarıdaki tablodan da görüleceği gibi % 16.8 ile kamu ve özel hizmetler İsrail ekonomisnde önde gelmektedir. Daha sonra % 21.5 ile sanayi sektörü gelmektedir. Tarım ise İsrail'de en düşük sektör içindeki payı alır.

GSMH'nin bileşimine bakıldığında ise 1995 yılı itibariyle şöyledir:

Tablo 72:

GSMH'nin Bileşimi (1995)	Toplam içindeki % payı
Özel tüketim harcamaları	61.7
Kamu harcamaları	29.2
G.Safi sermaye oluşumu	24.1
Stoklardaki gelişim	1.3
Mal ve hizmet ihracı	32.2
mal ve hizmet ithali	-49.4
Piyasa fiyatlarıyal GSMH	100.0

Kaynak: Economist Intelligence Unit, Country Report, Israel Occupied Territories, 4th Quarter, 1996.

Yukarıdaki GSMH'nin bileşimi tablosundan da anlaşılacağı gibi harcamlar yönünden İsrail ekonomisi, % 61.7 ile özel tüketim harcamlarını, % 32.2 ile mal ve hizmet ihracatını, % 29.2 ela kamu harcamaları dikkat çekmektedird. Bu da İsrail

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ekonomisinde kamu teşebbüsünün payının yüksek olmasından kaynaklandığını göstermektedir. Ayrıca, mal ve hizmet ithalatı, GSMH bileşimi içindeki payı bayağı yüksek olup, % -49.4 gibi bir paya sahiptir.

İsralil ekonomisi, ülkeye yabancı sermaye çekmesi yönünden etki politika izlemektedir. Ülkeye doğrudan yabancı sermaye yanı sıra kısa vadeli sermaye girislerine ve portföy yatırımlarına da önem verilmektedir.

Yukarıdaki GSMH'nın birleşimi tablodan da anlaşılacağı gibi, harcamalar yönünden İsrail ekonomisi, % 61.7 ile özel tüketim harcamalarını, % 32.2 ile mal ve hizmet ihracatını, % 29.2 ile Kamu harcamaları dikkat çekmektedir. Bu da İsrail Ekonomisinde Kamu teşebbüslerinin payının yüksek olmasından kaynaklandığını göstermektedir. Ayrıca, Mal ve hizmet ithalatı, GSMH bileşimi içindeki payı bayağı yüksek olup, % - 49.4 gibi bir paya sahiptir.

İsrail Ekonomisi, ülkeye yabancı sermaye çekmesi yönünden etkin politika izlemektedir. Ülkeye doğrudan yabancı sermaye yanı sıra kısa vadeli sermaye girislerine ve portföy yatırımlarına da önem verilmektedir.

İsrail Devleti kuruluşundan bu yana süre gelen çalışmalar genel ekonomik yapıyı olumsuz yönde etkilediği söylenebilir. İsrail Devletinin kurulmasıyla birlikte bölgede hakim olan savaş ve çatışmalar neticesinde askeri harcamaların bütçe içindeki yükü, 1978 yılında GSMH 'ın 1/4' üne, dış borç ödemeleri ise bütçenin 1/3' üne ulaşmıştır (6). 1978 yılındaki enflasyon oranı % 42.5 iken, bu oran 1980 yılında % 133'e ulaşmıştır. Devamlı artan enflasyon karşısında para birimi değiştirilmiş. Yeni İsrail Şhekel'ine geçilmiştir. Uygulanan heterodoks politikalar nedeniyle işgücü piyasasında bozulmaları önlemekle birlikte Makro ekonomik alanda ciddi dengesizlikler yaşanmıştır. Ulusal paranın aşırı değerlendirilmesi üzerine 1983 Ağustos ayında % 7.5 oranında devalüasyon yapılmıştır. 1983'de devalüasyon, belirli sübvansiyonları kaldırılmasından dolayı yıllık enflasyon oranı % 500'e ulaşmıştır. Ekonomideki bu olumsuzlukları ortadan kaldırmak için 1985'de İstikrar Politikası uygulanmıştır (7).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo 73: GAYRİSAFİ MİLLİ HASILA (GSMH)

Temel Ekonomik Göstergeler (Milyon $)

	1991	1992	1993	1994	1995
Piyasa fiyatlarıyla GSMH (Milyar Yeni İsrail Şhekeli)	135.6	161.3	184.1	225.1	261.1
Reel GSMH Artışı (%)	6.2	6.6	3.4	6.5	7.1
Tüketici fiyatlarıyla Enflasyon (%)	18.0	9.4	11.3	12.3	10.1
Nüfus (Milyon)	5.1	5.2	5.3	5.5	5.6
İhracat fob (Milyon $)[a]	11.219	12.429	14.804	16.652	19.911
İthalat cif (Milyon $)[a]	16.697	18.564	20.380	22.538	26.768
Cari Açık (Milyar $)	- 0.3	0.1	- 1.4	- 2.5	- 4.1
Altın hariç Rezevler (milyar $)	6.28	5.13	6.30	6.80	9.0
Dış borçlar (Milyar$)[b]	25.2	24.2	26.5	28.0	32.1
Döviz Kuru-İsrail Şhekeli($)	2.279	2.459	2.833	3.018	3.011

a Tahmini Veriler

b İsrail Merkez Bankasının dış rezevleri hariç tutulmuştur.

Kaynak: Economist Intelligence Unit (E.I.U), Israel Country Report , 2nd Quarter 1996.

İsrail'de son yıllarda uygulanan 1985 istikrar paketi ile ekonomide olumlu gelişmeler görülmüştür. Bunun en güzel uygulaması enflasyon üzerinde olmuştur. 1983 yılında % 500 olan enflasyon 1990 yılından itibaren düşüşe geçmiştir. Bu yılda tüketici fiyatlarıyla enflasyon % 18'e düşmüştür. Ancak 1989 yılında İsrail'in işgal altındaki topraklarda başlayan intifada hareketinin etkisiyle, aynı yıl GSMH'deki artış % 1 olmuştur. Aynı yıllarda Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte İsrail'e Yahudi göçü hızlanmış ve 1989-90'da bu 700.000'i geçmiştir. Bu göç İsrail'de sosyal istikrarsızlıklara neden olabilmiştir. Bunun neticesinde 1992 yılında issizlik % 11'e ulaşmıştır. Bunun ekonomi üzerindeki etkilerini azaltmak için ABD'den 10 milyar $ dış yardım alınarak yukarıdaki olumsuzlukların ekonomi üzerindeki etkileri giderilmeye çalışılmıştır.

Sosyal bakımdan İsrail'e gelen dış göçler, yerlesik olanlarla aralarındaki uyum bozukluklarından dolayı, bazı Yahudi göçmenler toplum tarafından dışlanmaktadır. Bu da istikrarsızlıklara neden olmaktadır.

Yukarıdaki tablodaki temel ekonomik göstergelere bakıldığında İsrail'de 1991-1995 yıllarındaki GSMH'deki artış % 52 olarak gerçekleşmiştir. Kişi başına ortalama milli gelir ise % 2-3 artmıştır. Reel sektörün üretim artısı ise aynı dönemde % 47 artış olmuştur. İsrail'deki işgal altındaki toprakların kapatılmasıyla GSMH'de %

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

3.4 oranında bir artış olmuştur. 1996 yılı itibariyle GSMH'deki artış % 4 olarak gerçekleşebilecektir.

Yine yukarıdaki tablodan görüldüğü gibi 1991-1995 yılları arasında ihracat artmıştır. 1991'de 11.219 Milyar $ olarak greçekleşmiştir. Aynı dönemde ithalattaki durum ise 1991'de 16.697 Milyar $ olan ithalat, 1995 yılında 26.768 Milyar $ olark gerçekleşmiştir. 1991-1995 yılı artalama ithalat artışı $ 62 olarak gerçekleşmiştir. Ancak dış ticaret açığı gidera büyümektedir. Bu açık 1995 yılında -4.1 Milyar $ olarak gerçekleşmiştir.

Yabancı sermaye yatırımları bakımından İsrail son yıllarda önemli gelişmeler göstermektedir. Yabancı sermaye akışı bakımında 1992'de 158 Milyon $, 1993'te 361 Milyon $, 1994'te 506 Milyon $ ve 1995 yılında ise 1.569 Milyon $ olarak gerçekleşmiştir.

Finansal yatırım bakımından 1992 yılında -35 Milyon ; olarak gerçekleşmiş 1993'te 176 Milyon $, 1994'te 183 Milyon $ ve 1995 yılında ise 393 Milyon $ olarak gerçekleşmiştir.

Reel yatırım bakımında 1992'de 193, 1993'te 185, 1994'te 323 ve 1995'te 1.176 Milyon $ olarak greçekleşmiştir (8).

Ekonomik Reformlar

İsrail'de ekonomik reformlara 1985 yılında uygulamaya konulan istikrar programları ile başlandığı söylenebilir. Ekonomik reformları şöyle sıralanabilir: Bunlar, Sermaye piyasası reformu, özelleştirme, döviz kuru poltikası olarak sıralanabilir.

İşgücü ve İstihdam

İsrail'de işgücü piyasası bakımından son derece avantajlıdır. Bu ülkede çoğu eğitim görmüştür. 1980'li yılların sonlarından itibaren, Sovyetler'den gelen yüksek eğitimli ve mesleki tecrübe sahip göçmenlerin İsrail işgücü piyasasında yoğun bir talep ile karşı karşıyadır. 1991 yıllarının sonlarından itibaren İsrail'de ileri teknoloji kullanımı ile yeni iş alanları değişmeye başlamıştır.

İsrail'de işgücü, 1990 yılında % 2.9, 1991 yılında % 7.3, 1992 yılında % 49 oranında artış göstermiştir. İşgücü kapasitesindeki bu artışa paralel olarak toplam istihdam 1990, 1991 ve 1992 yıllarında sırasıyla % 2.1, % 6.1 ve % 4.2 oranında artış göstermektedir. İşsizlik oranı ise 1989 yılı sonunda % 9'dan 1992 yılı sonunda % 11.5'e çıkmıştır. Ancak bu tarihte başta inşaat sektörü olmak üzere sınai yatırımlarındaki artış ile birlikte 1993 yılında % 4.8 işgücü artışına paralel olarak istihdam oranı da % 6.1 artmıştır. 1995 yılı itibariyle istihdam % 26.5 olarak gerçekleşirken işsizlik oranı % 6.3'e düşmüştür (9).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo 74: 1995 Yılı İtibariyle İşgücünün Sektörel Dağılımı (1000 kişi)

Sektörler	% Dağılımı	Çalışanların Sayısı
Tarım ve Hayvancılık	2.9	97.2
İmalat Sanayi ve Madencilik	20.7	404.6
Elektrik ve Su	1.0	19.2
İnşaat	7.2	140.9
Ticaret, Motorlu Araçlar ve Ekipmanların Onarımı Oteller ve Restoranlar	12.7	248.8
Ulaştırma, Depolama, Komünikasyon	5.9	115.0
Ticarei Hizmetler	9.0	176.3
Kamu Yönetim	5.5	107.4
Eğitim	12.1	235.9
Kişisel Hizmetler	1.7	47.2
Toplam	100	1.968.0

Kaynak: Statistics Abstracta of İsrael, 1996, Jerusalem: Central Bureau of Statistics.

Yukarıdaki tabloda görüleceği gibi 1995 yılı itibariyle işgücünün sektörlere göre % dağılımında, madencilik ve imalat sanayi % 20.7 ile ilk sırada görülürken, aynı yıl ve aynı sektör dallarında toplam çalışan işgücü sayısı ise 404.6 bin kiş ile de ilk sırayı almıştır. Yine aynı yıl içinde kamu hizmetlerinde çalışanlar 264.9 kişi çalışırken bu oran % 13.5 olmuştur. Daha sonra 248.8 bin kişi ticaret, motorlu araç ve ekipmanların onarımında çalışırken yüzde dağılımı da % 12.7 olmuştur. Eğitim sektöründe çalışan 235.9 bin kişiden % 12.1 işgücünden pay almıştır.

Dolayısıyla çalışanların toplam olarak 1.968.000 kişi bu sektörlerde çalışırken toplam nüfusun 1995 yılındaki oranı ise % 2.9 kişi İsrail'de istihdam edilmektedir. Toplam işgücünün 1.131.8 bin kişisi erkek 836.200'ünü ise kadınlar oluşturmaktadır.

Ücretler

İsrail'de reel ücretler, enflasyonun ve bütçe açıklarının kısılması doğrultusunda ücret ve fiyat ayarlamalarını içeren politikaların yanı sıra işgücü piyasasındaki gelişmelerden de yoğun göçmen girişinden oldukça etkilenmektedir. İşgücü artışına paralel olark yoğun bir işsizliğin yaşandığı 1990-1992 döneminde reel ücreler 1990-1991 yıllarında % 1 ve % 1.7 oranında düşerken, verimlilik ise tersine % 5.8 ve % 21 oranında artış göstermiştir. Birim işgücü maliyeti ise, sırasıyla; % 2.5 ve %

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

5.9 oranında düşüş göstermiştir. 1994 yılında işsizlik oranındaki düşme ile birlikte reel ücretler % 2.6 artış göstermiştir.

Ücretlerde yaşanan bu artış, eğilimi, yatırım artışı ile birlikte istihdamın olanaklarının artamasını yanı sıra kamu kesiminde % 10.1'lik artışı öngören geniş kapsamlı ücret ayarlamalarının da bir neticesidir.

Kamu kesimi ücret artışlarının temelinde 1993 yılının ikinci yarısından itibaren sürdürülen ve yüksek ücret artışlarına yönelik işçi sendikaları ile hükümet arasında yapılan anlaşmalar yatmaktadır. Bu anlaşmalar neticesinde reel ücretler 1994-1995 döneminde % 15 artış göstermiştir. Aynı artış eğilimi 1996 yılında da göstermiştir (10).

Tablo 75: Ortalama Ücretlerin 1995 yılı İtibariyle Sektörel Dağılımı

Sektörler	Aylık Ücret (1995/Nis)	Çalışan Sayısı (1000 kişi)	Toplam Aylık ücret (Milyon Nis)
Tarım, hayvancılık	4.355	2.039.0	8.872.2
İmalat sanayi, madencilik	5.133	359.3	1.837.3
Elektrik ve su	9.150	18.2	167.0
İnşaat	3.950	139.8	552.2
Ticaret motorlu araç ve ekipmanların onarımı	4.127	236.3	975.0
Oteller ve restoranlar	2.364	97.3	206.3
Ulaştırma, depolama komünikasyon	5.955	103.9	621.3
Bankacılık, sigorta ve diğer finansal hizmetler	4.175	66.7	4.785
Ticari hizmetler	3.477	295.3	102.6
Kamu Yönetimi	6.055	131.9	798.8
Eğitim	3.770	246.4	929.0
Kamu hizmetleri	4.178	189.3	791.1
Kişisel hizmetler	3.381	99.2	335.1
Toplam	8.131.993	1.987.339	5.997.809

Kaynak: Statistics Abstracta of Israel, 1996, Jerusalem, Central Bureau of Statistics.

Yukarıdaki tablodan da görüleceği gibi 1995 yılı itibariyle aylık ücretlerdeki artış oranı % 88 ile bankacılık, sigortacılık ve diğer ihzmetler sektöründe gerekleşirken, bu sektörde 66.700 kişi çalışarak ilk sırayı alırken, % 74 ile kamu yönetimi çalışanları iknici sırayı alırken, bu sektörde çalışanlar 131.900 kişi çalışmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Daha sonra da % 73 ile imalat sanayi ve madencilikte aylık ücret alırken, bu sektörlerde de toplam 359.300 kişi çalışmaktadır. Bunları diğer aylık ücretler takip etmektedir.

Aynı yıl içinde tarım ve hayvancılık sektöründe çalışanların aylık ücret oranı ise % 54 olarak gerçekleşmiştir. Bu sektörde çalışanlar ise 2.039.000 kişi ile en fazla istihdamı oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu sektörde toplam aylık ücret olarak 8.872.2 (Milyon Nis) olmuştur. Özellikle İsrail'de tarım ve hayvancılığın kendisine has özelliği vardır.

Türkiye-İsrail Ticari İlişkileri

Türkiye-İsrail ilişkileri özellikle 1992 yılında itibaren olumlu gelişmeler izlemiştir. Bunun sonucunda Türkiye-İsrail dış ticaret hacmi 1993 yılında 201 milyon dolardan, 1995 yılında 406.3 milyon dolara ulaşmıştır.Aşağıdaki tabloda Türkiye ile Ticari ilişkileri şöyledir.

Tablo 76: Türkiye- İsrail Dış Ticareti (Milyon $)

Yıllar	Türkiye'nin ihracatı	Türkiye'nin ithalatı	Ticaret Hacmi	Ticaret Dengesi
1991	78.7	19.9	158.6	-1.2
1992	90.1	97.0	187.1	-6.9
1993	80.2	121.7	201.9	41.5
1994	178.0	125.8	303.8	52.2
1995	239.7	166.6	406.3	73.1

Kaynak: Türkiye- İsrail Serbest Ticaret Anlaşmasının Esasları, İstanbul Ticaret Odası Yay. No: 1996, 22/AB 6, S.16.

Türkiye'nin İsrail'e başlıca İhracat ürünleri şunlardır: Hayvan ve hayvan ürünleri, bitkisel ürünler, sebze ve meyvalar, kimyasallar, kozmetikler ve malzemeleri, plastik hammaddeleri ve ürünleri, deri, tekstil hammaddeleri, demir-çelik ürünleri, makinalar, elektronik aletler, elektrik malzemeleri. Başlıca ithal ürünlerimiz: Sebze ve meyvalar, kuru gıdalar, tohumlar, yemeklik yağlar, şekerli mamüller, konserveler, kimyasal maddeler, plastik eşyalar, oto lastiği, deri ürünleri, ahşap ürünleri, PVC ve benzeri ürünleri, mermer, inşaat malzemeleri-metaller, demir-çelik, alimünyum ürünleri, hırdavat, oto yedek parçası, elektrikli alet ve cihazlar, makinalardır.

TÜRKİYE- İSRAİL SERBEST TİCARET ANLAŞMASI

Türkiye ile İsrail arasında 14 Mart 1996 tarihinde imzalanan ve iki ülke arasında bir serbest ticaret alanı oluşturulmasını hedefleyen anlaşmaya ilişkin görüşmeler 1992 yılında başlatılmıştır. 1996 yılı başında yapılan müzakereler sonucu 2000 yılına kadar serbest ticaret alanı tesis edilmek üzerinde anlaşmaya varılmıştır.

Türkiye-İsrail Ticaret Anlaşmasının amaçları

- Avrupa Birliği'nin ortak ticaret politikasına uyum sağlanması

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

- Karşılıklı işbirliği
- Akdeniz bölgesinde işbirliğinin sağlanması
- Ticaretin artırılması

Türkiye-İsrail Ticaret Anlaşması ile Türkiye ve Filistin Devletleri arasında serbest ticaret imkanı doğacaktır. Özellikle, Filistin Bölgesinin imarında pay sahibi olmak isteyen müteahhitlik sektörümüzün ihtiyaçlarını Türkiye'den sağlanmasında STA'nın önemli katkıda bulunacağı düşünülmektedir (11).

Dipnotlar

1. Özlenen Sezer, H. Tülay Güzel, İsrail Etüdü, İstanbul Ticaret Odası, Yay No: 1997-22, s.5.

2. A.g.e. s.6.

3. Don Peretz, Zionizm and The State of Israel. The Middle East Today, 3. baskı, New York, 1978, s.255-315.
İsrail'in Gerçekleri, İsrail Enformasyon Merkezi, 1994.
Alar R. Taylor, İsrail'in Doğuşu, (çev. Mesut Karaşahan) Pınar Yay. No: 57, İstanbul, 1992, s.13-21.
Moshe Sevilla, Saharın, İsrail Ulusunun Tarihi, Yeruşalayım 1981, s.214-268.
Rona Turanlı, Özlenen Sezer, İsrail, İTO Yay No0 1993-37, İstanbul, s.9-11.

4. Özlenen Sezer, H. Tülay Güzel, İsrail Etüdü, a.g.e. s.8-11.

5. EIU, Country Report, İsrael Occupied Territories, 4th Quarter, 1996.

Kaynaklar

Özlenen Sezer, H. Tülay Güzel, İsrail Etüdü, İstanbul Ticaret Odası, Yay No: 1997-22, s.5.
A.g.e. s.6.
Don Peretz, Zionizm and The State of Israel. The Middle East Today, 3. baskı, New York, 1978, s.255-315.
İsrail'in Gerçekleri, İsrail Enformasyon Merkezi, 1994.
Alar R. Taylor, İsrail'in Doğuşu, (Çev. Mesut Karaşahan) Pınar Yay. No: 57, İstanbul, 1992, s.13-21.
Moshe Sevilla, Saharın, İsrail Ulusunu Tarihi, Yeruşalayım 1981, s.214-268.
Rona Turanlı, Özlenen Sezer, İsrail, İTO Yay No0 1993-37, İstanbul, s.9-11.
EIU, Country Report, İsrael Occupied Territories, 4th Quarter, 1996.
EIU, Country Report, İsrael Occupied Territories, 2nd Quarter, 1996
The Israel Economy, Re-Investing Israel, Bank Hapoalim, 1996, Tel Aviv.
Statistics Abstract of Israil, 1996, Jarusalem: Central Bureüau of Statistics.
Türkiye-İsrail Serbest Ticaret Anlaşmasının Esasları, İTO Yay. No: 1996-22/AB6.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SUUDİ ARABİSTAN

Resmi Adı: Suudi Arabistan Krallığı
Uluslararası Sıralama: SU
Başkent: Riyad
Devlet Başkanı: Kral Fahd İbni Abd-Al-Aziz Al - Saud (1982)
İdare Şekli: Mutlak Monarşi
Nüfus: 17.115.728 (1990), 18.5 Milyon (1995)
Yüzölçümü: 2.272.929 km^2
Etnik Yapı: Arap
Dil: Arapça
Din: Sünni İslam
Para Birimi: Rial (R)
Bağımsızlık Günü: 23.09.1932
Gayri S.M.H. (Piyasa Fiyatları İle): 503.9 Milyar S,R (1995)
Reel GSMH Artış % : 1.5 (1995)
Enflasyon (Tük. fiy.) %: 5.5 (1995)

Tablo 77:

Ekonomik Göstergeler	1990	1991	1992	1993	1994	1995a
Piyasa fiyatları ile GSMH (SR Milyar)	392.0	492.0	466.4	468.3	470.8	503.9
Reel GSMH'deki Artış %	10.7	8.4	2.8	-0.6	0.0	1.5
Tüketici fiyatları ile enflasyon %	2.0	4.9	0.0	1.0	0.6	5.5
Nüfus (Milyon)b	15.45	15.99	16.90	17.40	17.95	18.50
İhracat (fob milyar $)	44.3	47.6	47.1	44.9	42.2	45.9
İthalat (fob milyar $)	21.5	26.0	30.2	25.9	21.5	23.5
Cari H. Dengesi (Milyar $)	-4.1	-27.6	-21.0	-14.2	-9.1	-7.2
Altın hariç kaynaklar (Aralık) (Milyar$)	11.67	11.67	5.94	7.45	7.38	9.50
Petrol Üretimi (Günlük milyar varil) c	6.46	8.23	8.41	8.14	8.10	8.20
Kur D. Oranı (ortalama; SR: $)	3.745	3.745	3.745	3.745	3.745	3.745

a: EIU Tahminleri
b: Suudi Arabistan Verilerine göre
c: Tarafsız bölge üretimi dahil
Kaynak, The Economist Intelligence Unit, World Outlook, 1996,s.234

Tablo 78: Suudi Arabistan Ekonomisindeki Tahmini Özetler

	1993a	1994a	1995 b	1996c
Reel GSMH'deki artış %	-0.6	0.0	1.5	1.8
Tüketici fiyatları ile Enf %	1.0	0.6	5.5	3.5
İhracat FOB (milyar $)	44.9	42.2	45.9	45.3
İthalat Fob (mlyar $)	25.9	21.5	23.3	25.6
Cari H. Dengesi (Milyar $)	-14.2	-9.1	-7.2	-9.2
Petrol üretimi (Milyar/varil/gün) c	8.14	8.10	8.20	8.51d

a : Reel b: E.I.U Tahminleri c: E.I.U Tahminleri d: Tarafsız bölge üretimi dahil
Kaynak, The Economis Intelligence Unite, World Outlook, 1996.s.235.

Tablo 79: Türkiye'nin Suudi Arabistan İle Dış Ticaret Dengesi (1000$)

a: İthalat b: İthracat c: Dış Ticaret Dengesi

	1983	%	1984	%	1985	%	1993	%	1994	%	1995	%
a	268.792	2.9	215.744	2.0	226.211	2.0	1499746	5.0	1228812	5.2	1386519	3.9
b.	364.707	6.3	378.037	5.2	430.123	5.4	652.365	4.2	609.395	3.3	470.019	2.2
c.	95.915		162.293		203.912		-847.381		-619.417		-914.500	

Kaynak, DİE, DPT
İSO Dergisi, Şubat 1997, Sayı; 371.s.56

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

KUVEYT

Resmi Adı: Kuveyt Devleti
Uluslararası alfabetik Sıra: KU
Başkenti: Kuveyt Şehri
Devlet Başkanı: Emir şeyh Jabir-al-Ahmad Al Sabah (1978)
Nüfus (Milyon): 1.67 (1995)
Etnik çoğunluk : Arap
Dil: Arapça
Din: Sunni İslam
Para Birimi: Kuveyt Dinarı
Yüzölçümü: 17.818 km^2
Piyasa fiyatı ile GSMH(Kd.Milyar) :7.65 (1995)
Reel GSMH Artış (%): 2.5 (1995)
Toplam Dış Borçlar (Milyar $): 8.16 (1995)

Genel Ekonomik Yapı

Kuveyt Hükümeti Irak'a karşı askeri yardım için ABD ve diğer batılı müttefiklerine bağlı kalacak,ve iç politikada otoriter olmaktan sakınacak, en azından Kuveyt vatandaşlarına göre öyle. Nisbeten açık politik sistem yoluyla teşvik edilen ikincisi, sunni parlamento yoluyla Emirin otokratik sitilini tasfiye etmeye ve yumuşamaya devam edecek. Dikkatlerini dağıtan tek şey ekonominin likiditesini yeniden canlandırmak olacaktı, fakat nisbeten cansız bir petrol piyasası en azından 1996' da, beklenmeyen bir şekilde yüzen sermaye girişleri meydana getirir. Ilımlı büyümeyi izleyen yıl ve devamlı bütçe açığı tahmin ediliyor. 1996'da, Kuveyt' in dış politikasında, düşman arap devletleriyle normal ilişkilerin yeniden kurulduğu görülecek, şimdi en çok dikkat çeken Ürdün ve Filistin Otoritesi ki, İsraille barış anlaşmalarının sağlam bir hal aldığı görülüyor. Kuveyt İran'la daha yakın ilişkiler geliştirmek isteyebilir fakat ABD destekli Oslo anlaşmalarına ve Kuveyt'in ABD'ye bağlılığına diğerlerinin reaksiyonu gösteriyor ki, ilişkiler mesafeli olacak, Kuveyt'in 1996 ekonomik politikasının, hükümetin deklare edilen, GSMH'nın%20-25'ine eşit olan büyük bütçe açığının boyutunu küçültmek amacını gerçekleştirilmesi ihtimal dahilinde değil.

Kuveyt önemli cari hesap fazlasından hoşlandığı sürece hükümetin bütçe açığını etkin muhafazasının maliyeti olmayacak, ve finansal zorlukların yokluğu durumunda mali yönünde çok ilerleme olması muhtemel değil. OPEC anlaşmalarıyla sınırlanan perol üretimi ve petrol fiyatları genel görünüşüne göre, ortalama olarak sınırlanan petrol fiyatları genel görünüşüne göre, ortalama olarak 1995' teki $17.1/varil den 1996 da $16/varile düşüş tahmin ediliyor, nisbeten durgun, Kuveyt ekonomisinde 1996 da cari hesap fazlasındaki az düşüşle, sadece ılımlı bir büyüme görülecek. Asıl finansal ödemesi1991' deki çekilmede alınan 5.5 milyar dolarlık ticari borç olduğu halde, 1996 dan sonra Kuveyt' in borçlarla ilgili göstergelerinin daha idare edilebilir seviyelere gelmesi de eklenir.

Tablo 80:

Ekonomik Göstergeler	**1990**	**1991**	**1992**	**1993**	**1994**	**1995a**
Piyasa fiy. ile GSMH (Kd. Milyar)	5.31	3.13	5.52	7.13	7.21	7.65
Reel GSMH'deki artış %	-35.0b	-40.0	75.0b	21.5a	4.0a	2.5
Tüketici fiy.ile enflasyon %	5.0b	24.6b	-3.0b	0.6a	1.0a	3.5
Nüfus (Milyon yıl oranı)	2.13	2.07	1.42	1.46	1.62	1.67
İhracat FOB (Milyar $)	6.99	1.08	6.55	10.16	11.15	12.51
İthalat FOB (Milyar $)	3.81	5.07	7.24	6.95	6.67	6.75
Cari H. dengesi (Milyar $)	3.89	-26.48	-0.47	2.16	3.03	4.55
Altın hariç rezevler (Milyar Aralık $)	1.95	3.41	5.15	4.21	3.50	3.70
Toplam dış borçlar (Milyar $)	11.03	12.35	11.41	10.88a	10.58a	8.16
Petrol Üretimi (Ort. milyon varil/gün)	2.04b	0.19b	1.05b	1.87b	2.04b	2.08b
Kur oranı (Ort. Kd. $)	0.293	0.284	0.293	0.302	0.298	0.301

a: E.I.U tahminleri
b: Tarafsız bölge verileri dahil
Kaynak: The Economist Intelligence Unit, World Outlook 1996, s.224.

Tablo 81: Kuveyt Ekonomisindeki Tahmini Özetler

	1993a	**1994a**	**1995b**	**1999c**
Reel GSMH'daki Artış %	1.87	2.04	2.08	2.17
Petrol ihraç gelirleri(Milyar$)	9.99	11.17	11.88	11.49
İhracat FOB (Milyar $)	10.16	11.15	12.51	12.27
İthalat FOB(Milyar $)	6.95	6.67	6.75	7.06
Cari H. Dengesi(Milyar $)	2.16	3.03	4.55	3.57

a: Reel
b: E.I.U. Tahminleri
c: E.I.U. Tahminleri
d: Tarafsız bölge verileri dahil
Kaynak: The Economist Enelligece Unite, World autlook,, 1996,s. 225.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo 82: Türkiye'nin Kuveyt İle Dış Ticaret Dengesi (1000 $)

a: İthalat b:İhracat c: Dış ticaret deneesi

Kuveyt 1983	**%**	**1984**	**%**	**1985**	**%**	**1993**	**%**	**1994**	**%**	**1995**	**%**
a 168.465	1.8	97.535	0.9	98.375	0.8	84.479	0.2	76.900	0.3	97.164	0.2
b 86.953	1.5	105.408	1.4	116.021	1.4	103.663	0.6	128.266	0.7	119.091	0.5
c -81.512		7.873		17.646		19.185		51.366		21.927	

Kaynak: DİE, DPT.

İSO Dergisi, Şuabt 1997, sayı :371.s.56

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ORTADOĞU ÜLKELERİNİN SİYASİ TARİHLERİ

Dr. SİNAN MARUFOĞLU(*)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

(*) Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü
Araştırma Görevlisi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

GİRİŞ
FİLİSTİN
MISIR ARAP CUMHURİYETİ
İRAN İSLAM CUMHURİYETİ
SURİYE ARAP CUMHURİYETİ
SUUDİ ARABİSTAN KRALİYET DEVLETİ
ÜRDÜN HAŞİMİ KRALİYET DEVLETİ
LÜBNAN
IRAK CUMHURİYETİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Giriş

Bu kısa çalışma, Ortadoğu'da dış politika açısından etkin olan bazı Arap ülkelerinin siyasi tarihlerini kronolojik olarak ele almaktadır.

Ortadoğu, coğrafi bir kavram olarak; Birinci Dünya savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin parçalanması üzerine oluşturulan yapay devletlerin ortaya çıkısı ile; Batılı kaynaklar tarafından kullanılmaya başlanmıştır.

Bu bölgenin sınırları konusunda değişik görüşler ortaya atılmakta ise de, genelde büyük bir kısmını, Osmanlı topraklarının güney kısmında, sözünü ettiğimiz şartlar içerisinde kurulan Arap ülkeleri oluşturmaktadır.

1516-1918 yılları arasında, yaklaşık 4 asra yakın Osmanlı Hilafet yönetiminde kalan bölgenin, her ne kadar zaman zaman sosyal yapısından ve bölge valilerinin tutumlarından kaynaklanan bir dizi olaylara maruz kalmış ise de, İstanbul'da İttihat ve Terakki dönemine kadar, Osmanlı Hilafet Devletinden ayrılmak gibi bir meselesi olmamıştır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında 1916 senesinde bir araya gelen İngilizler ile Fransızlar, Sykes-Picot antlaşması ile Osmanlı Güney Arap bölgesini kendi aralarında paylaşma planına imza atmışlardır.

Ancak Birinci Dünya savaşındaki gelişmeler, bu antlaşmanın yeniden gözden geçirilmesini gerekli kılmış ve iki taraf savaş sonrası San Remo'da yeniden bir araya gelerek, Irak, Ürdün ve Filistin'i İngilizlerin ve Suriye ile Lübnan'ı Fransızların payına verilmesi yolunda San Remo anlaşmasını imzalamışlardır.

Savaş sırasında, kendilerine verilen bağımsızlık sözünün tutulmaması, aksine

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

işgalci statülerini resmileştiren, Manda kararlarının alınması akabinde, bu ülkelerde işgalcilere karşı isyanlar ve ayaklanmaların yaşanmasına yol açmıştır.

Bu ülkelerin çoğu, ikinci Dünya savaşı sırasında ve o dönemin zor günlerinde kağıt üzerinde bağımsızlıklarını kazanmış görünmelerine rağmen, işgal güçleri tarafından iktidarda tutulan rejimler iş başında bulunmaya devam etmişlerdir.

1948 senesinde, İkinci Dünya savaşı sonrasında Filistin topraklarında , Batı ülkelerinin ve ABD'nin desteğiyle İsrail Devleti'nin kurulması ve girişilen ilk savaşta, tüm Arap ülkelerinin İsrail karşısında yenilgiye uğraması, bölgedeki Arap ülkelerinin siyasi yaşamında, günümüze kadar devam eden Arap-İsrail çatışmasına endeksli bir süreci başlatmıştır.

Bu süreç içinde, bölge ülkeleri sık sık askeri darbelere sahne olmuş ve İsrail ile yaşanan iki ayrı savaşta da Arap ülkeleri yenilmişlerdir.

Bölgedeki Arap ülkelerinin kendi aralarında da anlaşmazlıklarının olduğu bu süreçte, birleşme projeleri ortaya atılmış ise de, hiç biri başarılı olamamıştır.

Zira, Irak Eski Başbakanlarından Nuri Said'in "Araplar, anlaşmamak üzere anlaştılar" sözü, Osmanlı sonrası Arap dünyasının siyasi yapısına ışık tutmuştur.

1990 senesinde Komonist rejimin eski Sovyet ülkelerinde ve Doğu Avrupa'da çökmesiyle ve eş zamana denk getirilen 2 Ağostos 1990 tarihinde, Irak ordusunun Kuveyt'i işgal etmesi üzerine yaşanan İkinci Körfez savaşı akabinde oluşturulmaya çalışılan ABD ve Batı merkezli "Yeni Dünya Düzeni" çerçevesinde, Arap-İsrail çatışması, 1991'de Madrid'te başlamış olan ve 1993'te Beyaz Saray'da sonuçlanan "Barış Antlaşması" ile çözülmeye çalışılmaktadır.

Bu kısa çalışmada, bölgede etkin olan ülkelerin siyasi tarihlerini kronolojik olarak ortaya koymaya çalıştık.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

FİLİSTİN

Suriye'nin Akdeniz sahilindeki güney bölgesine M.Ö1300 senesinde Filistinliler adında bir halkın yerleşmesinden bu topraklara Filistin adı verilmiştir.

Bu topraklara Yahudiler Mısır Firevanlarından kaçarak geldikleri ve M.Ö 1000 senesinde Davud Peygamber ve oğlu Süleyman Peygamber Orşelim (Kudüs)'e girerek 100 yıla yakın sürecek olan Yahudi devletini kurmuşlardır.

Ancak Yahudilerin bu topraklardaki egemenlikleri, aralarında yaşanan bölünme üzerine giderek yok olmuş ve bu topraklar Mısır, Suriye, Babil ve daha sonra Yunan eline geçmiştir.

Hiristiyanlık dininin bu topraklarda ortaya çıkmasıyla beraber Bizanslılar burada İslamiyetin gelişine kadar hakimiyet kurmuşlardır.(1)

633-640 yılları arasında, ikinci halife Ömer bin Hattab döneminde Filistin toprakları fetih edilerek İslam topraklarına katılmıştır.(2)

Bu topraklar, Emevî ve Abbasî dönemlerinden sonra, Tolunlular, Selçuklular ve Fatimiler yönetiminde kalmıştır.(3)

Avrupa bu toprakları ele geçirmek için, 1098 senesinde Haçlı seferler başlatmış ve topraklarını 1187 senesine kadar ellerinde tutmuşlardır.

Salahettin Eyyûbî önderliğinde İslam ordusu 1189-1191 yılları arasında iki yıl süren savaşlar sonucunda, Haçlıları bu topraklardan çıkartarak, tekrar İslam hakimiyetini sağlamıştır.(4)

1516 senesinden sonra Osmanlılar yönetimine geçen bu topraklar,Birinci Dünya savaşı sırasında 9-Aralık-1917 tarihinde İngilizlerin eline geçmiştir.

Yahudilerin bu topraklar üzerinde yeniden bir devlet kurma teşebbüsleri Osmanlı devletinin son döneminde ortaya çıkmıştır.Zira Siyonist hareketin önderi kabul edilen Theodor Herzl, yahudilerin Avrupa ve ABD'de görmüş oldukları baskılardan kurtarmak amacıyla, Sultan II Abdülhamid'e, Osmanlı devletinin dış borçlarının karşılanması karşılığında Filistin'de Yahudilerin yerleştirilmeleri için izin verilmesi talebinde bulunmuştur. Ancak Sultan II Abdülhamid bu isteğe olumsuz yanıt vermiştir.(5)

Ancak Yahudiler bu arzularından vazgeçmiyerek, Birinci Dünya savaşında İngilizlerin yanında yer almalarının mükâfaatı olarak, 2 Kasım 1917 tarihinde, İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour tarafından İngiltere'de Yahudilerin önderi olan Lord Rotshield'e gönderilen bir yazıda "Dünyadaki Yahudilerin Filistin'de toplanması ve bir Yahudi devletinin kurulmasına sıcak bakıklarını" ifade eden bir söz almayı başarmışlardır.(6)

Bu sözün akabinde Yahudiler, Filistin üzerindeki emellerini uluslararası bir meşruiyyet kazandırmış olduklarını düşünerek, Filistin'e hızlı bir Yahudi göç hareketi başlatmışlardır.

Yahudiler, İngilizlerin himayesinde Filistin'de Araplardan topraklarını satınalmaya başlamışlar ve ileride kurulacak olan Yahudi devletinin siyasi, askeri, iktisadi ve sosyal altyapı hazırlıklarını hızlandırmışlardır.

Araplar, Yahudilerin bu girişimlerine ve İngilizlerin tutumlarına karşı 1930-1936 yılları arasında bir kaç sefer ayaklanmışlar ve bunların en etkilisi Filistin Müftüsü Emin el-Hüseyinî önderliğinde, 1936 ayaklanması olmuştur. Zira bu ayaklanma üzerine İngilizler, Filistin'e bir Kraliyet komisyonu göndererek bölgedeki Arapların isteklerini öğrenmek ve durum değerlendirmesi yapmayı hedeflediğini açıklamıştır.(7)

İngiliz komisyonu, Filistin topraklarını Arapların yoğun olarak bulunduğu yerleri Araplara , Yahudilerin yoğun olarak bulunduğu yerleri Yahudilere ve eşit olan bölgeleri de kendi İngiliz manda idaresi altında bırakılması çerçevesinde bir bölüştürme planı sunmuşlardır.(8)

Ancak Müslüman Arap Filistin halkı, bu öneriyi reddederek, yeniden ayaklanmaya başlamışladır.Ancak İngilizler bu ayaklanmaları silah zoru ile bastırabilmişlerdir.

1944 senesinden sonra Yahudilerin lobi faaliyetleri sonucu, ikinci Dünya savaşından sonra ABD bu meseleyi üstlenmiştir. Zira ABD, 31 Ağustos 1945 tarihinde, 100.000 Yahudinin Filistin'e yerleştirilmelerini karara bağlamıştır.(9)

Bu tarihten sonra, 1937 senesinde İngilizlerin hazırlamış oldukları plan doğrultusunda, Filistin topraklarını bölüştürmek maksadıyla bir dizi uluslararası görüşmeler yapıldıktan sonra, Nisan-1947 tarihinde İngilizler tarafından Birleşmiş Milletler Cemiyetine havale edilmiş ve Birleşmiş Milletler adına 1 Eylül 1947 tarihinde oluşturulan bir komisyon raporu ışığında, 29 Kasım 1947 tarihinde, Filistin topraklarının bölştürülmesi konusu, oylamaya sunularak kabul edilmiştir.

Bu oylamada Arap ülkelerinin tümü red oyu kullanırken, Ürdün Kralı Abdullah, Filistin'in Arap bölgesinin devletine katılacağı düşüncesiyle ve İngilizlerin onayını alarak bu kararı kabul etmiştir.(10)

15 Mayıs 1948 tarihinde İngilizlerin, Filistin topraklarından çekilmeleri üzerine, Yahudiler İsrail devletinin kurulduğunu ilan etmişlerdir. Bu ilanın hemen ardından İngiltere bu devleti tanıdığını açıklamıştır.

İsrail devletinin kurulmasıyla beraber, Arap halkı arasında büyük tepkiler meydana gelmiş ve Arap hükümetleri, Ürdün Kralı Abdullah'ın komutanlığında İsrail ile birinci savaşı gerçekleştirmişlerdir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

11 Haziran 1948 tarihinde başlamış olan bu savaş, Birleşmiş Milletler kararı ile, 9 Temmuz 1948 tarihinde taraflar arasında ateşkes sağlanmıştır.

Savaş süresince, İngiliz ve ABD hükümetleri Yahudilere büyük miktarlarda silah ve mühimmat sağlamalarının yanısıra, uluslararası kamuoyunda da yeni kurulmuş olan "meşru" İsrail devletinin saldırıya maruz kaldığını savunarak, İsrail'e bu savaşta uluslararası arenada siyasi destek sağlamışlardır.

Arapların kendi aralarında da yaşanan anlaşmazlıklara rağmen Yeniden başlayan bu savaşta, 18 Temmuz 1948 tarihinde İsrail'in galib olarak bulunduğu bir ortamda, ikinci ateşkes antlaşması gerçekleşmiştir.(11)

Bu zaferden daha güçlü olarak çıkan İsrail, Filistin topraklarındaki Arapları yerlerinden kovmak için büyük katliamlar gerçekleştirmiştir. Bunların en etkilisi Deyr Yasin katliamı olmuştur.(12)

İsrail, Mısır'ın Süveyş kanalındaki İngiliz ve Fransız yatırımcı şirketlerinin hisselerinin kamulaştıran Cemal Abdunnasır'a karşı Fransa ile İngiltere hava kuvvetlerinin 1956 senesinde gerçekleştirdikleri silahlı saldırıya fiilen katılmıştır.(13)

Ardından İsrail devletine karşı, Batı Şeria'dan Filistinlilerin gerçekleştirdikleri saldırıları bahane ederek, 1967 senesinde Batı Şeria'yı ele geçirmiş ve Araplar ile ikinci savaşını başlatmıştır. İsrail, bu savaştan yeni topraklar kazanarak, Arapları ikinci mağlubiyeti yaşatmışmıştır.

Bu tarihten sonra Filistin topraklarını geri almayı gaye edinmiş bir kaç silahlı örgüt kurulmuştur. Ancak bunların en etkilisi , Arap ve Dünya devletlerine Filistin halkının sözcüsü olarak kabul edilen Yasir Arafat başkanlığında kurulan Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) olmuştur.(14)

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Dünya siyasi gündemine gelen iki kutublu nüfuz mücadele süreci içinde, Batının İsrail yanlısı tutumu nedeniyle, bölgedeki bazı Arap ülkelerinde Sovyet yanlısı olan Arap Milliyetçi Sosyalist partilerini iktidara taşımış ve bu ülkeler FKÖ'ne her türlü maddi ve manevi desteği sağlamışlardır.

Bu ülkelerin başında zengin bir Arap üyelkesi olan ve aynı zamanda 1968 senesinden beri Sosyalist Arap Baas partisi tarafından yönetilen Irak'tan gelmiştir.

Ancak Irak'ın İran ile gerçekleştirdiği sekiz yıllık savaş ve ardından 2 Ağustos 1990 tarihinde Kuveyt'i işgal etmesi üzerine doğan ikinci Körez kirizinde, FKÖ'nün Irak rejimi yanında yer alması, bu örgütün daha önce Arap Körfez ülkeleri tarafından sağlanan maddi yardımların kesilmesine yol açmış ve Filistin topraklarında 1988 senesinden beri İslamî Direniş Örgütünün (Hamas) öncülüğünde şiddetlenerek devam eden ayaklanma (el-İntifâda), FKÖ'nü ve Yaser Arafat'ı maddi ve manevi açıdan bir sonbulma aşamasına getirmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İşte tüm bu gelişmelerin yanısıra, ikinci Körfez krizinden Irak'ın büyük bir mağlubiyetle savaştan çıkması, FKÖ'nü ve Yaser Arafat'ı 1991'te Medrid'te başlayan ve 1993'te " Barış antlaşması (15) " ile sonuçlanan sürece katılmaktan başka seçeneği kalmamıştır.(16)

Dipnotlar:

1- İslamiyet öncesine kadar, Filistin topraklarında yaşanan gelişmeler ve kurulan devletler hakkında bakınız:

Philip K.Hitti, Tarihü Suriye ve Lübnan ve Filistin, c.1, g.e.

Beyan Nüveyhız el-Hût, Filistin, el-kadıyye , eş'şa'b, el-hadâra, et-tarihü's-siyâsî min ahdi'l-Ken'aniyyin hatta'l-karni'l-işrin (1917), darü'l-İstiklâl li'd-dirâsâti ve'n-neşr, Beyrut, 1991.

2- Philip K.Hitti, a.g.e, c.2, ss.6-13.

3- Bu dönemler hakkında bakınız:

Philip K.Hitti, a.g.e, ss.185-222.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

4- Hadiye Deccânî - Şekil, Burhan ed-Deccânî, es-sırâ' el,İslâmî el-Frencî alâ Filistin fi'l-kurunî'l-vustâ, Müesseset ed-dirâsât el-Filistiniyye, Beyrut, 1994.

5- Theodor Herzl'in yazmış olduğu anılarında, 1902 senesinde uzun görüşmeler sonucunda, Sultan II Abdülhamid'in 1.600.000 İngiliz Sterlin'i karşılığında, Yehudilerin Filistin dışında, Irak, Suriye ve Anadolu'da yerleşmelerine izin verdiğini, ancak kendisinin Filistin üzerinde ısrar ettiğini bildirmiştir. Bakınız:

Abdülvahap el-Keyyâlî, Tarihü Filistin el-hadis, el-Müessesetü'l-Arabiyye li'd-dirâsâti ve'n-neşr, Beyrut, 1990, ss.31-36.

Emin Abdullah Mahmud, Meşâri' el-istiâni'l-Yehûdî, münzü kıyâm es,sevretü'l-Fransiyye hattâ nihâyeti'l-harbi'l-âlemiyyeti'l-ûlâ, a'lemü'l-Ma'rife, el-Kuveyt, 1984, ss.166-174.

6- Said Halil el-Mishâl, Zayî'u Umme, Müesseset el-Râ'id li'n-nşri ve't-tevzi', London, 1994, s.62.

Emin Abdullah Mahmud, a.g.e, ss.269-272.

7- Filistin topraklarında yaşanan bu süreç hakkında bakınız:

Abdülvahap el,Keyyâlî, a.g.e, ss.86-310.

8- Zahiye Kaddure, a.g.e, ss.215-216.

9- A.e,s.221.

10- Dönemin Ürdün Kralı Abdullah bin Hüseyin'in Filistin meselesine karşı tutumu hakkında bakınız:

Ahmet Raif, el,hiyânetü'l-Arabiyye el-kubrâ, ez-Zehrâ li'l-i'lâmi'l-Arabî, el-Kahire, 1992.

11- 1948 savaşı hakkında bakınız:

Harbu Filistin, 1947-1948, er,rivâyetü'l-İsrailiyye er-resmiyye, tercemet Ahmet Halife, Müesseset ed-dirâsâti'l-Filistiniyye, Beyrut, 1986.

12- 1948 savaşı sonrası Filistinlilere yönelik yaşanan katliamlar hakkında bakınız:

Mihail Palombo, Keyfe Turide el-filistiniyyûn min Diyârihim 1948, darü'l-Hamrâ, Beyrut, 1990.

13- Zahiye Kaddure, a.g.e, s.226.

14- Bu örgüt'ün kuruluş, teşkilat ve faaliyetleri hakkında bakınız:

Muhammed Kerişûn, Munaddamatu et.Tahrir el-Filistiniyye, darü'l-Berrâk, Tunus, 1980.

15- 13 Eylül 1993 tarihinde ABD öncülüğünde ve Beyaz Saray'da imzalanan bu anlaşmanın birinci maddesine göre: Filistinlilere, daha sonra 242 ve 338 Birleşmiş Milletler kararı doğrultusunda kalıcı çözümlere gitmek üzere, 5 yıllık geçici bir süre içinde Batı Şeria ve Gazze'de özerklik statüsü vermektedir. Anlaşmanın tam metni hakkında bakınız:

Said Halil el-Mishâl, Zayî'u Umme, g.e,ss.182-188.

16- 1991 Medrid süreci ile başlayan İsrail-Filistin barış görüşmeleri hakkında bakınız:

Shimon Peres, The New Middle East, Element,Shaftezbury, 1993.

William B.Quandt, Peace Process, California, 1993.

Halil Hüseyin, el-mufadâtü'l-Arabiyye el-İsrailiyye, Bisan, Beyrut, 1993.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MISIR ARAP CUMHURİYETİ

Mısır'ın tarihi, M.Ö 3000 yıllarına kadar uzanmaktadır.Bu tarihlerde Mısır topraklarında Fira'vnların kurmuş oldukları devletler, M.Ö 332 senesinde Büyük İskender istilasıyla son bulmuştur.(1)

Mısır bu tarihten sonra değişik dönemlerden geçerek ikinci Halife Ömer bin Hattab döneminde Amru İbn'l-A's komutanlığında İslam ordusu tarafından fetih edilir.(2)

Emevi ve Abbasi dönemlerinde Şam ve Bağdad Hilafet merkezlerinden yönetilen Mısır'da, sırasıyla ;

868-905 yılları arasında Tolûnî Devleti,

935-969 yıllarında İhşîdî ,

969-1171 yıllarında Fatimî ,

1171-1250 yılları arasında da Eyyûbî devletleri kurulmuştur.(3)

Eyyûbî devletinden sonra Mısır'da iki ayrı Memlüklüler dönemi başlamıştır.1250-1382 yılları arasında Bahrî Memlüklüleri ve 1382-1517 yılları arasında Burji Memlüklüleri hakim olmuşlardır.(4)

Anadolu'da bölgenin en güçlü devleti haline gelen Osmanlı devleti,1517 senesinde Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı ordusu, Kahire civarında Virdân mevki'inde Memlüklüler ile gerçekleşen savaş sonrasında Mısır'ı topraklarına katmıştır.(5)

1798 senesinde Napolyon önderliğinde Mısır'ı işgal eden Fransa ordusu, Osmanlı ordusunun kazanmış olduğu askeri zaferler karşısında, 1800 senesinde bir antlaşma gereğince, Mısır topraklarını terk etmek zorunda kalmıştır.

1801 senesinden sonra Mısır'da tekrar hakim olmaya çalışan Memlülüler ile mücadele veren Osmanlılar, sonunda valilik konusunu çözmek için, Kahire ulemaları ve ileri gelenlerinden oluşan bir hey'et tarafından yeni valinin tayin edilmesi konusunda karar kılınmış ve bu heyet 9-Temmuz-1805 tarihinde Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır valisi olarak tayin edilmesine karar vermiştir.(6)

Mısır'da güçlü bir ordu oluşturan Mehmet Ali paşa, Osmanlı devletine karşı çıkan isyan hareketlerini bastırmakta önemli bir rol oynamıştır.

1811-1818 yıllarında Arap yarımadasına.

1819-1821 yıllarında Sudan'a.

1822-1827 yıllarında More adasına başarılı askerî çıkartma yapan Mehmet Ali paşa,1831-1841 yılları arasında da Osmanlı devletine savaş açmış ve Anadolu topraklarına (Urfa,Adana,Maraş,Diyarbakır) kadar ilerlemeyi başarmıştır.

Ancak Osmanlı devleti, bu savaşta Batı'nın desteğini de arkasına alarak,13 Şubat 1841 tarihinde, İbrahim paşa ordusunu Şam vilayetlerinden çıkarmayı başarmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Osmanlı devletine bağlı olmak kaydıyla ve yıllık vergisini ödemek şartı ile, Mısır'da valilik makamının kendisine ve ardından veraset yolu ile oğullarına verilmek karşılığında, Mehmet Ali paşa ile bir antlaşma sağlanmıştır.(7)

1848 senesinde vefat eden Mehmed Ali paşa'nın ardından, ailesi Mısır'ın yönetiminde 1952 senesine kadar devam etmişlerdir ;

İbrahim paşa	1848-1848.
Abbas paşa	1848-1854.
Said paşa	1854-1863
Hidevî İsmail	1863-1879
Hidevî Tevfik	1879-1892
Abbas Hilmi	1892-1914
Hüseyin Kâmil	1914-1917

17-Kasım-1869 tarihinde Süveyş kanalının açılması, Batı Avrupa ülkelerinin Mısır üzerindeki rekabetini artırmıştır .Zira İngilizler 1882 senesinde Mısır'ı işgal etmişlerdir.(8)

İşgal sonrası Mısır'da, el-Ezher İslam alimlerinin ve aydınlarının önderliğinde İngilizlere karşı verilen mücadeleleri kırmak için(9), İngilizlerin güdümünde, 27-Şubat-1922 tarihinde kraliyet rejimi kurulmuş ve Sultan Ahmed Fuad paşa, 15 Mart 1922'de Mısır Kralı ilan edilmiştir.(10)

İkinci Dünya savaşı sonrası,1948 senesinde Filistin topraklarında İsrail devletinin kurulması, Batı ülkelerin mandası altında bulunan Arap ülkeleri ile İsrail ilk savaşın yaşanmasına sebeb olmuştur.

Arap ordularının bu savaşı kaybetmesi üzerine, Hasan el-Benna'nın kurmuş olduğu "Müslüman Kardeşler Hareketi", halk arasında İslamî cihad şuurunu, İngilizlerin işbirlikçileri olarak gördükleri Kraliyet ailesinin hükmüne son verecek dereceye yaymışlardır.(11)

Bunun yanısıra, Arap milliyetçi akımı Arap ülkelerinde güçlenmiş ve Mısır ordusu içinde önemli mevkiye gelen bu akımların komutanlarından "Özgür Subaylar" adını taşıyan bir grup", Mısır'da Müslüman kardeşler ile işbirliği yaparak ve halkın desteğini arkalarına alarak, 23 Temmuz 1952 tarihinde askeri bir darbe ile Kral Faruk'u devirerek Cumhuriyet rejimini ilan etmişlerdir.

General Muhammed Nakib 1952-1953 Mısır'ın ilk Cumhurbaşkanı olarak devrim konseyi tarafından seçilmiştir. Ardından Mısır'ın Arap milliyetçi akımının önderi kabul edilen General Cemal Abdünnasır 1954 senesinde bu koltuğa oturmuştur.

Siyasi muhaliflerini yoketme yolunu seçen Abdünnasır Müslüman kardeşler mensuplarını ordudan ve devletin üst kademesinden tasfiye etmiştir.(12)

1956 senesinde Süveyş Kanalındaki yabancı şirket hisselerinin Abdünnasır tarafından kamulaştırılması üzerine, İngiltere, Fransa ve İsrail hava kuvvetleri ortak

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

karar çerçevesinde, Mısır'a askeri saldırıda bulunmuşlardır.

Arap ülkelerini etrafında birleştirmeye çalışan Abdünnasır, 1958'de Suriye ile Mısırarasında Birleşik Arap Cumhuriyetini kurmayı başarmıştır. Ancak altyapısı gerektiği gibi oluşturulamayan bu yeni Cumhuriyet, üç seneden fazla ayakta kalamamış ve 1961 senesinde bozulmuştur.

5 Haziran 1967 senesinde, İsrail ile Abdünnasır önderliğinde ikinci savaşını yaşayan Arap ülkeleri, yeni bir bozguna uğrayarak, İsrail'e Sina çölünde ve Golan'da yeni topraklar bırakmak zorunda kalmışlardır.

Eylül 1970 tarihinde Ürdün'de, "Filistin Direniş Hareketi" güçleri ile Ürdün Kraliyet ordusu arasında çıkan çatışmalar ve iki taraftan da yüzlerce ölülerin düşmesi üzerine, Abdünnasır Mısır'ın başkenti Kahire'de, 22-28 Eylül 1970 tarihinde Kahire'de bu durumu tartışmak ve bir çözüm bulmak üzere Arap Ülkeleri arasında acil zirve toplantısının yapılmasını sağlamıştır. Abdünnasır 28-Ekim-1970 tarihinde geçirmiş olduğu kalb krizi sonucu vefat etmiştir.(13)

Abdünnasır'ın yerine, silah arkadaşı ve 1967 senesinde İsrail ile gerçeklesen savaşı yöneten üst düzey komutanlardan olan Enver el-Sâdât 5 Kasım 1970 tarihinde Mısır Ümmet Meclisi tarafından Mısır'ın yeni Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.

Seçilmesinin akabinde Cumhurbaşkanı olarak yaptığı ilk konuşmasında, Abdünnasır'ın izinden gideceğine dair söz veren Enver el-Sâdât, 1977 senesinde İsrail ile tek başına barış kararı almış ve aynı yıl içinde ilk Arap ve Müslüman Cumhurbaşkanı olarak İsrail'e resmi bir ziyarette bulunmuştur.

Ortadoğu'da yeni bir dönemi başlatan Enver el-Sâdât'ın bu ziyareti, Arap ve Müslüman ülkeleri ve halkları arasında büyük bir tepkinin doğmasına neden olmuştur.

Bu tepiler üzerine Bağdad'ta gerçekleşen Arap ülkeleri zirve toplantısında, Mısır'ı Arap dünyasından tecrid etme kararı alınmıştır. Bu karar doğrultusunda, Mısır'ın Arap Birliği Teşkilatı üyeliğinden çıkartılması, Teşkilat merkezinin Kahire'den Tunus'a nakledilmesi ve mısır ile olan diplomatik ilişkilerin kesilmesi yolunda adımlar atılmıştır.

Bu tepkilere aldırmayan el-Sâdât İsrail ile barış çabalarını Batı Avrupa ve ABD'nin teşvik ve desğini arkasına alarak devm ettirmiş ve sonunda 1978'de ABD Başkanı Carter öncülüğünde İsrail ile Camp David barış antlaşmasını imzalamıştır.(14)

Müslüman Mısır halkı arasında da büyük tepkiler doğuran bu ziyaret ve antlaşma sonunda, el-Sâdât, 1981 senesinde Müslüman kardeşler hareketinin askeri kanadı tarafından organize edilen ve Halid el-İslâmbûlî tarafından komuta edilen plan çerçevesinde, bir askeri tören esnasında kurşun'a dizilerek öldürülmüştür.(15)

Enver el-Sâdât'ın yerine seçilen ve günümüze kadar Mısır Cumhurbaşkanlığı koltuğunda oturan Hüsni Mübârek, iç ve dış dengeleleri daha dikkatli bir şekilde

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gözeterek, selefinin İsrail ile açmış olduğu yoldan gitmeye devam etmektedir.

1980 senesinde Irak ile İran arasında gerçekleşen savaş esnasında Mısır, Irak'tan yana tavrını koymasıyla Arap ülkeleri arasında yeniden aktif bir rol oynamaya başlamış ve el-Sâdât döneminde, Arap ülkeleri ile bozulan tüm ilişkileri yeniden kurmayı başarmıştır. ve İsrail ile gerçekleştirdikleri barış projesine istir.

Mısır Hüsni Mübârek döneminde, içteki İslami muhalefete rağmen, ikinci Körfez savaşı sonrasında, Ortadoğu'da gerçekleştirilmesi planlanan barış projesine, diger Arap ülkelerini katmaya büyük çaba göstermektedir.

Dipnotlar:

1-Mısır'ın bu dönemi hakkında bakınız:

Muhammed Beyyumi Mehran, Mısır, darü'l,Ma'rife el-Câmi'iyye, el-İskenderiyye, 1988.

Süleyman Huzeyyin, Hadâretü Mısır, darü'ş-Şuruk, el-Kahire, 1991.

Nasır el-Ensârî, el-Mücmel fi Tarihi Mısır, darü'ş-Şuruk, el-Kahire, 1995.

2-Seyyide İsmail Kaşif, Mısır fi fecri'l-İslam, daru'r-Riyad el-Arabi, Beyrut,1980,ss.11-26.

Hasan Ahmed Mahmud - Muna Hasan Ahmed Mahmud, Mısrü'l-İslamiyye, munzu el-feth'l-Arabi hatâ nihâyet ed-Devleti'l-Fatımiyye, darü'l-nahza el-Arabiyye, el-Kahire, 1991, ss.17-55.

3-Bu devletler hakkında bakınız:

Ömer el-İskenderî - A.C.Sûdiç, Tarihü Mısır ilâ'l-fethi'l-Osmânî, Mektebetü Medbûlî, el-Kahire, 1990, ss.202-249.

Nasır el-Ensârî, el-Mücmel fi Tarihi Mısır, g.e, ss.99-152.

4-Mısır Memlüklüleri hakkında bakınız:

Nasır el-Ensârî, a.g.e, ss.153-184.

Ömer el-İskenderî, a.g.e, ss.256-271.

5-Ömer el-İskenderî - Selim Hasan, Tarihü Mısır mine'l-fethi'l-Osmânî ilâ kuseyle'l-vakti'l-hâzır, Mektebetü Medbûlî, el-Kahire, 1990, ss.1-11.

6-Mısır valisi Mehmet Ali paşa'nın hayatı ve Mısır'daki icraatları hakkında bakınız:

Muhammed Sabri, Tarihü Mısır min Muhammed Ali ilâ el-asri'l-hadis, Mektebetü Medbûlî, el-Kahire, 1991,ss.51-79.

P.J.Vatikiotis, The History of Egypt from Muhammed Ali to Mubarak, Weidenfeld and Nicolson, London, 1985, pp.49-69.

Ömer el-İskenderî, Selim Hasan, a.g.e, ss.110-196.

7-Ömer el-İskenderî, Selim Hasan, a.g.e, ss.173-197.

Muhammed Sabri, a.g.e, ss.65-79.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

8-İngilizler tarafından Mısır'ın bu tarihte işgal edilmesi, Ahmet Urâbî önderliğinde Mısır ordusu içinde Mısır valisine karşı yaşanan ayaklanmayı bastırmak bahanesiyle gerçekleştirilmiştir. Mısır'da yaşanan Ahmet Urâbî olayı ve İngiliz işgali hakkında bakınız:

Abdürrahman el-Râfi'i, el-sevretü'l-Urâbiyye ve'l-ihtilâli'l-İngilizî, darü'l-Me'arif, el-Kahire, 1983.

P.J.Vakiotis, a.g.e, pp.124-177.

9-İşgal sonrası, İngilizlere karşı Mısır'da din alimleri ve aydınların öncülüğünde Mısır'ın tüm şehirlerinde, İngiliz askerleri ve hükümet polisleri ile çarpışmalar gerçekleşmiş ve büyük ayaklanmalar yaşanmış ve bunların en etkilisi olana ve Mısır'da yeni bir siyasi milli şuur sağlayan, 1919 ayaklanması olmuştur. Zira bu ayaklanmalar sonucunda, 21 Kasım 1920'de Kıpti kökenli Mısır Başbakanı Potrus Gali (Birleşmiş Milletler Teşkilatının bir önceki Genel Sekreteri Potrus Potrus Gali'nin dedesi), Mısırlı bir genç olan İbrahim el-Verdânî tarafından öldürülmüştür. Bakınız:

Abdürrahman el-Râfi'i, Sevretü 1919, Tarihü Mısır el-kavmî min seneti 1914 ilâ seneti 1921, darü'l-Me'arif, el-Kahire, 1987.

Muhsin Muhammed, Sa'd Zağlûl mevlidü sevre, Mektebetü Garib, el-Kahire, 1988.

10-Zahiye Kaddure, a.g.e, s.375.

11-Mısır'ın muasır siyasi tarihinde büyük etkisi olan Müslüman Hareketi hakkında bakınız:

Ahmet Adil Kemal, En-Nukatü fevka'l-hurûf, el-İhvânü'l-Müslimin ve'n-nizâmü'l-hâs, el-Zehrâ' li'l-i'lâmi'l-Arabî, el-Kahire, 1989.

Richard P.Mitchel, The Society of the Muslim Brothers, Oxford University Press, London, 1969.

*-Bunlar aynı zamanda, 1948 Arap-İsrail savaşına katılmış ve cebhedeki bozgunluğun sebeblerini, İngiliz güdümlü kendi rejimlerinde görmüşlerdir.

12-Mısır'da, Abdünnasır ile İhvânü'l-Müslimin (Müslüman Kardeşler) Hareketi arasında 1952 devrimi öncesinde olan ilişkiler ve sonrasında yaşanan gelişmeler hakkında bakınız:

Muhammed Hamid Ebu'n-Nasr, Hakikatü'l-hilâfi beyne'l-İhvâni'l-Müslimin ve Abdünnasır, daru't-tevzi'i ve'n-neşri'l-İslâmiyye, el-Kahire, 1988.

13-1952-1970 yılları arasında Abdünnasır döneminde, Ortadoğu'da yaşanan askeri ve siyasi gelişmeler hakkında bakınız:

Peter Mansfield, A History of the Middle East, Viking, Middlesex, 1991, pp.239-279.

Ritchie Ovendale, The Middle East since 1914, Longman, London ,1992, pp.68-86.

Derek Hopwood, Egypt, Politics and Society 1945-90, Routledge, London, 1993, pp.34-104.

14-Camp David antlaşması sonrası Mısır'da yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomi gelişmeler hakkında bakınız:

Abdülazim Ramazan, Mısır fi asri's-Sâdât, Mektebetü medbûlî, el-Kahire, 1989.

Malak Zaalouk, Class and foreign capital in Egypt, Zed books Ltd, London, 1989, pp.77-157.

P.J.Vatikiotis, The History of Egypt, a.g.e, pp.411-433.

15-El-Sâdât'ı öldüren Müslüman Kardeşler Hareketi mensublarının yargalanma süreci ve bu dönemde gelişen siyasi olaylar hakkında bakınız:

Ahlam el-Sa'dî Ferhûd, et-teyyârü'l-İslâmî ve's-siyûsetü'l-Mısriyye ticâhe's-sulhi me'a İsrail, ez-Zehrâ' li'l-İ'lâmi'l-Arabî, el-Kahire, 1991.

Şevki Halid, Muhâkemetü Fir'avn, habâyâ muhâkemetü kateleti's-Sâdât, el-Mektebetü'l-sekafiyye, Beyrut, 1992.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İRAN

İran'ın siyasi tarihi M.Öncesine kadar uzanmaktadır.Medli İran Kralını M.Ö 553 senesinde deviren Kral yardımcısı Koruş,İran devletini yaymaya başlamıştır.

M.Ö 529 senesinde vefat eden Koruş'un yerine geçen oğlu Kambiz ve ondan gelen torunları dedelerinin Ortaasya ve ortadoğu bölgelerine yönelik başlatmış olduğu gelişme harekatına devam etmişlerdir.

İran'ın bu yükselişi,M.Ö 336 senesinde Büyük İskender'in İran ordusunu Eysus savaşında yenmesiyle çökertilmiştir.

İran imparatoruğuna hakim olan İskender'in M.Ö 323 senesinde vefat etmesi üzerine hakim olduğu topraklar yadımcıları arasında paylaşılmıştır.

İran ve Irak böygesi Seluks adında bir komutanın payına düşmüştür.Seluki döneminden sonra İran 211 senesinde İran Sasani devletinin kurucusu olan Erdeşir'in eline geçmiştir.

Erdeşir'in kurmuş olduğu Sasani devleti,Koruş devletinin devamı olarak kabul edilmiştir.

Yedinci yüzyılda İslam'ın gelişine kadar,Sasani İran devleti Bizans Rum devleti ile sıkı bir nüfuz mücadelesi içinde bulunmuştur.

H.15 (M.626) senesinde ikinci HalifeÖmer bın Hattab döneminde, S'ad bın Ebi Vakkas komutanlığında Kadisiyye(günümzed Irak'ın güneydoğusunda) bölgesine gelen İslam ordusu,120.000 kişilik ordusunu yenmiştir.Ardından H.21 (M.641) senesinde Nehavend savaşında İran ordusunu ikinci kez yenerek Sasani deletinin dönemine son vererek İran'ı İslam topraklarına katmıştır.

İran,Rşid Halifeler,Emeviler ve Abbasiler döneminde Medine,Şam ve Bağdad hilafet merkezleri tarafından atanan valiler tarafından idare yönetilmiştir.

Abbasilerin son dönemine geldiğinde,İran güçlenen Şii mezhepli Büveyhi hükümdarları Bağdad hilafet merkezinde söz sahibi olma durumuna gelmişlerdir.

Buveyhilerin Bağdad'ta hakimiyet kurmalarını engellemek için, halife tarafından Kuzey Irak'ta sünni Selçuk emiri Tuğrul Beğ'i "doğunun ve batının Sultanı" ilan ederek hilafet devletinin topraklarında(İran dahil) Selçuklu dönemini başlatmıştır.

Selçuklu Sultanın İran "Hive" bölgesinde valisi olan Ali Havarizim ve ardından oğulları,1156-120 seneleri arasında İran topraklarında Havarizm devletini kurmuşlardır.

Doğudan gelen Moğul akınları 1221 senesinde İran Havarizm devletini ve 1258 senesindede Selçuklu Abbasi hilafet devletine son vermişlerdir.

İran'da hükümdarlığı ellerinde tutan Moğullular,1335 senesinde Timur istilasıyla son bulmuştur.

İran bu tarihten 1508 senesine kadar Akkoyunlu ve Karakoyunlu ve küçük

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

emirlikler tarafından yönetilmiştir.

16'ncı yüzyılınbaşlarından itibaren güçlü bir devlet kuran Şah İsmail Safavi,1508 senesinde Akkoyunlu devletini yıkarak İran ve Irak'ta Safavi dönemini başlatmıştır.

Osmanlı devletinin elinde bulunan Anadolu topraklarında mensup olduğu Şii mezhepini yayma çabalarına girişen Şah İsmail,1514 senesinde Yavuz Sultan Selim'in ordusu ile Çaldıran savaşında büyük bir mağlubiyet yaşamış ve Diyarbakır,Musul,Kerkük bölgelerini Osmanlı devletine bırakmak zorunda kalmıştır.

1535 senesinde Bağdad'ı Şii Safavi devletinin elinden kurtarmak için Sultan Süleyman Kanuni İran'a karşı ikinci bir sefer başlatarak Bağdad'ı ve Irak topraklarını İran Safavi devletinin elinden çıkartıp Osmanlı topraklarına katmıştır.

1736 senesinde İran'da üçüncü Şah Abbas'ın ölümü üzerine,ordu komutanı olan Nadir Şah İran hükümdarlığına gelerek Safavi devletine son vermiştir.1779 senesinde de İran'da Kaçarlılar dönemi başlamıştır.

1813 senesinde Rusya ile savaşa giren İran mağlub olmuş ve imzalanan Gülistan anlaşması gereğince Gürcistan'ı Rusya'ya bırakmak zorunda kalmıştır.

1826 senesinde Rusya ile ikinci savaşına giren İran, tekrar mağlub olarak,1828 senesinde imzalanan Türkmen Çay anlaşmasıyla Rusya'ya Eriven ve Nahçivan bölgelerini bırakmakmıştır.

1834-1847 seneleri arasında İran Şahinşahlık tahtına Şah Mehmed oturmuş ve1847 senesinden sonrada oğlu Nasıruddin geçmiştir.

İran ordusu 1856 senesinde Afganistan'ın Harat şehrini istila etmesi üzerine,İngilizler ile savaşa girmiştir.Rusya'dan beklediği yardımı alamayan İran savaşta mağlub olmuş ve 1857 senesinde İngiltere ile İran arasında imzalanan "Paris" anlaşmasıyla Afganistan'ın bağımsızlığını kubul etmiştir.

İran bu tarihten Birinci Dünya savaşına kadar, İngiltere ile Rusya arasında yaşanan iktisadi çekişmelere sahne olmuştur.

1896 senesinde Şah Nasıruddin'in öldürülmesi üzerine oğlu Muzaffereddin getirilmiştir.

1907 senesinde İngiltere ile Rusya,İran üzerinde bir paylaşım anlaşması imzalamışlardır.

Ancak daha önceden Rusya ile İran Şahı tafarından kurdurulan Kazak askeri birliği,1908 senesinde Şah'ının ingilizlerin desteklediği İran perlementosunu fesh ettiğini açıklaması üzerine parlemento binasını bobalamaştır.

Bu girişmlere karşı halkın ayaklanması üzerine ,Şah çareyi ülkeyi terk edip Rusya'ya sığınmakta bulmuştur.

Yeniden oluşturulan Parlento İran Şahinşahlık tahtına Mehmet Şah'ın oğlu 11 yaşında olan Ahmet Şah'ı getirtmiştir.

Birinci Dünya savaşında İran Rusya ile İngiltere arasında paylaşılmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1919 senesinde İngiltere,İran'da bazı iktisadi haklar karşılığında İran'ın bağımsızlığını kabul etmiştir.

15-Şubat-1921 senesinde Sovyet Rusya'nın yeni Komunist yönetimi,İran'daki eski yönetimin kazanmış olduğu tüm haklardan feragat ederek,İran ile dostluk anlaşması imzalamıştır.

21-Şubat-1921 tarihinde Kazvin bölgesinden Rıza Han önderliğinde gelen bir askeri güç Tahran'da yönetime el koyarak,İran'da 1979 senesinde Humeyni'nin İslami darbesine kadar devam edecek olan Pehlevi dönemini başlatmıştır.

1925 senesinde İran Şah'ı olarak ilan edilen Rız Han muhalifleri sindirmiş ve tüm otoriteyi elinde tutmuştur.

İran,ikinci Dünya savaşında tarafsız olduğu ilan etmiş isede,Almanların İran'daki siyasi ve askeri etkinliklerinin yaygınlaşması üzerine,26-Ağustos-1941'de Rusya ile İngiltere'nin anlaşarak İran'ı işgal etmelerini engellememiştir.

Bu durum karşısında Rıza Şah Arş'tan inmeyi kabul etmesi üzerine Güney Afrika'ya gönderilmiş ve 1944 senesinde orada vefat etmiştir.

29-Temmuz-1942 tarihinde İran,Rusya ve İngiltere ile üçlü bir anlaşma imzalayarak savaşta Almanya'nın karşısında yer aldığını açıklamıştır.

Kasım-1943 tarihinde Tahran'da toplanan müttefik ülkelerin liderleri Roozfilt,Churcil veStalin,İran'a savaş sonrası yardım sözü vermişlerdir.

İran'da siyasi partiler ikinci dünya savaşından sonra,Batı Avrupa ve ABD ile Rusya'nın çıkarları çerçevesinde bir çekişme içerisine girmişlerdir.

1944 senesinde hükümet başkanı olan Dr.Musaddak Şah'a karşı bir sivil darbe gerçekleştirerek,Şah'ı yurtdışına çıkmasını sağlamış ve yabancı şirketlerin İran petrolündeki hisselerini kamulaştırmıştır.Ancak Musaddak hükümeti Şah yanlısı bir askeri darbe ile devrilib ve Şah tekrar İran'a geri dönerek Şahinşahlık tahtını tekrar oturmuştur.

Şah rejimine karşı olan din ulema kesimi Şah'ın kurmuş olduğu gizli Savak istihbarat teşkilatı tarafından her türlü baskı uygulayarak sindirmeye çalışmıştır.Zira Ayetüllah Humeyni bu baskılar sonucu 4-Kasım-1964 tarihinde İran'dan uzaklaştırarak Irak'a nefi edilmiştir.Ancak Mart-1975 senesinde Irak-İran arasında imzalanan Cezayir anlaşmasının bir bendi de Irak'ta İran'a karşı siyasi faaliyetlerini sürdüren Humeyni'nin Irak'tan çıkartılması olmuş ve bu doğrultuda Humeyni 1975 senesindoen sonra Fıransa'ya giderek Paris'te yerleşmiştir.

Humeyni Paris'te bulunan İran rejim muhalifilerini etrafında toplamayı başarır ve İran içindeki giderek hızlanan İslami muhalif hareketi yönlendirmeye devam eder.

1978 senesine geldiğinde İran rejimi, siyasi muhalif grupların ve özellikle İslam alimlerin başlatmış oldukları ayaklanmalar ile çalkalanmaya başlamış ve Şah'ın ve son Başbakan Şahpur Bahtiyar'ın tüm sivil ve askeri tedbilerine rağmen Şah ça-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

reyi ülkeyi terk etmekte bulmuş ve Ocak-1979 tarihinde Şahpurbahtiyar da yurt dışına kaçarak meydanı ayaklanan halka bırakmıştır .Paris'ten dönen Humeyni bir fatih edasıyla karşılanmıştır.İran'da 2500 yıl devam eden Şah lık rejiminin sona kadar bittiğini ilan eden Humeyni, geleçekteki rejimin halk tarafından yapılacak referandum ile belirleneceği ve bu hazırlıkları yerine getirilmesi ve ülkenin acil sorunlarını çözmek için İran insan hakları başkanı Mehdi Bezirgân'ı geçici hükümeti kurmakla görevlendirir.

Halk arasında yapılan referandum'dan İran'da İslami bir rejim kurulması kabul edilmiş ve Cumhurbaşkanlığına Humeyni'inin adayı olan Ebu'l-Hasan Beni Sadr seçilmiştir.

22-Eylül-1980 tarihinde Irak Cumurbaşkanı Saddam Hüseyin,İran'da Şah rejiminin ortadan kalktığı gerekçesiyle İran-Irak arasında Mart-1975 senesinde imzalanan Cezayir anlaşmasının fesh edildiğini açıklamış ve bu anlaşma gereğince İran bıraktıkları hakları ve toprakları geri almak için İran'a savaş açmış ve İran sınırdaki bazı kasaba ve köyleri işgal etmiştir.

1982 senesinde İran'ın İslami kesimi arasındaki siyasi çekişmeler üzerine Cumhurbaşkanı Ebu'l-Hasan Beni Sadr Irak'a karşı sürdülen savaşta hiyanetle suçlanmış ve sonuçta Cumhurbaşkanı İran'ı terk etmek zorunda kalmıştır.

Savaş ortamında İran içinde İslami rejim muhalifleri bastırma çabalarına girismesi üzerine,siyasi muhalefet silahlı yönteme başvurmaya başlamıştır.Zira "Mücahidin-i Halk" (Halk Mücahitleri) örgütü bu tür eylemlere başalayarak yeni rejimin ileri gelenlerini hedef alarak Cumhurbaşkanı Muhammed Ali Recai'yi de gerçekleştirdikleri bir süikastta öldürülmüştür.

Sekiz sene devam eden İran-Irak savaşı Humeyni'nin sonuçta barışı kabul etmesiyle 8-Ağustos-1988 tarihinde imzalanan ateşkes anlaşmasıyla son bulmuştur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SURİYE

Suriye, coğrafi açıdan Ürdün, Lübnan ve Filistin toprakları ile bir bütünlük arz etmesinin yanısıra, Birinci Dünya savaşına kadar da siyasi bütünlük içinde değişik dönemlerden geçmiştir.(1)

Bölge, 633-640 yılları arasında İslam ordusu tarafından fethedilmiştir (2). Dimaşk, 661-750 yılları arasında, Emevi devleti döneminde, İslam dünyasının başkenti olmuştur.(3)

Bu toprakların Osmanlı hakimiyetine girmesi ise, 1516 senesinde Osmanlı ordusu ile Memlüklüler ordusu arasında gerçekleşen Merç Dabık savaşından sonra, Osmanlıların galip çıkmasıyla gerçekleşmiştir.(4)

Bölge, 1831 sensinde Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı devletine karşı başlattığı askeri mücadele sonucu, Mehmet Ali Paşa'nın eline geçmiştir.

Ancak bu dönemde Batı'nın desteğini alan Osmanlı devleti, mehemt Ali Paşa'yı bölgeden çıkarmayı başarmış ve ardından yine Batılı ülkelerin araya girmesiyle, Mısır vilayeti'nin Osmanlı devletine bağlı olmak kaydıyla Mehmet Ali paşa soyunda kalmak üzere, bu meseleyi çözmüştür.(5)

Birinci Dünya savaşı ile beraber İnglizler ve Fransızlar bölgede ve özellikle Arap yarımadasındaki işbirlikçilerine bağımsız Arap devleti vaad ederek, Osmanlı devletine karşı cephe almalarını sağlamışlardır. Bu işbirlikçilerin başındada Hicaz'da Mekke Şerifi Hüseyin ve oğulları Ali, Faysal, Abdullah ve Zeyd bulunmakta idiler.

İngilizler ile Fransızlar, 16 Mayıs 1916 tarihinde imzaladıkları Sykes-Picot antlaşması ile, 16'ncı asırdan itibaren Osmanlı-Arap toprağı olan bölgeyi aralarında paylaşmışlardır.

Bu paylaşım planına göre Suriye ve Lübnan Fransızların payına, Irak (6) , Ürdün ve Filistin İngilizlerin payına düşmüştür.(7)

25-Nisan-1920 tarihinde Milletler Cemiyeti San Remo'da gerçekleştirdiği toplantıda, Suriye ve Lübnan Fransız Mandası altında,Irak , Ürdün ve Filistin de İngiliz Mandası altında kalmaları yolunda karar çıkarmışlar. Ancak İngilizler'in desteğiyle Dimaşk'ta, Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal kendini Kral ilan etmiş ve bir hükümet kurmuş idi.(8)

Fransızlar Kral Faysal'ın bu konumunu kabul etmemiş, Dimaşk'ı terk etmesini ve yönetimi Fransız ordusuna devr etmesini taleb etmiş ve bunun gerçekleştirilmesi için Fransız General Goru, Kral Faysal'a dört gün mühlet vermiştir.(9)

Ancak beklenen cevabın Faysal tarafından gelmediği gerekçesiyle, 24 Temmuz 1920 tarihinde Fransız ordusu Dimaşk'a doğru hareket etmiş, Faysal taraftarları ile Meyselon mevkiinde yaşanan çarpışmadan sonra, şehri ele geçirmiş ve Kral Faysal 25 Temmuz'da Dimaşk'ı terk etmek zorunda kalmıştır.(10)

Suriye ve Lübnan'da Müslüman halk, Fransızların yönetimine karşı geleraek, 1919-1945 arasında bir dizi ayaklanma gerçekleştirmişlerdir. Ancak Fransızlar bütün bu ayaklanmaları silah gücü ile bastırabilmişlerdir.(11)

İkinci Dünya savaşı ile değişen uluslararası konjoktür ve artan halk tepkisi üzerine, Fransızları 8 Haziran 1941'de Suriye'den çekileceği ve bağımsızlığını tanıyacağını açıklamak zorunda bırakmış isede, Şeyh el-Hüseyinî başkanlığında kurulan hükümete sınırlı yetkiler devrederek, gerçek iktidarı elinde tutmaya devam etmiştir.

Halkın devam eden ayaklanma ve tepkisi üzerine, Fransızlar 17 Ağustos 1943 tarihinde Suriye'nin bağımsızlığını tanımak zorunda kalmışlardır. Ancak Fransız askerlerinin Suriye ve Lübnan topraklarından çekilmesi, 17 Nisan 1946'da gerçekleşmiştir.(12)

1943 senesinde Suriye'nin ilk Cumhurbaşkanlığına seçilen Şükri el-Koteli,büyük Suriye projesini siyasi gündeme getirmiştir.

1948 senesinde Filistin topraklarında, İsrail devletinin kurulduğunun ilan edilmesi üzerine, İsrail ile Arap ülkeleri arasında gerçekleşen ilk savaştan mağlup olarak çıkan Arap ülkelerinde olduğu gibi, Suriye'de de büyük bir halk tepkisinin yaşanmasına neden olmuştur.

İşte bu savaş mağlubiyeti üzerine , Suriye üst üste gelen askeri darbelere sahne olmuştur. Bu darbelerin ilki, 30 Mart 1949'da Hüsnî el-Zaim önderliğinde bir grup subay tarafından gerçekleştirilmiştir.

Cumhurbaşkanı Şükrî el-Koteli ve Başbakan Halid el-Azm'ı tutuklayan darbeciler, Parlementoyu fesh ederek darbe lideri Hüsnî el-Zaim'i ilk başta Başbakan olarak ve daha sonra Cumhurbaşkanlığına getirmişlerdir.(13)

İktidarda ancak beş ay durabilen bu ilk darbe yönetimi, Ağustos-1949'da Suriye ordusu genel Kurmay Başkanı General Sami el-Hannâvî tarafından gerçekleştirilen ikinci bir askeri darbe ile devredilmiş ve Hüsnî el-Zaim öldürülmüştür.

Aralık-1949'da üçüncü askeri darbeyi gerçekleştiren Albay Şişkelî, kendini Cumhurbaşkanı ilan etmiş ve Suriye için yeni bir anayasa hazırlatarak yeni bir Parlemento oluşturmuştur.

25 Şubat 1954 tarihinde bazı askeri birliklerin ayaklanması ve halkın bu ayaklanmaya kaılarak destek vermesi üzerine, Cumhurbaşkanı Şişkelî'yi, Suriye'yi terk etmek zorunda bırakmıştır.

16 Eylül 1955 tarihinde gerçekleştirilen seçimler sonucu, Suriye'nin bağımsızlığından sonra ilk Cumhurbaşkanı olan Şükri el-Koteli tekrar Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturmuştur.

Bu arada ortadoğu'da önemli bir antlaşma olan Bağdad Paktı'nın 1955 senesinde, Türkiye, Irak, İngiltere, İran ve Pakistan arasında imzalanması, 1956 senesinde, İngiltere, Fransa ve İsrail'in Mısır'a saldırması, Suriye'yi, Nasır yönetiminde bu-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lunan Mısır ile yakınlaşmaya itmiştir. Zira bu yakınlaşma süreci, 22 Şubat1958 tarihinde, Suriye'nin Mısır ile birleşerek, Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır.(14)

Ancak bu siyasi gelişmeler üzerine kurulan ve altyapısı sağlıklı bir şekilde oluşturulamayan bu birleşme projesi, üç sene devam edebilmiş ve 1961'de Arap Baas partisinin askeri kanadının Suriye'de gerçekleştirdiği askeri darbe üzerine bozulmuştur.

22 Aralık1961 tarihinde, gerçekleştirilen Parlemento seçimleri sonucu, Nazım el-Kudsî Cumhurbaşkanlığına ve Maruf el-Devâlibî'de Başbakanlığa getirilmişlerdir.

28 Mart 1962 tarihinde, Suriye'de yeni bir askeri darbe girişimi gerçekleşmiş ise de, 13 Nisan 1962'de Genel Kurmay Başkanı'nın müdahelesiyle son bulmuş ve Cumhurbaşkanı, hükümeti kurma görevini Beşir el-Azm'a vermiştir.

Ancak 22 Eylül 1962'de Beşir el-Azm hükümetinin istifa etmesi üzerine, Ordu'nun onayını da alan Cumhurbaşkanı, hükümeti kurma görevini Halid el-Azm'a tevdi etmiştir.

8 Mart 1963 tarihinde, Ziyâd el-Harirî önderliğinde ve Baas partisinin desteğiyle Suriye'de yeni bir askeri darbe gerçekleşmiştir. Devrim Komuta Konseyi Başkanlığına Lü'ey el-Atâsî ve Başbakanlığa da Salahattin el-Bîtâr getirilmiştir.

Baas partisi içinde yaşanan bölünme üzerine, 23 Mart1966 tarihinde, General Salah Cedîd önderliğinde yeni bir askeri darbe gerçekleşmiştir.

Son olarak günümze kadar Suriye'nin yönetiminde bulunan Baas iktidarı,13 Kasım 1970 tarihinde, Savunma Bakanı Hafız el-Esat önderliğinde Baas partisinin bölünmüş kanadı yeni bir askeri darbe ile gerçekleşmiştir.(15)

Dipnotlar:

1-Bu toprakları oluşturan coğrafi bölgeye, Arap literatüründe "Bilâdü'ş-Şâm" (Şam Ülkeleri) denilmektedir. Bu bölgenin İslam öncesine kadar yaşamış olduğu siyasi gelişmeler hakkında bakınız:

Philip K.Hitti, Tarihü Suriye ve Lübnan ve Filistin, c.1, tercemet Georg Hedlad - Abdülkerim Refik, darü's-sekafe, Beyrut, 1958.

Muhammed Beyyûmî Mehrân, Bilâdü'ş-Şâm, darü'l-Ma'rife el-Câmi'iyye, el-İskenderiyye, 1990.

Ahmet İsmail Ali, Tarihü Bilâdi'ş-Şâm, münzü mâ kabbe'l-Milâd hattâ nihayeti'l-asri'l-Emevî, darü Dimaşk, Dimaşk, 1984, ss.23-102.

2-Philip k.Hitti, a.g.e, c.2, ss.3-18.

Ahmet İsmail Ali, a.g.e, ss.103-155.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

3-Philip K.Hitti, a.g.e, c.2, ss.35-106.

4-Philip K.Hitti, a.g.e, c.2, ss.306-309.

Ekrem Hasan el-Ali, Dimaşk beyne'l-Memâlik ve'l-Osmâniyyin, 1500-1520, eş-Şeriketü'l-müttehide li't-tevzî', Dimaşk, 1982, ss.383-416.

5-1831-1841 yılları arasında, Osmanlı devleti ile Mehmet Ali paşa arasında bölge üzerinde yaşanan askeri ve siyasi gelişmeler hakkında bakınız:

Şinasi Altındağ, Kavalalı Mehmet Ali paşa ve isyan-ı Mısır meselesi, türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988.

6-Bu anlaşma imzalandığı tarihte, Musul vilayeti Fransızların payına düşmüş isede, Mütareke esnasında İngilizler Musul vilayeti işgal etmişlerdir.

7-Elie Kedourie, England and the Middle East, The Harverster press,London, 1978, pp.29-66.

8-Suriye'de Faysal'ın 1918-1920 yılları arasında kurmuş olduğu hükümeti, bağımsızlık ilanı ve icraatı hakkında bakınız:

Hayriyye Kasımiyye, el-Hükümetü'l-Arabiyye fi Dimaşk beyne 1918-1920, darü'l-Me'arif bi Mısır, 1971.

Ali Sultan, Tarihü Suriye 1918-1920, Hükmü Faysal bin el-Hüseyin, dar Tlas, Dimaşk, 1987.

Yusuf el-Hakim, Suriye ve'l-ahdi'l-Faysalî, darü'n-Nehâr li'n-neşr, Beyrut, 1980.

Zeine N.Zeine, The Struggle for Arab İndepence, Khayat's, Beirut, 1960.

9-Hayriyye Kasımiyye, a.g.e, s.194.

Zahiye Kaddure, a.g.e, s.259.

10-Hayriyye Kasımiyye, a.e,s.209.

Zahiye Kaddure, a.e,s.261.

11-Bu dönemde gerçekleşen ayaklanmaların başında, 1919 senesinde Şeyh Salih haraketi, 1920 senesinde Halep'te İbrahim Henânu ve 1925 senesinde Sultan el-Etrûsî paşa haraketi olmuştur. Bakınız:

Abdullah Yorki Hallâk, es,sevrâtü's-Suriyye'l-kubrâ, 1918-1945, dar Tlas, Dimaşk, 1990.

12-Suriye ve Lübnan'ın Fransız Mandası altında kaldığı döneme ilişkin detaylı bilgi için bakınız:

Stephen Hemsley Longrigg, Syria and Lebanon under French Mandate, Oxford University Press, Lebanon bookshop, Beirut, 1968.

Philip S.Khoury, Syria and the French Mandate, The Politics of Arab Nationalism 1920-1945, I.B.Tauri Co.Ltd. publishers, London, 1987.

13-Peter Mansfield, The Arabs, Penguin Books, USA, 1990, p.368.

Daiel Pipes, Greater Syria, The History of an ambition, Oxford, 1990,p.80.

14-Derek Hopwood, Syria 1945-1986,Unwin Hyman, London, 1989, pp.33-43

Zahiye Kaddure, a.g.e, ss.268-269.

15-Suriye'de İkinci Dünya savaşından sonra yaşnan siyasi gelişmeler hakkında bakınız:

Ömer Faruk Abdullah, Suriye Dosyası, Çev.Hasan Bari, Akabe, İstanbul, 1988.

Derek Hopwood, a.g.e.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SUUDİ ARABİSTAN KRALİYET DEVLETİ

Arap yarımadası, Arapların anayurdu olarak kabul edilmektedir. Arap yarımadasının büyük bir kısmını oluşturan Suudi Arabistan Kraliyet devleti, bölgede büyük Arap kabilelerden kabul edilen Aneze kabilesine mensup Al-Suud Kraliyet ailesinin yönetimindedir.

Al-Suud ailesinin, 18'nci yüzyılın ikinci yarısından itibaren yürütmüş oldukları silahlı mücadele sonunda ve Osmanlı devletine karşı İngilizler ile işbirliği yapmaları neticesinde, Birinci Dünya savaşı akabinde Necd bölgesinde hakimiyet sağlamışlardır.(1)

Al-Suud ailesinin siyasi sahnede baş göstermeleri, 18'nci yüzyılda Şeyh Muhammed bin Abdülvahab'ın Arap yarımadasında başlatmış olduğu "dini hareketi", Der'iyye'de Al-Suud ailesinin benimsemesi (2), dini tarikatları koruyan ve teşvik eden Osmanlı devleti ile karşı karşıya gelmeleri ve bu yolda silahlı bir mücadele yürütmeleri ile gerçekleşmiştir.

Al-Suud ailesi, Necd bölgesinde Osmanlı devleti taraftarı olan Al-Reşid ve Hicaz bölgesinde Mekke Emîr'i Şerif Hüseyin bin Ali ailesi ile 1926 senesine kadar mücadele etmişlerdir.

1766 senesinde vefat eden Muhammed bin Suud, birinci Al-Suud devletinin kurucusu kabul edilmektedir. (3)

Muhammed bin Suud'ın yerini büyük oğlu Abdülaziz alır ve babasının başlatmış olduğu Vahabî hareketini yayma ve çevredeki Al-Reşid ve Hicaz Emirlikleri ile, dolaysıyla Osmanlı devleti ile mücadeleyi sürdürmüştür.

1803 senesinde öldürülen Abdülaziz'in yerini oğlu Suud bin Abdülaziz alır ve yürütmüş olduğu silahlı mücadele sonucu, 1805-1813 yılları arasında Hicaz bölgesini ele geçirmiş ve bölgede hakimiyet kurabilmiştir.(4)

Osmanlı devleti Al-Suud ailesinin Hicaz'da ve Necd bölgesinde sağlamış oldukları hakimiyete son vermek için, Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'yı görevlendirmiştir. Bölgeye oğlu İbrahim paşa önderliğinde 1811-1818 yılları arasında askeri güç gönderen Mehmet Ali Paşa, bu ailenin kurmuş olduğu hakimiyete son vermiştir. (5)

Der'iyye'de (Necd) 1814 senesinde vefat eden Suud bin Abdülaziz'in yerini Mehmet Ali Paşa'nın ordusu ile çarpışmaya devam eden büyük oğlu Abdullah bin Suud almıştır. Ancak Osmanlı ordusunun Al-Suud'ın kalesi olan Dir'iyye'ye girmeyi başarmış ve Abdullah bin Suud tutuklanarak İstanbul'a gönderilmiştir. Yargı önüne çıkarılan Abdullah bin Suud, İstanbul'da idam edilmiştir.(6)

Bu mağlubiyetten sağ olarak kurtulan Türkî bin Abdullah bin Muhammed bin Suud, 1819 senesinde Riyad'tan firar etmeyi başarmıştır. Osmanlı hakimiyetine karşı yeni bir silahlı hareket başlatan Türkî bin Abdullah aile içi çekişme sonucu, 1833 senesinde öldürülmüştür. Babasının yerine geçen Faysal bin Türkî, babasının ka-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tilini yakalatmayı başarmış ve kendini Necd bölgesinin imamı ve hakimi olarak ilan etmiştir.

İbrahim paşa önderliğinde Osmanlı ordusuna mğlup düşen Faysal bin Türkî, 1838 senesinde tutuklanarak Mısır'a gönderilmiştir. Beş sene Mısır'da tutuklu kalan Faysal bin Türkî 1843 senesinde Mısır'dan firar etmeyi ve Necd bölgesine aynı yıl içinde (22 Temmuz'da Riyad'a girerek)tekrar hakim olmayı başarmıştır.(7)

1866 senesinde vefat eden Faysal'ın yerini almak için iki oğlu Abdullah ve Suud arasında silahlı bir mücadele başlamış, üçüncü kardeş olan Abdurrahman bin Faysal, Riyad'ta imam ve hakim olarak ilan edilmesinin ardından kardeşi Abdullah yanında yer almıştır.

Al-Reşid ailesi ile yeniden çatışmalara giren Abdurrahman, 1883 senesinde yeni bir yenilgiye uğrayak Küveyt emirine sığınmıştır.

Silahlı mücadeleyi bırakan ve Kuveyt Emîrinin yanında yaşamını sürdürmeye karar veren Abdurrahman'ın oğlu Abdülaziz, babasının bu kararına karşın, Necd bölgesinde silahlı mücadeleye devam karan almış ve 1901 senesinde bölgeye yeni bir hareket başlatarak, Al-Reşid'in Riyad temsilcisini öldürmüştür.(8)

Ancak kendi imkanlın ile Osmanlı devleti ile baş edemeyeceğini anlayan Abdülaziz, bölge üzerinde yeni planlar peşinde olan İngilizler ile işbirliği yapmanın, kendisi için kaçınılmaz olduğunu görerek, 2 Mayıs 1904 tarihinde İngiliz hükümetine bir mektup göndererek Osmanlılara karşı sürdürdüğü silahlı mücadalesinde kendisine yardımcı olunması talebinde bulunmuştur.(9)

İngilizler bu isteği ilk yıllarda gizlice desteklerken, 1914 senesinde Birinci Dünya savaşının başlamasıyla, Al-Suud'a bütün imkanları sağlamışlardır. Bu destekle birlikte Al-Suud bölgede giderek hakimiyeti ellerinde tutmayı başarmışlardır.

Bunun karşılığında 1915 senesinde Abdülaziz, içinde İngilizlere büyük tavizler verilen "el-Katîf" adı ile bilinen bir işbirliği antlaşması imzalamıştır.

Ancak Al-Suud'un bir başka rakibi olan Hicaz Emîri Şerif Hüseyin (10) ile de mücadeleye devam etmişlerdir. İngilizler Osmanlılara karşı sürdükleri savaşta, bu iki işbirlikçilerini bir araya getirmekte zorlanmışlardır.

1922-1926 yılları arasında Al-Suud ile Al-Hâşim arasında yoğun bir mücadele yaşanmıştır.

Al-Suud ailesi Necd bölgesinde hakimiyet sağladıktan sonra, 1924 senesinin Eylül ayında Hicaz bölgesine saldırıya geçmiş ve Al-Hâşim ile "el-Hüdâ" adı ile bilinen çarpışmadan galib çıkan Al-Suudlular, Ekim 1924'te Mekke'ye ve Aralık 1925 tarihinde de Medine'ye girmişlerdir.

Bu durum karşısında Cedde'de sıkışıp kalan Şerif Hüseyin bin Ali'nin oğlu Ali bin Hüseyin, İngilizlerin arabulucuğu ile Abdülaziz Al-Suud ile yapılan antlaşma gereğince Hicaz'da Kraliyet hakkından vazgeçmiş ve Irak'ta kardeşi Faysal yanına gitmek zorunda kalmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

8 Ocak 1926 tarihinde Abdülaziz kendisini Hicaz Kralı ve Necd Sultanı olarak ilan etmiştir.(11)

Kral Abdülaziz 22 Eylül 1932 tarihinde çıkardığı bir kararla, devletin ismini Suudi Arabistan Kraliyet devleti olarak değiştirmiştir.(12)

Suudi Arabistan Kraliyet devletinin kurucusu Abdülaziz Al-Suud'un 9 Kasım 1953 tarihinde vefat etmiş ve günümüze kadar neslinden gelen oğulları, Kral olarak Suudi Arabistan devletinin başında bulunmaktadırlar.

1953-1964 arasında Faysal Bin Abdülaziz.

1964-1975 arasında Halid bin Abdülaziz.

1975- günümüze kadar Fahd bin Abdülaziz.

Dipnotlar:

1- Suudi Arabistan Kraliyet devletinin kuruluşu ve Al-Suud ailesinin İngilizler ile olan münasebetleri hakkında bakınız:

Gary Troeller, The Birth of Saudi Arabi, Britain and the Rise of House of Sa'ud. Frank Cass, London, 1976.

Ceber Mustafa en-Nehhâs, Al-i Suud fi'c-Cezireti'l-Arabiyye mine'l-Kabileti ilâ'd-Devle, darü'l-Kitabi'c-Câmi'i, el-Kahire, 1986.

2- İslam dinin'de tarikatlara ve tasavvufçulara savaş açması dolayısıyla, görmüş olduğu baskılardan kurtulmak için, 1744 yılında Al-Suud ailesinin emirlik merkezi olan Der'iyye'ye sığınan Muhammed bin Abdülvehab'ın hareketine, tarihçiler " Vehhâbî " ve "Selefî" hareketi isimlerini vermişlerdir. Emîr Muhammed bin Suud bin Mukrin tarafından kabul edilen Şeyh Abdülvehap, Muhammed bin Suud'a davetine destek olduğu takdirde, kendisine Arap ülkelerinin Kralı olacağını müjdelemiştir. Şeyh'in bu çağrısına olumlu cevap veren ve Abdülvehap'ın kızı ile evlenen Muhammed bin Suud, işbirliği hususunda Şeyh tarafından beyat edilmiştir.

3- 1745-1818 yılları arasında, Muhammed bin Suud'un Vahhabî hareketi şeyhi ile işbirliği yaparak bölgede diğer kabilelere üstünlük sağladığı ve birinci Al-Suud devletinin kurulduğu süreç hakkında bakınız:

Abdürrahman Abdürrahman Abdürrahim, ed-Devletü's-Suudiyeti'l-ûlâ, dari'l-kitab el-Câmi'i, el-Kahire, 1986.

Hüseyin Halef el,Şeyh Haz'al, Tarihü'c-Cezireti'l-Arabiyye fi asri'ş-Şeyh Muhammed bin Abdülvahab, dâr ve mektebetü'l-Hilâl, Beyrut, 1968.

4- Al-Suud ailesi , 1801 senesinde de Irak'ın Kerbela şehrini , 1803 senesinde de Mekke ve Medine'yi ele geçirmiş ve buralarda bulunan tüm sahabe ve evliya mezarını (Medine'deki Peygamber mezarı dahil) , şirk göstergesi olduklarını gerek-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

çesiyle yerle bir etmişlerdir.

Hamdi Tahir, el-Memleketü'l-Arabiyye el-Suudiyye, Tarih ve Vâki', şeriket darü'l-İş'a', li't-tıbâ', 1991,ss.26-27.

5- Salih Muhammed Al-Amr, The Hijaz Under Ottoman Rule 1869-1914, Riyad University publications, 1978, pp.45-52.

6- Abdülfettah Hasan Ebu Aliyye, Tarihü'd-Devleti's-Suudiyyeti's-sâniye 1840-1891, darü'l-Merrih li'n-neşr, el-Riyad, 1991,s.37.

7- 1843-1891 yılları arasında Necd bölgesinde Faysal bin Türkî tarafından kurulmuş olan ikinci Suud devleti hakkında bakınız:

Abdülfettah Hasan Ebu Aliyye, Tarihü'l-devleti's-Sudiyye es-sâniye, a.g.e.

8- Abdülfettah Hasan Ebu Aliyye, a.g.e, ss.195-238.

9- Hafız Vehbe, Ceziretü'l-Arab fi'l-karni'l-iş'rin, el-Kahire, 1946, s.238.

A.Vasiliyif, Tarihü'l-Arabiyyeti's-Suudiyye, şeriketü'l-matbu'at li'n-neşri ve't-tevzî', Beyrut, 1995,s.282.

Zahiye Kaddure, Tarihü'l-Arab el-hadis, a.g.e, s.20.

10- Mekke Emîrlerinden Şerif Hüseyin, 1854 senesinde İstanbul'da doğmuş, 1894 senesinde Meclis-i Şura'da görev yapmıştır. Osmanlı devletine bağlılığı ile bilinen Şerif Hüseyin, 1908 senesinde Mekke Şerifi olarak Hicaz'a gönderilmiştir. Osmanlılara karşı isyan bayrağını açan A'sîr Emîri Muhammed Ali el-İdrisi hareketini, 1909 senesinde Osmanlı devleti adına bastırmıştır. Ancak Sultan II Abdülhamit'in İslamcı politikasına karşın, İttihat ve Terakki hükümetinin Arap vilayetlerinde de Türkçülük politikası gütmesi üzerine, Araplar arasında milliyetçi akımı taraftar toplamaya başlamış ve İngilizlerin de desteğiyle giderek güçlenmiştir.

Şerif Hüseyin'in bu gelişmelerden rahatsız olduğu ve yetkilerinin kısılmaya çalışıldığı bir dönemde patlak veren Birinci Dünya Savaşı sırasında, İngilizlerin kendisine bağımsız Arap devleti sözü vermesi karşılığında, 10 Haziran 1916 tarihinde, Osmanlı devletine karşı, İngilizlerin yanında savaş'a girmiştir.Birinci Dünya savaşı sona erdiğinde İngilizlerin güdümünde, Hicaz'da Şerif Hüseyin bin Ali, Irak'ta oğlu Faysal ve Ürdün'de de diğer oğlu Abdullah bin Hüseyin Kral olarak yönetime getirilmişlerdir.

Birinci Dünya Savaşında, Şerif Hüseyin'in Mısır'daki İngiliz Yüksek Komseri Henry Mc Mahon ile yazışmaları hakkında bakınız:

Necdet Fethi Safvet, el-Ceziretü'l-Arabiyye fi'l-vesâik el-Biritaniyye (Necd ve'l-Hicaz), c.1.2, 1914-1915-1916, darü's-Sâkî, Beyrut, 1996.

Fahri Aramoğlu, Filistin Meselesi ve Arap-İsrail savaşları (1948-1988), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Nu:299, ss.28-32.

A.Vasiliyif, a.g.e, ss.311-316.

11- Birinci Dünya Savaşı sonrasında, Hicaz bölgesinde yaşanan gelişmeler hakkında bakınız:

Gary Troeller, The Birth of Saudi Arabia, a.g.e, pp.216-231.

A.Vasiliyif, a.g.e, ss.351-370.

12- Zahiye Kaddure, a.g.e, s.24.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ÜRDÜN HAŞİMİ KRALİYET DEVLETİ

Birinci Dünya savaşının akebinde, 1920 senesinde İngilizler ile Fransızlar arasında Osmanlı topraklarını paylaştıran San Rimo anlaşması gereğince Ürdün, Irak ve Filistin toprakları ile birlikte İngilizlerin payına düşmüştür.

Osmanlılara karşı göstermiş oldukları başarılı katkılarından dolayı, Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah, İngilizler tarafından 2-Mart-1921 tarihinde Amman'a getirtilmiştir.

27-Mart-1921 tarihinde Kudüs'te Tur Sarayı'nda , İngiliz Sömürgeler Bakanı Winiston Churchil, Filistin'de İngiliz Sami görevlisi Harbort Samuil, Suriye'de Fransız Sami görevlisi Robert Doke ve Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah'ın da katıldığı bir toplantıda, Ürdün'de Addullah'ın Prensliği kabul edilerek, İngilizler ile bir anlaşma gerçekleştirmiştir.

Bu anlaşmaya göre :

1- Ürdün'de Prens Abdullah'ın başkanlığında yerel bir hükümet kurulacak.

2- Biritanya hükümeti yeni kuralacak hükümete, güvenliği ve düzeni sağlamak için gereken her türlü maddi yardımı sağlayacak.

3- Amman'da kurulacak olan bu hükümet, Filistin'deki İngiliz Sami görevlisinin görüşlerine başvuracak.

4- Suriye ve Filistin sınırları, göçebe veya yarıyerleşik Arapların saldırılarından korunacağına dair bu yeni hükümet başkanı tarafından taahüt edilecek.

5- İngiliz Hava Kuvvetleri için, biri Amman'da diğeri de Kerk'te olmak üzere iki hava üssü'nün güvence altına alınması taahüt edilecek.

Ürdün'de göreve başlayan Prens Abdullah başkanlığındaki hükümet,1923 senesinde Parlemento seçimleri için bir yasa tasarısı hazırlatmıştır. Ancak İngilizler bu girişimi kabul etmiyerek, Ürdün'ü Filistin'deki Sami görevlileri tarafından yönetmeye devam etmişlerdir.

20-Şubat-1928 tarihinde, İngiliz hükümeti adına Marishal Lord Bilomer ve Ürdün hükümeti adına Hasan Halid Paşa arasında yeni bir anlaşma imzalanmıştır.

Bu anlaşmaya göre, İngilizler Ürdün'de Dışişleri, Adalet, Ekonomi ve Savunma Bakanlıklarını üstlenerek hakimiyetlerini pekiştirmişlerdir.

İngilizler İkinci Dünya savaşı akebinde, 22-Mart-1946 tarihinde Ürdün'ün bağımsızlığını tanıyarak Ürdün hükümeti ile yeni bir anlaşma imzalamıştır.

22-Nisan-1946 tarihinde toplanan Ürdün Yasama Meclisi, Ürdün'nün Parlementer ve verasete dayalı Kraliyet sistemli bir bağımsız devlet olduğunu ve Prens Abdullah'ı Ürdün Kralı olarak ilan etmiştir.

25-Nisan-1946 tarihinde de Kral Abdullah Tacını giyerek, Ürdün Haşimi Kraliyet devletinin kurulduğunu ilan etmiş ve o gün Ürdün'ün bağımsızlığını kazandığı gün olarak resmi bayram ilan edilmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

7-Aralık-1946 tarihinde, Ürdün'de Anayasa ilan edilmiştir. Ancak tüm bu gelişmeler, İngilizlerin Ürdün'deki hakimiyetini fiilen ortadan kaldırtmamıştır. Zira 1948 İsrail-Arap savaşının akebinde, Ürdün hükemti İngilizler ile yeni bir anlaşma yaparak, Ürdün ordusunun komutanlığı İngiliz subaylarına verilmiştir.

2-kasım-1947'de Birleşmiş Milletler Cemiyeti Filistin topraklarını Araplar ile Yehudiler arasında bölüştürme kararına bütün Arap ülkeleri karşı çıkarken, Ürdün Kralı Abdullah bu kararı kabul etmiş ve Yehudi liderlerinden Golda Mayer ile biri Kasım-1947, diğeride 12-Nisan-1948'de iki gizli görüşme gerçekleştirmiştir.

Kral Abdullah'ın bu tutumunun bilinmesine rağmen,1948 senesinde İsrail devletinin kurulduğunun ilan edilmesinin akebinde, Arap-İsrail savaşında Arap ordularının komutanlığı Ürdün kralı Abdullah'a tevdi' edilmiş ve sonuçta Araplar büyük toprak ve can kayıpları vererek savaştan mağlubiyetle ayrılmışlardır.

Kral Abdullah, 2-Nisan-1950 tarihinde de Arap ülkelerinin karşı çıkmasına rağmen, Filistin topraklarından Batı Şeria'yı Ürdün topraklarına kattığını ilan etmiştir.

Kral Abdullah'ın bu tutum ve davranışları, Müslüman Arap halkı arasında büyük tepkiye yol açmış ve sonuçta Kral Abdullah, 20-Temmuz-1951 tarihinde Aksa Camii girişinde öldürülmüştür.

Yerine ilk başta oğlu Naif, A'rş'a vasi olarak atanmış, ardından oğlu Prens Talal Kral olarak Ürdün Kraliyetine atanmıştır.

Kral Talal, Piskolojik rahatsızlığı gerekçe gösterilerek tahtan indirilmiş ve yerine henüz yirmi yaşını doldurmamış olan oğlu Hüseyin, 11-Ağustos-1952 tarihinde Ürdün Kralı olarak ilan edilmiştir. Ancak Kral Hüseyin yasal yetkilerini 2-Mayıs-1953 tarihinde elde etmiştir.

Kral Hüseyin, halkın tepkisini kırmak ve kendini sevdirmek için 1-Mart-1956 tarihinde, 1948 savaşında başarısızlığını gerekçe göstererek Ürdün ordusunun komutanlığında bulunan İngiliz komutan Jon Gulob'ı görevinden aldırtmıştır.

13-Şubat-1957 tarihinde, Kral Hüseyin İngiliz-Ürdün arasındaki işbirliği anlaşmasının bittiğini ilan ederek,1957 senesinin yazında İngiliz askerlerinin Ürdün'den çekilmelerini sağlamıştır.

1955 senesinde gerçekleşen Bağdad paktı üzerine, Suriye ile Mısır arasında meydana gelen yakınlaşmaya karşın, İngilizlerin direktifiyle 9-Haziran-1958 tarihinde Ürdün ile Irak Krallığı arasında bir birleşme kararı alınmıştır. Ancak bu girişim 14-Temmuz-1958 tarihinde Irak'ta gerçekleşen askeri darbe üzerine iptal edilmiştir.

1967 ikinci Arap-İsrail savaşında, İsrail'in Mısır'dan Sina Çölünü, Suriye'den Golan tepelerini ve Ürdün'den Batı Şeria'yı alarak galib çıkması üzerine, Filistin halkı arasında ve özellikle topraklarından sürülerek mülteci duruma düşünlerin arasından İsrail'e karşı silahlı mücadale sürdürmek ve Filistin topraklarını İsrail işgalinden kurtarmak amacıyla Filistin Kurtuluş Örgütü kurulmuştur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

FKÖ'nün İsrail'e karşı Ürdün topraklarından saldırıya girmesi üzerine, Eylül-1970 tarihinde Ürdün silahlı kuvvetleri bunların fealiyetlerini durdurmak amacıyla FKÖ mensuplarına ateş açması üzerine 11 gün boyunca Ürdün'ün başkenti dahil değişik şehirlerinde silahlı çatışmalar yaşanmış ve FKÖ büyük kayıplar vermiştir.

Ürdün'deki bu iç savaşı durdurmak için Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdünnasır başkanlığında Kahire'de Eylül-1970 senesinde acilen toplanan Arap zirvesi üzerine, Ürdün'e Sudan Cumhurbaşkanı başkanlığında giden bir hey'et, tarafları ikna ederek Kahire anlaşması adı bilinen bir anlaşma ile taraflar arasında ateşkesin gerçekleşmesini sağlamışlardır.

1980 senesinde Irak-İran arasında yaşanan birinci Körfez savaşında, Ürdün Irak'ı desteklemiş ve 1984 senesinde Ürdün, Mısır, Irak ve Güney Yemen'in katıldığı Arap Dayanışma Birliği'nde kurucu üye olmuştur.

Ancak bu Birlik, 2-Ağustos-1990 tarihinde Irak Ordusunun Kuveyt'i işgal etmesi üzerine, Ürdün ve Mısır'ın Kuveyt ve müttefik devletler yanında yer almaları ve Güney Yemen'in Irak yanında yer almasıyla bozulmuştur.

Ürdün son olarak Mısır'ın ardından, 1995 senesinde Filistin Kurtuluş Örgütü'nün İsrail ile barış anlaşması imzalamaları üzerine, İsrail ile barış anlaşması imzalamış ve bölgedeki Arap ülkelerinin barış sürecine katılmaları için öncülük yapmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ
BASIM BAŞVURMADI

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

LÜBNAN

Lübnan, Suriye bahsinde zikredildiği üzere bölgenin ve özellikle Suriye'nin bir parçası olarak tarih hadiselerini yaşamıştır. Zira Lübnan topraklarının 1516 senesinden sonra Osmanlı devletine katıldıktan sonra da böyle bir yapı içerisinde yönetilmiştir.

Bölgge ülkelerinde olduğu gibi Birinci Dünya savaşına kadar Osmanlı devletinin bir parçası olan Lübnan toprakları, idari açıdan Dımaşk ve Tarablus vilayetleri arasında paylaşılmıştır.

Lübnan halkı etnik, inanç ve mezhep bakımından çok karmaşık bir yapıya sahip olması hasebiyle 1840 senesinde Mısır valisi Mehmet Ali Paşa ordusunun Suriye vilayetini ele geçirmesinden sonra bölgede ve özellikle de Lübnan'da bir mezhep çatışması gündeme gelmiştir. Zira bu çatışmalar genelde Hıristiyan Maronlar ile Müslüman Dürüz halkı arasında cereyan etmiştir.

Bu tür iç çatışmaların en önemlileri 1841, 1845 ve 1860 senelerinde meydana gelen çatışmalar olmuştur.

1860 senesinde meydana gelen iç çatışmalar üzerine, Batı Dünyası ve Rusya'nın müdahale talepleri 1861 senesinde İstanbul'da çıkarılan bir yasa ile Cebel-i Lübnan bölgesinin idari statüsü Kaimakamlıkan Mutasarrıflığa değiştirilmiş ve başında Osmanlı devletinin tayin edeceği Osmanlı bir Hristiyanın bulunacağı ve mezhep temsilcilerinin yer aldığı bir yerel idare meclisi oluşturulacağı karara bağlanmışır. Bu yasa üzerinde 1864 senesinde yapılan bazı değişiklikler ile birlikte "kanun-i Esasi" adı verilerek ve Cebel-i Lüban bölgesi 7 kazaya bölünerek her kazanın başında da kazada çoğunluğu oluşturan mezhep mensubu bir kaimakam bulunmakta idi. Bu yasa Lübnan'da 1912 senesine kadar yürürlükte kalmıştır.

Birinci Dünya savaşından sonra Lübnan toprakları Suriye ile birlikte Fransızların eline geçmiş ve 1 Eylül 1920 senesinde Fransız General Goro Beyrut'ta "büyük Lübnan Devleti"nin kurulduğunu ilan etmiştir. Bu ilandan sonra Lübnan'da ileri gelenler Fransızların hedeflediği biçimde Suriye ile birleşme konusunda bir görüş ayrılığına düşmüşlerdir.

Fransızlar, güneyde Sayda ve Cebel-i Lübnan, kuzeyde Trablus ve ortada Beyrut ve bazı kazalardan oluşan bu devlet için 1922 senesinde bir meclis seçimi düzenleyerek Suriye'den kopması için meşru bir yerel zemin hazırlığı başlatmıştır. Meclis başkanlığına Habib Paşa Al-Sa'd getirilmiştir. 1925 senesinde meclis için ikinci seçimi gerçekleştiren Fransa, 26 Mayıs 1926 senesinde de Şarıl Debbas'ın cumhurbaşkanlığı makamına seçilmesini sağlamıştır.

1932 senesinde Şarıl Debbas'ın vefatı üzerine Fransızlar 1933 senesinde cum-

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hurbaşkanlığına Habib Paşa Al-Sa'd'ı atamışlardır. 1936 senesinde yeniden yapılan cumhurbaşkanlığı seçimini Emil Ede kazanmıştır.

1939 senesinde İkinci Dünya savaşının başlaması üzerine Fransızlar Lübnan'da yönetmi ellerinde daha sıkı bir şekilde tutmaya başlamışlar ve bu amacla Beyrut'a gelen Fransız General Danz, cumhurbaşkanı Emil Ede'yi görevinden almış yerine Alfred Nekkaş'ı atamıştır.

Ancak 1941 senesinde Fransa güçleri arasıda Digoliler ve Fişiler arasında yaşanan silahlı mücadele Lübnan'a kadar sıçramıştır. İngilizlerin desteğini alan General Digol güçleri Lübnan'ın Kasimiyye, Zehrani ve El Damur bölgelerinde İngilizlerin yardımıyla General Fişi güçlerini yenerek yönetime el koymuşlardır.

21 Eylül 1943 senesinde Lüban'da yaniden yapılan cumhurbaşkanlığı seçimini İngilizlerin desteklediği Bişara El-Huri kanarak hükümeti kurma görevini Riyad El-Sulh'a tevdi etmiştir.

Ancak Fransızlar bu gelişmeleri kabul etmeyerek, 11 Kasım 1943 gece yarısından sonra Cumhurbaşkanı, Başbakan ve bazı bakanların evlerine gelerek silah zoru ile gizlice Rusya Kalasına göndermişlerdir. Ertesi sabah bu gelişmeleri öğrenen Meclis üyeleri ve halk meclis binası önünde toplanarak Fransızların bu girişimlerini kınayan bir bildiriyi İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Mısır ve Irak elçilerine göndermişlerdir.

Halkın büyük ayaklanmalar gerçekleştirmesi, İngiltere ve ABD'nin talepleri üzerine görevlerinden alınan Lüban yöneticileri 22 Kasım 1943 tarihinde görevlerine iade edilmişlerdir. Bu olaydan sonra 22 Kasım tarihi Lübnan'ın bağımsızlığını kazandığı gün olarak kabul edilmiştir. Ancak Fransız askerlerin Lübnan'dan çekilmesi Aralık 1946 senesinde gerçekleşmiştir.

1943 senesinden itibaren Lübnan'ın Cumhurbaşkanlığı makamına oturanlar şunlar olmuştur:

1943-1952 Bişara El-Huri, 1952-1958 Kemil Şem'un, 1958-1964 Fuad Şehab, 1964-1970 Şarıl Hilu ve 1970'ten sonra Cumhurbaşkanı Süleyman Franciye döneminde 13 Nisan 1975 senesinden 1986 senesine kadar Lübnan toprakları, Filistinli silahlı ggrupları ile Lübnan'ın Maroni Hıristiyan silahlı milisleri arasında kanlı çatışmalara sahne olmuştur.

Yaklaşık 11 sene devam eden bu iç savaş sırasında 60 bin ölü, 200 bin yaralı ve 3 milyar dolar maddi kayba yol açtığı tahmin edilmiştir.

Eylül 1976 tarihinde yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminden İlyas Serkis kazanmıştır. Yeni cumhurbaşkanı hükümeti kurma görevini Selim El-Hus'a verir.

Lübnan bu dönemden sonra sık sık İsrail askeri saldırılarına maruz kalmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Zira 4 Mart 1978 tarihinde İsrail, Lübnan topraklarının güney bölgesinde barınan Filistin mültecilerini vurmak için havadan, karadan ve denizden askeri bir taarruz başlatarak güney Lübnan'a girmiş ve Filistinliler arasında 20.00'den fazla ölüm ve binlerce insanın evlerini terk ettirmek zorunda bırakmıştır.

İsrail desteğiyle Hıristiyan asi lider Saad Haddad güney Lübnan topraklarının hakim olduğu 1800 km² bölümünde "Hür Lübnan" adında bir bağımsız cumhuriyet kurduklarını ilan etmiştir.

Başbakan Selim El-Hus 7 Temmuz 1980'de istifa etmesi üzerine, Cumhurbaşkanı hükümet kurma görevini Şefik Vazzan'a vermiştir.

İsrail 1982 senesinin Nisan ayından itibaren Lübnan'daki Filistin kamplarına yönelik başlatmış olduğu hava saldırılarını, 6 Haziran 1982 tarihinde de Lübnan topraklarını işgal emeye başlamıştır.

Haziran ayının sonuna doğru İsrail askeri güçleri Beyrut havaalanına kadar olan bölgeyi ele geçirmişlerdir.

Batı Beyrut kesiminde ilerleyen müslüman Lübnan ve Filistin halkını kuşatma altında tutan İsrail, bölgeyi sürekli olarak bomba altında tutmuştur.

Lübnan hükümetinnin ısrarlı talepleri üzerine, ABD Cumhurbaşkanının özel arabulucusu Philip Habibi bölgeye gelerek Batı Beyrut'ta mevzilenen ve İsrail ile savaşmaya devam eden Filistin Kurtuluş Örgütünü 7 Ağustos'ta yapılan anlaşma çerçevesinde bölgeyi uluslararası gözetiminde gruplar halinde terk etmelerini sağlamıştır.

1 Eylül 1982 tarihine kadar FKÖ lideri Arafat ve 11.249 Filistinli fedaisi ile 3598 Suriye askeri Beyrut'u terk etmişlerdir.

İsrail işgali alında bulunan Lübnan Meclisi, 23 Ağustos'ta cumhurbaşkanlığına Maroni Hıristiyan silahlı "Ketaib Partisi" lideri Peÿar Cmeyyil'in oğlu Beşir Cmeyyil'i seçmiştir.

İsrail'i son derece memnun kılan bu seçim, Müslüman kesimi oldukça rahatsız etmiştir. Zira Beşir Cmeyyil Lübnan iç savaşında önemli bir pay üstlenmiştir.

14 Eylül 1983'te yeni seçilen Cumhurbaşkanı Cmeyyil, Hıristiyanların çoğunluğu oluşturduğu Doğu Beyrut'ta parti karar merkez binasında uğradığı bir suikast sonucu eşi ve çocukları ile birlikte öldürülmüştür.

İsrail öldürülen Cumhurbaşkanı Maroni Hıristiyan taraftarlarına bu olayın intikamını aldırtmak için, kuşatma altında tuttuğu Filistin kamplarından Sabra ve Şatilla kamplarına sızdırarak iki boyuncu insanlık tarihinin mislini az gördüğü bir katliamın gerçekleşmesine, binlerce masum insanların öldürülmesine zemin hazırlamıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Öldürülen Cumhurbaşkanı Beşir Cmeyyil'in yerine, 21 Eylül'de ılımlı kişiliğe sahip ve Müslüman kesimin de kabul ettiği kardeşi Emin Cmeyyil seçilmiştir.

Lübnan'da bulunan yabancı güçlerin (İsrail ve Suriye) eş zamanlı olarak çekilmesi konusunda ve İsrail güvenliğini taahut içeren bir antlaşma 17 Mayıs 1983 tarihinde Lübnan hükümet ile İsrail arasında imzalanmıştır.

Bu antlaşmayı Suriye, Libya ve Güney Yemen dışındaki Arap ülkeleri kabul etmiş iselerde karşı çıkan tarafın ve özellikle Suriye'nin ısrarlı tutumu, Lübnan'da İsrail güçlerine fedai saldırıların gün geçtikçe artması üzerine ve Lübnan halkının çoğunu temsil eden siyasi partilerin bu antlaşmaya karşı tavır bildirmeleri üzerine 5 Mart 1984'te Cumhurbaşkanı Cmeyyil bu antlaşmanın fesh edildiğini ilan etmesine yol açmıştır.

İsrail'de yeni iktidara gelen Şemun Peres hükümeti, Lübnan'daki İsrail askerlerin kayıplarının fedai sıldırlar sonucu gün geçtikçe artması üzerine, 14 Ocak 1985 tarihinde tek taraflı olarak Lübnan'dan çekilme kararı almıştır.

Eylül 1988 senesinde boşalan Cumhurbaşkanlığı üzerne siyasi partiler arasında varolan gerginlik yeniden büyümeye başlamış ve Lübnan tekrar bir iç savaşın eşiğine gelmiştir.

ABD'nin desteğiyle Arap ülkeleri Lübnan sorununu çözmek için devreye girerek, 30 Eylül 1989 tarihinde Suudi Arabistan'ın Taif şehride bir "Milli uzlaşma" üzerinde müzakereler yapılmak için Lübnan Meclis üyelerini toplanmıştır.

22 Ekim 1989 tarihinde kabul edilen "Taif Misakı" Lübnan'da yeni bir "Milli Uzlaşma" dönemi başlatmıştır.

Bu "Taif Misakı" gereğince, 5 Kasım 1989 tarihinde Klay'at havaalanında yapılan seçimden, Rineylı Muavvaz Cumhurbaşkanlığına ve Hüseyin El-Hüseyini Meclis başkanlığına seçilerek "Milli Uzlaşma Misakı" nı yürürlüğe geçirmişlerdir.

13 Kasım'da da Selim El-Hus hükümeti kurmakla Cumhurbaşkanı tarafından görevlendirilmiştir. Ancak 22 Kasım'da Cumhurbaşkanı Muavvaz'ın öldürülmesi, 24 Kasım'da Meclis'te yapılan seçimden bu makama İlyas Sarkis'in gelmesini sağlamıştır.

25 Kasım'da da Selim El-Hus uzlaşma hükümetini kurarak görevine başlamıştır.

21 Ağustos 1990 tarihinde Lübnan Meclisi "Milli Uzlaşma Misakı" gereği, Anayasada gereken değişiklikleri gerçekleştirmiş ve 21 Eylül'de de Cumhurbaşkanı tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IRAK CUMHURİYETİ:

Günümüzde Dicle ile Fırat nehirlerinin oluşturduğu havza topraklarının büyük bir kısmını kapsayan Irak, M.Ö 4000 yıllarına kadar uzanan bir tarihe sahiptir. Bu tarihlerde Irak topraklarında Sümerliler, Ekedliler, Asurler ve Keldanlar güçlü devletler kurmuşlardır.(1)

M.Ö 539 senesinde Keldan devletinin hükümdarlığına son veren İranlılar, Irak topraklarında 1000 yıla yakın bir süre hakimiyet kurmuşlardır.

636 senesinde, ikinci Halife Ömer bin Hattab döneminde İslam ordusu Irak topraklarını feth ederek, İran hakimiyetine son vermiştir.(2)

Irak, Dördüncü Halife Ali bin Ebi Talib döneminden itibaren, Basra ve Kufe şehirleri başta olmak üzere, İslam devletinde siyasi merkez haline gelmiştir.(3)

Irak, Abbasi hilafet devleti döneminde İslam aleminin merkezi olmuştur. Halife Ebu Cafer el-Mansur tarafından inşa ettirilen Bağdad şehri, 754 senesinden 1258 Moğol istilasına kadar İslâm dünyasının başkenti olmuştur.(4)

1258 senesinde Moğol istilası sonucu yıkılan Irak Selçuklu devletinden sonra, Irak devletçikler ve emirlikler halinde yönetilmiştir.

1508 senesinde Akkoyunlu devletini yıkan İran Safavî devleti, Irak topraklarında hakimiyet kurmuştur.

1514 senesinde Osmanlı devleti ile İran arasında gerçekleşen Çaldıran savaşından sonra, Irak'ın kuzey bölgesi Osmanlı hakimiyetine girmiştir.(5)

Ancak Irak'ın tamamı Osmanlı yönetimine girmesi,1534 senesinde Sultan Kanunî Süleyman döneminde gerçekleşmiştir.

1628 senesinde Bağdad Valisi Bekir Subaşı'nın isyanı üzerine İranlılar, Irak'ı 10 yıl sürecek bir dönem için tekrar ele geçirmişlerdir.

1638 senesinde, Sultan Dördüncü Murad Irak'ı İranlılardan geri almış ve Irak Birinci Dünya savaşına kadar Osmanlı yönetiminde kalmıştır.(6)

Birinci Dünya savaşı sonrasında, Osmanlı devletinin kaybettiği topraklar arasında Irak topraklarıda yer almakta idi.(7)

24-Nisan-1920 tarihinde San Remo anlaşması uyarınca, İngilizlerin Mandasında kalan Irak'ta, yaşanan halk ayaklanmaları neticesinde (8), ilk yerli hükümet 23-Ekim-1920 tarihinde Bağdad Nakibi Abdürrahman el-Geylânî başkanlığında geçici bir kükümet kurulur.

11-Temmuz-1921 senesinde Irak'ta Kraliyet rejimi ilan edilir ve Şerif Hüseyin'in Oğlu Faysal Irak'ın Kralı ilan edilir.(9)

23-Ağustos-1921 tarihinde yapılan referandumdan sonra, Faysal Krallık Tacını takarak ilk resmi konuşmasını yapar.

Irak içinde bu gelişmeler yaşanırken,İngilizler Dünya kamuoyuna Irak üzerinde Manda hakkını 1922 senesinde Milletler cemiyetinin kararı ile, resmen kabul

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ettirmişlerdir.

Kral Faysal, İngilizler ile Kasım 1922 tarihinde Manda anlaşmasını imzalarken, Irak halkının bu anlaşmaya tepki göstereceğini bilmekte idi ve " Ben Londra'da iken, Churchel bana böyle bir anlaşma sözü vermemiştir" diyerek, memnuniyetsizliğini dile getirmiştir.(10)

Kral Faysal'ın sezdiği üzere, Irak halkının İngilizler ile imzalanan 1922 Manda anlaşmasına tepkisi, gün gittikçe artış gösterir ve İngilizler bu tarihten sonra, yine Mandaları altında bir dizi anlaşmalar imzalamak zorunda kalırlar.

Bu anlaşmaların başında, Ocak-1926, Aralık-1927 ve Haziran-1930 anlaşmaları gelmektedir.

1930 anlaşmasının birinci bendi, Irak'ın milletler Cemiyetine girdikten sonra bağımsızlığına kavuşmasını belirmekte idisede, Irak'ta İngilizlerin çıkarlarını korumakla Irak hükümetini yükümlü kılmış ve İngilizlere Irak topraklarında, biri Basra civarında Şi'aybe'de, değeri de Bağdad civarında Habbaniye'de olmak üzere, iki hava üssü bulundurmalarına imkan tanımakta idi.(11)

3-Ekim-1932 tarihinde, Irak'ın Milletler Cemiyetinde 57'nci üye olarak kabul edilmesi ile (12), İngilizler ile imzalanan 1930 anlaşması yürürlüğe girmiştir.

8-Eylül-1933 senesinde Kral Faysal fevat eder ve yerine oğlu Kral Gazi oturur.

Ancak Irak halkı, İngilizlerin gölgesinde kurulan başarısız hükümtlere tepkilerini göstermeye devam etmişler ve asayişi bozucu 1933 ve 1935 yıllarında bir takım olaylar maydana gelmeştir.

Bu ortam içinde Irak'ta daha sonra yönetimi ele geçirmenin yöntemi olacak olan ilk askeri darbe 29-Ekim-1936 senesinde General Bekir Sıdki tarafından gerçekleştirilir.

Bu darbe ile Yasin el-Haşimî hükümeti devrilir ve Irak'ın ilk savunma bakanı olan Cafer el-Askeri öldürülür.

Ancak askeri darbeden sonra, Hikmet Süleyman başkanlığında kurulan hükümet de, 12-Ağustos-1937 tarihinde gerçekleşen yeni bir darbe sonucu, Bekir Sıdki'nin öldürülmesi ile son bulmuştur.

Bu arada Irak hükümeti İngilizlerin direktifiyle, Türkiye, İran ve Afganistan ülkeleri ile sınır güvenliğini sağlamak konusunda "Sa'dâbâd" adı ile bilinen bir ortak anlaşma imzalar.(13)

4-Nisan-1939 senesinde Kral Gazi'nin bir trafik kazasında yaşamını yitirmesi üzerine, yerine oğlu II Faysal oturmuştur. Ancak Kral II Faysal'ın yasal yaşını doldurmamış olması, dayısı Prens Abdülilah'ı üzerine vasi olarak tayin edilmesi kabul edilmiştir.(14)

1939 senesinde İkinci Dünya Savaşı'nın yaşanması üzerine, İngilizler Irak'ta 1930 anlaşması uyarınca edindikleri haklarını kullanarak, askeri sevkiyat yapmak için kullanmaya başlamışlardır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ancak bu durumu, Irak'ın bağımsızlığını ihlal ettiğini kabul eden halkın, büyük tepkiler göstermeleri üzerine, bir gurup subay yardımıyla Reşid A'li el-Geylani 1941 senesinde yeni bir darbe gerçekleştirir ve İngilizlere karşı olan kesimlerden bağımsız bir hükümet kurdurur ve İkinci Dünya savaşında Almanya'yı desteklediğini ilan eder.

Bu durumu açık bir tehdid olarak kabul eden İngiliz hükümeti Irak'ta bulunan askeri güçlerini Habbaniye'ye doğru hareket etmeleri emrini verir.

Almanya'nın askeri yardımının geleceğini umud eden yeni hükümet, İngilizlerin Habbaniye'de bulndurdukları askeri hava üssüne 2-5 Mayıs-1941 tarihinde saldırıya geçer. Ancak beklenen yardımın gelmemesi bu askeri girişimin başarısızlıkla sonuçlanması, Reşid A'li el-Geylani ve bazı arkadaşlarının aynı ayın 29'nda İran'a ve oradanda Almanya'ya kaçmalarına yol açmıştır.(15)

1947 senesinde Salih Cebir başkanlığında kurulan Irak hükümeti,1930 anlaşmasının yerine, Irak'ın bağımsızlığından büyük ödünler verecek olan "Portsmouth" anlaşmasını 1948 senesinde imzalamaya çalışması üzerine, Irak halkı sokaklara dökülerek İngilzler ve Salih Cebir hükümeti aleyhinde tazahüratta bulnarak polisle çatışmışlardır. Bu tepkiler üzerine Salih Cebir hükümeti düşer ve imzalamaya çalıştığı anlaşma geçersiz kabul edilir.

1953 senesinde, Kral II Faysal yasal yaşına gelir ve Kraliyet tahtına oturur.

1955 senesinde Irak, Nüri Said hükümeti döneminde İngiltere, Türkiye, İran ve Pakistan'ın katıldığı ve "Bağdad Paktı" ile bilinen bir ortak anlaşma imzalamıştır.(16)

Irak'ta Kraliyet rejimi, 14-Temmuz-1958 senesinde General Abdülkerim Kasım ve bir gurup üst düzey subayların önderliğinde gerçekleştirilen bir askeri darbe ile son bulur ve Cumhuriyet rejimi ilan edilir ve Abdülkerim Kasım Irak'ın ilk Cumhurbaşkanı ilan edilir.

Ancak 1959 senesinde Irak'ın büyük şehirlerinde yaşanan katliamlar ve Abdülkerim Kasım'ın iç politikada giderek Arap milliyetçileri baskı altına alan ve komonistler yanlısı bir politika izlemesi sonucu, 8-Şubat-1963 senesinde General Abdüsselam Arif önderliğinde ve Baas Partisinin askeri kanadının katılımıyla Abdülkerim Kasım yönetimi devrilir . Ancak Abdüsselam Arif aynı yılın Kasım ayında Arap Baas Sosyalist partisini yönetimden tasfiye eder. (17)

14-Nisan-1966 tarihinde Basra civarında uçağının düşmesi üzerine ölen Abdüsselam Arif'in yerine kardeşi Abdürrahman Arif getirilir.

17-Temmuz-1968 tarihinde Sosyalist Arap Baas partisinin askeri kanadı bu sefer tek başına iktidar olmak için Ahmet Hasan el-Bekr önderliğinde askeri bir darbe gerçekleştirir ve Ahmet Hasan el-Bekr Cumhurbaşkanı seçilir .

Darbe üzerinden 13 gün geçtikten sonra, yani 30-Temmuz'da bu darbede payı olan ancak Baas partili olmayan askeri subaylar yönetimden tasfiye edilerek, Dverim Komuta Konseyi Başkanlığına Ahmet Hasan el-Bekr ve yardımcılığına

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Saddam Hüseyin getirilir.

Sovyet yanlısı bir dış politika izleyen yeni rejim, 1972 senesinde Irak'ta petrol şirketlerindeki yabancı hisselerini kamulaştırma kararını alır.

İç polikada ise, Arap milliyetçiği güçlendirme politikası izleyen Baas rejimi, Arap olmayan topluluklara ve bölgelere yönelik Araplaştırma politikası izlemesi üzerine, İran'ın desteğiyle kuzeydeki Kürtler, Mustafa Barzani önderliğinde yeni bir silahlı mücadele hareketi başlatırlar.

Büyük başarılılar elde eden Kürtlerin bu yeni hareketi (18) , Irak adına Saddam Hüseyin ile İran Şahı arasında 1975 senesinde Cezayir anlaşması ile bilinen anlaşmanın imzalanmasının akabinde çökmüş ve Mustafa Barzani ile lider takımı İran'a ve oradanda İngiltere ve ardından Amerika Birleşik Devletlerine kaçmışlardır.

1977 senesinde, Mısır Cumhurbaşkanı Enver el-Sadât'ın İsrail'e ânî bir ziyarette bulunması ve ardından İsrail ile Camp David barış anlaşmasını imzalaması, Ortadoğuda büyük bir denge sarsılmasına yol açmış ve Arap ülkeleri, İsrail karşısında Mısır'ın yerini dolduracak yeni bir oluşumun arayışı içine girmişlerdir.

İşte bu ortamda, Irak ile Suriye arasında yakınlaşma süreci başlamış ve bu yakınlaşma 1978 sonuna doğru bir birleşme projesi haline gelmiştir. Zira bu teşebbüslerin ilk adımı olarak iki ülke arasındaki sınır kaldırılmış, Irak ve Suriye halkı, iki ülke sınırları içinde serbest dolaşım hakkını elde etmişlerdir.

Bu gelişmelerin yanısıra,1979 senesinin başında İran'da Şah rejimi yıkılmış ve yerine İsrail'e ve Batı'ya karşı, Humeyni önderliğinde İslami bir rejim başa geçmiştir.

İran'da kurulan yeni rejim, İslam'ın Şi'a mezhepini benimsemiş, Şi'a mezhepli topluluğu bulunan bölge ülkelerine, devrim ihracını bir dış politika olarak gütmüştür.

Irak'ta,1979 senesinin Temmuz ayında, Cumhurbaşkanı Ahmet Hasan el-Bekr sağlık gerekçeleriyle görevinden istifa eder ve yerini Saddam Hüseyin'e devrettiğini açıklar.

Saddam Hüseyin, bu şekilde başa gelmesini kabul etmeyen Devrim Komuta Konseyi üyelerini ve Baas partisi üst düzeyde bulunanlarını, Suriye Cumhurbaşkanı Hafız Esad ile işbirliği yaptıkları gerekçesiyle idam ederek yerini sağlamlaştırır ve Suriye ile yürürlükte olan tüm anlaşmaları geçersiz sayarak sınırı kapatır.

8-Şubat-1980 tarihinde Saddam Hüseyin, Arap ülkelerini, açıklamış olduğu "Milli Çalışma Belgesi" ışığında işbirliğine davet eder.(19)

22-Eylül-1980 senesinde Saddam Hüseyin rejimi, Şah rejimin ortadan kalktığı gerekçesiyle, İran Şah'ı ile 1975 senesinde imzalanan anlaşmayı geçersiz olduğunu ilan ederek, Irak tarafının bu anlaşmayı tek taraflı olarak feshettiğini açıklamıştır. Bu anlaşma uyarınca İran'ın Irak topraklarında ve özellikle de Basra körfezinin kapısı konumunda olan Şattu'l-Arap üzerinde elde ettiği tüm hakları geri aldıkla-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rını açıklayan Saddam Hüseyin, İran ile 8 sene sürecek olan savaşı başlatır.

Saddam Hüseyin, İran ile girıştiği bu savaşta Arap ülkelerinin (Suriye ve Libya hariç) ve özellikle körfez ülkelerinin ve Batı Dünyasının maddi ve manevi desteğini almıştır.(20)

Sekiz sene devam eden bu savaş, iki tarafın da büyük kayıplar vermelerine rağmen, 1975 anlaşmasını esas alarak, 8-Ağustos-1988 tarihinde gerçeklesen ateşkes anlaşması ile son bulmuştur.

Irak Ordusu bu savaştan büyük bir tecrübe kazanmış ve silahlanma bakımından yeni teknolojiler elde etmiştir. Saddam Hüseyin kendisini Abdünnasır'dan sonra Arap milliyetçilerin önderi olarak görmüş ve Arap dünyasını İran'ın tehlikesinden koruduğunu iddia ederek, Arap Düyasının önderliğini Mısır'ın yerine Irak'ın üstlendiğini kabulendirmeye çalışmıştır.

Saddam Hüseyin bu anlayışla, savaş sonrası Irak ekonomisinin darboğazda olduğunu öne sürerek, Körfez Arap ülkelerinin ve özellikle Kuveyt'in savaş döneminde vermiş oldukları borçlarından veraget etmelerini, Irak-Kuvet sınır bölgesinde bulunan ve savaş döneminde petrol çıkarma işlevi Kuvet'e bırakılan Rumeyle'nin Irak'a iade edilmesi ve petrol fiyatlarının artması için, piyasaya çıkartılan petrol miktarlarının azaltılmasını Körfez Arap ülkelerinden talep etmiştir.

Ancak Saddam Hüseyin, bu taleplerinin Körfez Arap ülkeleri tarafından reddedilmesi üzerine, petrol piyasasında savaş sonrası yaşanan fiyat düşüklüğünün Irak ekonomisine büyük kayıplar verdiğini ve bu işin bilinçli bir şekilde yapıldığını iddia ederek, Kuveyt'i 2-Ağustos-1990 tarihinde işgal etmiştir.(21)

Ortadoğu kaderinde yeni bir dönem başlatan bu işgal,16-17 Ocak 1991 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'nin önderliğinde, Arap ve İslam ülkelerinin bir kısmının yer aldığı Birleşmiş Milletler kararları doğrultusunda askeri güç kullanarak, Irak Ordusunu Kuveyt'ten çıkarmak maksadıyla ikinci körfez savaşının yaşanmasına yol açmıştır.(22)

Irak ordusunun Kuveyt'ten büyük bir bozguna uğratarak çıkartılmasının akebinde, kuzeyde Kürtler ve Türkmenler, güyede Şi'a mezhepli Araplar arasında Saddam yönetimine karşı büyük ayaklanmalar yaşanmıştır.

Bu ayaklanmalar sonucunda, Irak'ın Bağdat, Musul, Tikrit ve Ramadi şehirleri dışında tüm illeri ve kasabaları ayaklanan halk eline geçmiştir.Ancak bu ortam içinde Irak'ta Saddam'a karşı umud ettiği bir askeri darbenin gerçekleşmemesi ve güneydeki durumun giderek İran yanlısı Şi'i örgütlerinin eline geçtiğini fark eden Batılı Müttefik güçler, savaş sırasında güneyde alıkoymuş oldukları Irak'ın askeri araç gereçlerini serbest bırakmış ve askeri Helikopterlerini uçuş yasağı dışında olduğunu açıklayarak, yönetimin tekrar Saddam eline geçmesini bilfiil sağlamışlardır.

Irak rejimi güneydeki ayaklanmayı bastırdıktan sonra, 1991 senesinin Mart

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ayında, kuzeyde Kürtlerin ve Türkmenlerin başlatmış oldukları ayaklanmayı silah gücü ile bastırmasının akabinde bir milyon insan Türkiye ve İran'a sığınmak zorunda kalmışlardır.

Kuzey Irak Kürtlerinin güvenliğini sağlamak ve yerlerinde güvence içinde yaşamalarını sağlamak amacıyla, Türkiye topraklarında Çekiç Güç adı ile bilinen ABD önderliğinde bir uluslararası askeri güç gölgesinde, Irak'ın 36'ncı paralel kuzeyinde bir tampon bölge oluşturulmuştur.(23)

Kuveyt'i işgal etmesinin akabinde uygulanan ekonomik ambargo günümüze kadar devam etmekte ve Irak halkına 7 seneden beri zor günler yaşatmaktadır.

Dipnotlar:

1-Irak topraklarında kurulan ilk medeniyetler hakkında bakınız:

Muhammed Beyyumi Mehran, Tarihü'l-Irak el-kadîm, Dârü'l-Ma'rife el-Câmi'iyye, el-Iskendiriyye.1990,ss.53-463.

Roux Georges, Ancient Iraq, Penguin Books, Middlesex, England, 1977, pp.72-385.

Mecmu'atü Müellifin, el-Irak fi't-Tarih, Dârü'l-Hüriyye li't-tiba'a ,Bağdat, ss.63-234.

2-S'ad bin Ebi Vakkas komutanlığındaki İslam ordusu ile Rüstem komutanlığındaki İran ordusu arasında gerçekleşen ve tarihte Kadisiyye savaşı olarak bilinen bu savaşta, İranlılar yaklaşık 120 askerden oluşmakta idi. Ayrıca İranlılar bu savaşta İslam ordusunu korkutmak için 33 adet fil kullanmışlardır.Ancak tüm bu hazırlıklara rağmen İranlılar bu savaştan büyük bir yenilgiyle ayrılmışlar ve Kisra Devletinin ortadan kalkmasına yol açmışlardır.

Bu savaşın hazırlıkları ve sonuçları hakkında bakınız:

Muhammed Ferec, el-Fethü'l-Arabî li'l-Irak ve Faris, Dârü'l-Fikri'l-Arabi, el-Kahire, tarihsiz.

3-Irak'ın güney halkı, Muaviye ile Ali (ve daha sonra oğulları Hasan ile Hüseyin) arasında gerçekleşen siyasi ve askeri mücadelede, Ali ve oğulları tarafını tutmuşlar, ancak meydana gelen savaşlarda gereken desteği göstermekten çekinerek, kendi aralarında bölünmelere yol açmışlar ve daha sonra Harici ve Şi'a gibi İslam dininde siyasi temellere dayalı kutuplaşmaların vesile olmuşlardır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

4-749 senesinde Ebu'l-Abbas el-Seffâh tarafından Irak'ta kurulan Abbasi devletinin yaşamış olduğu siyasi ve askeri gelişmeler hakkında bakınız:

İbn-i Vârdân, Tarihü'l-Abbasiyyin, tahkik ve takdim el-Münci'l-Ka'bi, daru'l-garbi'l-İslami, Beyrut, 1993.

Muhammed Süheyl Takkûs, Tarihü'l-Devleti'l-Abbasiyye, dârü'n-nefâis, Beyrut, 1996.

Hüseyin Muhammed Süleyman, ed-Devletü'l-İslamiyye fi'l-asri'l-Abbasi ve'l-alâkatü'l-siyasiyye me'a'l-Emeviyyin ve'l-Fatımiyyin, dâr âlemü'l-kütüb li'n-neşri ve't-tevzi', el-Riyad, 1984.

İbrahim Eyyûb, et-Tarih el-Abbasi es-siyasi ve'l-hadâri, eş-şeriketü'l-âlemiyye li'l-kitab, Beyrut, 1989.

5-Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail Safavî arasında gerçekleşen Çaldıran savaşının gerekçeleri ve sonuçları hakkında bakınız:

Refik, Ahmet; Sahâif-u Muzeffariyat-ı Osmaniye, Kütüphane-i Askerî, İstanbul, 1325, ss. 298-299.

İbrahim, İbrahim Halil; Tarihü'l-vatan el-Arabi fi'l-ahd el-Osmani, Camiat el-Musul, Musul,1984, ss. 20-34.

Reşid, Ahmet; Haritalı ve Resimli Mükemmel Tarih-i Osmani, ikinci kısım, Tafayyuz kütüphanesi, İstanbul, 1327, ss. 219-220.

Daryol, Edvard; Şark Meselesi Bidayet-i zuhurundan zamanımıza kadar, mütercimi Nafiz, Muhtar Halid Kütüphanesi, İstanbul, 1328, ss. 215-217.

BOA, Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri(1525-1919), Yayın Nu:11, Ankara,1993, ss. 24-25.

Abbas el-Azzavî ,Tarihü'l-Irak Beyne'l-İhtilaleyn, c 4, Şeriket Ettıcare ve't-tiba'a el-mahdüde, Bağdat,1949, s.16.

Abdülaziz Süleyman Nevvar, Tarihü'l-Irak el-hadis, Darü'l-Katib el-Arabi, el-Kahire,1968,ss. 5-7.

Sinan Maruf, Osmanlı Döneminde Musul ve Şehrizor (Kuzey Irak) Vilayetlerinin Sosyal ve İktisadi Durumu 1831-1914, basılmamış Doktora tezi, M.Ü.Sos.Bil.Ens, İstanbul, 1997, ss.14-15.

6-Bazı araştırmacılara göre Osmanlıların Irak'ta süren hakimiyetlerini dört ayrı döneme ayırmamız mümkündür:

Birinci dönem: Bağdat'ın 1534 senesinde feth edilişinden 1622 senesinde Safevîlerin işgaline kadar.

İkinci dönem : IV sultan Murad tarafından Bağdat'ı 1638 senesinde geri alınasından Memlüklülerin başladığı 1749 senesine kadar.

Üçüncü dönem:Memlüklülerin dönemi 1749 senesinden bu döneme son verildiği 1831 senesine kadar.

Dördüncü ve son dönem ise 1831 senesinden Osmanlıların Birinci Dünya savaşında mağlub çıktığı 1918 senesine kadar.

Bkz: Abdüsselam,İmad, et-tarih ve'l-mü'arrihun el-Irakıyyun fi'l-asri'l-Osmani, Dar Vasıt, Bağdat, 1983, s.19.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

7-30 Ekim 1918 Mütareke anlaşması imzalandığı sıralarda, çoğunluğunu Türkmenler ile Kürtlerin oluşturduğu, Petrol zengini Musul vilayeti Osmanlı devletinin elinde bulunmasına rağmen, İngilizlerin güttükleri sinsi politikaları ile Musul'u işgal etmişlerdir. Lozan görüşmelerinde çözüme kavuşumayan Musul meselesi, Türkiye ile İngilizler arasında 1926 senesine kadar siyasi bir sorun olarak kalmıştır. Ne var ki 5 Haziran 1926 senesinde imzalanan Ankara anlaşması gereğince, Musul petrolünden 25 yıl boyunca %10'luk bir pay karşılığında, Türkiye, Musul'u Irak devletine bırakmayı kabul etmiştir. Ancak İngilizler bu meseleyi, Türkiye'ye 500.000 Sterlin olarak taksitler halinde ödenmek üzere bağlamışlardır.

Bakınız:

Mim Kemal Öke, Musul Meselesi Kronolojisi, 1918-1926, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1987, s.193.

Sinan Maruf, Osmanlı Döneminde Kuzey Irak Kürtlerinin Sosyal ve Siyasi Konumları, Türkiye Günlüğü, sayı 42,1996, Ankara, s.45.

8-Birinci Dünya Savaşı sırasında ve daha sonraları, Irak'ın çeşitli yerlerinde İngilizlere karşı yaşanan ayaklanmalar hakkında bakınız:

Stephen Hemsley Longrigg, Iraq 1900 to 1950, A Political, Social and Economic History, Oxford, Lebanon Bookshop, Beirut, 1968, pp.75-220.

Abdülhalim el-Râhimî, Tarihü'l-hareketi'l-İslamiyye fi'l-Irak, el-cüzüru'l-fikriyye ve'l-vâki' et-tarihî, 1900-1924, ed-darü'l-âlemiyye li't-tıbâ'a ve'n-neşri ve't-tevzi', Beyrut, 1985, ss.163-284.

9-Birinci Dünya Savaşı sırasında, İngilizlerin bağımsız Arap devleti vaadiyle, Osmanlı ordusuna karşı savaş açan Mekke şerifi Hüseyin bin Ali'nin oğlu olan Faysal, 1918 senesinde Suriye'de kendini İngilizlerin desteğiyle Kral ilan etmiş ancak Fransızların karşı çıkması neticesinde 1920 senesinde yaşanan Meyselon savaşı sonrasında, Suriye'yi terketmek zorunda kalmıştır. Ancak İngilizler Faysal'ın ve babasının hizmetlerinden dolayı, Faysal'ı Irak'a Kral olarak atamışlardır.

10-Majid Khadduri, İndependent Iraq, A Study in Iraqi Politics 1932-1958, Oxford, 1960, p.5.

11-Zahiye Kaddure, Tarihü'l-Arab el-hadis, Darü'n-nahda'l-Arabiyye li't-tıbâ'a ve'n-neşr, Beyrut, 1985, s.142.

12-Majid Khadduri, a.g.e, s.317.

13-Bu anlaşma, İran'ın başkenti Tahran'da "Sa'dâbâd" sarayında, Türkiye Cumhuriyeti'nin, İran Şahinşahı, Irak ve Afganistan Krallarının katılımı ile, bu dört ülkenin dışişleri Bakanları tarafından imzalanmıştır.

Bakınız:

Şevket Koçsoy, Irak Türkleri, Boğaziçi yayınları, İstanbul, 1991, ss.26-30.

14-Stephen Hemsley Longrigg, Iraq 1900 to 1950, a.g.e, p.276.

Zahiye Kaddure, Tarihü'l-Arab el-hadis, a.g.e, s. 147.

15-Detaylı bilgi için bakınız:

Reeva S.Simon, Iraq Between the two World Wars, Columbia University Press, 1986, pp.145-166.

Fadıl el-Berrak, Devrü'c-ceyşi'l-Iraki fi hükümeti'd-difâ' el-vatanî ve'l-harbi me'a Britanya senet 1941, ed-darü'l-Arabiyye li't-tıbâ'a, Bağdad, 1979,ss.189-269.

Majid Khadduri, a.g.e, pp.212-243.

Stephen Hemsley Longrigg, a.g.e, pp.282-297.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

16-1950'de gerçekleşen Kore savaşı akabinde, Uzakdoğuda'da Sovyetlere karşı bir savunma çemberi oluşturmaya çalışan ABD'nin direktifleri üzerine, 24 Şubat 1955 tarihinde Türkiye ile Irak arasında imzalanan Bağdat Paktı'na, Arap dünyasında büyük tepkilere yol açmış ve İsrail'e hizmet ve Mısır Süriye yakınlaşmasını engellemek için kurulduğu öne sürülmüştür. Bu anlaşmaya aynı yılın 4 Nisan'ında İngiltere, 23 Eylül'ünde Pakistan ve 3 Kasım'ında da İran katılmıştır.

Bakınız:

Majid Khadduri, a.g.e, pp.348-350.

Şevket Koçsoy, a.g.e, ss.97-110.

Zahiye Kaddure, a.g.e, s.151.

17- 14 Temmuz 1958 darbesinde, Abdülkerim'in sağ kolu olan ve Mısır ile Suriye arasında Birleşmiş Arap Cumhuriyetine katılmayı talep eden Abdüsselam Arif, darbe sonrası Abdülkerim Kasım tarafından safdışı edilir ve o dönemin ünlü "el-Mehdâvî" devrim mahkemesinde idam'a mahkûm edilir. Ancak Abdülkerim Kasım Silah arkadaşını bu idam mahkûmiyetinden affeder.

8 Şubat 1963'te yapılan darbede ise, Abdüsselam Arif, Abdülkerim Kasım'ı Savunma binasında iki gün süren çatışmalar sonucunda yakalatır ve Radiyo-Televizyon binasında ayaküstü bir sözlü soruşturmadan sonra idam eder. Yine bu darbede Abdüsselam Arif, sağkolu olan ve Başbakan olarak atadığı Sosyalist Arap Baas Partisi temsilcisi Ahmet Hasan el-Bekr'i ve Baas yöneticilerini yönetimden tasfeiye eder ve mahkûm ettirir.

8 Şubat 1963 darbesi ile ilgili detaylı bili için bakınız:

Ahmet Fevzi, Eyne'l-hakika fi masra'i Abdülkerim Kasım, darü'l-Huriyye li't-tıbâ'a, Bağdad, 1989.

18-1974 senesinde Irak Kürtleri (KDP peşmergeleri) Kerkük yakınlarına kadar ilerlemiş ve Kerkük petrol kuyularını bombalama menziline kadar ilerlemişlerdir. Irak ordusunun büyük kayıplar verdiği ve silah açısından büyük sıkıntılar içinde olduğu, 1975 anlaşması sonrasında bizzat Saddam Hüseyin tarafından açıklanmıştır.

19-Saddam Hüseyinbu çağrısını , İran devriminden sonra Irak'ta İran kaynaklı olduğu iddia edilen bir takım iç ve dış gelişmelerin yaşanması üzerine yapmıştır. Mısır'ın ve Arap dünyasının 1952-1970 yılları arasında milliyetçi lideri Abdünnasır'a özenen Saddam Hüseyin'in bu çağrısına ilk ve tek olumlu yanıt, Libya lideri Muammer Kaddafi tarafından gelmiştir. Ne var ki , 22 Eylül tarihinde patlak veren İran-Irak savaşı akabinde, Muammer Kaddafi, bu savaşta Irak'ı saldırgan taraf olarak görmüş ve desteğini İran tarafından yana koymuştur.

Saddam Hüseyin'in, 8 Şubat 1980 tarihli "Milli Çalışma Belgesi"ni , Arapları, bölgedeki emperyalist planlara alet etmek için ortaya atıldığını bildirmiştir.

20-Saddam Hüseyin, 22 Eylül 1980 tarihinde, Irak Milli Meclisinde, Irak haklarının geri alındığını ilan etmesinin yanısıra, Basra Körfezinde İran ile Birleşik Arap Emirlikleri arasında anlaşmazlık konusu olan ancak İran elinde bulunan " Tunbü'l-Kubrâ, Tunbü'l-Sugrâ ve Ebu Musa" adalarının Birleşik Arap Emirliklerine iade edilmesini talep etmiş ve bundan böyle Şah döneminde olduğu gibi İran'ın Basra Körfezinde Araplara karşı bir polis görevini sürdürmesine müsaade etmiyeceklerini bildirmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

21-İran ile sekiz yıl süren savaş sonrası, Irak ekonomisi büyük bir borç batağına sürüklenmiştir. Körfez Arap ülkeleri ve Suudi Arabistan aracılığı ile savaş boyunca Irak'a destek olan Batı dünyası, bu sefer savaş sonrası Irak'ta yaşanan ekonomik sıkıntıları, sosyalist rejimden ve tek partili siyasi yapıdan, serbest piyasa düzenine ve çok partili sisteme geçmesi için bir baskı aracı olarak kullanmıştır. 1989 senesinde serbest piyasaya geçiş ve özelleştirme yönünde bir takım adımlar atan Saddam Hüseyin, çok partili siyasi yapıya geçiş yönünde ise, böyle bir düzenleme içine gireceklerine dair açıklamalarla yetinmiştir.

22-Yaşandığı sırralarda,"Yeni Dünya Düzeni"nin kurulduğu ilan edilen ikinci körfez savaşı hakkında bakınız:

Haim Bresheeth and Nira Yuval-Davis, The Gulf War and The New World Order, Zed Books, London, 1991.

Alan Friedman, Spider's Web, Bush, Saddam, Thatcher and teh Deceit, Faber and Faber, London, 1993.

Tyyar An, Basra Körfezi ve Ortadoğu'da Güç Dengesi, 1978-1996, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1996.

Fuad Matar, Mevsu'atü Harbi'l-Haliç, el-Müessesetü'l-Arabiyye li'd-dirâsâti ve'n-nesr, Beyrut.London, 1994.

Azzam Mahçub - Muhammed el-Nehhâl, Harbü'l-Haliç, el-bu'dü'l-iktisadi ve'r-rihân ed.düvelî, Silsiletü Harbi'l-Haliç, Müessesetü Ayn el-Kerim bin Abdullah, Tunus, 1991.

M.Zekâi Doğanay, A.Fikret Atun, Ortadoğu'nun Jeopolitik ve Jeostratejik açıdan değerlendirilmesi, Körfez Harbi ve alınan dersler, Tusaş, Ankara, 1994.

23-Bu uygulama ile Irak Türkmenleri, Kürtler ile Araplar arasında iki ayrı bölgede bölünmüş olarak kalmaya mahkûm edilmişlerdir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

KAYNAKÇA

Abdullah, Ömer Faruk, Suriye Dosyası, Çev.Hasan Bari, Akabe, İstanbul, 1988.

Abdürrahim, Abdürrahman, ed-Devletü's-Suudiyeti'l-ûlâ, darü'l-kitab el-Cämi'i, el-Kahire, 1986.

Abdüsselam, İmad, et-tarih ve'l-mü'arrihun el-Irakiyyun fi'l-asri'l-Osmani, Dar Vasıt, Bağdat, 1983.

Arı, Tayyar, Basra Körfezi ve Ortadoğu'da Güç Dengesi, 1978-1996, Alfa Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 1996.

Ali, Ahmet İsmail, Tarihü Bilâdi'ş-Şâm, münzü mâ kable'l-Milâd hatâ nihayeti'l-asri'l-Emevî, darü Dimaşk, Dimaşk, 1984.

Ali, Cevad, Tarihü'l-Arap kable'l-İslam, Bağdad, 1953.

el-Ali, Ekrem Hasan,Dimaşk beyne'l-Memâlik ve'l-Osmâniyyin, 1500-1520, eş-Şeriketü'l-müttehide li't-tevzî', Dimaşk, 1982.

Alundağ, Şinasi, Kavalalı Mehmet Ali paşa ve isyan-ı Mısır meselesi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988.

el-Alusi, Muhammed Şükrü, Tarih-u Necd, neşr ve tahkik: Behçet el-Eseri, Tabaa 2, el-Kahire, el-matbaa el-Selefiyye, 1948.

el-Amr, Salih Muhammed, The Hijaz Under Ottoman Rule 1869-1914, Riyad University publications, 1978.

el-Azzavî, Abbas, Tarihü'l-Irak Beyne'l-İhtilaleyn, c 4, Şeriket Etticare ve't-tiba'a el-mahdüde, Bağdat,1949.

Beyhim, Muhammed Cemil, el-Arap ve'l-Türk fi'l-sâ beyne'l-şark ve'l-garb, Beyrut, 1957.

el-Berrak, Fadıl, Devrü'c-ceyşi'l-Iraki fi hükümeti'd-difâ' el-vatanî ve'l-harbi me'a Britanya senet 1941, ed-darü'l-Arabiyye li't-tıbâ'a, Bağdad, 1979.

BOA, Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri(1525-1919), Yayın No:11, Ankara,1993.

Bresheeth, Haim and Nira Yuval-Davis, The Gulf War and The New World Order, Zed Books, London, 1991.

Daryol, Edvard, Şark Meselesi Bidayet-i zuhurundan zamanımıza kadar, mütercimi Nafiz, Muhtar Halid Kütüphanesi, İstanbul, 1328.

e'd-Debbağ, Mustafa, el-Cezireti'l-Arabiyye, Beyrut, 1963.

Deccânî, Hadiye - Şekil, Burhan ed-Deccânî, es-sarî' el-İslâmî el-Frencî alâ Filistin fi'l-kurunu'l-vustâ,Müesseset ed-dirâsât el-Filistiniyye, Beyrut, 1994.

Doğanay, M.Zekâi - Atun, A.Fikret, Ortadoğu'nun Jeopolitik ve Jeostratejik açıdan değerlendirilmesi, Körfez Harbi ve alınan dersler, Tusaş, Ankara, 1994.

Ebu Aliyye, Abdülfettah Hasan, Tarihü'd-Devleti's-Suudiyyeti's-sâniye 1840-1891, darü'l-Merih li'n-neşr, el-Riyad, 1991.

Ebu'n-Nasr, Muhammed Hamid, Hakikatü'l-hilâfi beyne'l-İhvâni'l-Müslimin ve Abdünnasır, darü't-tevzî'i ve'n-neşri'l-İslâmiyye, el-Kahire, 1988.

el-Ensârî, Nasır, el-Mücmel fi Tarihi Mısır, darü's-Şuruk, el-Kahire, 1993.

Eyyüb, İbrahim, et-Tarih el-Abbasi es-siyasi ve'l-hadâri, eş-şeriketü'l-âlemiyye li'l-kitab, Beyrut, 1989.

Ferec, Muhammed, el-Fetâvi'l-Arabî li'l-Irak ve Faris, Darü'l-Fikri'l-Arabî, el-Kahire, tarihsiz.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ferhûd, Ahlam el-Sa'dî, et-teyyârü'l-İslâmî ve's-siyâsetü'l-Mısriyye ticâhe's-sulhi me'a İsrail, ez-Zehrâ' li'l-i'lâmi'l-Arabî, el-Kahire, 1991.

Fevzi, Ahmet, Eyne'l-hakika fi masra'i Abdülkerim Kasım, darü'l-Hurriyye li't-tıbâ'a, Bağdad,1989.

Friedman, Alan, Spider's Web, Bush, Saddam, Thatcher and teh Deceit, Faber and Faber, London, 1993.

Georges, Roux, Ancient Iraq, Penguin Books, Middlesex, 1977.

Hopwood, Derek, Syria 1945-1986, Unwin Hyman, London, 1989.

el-Husari, Sâtı, el-Bilâdü'l-Arabiyye ve'l-Devletü'l-Osmaniyye, Dar'ül-ilm li'l-meleyin, Beyrut, 1957

el-Hût, Beyan Nüveyhuz, Filistin, el-kadıyye , eş'şa'b, el-hadâra, et-tarihü's-siyâsî min ahdi'l-Kenâniyyin hatta'l-karni'l-işrin (1917), darü'l-İstiklâl li'd-dirâsâti ve'n-neşr, Beyrut, 1991.

Hyder, Aqil-Abidi, Hasan, Jordan A Political Study 148-197, India, 1965.

İbn-i Vârdân, Tarihü'l-Abbasiyyin, tahkik ve takdim el-Münci'l-Ka'bî, darü'l-garbi'l-İslamî, Beyrut, 1993.

İbrahim, İbrahim Halil, Tarihü'l-vatan el-Arabi fi't-ahd el-Osmani, Cemiat el-Musul Musul,1984.

el-İskenderî, Ömer - A.C.Sîdîç, Tarihü Mısır ilâ'l-fethi'l-Osmânî, Mektebetü Medbûlî, el-Kahire, 1990.

el-İskenderî, Ömer - Selim Hasan, Tarihü Mısır mine'l-fethi'l-Osmânî illâ kubeyle'l-vakti'l-hâzır, Mektebetü Medbûlî, el-Kahire, 1990.

Halid, Şevki, Muhâkemetü Fir'avn, habâyâ muhâkemetü kateleti's-Sâdât, el-Mektebetü'l-sekafiyye, Beyrut, 1992.

el-Hakim, Yusuf, Suriye ve'l-abdi'l-Faysalî, darü'n-Nehâr li'n-neşr, Beyrut, 1980.

Hallâk, Abdullah Yorkî, es-sevrâtü's-Suriyye'l-kubrâ, 1918-1945, dar Tlas, Dimaşk, 1990.

Henri, A. Foster, el-Irak el-Hadis, tercemet: Abdülmesih Güveyde, Bağdad, Matbaat el-Şa'b, 13c, 1939.

Hitti, Philip K., Tarihü Suriye ve Lübnan ve Filistin, C.1, tercemet George Haddad - AbdülkerimRefik, darü's-sekafe, Beyrut, 1958.

Hopwood, Derek, Egypt, Politics and Society 1945-90, Routledge, London, 1991.

Huzeyyin, Süleyman, Hadüretü Mısır, darü'ş-Şuruk, el-Kahire, 1991.

Hüseyin, Halil, el-mufadâtü'l-Arabiyye el-İsrailiyye,Bisan,Beyrut, 1993.

Kaddure, Zahiye, Tarihü'l-Arab el-hadis, Darü'n-nahdı'l-Arabiyye li't-tıbâ'a ve'n-neşr, Beyrut, 1985.

Kasımiyye, Hayriyye, el-Hükümetü'l-Arabiyye fi Dimaşk beyne 1918-1920, darü'l-Me'ârif bi Mısır, 1971.

Kaşif, Seyyide İsmail, Mısır fi fecri'l-İslam, darü'r-Riyad el-Arabi, Beyrut,1986.

Kedourie, Elie, England and the Middle East, The Harvester press,London, 1978.

Kemal, Ahmet Adil, En-Nukatü fevka'l-hurûf, el-İhvânü'l-Müslimin ve'n-nizâmü'l-hâs, el-Zehrâ' li'l-i'lâmi'l-Arabî, el-Kahire, 1989.

Kerişân, Muhammed, Munaddamatu et,Tahrir el-Filistiniyye, darü'l-Berrâk, Tunus, 1986.

el-Keyyâli, Abdülvahap, Tarihü Filistin el-hadis, el-Müessesetü'l-Arabiyye li'd-dirâsâti ve'n-neşr, Beyrut, 1990.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Khadduri, Majid, İndependent Iraq, A Study in Iraqi Politics 1932-1958, Oxford, 1960.

Khoury, Philip S.,Syria and the French Mandate, The Politics of Arab Nationalism 1920-1945, I.B.Tauri Co.Ltd. publishers, London, 1987.

Koçsoy, Şevket, Irak Türkleri, Boğaziçi yayınları, İstanbul, 1991.

Longrigg, Stephen Hemsley, Iraq 1900 to 1950, A Political, Social and Economic History, Oxford, Lebanon Bookshop, Beirut, 1968.

Longrigg, Stephen Hemsley, Syria and Lebanon under French Mandate, Oxford University Press, Lebanon bookshop, Beirut, 1968.

Mahçub, Azzam -el-Nehhâl, Muhammed, Harbü'l-Haliç, el-bu'dü'l-iktisadi ve'r-rihân ed,düveli, Silsiletü Harbü'l-Haliç, Müessesetü Ayn el-Kerim bin Abdullah, Tunus, 1991.

Mahmud, Hasan Ahmed - Muna Hasan Ahmed Mahmud, Mısrü'l-İslamiyye, münzü el-fethi'l-Arabi hattâ nihâyet ed-Devleti'l-Fatımiyye, darü'l-nahza el-Arabiyye, el-Kahire, 1991.

Muhammed, Muhsin, Sa'd Zağlûl mevkidü sevre, Mektebetü Garib, el-Kahire, 1988.

Mahmud, Emin Abdullah, Meşâri' el-istitâna'l-Yehûdi, münzü kıyâm es,sevretü'l-Fransiyye hattâ nihâyeti'l-harbi'l-âlemiyyeti'l-ûlâ, a'lemü'l-Ma'rife, el-Kuveyt, 1984.

Mansfield, Peter, A History of the Middle East, Viking, Middlesex, 1991, pp.239-279.

Marlowe, John, Arab Nationalism and British Imperealism, London, 1961.

Maruf(oğlu), Sinan, Osmanlı Döneminde Kuzey Irak Kürtlerinin Sosyal ve Siyasi Konumları, Türkiye Günlüğü, sayı 42, Ankara,1996.

Maruf(oğlu), Sinan, Osmanıl Döneminde Musul ve Şehrizor (Kuzey Irak) Vilayetlerinin Sosyal ve İktisadi Durumu 1831-1914, basılmamış Doktora Tezi, M.Ü.Sos.Bil.Ens, İstanbul,1997.

Matar, Fuad, Mevsu'atü Harbi'l-Haliç, el-Müessesetü'l-Arabiyye li'd-dirâsâti ve'n-neşr, Beyrut,London, 1994.

Mecmu'atü Müellifin, el-Irak fi't-Tarih, Darü'l-Hüriyye li't-tıbı'a, Bağdat, tarihsiz.

Mehran, Muhammed Beyyûmî, Tarihü'l-Irak el-kadîm, Dârü'l-Ma'rife el-Câmi'iyye, el-İskendiriyye,1990.

Mehran, Muhammed Beyyûmî, Mısır, darü'l-Ma'rife el-Câmi'iyye, el-İskenderiyye, 1988.

Mehran, Muhammed Beyyûmî, Bilâdü'ş-Şâm, darü'l-Ma'rife el-Câmi'iyye, el-İskenderiyye, 1990.

el-Mishâl, Said Halil, Zayâ'u Umme, Müesseset el-Râfid li'n-nşri ve't-tevzî', London, 1994.

Mitchel, Richard P., The Society of the Muslim Brothers, Oxford University Press, London, 1969.

Müesseset ed-dirâsâti'l-Filistiniyye, Harbu Filistin, 1947-1948, er,rivâyetü'l-İsrailiyye er-resmiyye, tercemet Ahmet Halife, Beyrut, 1986.

en-Nehhâs, Ceber Mustafa, Al-i Suud fi'e-Cezireti'l-Arabiyye mine'l-Kabileti ilâ'd-Devle, darü'l-Kitabi'e-Câmi'i, el-Kahire, 1986.

Nevvar, Abdülaziz Süleyman, Tarihü'l-Irak el-hadis, Darü'l-Katib el-Arabi, el-Kahire, 1968.

Ovendale, Ritchie, The Middle East since 1914, Longman, London ,1992, pp.68-86.

Öke, Mim Kemal, Musul Meselesi Kronolojisi, 1918-1926, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1987.

Palombo, Mihail, Keyfe Turide el-filistiniyyûn min Diyârihim 1948, darü'l-Hamrâ, Beyrut, 1990.

Peres, Shimon, The New Middle East, Element,Shaftesbury, 1993.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Pipes, Daiel, Greater Syria,The History of an ambition,Oxford, 1990.

Rafi,Ahmet, el-hiyânetü'l-Arabiyye el-kubrâ, ez-Zehrâ li'l-i'lâmi'l-Arabî, el-Kahire, 1992.

el-Râhimî, Abdülhalim, Tarihü'l-Hareketi'l-İslamiyye fi'l-Irak, el-cüzürü'l-fikriyye ve'l-vâki' et-tarihî, 1900-1924, ed-dârü'l-âlemiyye li't-tıbâ'a ve'n-neşri ve't-tevzi', Beyrut, 1985.

el-Râfi'i, Abdürrahman, el-sevretü'l-Urâbiyye ve'l-ihtilâli'l-İngilizî, dârü'l-Me'arif, el-Kahire, 1983.

el-Râfi'i, Abdürrahman, Sevretü 1919, Tarihü Mısır el-kavmî min seneti 1914 ilâ seneti 1921, dârü'l-Me'arif, el-Kahire, 1987.

Ramazan, Abdülazim, Mısır fi asri's-Sâdât, Mektebetü medbûli, el-Kahire, 1989.

Refik, Ahmet, Sahâif-u Muzeffariyat-ı Osmaniye, Kütüphane-i Askeri, İstanbul, 1325.

Reşid, Ahmet, Haritalı ve Resimli Mükemmel Tarih-i Osmani, ikinci kısım, Tafayyuz kütüphanesi, İstanbul, 1327.

Sabri, Muhammed , Tarihü Mısır min Muhammed Ali ilâ el-asri'l-hadis, Mektebetü Medbûli, el-Kahire, 1991.

Simon, Reeva S., Iraq Between the two World Wars, Columbia University Press, 1986.

Sultan, Ali, Tarihü Suriye 1918-1920, Hükmü Faysal bin el-Hüseyin, dar Tlas, Dimaşk, 1987.

Süleyman, Hüseyin Muhammed, ed-Devletü'l-İslamiyye fi'l-asri'l-Abbasi ve'l-alâkatü'l-siyasiyye me'a'l-Emeviyyin ve'l-Fatımiyyin, dâr âlemü'l-kütüb li'n-neşri ve't-tevzi', el-Riyad, 1984.

el-Şeyh Haz'al, Hüseyin Halef, Tarihü'c-Cezireti'l-Arabiyye fi asri'ş-Şeyh Muhammed bin Abdülvahab, dâr ve mektebetü'l-Hilâl, Beyrut, 1968.

Tahir, Hamdi, el-Memleketü'l-Arabiyye el-Suudiyye, Tarih ve Vâki', şeriket dârü'l-İş'a' li't-tıbâ', 1991.

Takkûs, Muhammed Süheyl, Tarihü'l-Devleti'l-Abbasiyye, dârü'n-nefâis, Beyrut, 1996.

Tazi, Abdülhad, Iran beyne'l-emsi ve'l-yevm el-Ma'hadü'l-Cemii li'l-bahsi, Darü'l-Beyza, 1984.

Troeller, Gary, The Birth of Saudi Arabi, Britain and the Rise of House of Sa'ud, Frank Cass, London, 1976.

Vatikiotis, P.J, The History of Egypt from Muhammed Ali to Mubarak, Weidenfeld and Nicolson, London, 1985.

Vasiliyâ', A.,Tarihü'l-Arabiyyeti's-Suudiyye, şeriketü'l-matbu'at li'n-neşri ve't-tevzi', Beyrut, 1995.

Vecdi, Süleyman, Mısır Tarihçesi, Hilal Matbaası, 1333.

Vehbe, Hafız, Cezireti'l-Arab fi'l-karni'l-işrin, el-Kahire, 1946.

Wilber, Donald N, İran Mazisi ve Hadirulia, tercemet: Hasaneyn Muhammed, Dari Küttübi'l-Misri, Kahire, 1985.

Quandt, William B., Peace Process, California, 1993.

Zaalouk, Malak, Class and foreign capital in Egypt, Zed books Ltd. London, 1989.

Zeine, Zeine N., The Struggle for Arab İndepence, Khayat's, Beirut, 1960.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BEŞİNCİ BÖLÜM

BALKAN ÜLKELERİ VE SOSYO-EKONOMİK YAPILARI

Yrd. Doç. Dr. GÜLFETTİN ÇELİK[*]

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

[*] Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İktisat Bölümü, Öğretim Üyesi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BALKANLAR

I- GENEL OLARAK BALKANLAR
II- OSMANLI DÖNEMİ ÖNCESİ BALKANLAR
III- OSMANLI DÖNEMİNDE BALKANLAR
IV- BAĞIMSIZ DEVLETLER OLARAK BALKAN ÜLKELERİ
A- Arnavutluk
B- Bosna-Hersek
C- Makedonya
D- Yugoslavya Federasyonu
E- Romanya
F- Yunanistan
G- Bulgaristan
V- AZINLIKLAR
VI- TÜRKİYE-BALKAN ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ
VII- GENEL DEĞERLENDİRME
SEÇİLMİŞ KAYNAKLAR

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

I- GENEL OLARAK BALKANLAR

Türkçe'de dağ anlamına gelen balkan kelimesinin çoğulu olarak Balkanlar coğrafi bir alan olarak doğusu, güneyi ve güneybatısı Karadeniz, Marmara Denizi, Ege Denizi, ve Adriyatik Denizleriyle, batısı Şar, Pindus ve Peloponnes Dağlarını birleştiren Dinar dağlarının uzantısı Alplere kadar uzanan, kuzeyde de Karpatlar'ın güney etekleri ile sınırlı olan coğrafi alanın adıdır.(*) Yükseltileri yer yer üç bin metreye kadar ulaşan tepelerin yeraldığı bir dağlar bölgesi olan Balkanlar'da varolan vadi ve platolar dağ kıvrımlarını sınırlayarak ve birbirinin arasını açarak yarımadanın coğrafi görünümünü yumuşatırlar. Kapalı alanlarla bağlantı kurarak denizlere ulaşan nehirleri gerektiğinde mal aktarımı için uygun birer imkandırlar. Ancak bütün elverişli durumlarına rağmen Balkanlar bütün tarih boyunca "ulaşıma engel olma" tabiri ile eşanlam taşımışlardır.

Akdeniz ve karasal iklimin izlerini kapalı veya açık havza oluşa göre farklı seviyelerde görebilmek mümkündür bu coğrafik alanda. Bundan dolayı Balkan yarımadasının ikliminde farklılıklar görülür. Bölgenin büyük bir kısmına kara iklimi, kıyı kesiminde Dalmaçya rivyerasında, kıyı ovalarda ve Yunan adalarında ise Akdeniz iklimi egemendir.

Bölge demografik bakımdan bir karşılaşma, kaynaşma ve ayrılma alanı olarak ortaya çıkar. Özellikle iç havzalarda mevcut ve kökü eski Yunandan öncesine kadar giden az sayıda halklar yanında Slav kökenli Sırplar, Boşnaklar ve Hırvatlar, Makedonlar, Slavlaşmış Bulgar Türkleri, asilları Daçlar'a uzanan Romenler, Ulahlar, Torbeşler, İllirya kökenli Arnavutlar, Çingeneler, Pomak Türkleri, Ermeniler, Yahudiler, Macarlar ve Türkler bu birbiriyle çok yakın ilişki içindeki milletlerdir. Ayrıca Kafkas Çerkesleri ve Atarlar da kalıntıları hala var olarak bir dönem bölgeyi yurt edinmiş milletlerdi. Bölgenin siyasi coğrafyası bir ölçüde bu etnik farklılığın yerleşim alanlarını gösteriyorsa da bunun kesin çizgilerle böyle olduğunu farzetmek büyük bir yanılgıdır. Zira iç içe geçişler öylesine büyüktür ki kesin bir coğrafi ayırım yapmak hemen hemen imkansız gibidir.

II- OSMANLI DÖNEMİ ÖNCESİ BALKANLAR

Osmanlı egemenliği öncesi Balkanlarına bakıldığında görülebilecek olan bu bolgenin en sakin dönemlerinde bile devamlı bir istikrarsızlık alanı olduğudur. Balkanlar Osmanlı dönemi öncesinde siyasi otoritenin egemenliği acısından ancak üç kez tek bir bölge haline gelebilmiştir. O da ancak kısa süren dönemler olarak. Bölge, kavimlerin devamlı bir hareket alanı olmuş, gerek kültür, gerek etnik mücadele yüzyıllar boyunca süreklilik arzetmiştir.

(*): Bununla birlikte Balkanların sınırlarını çok daha farklı olarak belirleyen görüşler de vardır. Bazı uzmanlara göre Balkan ülkeleri sadece Arnavutluk ve Bulgaristan Devletleridir. Bunun nedeni bu iki ülkenin diğer bölgelerle ortak sınırı olmayışıdır. Bazılarına göre ise Türkiye bir Yakındoğu, Yunanistan ise bir Akdeniz ülkesidir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Helen uygarlığı bu bölgede etkinlik ve süreklilik itibariyle tarih katmanları içinde en önemli olanıdır. Başlangıç itibariyle dönemin diğer kültür alanları olan Fenike ve Mısır'dan da etkilenerek Girid'de oluşan bu uygarlık zaman içinde güney Balkanlar ve Batı Anadolu'yu da etkisi altına alarak yayılmıştır. Hint-Avrupa sınıfına mensup Acheen'ler (M.Ö. 2000 yıllarının sonlarında) ve Doryen'ler (M.Ö. 1100 Yıllarında) Anadolu, Mısır ve Hint toplumları ile ilişki kurarak bu kültürü aktaran ilk Yunan kavimleridirler. Doryenler döneminde Balkanlarda varolan ve onların Balkanların güneylerine yerleşmelerine neden olan dönemin diğer kavimleri ise Traklar ve İllirya'lılardır.

Yunanlıların şehir devletlerinin yanında M.Ö. 700 yıllarında etnik kökenleri büyük ihtimalle Traklardan olan Makedonya Krallığı ortaya çıkmıştır. Ancak gerek Makedonya Krallığı, gerek Trakya Krallığı ve Odysses'de Yunan kültürünün egemenliği hakimdir.Bu dönemde (M.Ö. 4. yüzyıl) Büyük İskender'in bütün Balkan yarımadasını birinci defa olarak tek bir siyasi merkez etrafında toplaması, Yunan şehirleri bir çöküntü dönemi yaşarlarken kültürlerinin bütün Balkanlara yayılmasına zemin hazırlamıştır.

Büyük İskender'in kısa süren egemenliğinin ardından Bölge, kendisiyle ilişkiye girilmiş olan Roma imparatorluğu egemenliğine girecektir. İskenderin halefleri arasındaki parçalanma getiren mücadeleler buna zemin hazırlamıştır. Ve Balkanlar ikinci defa olarak Roma imparatorluğu egemenliğinde bir bütün olacaktır. Bölge bu dönemde İmparatorluğun sunduğu barış ortamında üretimin artığı, ticaretin geliştiği bir yerdir. Maden yatakları ile Bosna, bağları ve aynı zamanda Durres limanı ile meşhur İllirya, demir madenleri, tuz ve nehirlerdeki altın yataklarının bolluğu ile Daçya bunun misalleri olacaktır. Çöküntü içinde olan, kendi içine kapanık hali ile sadece Yunanistan'dır. Ancak bu dönem her ne kadar Roma uygarlığının yayılma dönemi ise de özellikle güney ve doğusunda olmak üzere bölgede hala egemen olan Yunan kültürüdür. Hem de Romalıları da etkilemiş olarak. Roma egemenliğinde Roma kültürünün hakimiyet sahası kuzeybatıda, yazılı bir kültürden yoksun İllirya toprakları ve kuzeydoğuda Gotların istilası ile yurtlarından olan ve Ancak M.S. 271'de tekrar Roma'dan koparak bağımsız olacak olan Daçya Traklarının topraklarıdır.

M.S. 395 yeni bir dönemin başlangıç tarihidir. Bu tarihte Roma İmparatorluğu'nda yaşanan bölünme ve 476 yılında Batı Roma İmparatorunun tahttan indirilmesi ile Batı Roma'da kurulan Germen ve Barbar egemenliği, Balkanlardaki kültürel üstünlüğün kesin olarak Helen uygarlığına geçmesine neden oldu. Yeni güç merkezi bugünkü İstanbul'dur artık. Bizans medeniyeti, Helen kültürü, Hristiyanlık inancı ve devletin Romalı yapısının bir uyuşumuydu. Asırlar boyunca Batı Dünyasına kaynaklık edecek olan bu dönüşümün ardından 580'lerde Tuna'nın kuze-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yinden gelerek imparatorluk topraklarına saldırılar düzenleyip bir müddet sonra da Bizans topraklarına yerleşen Slavların göçleri gözlendi. Bu göçler yerli bölge insanlarının doğuya ve batıya doğru çekilmelerine neden oldu. Böylece Roma ile Helen uygarlıklarının arasına bir set çekildi. Bundan sonra Balkanlar baştan aşağı Yunan ve Slav bir özelliğe kavuşuyordu.

İmparatorluğun egemenliği kuzeyde oluşan Slav devletleri ile bitiyordu. Doğuda Hazarların krallıklarını yıkmalarının ardından batıya göçeden ve 680'de Asparuh'un yönetiminde Tuna'yı aşıp buraya yerleşen Bulgar Türklerinin kurdukları devlet bu devletlerin ilkidir.

Kültürel açıdan daha önce Slavlaşmış olan Bulgar Türkleri 9. yüzyılda da Hristiyanlığı kabul edip dini açıdan Bizansla kardeş oldular. Ancak Bizansla olan mücadele buna rağmen dinmedi ve ayrı bir devlet olarak iniş ve çıkışlarıyla 1014 yılına kadar sürdü. Dili Slavca ve geriye kalan kültürü de Bizans olan bu Bulgar devleti Yunan kültürünün yayılmasına yardımcı oldu. Bu tarihte Balkanlar üçüncü kez tek bir Devlet altında tekrar birleşmiş oldu.

İkinci devlet yine 9.yüzyılda Bulgarlar gibi kendileri de Hristiyanlaşacak olan Sırpların kurduğu devlettir. Sırplar 1077 yılında Bizansın zoraki rızası üzerine Krallık olarak varoldular.

Bizans, Balkanlardaki en parlak dönemine 1025 yılında ulaşmıştır. Bu tarihteki toprakları Tuna nehrine kadar uzanıyordu. Ancak devam eden Sırp ve Bulgar saldırıları İmparatorluğun gücünü zayıflatmıştı. İlave olarak bölgeye yerleşen yeni çiftçiler (Slavlar) de mevcut toprak düzeninin sarsılmasına sebep olmuşlardı. II. Justinien'in (705-711) çıkardığı toprak yasasıyla yasallık kazanan özgür, toprak sahibi de olabilen bu köylüler sınıfı aynı zamanda iç çekişmelerin hedefi de olarak zamanla tekrar kölelik statüsüne sahip olacaktı. Bizans'ta 14. yüzyılda çok açık bir şekilde ortaya çıkacak olan feodal yapının ilk oluşumları, köylülerin köle haline dönüştürülmesi ile bu şekilde belirmeye başlamıştı. Osmanlıların Balkanları gelişine kadar köylüler böylesi bir yapının unsurları olarak varlıklarını devam ettireceklerdir.

13. Yüzyılın başı Bizans için oldukça kötü bir geleceğin habercisi olarak ortaya çıktı. 1204 yılında Müslümanlarla olan yakınlaşmasının bir cezası olarak İstanbul 4. Haçlı ordusu tarafından işgal edildi. Şehir yağmalandı. Asırlardan beri toplanan mal ve servet Batıya aktarıldı. Bu Bizans için öylesine büyük etki yaptı ki Osmanlılarca fethedileceği tarihe kadar kendisini bir daha mali açıdan düzelteme-yecek derecede bir çöküntü yaşadı. Üstelik parasal sorunları ağırlaştıran baskı durumlar da ortaya çıkacaktı zaman içinde. Topraklarını kaybetmiş ve ordusunu kendi yurttaşlarının katılımı ile kuramayıp paralı Katalan, Kuman, ve Türk askerleri ile oluşturan, aynı zamanda hızla feodal yapıya dönüşen bir imparatorluktur artık Bi-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

zans. Yüksek fiyat artışları, isyanlar ve gelişen hareketler çöküşün belirtisi olarak ortaya çıkacaklardır. Bu arada Bulgar ve Sırplar da zayıflığın farkında olarak tekrar bağımsızlıklarına kavuşacaklar ve Osmanlının fethine kadar kah parçalanarak kah birleşerek varlıklarını sürdüreceklerdir.

Balkan halkları siyasi bakımdan ister bağımsız birer devlet olarak, isterse Bizans egemenliğinde olsunlar yüzyıllar boyunca Bizansın kültürel mirasını paylaşmışlardır. Farklılıklarına rağmen hristiyanlaşmış bu halklar ortak bir miras olarak Yunan edebiyatından, dini alanda da Yunan dilinden istifade etmişlerdir.

III- OSMANLI DÖNEMİNDE BALKANLAR

Osmanlı Devleti'nin Trakya'ya ayak basma tarihi 1346'dır. Ancak Balkanları yurt olarak edinip buraya yerleşmelerinin tarihi ele alındığında bunun birden fazla dönem içinde incelenmesi daha uygundur. 1346'dan 1365'de Edirne'nin başkent oluşuna kadar geçen süre Balkanlardaki ilk adım, 1481 yılına kadarki ikinci dönem yerleşme aşaması, bundan sonra 19. yüzyıla kadarki evre ise Osmanlı Devleti'nin kendi yapı ve kültürünü bölgeye aktarma ve hakim kılma, bundan sonrası da bölgeden çekilme dönemi olarak ele alınabilir.

Osmanlıların Balkanlardaki ilerleyişi oldukça çabuk gerçekleşmiştir. 1361'de Edirne'nin alınmasından henüz yüzyıl geçmeden sınırlar Bulgaristan, Mora, Makedonya ve Tesalya'yı içine alacak şekilde genişlemişti.

1456'da Boğdan (Moldavya), 1459'da Karadağ ve Sırbistan, 1463'de Bosna, 1479'da Arnavutluk, 1483'de Hersek de bu sınırların içine katıldı.

Balkanların fethinin ardından devam eden ilerleme Avrupa'nın içlerine kadar ulaşacaktır. Ancak 1683 Viyana kuşatması bu ilerleyişin uç sınırını belirleyecek ve artık fetih sürecinden çok daha ağır işleyen bir gerileyiş dönemi başlayacaktır. Avrupadaki gerileyiş zaman içinde Balkanlara kadar gelecek ve nihayet Lozan'la belirlenen sınırlar ortaya çıkacaktır. Balkanların kopuşunda Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın etkisi önemlidir. Avusturya-Macaristan'nın ilerlediği yerlerdeki müslüman halkı güneye sürmesi ve özellikle 1768'de başlayıp 1774'de Kaynarca Anlaşması ile nihayetlenen Osmanlı-Rus Savaşı bunun açık bir başlangıcı olacaktır. Kırım üzerindeki Rus egemenliği buradan ilk müslüman göçüne neden olacaktır. Bu yüzyılda ortaya çıkan bir önemli gelişme yine dış etkenlerle bölge insanının düşüncelerinde bazı değişimlerin ortaya çıkmasıdır. Bölge insanının kendi dinlerini daha iyi öğrenme isteği yönündeki gelişme Fransız İhtilali ile yön değiştirecektir. 1800 yılları milliyetçilik akımlarının Balkanları da etkilediği dönemdir. Avrupanın etkisi ile Balkanlar kaynamaya başlamış ve önce Sırplar ve Yunanlarda görülen gelişme zamanla diğer milletlere de yansımış, kopuşlar görülmeye başlamıştır.

1912-13 Balkan Savaşları kopuşun sınırlarını şekillendiren ve Balkanlar için yeni bir dönemin başladığı tarih olarak ortaya çıkacaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IV- BAĞIMSIZ DEVLETLER OLARAK BALKANLAR

A- ARNAVUTLUK

1- Coğrafya:

Alplerin uzantısı olarak gelen Dinarik Alpler ile Pindos Dağları arasında kalan dağlık alan ile Adriyatik Denizi arasındaki dağlık bir coğrafi alanda yeralan bugünkü Arnavutluk, tarihin çok eski dönemlerinden beri fiziki yapının verdiği bu karaya olan kapalılığının bir yararı olarak istilalardan ve göçlerden uzak kalabilmiştir.

Broadel'in vurguladığı gibi uygarlıklar ovalık düz alanlarda kurulup gelişmişler, dağlık alanlar yayılma alanları dışında kalmışlardır. Bundan dolayı da bölge yerli halkların istilacılara karşı bir kaçış, sığınma alanı olarak tarih içinde önem kazanmıştır.

Latincede "seher ağartısı" anlamına gelen "alba" kelimesi güneşin Adriyatik Denizinin doğusundan doğuşunda yüksek dağları aydınlatması nedeniyle bu bölgenin adı olarak kullanılmıştır. Latinlerin Albania dedikleri bu bölge insanına Slavlar Arbanas, Türkler Arnavut, Yunanlar Arvanit veya Alvanos, Araplar da Arnebut demişlerdir.

Soy itibariyle yapılacak bir incelemede görülür ki Arnavutlar İllirlere dayanırlar. Dil yönünden de Trakolir karışımıdırlar. M.Ö. 25-30'lu yıllarda sosyo-kültürel açıdan Romalı yapıdan farklı olan İllirler Balkanların batısında aşarlardı. Roma idaresindeki dönemde Bölgenin adı Illiryumdur. Coğrafyacı Batlamyos'un Albania dediği bölgeye Bizans döneminde de Albania demişlerdir. Ortaçağa kadar bölgeye Albania denilirken Yeniçağla birlikte bölgeye Shqiperi (kartal yurdu), halkına da Shqipetar (kartalloğlu) da denilir oldu. Ancak 1479'da son direnişleri de bitirerek bölgeye hakim olan Osmanlılar Bölgeye Arnavutluk, insanlarına da Arnavut demeyi tercih edeceklerdir.

Kamus-ul'Alam sahibi Şemsettin Sami'nin verdiği bilgiye göre bölge insanının kökeni Kafkasya'daki Albanya yöresinden buraya kadar gelen İllirlere kadar gider.

Kuzey yarım kürede ılıman iklim kuşağında yeralan Arnavutluk 39 derece 38 dakika ve 42 derece 38 dakika kuzey paralelleri ile 21 derece 4 dakika ve 19 derece 16 dakika doğu meridyenleri arasında yerılmaktadır.

Yüzölçümü 28.748 kilometre kare olan ülkenin nüfusu 3.200.000 (1993 yılı için) olup kilometre kareye 89.9 kişi düşer.

Çoğunlukla dağlık olan %77'si) ve ortalama 670 metre yüksekliğe sahip olan ülke toprakları üç bölümde incelenebilir:

a- Ülke topraklarının üçte birini kapsayan, sahile yakın olan 0-300 metre arasındaki ovalar.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

b- Denizden yüksekliği 300-700 metre arasında değişen ve yakyaşık olarak yine ülke topraklarının üçte birini kapsayan otlak, koruluk, kılık, fundalık, bahçelik yerler.

c- 700 metreden yüksek olan alanlar.

Arnavutluk'un su kaynaklarına bakıldığında görülecek olan Adriyatik Denizine olan kıyılarının varlığı, akarsularının bolluğudur. Doğudaki dağlardan çıkıp Adriyatik Denizine ve göllere dökülen ırmaklar ve İşkodra, Ohri, Prespa Butrint gölleri.

Fiziki alan itibariyle sınırlı topraklara sahip olan Arnavutluk'ta petrol, gaz, bitum, maden kömürü, krom, nikel, bakır, magnezyum, kükürt, fosfor, kurşun, çinko, altın, gümüş, platin, civa, arsenik, alçı taşı, tuz, mermer gibi çok önemli yeraltı kaynakları mevcut olup bu bakımdan ülke kendi kendine yeter durumdadır.

2- Tarihçe:

Arnavutluk Balkanlarda Osmanlı Devleti'nden koparak ayrı bir devlet olarak ortaya çıkma gayretleri içine girmiş son devlettir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşına kadar bölgede bu yönde bir gelişme olmamıştır. Bunun nedeni nüfusunun % 70'inin müslüman oluşudur. Geriye kalan % 30'dan 20'si kuzeyde yaşayan katolikler ve % 10'u da güneyde yaşayan ortodokslardı. Ülkenin dağlık oluşu sınırlı bir nüfustan fazlasına barınma imkanı vermiyordu. Osmanlı Devleti'nin çeşitli yerlerine yerleşmiş bulunan Arnavutlar İslami kimlikleri nedeniyle de idari mekanizmada da kabul gördüklerinden bağımsız olma gereği duymamışlardı. Ancak Osmanlı-Rus Savaşı sonrası imzalanan Ayastafanos Anlaşması ile Arnavutluk Karadağ, Sırbistan ve yeni kurulacak Bulgaristan arasında paylaştırılıp, Yunanistan da Yanya'yı isteyince Osmanlı Devleti'nin bu parçlanması karşışısında otonomi istediler. Daha sonra bu otonomi istekleri bağımsızlık taleplerine dönüştü ve bu gelişen olaylar Balkan Savaşları esnasında Arnavutluk'un bağımsızlığını getirdi. 1913 yılında bağımsızlığı diğer Avrupa devletlerince de onanan Arnavutluk, I. Dünya Savaşı'nın çıkması ile işgale uğradı. İtalya, Yunanistan, Sırbistan işgaline maruz kalan, savaş bitiminde zorlu koşullarla bağımsızlığını yeniden kazanan Arnavutluk II. Dünya Savaşı'na kadar süren bir iç karışıklık yaşadı. 1939 yılında Mussolini'nin Büyük Roma İmparatorluğu hayali ile tekrar İtalya'nın işgalini yaşadı. 1942 yılında Enver Hoca'nın önderliğinde başlatılan kurtuluş hareketi İtalyanın savaştan çekilmesi ve yerini Arnavutluk'ta Almanya'nın doldurmak istemesi üzerine Almanya'ya karşı devam etti. 1944 29 Kasımında da Alman işgalinden kurtarıldı. Ancak biten savaştan muzaffer çıkan demokratlar Yalta'da yaptıkları anlaşma ile Dünya'yı paylaştılar ve Arnavutluk doğunun Sosyalist Sovyetler'in egemenilik alanında kabul edildi. Sosyalist bir idareyi benimseyen Arnavutluk'un önce Tito Yugoslavya'sı ile 1948'de ve daha sonra 1960'da Sovyetlerle arası açıldı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1980'lerin sonlarında önce Sovyetler Birliğinde daha sonra da diğer sosyalist devletlerde ortaya çıkan değişim girişimleri 1991'de Arnavutluk'u da etkisi altına aldı. İktidardaki Komunist Partisi diğer partilerin de katılacağı bir seçim önerdi. 31 Mart'ta yapılan bu ilk çok partili seçimlerin galibi Komunist Partisi oldu. Ancak muhalefette kalan Sali Berisha'nın Demokratik Partisi'nin özellikle kentlerde aldığı oy oranı Komunist Parti iktidarını zayıflatıyordu. Siyasi gelişmelerin bu doğrultuda gelişmesi rejimden memnun kalmayan birçok kişinin Batı'ya kaçmasına sebep olmaya devam etti. Kısa bir zaman aralığı ile yapılan ikinci seçimlerde bu defa iktidara Sali Berisha'nın başkanlığını yaptığı Demokratik Parti geldi.

Bugünkü Arnavutluk yeni hükümetin de benimsediği yeni siyasi ve ekonomik yapı değişimini sağlayabilme çabası içindedir.

3-Siyasi ve İdari Yapı:

Bugünkü Arnavutluk, 19. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti topraklan içindeki İşkodra Vilayetinin tamamı, Manastır Vilayetinin İlbasan Sancağı, Debre Sancağı ve Görice Sancağının bir kısmı ile Yanya Vilayetinin Avlonya Sancağı üzerine kurulmuştur.

19. yüzyıl sonlarında İşkodra Vilayetinin iki sancağı vardır. Bunlar İşkodra Sancağı ve Draç Sancağıdırlar. İşkodra Sancağı beş kaza ve onbir nahiyeden, Draç Sancağı da beş kaza ve sekiz nahiyeden oluşmaktaydı. Kuzeybatısında Karadağ, Kuzeydoğu ve kuzeyinde Kosova Vilayeti, doğusunda Manastır Vilayeti, güneyinde Manastır ve Yanya Vilayateleri ile batısında Adriyatik Denizi olan İşkodra Vilayeti alan olarak 10.800 killometre kare, nüfus olarak da 294.100 kişiden oluşmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak bölge İşkodra Vilayetinin tamamını, Manastır ve Yanya Vilayetlerinin ise bir kısımını içine alacak şekilde üç ayrı vilayet halinde oluşturulan idari bir yapı ile yönetiliyordu.

Balkan Savaşları ile kazanılan bağımsızlık 1912 yılında Arnavutluk'ta yeni bir dönemi başlattı ve Arnavutuluk geçici bir hükümetle yönetilmeye başlandı. 1913 tarihinde Londra Konferansı ile sınırları tesbit edilen Arnavutluk'a 1914 yılında kral olrak seçilen Prusya Prensi Wilhelm Wied göreve başladı. Ancak 4 Ağustos 1914'de çıkan Birinci Dünya Savaşı ile Arnavutluk İtalyan, Sırp, Fransız ve Yunanlıların işgaline uğradı. 1918'de biten savaşın ardından Arnavutluk tekrar bağımsızlığını kazandı.

Nisan 1939'da İtalya'nın işgaline uğrayan ülke Eylül 1943 yılına kadar İtalyan işgalini, bu tarihten Kasım 1944'e kadar da Alman işgalini yaşadı. İkinci Dünya Savaşı'ndan Enver Hoca'nın lideri olduğu yeni bir anlayışla çıkan Arnavutluk sosyalist bir çizgi içinde bir devlet olarak 1989'a kadar gelecektir. Sosyalist Arnavutuluk yirmialtı yönetim birimine bölünmüş bir ülke olarak cumhuriyetçi yönetim içinde

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olmuştur. Brethe denilen iller ve Lokalitet adı verilen ilçeler, bucaklar ve köyler sıralamasıyla oluşturulmuştur idari yapı. Sosyalist dönemde halk tarafından seçilen Yöresel Yönetim Merkezleri bütün işlerden sorumluydu.

Katılımcı Demokrasiye geçiş yapmış olan Arnavutluk'ta 1992 Eylülünde göreve gelen mecliste beş partinin temsilcisi yeralmaktadır. Bu partilerin isimleri ve sandalye dağılımları şu şekildedir:

Tablo No: 1

Arnavutluk Parlamentosunda Partilere Göre Milletvekili Dağılımı

	Sandalye Sayısı
Demokratik Parti (the Demokratik Party)	92
Arnavutluk Sosyalist Partisi (the Sosyalist Party of Albania)	38
Sosyal Demokrat Parti (the Social Demokratik Party)	7
İnsan Hakları Partisi (the Union for Human Rights)	2
Halk Partisi (the Republican Party)	1

Sali Berisha başkanlığında kurulan koalisyon hükümetinde Demokratik Parti, Sosyal Demokratik Parti ve Halk Partisi'nin ortaklığı sözkonusudur.

4- Sosyal ve Kültürel Yapı:

Bugünkü sınırlarıyla bütün Balkan Devletleri uzun bir dönem aynı devletin sınırları içinde yaşamış milletler ve onların farklı kültürel zenginliklerine sahiptirler. Çok sayıda etnik grubun yeraldığı Balkanlarda onların farklı, ancak yine de birçok yönden karışmış, uyuşmuş kültürleri vardır.

Bu ülkelerden biri olarak Arnavutluk da Arnavutların yanında Yunan, Romen, Karadağ ve Bulgar nüfusu gibi farklı etnik grupları barındırmaktadır. Nüfusunun % 70'si müslüman olan ülkenin 1993 yılı nüfusu 3.200.000 kişidir.

1950-80 yılları arasında ülke nüfusu Avrupa'daki en yüksek nüfus artış hızı ile arttı (yıllık ortalaması % 2.4). 1980 sonrasında durum son yıllarda daha da artan oranda olmak üzere tersine döndü. 1993 yılı için nüfus artış hızı sıfırdır. Durum aşağıdaki Tablodan takip edilebilir:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo No: II Arnavutluk Nüfusunun Değişimi (Milyon)

1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
2.89	2.95	3.02	3.08	3.16	3.18	3.24	3.22	3.20	3.20

Hakikatte Arnavutluk'ta doğum oranları ölüm oranlarının üstündedir. 1991 yılı için doğal nüfus artış hızı % 19'dur. Ancak diğer ülkelere özellikle İtalya'ya yapılan göçler sebebiyle ülke nüfusundaki değişime eksi yönde yansımaktadır.

Arnavutluk'taki nüfusun % 70'i müslüman, % 30'u da hristiyandır. Nüfusları 2.200.000 olan müslümanlar sünnidirler. Ancak az miktarda sünni inanç ve hayat tarzına yakın olan kızılbaş müslüman da vardır. Hristiyan nüfusun da bir kısmı katolik bir kısmı ortodokstur. Sosyalist dönemde yasaklamalara ve getirilmek istenen ateist düşünceye rağmen Arnavutluk'da halkın din ve kurumlarına olan bağlılığı azalmış değildir. Ancak gerek müslümanlar gerek hristiyanlar bugün için kendi dinlerini öğrenme ve yaşayabilme konusunda ciddi sorunlarla karşılaşmaktadırlar. İtalya katolik hristiyanların bu ihtiyaçlarını karşılamak ve yeni mensuplar elde edebilmek için önemli adımlar atmıştır. Müslümanların problemlerinin çözümü için ise ciddi anlamda bir dış yardımın yapıldığı söylenemez.

Kökleri İlliryalılara bağlanan, bu nedenle dilleri de Hint-Avrupa dil grubuna sokulan Arnavutların ülkede tek bir dili kullandıkları söylenemez. Kuzeyde yaşayan Gegler ile güneyde yaşayan Tosklann kullandığı iki farklı dil mevcuttur. İlkenin diğer altbölgelerinde ise bu iki dilin çeşitli varyansları kullanılagelmektedir. Dil farklılığı örf adet ve geleneklere de yansımış durumdadır. Ancak İslam dininin evrensel kapsayıcılığı bunların uyumlu bir biçimde varlığına yol açmaktadır. Bütün bunların ötesinde Sanayi Devrimi ile Batı'da içine girilmiş bulunan kültür değişimi Arnavutluğu da etkilemiş, sanayileşme ve onun ürünlerinin kültür üzerindeki etkisi ile yeni bir anlayış insanlar üzerinde egemen olmuştur.

5- Ekonomik Yapı:

1945 Sosyalist Devriminden sonraki Arnavutluk kendi kendine yeten bir ekonomiyi oluşturma hedefi içinde olmuştur. Bu amaç doğrultusunda siyasi yönetimdeki değişikliklere paralel olarak, ekonomik değer taşıyan birimler olarak deniz, kara, demiryolları ve maden işletmeleri, fabrikalar, ormanlar, tarım alanları devletleştirildi. Planlı kalkınma modeli tercih edilerek ilki iki yıllık plan olarak 1949/50 döneminde ve sonrakiler de beşer yıllık planlar olarak ulusal seviyede kalkınma planları uygulamaya konulmuştur. Tamamen ulusal kaynakların değerlendirilmesine dönük olarak hedeflenen bu planların Arnavutluk ekonomisine getirisi büyük olmuştur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Beş Yıllık Kalkınma Planları doğrultusunda yönlendirilen ekonomide 1951-1975 döneminde Gayrı Safi Milli Hasıladaki büyüme ve sektörlere göre dağılımı aşağıdaki gibi gelişme göstermiştir:

Tablo No: III

Arnavutluk'da Sektörler İtibariyle Gayrı Safi Milli Hasıla Değişimi

Dönemler	1951/55	1956/60	1961/65	1966/70	1971/75
Ort.MG.	11.2	7.0	5.8	9.1	6.7
Sanayi	21.5	18.9	8.0	13.4	11.2
Tarım	4.8	0.6	6.2	4.1	5.8
İnşaat	16.7	18.6	5.0	9.4	3.2
Ulaşım	24.2	7.6	1.8	8.0	2.0

Bu rakamlar Arnavutluk ekonomisinde sanayileşme doğrultusundaki gelişmeleri gösterir niteliktedir. 1978 yılı için faal nüfusun sektörler arasındaki istihdam durumu da bu yöndeki gelişmeyi göstermektedir:

Tablo No: IV Arnavutluk'ta Faal Nüfusun İstihdamı

İstihdam edilen İşgücünün	Nüfusu	Yüzdesi
Tarım, Ormancılık, balıkçılık	128.000	22
İmalat San.	271.000	46.5
Ulaştırma, Haberleşme	33.000	5.7
Ticaret, Oteller, Lokanta	30.000	6.6
Diğer Hizmetler	112.700	19.3

Ancak bütün bu olumlu gelişmelere rağmen Arnavutluk'un (Sosyalist ülkelerde son dönemde yaşanan bir çözülme ile ortaya çıkan çöküntünün ardından) ekonomik durum itibariyle bugün iyi bir durumda olmadığı görülür. Bunun en büyük nedenlerinden birisi ülkenin yıllar boyu dünyaya olan kapalılığı ve ardından gelen hızlı bir açılımdır.

Doğu Blok ülkelerinde Perestroyka ve Glastnos ile ortaya çıkan değişiklik akımı bu dönemde Arnavutluk'ta da sosyalist ekonomiden uzaklaşmayı getirmiştir. Ekonomide yaşanan hızlı değişim 1985-90 döneminde GSMH'da da negatif gelişmeye neden olmuştur:

Tablo No: V Arnavutluk'da GSMH'nın Net Değişimi

1985	1986	1987	1988	1989	1990
1.8	5.5	-0.6	-1.7	10.0	-13.4

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1985-90 yılları arasında GSMH'daki eksi değişim 1991 ve 92 yıllarında da devam etmiştir. Gelişmeler ekonomik açıdan yaşanan zorlukların bir göstergesi durumundadır. Bugün için Arnavutluk hayat standardı itibariyle Avrupa'nın en geride kalan ülkesidir. Ekonomide yaşanan çeşitli zorluklar sözkonusudur. İktisadi yapıda meydana getirilmeye çalışılan değişim nedeniyle mevcut dengeler tamamen bozulmuş, üretim azalması dış ticaret dengesine de yansımış, dış ticaret açıklar vermeye başlamıştır. Son dönemde dış ticaret dengesi aşağıdaki gibi bir gelişme göstermiştir:

Tablo No: VI

Arnavutluk Dış Ticareti (Milyon ABD Doları)

	1970	1985	1986	1987	1988	1989	1990
İhracat (fob)	9.3	91.2	95.5	100.3	106.6	132.7	125.0
İthalat (cif)	14.6	119.9	96.1	99.3	141.4	223.6	232.6
Denge	-5.3	-28.8	-0.6	1.0	-34.8	-90.9	-109.6

Dış ticaret dengesindeki negatif durum ülkedeki döviz sıkıntısını artırmıştır. Talepteki artış yabancı paranın lek karşısında devamlı olarak değer kazanmasına neden olmuş, Eylül 1993'de bir ABD Dolarının resmi kurdaki değeri 110 lek'e, serbest piyasa fiyatı ise daha yüksek değerlere ulaşmıştır.

Mart 92 seçimleri sonrasında ekonomik reformlar hızlandırılmıştır. Bu cümleden alınan tedbirlerden olarak fiyatlardaki kontroller kaldırılmış, dış ticaret liberalleştirilmiş, para birimi olan lek'in gerçek değerinde oluşmasına çalışılmış, tarımsal alanların büyük çoğunluğu halka dağıtılmış, perakende satışlar ve hizmetler özelleştirilmiştir.

1989 yılı için ekilen alanların miktarı 1.110.000 hektara ulaşmıştır. Ancak ekonomik yapıda meydana getirilmeye çalışılan değişimden dolayı yaşanan geçiş süreci zirai üretimin büyük ölçüde azalması neticesi ile sonuçlanmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

B- BOSNA-HERSEK

1- Coğrafya:

42 Derece 26 dakika ve 45 derece 15 dakika kuzey paralelleri ile 15 derece 45 dakika ve 19 derece 41 dakika doğu meridyenleri arasında bir Balkan ülkesi olarak yeralan Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin ismi, farklı tarihi ve coğrafi kökenlerden gelmektedir. Bosna kelimesi devletin ortasından geçen Bosna nehrinden veya Trakya'nın Vesyen (latincede Besien) halkının adından, Hersek kelimesi ise Macarcada "Düka" denilen Hertzeg kelimesinden türetilmiştir.

Yüzölçümü 51.129 kilometre kare olan ülkede 1991 yılında 4.354.911 kişi vardı. Yugoslavya Federal Sosyalist Halk Cumhuriyeti'nin dağılması üzerine yapılan halk oylaması sonucu 5 Nisan 1992 yılında kurulan Bosna-Hersek Cumhuruyeti iki ana bölgeden oluşur. Kuzeyde yeralan Bosna'nın yüzölçümü 42.020 kilometre kare, güneyde bulunan Hersek'in yüzölçümü ise 9.109 kilometre karedir.

Doğusundan ve güneyinden Sırbistan, kuzey ve batısından Hırvatistan ile çevrili durumda olan ülkenin bauda yeralan Adriyatik Denizi ile olan ilişkisi sadece 20 kilometre olan kıyı şeridiyledir.

Ülkede iki önemli nehir vardır. Kuzeyde Hırvatistan'la doğal bir sınır oluşturan Tuna'nın bir kolu durumundaki Sava nehri ve Nererva nehri.

Alplerin Balkanlara bir uzantısı olan Dinar Alpleri Bosna-Hersek'i kuzeyde Sava nehri boyunca ve güneyde de Yunanistan'daki Pindos Dağları doğrultusunda kaplar. Yer yer ikibin metre yüksekliğe ulaşan dağlar iklimi de etkiler. Özellikle yüksek yerlerde kışlar soğuk geçerken ülke genel olarak Orta Avrupa iklim yapısına sahiptir.

Yeraltı ve yerüstü kaynakları itibariyle oldukça zengin olan ülkenin yarıya yakın bölümü doğuda Sırbistan ve orta kesimlerinde olmak üzere ormanlarla kaplıdır. Toprakların % 30'u tarla ve % 17'si de çayır ve meralarla kaplıdır. Verimli topraklar çoğunlukla kuzeyde bulunan Dinar Alplerinin Sava nehri boyunca yeralırlar.

En önemli şehirleri Saraybosna (başkent), Mostar, Višegrad, Tuzla, Jajce, Travnik, Foça, Trebinje olan Bosna- Hersek'te çoğunluğu oluşturan Boşnalı müslümanlar yanında Katolik Hırvatlar ve Ortodoks Sırplar da yaşamaktadırlar.

2- Tarihçe:

1463 tarihinde Osmanlı Devletinin topraklarına katılan Bosna-Hersek 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı nihayetine kadar hem siyasi olarak hem de fiili olarak Osmanlı toprağı olarak kalmıştır. Ancak 1878 Berlin Toplantısı sonucunda yine siyaseten

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Osmanlı toprağı olmak kaydı ile Avusturyanın askeri işgaline izin verilmesi ile bu ülkenin işgalene uğradı. Fiili işgal 1908 yılında Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyetin ilanından sonra 5 Ekim 1908 tarihinde Avusturya'nın Bosna- Hersek'i kendi topraklarına kattığını ilan etmesi ve ardından da 26 Şubat 1909'da Osmanlı Devleti ve Avusturya arasında varılan anlaşma neticesinde siyasi kopuşla neticelendi. Birinci Dünya Savaşında yenilen Avusturya'nın yerine savaş sonrası kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı sınırları içinde kabul edilen Bosna-Hersek yeni dönemde Yugoslavya'nın bir parçası olarak varolacaktı. İkinci Dünya Savaşı sırasında Alman işgali yaşayan bölge daha sonra Tito'nun önderliğinde 1946'da kurulan Yuğoslavya Federal Sosyalist Cumhuriyeti'nde federal bir cumhuriyet olarak varoldu. Tito'nun ölümünün ardından yaşanan kriz ve Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlıklarını ilan etmeleri ile Bosna-Hersek de 1992 yılında Federal Cumhuriyet'ten ayrılma kararı alarak bağımsızlığını ilan etti.

Ancak Bosna-Hersek'in bağımsızlık kararı önce Sırbistan ve daha sonra da Hırvatistan'ın bu ülkeye saldırması neticesini doğurdu. 1992 Nisanında başlayan savaş halinde büyük bir vahşetin sergilendiği bu ülke topraklarında (5.1.1994 tarihi itibariyle) 141.605 Bosnalı hayatını yitirdi, 160.000 kişi de yaralandı. Sadece başkent Saraybosna'da savaşın bilançosu 9.662 kişi ölü, 56.000 kişi de Sırp bombardımanı sonucu yaralıdır.

3- Siyasi ve İdari Yapı :

1946'dan 1992 yılına kadar Yugoslavya Federal Sosyalist Cumhuriyeti'nin bir federal cumhuriyeti olarak varolan Bosna-Hersek 1992 yında alınan bağımsızlık kararının ardından Bosna-Hersek Cumhuriyeti olarak dünya devletleri arasına katıldı. Çoğulcu demokratik bir yönetimi tercih eden ve seçimle işbaşına getirdiği parlamento, hükümet ve cumhurbaşkanınca yönetilen ülke bağımsızlık kararı aldığı tarihten itibaren Sırp ve Hırvat saldırıları ve işgaline maruz kaldığından dolayı siyasi ve idari bakımdan bir istikrara kavuşabilmiş değildir.

4- Sosyal ve Kültürel Yapı:

Osmanlı Devleti'nin Balkanlara gelmesi ile İslam dinini benimseyip müslüman olan Bosna-Hersek'li boşnaklar 17. yüzyılda ülke nüfusunun 2/3'nü oluşturmaktaydılar. 19. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesinin hemen öncesinde yapılan bir sayıma göre nüfusun % 50'sinden biraz fazlası müslümandır. Avusturya'nın egemenlik kurmasının ardından Avusturya makamlarının yaptığı sayıma göre ise 1892 yılında müslümanların sayısı 448.613'dür (toplam nüfusun % 38.8'i). Bu yıllar, Osmanlının Bölgeden çekilemesi üzerine müslüman nüfusun bir kısmının da hicret ettiği yıllardır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

19. yüzyıldan günümüze kadar Bosna-Hersek nüfusundaki değişim aşağıdaki Tablodan takip edilebilir:

Tablo No: VII

Bosna-Hersek Nüfusu

Yıllar	Toplam Nüfus	Müsl. (%)	Ort. (%)	Kat. (%)	Diğer (%)
1851	1.021.772				
1876	1.051.485				
1879	1.158.164				
1885	1.336.091				
1895	1.568.092				
1910	1.898.044				
1921	1.890.460				
1931	2.323.555				
1948	2.565.277				
1953	2.847.459	31.3	44.4	23.0	1.3
1961	3.377.948	25.7	42.9	21.7	9.7
1971	3.746.111	39.6	37.2	20.6	2.6
1981	4.124.256	39.5	32.0	18.4	0.1
1991	4.551.911	43.7	31.3	17.3	7.7

1991 yılında nüfusu 4.551.000 olan ve yıllık nüfus artışı da % 8.6 olan Bosna-Hersek'in nüfusunun % 43.7'si müslüman, % 56.3'ü de gayrımüslimdir. 1.980.000 olan müslümanların 20.000 kadarı Osmanlı döneminden kalan Türk, kalanı da Boşnaktır. Gayrımüslimlerin % 17.3'ü katolik, % 31.3'ü ise ortodokstur. Geriye kalan % 7.7 musevi ve Çingenelerden oluşmaktadır.

Eski Yugoslavyanın federe bir devleti olduğu zaman Bosna-Hersek'de yugoslav sosyalizminin özelliğinden kaynaklanan bir sebeple müslümanlar Balkanların diğer devletlerinde olduğundan daha rahat bir ortama sahip olmuşlardır.

Bosna-Hersek'te kullanılan dillere bakıldığında etnik dağılıma uygun olarak üç ayrı dilin varolduğunu görürüz. Müslüman Boşnakların kullandığı dil Rumeli Türkçesinden etkilenerek ortaya çıkmış olan Slavca kökenli olan Boşnakçadır. Diğeri Sırp-Hırvat dilinin Sırplar tarafından kullanılan Hırvatça dilidir. Üçüncüsü ise yine Sırp-Hırvat dilinin Sırpça lehçesidir. Genellikle Boşnakların konuştuğu dil Bosna'da Sırpçaya, Hersek'te ise Hırvatçaya yakındır. Bunların yanında Banja Luka çevresinde az miktarda da olsa varolan Arnavutların konuştuğu Arnavutçadan da bahsedilebilir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Beşyüz yıl kadar devam eden Osmanlı egemenliği bölgede çok derin izler bırakmıştır. Aynı dini paylaşmanın da olumlu etkisi ile bu etki Bosna-Hersekliler üzerinde daha etkili olmuştur. Bu etkiye misal olarak Boşnakça adı verilen dilin ortaya çıkmasını gösterebiliriz. Türkçenin Balkanlardaki egemenliğinin bir sonucu olan bu durum dilin dışındaki başka alanlarda da görülebilir. Meselâ hristiyan unsurların taktıkları başörtüsü İslam etkisi ile ortaya çıkmıştır. Bosna-Hersek kültür varlıkları açısından önemli bir merkezdir. Ancak ne yazık ki Sırp ve Hırvat işgali bölgedeki birçok eserin tahrip edilmesine neden olmuştur. Bunlardan Gazi Hüsrev Paşa Camii, Mostar Köprüsü ve bazı tarikat tekkeleri sayılabilir. En büyük kayıplardan birisi de şüphesiz Osmanlılar döneminden kalma eski yazma eserlerin bilerek yakılmasıdır.

5- Ekonomik Yapı:

1950-80 döneminde ortalama olarak yıllık % 4.8'lik bir ekonomik büyüme hızına erişen Bosna-Hersek Cumhuriyeti orta derecede gelişmiş bir devlettir. Tito sonrası Yugoslavya'sının onun ölümünden sonra yaşadığı siyasi ve ekonomik zorluklar Bosna-Hersek'in ekonomik kalkınma hızını yavaşlatmış, negatif bir duruma getirmiştir. Bağımsızlık sonrası yaşanan işgal nedeniyle ise ekonomi bugün için tamamen çökmüş durumdadır.

1990 yılında 10.214.000 $ GSMH'ya sahip olan ülkede yine aynı yıl kişi başına düşen GSMH 2.263 $ 'dır. 1986-90 arası GSMH'nın net değişimi ise şu şekilde bir gelişme göstermiştir:

Tablo No: VIII

Bosna-Hersek'de GSMH'nın Değişimi

1986	1987	1988	1989	1990
3.8	-1.6	-2.2	1.6	-8.9

Tabloda görüldüğü gibi GSMH'nın gelişiminde önemli değişmeler vardır. 1950-80 arasına göre 1980-1990 döneminde (1989 yılı istisna) ekonomik açıdan bir daralma sözkonusudur. İşgal sonrası ekonomik büyümenin eksi yönünde çok daha yüksek olduğu kesindir.

Kamu kesiminin egemen olduğu ekonomide kamunun payı (1991 yılı için) % 82.7, özel kesimin payı % 15.9, Kooperetiflerin payı % 0.5, kamu ve özel sektörün birlikte yeraldıkları alanların payı ise % 0.9' dur.

GSMH'yı oluşturan sektörelerin sahip oldukları paylar da 1991 yılında şu şekilde gerçekleşmiştir:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo No: IX

Bosna-Hersek GSMH'nın Sektörlere Göre Dağılımı

Sektör	Payı %
Sanayi ve Madencilik	43.6
Tarım,Orman,Balıkçılık	11.0
İnşaat	8.4
Ulaştırma,Haberleşme	8.2
Ticaret	17.3
Turizm,Otelcilik	3.3
El Sanatları	3.4
Diğer	4.8

Eski Yugoslavya'nın orman ve su potansiyeli yanında maden cevheri bakımından da en zengin ülkesi olan Bosna- Hersek'te sanayi dallarının üretimi bugün için tamamen durma noktasına gelimiştir. İşgal öncesi 1991 yılında sanayi üretimi % 24.5 azalmıştır. Bu yılda döviz darboğazının da etkisi ile işsizlik % 11 artmış, enflasyon % 245.2'ye ulaşmıştır.

Bosna-Hersek Cumhuriyeti enerji üretimi açısından zengin kaynaklara sahiptir. Su ve kömür kaynakları zengindir. 1990 yılında 3.058 milyon kWh'i hidroelektrik, 11.574 milyon kWh'i de termik santallerden olmak üzere toplam 14.632 milyon kWh elektrik enerjisi üretti.

Ekonomideki sıkıntılara rağmen işgal dönemine kadar dış ticaret dengesi fazla vermeye devam etmiştir:

Tablo No: X

Bosna-Hersek Dış Ticareti (milyon ABD Doları)

	1988	1989	1990	1991
İhracat	1.750	2.101	2.076	2.135
İthalat	1.454	1.903	1.885	1.728
Denge	296	198	191	407

Ülke, orman alanları bakımından oldukça zengindir. 2.331.000 hektarlık bir alana ulaşan ormanlardan yılda 6.500.000 metreküp kerestelik ağaç kesilmekte, kesilen ağaçlar keseste fabrikalarında (ülkede 57 adet kereste fabrikası vardır) işlenmektedir.

Bosna-Hersek'te tarım alanlarının miktarı 2.530.000 hektara baliğ olmaktadır. Bunun % 55'i özel sektöre aittir. Kategorik olarak tarım alanlarının dağılımına bakıldığında şöyle bir durum ortaya çıkar:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo No: XI

Bosna-Hersek'de Tarım Alanlarının Dağılımı (1000 hektar)

Tarla	1.020
Hububat	453
Sanayi Bitkisi	19
Sebze	112
Yem Bitkisi	208
Meyve	93
Bağ	6
Çayır	468
Mera	932

Zirai üretim ve hayvancılık miktar ve bileşimi de aşağıdaki gibi bir gelişme göstermiştir son yıllarda:

Tablo No: XII

Bosna-Hersek'de Tarımsal Üretimin Miktar ve Bileşimi

(1000 ton)	1990	1991
Buğday	457	413
Mısır	734	763
Patates	338	358
Üzüm	76	78
Erik	53	34
(1000 baş)		
Sığır	874	853
Domuz	614	617
Koyun	1.319	1.317
Kümes Hayvanı	8.544	10.607

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

C- MAKEDONYA

1- Coğrafya:

Coğrafi bir alan olarak Makedonya, Balkan Yarımadasının ortasında yeralan, batıda Arnavutluk yaylası, kuzeybatıda Şar Dağları, kuzeydoğu ve doğuda Rila, Musala Rodop Dağları ve güneyde de Ege Denizi'nin çevrelediği, ancak sınırları kesin olarak çizilemeyen bir yerdir. Bununla birlikte 15 Eylül 1991 tarihinde (Arnavut asıllıların katılmadığı bir halk oylaması kararı ile) bağımsızlığını ilan edip Yugoslavya Federal Sosyalist Cumhuriyeti'nden ayrılıp ayrı bir devlet olarak kurulan Makedonya Cumhuriyeti, yüzölçümü 25.700 kilometre kare olan, 2.088.000 kişilik bir nüfusa sahip küçük bir ülkedir. Başkenti Üsküp olan ülkenin doğusunda Bulgaristan, güneyinde Yunanistan, batısında Arnavutluk, kuzeyinde Sırbistan yeralır.

Makedonya coğrafi alan olarak üç alt bölge halindedir. Bunlar, Vardar Makedonyası (şimdiki Makedonya Cumhuriyeti), Ege Makedonyası (Yunan Makedonyası) ve Pirin Makedonyası (Bulgar Makedonyası) dır.

2- Tarihçe:

19. yüzyıl sonlarında 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Balkanlarda belirlenen yeni coğrafi taksimatta Osmanlı Devletinin bir parçası olarak yeralan bugünkü Makedonya Cumhuriyeti'nin toprakları Kosova, Manastır ve Selanik Eyaletleri'nin sınırları içinde yeralmaktaydı. Balkan Savaşları neticesi Osmanlı Devleti'nin elinden çıkan bölge Yunanistan, Bulgaristan, Karadağ ve Sırbistan arasında paylaşılmıştır.

Bölgenin Pirin Makedonyası olarak bilinen güney bölümü Bulgaristan, Ege Makedonyası olarak bilinen bölümü Yunanistan'ın, Vardar Makedonyası da Sırbistan'ın egemenliğine girmiştir.

Yunanistan ve Bulgaristan'da kalan alanlar sözkonusu üniter devletlerin birer parçası iken Yugoslavya Federal Sosyalist Cumhuryeti'nde yeralan Vardar Makedonyası 1991 yılında bağımsızlığını ilan edinceye kadar federal nitelikte bir devlet durumundaydı.

3- Siyasi ve İdari Yapı:

1991 yılında bağımsızlığını bir halk oylaması ile kazanan ülke demokratik bir cumhuriyettir.

Yapılan seçimlerin ardından en büyük parti olarak çıkan Makedonya Demokratik Birliği Partisi (Internal Macedonian Revaolutionary Organisation) 120 sandalyeli mecliste 37 sandalye elde etmesine rağmen kurulan koalisyonun dışın-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

da kaldı. Kurulan koalisyon hükümetini ise Sosyal Demokratlar Birliği (Social Democratic Alliance-31 sandalye), Arnavut Demokratik Refah Partisi (the Albanian Party for Democratic Prosperity-25 sandalye) ve Liberal Parti (Liberal Party-17 sandalye) arasında kurulmuştur.

4- Sosyal ve Kültürel Yapı:

Sınırları içinde çok çeşitli etnik unsurları barındıran Makedonya'da en büyük grubu Makedonlar oluşturmaktadırlar. 1992 verilerine göre ülke nüfusu 2.152.000'dir. Bunun % 64.6'sını Makedonlar, % 21'ini Arnavutlar, % 4.8'ini Türkler, % 2.7'sini Romenler ve geriye kalan % 6.9'unu da diğer milletler oluşturmaktadır. Çoğunluğu Makedonların oluşturmasına rağmen Arnavut vatandaşların sayısı da önemli bir yekûna ulaşmaktadır. Gayrı resmi rakamlara göre Arnavutların miktarı daha yüksektir.

Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti dönemlerinde bölgede yaşayan çok sayıdaki grup arasında ciddi anlamda bir sorun yokken yirminci yüzyılda Balkanların içine gidiği parçalanmışlık bölge insanlarına da yansımış ve gerek dini gerek ırkı uyumsuzluklar ortaya çıkmıştır. Makedonya bağımsızlıktan sonra içine girilen yeni dönemde farklı milletlerin çekişmelerine sahne olmaktadır. Türkler ülke içinde dağınık yaşamalarının bir sonucu olarak siyasi ve toplumsal alanda etkinlik gösteremezken, özellikle Arnavut azınlığın siyasal ve sosyal hayattaki etkinliği önemlidir.

Makedonya nüfusunun % 70'ini oluşturan hıristiyanların çoğunluğunu ortodokslar sağlarlar.

Makedon dili güney Slav dil grubuna bağlı, Bulgarcaya yakın bir dildir.

5- Ekonomik Yapı:

Yarı gelişmiş bir sanayi ülkesidir Makedonya. 1948-1980 arasında GSMH'sı yıllık olarak % 5.3 oranında yüksek bir artış göstermiştir. Aynı dönme içinde sanayide ise % 8.5 yıllık büyüme görüldü. 1948-1985 yılları arasında sanayiin GSMH içindeki payı % 28'den % 50'ye yükseldi. Tarımın payı ise % 55'den % 15'e düşmüştür. Ancak 1986'dan bu yana yaşanan ekonomik ve siyasi kriz nedeniyle ekonomik parametrelerde olumsuz bazı gelişmeler görülmüştür. 1991 yılında sanayi üretimi % 15.5 azalmıştır. Gıda yönünden dışa bağımlılık sebebiyle (bağımsızlık kararı sonrası Sırbistan'ın uyguladığı ekonomik ambargo sonrası) enflasyonun yükselmesine sebep olmuştur. 1991 yılı enflasyonu % 229.7 gibi yüksek bir rakama ulaşmıştır.

1990 yılı GSMH'sı 4.650 milyon $ olan Makedonya'da aynı yıl kişi başına düşen pay 2.182 $'dır.

Makedonya'da tekstil, deri, ayakkabı, tütün, metal, elektrikli makina ve aletleri ve kimya sanayileri kurulmuştur. Madencilik, enerji ve metalürjinin genel sına-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yi payı % 20, tekstil, deri ve mamullerinin payı % 23, makina sanayii ve elektrik ekipmanları payı % 15, kimya sanayiinin payı % 14, tarım ürünleri ile tütün işleme sanayiinin payı % 16'dır.

Önemli madenleri bakır, çinko, kurşun, demir cevheri, manganez ve nikeldir. Ayrıca az miktarda antimuan, molibden, gümüş, altın, platin, mermer ve kaya tuzu çıkarılmaktadır.

Toplam olarak 1.320.000 hektar olan ekilebilir arazinin % 85'ten fazlası özel sektöre aittir. Tarımsal üretimde sulamaya önem verilmiştir. Tahıl ihtiyacının büyüklüğünden dolayı ekilebilir arazinin önemli kısmı tahıl üretimine ayrılmış durumdadır. Tarım alanlarının dağılımına baktığımızda bu görülebilir:

Tablo No: XIII

Makedonya'da Tarım Alanlarının Dağılımı (1000 hektar)

Tarla	554
Hububat	237
Sanayi Bitkisi	62
Sebze	63
Yem Bitkisi	38
Meyve	22
Bağ	35
Çayır	54
Mera	651

Zirai üretim ve hayvancılık miktar ve bileşimi de aşağıdaki gibi bir gelişme göstermiştir son yıllarda:

Tablo No: XIV

Makedonya'da Tarımsal Üretimin Miktar ve Bileşimi (1000 ton)

Buğday	231	341	250
Mısır	80	141	
Patates	19	18	
Üzüm	75	135	
Domates	137	145	
Erik	191	258	
(1000 baş)			
Sığır	288	287	
Domuz	161	179	
Koyun	2.498	2.297	
Kümes Hayvanı	4.450	5.729	

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Makedonya'nın yıllık buğday ihtiyacı 350.000 tondur. Hava koşullarına bağlı olarak değişebilen üretim miktarı ise ortalama 250.000 tondur. Aradaki açık ithalatla karşılanmaktadır.

Topraklarının % 35'i ormandır. 891.000 hektara ulaşan ormanlık alanların tamamı kamuya ait olup yılda 1 milyon metreküp tomruk elde edilmektedir.

1991 yılı itibariyle elektrik enerjisi üretimi 5.8 milyar kWh'dır. Bunun % 8.5'i hidroelektrik santrallerden, % 91.5'i de termik santrallerden elde edilmektedir. Ancak ihtiyaç karşılanamamaktadır.

Makedonya, dış ticareti son yıllarda açık veren bir ülkedir.

Tablo No: XV

Makedonya'nın Dış Ticareti

1988	1989	1990	1991	
İhracat	662	665	585	1070
İthalat	858	888	1124	1243
Denge	-196	-223	-539	-173

İhrac malları içinde tütün, pamuklu dokuma, koyun eti, PVC, buzdolabı, ferroalyajlar, metal saç, metal çubuklar ve taşıt araçları parçaları yeralır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

D- YUGOSLAVYA FEDERASYONU

1- Coğrafya:

Doğusunda Transilvanya Alpleri, batısında Dinar Alpleri ve onun eteklerine kadar uzanan vadiler, güneyinde Vardar Ovası ve Dinar Alplerinin uzantıları, kuzeyinde Tuna Nehrine bağlanan nehirlerin suladığı vadilerin çevrelediği Sırbistan ve Karadağ'ın birleşerek oluşturdukları Yugoslavya Federasyonu tarihin eski dönemlerinden beri Avrupa ile Asya'nın geçiş yolu üzerindedir. Viyana ve Budapeşte'den gelip Belgrad üzerinden geçerek ikiye ayrılıp biri Sofya üzerinden, diğeri de Selanik üzerinden Anadolu'ya bağlanan ulaşım yolu Balkanların en kısa ulaşım yolu olmuştur tarih boyunca.

Yugoslavya Federasyonu bir Balkan ülkesi olarak iklim bakımından dağların gerisinde kalması sebebyle Avrupa'nın karasal iklimi etkisindedir.

2- Tarihçe:

1804 yılındaki Sırp ayaklanması bütün Sırpların birleşip bağımsız olma fikrinin eyleme geçişinin ilk adımıdır. 1815 yılında yapılan Viyana Kongresi kararı ile Osmanlı himayesinde imtiyazlı bölge statüsü kazanılması bu yöndeki gelişmenin hızını sadece yavaşlatacaktı. 1830'da özerk prenslik olarak kabul edilen Sırbistan, 1878 yılında bugün aynı federal yapı içinde yeralacakları Karadağ ile birlikte bağımsızlıklarına kavuştular. Sırbistan Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı Devleti'nden Üsküp ve Manastır'ı da alarak çıkacaktır. Birinci Dünya Savaşının ardından galipler safında kabul edilen Sırp, Hırvat, Sloven Krallığı Karadağı topraklarına katarken, bundan başka Bulgaristan'dan Makedonya'nın bir parçası olan Stroumitza'yı, Tsarigrad'ı, Timok'u ve Bosilegrad'ı, parçalanan Avusturya'dan Dalmaçya, Bosna-Hersek'le beraber Maribor ve Luibljana'ya kadar olan toprakları aldı.

3- Siyasi ve İdari Yapı:

Sırbistan ve Karadağ'ın birlikte kurduğu federal bir devlet olan Yugoslavya Federasyonu cumhuriyetler yönetilmektedir.

Aralık 1992'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Sırbistan'da Slobodan Miloseviç, Karadağ'da da Bulatoviç cumhurbaşkanı seçildiler.

4- Sosyal ve Kültürel Yapı:

1991 verilerine göre toplam olarak 10,570.000 kişi nüfusu olan Yugoslavya Federasyonu'nun nüfusunun % 66'sı Sırplardan oluşmaktadır. İkinci büyük grubu çoğunluğu Kosova çevresinde toplanmış bulunan Arnavutlar oluşturur. 2.000.000 kişi olan Arnavutlardan sonra 690.000 kişi olan Karadağ'lılar gelir. Ge-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

riye kalan nüfusun 450.000'i Macarlar, 200.000 kadarını Türkler, 210.000'ini Hırvatlar ve diğer etnik gruplar oluşturur. Yugoslavya Federasyonu özellikle eski Yugoslavya'nın yaşadığı parçalanma sürecinin ardından barındırdığı etnik grupların uyuşumu açısından zorluklarla karşı karşıyadır. Özellikle burada yaşayan Arnavutlardan dolayı Arnavutluk ile arasında önemli bir kriz yaşanmaktadır. Yugoslavya önceki dönemde etnik yapıya göre şekillenmiş bir federal yapı ile yönetilmekte idi. Ancak Büyük Sırbistan hayalleri Hırvat asıllı Tito'nun dengeleyici politikasına rağmen hiçbir zaman yok olmamıştı. Parçalanma süreci bu hedefi açığa çıkardı.

Siyasi ve toplumsal alanlarda Sırp milliyetçiliğine dayanan politikalar egemendir.

Büyük çoğunluğu Belgrad'da yaşayan Türklerin ise gerek siyasi gerek sosyal hayatta herhangi bir ağırlıkları yoktur.

5- Ekonomik Yapı:

Siyasal açıdan çok partili demokratik bir devlet olma çabalarına rağmen Sırbistan ekonomik bakımdan 1990 serbest seçimleri sonrası (1945'den beri takip edilen) devletçilik politikasını uygulamayı tercih etmiştir. Liberal birisi olan Markoviç'in kurduğu hükümetin programına rağmen Miloseviç'in baskıları ile merkeziyetçi politikalar uygulandı. 1992 yılında savaş nedeni ile Sırbistan'a uygulanan ekonomik ambargo da buna bir zemin hazırladı. Devlet bütçesinin % 80'ninin savaş giderlerine ayrıldığı Yugoslavya Federasyonu'nun ekonomisi savaş ve ambargo sebebiyle bugün için bir çöküş yaşamaktadır.

İşgücünün % 80'ninin ekonomik sektörde olduğu Yugoslavya Federasyonu bu yönüyle sanayileşme yolunda ilerlemiş bir ülkedir. GSMH'yı oluşturan faaliyet türlerine ve sahip oldukları paylara bakıldığında şöyle bir durum ortaya çıkar:

Tablo No: XVI

Yugoslavya Federasyonu'nda GSMH'nın Sektörlere Göre Dağılımı

Sektör	Payı %
Sanayi, madencilik	39.1
Tarım, orman, balıkçılık	16.4
İnşaat	8.0
Ulaşım, haberleşme	7.3
Ticaret	17.8
Turizm	2.7
El sanatları	3.3
Diğer	6.1

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

GSMH'nın oluşumunda kamunun payı büyüktür. Mülkiyete göre yapılacak bir incelemede durum görülebilir:

Tablo No: XVII

Yugoslavya Federasyonu'nda GSMH'nın Oluşumunun Mülkiyete Göre Dağılımı

Kesim	Payı %
Kamu Kesimi	79.2
Özel Kesim	19.0
Kooperetifler	0.7
Karma	11.1

Sanayi ürünleri ihrac eden bir ülke olan Yugoslavya Federasyonu'nunda öncü sanayi kolunu metal işleme sanayii oluşturur. Bunu kimya, elektrik ekipmanları, deri ve ayakkabı, tekstil ve gıda sanayileri takip eder.

1991 yılında bir önceki yıla göre sanayi üretimi % 25 (bir başka kaynağa göre % 17.7) düştü. Havaların olumlu etkisi ile artan zirai ürün miktarına rağmen 1990 rakamları ile 28.984 $ olan GSMH'da (kişi başına 2934 $) da önemli bir düşüş yaşandı.

Eski Yugoslavya'nın ekilebilen topraklarının % 50'sine sahip olan Yugoslavya Federasyonu % 16'sı Voyvodina özerk bölgesindedir.) 'nda tarım alanlarının dağılımı şu şekildedir:

Tablo No: XVIII

Yugoslavya Federasyonu'nda Tarım Alanlarının Dağılımı (1000 hektar)

Tarla	3.667
Hububat	2.430
Sanayi Bitkisi	374
Sebze	300
Yem Bitkisi	494
Meyve	230
Bağ	87
Çayır	668
Mera	706

Zirai üretim ve hayvancılık miktar ve bileşimi de son yıllarda aşağıdaki gibi bir gelişme göstermiştir:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo No: XIX

Yugoslavya Federasyonu'nda Zirai Üretimin Miktar ve Bileşimi

(1000 ton)	1990	1991
Buğday	3.849	4.094
Mısır	3.612	7.471
Şeker Pancarı	4.363	4.978
Ayçiçeği	351	414
Patates	709	805
Elma	231	230
Üzüm	349	518
Erik	370	367
(1000 baş)		
Sığır	1.979	1.908
Domuz	4.301	4.330
Koyun	2.519	2.557
Kümes Hay.	28.990	29.270

Dış ticaret hacmi büyük ölçüde daralmıştır. 1990 ve 1991'de sırasıyla 1.982 ve 679 milyon ABD Doları olan dış ticaret açığı büyüdü.

1991 yılında 659.000 kişi olan işsiz miktarı savaş sebebiyle Hırvatistan'dan gelen Sırpların da etkisi ile daha da arttı.

GSMH'daki düşüşler, arz ve talep dengesizliği, dışticaret dengesindeki olumsuzluklar sebebiyle 1989'da % 2000'lere ulaşan yıllık enflasyon oranı bu yüksek rakamını sonraki yıllarda da korudu. 1991 enflasyonu yıllık % 235.8 oldu.

Ekonomideki gidişe paralel olarak Yugoslav Dinarının alım gücü istikrarsız bir gelişme gösterdi. Ekim 89'da serbest piyasada 37.500 Dinar olan ABD Doları Ekim 91'de 21.830 Dinardan işlem gördü.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

E- YUNANİSTAN

1- Coğrafya:

Batıda İon Denizi ve Arnavutluk, kuzeyde Makedonya ve Bulgaristan, doğuda Ege Denizi ve Türkiye, güneyde de Akdeniz'in çevrelediği 131.957 kilometre karelik yüzölçümüne sahip bir ülkedir Yunanistan. Dikkati çeken bir yönü ile anakara parçasının beşte biri kadar alana ulaşan 1400 civarındaki adalarla bir adalar ülkesidir. Ege denizine serpilmiş bu çok sayıdaki adalardan enbüyüğü güney sınırı belirleyen Girit adasıdır. Diğer önemli büyüklüktekiler kuzeyden güneye doğru olarak Taşoz, Semadirek, Limni, Midilli, Sakız, Sisam, İstanköy ve Rodos'dur.

Anakara parçası, Dinar Alplerinin bir uzantısı durumundaki Pindos Dağları ile yükseltili bir yapıya sahiptir. Pindos Dağlarının orta Yunanistan'a varan uzantıları buralarını da engebeli kılar. Pindosların daha uzağında Bulgaristan'ın güneyinde Makedonya ve Batı Trakya bölgeleri yeralır. Meriç Nehri ile sınırlanan bölgede vadiler, ormanlar ve verimli tarım alanları bulunur.

Bir Akdeniz ülkesi olarak ve üç tarafı da denizlerle çevrili bir ülke olarak Yunanistan dağ silsilelerine rağmen Akdeniz ikliminin karakterini gösterir. Bununla birlikte Pindoslar kuzey Atlantik'ten gelen alçak basıncın Ege bölgesine inmesini engellerken aynı şeklide Balkanların doğusundan gelen soğuk hava kütlelerinin batıya sarkmasına da engel olur. Akdenizden esen ılık rüzgarlar bu iki hava akımının soğuk etkisini nisbeten yumuşatır.

Yüksekliklerle orantılı olarak yağışlar kuzeybatıdan doğuya ve güneye inildikçe azalır. Dağlara da oluşarak fazla bir uzunluğa erişemeden hemen denizlere ulaşan nehirler nehir taşımacılığına ve sulamaya elverişli değildirler.

2- Tarihçe:

Osmanlı Devletinin bir parçası olan bugünkü Yunanistan topraklarında 19. yüzyılın başlarına kadar herhangi bir bağımsızlık girişimi görülmedi. Rus etkili bir Panhelenik gayeye yönelik olarak 1814 tarihinde kurulan Filiki Heteira örgütünün ortaya çıkışı bölgede bağımsızlık isteklerinin başlangıcı sayılabilir. Ancak bağımsızlığa giden yol oldukça çabuk alınacaktır Yunanistan'da. Zira dönemin koşulları hem Rusya, hem de Avrupanın güçlü devletlerinin bağımsız bir Yunanistan'ı istemelerine uygundur. Rus etkisi ile ortaya çıkan ilk gelişmelerin ardından Avrupa ülkelerinin de baskısı ile 1829 yılında bağımsızlığına kavuştu Yunanistan. Ancak bağımsız Yunanistan iç politik gelişmelerde bir istikrar kazanamayınca 1850 ve 1860'da Fransa ve İngiltere'nin müdahalesine uğradı. 1863, 1881, 1912 yıllarında yine Osmanlı Devleti aleyhine olmak üzere topraklarını devamlı olarak büyüttü. Birinci Dünya Savaşına katılan Yunanistan bu savaştan umduğunu bulamamış ol-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sa da) Bulgaristan'dan Trakya'nın bir bölümünü alarak kazançla bitirdi. Ardından başlattığı Anadolu'nun işgali gayretleri neticesiz kalınca dış gelişmelerden etkilenen ülkede bir kargaşalık dönemi yaşandı ve diğer Balkan devletlerinde yaşanan değişime benzer şekilde Yunanistan da galipler safında yeralan parlamanter bir yönetime sahip Fransa'dan etkilenerek monarşiden cumhuriyet yönetimine geçti. Ancak parlamanter yönetim ülkede hedeflenen sanayileşme atılımını sermaye yokluğundan, Yunan kökenli mülteci ve azınlık problemlerinden dolayı gerçekleştiremeyince, siyasal gelenekten yoksun ülkede 1929 ekonomik buhranının verdiği olumsuz etki ile tekrar monarşiye (kralın değil de başbakanın hükümran olduğu) geçiş yaşandı. Yunanistan İkinci Dünya Savaşına bu koşullar altında katıldı. 1940 Ekiminde yaşanan İtalyan saldırısı ve ardından gelen Alman işgali İngiltere'nin büyük destekleri ile 1944'de nihayete erince savaş öncesi varolan partilerin katılımı ile bir koalisyon hükümeti oluşturuldu. Yunanistan'da, İkinci Dünya Savaşı sonrasında diğer Balkan devletlerinde görülen sosyalist yönetime geçiş özellikle İngiltere'nin de etkisi ile gerçekleşmemiştir. Ancak daha sonra yaşanan iç savaşın bastırılmasında rölü olacak olan Amerika Birleşik Devletleri'dir. 1947 ve sonrasında Amerika Birleşik Devletleri Yunanistan'a yaptığı yardımlarla onun komünist etkiden uzak kalmasını sağlayacaktır. Amerikan egemenliğinde geçen bu dönemin ardından 1967 yılında bir askeri ihtilal yaşandı. 1968 Eylülünde yapılan halk oylaması ile monarşi kaldırılarak cumhuriyet yönetimi ilan edildi.

Bununla birlikte Yunanistan'daki cumhuriyet de monarşide olduğu gibi ordunun belirleyicilğinnden uzak olamamıştır. 1973 yılında tekrar bir askeri müdahale yaşanmış 1974 Temmuzuna kadar tekrar askeri yönetim işbaşında olmuştur. 1974 yılında tekrar yürürlüğe giren parlamanter yönetim halen devam etmektedir.

3- Siyasi ve İdari Yapı:

Resmi adı Helenik Rupublic olan Yunanistan siyasi yapılanma açısından çoğulcu parlamanter sistemi benimsemiştir. 1975 Anayasası ile oluşturulan siyasi yapıya göre yasama yetkisini 300 üyeli Temsilciler Meclisi kullanır. Meclisin yanı zamanda hükümet üyelerini ve cumhurbaşkanını denetleme ve gerektiğinde onlar hakkında yargı kararına varma yetkisi vardır. Yürütme yetkisi seçimle işbaşına getirilen hükümettedir. Devlet başkanı hernekadar cumhurbaşkanı ise de görev ve yetkileri sembolik niteliktedir. Parlamanter sistemin gereği ağırlık Temsilciler Meclisindedir.

1993 yılında yapılan son seçimlerin ardından Andreas Papandreu'nun Panhelenic Socialist Mavement (PASOK) partisi çoğunluğu sağlayarak iktidara geldi. Seçimlerde aldıkları oy nisbetinde Temsilciler Meclisinde aşağıdaki gibi bir dağılım oluştu:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo No: XX

Yunanistan Parlamentosunda Partilere Göre Sandalye Dağılımı

	% Oyu	Sandalye
Panhelenic Socialist Movement (PASOK) (Panhelenik Sosyalist Parti)	46.9	170
New Democracy Party (ND) (Yeni Demokrasi Partisi)	39.3	111
Political Spring (PA) (Politik Bahar)	4.9	10
Greek Communist Party (KKE) (Yunan Komünist Partisi)	4.5	9
Democratic Centeral Union (Demokratik Merkez Birliği)	2.9	-
Diğer	1.5	-

Yunanistan yerel yönetim oluşumu bakımından 13 yönetim alanına ayrılmıştır. Bu bölgelerde yeralan 50 kadar ilin yöneticisi olarak valiler görev yapmaktadırlar. Atina ise yarı bir yönetim statüsüne sahiptir. Merkez işlerinden sorumlu olarak görev yapan valilerin yanında şehir ve kasabalarda yerel işleri yerine getirecek seçilmiş yöneticiler de vardır.

4- Sosyal ve Kültürel Yapı:

131.000 kilometre karelik bir yüzölçümüne sahip olan Yunanistan'ın nüfusu 10.272.000 kişidir. Kilometre kareye 77 kişi düşmektedir. Yunanistan, coğrafi koşulların bir sonucu olarak birbirinden kopuk bölgelerde yaşayan insanlarına rağmen ortak din, dil ve kültür birliğine ulaşmış bulunan Yunanlıların çoğunluğuna sahip bir ülkedir.

Ülke nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan Yunanlılar yanında nüfusun % 1.68'ini Türkler, % 1.5'ini Makedonlar, % 0.6'sını Arnavutlar, % 0.85'ini Pomaklar ve çok azını da Bulgarlar, Ermeniler, Yahudiler ve Çingeneler oluştururlar.

Yunanistan dışa açık yapıdaki insanların ülkesidir. Asırlardan beri bölge insanı hep diğer bölge insanları ile içli dışlı olmuştur. Bu Osmanlı döneminde de böyledir. 19. yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu'nun birçok noktasında yerleşim birimleri kurmuşlardır. Birinci Dünya Savaşının ardından bir milyonu aşkın Yunanlı dönmüştür Yunanistan'a. Gerek Birinci Dünya Savaşı sırasında ve gerek İkinci

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Dünya Savaşı sonrasında binlerce Yunanlı da ABD, Kanada ve Avustralya'ya göçetmişlerdir. Son dönemde de devam eden Yunanlı göçü AT'a girdikten sonra da devam edecek şekilde özellikle Almanya Cumhuriyetine ve Belçika başta olmak üzere AT ülkelerine olmaktadır. Dışa açık bu yapının verdiği bir etki ile Yunanlılar gittikleri ülkelerde kendi eski yurtlarının çıkarlarını korumaya devam etmektedirler. Bunda şüphesiz Yunanlılık bilincinin etkisi büyüktür.

Yunanlıların çok büyük çoğunluğu ortodoksturlar. Az miktarda katolik olanları da vardır. Arnavutlar, Pomaklar ve Türkler müslüman, Makedon ve Bulgarlar ise hristiyandırlar.

Yunanistan'da sosyal, siyasal ve ekonomik yapının henüz oturmamış olduğunun bir göstergesi olarak ordunun siyaseti belirleyebilme güc gösterilebilir. Gerçekten de Yunanistan'da ordunun siyasi platformdaki ağırlığı büyüktür.

Kişi başına düşen GSMH'sı 5.340 $ olan Yunanistan Balkan ülkeleri içindeki en yüksek iktisadi refaha sahip ülkedir. Ancak işsizlik oranının artması ve bir türlü düşürülemeyen enflasyon toplumsal tepkilere yol açacak kadar önemli birer problemdirler.

Nüfusunun % 93.8'i okuryazar (1988 yılı için) olan Yunanistan'da yükseköğretimi bitirmiş kişilerinin toplam nüfusa oranı da % 7.6'dır.

Üretim-tüketim ilişkilerinde Yunanistan'da her yıl oldukça yüksek bir oranda ücret ayarlamaları nedeniyle grevler yapılmaktadır.

Toplumsal seviyede önemli sorunlardan bir diğeri de ülkede yaşayan Batı Trakya Türklerinin durumudur. Kültür bakımından egemen tek bir kültürün (Yunan Kültürü) varolmasını isteyen Yunanistan'ın müslüman Türkler üzerinde önemli bir baskısı vardır. Siyasi, ekonomik ve sosyal nitelikte poblemlere neden olan durum her toplumun kendi kendine yaşama hakkının sağlanması esası doğrultusunda bir çözüm beklemektedir.

5- Ekonomik Yapı:

Balkan ülkeleri içinde ekonomik gelişmişlik açısından en ileri düzeydeki ülke Yunanistan'dır. Siyasal ve iktisadi bakımdan Batı Bloku'nun etkisinde olmasının bir sonucu olarak diğer Balkan ülkelerinde 1990 ve sonrasında yaşanan siyasi ve ekonomik krizi yaşamamıştır. Kişi başına isabet eden GSMH 5.340 $'dır. Bu rakam Balkan ülkeleri ortalamasının üzerinde bir rakamdır.

Yunanistan ekonomisinde meydana gelen gelişmeler temel ekonomik göstergeler dikkate alındığında 1988-92 döneminde aşağıdaki Tabloda görüldüğü gibi olmuştur:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo No: XXI Yunanistan Ekonomik Göstergelerinde Gelişme

	1988	1989	1990	1991	1992
GSMH (Mil.Drahmi Reel Fiy)	7.527	8.778	10.546	12.802	14.847
GSMH'da Büyüme (reel) (%)	4.1	3.5	-0.1	3.3	0.9
Enflasyon (tüketici fiy.)	13.5	13.8	20.4	19.5	15.8
Yıllık Nüfus Artışı (%)	10.0	10.0	10.0	10.2	10.2
İhracat (fob) (Mil.$)	5.5	7.6	8.1	8.7	9.5
İthalat (cif) (Mil.$)	12.4	16.2	19.8	21.5	23.1
Cari işl.Dengesi (Mil.$)	-1.9	-2.6	-3.6	-1.5	-2.0
Rezerv (Altın Hariç)(Mil.$) 3.6	3.2	3.4	5.2	4.8	
Dış Devlet Borcu(GSMH %'si)	100.5	106.3	110.4	113.2	119.3
Denge Kuru (Drahmi: $)	141.9	162.4	158.5	182.3	190.6

GSMH'daki gelişme istikrardan uzak bir ekonomik büyümenin varlığını ortaya kaymaktadır. 1988 ve 1989 yıllarında ortalama 3.8'lik bir ekonomik büyüme varken 1990 yılında bu rakam negatif olmakta 1991 senesinde tekrar % 3'ün üzerine çıkıp 1992 yılında yeniden durgunluk belirtisi bir rakama ulaşmaktadır. Avrupa Topluluğu ülkesi olarak topluluk desteğine sahip Yunanistan'ın ekonomik büyümesindeki bu dengesizlikler sosyo-ekonomik dengelerin istikrarlı bir durum arzedecek şekilde kurulamamış olduğunun işaretidir. Ayrıca Avrupa Topluluğu ülkeleri içindeki en yüksek enflasyon oranını ifade eden enflasyon rakamları da bunun bir başka göstergesidir.

Dış ticaret dengesi negatif değerdedir. 1992 yıyında ihrac kalemleri içinde en-yüksek değere fabrikasyon ürünlerinin payı ulaşmaktadır. Bu durum Yunanistan'ın sanayileşmede ulaştığı seviyeyi göstermesi bakımından önemlidir. Ancak öbür tarafta ithal kalemleri içinde de en yüksek pay fabrikasyon imalatı olan tüketim mallarıdır. Bu rakamların Yunanistan'ın sosyo-ekonomik yapısı için verdiği bir diğer netice de Yunanistan'ın düşük maliyet ve yüksek kalite açısından diğer AT ülkeleri ile henüz tüketim mallarında rekabet edecek seviyede olmadığıdır. Temel ihraç ve ithal mallarının neler olduğu ve sahip oldukları pay aşağıdaki Tablodan takip edilebilir:

Tablo No: XXII Yunanistan Dış Ticaret Malları ve Payları

İhrac Kalemleri	% Payı	İthal Kalemleri	% Payı
Sanayi ürünleri	3.320,9	Tüketim maddeleri	7.163,0
Yiyecek, içecek	1.774,2	Makina	3.245,0
Petrol ürünleri	858,5	Yiyecek	2.532,5
Maden	290,6	Ham petrol	1.594,7
Hammadde, yarı mamul	197,4	Kimyasal mad.	914,4
Tütün	145,0	Demir-çelik	727,7

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

F- ROMANYA

1- Coğrafya:

Tuna Nehri'nin, Karpatlar'ın ve Karadeniz'in coğrafi koordinatlerını oluşturduğu bir ülkedir Romanya. Merkezde varolan dağ çemberi kendisinden akarsuların boşaldığı, tepelere ve geniş vadilere dönüşen, fazla yüksek olmayan bir platoyu içine alır. Doruklar, hafif düzlüklerle kaplı Karpatlar da karasal iklim görülür. Ancak bu iklim Karpatların yapısından kaynaklanan bir etki ile ılıman bir karakter gösterir (Alplerde olduğu gibi buzullar görülmez). Bunun sonucu olarak da Karpatlarda dağlık kesimin % 80'ninde iskan mahalleri vardır. Ana dağ çemberinin aşağısında pürüzsüz düzlüklerin yeraldığı ova silsileleri vardır. Onların da aşağısı tepeliktir. Tepelerin eteklerinde düzlükler yeralır. Bunların enbüyükleri Romen düzlüğüdür.

Ülkenin güney sınırını belirleyen Tuna kıyıları olağan olmayan bir görünüm arzederek bölgenin Karadeniz'e açılmasını sağlarlar.

Ülke ılıman kuşakta yeralır. İklim kara iklimine benzemekle beraber tam bir karasal iklim görülmez. Doğu ile güney iklimleri arasında bir geçiş iklimidir sözkonusu olan. Moldavya'da, Romen Düzlüğü'nde ve kuzey Dobruca'da kışlar serttir. Banat ve Dobruca'da ise iklim daha yumuşaktır. Coğrafi koşulların da etkisi ile steplerde dağınık, Tuna'nın boylarında ise kalabalık köy dizileri şeklinde bir iskan vardır.

2- Tarihçe:

Osmanlı hakimiyetinin zayıflayıp Rusya ve Avusturya etkisinin hissedilmeye başlandığı yıllar 19. yüzyılın ikinci yarısına doğrudur. 1848'de çıkan ayaklanmayı ortak bir şeklide bastıran Osmanlı Devleti ile Rusya'nın hakimiyet kurma mücadelesi Kırım Savaşı sonrası imzalanan Paris Anlaşması ile bir bakıma sınırlanıyordu. özerklikleri tanınan Eflak ve Boğdan prensilikleri hemen üç yıl sonra 1859'da Romanya adıyla birleşme kararı aldı. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşının ardından Rusya'ya Basarabya'yı vermesine rağmen Dobruca'yı alarak bağımsızlık kazanan Romanya'da kurulan krallık yönetimi romenleri tek çatı altında toplama mücadelesi verdi. ikinci Balkan Harbine katılan Romanya bu savaştan güney Dobruca'yı alarak kazançlı çıktı. Birinci

Dünya Savaşından da Basarabya, Transilvanya, Bukovina ve Banat'ın doğu kesimini alarak çıkan Romanya bundan sonraki dönemde mevcut statükoyu koruma gayretinde oldu. ikinci Dünya Savaşına giden yolda bu nedenle Almanya'nın yanında yeraldı. Ancak savaşın istenilen şekilde sonuçlanmaması Romanya'da yönetim ve ardından da sistem değişikliği ile sonuçlandı. 1948 Nisan'ında kurulan Romanya Halk Cumhuriyeti Sovyetler Birliği'nin ekisinde bir ülke olarak ortaya çıktı. Ancak özellikle Çavuşesku döneminde gittikçe Sovyetlerden daha bağımsız bir dış politika takip etmeyi tercih etti. Bu dönemde Batı dünyası ile de sıkı ilişkiler

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kurulmasına çalışıldı. Ancak 1980'lerin ikinci yarısında önce Sovyetler Birliği'nde ortaya çıkan gelişmeler çok geçmeden Romanya'ya da yansıdı ve Çavuşesku'nun dirnişlerine rağmen ülkede 1990 yılından itibaren iktisadi bakımdan piyasa ekonomisine, siyasi yönetim açısından da çoğulcu parlamanter sisteme geçiş yaşandı.

Bugün için Romnaya yeni düzene geçişte önemli adımlar atmış bir ülkedir. Ancak yapısal değişimin ortaya çıkardığı kriz henüz aşılmış değildir.

3- Siyasi ve İdari Yapı:

1989 yılıda sosyalist sistemin yerine katılımcı demokrasiyi tercih eden Romanya'da 89 öncesi dönemde yasama görevini Büyük Ulusal Meclis, yürütme görevini meclisin seçtiği Bakanlar Kurulu yerine getiriyordu. Meclisin içinden çıkan Devlet Konseyi ise başkanı olan ve aynı zamanda da Komunist Partisi genel sekreteri olan Cumhurbaşkanı aracılığı ile Millet Meclisinin üzerinde onu denetleme yetkisini kullanıyordu. 89 değişiminden sonra ise devletbaşakanı olarak Cumhurbaşkanı, hütümetin başı olarak da başbakanın görev yaptığı coğulcu parlamanter sisteme geçilmiştir. Meclis hem Büyük Millet Meclisinden hem de Senatodan oluşmaktadır.

Demokratik coğulcu cumhuriyet yönetimine geçiş yapan Romanya'da son seçimler sonrasında oluşan parlamentoda şu partiler aşağıda belirtilen sandalye dağılımı ile yeraldılar:

Tablo No: XXIII Romanya Parlamentosunda Partilerin Dağılımı

	Meclis		Senato	
	Sandalye	%	Sandalye	%
Ulusal Demokratik Çözüm Cephesi (Demokratic National Soluation Front)	117	27.7	49	28.3
Demokratik Birlik Partisi (Democratic Convention)	82	20.0	34	20.2
Milli Çözüm Cephesi (National Soluation Front)	43	10.2	18	10.4
Romen Ulusal Birlik Partisi (Party of Romanian National Unity)	30	7.7	14	8.1
Romanya Macar Demokratik Birlik Prt. (Hungarian Demokratic Union of Romania)	27	7.5	12	7.6
Yaratıcı Romen Partisi (Creatic Romanian Party)	16	3.9	6	3.9
Sosyalist İşçi Partisi (Socialist Party of Labour)	13	3.0	5	3.2
Demokratik Köylü Partisi (Democratic Agrarian Party)	-	2.9	5	3.2
Diğer	13	3.0	-	-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

4- Sosyal ve Kültürel Yapı:

Sosyal yapının yapı taşaları olan kurumlar, değerler ve toplumsal sistemin yapıları şüphesiz insan faktörü üzerine bina edilmişlerdir. İnsan unsuru açısından bakıldığında Romanya nüfusu 1986-89 dönemi içinde Avrupa'nın en yüksek nüfus artış oranına sahip ülkesi durumundaydı. Bu dönemdeki nüfus artış oranı %. 55'dir. Ancak sonraki yıllarda nefatif yönde bir gelişme görüldü. Gelişme aşağıdaki Tablodun takip edilebilir:

Tablo No: XXIV Romanya Nüfusunda Değişim (milyon)

1970	1980	1985	1989	1990	1991	1992
20.25	22.20	22.72	23.15	23.21	23.19	22.76

Romanya nitelikli işgücüne sahip bir ülkedir. Sosyalist dönem Romanya'sı işçi sınıfı egemenliğini hedeflemiş bir sosyal ve kültürel yapıyı hedeflemişti. bu doğrultuda sağlık hizmetleri parasız, ilk ve orta öğretim zorunlu ve parasız, sosyal güvenlik kurumları yaygın ve etkiliydi. Yeni dönemde ise piyasa ekonomisini sağlama hedefi doğrultusunda devlet yerine özel teşebbüs öncelikli bir sosyal yapı örgütlenmesine çalışılmaktadır.

5- Ekonomik Yapı:

1989 yılına kadar sosyalist ekonomik modeli uygulayan Romanya bu dönem içinde iktisadi gelişme yönünde önemli adımlar attı. Çavuşesku'nun yönetimi altında Romanya kendi kendine yeten bir ekonomi hedefi doğrultusunda bir ekonomik politika takip etti. 1982 yılında Romanya herhangi bir devlete borcu olmayan istisnai bir devlet durumndadır. GSMH'sı devamlı olarak artmaktadır İhracata verilen ağırlık nedeniyle dış ticaret de olumlu denge vermektedir. Bu Romanya için bir başarıdır. Ancak halkın yaşam standardının düşürülmesi karşılığında sağlanan bir başarı. Devletin halk üzerindeki egemenliği nedeniyle refahın halka yansımaması ve özellikle 1980'lerin sonlarında diğer doğu bloku ülkelerinde yaşanan değişimlere karşı Çavuşesku'nun gösterdiği direniş diğer etkilerle birlikte bir iç ihtilale neden olarak sistem değişikliğine neden oldu.

Çavuşesku'nun 1989 sonlarında devrilmesinin ardından 1990 seçimleri ile iktidara gelen hükümetin hazırladığı program uyarınca Romanya çok hızlı bir ekonomik değişime girdi. Devlet kontrolünde yaşanan değişimle halkın devlet topraklarından on dönümden fazla olmamak kaydı ile toprak alabilmesine imkan tanındı. Hükümet ücret artışlarını sınırlama, buna karşılık gıda ve diğer ürün fiyatlarının yükselmesine imkan sağladı. IMF'nin önerileri doğrultusunda izlenen ekonomik politikalar ülkede reformların da tepki görmesine neden oldu. Tepkiler üzerine istifa eden hükümetin yerine kurulan yeni hükümetin ilk icraatı fiyatları üç ay süresince dondurmak oldu. Ancak ülkede bu dönemde yaşanan ekonomik bunalımın nedeni fiyatların kontrolsüz bir şekilde aşırı yükselmesi değildi. Gerçekte GSMH'nın önlenemeyen bir şekilde düşüşü sözkonusuydu:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo No: XXV Romanya GSMH'sında Net Değişim (net yüzde değişim)

1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
6.0	6.1	-0.1	2.1	0.5	-0.3	-5.8	-5.6	-15.4	-15.4

Çavuşesku döneminde yaşanan köylü kesiminin kentlere aktarılması projesi nedeniyle zaten varolan tarımdan kopuş yeni dönemde sistem değişikliğinin verdiği karmaşa ile devam etmiştir (Hükümet tarımsal üretimin düşmesi netucesi askeri birlikleri ürünlerin toplanmasında görevlendirmek durumunda kalmıştır). Verilere göre 237.500 kilometre kare olan ülke topraklarının yarısı ziraat yapılabilir alanlardır.

Toprakların ekonomik kullanılabilirlik durumlarına göre dağılımı şu şekildedir:

Tablo No: XXVI Romanya'da Toprakların Kullanım Durumu (km²)

Ekilebilir alanlar	9.420
Çayırlık alanlar	3.309
Ormanlıklar	6.367
Sulanan alanlar	3.197

Romanya'da ekonomik krizin bir sonucu olarak işsiz sayısı da yükselmektedir. Aralık 1991'de 265.978 kişi olan işsiz sayısı Nisan 1993'de 964.702 ye yükselmiştir. Ücretlerde de olumsuz bir gelişme vardır:

Tablo No: XXVII Romanya'da Ücretlerde Net Değişim (reel değişim)

1987	4988	1989	1990	1991	1992
-1.8	-0.2	2.1	5.6	-17.2	-15.0

Ücretlerin düşüklüğü ve ekonomik darboğaz nedeniyle Romanya'lı işgücünün bir kısmı başka ülkelerde çalışmak zorunluluğunu hissederek bu ülkelere gitmişlerdir.

Kendi kendine yeten bir ekonomi hedefi doğrultusunda dış ticarette fazla vermeye çabalamış olan Romanya'nın dış ticareti bütün gayretlerine rağmen son yıllarda açık vermeye başlamıştır:

Tablo No: XXVIII Romanya Dış Ticareti

	1987	1988	1989	1990	1991	1992
İhracat (fob)	10.492	11.392	10.487	5.870	4.124	4.300
İthalat (cif)	8.313	7.643	8.438	9.114	5.303	5.457
Denge	2.179	3.749	2.049	-3.244	-1.179	-1.157

Tabloda görüldüğü gibi 1989 sonrasında ihracatta bir azalma varken ithalatta da önce bir artış sonra ihracata paralel olarak bir azalma sözkonusudur. Ancak ihracattaki daralma daha yüksek olduğundan dış ticaret dengesinde negatif bir durum vardır.

Romanya yeni dönemde Batı Dünyasının yardımına ihtiyaç duyan bir ülke olarak IMF'ye üye olarak onun önerdiği politikaların tatbikçisi oldu.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

G- BULGARİSTAN

1- Coğrafya:

Yüzölçümü 110.912 kilometre kare olan Bulgaristan coğrafi bakımdan üç ana bölgede incelenebilir. Ülkenin kuzeyinde Romanya ile sınırı belirleyen Tuna Nehri, güneyde yeralan Rodop Dağları ve bu iki bölgenin ortasında bulunan Balkan Dağları. Ülkeyi boydan boya kateden Tuna Nehri kıyılarında uzayıp giden Tuna Ovası verimli bir alanı oluşturur. Alplerin birer uzantısı olarak Karadeniz kıyılarına kadar gittikçe alçalarak dik olarak uzanan Balkanlar ve daha güneydeki Rila-Rodop Dağları yükseltileri yer yer üçbin metreye yaklaşan sıradağlar silsilelerdirler.

Kuzeyden gelen soğuk hava akımlarına açık Tuna Nehri boyu, Karadeniz'in kıyı şeridi hariç kışları soğuk geçen bir bölgedir. Ülkenin ortalarında ve batısında daha yumuşak bir kara iklimi görlür. Ancak yükseklik arttıkça iklim de sertleşir. Güneyde ise Rila-Rodop Dağları bölgesinde Ege Denizi'nin etkisi ile Akdeniz ikliminin tesiri görülür.

Kuzeydeki Tuna Nehri ülkenin en büyük nehridir. Avrupa'nın ortalarından itibaren irili ufaklı birçok küçük ırmakla beslenerek Karadeniz'e ulaşan bu nehir, üzerinde nehir ticatı de yapmaya elverişli bir ırmaktır. Rila-Rodop Dağları'ndan doğan ve Bulgaristan sınırlarını aşarak Ege Denizi'ne dökülen Meriç ve daha bazı küçük ırmaklar daha vardır Bulgaristan'da.

2- Tarihçe:

Bulgaristan'ın bağımsızlığına doğru giden ilk önemli gelişme 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması ile Rusya'nın Balkanlardaki Hristiyanların koruyuculuğu hakkını elde etmesidir. Bu hakla Balkan halkları ile ilgilenebilme imkanı bulan Rusya, bundan fazlası ile istifade edecek ve Panislavizm düşünce ile Bulgar halkını isyana teşvik edecektir. Bulgaristan'da bu tarihten itibaren 19. yüzyıl boyunca milliyetçilik ve bağımsızlık düşüncelerini geliştirecek somut gelişmeler olmuştur. 1824'den sonra çağdaş Bulgarca ile ortaya konulmuş eserler, 1835'den sonra kurulmaya başlanan Bulgar okulları, Bulgarca eserler basan matbaaların tesisi, Yunan kilisesinin egemenliğine karşı ortaya çıkan direnme, mali sıkıntılar yaşayan Osmanlı Devleti'ndeki bu durumun bölgeye de yansıması, özellikle Rusya ve diğer Avrupa devletleri ile başlayan ve gittikçe artan temaslar, Sırbistan, Eflak-Boğdan ve Yunanistan'daki bağımsızlık yönündeki gelişmeler bu somut olaylardandırlar.

Bu gelişmeler ışığında artık bölgeyi kendi etki alanı olarak algılayan Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı başlattığı doksanüç harbi olarak adlandırılan 1877-78 Savaşı çok hızlı bir şekilde özerk bir Bulgaristan'ın doğmasına imkan verdi. Berlin

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Anlaşması ile kurulan Bulgaristan Prensliği, 1885 yılında doksanüç harbi ertesi oluşturulan Rumeli-i Şarki vilayetini de sınırları içine katarak genişledi. Rusya etkisindeki Bulgaristan Prensliği Avusturya'nın da desteğini alarak 5 Ekim 1908'de bağımsızlığını ilan etti. Bundan sonra diğer Balkan ülkeleri ile ittifak arayışları içine giren Bulgaristan bu devletlerle birlikte 1912 yılında Osmanlı Devletine savaş ilan itti. Nisan 1913 yılında biten savaşlarla Bulgaristan Osmanlı Devletinden yeni bazı toprak kazançları elde etti. Ancak Balkan devletlerinin birbirine düşmesi ile Osmanlı Devleti'nin Edirne'yi Bulgarlardan geri alması, kendi aralarındaki savaşta Bulgaristan'ın yenilmesi onun kazançlarını azaltı. Balkan savaşları sonucu Bulgaristan 25.257 kilometre karelik bir toprak, 984.000 kişilik bir nüfusu kendi ülkesine kattı. Böylece toplam alanı 121.602 kilometre kareye ve 5.322.000 kişiden oluşan bir nüfusa ulaştı.

Bulgaristan İkinci Balkan Savaşında Birinci Savaştaki müttefiklerine karşı kaybettiği Dobruca (Romanya'ya), Kavala, Serez (Yunanistan'a) ve Makedonya'yı (Yugoslavya'ya) geri alabilmek ve ondan daha da ilerisi olarak Ayastafanos Anlaşması ile kurulan Bulgaristan sınırlarına ulaşabilmek gayesi ile Almanya, Avusturya ve Osmanlı Devleti safında Temmuz 1914'de başlayan Birinci Dünya Savaşı'na Ekim 1915'de girdi. Ancak savaş umduğu gibi neticelenmedi. 27 Kasım 1919'da galip devletlerle Neuily-sur-Seine'de imzaladığı anlaşma ile Güney Dobruca'yı Romanya'ya, Batı Trakya'da Gümülcine ve Dedeağaç'ı Yunanistan'a ve Tsaribrod ile Sturmitsa'yı da Yugoslavya'ya terketti.

Ancak Bulgaristan Eylül 1939'da başlayan İkinci Dünya Savaşının ilk döneminde Almanya'nın desteği ile savaşsız olarak Romanya'dan Güney Dobruca'yı, İçlü Pakt'a katılmasından sonra da Almanya'nın Yugoslavya'yı işgali ile Yugoslavya'dan da Makedonya'yı geri aldı. Fakat Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa katılması savaşın gidişinde bir değişikliğe neden oldu ve Bulgaristan'ın da taraf olduğu Üçlü Pakt'tan önce İtalya, ardından Almanya ve en sonunda da Japonya savaşta yenilgilerini kabul ettiler. Bu arada Bulgaristan savaştaki gidişatın olumsuzluğunu gördüğü anda önce tarafsızlığını, daha sonra da Almanya'ya savaş açtığını ilan etti. Ancak bu gelişmeleri yeterli görmeyen Sovyetler Birliği'nin işgaline maruz kaldı. 9 Eylül 1944'de komunistlerin gerçekleştirdiği bir darbe ile yönetimde yaşanan değişimin ardından 28 Ekim 1944'de Bulgaristan Müttefiklerle ateşkes imzaladı. Eylül 1946'da yapılan referandumla cumhuriyet yönetimine geçti. Bulgaristan Halk Cumhuriyeti sosyalizmle yönetilen diğer devletlerle birlikte yeraldığı Varşova Paktı ülkesi olarak 1991 yılına kadar İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşturulan dengeler içinde belirli konumdaki bir devlet olarak geldi. Bu tarihte Sovyetler Birliği'nde ve diğer sosyalist devletlerde yaşanan siyasal, ekonomik gelişmelere paralel olarak bir değişim yaşayarak piyasa ekonomisine geçiş yaptı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

3- Siyasi ve İdari Yapı:

1944 Devriminin ardından kurulan sosyalist yönetim biçiminde 1971 Anayasa değişikliği ile bazı gelişmeler yaşandı. Buna göre bir sosyalist cumhuriyet olan devletin iktidar kuvveti olan emekçiler kendi seçtikleri 400 üyeden oluşan parlamento aracılığı ile bu yönetimi sağlayacakları. İktidarın en üst kurulu Devlet Konseyi olacaktı. Yürütme organı olan Bakanlar Kurulu'nun da üstünde belirleyici olma yetkisi bulunan konsey meclise karşı sorumluydu.

1990'da yaşanan gelişmeler Bulgaristan'ın siyasi yapısında değişikliklere neden oldu. 13 Temmuz 1992 tarihinde yürürlüğe giren yeni anayasa değişiklikleri kalıcı kıldı. Buna göre Cumhurbaşkanı devlet başkanı, Bakanlar Kurulu başkanı da Başbakan olarak görev yapacaklardı. Yönetim biçimi katılımcı çok partili demokratik cumhuriyet olarak belirleniyordu. Beşer yıllık bir görev süreleri olan Devlet başkanı ve Başbakan seçimle işbaşına geleceklerdi.

Anayasa değişikliğinin ardından 13 Ekim'de yapılan Millet Meclisi seçimleriyle oluşturulan parlamentoda Demokratik Güçler Birliğinin iktidarı oluştu.

Bugünkü Bulgaristan'da Devlet Başkanı olarak Jelyu Jelev görev yapmaktadır. Millet Meclisinde Demokratik Güçler Birliği (Union of Democratic Forces)'nin genel başkanı olan Filip Dimitrov Hükümeti iktidardadır. Diğer önemli iki parti Bulgaristan Sosyalist Partisi (Buygarian Socialist Party) ile Hak ve Özgürlükler Partisi (Hak ve Özgürlükler Partisi)'dir.

4- Sosyal ve Kültürel Yapı:

Bugün dokuz milyon nüfusa sahip bir ülke olan Bulgaristan'ın nüfusu bir prenslik olarak kurulduğu 1878 tarihinden itibaren aşağıdaki Tablo XXIX'da görüldüğü şekilde bir gelişme göstermiştir:

Toplam nüfusu kurulduğu günden bugüne iki milyondan dokuz milyona artan Bulgaristan nüfus yoğunluğu itibariyle de bir artışı yaşamıştır. % 81 olan nüfus yoğunluğu Balkan ülkeleri ortalamasına yakın bir rakamdır. Ancak dikkati çeken bir husus Bulgaristan son yirmi yıllık bir dönemde nüfus artışının çok düşük seviyede kalmış olmasıdır. Nüfusun ırk bakımından ayrımı dikkate alındığında bu düşük artış oranının

Bulgar kökenli vatandaşlarında olduğu görülür. Irki bakımdan yapılacak bir incelemede durum takip edilebilir: (Resmi Bulgar sayımlarına göre)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo No: XXIX

Bulgaristan Nüfusunda Değişim

Yıllar	Nüfus Miktarı (000)	Toprak Miktarı (km²)	Nüfus yoğunluğu
1880	2.007	97.985	29.0
1885	3.118		31.5
1890	3.232	96.345	33.4
1895	3.440		35.4
1900	3.715		38.3
1905	4.005		41.3
1910	4.306		44.4
1915	4.899	111.836	43.6
1920	4.825	103.146	46.6
1925	5.314		51.0
1930	5.733		55.2
1935	6.102		58.9
1939	6.253		60.8
1946	7.029	110.912	63.3
1956	7.614		68.6
1965	8.228		74.1
1970	8.490		76.5
1975	8.728		78.0
1980	8.862		79.9
1983	8.940		80.6
1984	8.961		80.7
1986	8.979		81.0
1990	8.997		81.0
1991	9.005		81.1

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo No: XXX Bulgaristan Nüfusunda Etnik Dağılım

Etnik Grup	1965	%	1980	%	1989	%
Bulgar	7.231.243	88.2	7.601.880	85.8	7.600.000	84.4
Türk	746.755	9.1	806.260	9.1	770.000***	8.5
Çingene	148.874*	-	230.360	2.6	230.000	2.5
Makedon	8.450**	0.1	221.360	2.5	230.000	2.5
Pomak	-	-	80.000	-	80.000	-
Diğer	211.912	2.6	-	-	-	-

* : Hristiyan çingeneler Bulgar nüfusu içinde gösterilmiştir.

** : Makedonlar Bulgar nüfusu içinde gösterilmiştir.

***: Türklere yapılan baskılar sonucu 1985-89 döneminde 350.000 kadar Türk Türkiye'ye göçetmiştir. Göç olayı yaşanmasaydı Türklerin Bulgaristan'daki nüfusa oranı % 12.4 olacaktı. Bu göç olayı içinde bulunduğumuz yıl (1994) dahil olmak üzere sınırların kapatılmasından sonra da turist vizesi ile Türkiye'ye gelip geri dönmemek şeklinde devam etmektedir.

Bulgaristan'ın 1986-91 arası yıllık tabii nüfus artışı % 0.1 nisbetindedir. Bu artış oranı içinde Bulgar nüfusunun herhangi bir katkısı yoktur.

Bulgaristan'daki Türk varlığı hakkında Bulgar kaynaklarının verdiği rakamlar Türk nüfusunun her dönem için % 10 oranının altında olduğu şeklindedir. Aşağıdaki Tablo Türk nüfusunun yıllar itibariyle gösterdiği gelişmeyi göstermektedir.

Tablo No: XXXI

Bulgaristan'da Türk Nüfusunun Değişimi

Yıllar	Türk	%
1887	602.331	19.3
1892	569.728	
1900	539.656	
1905	505.439	
1910	504.560	
1926	477.555	
1934	618.268	
1956	656.025	8.6
1965	746.755	
1980	806.270	9.1
1989	770.000	8.5

Yukarıdaki Tabloda yeralan rakamlar Bulgar kaynaklarına dayanılarak elde edilen sonuçlardır. Nüfusla ilgili verilerin özellikle Türkler hakkında doğru olmadığı başka kaynaklardan elde edilen değerlere bakıldığında anlaşılabilir. 1970 yılı için hazırlanan verilere göre Bulgaristan nüfusunun etnik dağılımı şu şekildedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo No; XXXII

1970 Yılında Bulgaristan Nüfusunun Etnik Dağılımı

Etnik Grub	Miktar	%
Türk	4.400.000	52.0
Bulgar	2.810.000	31.5
Şop	600.000	8.0
Makedon	360.000	4.0
Çingene	150.000	2.0
Ulah	150.000	2.0
Ermeni, Yahudi, Rum	44.150	0.5

Bulgaristan Cumhuriyeti çok sayıda etnik grubu kendi sınırları içinde barındıran bir devlettir. 1956 yılı için hazırlanan bir veriye göre Bulgaristan'da nüfus içindeki oranları düşük seviyede bile olsa en az onsekiz etnik grup vardır. Bunlar; Bulgarlar, Makedonlar, Ruslar, Sırplar, Çekler, Türkler, Tatarlar, Çingeneler, Ermeniler, Romenler, Rumlar, Yahudiler, Arnavutlar, Karakaçanlar, Ulahlar (Kutsovlachs), Şoplar, Torbeşler ve Almanlardır.

Bulgaristan nüfusunun dini bakımdan durumuna bakılacak olunursa görülür ki Bulgarların çok büyük bir çoğunluğu Ortodoks Hristiyandırlar. Az bir kısmı ise Katolik Mezhebine bağlıdırlar. Türklerin, Pomakların ve Tatarların tamamı ile Çingenelerin yarısı müslümandırlar.

Sosyalist yönetim döneminde Bulgaristan hemekadar etnik kökene dayalı bir sınıf ayrımını resmiyette reddediyor ise de fiiliyatta Bulgarların yönetimde tartışılmaz bir üstünlükleri vardı. Türkler Bulgar Çingenelerinden sonra üçüncü sınıf vatandaş muamelesi görmekteydiler. Makedon ve Pomaklar ise Bulgar ırkından kabul edilmekteydiler.

Bulgaristan'da daha 1945'lerde Pomaklar üzerinde baskı vardı. 1970'lerin başlarında önce Pomaklar üzerinde olmak üzere etnik gruplar üzerindeki baskılar isim değiştirme derecesine kadar varmıştı. Bu tarihte ilk olarak Pomakların adları değiştirildi. Bu uygulama özendirme şeklinde Türklere karşı da yapılmaktaydı. Bu Türler arasında kabul görmeyen bir uygulama olacaktı. Ancak topyekün bir değiştirme girişiminin tarihi olan Aralık 1994'e kadar Türklerin kendi etnik ve dini farklılıklarına şimdi olduğu kadar sahip oldukları da söylenemez. 1985 yılı Bulgaristan'da Bulgar-Türk farklılığının çok açık bir şekilde öne çıktığı yıl olacaktır. Sosyalist yönetimlerin değişmeye başlaması ile Bulgaristan'daki diğer etnik gruplarda da kendilerini tanıma yönünde bir değişim yaşandı (Makedonlar, Arnavutlar, Romenler gibi).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Nüfusunun % 65'inin kentlerde yaşadığı Bulgaristan orta yaş nüfusun çoğunlukta olduğu bir ülkedir. Sanayileşmekte olan bir ülke olarak da faal nüfusun sektörler bakımından dağılımı itibariyle yüzde kırkından fazlası imalat sanayii sektöründe istihdam edilmiştir. Okullaşma oranının yüksekliği ve mesleki okulların yaygınlığı sebebiyle Bulgaristan oldukça yüksek oranda nitelikli elemana sahip bir devlettir. 1989 yılında üniversite öğrencisi onbin kişide 148 kişi iken 1991 yılında bu oran 170'e yükselmiştir.

Orta öğretimin zorunluğundan dolayı bütün Bulgar vatandaşlarının bu imkandan yararlanma hakları mevcutken yükseköğretimde durum farklıdır. Mesela orta-öğretim kurumlarından çok iyi bir derece ile bile mezun olmuş olan Türklerin yükseköğretim kurumlarından birine girebilmeleri nerede ise imkansızdır (Konulan engellerden biri olarak yükseköğretim kurumlarına girmek isteyen Türk öğrencilerine Türkiye'ye gitmeyeceklerine dair bir belge imzalatılmaktadır).

Bulgaristan'da sosyal ve kültürel hayatta bugün için yaşanan bir karmaşa sözkonusudur. Doğu Bloku ülkelerinde yaşanan çok hızlı değişim ve Türklere son dönemde yapılan baskılar sosyal dengeleri alt üst etmiştir. Mesela ekonomik darboğazlar ülke nüfusunun önemli bir kısmının işsiz kalmasına neden olmuş bu durum da ayrıca başka problemlerin doğmasına zemin hazırlamıştır. Sosyal ve kültürel yapı Sosyalist uygulamalar döneminde ağırlıklı olarak sosyalist öğreti doğrultusunda şekillendirilmeye çalışılmışken şimdi uygulanmasına çalışılan piyasa ekonomisi sisteminin etkisi ile yeni bir ilişkiler sistemi, üretim ve tüketim kalıpları oluşmaktadır.

5- Ekonomik Yapı:

Piyasa ekonomisine geçebilme çabaları içinde bulunan Bulgaristan'ın iktisadi durumu ele alındığında görülecek olan, kişi başına düşen Gayri Safi Milli Hasıla payı beşbin ABD Doları civarında olan bir ülke olarak sanayileşme düzeyi oldukça yüksek bir devlet olduğudur. Gerçekten de Bulgaristan kişi başına düşen GSMH itibariyle hızlı gelişme göstermiş bir ülkedir. 1983 yılı itibariyle bu rakam 2920 ABD Dolarıyken 1989 yılında 5660 dolara yükselmiştir. 1990 yılı içinse bu rakam 10170 Bulgar Levasıdır (2 leva yaklaşık olarak = 1 ABD Doları).

Bulgar para birimi olan levanın diğer para birimleri karşısındaki değeri son yıllarda devamlı olarak düşmektedir. 1993 Ekiminde 33 Bulgar Levası = 1 ABD $ 'dan işlem görmekteydi. Toplam GSMH'sı ise 1983 yılı için 26 milyar ABD Dolarından 1989 yılında 50,837 miyar doları çıkmıştır. 1990 yılı için bu rakam 91.455.060.000 Bulgar Levasıdır.

GSMH'nın sektörler itibariyle oluşumunda da şöyle bir durumla karşılır:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo No: XXXIII

Bulgaristan GSMH'sının Sektörlere Göre Dağılımı (% olarak)

Sektör	1988	1990
Tarım	13	14.3
İmalat San, İnşaat, Kamu Hiz.	67	64.5
Ulaşım, iletişim, Mali ve Diğer Hiz.	19	7.4

Ancak Bulgaristan ekonomisi özellikle yaşanan siyasal ve sosyal gelişmelerden dolayı son yıllarda olumsuz yönde bir gelişme göstermektedir. Sanayi üretiminin GSMH içindeki payı gerilemiştir. Sosyalist ekonomik uygulmanın yerine piyasa ekonomisinin getirilmeye çalışılmasının sebep olduğu geçiş dönemi sorunları, Türklerin ad değiştirme hadisesi sonrası yaşanan göçler ve bu insanların ekonomik üretimden kopuşu Bulgaristan ekonomisinin gelişmesini durdurmuştur. Materyal üretimindeki gelişme bunun bir göstergesidir:

Tablo No: XXXIV

Bulgaristan Ekonomisinin Materyal Üretimi (Milyon Leva)

	1986	1987	1988	1989	1990	1991
	26.851	28.338	30.078	30.839	34.048	99.006
% reel değişim	5.3	5.1	2.4	-0.3	-17.5	-21.2

1990 yılı ve sonrasında yaşanan gelişmeler Bulgaristan'ı sosyalist iktisadi yapıdan uzaklaştırmıştır. Ancak henüz piyasa ekonomisi kurallarının gerçek bir şekilde uygulandığı da söylenemez. Bununla birlikte ülkede bu doğrultuda önemli gelişmeler olmuştur. Mesela zirai alanlarda özel mülkiyete geçilmiş, küçük ve büyük sanayi ve ticaret işletmelerinin kurulmasına izin verilmiştir.

Ekonomik gelişmişliğin belirleyicisi olarak doğal ve beşeri kaynaklar açısından Bulgaristan oldukça elverişli koşullara sahiptir. Topraküstü kaynaklardan olarak zirai alan olarak kullanılabilir topraklar bütün ülke topraklarının % 65'idir. Bununla birlikte tarımsal alan olarak ayrılan toprakların oranı tüm ülke topraklarının % 55'ine erişmktedir. 6.165.000 hektar olan kullanılan zirai alanların da ancak % 75'i sürekli ekim alanlarıdır. Geriye kalanını da ormanlar, korular, meralar ve otlaklar oluşturmaktadır.

İşgücü açısından bakıldığında da Bulgaristan'daki olumsuz gelişme görülebilir. Eylül 1992'de işsiz sayısı 539.000 iken bu rakam 1993'ün ilk çeyreğinde 592.000'e ulaşmıştır. Ekonomik durgunluk nedeniyle gençler ve özellikle Türk köylerindeki gençlerin hemen hemen tamamı işsiz durumdadırlar. İşgücünün sektörler itibariyle dağılımına bakıldığında işgücünün ekonomik üretimden nasıl çekilmekte olduğu görülebilir:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo No: XXXV İşgücünün Sektörlere Göre İstihdam Dağılımı (1000 olarak)

Sektör	1980	1985	1988	1989	1990	1991
Tarım, Orman.	941	890	815	727	673	636
Endüsti	1412	1411	1451	1570	1472	1230
İnşaat	354	361	354	544	316	253
Taşımacılık, İletişim	302	300	300	286	277	267
Ticaret	357	355	359	346	315	343
Diğer Sektörler	747	773	799	812	793	775
Toplam	4.113	4.095	4.078	4.085	3.846	3.564

Bütün sektörlerde istihdam edilen işgücünde bir azalma sözkonusudur.

Bulgaristan'da piyasa ekonomisinin önkoşullarından birisi olan özel mülkiyeti ziraat alanlarında tanındıktan sonra tarımsal alanların büyük kısmı özel teşebbüse bırakılmıştır. Bulgarlar gerek şehirlerde gerek köylerde kurdukları kooperatifler aracılığı ile kendi zirai alanlarını işletirlerken Türk köylerinde özellikle sermaye ve deneyim eksikliğinden dolayı kooperatifler kurulamamış, tarlaların devlet eli ile işletilmesine devam edilmiştir. Bu şekildeki üretimde ise toprak sahibi olanlar devletin kendilerine topraklarının oranınca verdiği paya razı olmak durumunda kalmaktadırlar.

Bulgaristan yaşamış olduğu sosyo ekonomik krizi aşabilmek için, geçilmesine çalışılan piyasa ekonomisinin gereklerine rağmen, döviz darboğazı nedeniyle dış ticareti kontrol altında tutmaya özen göstermektedir. Böylece dış ticarette 1985 sonrasında görülen ticaret açığını kapatabilmeyi başarmıştır.

Tablo No: XXXVI Bulgaristan Dış Ticareti

İhracat	1986	1987	1988	1989	1990	1991
Eski Doğu Bloku Ülk.	11.102	11.395	12.132	11.692	8.742	33.968
Batı Ülk.	926	936	926	1.085	811	13.321
Gelişen Ülk.	1.323	1.472	1.360	896	1.007	10.079
Toplam	13.351	13.802	14.418	13.673	10.560	57.508
İthalat						
Doğu Blk Ül.	11.072	11.282	10.682	9.595	8.035	22.192
Batı Ülk.	2.212	2.151	2.152	2.155	1.943	14.294
Gelişen Ülk.	10.700	630	1.094	1.046	337	8.046
Toplam	14.353	14.067	13.928	12.706	10.315	45.132
Denge	-1.002	-265	490	877	245	12.236

Bütün olumlu gelişmeler rağmen yine de dışticaretinde bir istikrardan sözedilmez.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

V- AZINLIKLAR

19.Yüzyılda Fransız ihtilalinin etkisi (milletlerin kendi devletlerini kurma haklarına sahip olmaları gerektiği düşüncesi) ile kurulmasına izin verilen Balkan Devletlerinin sahip oldukları etnik unsurlar bu bölgedeki devlet sayısının çok üstündedir. Birçok etnik grub başka egemen ırkların hakimiyetinde bulunurken devlet kurmuş milletler de bir tek devlet çatısı altında toplanabilmiş değillerdir. İlave olarak varolan her devlet uluslararası hukukun azınlıklar konusunda kendisine verdiği sorumluluklardan kaçınmak için sahip olduğu etnik grupların varlığını veya miktarını gizlemeyi tercih etmiştir.

Balkanlarda varolan devletlerin etnik dağılımına baktığımızda bu ulusların ülkelere göre dağılımları, o ülke nüfusu içindeki oranları ve toplam nüfusları, hazırlanan resmi istatistikler doğrultusunda aşağıdaki Tablo XXXVII'de görüldüğü gibidir:

Balkan devletlerinin yaptıkları sayımlara dayanılarak elde edilen yukarıdaki değerlerin yanında Balkanlardaki nüfus dağılımı hakkkında tahminlerde bulunan başka kaynaklar da vardır. Bunlara göre Balkanlardaki nüfus dağılımı daha farklıdır. Sözkonusu kaynaklardan yararlanılarak elde edilen aşağıdaki Tablo incelendiğinde durum görülebilir. Bu Tablo XXXVIII'de bazı etnik grupların nüfusları daha yüksek rakamlarla gösterilmektedir:

Resmi ve gayri resmi rakamların yeraldığı yukarıdaki iki Tablo incelendiğinde görülebilecek olan Bulgaristan'daki etnik grupların mevcutları hakkında tartışmaya açık rakamların verildiğidir. Özellikle Türk ve Pomak nüfusunun resmi dökümlerin çok üzerinde olduğuna dair ciddi iddialar vardır. Aynı durum Romanya'da Çingeneler için geçerlidir.

Nüfus Tablolarından da çıkarılabileceği Balkan ülkelerinin bazılarında varolan etnik ve dini grubun gerçek nüfus rakamları önemli sapmalar göstermektedirler., Mesela Bulgaristan'da resmi rakamlara göre 770.000 Türk varken bu rakam gayri resmi rakamlarda 1.500.000 ile 3.300.000 arasındadır. Aynı şekilde Romanya'daki Çingene sayısı resmi istatistiklerde 400.000 olduğu halde gayri resmi verilere göre gerçek rakam 2.000.000'dur. 1986 sayımları esas alınarak yapılan bir araştırmada Bulgaristan'da yaşayan Türk, Pomak ve Çingenelerin toplam nüfusu 5.152.000 'dir. Bu ise ülke nüfusunun % 56'sına tekabül etmektedir. Yine Bulgaristan'da bir dönem Makedon ve Pomaklar Bulgar nüfusu içinde gösterilirken bir başka dönem ayrıca gösterilmekte, bir diğer dönemde ise sanki hiç yoklarmış gibi adları zikredilmemektedir. Bütün bunlar Bulgaristan ile Türkiye arasındaki ilişkileri etkilemektedir.

Benzer şekilde Romanya'da mevcut bulunan Macarlardan kaynaklanan önemli sorunlara sahiptir Romanya. Macaristan ile zaman zaman ortaya çıkan siyasi gerginlikler yaşanmaktadır.

Tablo No: XXXVII Resmi Kayıtlara Göre Balkan Ülkelerindeki Azınlıklar

	Bulgaristan	%	Romanya	%	Yunanistan	%	Makedonya	%	Bosna-Hers.	%	Yug.Fed.er	%	Arnavut-
luk	%												
Türk	770.000	85	-		150.000		96.800	45	10.000	-			
Bulgar	7.600.000	84	-	-	-	-	-	-					
Yunan	-		-		9.800.000	98	-		-		-		
55.000	20												
Makedon	230.000	25	-		-		443.000	67	-	-	-		
Boşnak	-		-		-		-		1.980.000	44	-		
-													
Sırp	-		-		49.500	23	1.420.000	31			6.975.000	66	
-													
Romen	-		20.547.000	89	-		-		-	-		-	
Arnavut	-		-		-		430.000	16	-		2.000.000	19	
5.145.000	98												
Macar	-		1.615.000	71	-		-		-		440.000	42	
-													
Çingene	250.000	25	400.000	01	-		-		-		-		
-													
Ulah													
Ermeni													
Yahudi													
Hırvat	780.000	17	210.000	20									
Karadağ													
Pomak	80.000										600.000	05	
Gagavuz	200.000												

5.200.000(5)

(1) : 1992 yılı istatistiklerine göre
(2) : 1989 yılı istatistiklerine göre
(3) : 1990 yılı istatistiklerine göre
(4) : 1991 yılı istatistiklerine göre
(5) : 1995 yılı istatistiklerine göre.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo No: XXXVIII

Resmi Olmayan Verilere Göre Resmi Rakamlardan Farklı Olarak Balkan Ülkelerindeki Azınlıklar

	Bulgaristan	%	Romanya	%	Yunanistan	%	Makedonya	%	Bosna-Hers.	%	Yug.Federas.	%	Arnavutluk	%
Türk	1.500.000	15	50.000				215.000	10						
Bulgar	2.000.000	30												
Yunan														
Makedon														
Boşnak											200.000	20		
Sırp														
Romen														
Arnavut							860.000	40						
Macar														
Cingene			2.000.000	99										
Ulalı														
Ermeni														
Yahudi														
Hırvat														
Sop	660.000													
Pomak	900.000				30.000									
Diğer														

Not: Yüzdeler ülke içindeki azınlıklar içindeki oranı ifade etmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yugoslavya Federasyonu'nunda bulunan Arnavutlar sebebi ile Arnavutluk ile Yugoslavya arasında varolan gerginlik, Türkiye'nin Yunanistan ile sahip olduğu sorunların bir kısmı etnik dağılımdan kaynaklanan sorunlardır.

Balkanlar varolan devlet sayısından çok fazla oranda etnik grubu barındıran bir bölge olması itibariyle siyasi, ekonomik ve toplumsal istikrarın çok çabuk bozulabileceği bir yapıya sahiptir. Bunun en açık misali Tito sonrası Yugoslavya'nın yaşadığı hızlı dağılma sürecidir. Halbuki Yugoslavya Balkan ülkeleri içinde etnik farklılıkların kendi federal yönetimlerini kurmalarına, kültürel bakımdan daha özgür olmalarına en fazla imkan veren ülkesiydi. Buna rağmen küçük bir adım bölünmeyi getirdi.

Etnik bakımdan varolan durum dini bir ayırım yapıldığında da görülür. Bugün için Balkanlarda müslümanların toplam sayısının resmi rakamlara göre (1983 yılı için) dört milyon kadar olduğu belirtilirken gayri resmi rakamlara göre bu değer çok daha yüksektir.

Verilere göre Balkanlardaki müslüman halkaların ülkelere göre dağılımı ve içinde yaşadıkları ülke nüfusuna göre oranları Tablo XXXIX'de görülmektedir.

Müslüman etnik gruplarının toplamlarına bakığımızda farklı ülkelerde bulunan bu unsurların yaklaşık olarak 1983 yılı için 7.850.000'e baliğ olduğu görülür. Beş etnik grup altında toplanabilecek olan müslümanların gruplara göre dağılımı aşağıdaki gibidir:

Tablo No: XL Balkan Ülkelerindeki Etnik Gruplar ve Dini Dağılımı

Etnik Grup	Grup Nüfusu	Müslüman Nüfus	Müslüman (%)
Arnavut	4.467.000	2.948.000	70.00
Boşnak	4.394.000	2.179.000	49.59
Pomak Türkü	366.000	366.000	100.00
Türk	1.700.000	1.300.000	76.00
Çingene	2.610.000	1.046.000	40.00

Sözkonusu müslüman nüfusun ülkelere göre dağılımı nüfus artışı da dikkate alınarak bugün için en azından aşağıdaki kadardır:

Tablo No: XLI Balkan Ülkelerindeki Müslüman Nüfusun Tahmini Miktarı

Ülke	Müslüman Nüfus
Romanya	300.000
Bulgaristan	1.500.000
Yunanistan	180.000
Bosna-Hersek	2.000.000
Arnavutluk	2.500.000
Makedonya	800.000
Yug. Federasyonu	2.200.000
Toplam	9.480.000

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo No:XXXIX

Balkan Ülkelerindeki Azınlıkların Ülkelere Göre Dini Dağılımı (1983 yılı için)

Ülke	Nüfusu	Etnik Grup	Müslüman Nüfusu	Ülke Nüfusu	Nüfusuna Oranı
Arnavutluk	2.900.000	Arnavut	2.900.000	2.000.000	0.00
Bulgaristan	8.900.000	Türk	986.000	757.000	8.51
		Rumeli	(976.000)	(747.000)	8.39
		Tatar	(10.000)	(10.000)	0.11
		Çingene	259.000	177.000	1.99
		Pomak Türkü	80.000	80.000	0.90
					11.00
Yunanistan	9.900.000	Türk	185.000	166.000	1.68
		Rumeli	(185.000)	(166.000)	1.68
		Pomak Türkü	84.000	84.000	0.85
		Çingene	-	-	
					2.50
Yugoslavya	22.800.000	Boşnak	4.027.000	1.812.000	7.95
		Arnavut	1.416.000	906.000	3.87
		Çingene	1.604.000	802.000	3.52
		Türk	180.000	180.000	0.82
		-Rumeli	(180.000)	(180.000)	0.82
					16.00
Romanya	22.700.000	Türk	187.000	182.000	0.80
		- Rumeli	(151.000)	(146.000)	0.64
		- Tatar	(26.000)	(26.000)	0.12
		- Nogay	(10.000)	(10.000)	0.04
		Çingene	744.000	67.000	0.29
		Pomak Türkü	23.000	23.000	0.10
					1.20

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Balkanlarda varolan azınlıkların çok çeşitli sorunları vardır. Kimliklerinin tanınması sorunu, kendi varlık ve kültürlerini koruyup geliştirme sorunu, yönetime katılma sorunu gibi.

Müslüman topluluklar olan Türkler, Arnavutlar, Pomaklar, Boşnaklar ve Çingenelerin içlerinde yaşadıkları devlete göre sorunları değişebilmektedir.

Bulgaristan ele alınacak olunursa görülür ki bu ülkede Türklerin eşit hakları sahip bir millet olarak varlığı kabul edilememektedir. Jivkof sonrası Bulgaristan'ında birçok haklarını almış durumdadırlar. Ancak bunun kalıcı bir durum olduğu konusunda şüpheler vardır. Yeni dönemdeki politikasının gerisinde içinde bulunulan siyasi ve iktisadi bunalımın etkisinin olduğu düşünülebilir. Tehcir hareketinden sonra Türkiye'nin durdurma çabalarına rağmen turist vizesi ile Türkiye'ye gelmekte olan Türk vatandaşlarının Türkiye'de kalıp geri dönmemelerine rağmen onları engelleyici hiçbir tedbiri olmamaktadır. Aksine Bulgar kamuoyunda Türkiye'ye gitmeleri yönünde bir eğilimin oluşmasına yardımcı olmaktadır. Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde Türk çocuklarına okullarda Türkçe okutulması konusundaki ağır tutumu, öğretmensizlikten ve kitapsızlıktan boş geçen dersler niyetinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca 1970'lerde isimleri değiştirilen Pomak Türklerine isimlerinin iade edilmemiş olması da dikkat çekici bir tutumdur.

Türklerin önemli zorluklarla karşılaştığı bir diğer ülke Yunanistan'dır. Batı Trakya'da yaşayan Türklerin etnik kimliklerini tanımadığını ilan eden Yunanistan bölgede yaşayan müslümanların iskan mahallerini terketmeleri, kültürlerini unutmaları, toplumsal hayattan kopmaları yönünde ağır baskılar yapmaktadır. Bunlardan olarak Rusya'dan getirdiği Rumlar için Batı Trakya'da kurmayı düşündüğü Rumenya şehri örnek olarak gösterilebilir. Dini eğitimleri engellenen Türklerin ilk, orta ve yüksek eğitimlerini de Yunanca yapmaları istenmektedir. Burada yaşayan aydınların etkinliğinin yokedilmesi için Yunan vatandaşlıklarının sona erdirilmesi gibi tedbirlere başvurulmaktadır. Ev ve işyerlerinde gerekli tamiratı yapmak isteyen Türkere bu imkan verilmemekte dini eserlerin de onarılması engellenmektedir.

Yeni adı ile Yugoslavya Federasyonu olan Sırbistan ve Karadağ'ın kurduğu devletteki müslumanlar ağırlıklı olarak Kosova bölgesinde toplanmışlardır. Önceki dönemde özerk bir yönetim biçimine sahip olan bölgenin bu statüsü 1991 yılında değiştirilmiştir. Bu kararın ardından Arnavutların yaptıkları grevler ancak şiddet kullanılarak bastırılabilmiştir. Bağımsızlık girişiminde de bulunan ve çoğunluğu Arnavut olan bölge müslümanları üzerinde uygulanan Sırp ve Karadağ baskısı nedeni ile Arnavutluk ile Yugoslavya Federasyonu arasında bugün için önemli bir kriz yaşanmaktadır.

Yeni kurulan devletlerden birisi olan Makedonya'da müslümanların durumu nisbeten Bulgaristan, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'ya göre daha iyidir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mesela bu ülkede siyasi faaliyette bulunan Türkler Türk Demokratik Partisi adında bir parti kurmuşlardır. Eğitim konusunda da bazı imkanlara sahip olan müslümanlar yeni anayasaya göre, ilk, orta, lise ve dengi okullarda ana dilleriyle eğitim yapma, üniversitelerde kendi dil ve edebiyatları hakkında eğitim alma imkanına sahiptirler. Ayrıca kendi çıkardıkları dergileri de vardır.

VI- TÜRKİYE - BALKAN ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ

Balkanlar yüzyıllar boyu büyük devletlerin etki alanı olmuştur. 19. yüzyılda ortaya çıkan Balkan milletlerindeki milliyetçi hareketler Avusturya-Macaristan ve Çarlık Rusyasının etkisi altında oluşmuştur. Yirminci yüzyılda da Sovyetler Birliği'nin, Amerika Birleşik Devletleri'nin ve bazı Avrupa devletlerinin etkisi sözkonusudur. Bu nedenle Türkiye ile Balkan devletlerinin ilişkileri ele alınırken bu hususa dikkat etmek gerekir.

Türkiye-Balkan ülkeleri ilişkileri siyasi alanda, ekonomik alanda ve kültürel alanda olmak üzere üç ana konuda ele alınabilir.

Türkiye'nin Balkan ülkeleri ile ilişkisi 14. yüzyıla kadar götürülebilir. Ancak biz bu başlık altında yirminci yüzyıldan günümüze olan ilişkileri incelemeyi tercih edeceğiz.

Balkanlar Osmanlı Devleti'nin egemenliğini hissettirdiği dönem hariç tarihte daima parçalanmış ve birden fazla büyük devletin etki sahası olmuştur. Bunun nedeni büyük devletlerin çıkar çatışmalarının kesişim noktasının bu bölge olmasıdır. Zira Balkanların konumu bölgeye hakim olan gücün Avrupa'ya ve Doğu Avrupa ile birlikte Akdeniz'e de hakimiyetine büyük bir imkandır.

Bundan dolayı 19. yüzyılda Balkanlarda yaşanan kargaşanın ve Birinci Dünya Savaşı'nın ardında Balkanların taşıdığı önem büyüktür. Gerçekten de 19. yüzyıl boyunca Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Çarlık Rusyasının gerek birbirleri ile ve gerek Osmanlı Devleti ile mücadelelerinin ardında Balkanların bu özelliği vardır.

Yirminci yüzyılda Balkan ülkelerinin parçalanmışlığının, kurdukları birliklerin çok kısa ömürlü olmalarının ardında varolan temel neden de budur.

Böylesi önemli bir bölge ülkeleri ile Türkiye'nin yirminci yüzyıldaki ilişkileri nasıl olmuştur? Bunun cevabı siyasi, iktisadi ve kültürel olmak üzere üç alanda aranmalıdır.

Osmanlı Devleti önce Yunanistan ve daha sonra da Romanya ve Sırbistan'ın bağımsızlıklarının ardından geriye kalan bölgeyi terketmeme konusunda direnmiştir. Bölgeye yaptığı iktisadi ve siyasi yatırımlar, devletin diğer bölgelerinin bu dönemde hiçbir zaman alamayacakları kadar büyük olmuştur. Mağlubiyetlerinde bi-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

le bölgeyi terketmeme konusunda direnmiştir. Mesela 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası ortaya çıkan göçleri ilk anda engellemeye çalışmış, bunu başaramayınca göçedenlerin tekrar yurtlarına geri dönme imkanlarını araştırarak Rumeli ve Anadolu'nun batı kıyılarına göçetmelerini sağlamaya çalışmıştır. İç ve dış dengeleri gözeterek bölgeyi hakimiyeti altında tutmaya çalışmıştır.

Osmanlı Devleti yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına neden olan I. Dünya Savaşı'nın ardından Balkanlar, bölge ülkelerinin bu savaşta farklı kutuplarda yeralması ve sonuçta birbirlerinden topraklar kazanmaları nedeni ile bir iç mücadele dönemi yaşamıştır. Ancak bütün bu olumsuzluklara rağmen Balkanlarda bir Balkan birliği kurma yönünde çalışmalar da olmuşutur. Türkiye de bu çabalara aktif destek vermiş ve 1934 yılında Balkan Antantı kurulmuştur. Ancak Bulgaristan'nın Ege'ye çıkış ümidinin de yokolmasına neden olan bu anlaşma Bulgaristan'ın dışarıda kalmasına neden olmuştur. Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında kurulan pakt Balkanların mevcut sınırlarını korumayı kabul ettiğinden bir bakıma Bulgaristan'a karşı da kurulmuş olduğundan daha baştan zayıf bir paktti. Diğer dış gelişmelerin etkilemesi, vs. sebeplerle II. Dünya Savaşı içinde yıkıldı.

1944 yılında Churchill ve Stalin'in yaptıkları gizli anlaşma ile bölüştürülen Balkanlarda savaş sonrasında kurulan siyasal yapı sebebi ile, aynı saflarda yeralan Türkiye ve Yunanistan arasında daha önce kurulan yakınlaşma devam etmiş, ancak diğer Balkan ülkeleri ile bu yöndeki girişimler zayıf kalmıştır. Yugoslavya'yı da yanlarına alan Türkiye ve Yunanistan 1953 yılında Balkan Paktı'nı kurdular. Kısa ömürlü bir pakt olan Balkan Paktı siyasi amaçları yanında ekonomik ve kültürel hedeflere de sahipti. Buna göre pakt üyeleri ekonomik, teknik ve kültürel işbirliğine gireceklerdi. Stalin'in 1953 yılında ölmesine rağmen Sovyetler Birliği'nin dış politikasında ciddi bir değişimin olmayacağına inanan Pakt üyeleri 1954 yılında paktı Balkan İttifakına dönüştürdüler. Askeri zaruretlerden ortaya çıkan ittifakın diğer alanlara da yaygınlaştırılmasına çalışıldı ise de zaruretlerin ortadan kalkması üzerine bu yönde bir gelişme sağlanamadı.Türk-Yunan ilişkilerinin Kıbrıs sorunu nedeni ile bozulması, Sovyetlerin Yugoslavya'ya yakınlaşması vs. sebeplerle 1960 yılında feshedildi.

Siyasal tercihler Balkanlardaki gerek iktisadi gerek kültürel ilişkileri etkilemiştir. Nitekim bundan sonraki dönemde artık Doğu Bloku'nun siyasal grubu yanında Comecon'u, Batının da Nato'su yanında kurduğu Avrupa Ekonomik Topluluğu gibi ekonomik bütünleşme teşebbüsleri, Balkanlarda sadece Balkan ülkelerinin yeralacağı birlikteliklere imkan vermemiştir.

Balkan ülkelerinin kendi aralarında beliren bazı sorunlar da bölgedeki birlikteliği zorlaştırmıştır. Mesela Yunanistan'ın Güney Arnavutluğu ele geçirme istekle-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ri, Kıbrıs sorunu, Batı Trakya ve Bulgaristan Türkleri sorunları gibi. Türkiye, Sosyalist Balkan devletlerin Sovyetler Birliği'nden uzaklaşmaya başladıkları (Bulgaristan hariç) bu dönemde etkin bir politika izlemek yerine sorunların (direkt olarak kendisini ilgilendirse bile) dışında kalmayı tercih etmiştir. Bu ise Balkan ülkeleri ile ilişkilerinin soğumasına neden olmuştur.

Siyasal gelişmeler Balkan ülkelerinin iktisadi ilişkilerini de etkilemiş Balkan ülkeleri bölge dışı ekonomik birliklere katılmayı tercih etmişler, buna girişmeyen ülkeler ise yalnızlığı kabullenmişlerdir. Tabii olarak Türkiye'nin Balkan ülkeleri ile ekonomik ilişkileri zayıf kalmıştır.

Sosyo-kültürel olaylar konusunda Türkiye, cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Balkanlardaki gelişmelerden uzak kalmayı tercih etmiştir. Batı Trakya'da, Bulgaristan'da, Yugoslavya ve Arnavutluk'taki gelişmeleri kamuoyunun gündeminden düşürmeyi yeğlemiştir.

Balkan ülkelerinin katılımı ile ortaya çıkan Balkan ülkeleri spor karşılaşmaları ise sadece diğer büyük organizasyonlara hazırlanma anlamı taşımıştır.

1990'lar da bütün sosyalist ülkelerde yaşanan hızlı değişim Türkiye ile Balkan ülkeleri ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Yeni dönemde kurulan Bosna-Hersek Cumhuriyeti, Makedonya Cumhuriyeti ile Arnavutluk, Bulgaristan ve Romanya'nın durumları Türkiye'ye bölgedeki etkinliğini artırma, ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkileri çok daha ileri götürme imkanı vermiştir. Nitekim Türkiye bölgedeki gelişmeleri yakından takip ettiğini gösterecek bir tutum içine girmiş durumdadır. Makedonya ve Bosna-Hersek Cumhuriyetlerini ilk tanıyan devletlerdendir.

Türkiye, Arnavutluk'un iktisaden gelişmesine yardımcı olmak için sözkonusu ülke ile bazı anlaşmalar yapılmıştır. Bu cümleden olarak Türk Eximbank'ınca bu ülkeye ihracat kredisi açıldı, 1989 yılında bir işbirliği anlaşması imzalandı. 1990 yılında Sınai ve Teknik işbirliği, Radyo-Televizyon Anlaşması, Konsolosluk Anlaşması imzalandı. Siyasi alanda da Türkiye Arnavutluk'a Kosova sorununda destek verdi.

1991 yılında bağımsızlık kararı alan Bosna-Hersek'in daha sonra işgale uğraması üzerine Türkiye bu ülkeye yardım yapmaya çalışmıştır. İşgalle başlayan göçlerin bir kısmını kabul etmiştir. Gerek askeri gerek ekonomik ve moral destek verme gayreti içinde olmuştur. Ancak uygulanan uluslararası ambargo Türkiye'nin yardımlarını sınırlı kılmıştır. En son olarak bu ülkeye giden başbakan Tansu Çiller, Bosna-Hersek Cumhuriyeti başbakanı Haris Sladziç ile bir yardım anlaşması yapmıştır. Makedonya, bağımsızlığını kabul etmeyen Yunanistan'ın ekonomik ambargosu altındadır. Eski Yugoslavya'daki savaş sebebi ile dışa açılan en yakın limanı olan Selanik Limanından bu ambargo sebebi ile faydalanamayan Makedonya dış dünya ile bağlantısını Türkiye üzerinden yapmak istemektedir. Türkiye ile yaptığı görüşmeler olumlu bir karara varma aşamasındadır. Yeni dönem içinde Balkan ül-

keleri halkları ile Türkiye halkı arasındaki ilişki karşılıklı olarak önemli ölçüde gelişmiştir. 1990 öncesi bölgede müslümanların ve Türklerin varlığından bile haberdar olmayan Türkiye insanının bölgedeki gelişmeler karşısındaki duyarlılığı artmıştır. Bu ise gelecekte Türkiye Cumhuriyeti'nin bölgede istemese bile daha aktif bir dış politika izlemesine neden olacaktır.

Bulgaristan yeni dönemde Yugoslavya'da iç savaşın başladığı sırada Balkan ülkeleri arasında bir Saldırmazlık Paktı imzalanmasını önermiştir. Bosna-Hersek'teki durum böyle bir gelişmeye şimdilik imkan vermezken yakın gelecekte özellikle Türkiye'nin aktif tutumu ile bu yönde gelişme sağlanabilir. Bu Türkiye'nin Balkanlardaki etkinliğini artıracaktır. Ancak böyle bir gelişme için öncelikle Türkiye ile Yunanistan'ın karşılıklı olarak bir güven ortamı içine girmeleri gerekmektedir. Bunun temel şartı ise her iki ülkenin özellikle toplumsal seviyede ilişkilerinin artırılmasının sağlanmasıdır.

Türkiye ile diğer Balkan ülkelerinin ekonomik, siyasi ve kültürel gelişmelerine ve birbirleri ile ilişkilerini geliştireceği düşünülerek Türkiye'nin sekizinci cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ısrarla önem verdiği Karadeniz Ekonomik İşbirliği projesinin canlandırılması gerekmektedir. Bütün Balkan ülkeleri bu proje kapsamına alınarak Karadeniz çevresi ve Balkan ülkerinin işbirliği şüphesiz büyük yarar sağlayacaktır.

Ayrıca Arnavutluk'tan başlayarak Türkiye'nin Karadeniz kıyılarını takip ederek Orta Asya'ya uzanması düşünülen otoyolu projesi işbirliği imkanlarını geliştirecek bir özellik taşımaktadır.

VII- GENEL DEĞERLENDİRME

Tarih boyunca Balkanlar gerek Asya gerek Avrupa'ya hakim olmak isteyen büyük güçlerin bunun gerçekleşmesi için egemen olmak zorunda kaldıkları bir bölgedir. Yukarıdaki çalışmanın da gösterdiği gibi Balkanlar gerek önceki yüzyıllar gerek içinde bulunduğumuz asırda egemen unsurların tayin ettiği bir çizgi içinde olmuşlardır. Yirminci yüzyılda Sosyalizm egemenlik alanı tayin edilen Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk, Yugoslavya ile kapitalizmin egemenliğinde Yunanistan ve Türkiye Dünyadaki konjonktüre göre değişim gösteren siyasi ve ekonomik yapıların varlığı Balkanların tabi birer devlet oluşlarının kanıtıdır. Gerek Yunanistan gerek Türkiye'nin devlet korumacı, sosyalist Balkan ülkelerinin de devletçi yapılardan kopup piyasa ekonomilerine geçişi hep dış gelişmelerin etkisi ile olmuştur. Bu bağımlılık nedeni ile Balkan ülkelerinin ortak adımlar atmaları zordur. Ancak imkansız da değildir. Zira Balkanlar tarihte Batı ile Doğu'nun buluşma yeri olmuştur. Bu nedenle iki farklı medeniyetin kaynaştığı bir yerdir. Tarih burada hem Batı'nın hem de doğunundur. Ancak farklı bir kimlik de kazanarak bu böyledir. Bal-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kan insanı Doğu ile tanışmanın faydalarını yaşamıştır asırlar boyunca. Doğu'nun kültürünü almış kendisine katmıştır. Bu karış öylesine büyük olmuştur ki Batı'nın izleri 19. yüzyıla gelinceye dek nerede ise tamamen kaybolmaya yüz tutmuştur.

Balkan insanı Osmanlı döneminde tek bir devlet içinde kargaşasız bir şekilde yaşamıştır. Bu dönemde Rumlar, Bulgarlar, Sırplar, Arnavutlar, Makedonlar, Romenler, Çingeneler, Boşnaklar, Türkler ve diğer küçük gruplar gittikçe artan oranda ortak özelliklere sahip olmuşlardır. Mesela Bulgarların misafirperverliği, folklorlarındaki ayrıntılar, kılık kıyafetleri, müzikleri Türklerin etkisini yansıtır. Örneğin Cemal ritüelinin (eski Türklerden kalan bir oyun) Balkanlarda da yaygınlığı, Balkan dilleri içindeki Türkçe kelimelerin sayısı (Sırpça ve Hırvatça'da 7000, Bulgarcada 5000, Rumcada 3000 civarında, Macarca ve Romencede 6000, Makedoncada 7000 civarında, Arnavutçada daha da fazla Türkçe kelime vardır.) bu iddiayı destekler.

Gerek Türkiye gerek Balkan ülkelerinin yeni dönemde başka ülkelerin çıkarlarını koruma aracı olmaktan uzak, kendi çıkarlarını koruyan politikalar takip edebilmelerinin temel koşullarından birisi tarihten gelen güçlü bağlarla birliktelikleri-ni pekiştirmeleridir. Sahip olunan mazi buna imkan verecektir. Ayrıca iktisadi gelişmişliklerinin birbirlerine yakın oluşu da buna imkan sağlayacaktır.

Ancak böyle bir gelişmenin en büyük engeli olan egemen ırk ayrımına dayalı bir iç ve dış politika takip etmekten kaçınmak şarttır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SEÇİLMİŞ KAYNAKLAR

Akarlı, Engin Deniz. Osmanlı Devleti Avrupa Nüfusunun 1864-67 Dini ve Coğrafi Bileşimi. Belgelerle Türk Tarihi Dergisi. C.12. S.67-68. Mayıs 1973.

Alpan. P.Necip. Tarihin Işığında Bugünkü Arnavutluk. Kardeş Yayınları. Ankara. 1975.

Artan, Erman. Cemal Rütbeli ve Balkanlar'daki Varyantları. Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara 1993.

Aydın. Mahir. Şarki Rumeli Vilayeti. Türk Tarih Kurumu Yayını. Ankara. 1992.

Balkanlar. Ortadoğu ve Balkan İncelemeli Vakfı Yayını. Eren Kitabevi. İstanbul. 1993.

Balkanlı, Ali Kemal. Şarki Rumeli ve Buradaki Türkler. Elhan Kitabevi. Ankara. 1986.

Barkan, Ömer Lütfi. "Balkan Memleketlerinin Zirai Reform Tecrübeleri". Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler I. Gözlem Yayınları. İstanbul. 1980. s. 377-448.

Barkan, Ömer Lütfi. "Çiftçilik". Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler I. Gözlem Yayınları. İstanbul. 1980. s. 291-375.

Belgrad Büyükelçiliği Ekonomi ve Ticaret Müşavirliği Raporları. Nisan. 1992. Belgrad.

Bulgaristan-Rodop Türklüğü. Faciasının İçyüzü. Rodop-Turu Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği. Tarih Yayınları Serisi. Sayı:2. İstanbul. 1976.

Castellan, Georges. Balkanların Tarihi. Milliyet Yayınları. İstanbul. 1993.

Crampton, R.J. "The Turks of Bulgaria 1877-1914" The History, Culture and Political Fate of a Minority. The ISIS Press. İstanbul. 1990. p. 43-78.

Çelik, Gülfettin. Sosyo-Ekonomik Sonuçlarıyla Osmanlı Türkiye'sine Göçler 1877-1912. Doktora Tezi.

Danailof, Th. Georgi. Bulgaristan Nüfus İstatistiklerine Ait Tetkikler. Çev. İbrahim. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü. Ankara. 1937.

Eşrefoğlu, Eşref. Bulgaristan Türklerine ve Rusçuk'taki Türk Eserlerine Dair 1897 Tarihli Bir Rapor. Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi. İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Yayını. C.I. İstanbul. 1975. s.19-36.

Giurescu, C.C. Yüzyıllık Bağımsızlık (Romanya Tarihine Kısa Bir Bakış). Habora Kitabevi. İstanbul. 1977.

Güran, Tevfik. Osmanlı Tarım Ekonomisi 1840-1910. İ.Ü.İ.F.Türk İktisat ve İctimaiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi Türk İktisat Tarihi Yıllığı. C.I. İstanbul. 1987. s. 225-303.

İşiksal, Turgut. "Makedonya İzerinde Oynanan Oyunlar ve Bilinmeyen Bir Nüfus Sayımı". Belgelerle Türk Tarihi Dergisi. S.43. Nisan. 1973. s. 13-19.

İnalcık, Halil. Tanzimat ve Bulgar Meselesi. Eren Yayınları. İstanbul. 1993.

İnciciyan, P.L. "Osmanlı Rumelisi Tarihi ve Coğrafyası". Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi. S.2-3. i.İ.E.F.Yayını. İstanbul. 1973-74.

İpek, Nedim. Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri. Türk Tarih Kurumu Yayını. Ankara. 1994.

İpşirli, Mehmet. "Bulgaristan'daki Türk Vakıflarının Durumu (XX. Yüzyıl Başları). Belleten. C.5 S.207-208. Türk Tarih Kurumu Yayını. Ankara. 1989. s. 679-708.

İrecek, Y. Kostantin. Belgrad İstanbul Roma Askeri Yolu. Çev:A.Kemal Balkanlı. Kültür Bakanlığı Yayını. Ankara. 1990.

Issawi, Charles. The Economic History of Turkey 1800-1914. The University of Chicago Press. Chicago.1980.

Kamil, Enver Ziya. Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü. Ankara. 1943.

Karpat, Kemal. Ottoman Population 1830-1914. Demographic and Social Characteristics. Madison. Wisconsin. 1985.

Keskioğlu, Osman. Bulgaristan'da Müslümanlar ve İslam Eserleri. Hilal Yayınevi. İstanbul. 1972.

Kocacık, Faruk. Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1877-1890). Osmanlı Araştırmaları C.I. İstanbul. 1980.

Kunkan, Amican. Yugoslavya'da Türk Kültürü. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı. İstanbul. 1987.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kurtuluş, Ümit. Batı Trakya'nın Dünü Bugünü. Sincan Matbaası. Ankara. 1979.

Kuyuculu, Nazif. Balkan İlkeleri İktisadı 2- Bulgaristan. İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını. İstanbul. 1987.

Kuyuculu, Nazif. Balkan Ülkeleri İktisadı 1- Arnavutluk. İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını. Güray Matbaası. İstanbul. 1983.

Mecik, Abdullah. Şumnu. Hepileri Matbaası. İzmir. 1977.

Müslüman Halklar Ansiklopedisi. 3 Cilt. insan Yayınları. İstanbul. 1990.

Newsletter Bulletin D'information. No. 31. Research Centre for Islamic History, Art and Culture. April. 1993. p.9

Öztuna, Yılmaz. Rumelini Kaybımız. Ötüken Yayınları. İstanbul. 1990.

Oğuz, Süleyman. Osmanlı Vilayet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilayeti (1878-1885). Gazi Üniversitesi Yayını. Ankara. 1986.

Paskaleva, Virginia. "Osmanlı Balkan Eyaletlerinin Avrupalı Devletlerle Ticaretleri Tarihine Katkısı (1700-1850). İ.Ü.İ.F. Mecmuası. C.27. S. 1-2. İstanbul. 1969. s 37-74.

Sancak ve Kosova Raporu. Bosna, Kosova, Sancak Dayanışma Grubu Yayını. Ankara. 1993.

Şentürk, Hidai. Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875.) Türk Tarih Kurumu Yayını. Ankara. 1992.

Şimşir, Bilal. "The Turcs of Bulgaria and the Immigration Question". The Turkish Presence in Bulgaria. Ankara. 1986.

Todorov, Nikolay. Bulgaristan Tarihi. Öncü Kitabevi. İstanbul. 1972.

Tufan, Muzaffer. "Göç Hareketleri ve Yugoslavya Türkleri". Erdem. C.5. S. 15. Ankara. 1989.

Uzer, Tahsin. Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi. Türk Tarih Kurumu. Ankara. 1987.

Ülküsal, Müstecip. Dobruca ve Türkler. Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü. Ankara. 1991.

Yıldız, Zekeriya. Geçmişten Günümüze Bosna Hersek. Yeni Asya Yayınları. İstanbul. 1993.

Yücel, Yaşar. "Turkish Settlement in Balkans and its Consecuens". The Turkish Presence in Bulgaria. Ankara. 1986.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ALTINCI BÖLÜM

ORTA ASYA ÜLKELERİNİN SOSYO-EKONOMİK YAPILARI

FAHRİ SOLAK(*)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

(*) Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İktisat Bölümü, Araştırma Görevlisi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

A. Coğrafi Durum

B. Tarihçe

C. Siyasi ve İdari Yapı

D. Sosyo-Ekonomik Yapı

1. Demografik Yapı
   a. Nüfus
   b. Nüfusun Eğitim Durumu
   c. Nüfusun İstihdam Durumu
2. Doğal Kaynaklar
3. Temel Ekonomik Göstergeler
   a. Net Maddi Üretim (NMÜ)
   b. Kişi Başına Düşen Gelir
   c. Ücretler
4. Sektörel Durum
   a. Tarım ve Hayvancılık
   b. Sanayi
5. Dış Ticaret

Yararlanılan Kaynaklar

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu bölümde Orta Asya'da yer alan Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan Cumhuriyetlerinin sosyo-ekonomik yapıları ana hatları ile ele alınacaktır.

Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'nu oluşturan, eski SSCB Cumhuriyetlerinin ekonomik durumlarıyla ilgili veriler değerlendirilirken dikkat edilmesi gereken bazı hususlar bulunmaktadır. Yapılan değerlendirmelerin ve ulaşılan sonuçların sağlıklı olabilmesi için bu noktaların göz önünde bulundurulması gereklidir.

Herşeyden önce, kapitalist Batı dünyasında kullanılan temel ekonomik terimlerle, BDT ülkelerinde kullanılan terimler arasında isim ve muhteva farkları bulunmaktadır. Bu ülkelerde GSMH kavramı olmayıp, buna en yakın anlamda, toplam üretimi gösteren Net Maddi Üretim kavramı kullanılmaktadır. Net Maddi Üretim=GSMH-Amortismanlar+Hizmetler şeklinde ifade edilebilir.

Diğer bir husus, yayınlanan istatistiklerin pek güvenilir olmamasıdır. Gerek kullanılan yöntemler, gerekse ideolojik ve siyasi tutum, bu ülkelere ait istatistiki verilerin Batı dünyasında şüphe ile karşılanmasına neden olmuştur.

Nihayet bu cumhuriyetlere ilişkin istatistiklerde kendi para birimleri cinsinden verilen rakamların, satın alma paritesi gözönüne alınmadan dolara çevrilmesi çok yanıltıcı olabilecektir. Son yıllarda bu durum kısmen değişme sürecine girmiş olmakla birlikte, karşılaştırmalarda bu hususun dikkate alınması sağlıklı değerlendirmelerin ön şartlarından birini oluşturmaktadır.

Diğer taraftan buradaki istatistiklerde para birimi olarak Ruble kullanılmıştır. Ancak Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra zaman içinde kademeli olarak kendi para birimlerine geçmişlerdir. Halen Kazakistan Tenge, Özbekistan Sum, Türkmenistan ve Azerbaycan Manat, Kırgızistan Som ve Tacikistan Ruble para birimlerini kullanmaktadırlar.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

KAZAKİSTAN

A. Coğrafi Durum

Orta Asya'nın en geniş yüzölçümüne sahip cumhuriyeti olan Kazakistan'ın toprakları kuzeyden Omik, kuzeydoğudan Batı Sibirya, doğudan Doğu Türkistan, güneyden Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Karakalpak Özerk Bölgesi ile çevrilmiştir. Doğudan batıya 2500 km., kuzeyden güneye 1700 km. olmak üzere toplam 2.717.300 km²'lik bir toprak parçasına sahiptir. Bu yüzölçümü ile Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'nun % 13'lük bir kısmını kaplamakta ve Rusya Federasyonundan sonra ikinci büyük cumhuriyetini oluşturmaktadır.

Kazakistan toprakları batıdan doğuya doğru yükselme eğilimi göstermektedir. Arazinin en alçak kısmını deniz seviyesinden 26 m aşağıda bulunan Hazar Denizi kıyıları oluşturur. Kazakistan'ın güneyinde Aral Gölü bulunmaktadır. Kurumuş nehirlerin taşıdığı kumlar, Büyük ve Küçük Barsuki ile Karakum ve Kızılkum çöllerini oluşturmuştur.

Kazakistan'ın büyük bölümü düz ve ovalıktır. Batı bölgesinde Turan ovası, merkezi bölgesinde Kazak Sarı-Arka silsilesi (yüksekliği 1565 m.) ve susuz Betpak-Talaa çölü bulunmaktadır. Kuzeyinde Batı Sibirya'nın uzak kıyıları, doğu ve güneydoğu bölümünde Altay (4506 m), Tarbagatay (2992 m), Cungar Ala-Toosu (4963 m) ve Tiyan-Şanın kuzey ve batı kısımları yer alır. Ketmen (3638 m), Çuy-İle (1520 m), İle Ala-Toosu (4213 m), Kırgız Ata-Toosu (3817 m) ve Talas Ata Toosu (4488 m) ve Ugam-Kırka Toosu (4229 m) ve Kara-Too diğer önemli dağlarıdır (1).

Kazakistan'da 7000'den fazla akarsu bulunmaktadır. Bunların büyük bölümü Hazar Denizi ile Aral, Balkaş ve Tengez göllerine akmaktadır. Kazakistan'ı boydan boya geçen ve kuzey buz denizine dökülen başlıca büyük akarsular İrtiş, İşim ve Tabol'dur. Ülke tarımında önemli bir yer tutan Seyhun ırmağının üstünde birçok baraj bulunmaktadır.

Ülkenin dünyanın en büyük iç denizi olan Hazar'daki kıyılarının uzunluğu 2.320 km'dir. Öteki büyük göller ise Aral, Balkaş, Zaysan, Alakal, Tengiz ve Seletitengiz'dir.

Kazakistan'ın iklimi keskin karasal iklimdir. Düzlük bölgelerde yaz sıcak ve kurak olur. Kışlar ise sert geçer. Dağlık bölgelerde yazlar ılık, kışlar düzlük bölgelere göre daha mutedil geçer. Ocak ayının ortalama sıcaklığı kuzeyde -18°C, en güneyde ise -3°C; Temmuz ayının ortalama sıcaklığı ise 19-30°C'dir. Yıllık yağış ortalaması kuzeyde 300-400 mm, çöllerde 100-200 mm, dağlarda ve dağ eteklerinde 400-1600 mm'ye kadar çıkmaktadır (2).

B. Tarihçe

Kazak adı, hür, müstakil, mert, yiğit ve cesur manalarına gelmektedir. Babürname'de bu tabir ile bir hükümdarın fetret devresini geçirip, eski haline gelmesi zamanı ve durumu kastedilmektedir.

Kazak Türkçesi Tatar, Başkurt, Nogay, Kırgız gibi Kuzey-batı (Kıpçak) Türk şiveleri grubunda yer alır. Türk şiveleri arasında en geniş alanı işgal edenlerden birisidir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kazakistan'ın kültür tarihi çok daha eskilere uzanmaktadır. Kazakistan'da yapılan arkeolojik kazılarda bulunan çeşitli madenlerden yapılmış olan eserler motif bakımından Yenisey motiflerine benzemektedir. Kazakistan ve Kırgızistan bozkırları kültür bakımından Yenisey Türk Kültürünün izlerini taşır.

Kazakların Ortaya Çıkışı

Kazakistan bir Türk yurdu olarak bu kadar eskilere gitmekle beraber, Kazakların ortaya çıkışı, Çingiz Han'ın fetihlerinin sonlarına, yani onun çocukları ve torunları zamanına rastlamaktadır. Bütün kazaklar kendilerinin Alaş-Alaç adlı bir atadan türediklerine inanırlar. Sosyal yapılarının, töre ve zang (örfi hukuk)'larının bu büyük ata tarafından kurulduğunu iddia ederler. Buna rağmen 19. yüzyılda toplanan Kazak şecereleri büyük farklılıklar göstermektedir. Ancak herkesin birleştiği ortak nokta, bu ilk atanın üç oğlu olduğu ve bunların soyundan üç büyük Kazak boyunun meydana geldiğidir. Birçok Türk ve kısmen yabancı boyların da karışmasıyla (Karluk, Oğuz, Nayman vb.) meydana gelmiş olan Kazakların, eski Kimeklerin torunları olduğu yolunda da görüşler mevcuttur.

Ancak Kazakların etnik oluşumundaki faktörlerle Bulgar Türklerinin arasında büyük benzerlik vardır. Bilindiği gibi Bulgar Türkleri de, Atilla Hunlarının bakiyeleri ve doğudan gelen diğer Türk gruplarının karışmasıyla ortaya çıkmış bir topluluktur.

Kazakların tarih sahnesinde rol oynamaya başlamaları Özbek Hanları devrine rastlamaktadır. Ebu'l-Hayr Han'ın (1412-1468) idaresi altında bulunan Özbek boylarının aralarında çıkan sürtüşmeler yüzünden, bir kısmı Cuci (ölm. 1227) sülalesinden Barak Han'ın (1425-1427) oğulları Kirey ile Canı Bek idaresinde, doğuya doğru göç ederek yerleşmişlerdi. Daha sonra bunları diğer bazı boylar takip etmiş ve Kazak Türk birliği bir milyonluk bir kütle haline gelmiştir. Canı Bek'in oğlu Kasım Han idaresinde Balkaş mıntıkasında yaşarlarken, bir kısmı da Kirey'in oğlu Burunduk Han'ın yönetiminde Urallar bölgesinde ikamet ediyorlardı.

Daha sonra Kasım Han, tüm Kazakları kendi hakimiyeti altında birleştirmiş ve 300.000 kişilik bir ordu meydana getirmiştir. Kasım Han'ın 1520'de ölümünden sonra, başa onun oğlu Ak-Nazar Han geçmiştir. Onun torunu Tevkel (veya Tevekkel) Han zamanında Kazaklar Maveraünnehir'e başarılı seferler yapmışlardır. Kazakların Üç Orda şeklinde teşkilatlandırılmaları bu zamanda vaki olmuştur. Bu ordalar üç büyük Kazak boyundan meydana gelmiştir. Büyük Orda (cüz)'nın toprakları şimdiki Kazakistan'ın doğu taraflarına, Balkaş Gölü ve Issık Göl'ün güney taraflarına kadar uzanmaktadır; içlerinde Calayır ve Duglat gibi boylar vardır. Orta Orda; Argun, Nayman,Kıpçak, Kirey ve Kongrat gibi büyük boylardan müteşekkil olup, kırgız steplerinin kuzeyi, İrtiş ırmağı boyları, Tobol ve İsim ırmağı havalisinde ikamet etmektedirler. Küçük Orda ise, Aral Gölünden batıya, Hazar'a ve Urallara doğru uzanan araziye hakim olup, aralarında Alım-Uli, Bay-Uli, Cedi Ung gibi boylar vardır.

17. yüzyılın sonlarında Tevka Han, Kazak Türklerinin idaresini kanuni esaslara göre bir kez daha tanzim etmiştir. Onun zamanında her üç ordanın yaylak ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kışlakları tebsit edilmiş, herbirine ayrı ayrı tamgalar verilmiştir. Tevka Han'ın ölümünden sonra Moğal asıllı Kalmuklar, 1723'de Sayram, Taşkent ve Türkistan'ı zaptetmişler, Kalmuk hakimi Galdan-Tseren bütün güney Kazakistan'ı eline geçirmiş ve bu durum 1758'de bunların Çinliler tarafından mağlup edilmelerine kadar devam etmiştir.

Çarlık Rusya'sının Kazakistan'ı İşgali

17. ve 18. yüzyıllardar Ruslar, Türkistan sahasında önemli işgallerde bulunmuşlardır. 18. yüzyılın 2. yarısında Rusya'nın Napolyon istilasından kurtulmasından sonra, Asya ileri karakolları genişleme sahası bulmuştur. Rusya'nın Türkistan'a doğru sarkmasının bir sebebi de, Kırım Harbi'nin Rusya'nın yenilgisiyle bitmesidir. Yine Ruslar'ın Osmanlı aleyhine genişleme çabalarının, İngiltere ve Fransa'nın müdahalesiyle önünün alınması, Rusya'yı Türkistan yönünde yayılmağa teşvik eden en mühim amillerden biri olmuştur. Bununla beraber Türkistan'ın kuzeyinde Rus istilasının seyri boyunca ve bilhassa 1821 yılında çarın çıkardığı Step Kanunu ile bütün Kazak bozkırlarının doğrudan doğruya Rusya'ya ihlakı halk arasında galeyan ve Rus istilasına karşı uzun yıllar süren isyanlara sebep olmuştur. Daha bu yıllara gelinmeden 1731 yılında Kazakların Küçük Ordaları, 1734'de Orta Orda ve 1738'de de Büyük Orda Rus hakimiyetine geçti. Rus idaresine karşı Kazak Türkleri 1783'de Sırım Batur önderliğinde Batı Kazakistan'da bir ayaklanma başlatmışlar ve beş yıl devam eden bu ayaklanmayı Ruslar güçlükle bastırabilmiştir. Küçük Yüz Kazaklarının son hanı Şir Gazi 1824'de hakimiyetten uzaklaştırıldıktan sonra, üç sultanlığa ayrıldılar. Orta Yüz Hanı Kine Sarı zamanında (1838'den sonra) Kazakların istiklal mücadeleleri çok şiddetlendi, fakat üstün Rus kuvvetleri karşısında dayanamayarak Çu boylarına çekildiler.

Kine Sarı 1847 senesinde Kırgızlar tarafından öldürülünce, Ruslara karşı mücadeleleri gevşedi. Büyük Orda da, Kalmukların Çinliler tarafından yenilmesinden sonra Çin hakimiyetine girmişti. 1798'de, Büyük Ordaya ait Taşkent sahası Hokand Hanlığının eline geçti. 1854 de , Ruslar Alma-Ata ırmağı üzerinde bir kale inşa ederek Yedi-Su (Semireçi)'daki hakimiyetlerini sağlamlaştırdılar. Türkistan'daki Rus başarılarının yegane sebebi, Ruslara karşı koyabilecek kuvvetli bir Türk devletinin bulunmayışıdır. Türkistan Hanlıklarının birbirlerine düşmesi, boylar arasında tarihi rekabet onları zayıflatmakla birlikte, Türkistan Türklerinin mühim bir kısmının konar, göçer olması nedeniyle, modern Rus teşkilatlarına ve silahlarına karşı durabilecek güçte değildiler.

1865 yılında Taşkent'in istilası gerçekleştiği sırada Kazakistan bölgesinin önemli bir bölümü Rusların eline geçmiş bulunuyordu. Bundan başka Cungarya bölgesi halklarının tazyiki, Hive Hanlığının güçlenmesi gibi faktörler de, Kazakları topraklarını terke mecbur bırakmıştır. Ruslar Çar Petro zamanında yaptıkları kaleleri kullanarak bütün bu bölgeleri kontrolleri altında tutuyorlardı. 1824 senesinde Ural ve Emba arasındaki alan ele geçirilmiş, 1854'e gelindiğinde ise Almatı (Vernity) Kalesi kurulmuştu. Yeni işgallerden sonra Kazak toprakları üç askeri valiliğe ayrıldı: Orenburg, Batı Sibirya ve Türkistan. Rus sömürgecilerin kuzey ve doğu Kazakistan'da bu çok verimli topraklara yerleşmeleri 1. Dünya Savaşı'nın çıkmasına kadar devam etti. 1914'de bu bölgede yaşayanların yarısına yakınını Ruslar meydana ge-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tirmekteydi.

1870 ve 1880 yıllarında Semireçi bölgesine bir göç de Doğu Türkistan'dan yapılmıştı. Çin baskısı karşısında çekilmek zorunda kalan Uygur ve Dunganlar Çu, İli ve diğer nehir boylarına ziraat yapmak için yerleştiler. Ruslar buraları üç idari kademeye ayırdılar: İller, ilçeler ve kazalar . Bu idari taksimatta elbetteki en önemli mevkileri Ruslar işgal etmekteydiler. İl ve ilçelerde Rus ordusuna mensup kişiler, kazalarda da gerek duyulursa yerli halktan biri getiriliyordu. Bunların da Rus çıkarlarına aykırı kişiler olmamalarına dikkat ediliyordu.

I. Dünya Savaşı sırasında, 1916'da Rus olmayanların çalıştırılmak üzere toplanmasını bildiren bir kararname çıktı. Askeri ihtiyaçlar için Kazakların hayvanları müsadere edildi. Bunun üzerine bütün Türkler gibi Kazaklar da, Rusların başlarına geçirdikleri volostlara ve Rus halka karşı harekete geçtiler. Bazı kabileler çoğu zaman büyük insan ve hayvan kaybı vererek Çin'e gittiler. Rus yönetimi fark gözetmeksizin yakaladıkları bütün Kazakları öldürüyor, hayvanlarına ve otaklarına el koyuyordu. Bu arada kaç tanesinin öldüğü bilinmemekte, sadece Çin'e kaçabilenlerin üçyüzbin civarında oldukları tahmin edilmektedir.

Kazaklar 1906'da Kazak Anayasal Demokratik Partisi vasıtasıyla, halkta milli şuurun uyanmasını sağlamışlardı. Daha sonra bu partiye Alaş Orda adı verilerek ihtilal hareketi hızlandırıldı. 1916 yılında önemli roller ifa eden Alaş Orda Partisi, Bolşevik ihtilalinden faydalanarak, Çarlık Rusyasının sömürüsünü kırmak üzere harekete geçti. Kazaklar bir taraftan yaklaşmakta olan komünist ihtilalcilere, diğer taraftan Çar ordularına karşı mücadele etmek durumundaydılar. 1917'de, Ak-Tübe ve Uralsk Kongreleri ile Orenburg'da toplanmış olan Umumi Kazak Kurultayı memleketin teşkilatlandırılması hakkında birçok mühim karar aldılar. Alaş Orda Kazakistan'ın istiklalini ilan etti ve Bükey Han idaresinde Kazakistan Hükümetini kurdu (Ağustos 1917). Fakat Türklerin üstün Rus kuvvetlerine karşı durmaya güçleri yoktu. Hemen hemen üç sene süren kanlı savaşlardan sonra, Sovyetler Kazaklar için bir hükümet kurdular ve Orenburg'u başkent yaptılar (1919). Neticede Kazak Türkleri de Rusya'nın hakimiyetini tanımak zorunda kaldılar. 1924'de Otonom Kazakistan Sovyet Cumhuriyeti merkezi Ak Mescit'e (Kızıl-Orda) taşındı. Burada dört yıl kaldıktan sonra, 1928'de başkentin bir Rus şehrinde olması daha emin görülerek, şimdiki Almatı'ya taşınıldı.Bu sırada bir kısım arazi Kazakistan topraklarına katıldı. 1936'da ise Sovyetler Birliğinin bir üyesi olarak Kazakistan'a yeni bir statü kazandırıldı.

1920'lerden 1960'lara kadar Kazakistan'ın göçebeleri için birçok yerleştirme planları uygulanmış ve bu arada milyonlarca Kazak Türkü canını ve malını kaybetmiştir. 1964 yılında bu kez Çin topraklarındaki Kazaklara karşı bir hareket başlamıştır. Bu sırada Afganistan'a sığınan 800 Kazak Türkünün de Türkiye'ye alınması istenmiştir.

Bağımsız Kazakistan Devleti

Kazakistan 25 Ekim 1990 günü egemenliğini, 16 Aralık 1991 tarihinde de bağımsızlığını ilan etmiştir. Bugün BDT içinde yer alan Kazakistan Cumhuriyeti Birleşmiş Milletler, AGİK gibi milletlerarası kuruluşlara üye, kalkınmakta olan bir Türk Devletidir.

C. Siyasi ve İdari Yapı

Kazakistan Cumhuriyeti 25 Ekim 1990'da egemenliğini kazanmış, 16 Aralık

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1991 tarihinde de bağımsızlığını ilan etmiştir. Daha sonra, 8 Aralık 1991'de Minsk'te oluşturulan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'na, 21 Aralık 1991'de Kazakistan da dahil olmuştur.

Kazakistan 19 eyalet, 221 idari bölge, 83 şehir ve 204 şehir tipindeki kasabadan oluşmaktadır (3). Başkenti Alma-Ata (nüfusu 1.2 milyon) olup, diğer büyük şehirleri Çimkent, Kızılorda, Cambul, Türkistan, Uralsk, Aktürbe, Karaganda'dır. 1929 yılına kadar Kazakistan'ın başkenti Kızılorda idi.

Ağustos 1991'de Kazakistan Komünist Partisi'nin faaliyetleri yasaklanmış ise de, daha sonra aynı partinin Kazakistan Sosyalist Partisi adıyla ortaya çıkmasına müsamaha gösterilmiştir. Şu anda Kazakistan'da bu parti iktidardadır. Cumhuriyette siyasi parti kurmak serbesttir ve halen anti-komünist Sosyal Demokrat Azad Hareketi, Milliyetçi Alaş Hareketi ve Ulusal Demokrat Parti faaliyet göstermektedir.

Bağımsızlığın kazanılmasından sonra N. Nazarbayev cumhurbaşkanı seçilmiş ve halen bu görevi sürdürmektedir.

D. Sosyo-Ekonomik Yapı

1. Demografik Yapı

a. Nüfus

1990 yılı sayımına göre Kazakstan'ın nüfusu 16.700.000 idi. 1992 yılında nüfusun yaklaşık 17.000.000 olduğu tahmin edilmektedir (4).

Kazakistan nüfusunun yıllar itibariyle gelişimi aşağıdaki Tablodan izlenebilir:

Tablo: 1 KAZAKİSTAN NÜFUSUNUN GELİŞİMİ

Yıllar	Nüfus Miktarı	Kent Nüfusu (%)	Köy Nüfusu (%)
1913	5.597.000	10.0	90.0
1920	5.400.000	7.0	93.0
1922	5.367.000	9.0	91.0
1926	6.025.000	9.0	91.0
1939	6.082.000	28.0	72.0
1940	6.147.700	29.8	70.2
1950	6.591.600	37.6	62.4
1959	9.295.000	44.0	56.0
1960	9.754.800	44.3	55.7
1970	12.199.500	50.2	49.8
1980	14.831.800	54.2	45.8
1985	15.739.200	56.0	44.0
1990	16.690.300	57.4	42.6
1991	16.793.100	57.6	42.4
1992	16.963.600	57.6	42.4
1993	16.985.700	57.2	42.8

Kaynak: **Demografiçeskiy Entsiklopediçeskiy Slovar,** Moskva, 1985, s.168, ve **Demografiçeskiy Ejegodnik Kazahstana,** Almatı, 1993 , s.5.

Kazakistan çarlık döneminden beri göç ve sürgün yeri olmuş, bu nedenle topraklarında 100'e yakın değişik millet yaşar hale gelmiştir. Kazakistan nüfusunun etnik yapısı aşağıdaki Tabloda yer almaktadır:

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo: 2 KAZAKİSTAN'IN ETNİK YAPISI (Bin Kişi)

Etnik	1926		1939		1959		1970		1979		1989		1990		1995	
Gruplar	Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%
Kazak	3.713	57.1	2.30	37.9	2.787	30.0	4.234	32.6	5.289	36.0	6.535	39.7	6.700	40.5	7.206	43.2
Rus	1.28	19.7	2.41	40.2	3.972	42.7	5.522	42.4	5.991	40.8	6.227	37.8	6.241	37.6	6.068	36.4
Alman	51	0.8	92	1.5	660	7.1	858	6.6	900	6.1	957	5.8	917	5.5	696	4.1
Ukraynalı	861	13.2	656	10.8	761	8.2	933	7.2	898	6.1	896	5.4	895	5.4	895	5.1
Tatar	81	1.2	107	1.8	192	2.1	288	2.2	313	2.1	328	2.0	335	2.0	335	2.0
Özbek	213	3.5	102	1.7	136	1.4	261	1.7	265	1.8	332	2.0	340	2.0	364	2.2
Beyaz Rus	26	0.4	31	0.5	107	1.2	198	1.5	181	1.2	185	1.1	182	1.1	181	1.1
Uygur	-	-	-	-	60	0.6	121	0.9	148	1.0	-	-	-	-	-	-
Korek	-	-	-	-	74	0.8	82	0.6	92	0.6	-	-	-	-	-	-
Dungan	-	-	-	-	30	0.1	17	0.1	22	0.2	-	-	-	-	-	-

Kaynak: **Kazahstan V Tsfrah,** s.8; **Demografiçeskiy Entsiklopediçeskiy Slovar,** Moskva, 1985, s.169, **Demografiçeskiy Ejegodnik Kazahıstana,** Almatı, 1993, s.45-46.

Yukarıdaki Tablodan da izlenebileceği gibi, Kazaklar kendi topraklarında azınlık konumundadırlar. Ancak son yıllarda Kazak nüfusun hızla artışı ve diğer unsurların göçü nedeniyle etnik yapı giderek Kazaklar lehine değişmektedir. Nitekim 1993 yılı itibariyle Kazak nüfusun oranı % 43.2, Rus % 36.4 Ukraynalı % 5.1, Alman % 4.1 ve Tatar % 2.0 olmuştur.

Kazakistan nüfusunun % 57'si şehirlerde, % 43'ü ise kırsal alanlarda yaşamaktadır. 1984 yılı itibariyle ülkede doğum oranı (bin kişi başına) 25.4, ölüm oranı ise 8.2'dir. Nüfusun yıllık artış hızı (1992) % 0.7, nüfus yoğunluğu ise km² başına 6.1 kişidir.

Kazakistan'ın bazı önemli şehirlerinin nüfusları ise şöyledir: Alma-Ata 1.200.000, Karaganda 614.000, Çimkent 350.000, Tselingrad 277.000, Cambul 285.000 ve Aktürbe 225.000.

b. Nüfusun Eğitim Durumu

Kazakistan Cumhuriyetinde temel eğitim 7-17 yaşları arasında zorunlu olup devlet tarafından ücretsiz olarak sunulmaktadır. Okullaşma oranının yüksek olduğu ülkede toplam nüfusun % 22.5'i halen bir eğitim kurumunda okumaktadır. Bunların % 85.6'sı genel eğitim veren kurumlarda, % 7.6'sı özel eğitim veren kurumlarda, % 6.8'i yüksek öğrenim kurumlarında öğrenim görmektedir. Genel eğitim veren okullarda okuyan öğrenci sayısı 3.214.000, özel eğitim veren okullarda okuyan öğrenci sayısı 255.000 ve yüksek öğretim kurumlarında okuyan öğrenci sayı-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sı ise 286.000'dir. Buna göre Kazakistan'da yaklaşık 3.755.00 kişi öğrenim görmektedir (5).

1984-85 yılı itibariyle orta dereceli okul sayısı 8.689, özel eğitim veren, yani ara eleman yetiştiren okul sayısı 243 ve yüksek öğrenim veren kurum sayısı 55'tir (6).

Kazakistan'da nüfusun yoğun olduğu bölgelerde orta öğrenim dönemindeki çocuklar için yatılı okullar bulunmaktadır. Ülkede okullarda bilgisayarlaşma oranı da yüksektir. Orta dereceli okulların % 17.8'inde bilgisayar odası bulunmaktadır. Kazakça ve Rusça yaygın olarak kullanılmaktadır.

C. Nüfusun İstihdam Durumu

İşgücünün sektörel dağılımında, Türk Cumhuriyetleri içinde sınai kesimi payının nisbeten yüksek olduğu tek ülke Kazakistan'dır. Diğer Türk Cumhuriyetlerinde ekonominin tarıma dayalı yapısı işgücünün de sektörler arasında aynı yönde dağılımına neden olmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra bir kısım sanayi kuruluşlarının ve önemli miktarda Rus ve Ukraynalının Kazakistan'a yerleştirilmesi nedeniyle, çalışan nüfusun sanayi ve tarım kesimleri arasındaki dağılımı sanayi kesimi lehinedir. Ancak sanayi kesiminde Kazaklardan ziyade, Rus ve Ukraynalı işçiler istihdam edilmektedir.

1987 yılı itibariyle Kazakistan'da işgücünün % 31'i sanayi, % 23'ü tarım-ormancılık, % 11'i taşımacılık-haberleşme, % 8'i ticaret, % 19'u eğitim-sanat ve % 8'i de diğer alanlarda istihdam edilmiş durumdadır (7).

Kazakistan'da çalışabilir nüfusun % 81'i istihdam edilmiş durumda idi. Bu oranın % 75'i devlet işletmelerinde, % 3'ü kollektif çiftliklerde, % 3'ü özel üretim birimlerinde çalışmaktadır. Bağımsızlığın ilanından sonra üretim düzeyinde görülen düşüşler ve geçirilen değişim sürecine bağlı olarak işsizlik sorunu ortaya çıkmış ve hızla büyümüştür. 1992 yılı işsizlik rakamı 96 bin iken, bu rakam hızla artarak 1993 yılında 700 bine ulaşmıştır (8).

2. Doğal Kaynaklar

Doğal kaynaklar açısından Türk Cumhuriyetleri arasında en zengin olan Kazakistan'dır. Bu ülke Mendel Tablosu denilen Tablodaki bütün madenlere sahiptir. Özellikle kömür, petrol, demir, demirdışı metaller, bakır, doğalgaz ve altın açısından zengin kaynaklara sahiptir. Ayrıca önemli miktarda elektrik enerjisi de üretilmektedir.

Kazakistan dünya ölçeğinde öneme sahip kömür yataklarına sahiptir. Ülke kömür üretiminde BDT içinde 3. sıradadır. Kömür üretiminin % 60'ı Karaganda kömür havzasından elde edilmektedir. Yine açık kömür ocağı durumundaki Ekibastuz kömür havzasının önemi de gittikçe artmaktadır. 1989'da 138 milyon ton kö-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mür üretilmiştir.

Petrol ülkenin batı bölgelerinden çıkmaktadır. Özellikle Mangışlak ve Eba kuyuları petrol üretiminin önemli kısmını karşılamaktadır. Bu kuyulara yakın olan Gureve şehrinde petrol rafinerisi kurulmuştur. 1973 yılında 323 petrol ve gaz kuyusu faaliyete geçmiş, bu tarihten sonra üretimde önemli artışlar gerçekleşmiştir.

Kazakistan'ın demir yatakları Torgoy ovasında, Altay dağlık bölgesinde ve güney Kalba'da bulunmaktadır. Kazakistan Cumhuriyeti demir üretimi bakımından da BDT üyeleri arasında önemli bir yere sahiptir. 1960 yılında 5.8 milyon ton olan demir cevheri üretimi 1970'te 18.2 milyon ton, 1976'da 22.7 milyon ton olmuş, 1989 yılında ise 24 milyon tona ulaşmıştır.

Kazakistan bakır rezervleri açısında da hayli zengindir. Bakır ülkenin Kalbada bölgesinde çıkarılmakta olup, 10 milyon ton rezerv ile BDT toplam üretiminin % 74'ü karşılanmaktadır.

Kazakistan sahip olduğu altın kaynakları açısında da dünya ölçeğinde önem taşımaktadır. Ülkenin kuzey bölgelerinde, Kalbada ve Altay'da çıkarılan altının yıllık üretimi 500 tonu bulmaktadır.

Kazakistan'da önemli miktarda elektrik enerjisi de üretilmektedir. Ülkenin Alma-Ata, Karaganda, Petropavlovsk, Cambul, Çimkent, Pavlodar ve bazı diğer endüstri merkezlerinde elektrik santralleri ve çok miktarda hidroelektrik tesisleri bulunmaktadır. Elektrik enerjisi üretimi 1960 yılında 10.5 milyar kW/saat iken, 1970 yılında 34.7 milyar kW/saat, 1976 yılında ise 55.8 milyar kW/saat olmuştur. Halen BDT toplam üretiminin % 5.2'si Kazakistan tarafından karşılanmaktadır.

Kazakistan'ın sahip olduğu doğal kaynak zenginliği ve üretimlerinin gelişimi aşağıdaki Tabloda yer almaktadır:

Tablo: 3 KAZAKİSTAN'DA MADENLER VE ENERJİ ÜRETİMİNİN GELİŞİMİ

	1913	1940	1960	1970	1976
Demir Cevheri (milyon ton)	-	-	5.8	18.2	22.7
Dökme Demir (milyon ton)	-	-	0.27	1.8	3.4
Çelik (milyon ton)	-	-	0.30	2.2	5.6
Kömür (milyon ton)	0.1	7.0	32.4	61.6	93.7
Petrol ve Gaz (milyon ton)	0.12	0.7	1.61	13.0	23.3
Elekrik Enerjisi (kW/saat)	0.13	0.6	10.5	34.7	55.8
Doğalgaz (milyon m^3)	-	3.9	39.4	2.1	5.2

Kaynak: **Kırgız Sovet Entsiklopediyası**, Frunze, 1978, cilt 3, s.70

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

3. Temel Ekonomik Göstergeler

Bu bölümde Kazakistan'la ilgili verilerde para birimi olarak Ruble kullanılmış bulunmaktadır. Ancak kazakistan 15 Kasım 1993 tarihinde kendi para birimi Tenge'ye geçmiş, başlangıç kuru olarak 1 Dolar= 4 Tenge ve 1 Tenge=500 Ruble üzerinden işlem yapılmıştır.

a. Net Maddi Üretim (NMÜ)

Kazakistan'ın Net Maddi Üretimi (NMÜ) 1986 yılında 25 milyar Ruble, 1987 yılında 25 milyar Ruble, 1988 yılında 28 milyar Ruble, 1989 yılında 30 milyar Ruble, 1990 yılında 35 milyar ve 1991 yılında 64 milyar Ruble olarak gerçekleşmiştir. 1988 yılı itibariyle BDT'nin toplam NMÜ'nin % 4.3'ünü Kazakistan üretmiştir (9).

NMÜ'nin yıllar itibariyle artış oranları ise 1971-85 döneminde % 3.1, 1986-89 döneminde % 1.9 olmuştur. Görüldüğü gibi 1986 sonrası dönemde artış oranı önemli ölçüde gerilemiştir. Bu gerilemede eski SSCB'nin o dönemde içinde bulunduğu ekonomik darboğaz ve dağılma sancıları etkili olmuştur.

Diğer taraftan NMÜ içinde kesimlerin paylarına bakıldığında 1988 yılında; sanayiin % 31.7, tarımın % 33.0, inşaatın % 17.4, ulaşımın ve telekomünikasyonun % 0.3, ticaret ve gıda hizmetlerinin % 4.8 ve diğer alanların % 3.8 olarak gerçekleştiği görülmektedir.

b. Kişi Başına Düşen Gelir

Net Maddi Ürün, bir ülkenin üretim gücünü göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Farklı sektörlerden elde edilen ürünün dağılımı da aynı derecede önemlidir. Kazakistan'da kişi başına düşen milli gelir 1985 yılında 1345 Ruble, 1986 yılında 1373 Ruble, 1987 yılında 1410 Ruble, 1988 yılında 1521 Ruble, 1989 yılında 1672 Ruble ve 1990 yılında 1922 Ruble olmuştur. Kazakistan kişi başına düşen gelirde, BDT içinde Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'dan sonra dördüncü gelmektedir (11).

1993 yılında Kazakistan'ın kişi başına düşen gelir rakamı 675 bin Rubleye ulaşmış bulunmaktadır (12).

c. Ücretler

Aşağıdaki rakamlar ülkedeki son durumu yansıtmamakla birlikte yıllar itibariyle ücretlerin izlediği seyrin izlenmesi bakımından yararlı olabilecektir.

Kazakistan'da sanayi kesiminde çalışan işçilerin aylık ücretleri 1985'te 212.4 Ruble, 1986'da 218.0 Ruble, 1987'de 223.5 Ruble, 1988'de 244.6 Ruble, 1989'da 266.6 Ruble ve 1990'da 296.0 Ruble olmuştur (13).

4. Sektörel Durum

a. Tarım ve Hayvancılık

Kazakistan, BDT'nin tarıma elverişli arazisinin yaklaşık üçte birini kapsamaktadır. Ülke topraklarının yaklaşık % 7'sini kuzeydeki verimli topraklar oluşturmaktadır. Tarıma en elverişli bölge de buralardır. Ülkenin önemli bir bölümünü de çöller kaplamaktadır. Kazakistan orman varlığı açısından fakirdir.

Kazakistan, BDT ülkeleri içinde en büyük buğday üreticilerinden biridir. Ekilebilir toprakların % 66 gibi büyük bir kısmı buğday ekimine ayrılmış bulunmaktadır. Bu alanda yılda yaklaşık 15 milyon ton buğday üretilmektedir (14).

Kazakistan'da ayrıca baklagiller, patates, pamuk, ayçiçeği, şekerpancarı, pirinç, tütün, sebze ve meyve de yetiştirilmektedir.

Kazakistan'ın sahip olduğu geniş çayır ve otlaklar hayvancılığın gelişmesine de imkan sağlamıştır. Ülkede hayvansal üretim BDT ortalamasının üzerindedir. Yıllık et üretimi 146.7 milyo ton, süt verimi 54.25 milyon ton, tereyağı üretimi 83.23 milyon ton, yün üretimi 109.6 bin ton, yumurta üretimi 42.4 milyar adeti bulan Kazakistan'da 1989 yılının ortalama rakamlarıyla, 15 milyondan fazla büyükbaş hayvan ve 60 milyondan fazla da kümes hayvanı bulunmaktadır (15).

b. Sanayi

Kazakistan Cumhuriyetinde daha çok hafif sanayi dalları gelişmiştir. Bunlardan özellikle enerji üretimi, metalurji, kimya ve petro-kimya, makina yapımı, inşaat malzemeleri önem taşımaktadır.

Kazakistan 1990 yılında 87.4 milyar kW/saat elektrik enerjisi üretmiş, yine aynı yıl 7.1 milyar m^3 doğalgaz ve 131.4 milyar ton kömür üretilmiş bulunmaktadır (16).

Kazakistan ekonomisinde metalurji sanayii önemli bir yer tutmaktadır. Demir dışı metalurji sanayii, cumhuriyetin toplam sanayi üretiminin % 11.2'sini oluşturmaktadır. Bu alanda faaliyet gösteren 34 büyük tesisin 12 tanesi çinko üretimiyle ilgilidir. Yine demir, demir-dışı metalurji sektöründe cumhuriyetin ticari üretiminin toplam değerinin % 6'sına sahiptir. 1987 yılında bu kesimde çalışanların toplam istihdam hacmi içindeki payı % 31'e kadar yükselmektedir.

Kazakistan'da kimya ve petro-kimya endüstrisinde faaliyet gösteren otuzdan fazla büyük kuruluş vardır. Bu kuruluşlar petrol işleme, motor yağı, dizel yakıt, havagazı, asfalt vb. üretimi gerçekleştirmektedirler.

Ayrıca fosfor cevherinin işlenmesi, yapay gübre ve deterjan üretimi, oto lastiği ve plastik aksamı kimyasal lifler ve iplikler alanında üretimde bulunan birçok kuruluş bulunmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kazakistan Cumhuriyetinde, 155 civarında makine yapım kuruluşu vardır. Bu kuruluşlar toplam sınai üretimin % 16'sını gerçekleştirmektedirler. Ülke özellikle tarım makinaları alanında önemli bir üreticidir.

Kazakistan inşaat malzemeleri sanayii 16 ayrı dalı kapsayan kompleks bir alandır. Bu dal ülkenin sınai üretiminin % 5.9'unu, sabit varlıkların % 74'ünü ve toplam istihdamının % 9.7'sini oluşturmaktadır. Bu sınai dalında yılda 9.4 milyon ton çimento, 134 milyon m² kiremit, 1.5 milyon m² çatı malzemesi, 3.5 milyon adet tuğla, 1127 milyon m² yer seramiği üretimi gerçekleştirilmektedir (17)

5. Dış Ticaret

Kazakistan'ın dış ticaretinin büyük kısmı diğer BDT üyesi cumhuriyetlerle yapılmaktadır. 1989 yılında 16.4 milyar Ruble olan toplam ithalatın 13.7 milyarlık kısmı BDT ülkeleri, 2.7 milyarlık kısmı ise dış dünya ile gerçekleştirilmiştir. Yine 9.1 milyar ruble olan toplam ihracatının 8.3 milyarı BDT ülkeleri, 0.8 milyarı da dış dünya ile yapılmıştır. 1989 yılında dış ticaret dengesi 7.3 milyar Ruble açık vermiştir.

Kazakistan'ın temel ihraç ürünleri arasında kömür, demir, demir dışı metaller, makina, kimyasal ürünler, hafif sanayi ürünleri, işlenmemiş tarım ürünleri ve pamuk ipliği, yün, ham deri yer almaktadır. İthal ettiği başlıca ürünler ise orman ve kağıt ürünleri, petrol ve gaz, hafif sanayi mamülleridir. 1990 yılında toplam ihracat 9.3 milyar Ruble olarak gerçekleşmiş, bunun % 90.3'lük kısmı BDT cumhuriyetleri ile yapılmıştır. 1990 yılı ithalatı ise 17.8 milyar Ruble olup, bunun da % 80.2'si cumhuriyetler arasında gerçekleşmiştir. 1990 yılında dış ticaret dengesi 8.5 milyar Ruble açık vermiştir (18).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DİPNOTLAR

(1) **Kırgız Sovet Entsiklopediyası,** Cilt 3, Frunze, 1978, s.67.
(2) Aynı eser, s.67
(3) **Geografiyalık Entsiklopediyalık Sözdük,** Frunze, 1987, s.158.
(4) Geniş bilgi için bkz. F. Solak, "Kazakistan'ın Demografik Yapısı", **Çerçeve,** Yıl:3, Sayı:11, s.24-27.
(5) Rona Turanlı, **Kazakistan,** İstanbul, İTO, 1992, s.31 (bundan sonra, İTO, Kazakistan, s.)
(6) İ. Uludağ-V. Serin, **SSCB'deki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye ile İlişkileri,** İstanbul, İTO, 1990, s.255
(7) İTO, **Kazakistan,** s.13
(8) **Bereke,** 3 Dekabr 1993, No:50 §140.
(9) "The State of the Soviet Economy", **Finance and Development,** March 1991, v. 28, No.1, s.10.
(10) IMF, **Kazakistan Raporu,** Mayıs 1992, çev. Komisyon, İstanbul İSO, 1993, s. 49 (Bundan sonra: İSO (1993), s.)
(11) İTO, **Kazakistan,** s.28.
(12) **Argümentı İ Faktı,** Ocak 1994, No: 4 (693), s.4, Tablo.2.
(13) İTO, **Kazakistan,** s.28, Tablo.20.
(14) Atila Arıtan, **Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri,** İstanbul: SAV, 1993, s.82.
(15) Erol Mütercimler, **Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkiler Modeli,** İstanbul, Analitar Kitaplar, 1993, s.163.
(16) İSO (1993), s.53.
(17) İTO, **Kazakistan,** s.24-26
(18) TİKA, **Kazakistan Ülke Raporu,** Ankara, 1993, s. 12.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

II. ÖZBEKİSTAN

A. Coğrafi Durum

Orta Asya'nın merkezi ve kuzey bölümlerinde yer alan Özbekistan Cumhuriyeti toprakları, kuzey ve kuzeybatısında Aral Gölü ve Kazakistan, doğu ve güneydoğusunda Tacikistan ve Kırgızistan, güneybatısında Türkmenistan ve güneyde Afganistan'ın küçük bir kısmı ile çevrilmiş durumdadır.

Yüzölçümü 447 bin km², nüfusu (1992) 21.6 milyondur. Km²'ye ortalama 47 kişinin düştüğü Özbekistan'da halkın % 42'si şehirlerde yaşamaktadır.

Özbekistan topraklarının büyük bir bölümü Amu-Derya ve Sırı-Derya nehirleri arasındadır. Ülkenin kuzeybatı kısmının 4/5'i düzlük, güneydoğu kısmının az bir bölümü ise dağlıktır. Düzlük bölgelerde Turan ovası, Usturg Platosu, Amu-derya'nın ayağındaki düzlük ve Kızıl Kum Çölü yer almaktadır. Dağlık bölgelerde ise Tiyan-Şan dağ silsilesi, Alay- Kurama, Çatkal, Zarafişan, Türkistan ve Eski Karka dağları ve bunların arasında Fergana, Zarafşan, Kaşka-Dariya, Surhan-Dariya ve diğer nehirler yer alır (1)

Özbekistan'ın iklimi, tipik karasal iklim özellikleri taşımakta olup, kuraktır. Ocak ayının ortalama sıcaklığı -3°C ile 3°C; Temmuz ayında 26-32°C arasındadır. Yıllık yağış ortalaması 80 mm'den dağlarda 1000 mm'ye kadar çıkmaktadır (2).

B. Tarihçe

Özbek halkının tarihinin ilk dönemlerine ilişkin kesin bilgiler yoktur. Bazı tarihçilere göre, Altın Orda devletinin kuruluşu sırasında Uralların doğusundaki İrtiş ırmağının kaynağına doğru uzanan bölge Cengiz Han'ın torunu Şeyban'a verilmiş, bölge halkı 1313-1341 yılları arasında hüküm süren Özbek Han döneminde müslümanlığı benimseyerek, "Özbek" adını almıştır.

15. yüzyılın ilk yarısında Güneydoğu'ya yönelen Özbekler, Seyhun ırmağının kuzey kıyısına ulaşarak Maveraünnehir'deki Timurlu topraklarını tehdit etmeye başladılar. 1468-1500 yılları arasında geçici gerileme dönemine giren Özbekler 1500 yılında Muhammed Şeybani döneminde bütün Maveraünnehir'i egemenlikleri altına aldılar. Ancak kıtalararası kervan ticaretinin önemini yitirmesi ile başlayan ekonomik gerileme Şeybani hanedanının sonunu getirdi.

19. yüzyıla kadar devamlı değişimlerin ve belirsizliklerin yaşandığı Ceyhun ve Seyhun ırmakları arasındaki bölge kesin sınırlara ve devamlı bir denetim gücüne sahip olmayan Buhara, Hive ve Hokand Hanlıkları egemenliğindeydi. Bu tür zayıf hanedanlıkların hüküm sürdüğü bölgeye sızmaya başlayan Ruslar 1860'lardan sonra Hokand Hanlığı'na son vererek, Buhara ve Hive Hanlıklarına da üstünlüklerini kabul ettirdiler.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SSCB Döneminde Özbekler

1917 Sovyet Devrimi sırasında Özbekler, Rusya Türkistanındaki Sirderya, Semerkant, Fergana yöreleri ile Buhara ve Hive Hanlıklarına dağılmış durumda idiler.

Devrim sırasında Taşkent yönetimi önce Türkistan Komitesi, daha sonra da Özbeklerin söz sahibi olmadığı "İşçi Asker ve Köylü Temsilcileri Konseyi"ne geçti.

1918 yılında ilan edilen Türkistan ÖSSC'nin yönetiminde Rusların, müslümanlarla ortaklığa yanaşmaması, bölgede huzursuzluğun artmasına neden oldu. Huzursuzluğu önlemek için 1919 yılında Lenin'in atadığı "Türkistan Komisyonu" Taşkent'e gelerek yönetimi üstlendi.

Özbekistan, 1920 yılında Buhara ve Hive Hanlıklarının yıkılarak, Kızıl Ordu yardımı ile kurulan sözde bağımsız "Harzem ve Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti""nin varisidir.

1924-25 yılında Harzem, Buhara ve Türkistan Cumhuriyetlerinin dağıtılmasından sonra Sovyet Türkistan'ın parçası Semerkand, Taşkent Bölgesi, Fergana Vadisinin önemli bir bölümü Buhara devleti ile birleşerek yeni birimi -Özbekistan- oluşturmuştur.

1925'den sonra geniş bir çeşitlilik gösteren politik yapı eski Buhara, Semerkand, Hive, Hokand, Fergana ve Taşken'in politik özelliklerinin bileşimini barındırır.

1930'ların başlarında Sovyet rejimi Özbekistan'daki geleneksel yapıyı geriletmek amacıyla kollektivizasyon hareketlerine başlamış, 1937-1938 yıllarında Milliyetçi bir komplo hazırlığı içinde oldukları iddiası ile Başbakan Feyzullah Hocayev ve Özbekistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Ekrem İkramov'un da aralarında bulunduğu birçok Özbek idam edilmiştir.

Bu yıllarda Moskova'nın Özbekistan'da uyguladığı iki ayrı politika mevcuttu. Rus ve Slavların yoğun olduğu şehir merkezlerinde modern sektörlerin kurularak yüksek Rus kültürü oluşturmaya yönelik politikalar ile Özbek ve diğer Asyalıların yaşadığı kırsal kesimler ve şehirlerin kenar mahallelerinde yürütülen pasifleştirmeye yönelik politakalr arası ayırım Stalin rejiminde daha da belirginleşmiştir.

1938 yılından sonra Sovyet Rejimi Özbekistan'da pasif kalmayarak özellikle pamuk üretimi ve işlenmesinde gerekli sulama sistemleri ve kanallar inşa ederek ekonomik yapıları kuvvetli bölgeler oluşturmuş, bu bölgelere Rus ve Slav kökenlileri yerleştirerek Ruslaştırma hareketine devam etmiştir.

1938-1983 yılları arasında yönetim Moskova'dan aldığı direktifleri Taşkent'de uygulamaya koyan, merkezi otoritenin çevresinde yeralan belli bir grubun elinde idi.

T.C. Marmara Üniversitesi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

"Açıklık" ve "Yeniden Yapılanma" politikaları sonucu 20.6.1990'da egemenliğine kavuşan Özbekistan, 31 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan etti. Halen İslam Kerimov liderliğindeki Özbekistan Cumhuriyeti BDT üyesi, kalkınma yolunda bir Türk devletidir.

C. Siyasi ve İdari Yapı

Özbekistan Cumhuriyeti 20 Haziran 1990'da egemenliğine kavuştu, 31 Ağustos 1991 tarihinde de bağımsızlığını ilan etti. 8 Aralık 1991'da oluşturulan BDT'ye diğer cumhuriyetlerle birlikte, 21 Aralık 1991 tarihinde Özbekistan da katıldı.

Özbekistan Karakalpak Özerk Cumhuriyeti, 12 eyalet, 155 idari bölge, 123 şehir ve 9 şehir tipindeki kasabadan oluşmaktadır (3). Başkenti Taşkent (nüfusu 2.800.000) olup, Orta Asyanın en büyük metropolüdür. Diğer büyük şehirleri Semerkand, Hive, Hokand, Buhara, Namangan, Karşı, Andican, Çizek, Nevai, Urgenç ve Nukus'tur.

Bağımsızlığın ilanından sonra devlet başkanlığına seçilen İslam Kerimov halen bu görevini sürdürmektedir. Bugün iktidarda, büyük oranda eski komünist partisinin devamı mahiyetinde olan Demokratik Halk Partisi bulunmakta, bunun karşısında mecliste sadece 15 milletvekili ile temsil edilen zayıf bir muhalefet yer almaktadır.

D. Sosyo-Ekonomik Yapı

1. Demografik Yapı

a. Nüfus

Eski Sovyet Cumhuriyetleri içinde 447.4 bin km² yüzölçümü ile beşinci ve 21.6 milyon (1992) nüfusu ile üçüncü sırayı alan Özbekistan'da nüfusun gelişimi aşağıdaki Tablo yardımı ile izlenebilir:

Tablo: 4 ÖZBEKİSTAN NÜFUSUNUN GELİŞİMİ

Yıllar	Nüfus Miktarı	Kent Nüfusu (%)	Köy Nüfusu (%)
1913	4.334.000	24	76
1926	4.621.000	22	78
1939	6.347.000	23	77
1959	8.119.000	34	66
1970	11.799.000	37	63
1979	15.391.000	41	59
1984	17.498.000	42	58

Kaynak: **Demografiçeskiy Entsiklopediçeskiy Slovar,** Moskva, 1985, s.488. Tabl.1.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1989 yılında doğum oranı % 3.3, ölüm oranı ise % 0.6 olarak gerçekleşmiş, nüfus artış hızı % 2.7 olmuştur. Özbekistan nüfusu 1991 yılında 21.3 milyon, 1992 yılında ise 21.6 milyonu bulmuştur.

Diğer Orta Asya Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Özbekistan'da da nüfusun etnik yapısı hayli çeşitlilik göstermektedir. Bu cumhuriyette Özbekler yanında Rus, Karakalpak, Kırgız, Kazak, Tatar, Tacik, Kore, Ukrayna, Yahudi, Türkmen, Uygur ve başka etnik gruplar yaşamaktadır. Özbekistan nüfusunun etnik yapısı aşağıdaki Tabloda yer almaktadır: (Tablo 5)

Eski Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra cumhuriyetler arasında nüfus akışları olmuş, bu durum etnik yapıların değişmesine yol açmıştır. Birleşmiş Milletler kaynaklarına göre, 1992 yılında Özbekistan nüfusunun % 71.4'ü Özbek, % 8.3'ü Rus, % 4.1'i Kazak, % 4.7'si Tacik, % 2.4'ü Tatar, % 2.1'i Karakalpak ve % 7.0'si diğer etnik gruplardan oluşmaktadır.

Tablo: 5 ÖZBEKİSTAN'IN ETNİK YAPISI

	1959		1970		1979	
Etnik Gruplar	**Nüfus Miktarı**	**%**	**Nüfus miktarı**	**%**	**Nüfus Miktarı**	**%**
Özbek	5.038.000	62.1	7.724.000	65.5	10.569.000	68.7
Karakalpak	168.000	2.1	230.000	2.0	298.000	1.9
Rus	1.092.000	13.5	1.473.000	12.5	1.666.000	10.8
Tatar	445.000	5.5	574.000	4.9	649.000	4.2
Kazak	343.000	4.2	476.000	4.0	620.000	4.0
Tacik	311.000	3.8	449.000	3.8	595.000	3.9
Koreli	138.000	1.7	148.000	1.3	163.000	1.1
Kırgız	93.000	1.1	111.000	0.9	142.000	0.9
Ukraynalı	88.000	1.1	112.000	0.9	114.000	0.7
Yahudi	94.000	1.2	103.000	0.9	100.000	0.6
Türkmen	55.000	0.7	71.000	0.6	92.000	0.6
Azeri	41.000	0.5	39.000	0.3	60.000	0.4
Diğer	213.000	2.5	289.000	2.4	321.0000	2.2
TOPLAM	8.119.0000	100	11.799.000	100	15.389.000	100

Kaynak: **Demografiçeskiy Entsiklopediçeskiy Slovar,** Moskva, 1985, s.488, Tabl.2.

b. Nüfusun Eğitim Durumu

Özbekistan Cumhuriyeti'nde temel eğitim zorunlu olup, devlet tarafından ücretsiz sunulmaktadır. Toplam Nüfusun % 25.9'u halen eğitim kurumlarında eğitim görmektedir. Bunların % 88.4'ü genel eğitim veren kurumlarda % 5.3'ü özel eği-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tim veren kurumlarda okumaktadır. 1992 yılı itibariyle toplam öğrenci sayısı 5.2 milyonu bulmaktadır.

Türkistan'daki Özbek kentleri, Buhara, Hive, Semerkant ve Fergana vadisi, yüzyıllardır ilim merkezleri olarak bilinmektedir. Özbekistan'da halen 3 üniversite, 40 yüksekokul ve Bilimler Akademisi bünyesinde 200 bilimsel enstitü ve merkez bulunmaktadır. Yılda 20 milyon ders kitabı ve 60 milyon edebi eser yayınlanmakta, 380 adet gazete çıkmaktadır (4).

Halen Özbekistan'da alfabe tartışmaları bulunmaktadır. Özbekçe'nin resmi dil olduğu ülkede, özellikle büyük şehirlerde Rusça da yaygın olarak kullanılmaktadır. Ülke kültürel yönden oldukça zengindir. Yazma Eserler Enstitüsü'nün koleksiyonunda, tarihi 2000 yıl öncesine kadar giden on binden fazla kitap bulunmaktadır.

c. Nüfusun İstihdam Durumu

Özbekistan'da sanayiden çok tarım sektörünün geliştirilmesine önem verilmiştir. Tarım sektörünün % 75'ini toprağa bağlık ekicilik ve özellikle de pamuk üretimi oluşturur. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Avrupa kısmındaki fabrikaların sökülerek bir kısmının personeli ile birlikte Özbekistan'a yerleştirilmesi ile sınai alanda çalışan nüfus az da olsa artmıştır. Ancak bu tesislerde ağırlıklı olarak Rus ve Ukraynalılar çalışmaktadır.

1988 yılı verileriyle istihdamın sektörel dağılımında ana sektörler, sanayi % 16.3, tarım % 32, inşaat % 13 ve ulaşım % 5 şeklinde sıralanmaktadır.

Son yıllarda Özbekistan'da da işsizlik sorunu ortaya çıkmaya başlamıştır. Ülkede 1992 yılında 40 bin işsizin bulunduğu, 1993 yılında bu rakamın hızla artarak 400 bine kadar ulaştığı belirtilmektedir (5).

2. Doğal Kaynaklar

Özbekistan Cumhuriyeti yeraltı kaynakları bakımından oldukça zengin bir ülkedir. Ülke özellikle doğalgaz, altın, gümüş, kömür, bakır, çinko, demir, petrol ve elektrik enerjisi yönünden geniş imkanlara sahiptir.

Özbekistan BDT'nin en önemli doğalgaz üreticilerinden biridir. Ülkenin en önemli doğalgaz yatakları Buhara bölgesinde bulunmaktadır. 1980 yılında 34.8 milyar m^3 olan doğalgaz üretimi 1987 yılında 39.8 milyar m^3 ve 1990 yılında da 40.8 milyar m^3 olmuştur. Üretilen doğalgaz iç tüketim ve komşu cumhuriyetlere satılması yanında, Buhara'dan Uralları kadar uzanan boru hattı ile Batı Avrupa'ya da ihraç edilmektedir (6).

Ülkenin ikinci önemli kaynağı altındır. Özbekistan'da çıkan altın % 99.99 saf-

lık derecesi ile, dünyada Güney Afrika'dan sonra ikinci sırada gelmektedir. Yıllık altın üretimi, 240 ton civarındadır. Yine yılda bir milyar dolar değerinde gümüş elde edilmektedir.

Kömür ülkenin Angren bölgesinden çıkarılmaktadır. Kömür üretimi 1990 yılında 6.5 milyon ton olup Özbekistan'ın BDT içindeki payı % 1'dir. Petrol ülkenin Fergana Vadisi, Buhara bölgesi, Angren ve Sargun ocaklarından çıkmaktadır. Petrol üretimi 1980 yılında 1.3 milyon ton iken, 1990 yılında 2.8 milyon tona çıkmış, tespit edilen yeni petrol yataklarıyla da gittikçe artmaktadır.

Özbekistan'da ayrıca bakır, demir, çinko, kurşun ve volfram madenleri de mevcuttur. Ülkede Üçkuduk'ta Uranyum çıkarıldığı bilinmekte, ancak bu madenin stratejik önemi nedeniyle istatistiki bilgiler bulunmamaktadır.

Özbekistan'da önemli miktarda elektrik enerjisi de üretilmektedir. Ülkenin büyük elektrik santralleri Ferhad, Çırçık, Hişrauz, Şehriban, Namangan ve Üç Korgan şeklinde sıralanabilir (7). 1990 yılında 56.3 milyar kW/saat elektrik enerjisi üretilmiştir.

3. Temel Ekonomik Göstergeler

Bu bölümde yer alan istatistiki bilgilerde para birimi olarak ruble kullanılmıştır. Ancak Özbekistan 15 Kasım 1993 tarihinde kendi para birimi olan Sum'a geçmiştir.

a. Milli Gelir

Özbekistan'ın Milli Geliri (MG)'nin gelişimi, 1980=100 kabul edildiğinde 1985'te 116, 1987'de 116, 1988'de 127, 1989'da 130 ve 1990 yılında ise 135 olmuştur (8). Ortalama yıllık büyüme oranları ise, 1971-85 döneminde % 5.1, 1986-89 döneminde % 2.9 olmuştur. Görüldüğü gibi 1985 sonrası dönemde artış oranında önemli bir düşme olmuştur.

Elde edilen milli gelirin kesimlere göre dağılımının gelişmesine bakıldığında ise, yine 1980=100 olarak alınırsa sanayi 1985'te 129 iken 1990'da 169'a; tarım 1985 yılında 91 iken 1990'da 98'e; inşaat 1985'te 102 iken 1990'da 111'e ve ulaşım 1985'te 133 iken 1990'da 170'e çıkmıştır.

1993 yılında Özbekistan'ın milli geliri 11.0 trilyon Ruble ile BDT içinde % 5.0 pay elde etmiş, 1991'e göre değişim % 77 olarak gerçekleşmiştir (9).

b. Kişi Başına Düşen Gelir

Özbekistan'da kişi başına düşen milli gelir 1985 yılında 917, 1986'da 921, 1987'de 936, 1988'de 1018, 1989'da 1123 ve 1990'da 1285 ruble olmuştur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1980=100 kabul edildiğinde ise kişi başına düşen MG 515 bin ruble olmuştur (10). Rakamlar arası uçurum, bu ülkelerin son birkaç yılda geçirdiği değişimi göstermesi bakımından da dikkate değerdir.

c. Ücretler

Ülkede son durumu yansıtmamakla beraber ücretlerin geçen yıllarda izlediği seyrin bilinmesi özellikle mukayese imkanı vermesi bakımında yararlı olabilecektir.

Özbekistan'da sanayi kesiminde çalışan işçilerin ücretlerine bakıldığında, 1985 yılında 178.9, 1986'da 179.7, 1987'de 183.6, 1988'de 198.0, 1989'da 214.1 ve nihayet 1990'da 232.4 ruble olduğu görülmektedir.

4. Sektörel Durum

a. Tarım ve Hayvancılık

Özbekistan'da sanayiden ziyade tarımın geliştirilmesine önem verilmiştir. 30 milyon hektar olan tarıma elverişli arazisi Amu-Derya ve Sırı-Derya vadileri ve Fergana ovasında yer alır. Ekilebilir arazinin büyük bir kısmı pamuk üretimine ayrılmıştır. Pamuk Fergana, Çırçık-Ahangaran, Zerefsun ve Çurhan-Darıya vadilerinde ekilmektedir. Yılda 5 milyon ton ham pamuk üretimi ile eski SSCB'nin üretiminin % 64'ten fazlası Özbekistan'da gerçekleştirilmekteydi (11).

Orta Asya'nın meyve ve asma bahçelerinin % 60'ına sahip olan Özbekistan BDT'nin taze meyve üretiminin % 100'e yakınını gerçekleştirmektedir. Yılda 3.8 milyon ton hububat üreten cumhuriyet, tahıl üretiminde 1.560 bin ton ile % 9'luk bir paya sahiptir. Ayrıca BDT'nin önemli pirinç ve yonca üreticilerindendir (12).

Ülkenin iklim ve bitki örtüsü sığır ve koyun besiciliğine elverişlidir. 1991 yılı rakamlarına göre, ülkede 4.5 milyon büyükbaş hayvan, 9.2 milyon küçükbaş hayvan ve 105 bin at bulunmaktadır. Hayvancılığın en önemli ürünü, yaklaşık 5 milyonluk Karakul koyun sürüsünden elde edilen yıllık 1.400.000 adet Karakul koyun derisidir. Yine özelikle astragan kürk koyunculuğu önem taşımaktadır.

b. Sanayi

Özbekistan'ın eski SSCB sanayi üretimi içindeki payı % 34 idi. Sınai tesisleri daha çok Taşkent, Semerkand, Buhara ve Fergana bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Cumhuriyette 1800'den fazla fabrika ve üretim tesisi mevcuttur. Büyük ölçekli sınai tesislerinin başlıcaları: Bekabadda bulunan metalurji tesisi, Almalık Too-metalurji tesisi, Özbek altın tesisleri, Gidroliz kimya tesisleri, makine imal tesisleri yanında önemli ölçekte prefabrik konut üretim tesisleri ve pamuk işleme tesisleri şeklinde sıralanabilir (13).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1990 yılında elde edilen 5 milyon ton pamuktan, 1.6 milyon ton pamuk elyafı üretilmiştir. Mevcut tekstil endüstrisi ile elde edilen pamuğun ancak % 6'sı mamül giyim haline getirilmektedir.

Bazı ürünlerde Özbekistan'ın BDT toplam üretimindeki payı, kuleli vinçler % 25, bitkisel yağlar % 15.8, ipekli kumaş % 67, pamuklu kumaş % 5.8, örgü giyim % 5.7, çatı izole malzemeleri % 5.6, tomruk % 5, gübre % 5, konserve % 5.5 ve çimento % 4'tür (14).

5. Dış Ticaret

Özbekistan da dış ticaretin büyük kısmını BDT üyesi cumhuriyetler ile yapmaktadır.

Pamuk üretiminde uzmanlaşma sonucu, 1991 yılında toplam ihracatın % 84'ünü pamuk ihracatı oluşturmuştur. Ülke ayrıca doğal gaz, makina, hafif sanayi ürünleri ve işlenmemiş tarım ürünleri de ihraç etmektedir. Aynı yıl ithalatın % 47'si yiyecek maddeleri ve çeşitli hammaddelerden, % 44'ü ise tüketim maddelerinden oluşmuştur. İthal edilen başlıca ürünler arasında kereste, oto yedek parçası, hizmet sektörü için ekipman yer almaktadır. Ülke toplam üretiminin % 20'sini ihraç ederken, tüketiminin % 22'sini ithal yoluyla karşılamaktadır (15).

1991 yılında toplam ihracat 19.6 milyar ruble, toplam ithalat 21.1 milyon ruble olmuştur. Toplam ihracatın % 87'si, yine toplam ithalatın ela % 81'i BDT cumhuriyetleri ile gerçekleştirilmektedir.

DİPNOTLAR

(1) **Özbek Sovet Entsiklopediyası,** cilt: 14, Taşkent, 1980, s.481-482.
(2) **Geografiyalık Entiklopediyalık Sözdük,** Frunze, 1987, s.272.
(3) Aynı eser, s.272.
(4) Atila Artam, **Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri,** İstanbul: S.A.V., 1993, s.77.
(5) Bereke, 3 Dekabr 1993, No: 50 (140).
(6) Zehra Mumcu, **Özbekistan,** İstanbul: İTO, 1992, s.20 (Bundan sonra: İTO, Özbekistan, s.)
(7) Özbek Sovet Ents., cilt: 14, s.523.
(8) İTO, Özbekistan, s.10.
(9) **Argümenti İ Faktı,** Ocak 1991, No: 4 (693), s.4, Tabl.1.
(10) Aynı yer, Tabl.2.
(11) Özbek Sovet Ens. cilt: 14, s.526.
(12) İTO, Özbekistan, s.13.
(13) Özbek Sovet Ents. cilt: 14, s.525.
(14) İTO, Özbekistan, s.16.
(15) TİKA, **Özbekistan Ülke Raporu,** Ankara, 1993, s.10.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

III. KIRGIZİSTAN

A. Coğrafi Durum

Orta Asya'nın Kuzey-Doğusunda yer alan Kırgızistan toprakları, doğuda Çin Halk Cumhuriyeti ve buna bağlı Doğu Türkistan, kuzeyde Kazakistan, batıda Özbekistan ve güneyde Tacikistan ile çevrilmiştir.

Yüzölçümü 198.500 km², nüfusu ('1992) 4.552.000'dir. Kentleşme oranının % 39 olduğu ülkede km²'ye 22 kişi düşmektedir.

Kırgızistan Cumhuriyeti topraklarının büyük kısmı ortalama yüksekliği 2500-3000 m. olan dağlarla kaplıdır. Tiyanşan ve Pamir dağ silsileleri arazinin önemli kısmını kaplamaktadır. Ülke topraklarının % 90'ının yüksekliği 1500 m.'den büyüktür. En yüksek yer ise 7439 m. ile Han Tepesi' dir.

Kırgızistan topraklarının arazi yapısı aşağıdaki Tabloda yer almaktadır:

Tablo: 6 KIRGIZİSTAN'IN ARAZİ YAPISI

Yükseklik (m)	Alan (km²)	%
1.000'e kadar	11.796	5.8
1.000-1500	14.499	7.5
1500-2000	29.959	15.1
2000-2500	29.299	14.7
2500-3000	31.997	16.1
3000-3500	35.148	17.8
3500-4000	32.111	16.2
4000'den yukarı	13.691	6.8
TOPLAM	198.500	100

Kaynak: **Kırgız Sovettik Sotsialisttik Respublikası,** Frunze, 1983, s.40.

Başlıca büyük dağlar Tiyan-şan ve Pamir sıra dağları, Kırgız Alatağı, Kakşaal, Fergana sıradağları, Büyük Alay sıradağları, Karasay şeklinde sıralanabilir.

Kırgızistan' da karasal iklim hüküm sürmekte olup, yıllık ortalama sıcaklık arazinin yapısına göre büyük değişiklikler göstermektedir. Temmuz ayının ortalama sıcaklığı 25-27°C' den (Fergana bölgesi dağ eteklerinde) 4°C' ye kadar (3600 m. yükseklikteki merkezi Tiyan- Şan dağlarında) değişmektedir. 6000 m.'den yüksek yerlerde ise Temmuz ayı ortalama sıcaklığı -10°C'ye kadar düşmektedir. Ülkede maksimum sıcaklık ise 43-44°C olarak tespit edilmiş bulunmaktadır. Benzer şekilde Ocak ayının ortalama sıcaklığı da bölgelere göre önemli değişiklikler göstermektedir. Ocak ayının ortalama sıcaklığı -4 ile -20°C arasında değişmekte olup, en düşük sıcaklık -28°C olarak belirtilmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kırgızistan'da yıllık yağış ortalaması 200 mm. (Tiyan-Şan'ın iç bölgelerinde)'den 1500-2000 mm.'ye kadar (Kırgız Aladağı'nın kuzey kısımlarında) çıkmaktadır. Ülkenin en az yağış alan yeri Issık Göl'ün batı kıyıları (yıllık ortalama 100 mm.)'dir.

Kırgızistan akarsular bakımından oldukça zengin bir ülkedir. Arazinin dağlık yapısı birçok akarsuya kaynaklık etmektedir. Ülkenin başlıca büyük akarsuları Narın (535 km.), Kara-Derya (80 km.), Çatkal (205 km.), Ak-say (12 km), Kızıl-su (210 km), Çay (221 km) Talas (102 km) şeklinde sıralanabilir.

Kırgızistan'da toplam 6836 km²'lik alanı kaplayan irili-ufaklı 1923 göl bulunmaktadır. Bunlar ülke yüzölçümünün % 3.4'ünü kaplamaktadır. Bu göllerden 16 tanesinin alanı 1 km²'den büyük, kalanlarınki 1 km²'den küçüktür. Göllerin % 84'ü dağlık bölgelerde ve 3000-4000 m yükseklikte yer almaktadır.

Ülkenin en büyük gölleri Issık-Göl, Songöl ve Çatır-göl'dür. Issık-göl hacim itibariyle (1738 km³) Orta Asya'da birinci, yüzölçümü itibariyle (6238 km²) ise Aral Denizi'nden sonra ikinci sırada gelmektedir. Gölün en derin yeri 668 m, ortalama derinliği 278 m.'dir. Dünyanın ikinci büyük krater gölü olan Issık-Göl'ün denizden ortalama yüksekliği 1606.9 m.'dir. Göl suyunun ortalama sıcaklığı yazın 24°C, kışın 4°C'dir (1).

B. Tarihçe

Kırgız Adı

Çin Kaynaklarında adları Kien-kun, K'i-ku, Kie-kou gibi çeşitli şekillerde transkribe edilen Kırgız adı, Kök Türk yazılı metinlerinde Kırkız, Tibetçe metinlerde gir-kis şeklinde geçmektedir. Kırgız adının menşei konusunda çeşitli görüşler vardır. Bu adın kır ile giz (gız) kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiş "kırgeçer" anlamında bir kelime olduğu yanında, "kırk" ve "yüz" sayı adlarını birleşmesinden oluştuğu da ileri sürülmüştür. Kırgız adının kırku'dan yani "kırmızı" ve yüz kelimelerkinden ibaret olduğu da söylenir. Kem (Yenisey) ve Orkun adlarının birleşmesinden oluştuğu yolunda fikirler de vardır. Efsanelere göre, Kırgızlar "Kırk kız" ve "Dağların gezi" anlamına gelen Kırgız'dan gelmektedir.

Kök Türkçe yazıtlarda geçen Türk kavim adları içinde, tarihleri çok eskiye dayanan ve Çin kaynaklarında zikredilenlerden biri de Kırgız boyunun adıdır. Çin yıllıklarında Kırgızları M.Ö. 2-1. asırlarda Hunlar zamanındaki olaylar anlatılırken görmekteyiz.

Çin kaynaklarında Kırgızların -Hunların yıkılışından sonra, özellikle "Hakas" adıyla zikredildikleri dikkati çeker. Kırgızlar M.Ö. 2 ve 1. yüzyıllarda Tanrı Dağlarının doğusu ile Tannu-Ola arasında bulunmuşlardır. Büyük ihtimalle 13. yüzyıldan sonraki Moğol istilasından sonra da bugünkü yurtlarına gelmişlerdir. Eski Çin kaynakları Kırgızların Eski Türk çağında Yukarı Yenisey bölgesinde olduklarını

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kaydederler.

Kırgız Türkçesi, Türk dilinin tasnifinde Kazak, Nogay, Tatar, Başkurt gibi Kuzey-Batı (Kıpçak) Türk şiveleri grubunda yer alır.

Kırgızların Tarih Sahnesine Çıkışı

557 yılında Mo-kan Kağan idaresindeki Kök Türklerin yönetimine giren Kırgızların, Kök Türklerin fetret devrinde 648'lerde Çin'e bağlandıklarını, ancak 699'da yeniden Kök Türk hakimiyetine girdiklerini görüyoruz. Kök Türk Devletinin yıkılışından sonra Uygur yönetimine de muhalefet eden Kırgızlar, bir süre sonra Uygur devletinde ağırlıklarını hissettirmiştir. Ancak 9. yüzyılın başlarında Uygurlarla yaptıkları bir savaşta büyük kayıp vermelerine rağmen, 839 yılının sonunda Uygur Kağanını öldürerek Türk devletinin başına geçmişlerdir.

Kırgızların Asya'daki hakimiyetleri uzun sürmemiştir. 924 tarihinde Kıtanların saldırılarına dayanamayarak buradan ayrılmışlar ve 13. yüzyılın başlarında (1207) Moğol hakimiyetini tanımışlardır. 1425'de Ebu'l-Hayr Han tarafından bir Özbek birliği sağlanmış, fakat Özbekler Moğol hücumları karşısında acze düşünce ondan ayrılan Kırgızlar, Kazaklarla beraber yaşamaya başlamışlardır. Asya'da Moğol üstünlüğü sona erdikten sonra, Kırgızlar Kalmukların hegemonyasını kabul etmişler, 18. yüzyılın başında da (1703) Yedi-Su (Semireçi) ve Tanrı dağlarının güney batı taraflarına göç etmek zorunda kalmışlardır.

Kırgız Türkleri 1700 senesinde kurulan Hokand Devletinin hakimiyetini gönüllü olarak kabul etmişlerdir. Kısa bir süre sonra çoğunluk durumunda bulundukları Hokand devletinin idaresi Kırgız Türkleri'nin eline geçmiştir. Bilhassa Hokand Devleti'nin askeri gücünü Kırgızlar oluşturmuştur. 18. asrın ortalarına doğru 3-4 bin çadırlık Kırgız grubu da Yenisey havzasından kalkarak İli bölgesine gelmiştir. Türkistan'ın gittikçe güçlenmesini kendi geleceği için tehlikeli gören Çin, 1757'de gönderdiği kuvvetli bir ordu ile önce Doğu Türkistan'ı sonra da Hokand Hanlığını mağlup etmiştir.

19. asrın başlarında Hokand Hanı Ömer Han (1809-1822) ile Buhara Emiri Haydar Şah (1800-1826) arasında bir rekabet başlamış, hatta bu sırada bu hanlıklardan Osmanlı Devletine gelip giden elçiler olmuştur. Osmanlı devlet adamları bunların iyi geçinmeye çalışmalarını tavsiye etmiştir. Türkistan hanlarının birbirleri ile sürtüşmesi ve münakaşası en çok Rusların işine gelmiştir. 1846 yılında Ruslar Hokandlıların kurduğu Kazalinsk Kalesini işgal ettiler. Bundan sonra da Rusların Türkistan şehirlerini ele geçirmeleri devam etti. 1864 de Rus orduları Çimkent üzerine yürüdüğünde, Hokand kuvvetlerinin başındaki Alim Kul, Rusları mağlup etmiş, ancak Buhara Emirinin Hokand üzerine yürüdüğünü duyunca başkenti savunmaya gitmiş, Ruslar bu durumu değerlendirerek 22 Eylül 1864'de Çimkent'i işgal etmişlerdir.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1876 yılında Hokand tamamen Rusların eline geçti. 1867'de Kırgızistan'ın bir kısmı Yedi-Su eyaletine dahil edilerek Türkmenistan Vilayetine bağlanmıştı. Neticede 20. yüzyılın başında Buhara, Rusların hakimiyetine girince Kırgızlar da Çarlık Rusyasına dahil olmuşlardır.

Sovyet Rusya Döneminde Kırgızlar

Topraklarının ellerinden alınıp Ruslara verilmesine tahammül edemeyen Kırgız Türkleri, tüm Türkistan'ı içine alan ihtilallere iştirak etmişler ve 6 Ağustos 1916'da, Bişkek'de isyan hareketini başlatmışlardır. Kırgız Türkleri'nin bu isyanında binlerce kayıp verdiği bilinmektedir. Bu isyan sırasında Çin'e 300.000 Kırgız Türk'ünün göç ettiğide resmi kayıtlarda mevcuttur.

1917 ihtilali sırasında, Kırgızistan'da milliyetçi Kırgız komiteleri, Şura-yı İslamiye gibi kuruluşlar Kırgızistan'ın bağımsızlığı için mücadele ettiler. Bu hareketler 1929 yılına kadar devam etmiştir. 1924 yılında muhtar bölge olan Kırgızistan'a 1926 yılında Sovyet Sosyalist Birlik Cumhuriyeti statüsü tanındı.

Bağımsız Kırgızistan Devleti

İç Asya'nın alan olarak en küçük ülkelerinden biri olan Kırgızistan için 1980'li yılların ortalarında diğer ülkelere olduğu gibi bir umut ışığı yanmıştır. Sovyetlerdeki siyasi gelişmeler neticesinde, Kırgızlar da bağımsızlık yoluna girdiler. 31 Ağustos 1991'de istiklalini ilan eden ve BTD üyesi olan Kırgızistan Cumhuriyeti, Birleşmiş Milletler, AGİK gibi milletlerarası kuruluşlara üye, kalkınmakta olan bir Türk Devletidir.

C. Siyasi ve İdari Yapı

Kırgızistan Cumhuriyeti, eski SSCB'in dağılma sürecine girmesiyle 12 Ekim 1990'da egemenliğini kazanmış, 31 Ağustos 1991'de ise bağımsızlığını ilan etmiştir. 21 Aralık 1991'de de Bağımsız Devletler Topluluğu'na dahil olmuştur. Bağımsızlığın ilanından sonra yapılan seçimlerle Askar Akayev devlet başkanlığına seçilmiş ve halen bu görevde bulunmaktadır. Akayev'in göreve süresi 30 Ocak 1994'te yapılan referandum ile 5 yıl daha uzatıldı.

350 kişilik bir parlamentoya sahip olan ülkede (1994 yılı başı itibariyle) 10 siyasi parti bulunmaktadır. Bu partilerin isimleri ve kuruluş yılları şöyledir. Erkin (Özgür) Kırgızistan Demokrasi Partisi (1991), Asaba Yeniden Doğuş Partisi (1991), Kırgızistan Komünist Partisi (1992), Ata-Meken (Ata-Yurdu) Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi (1992), Kırgızistan Sosyal Demokratları (1993), Kırgızistan Demokrasi Hareketi Partisi (1993), Kırgızistan Tanım Partisi (1993) ve Kırgızistan Çevre Partisi (1994).

Başkenti Bişkek (eski adı Frunze, nüfusu 646.1 bin) olan Kırgızistan Cumhuriyeti, idari bakımdan 7 eyalet, 47 idari bölge, 21 şehir, 29 şehir tipindeki kasaba ve 1919 köyden oluşmaktadır. 1993 yılı itibariyle ülkenin idari bölünüşü ile ilgili bil-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

giler aşağıdaki Tabloda yer almaktadır.

Tablo: 7 1993 YILI İTİBARİYLE KIRGIZİSTAN'IN İDARİ BÖLÜNÜŞÜ

Bölgeler	Alan (bin m2)	Nüfusu (bin)	İdari Bölge	Şehirler	Kasabalar	Köyler
1. Celal-Abad	33.7	800.2	9	5	7	411
2. Narın	46.7	263.2	6	1	2	130
3. Oş	46.2	1.353.8	10	5	7	645
4. Talas	11.4	201.8	4	1	1	90
5. Issık-Göl	43.1	428.8	5	3	5	321
6. Çüy	18.8	790.8	9	5	6	320
7. Bişkek Şehri	-	646.1	4	1	1	2
Ülke Geneli	198.9	4.484.5	47	21	29	1919

Kaynak: **Kırgız Respublikası (Administrativdik-Aymaktık Bölünüş)**, Bişkek, 1993, s 13.

D. Sosyo-Ekonomik Yapı

1. Demografik Yapı

a. Nüfus

1993 yılında Kırgızistan'ın nüfusu 4.484.500 kişi olup, bunun % 39'u şehirlerde, % 61'i kırsal alanda yaşamaktadır. Nüfus artış oranı % 2.2 ve nüfus yoğunluğu km²'ye 22 kişidir.

Nüfusun yıllar itibariyle gelişimi aşağıdaki Tabloda yer almaktadır:

Tablo: 8 KIRGIZİSTAN NÜFUSUNUN GELİŞİMİ

Yıllar	Nüfus Miktarı	Kent Nüfusu (%)	Köy Nüfusu (%)
1897	663.000	10	90
1920	860.000	11	89
1926	1.002.000	12	88
1939	1.458.000	19	81
1959	20.066.000	34	66
1970	2.934.000	37	63
1979	3.529.000	39	61
1984	3.886.000	39	61

Kaynak: **Demografiçeskiy Entsiklopediçeyskiy Slovar,** Moskva, 1985, s.186, Tabl. 1

Kırgızistan nüfusu da çeşitli etnik gruplardan meydana gelmektedir. Kırgızistan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Orta Asya Cumhuriyetleri içinde Kazakistan'dan sonra Rus nüfusun en fazla olduğu cumhuriyettir. Ülkede Ruslar dışında başka etnik unsurlar da yaşamaktadır. Son yıllarda görülen hızlı nüfus göçü cumhuriyette yaşayan nüfusun etnik yapısının değişmesine neden olmuştur. Ülkeden özellikle Rus ve Alman nüfus hızla göç etmektedir. Son dört yıl içinde ülkedeki Rus nüfus % 2.7, Almanlar % 1.4, Ukraynalılar % 0.4 ve Özbekler % 0.6 oranında azalmıştır.

En büyük göç bin kişide 9 ile Çuy bölgesinden ve bin kişide 7 ile Bişkek'ten olmuştur. Ülkeden her üç ayda göçen nüfusun ortalama rakamı 15.000 kişidir. 1993 yılının ilk üç ayında Kırgızistan'dan 20.800 kişi ayrılmış ve 5.500 yeni insan gelip yerleşmiştir (2). Kırgızistan'ın etnik yapısı aşağıdaki Tabloda yer almaktadır.(Tablo 9)

Son yıllardaki değişikliklerin sonucu, 1993 yılı itibariyle Kırgızistan nüfusunun etnik dağılımı ise şöyle olmuştur. Kırgız % 56.6, Rus % 18.8, Ukraynalı % 2.1 ve Alman % 1.0.

Tablo: 9 KIRGIZİSTAN'IN ETNİK YAPISI

Etnik	1926		1939		1959		1970		1979	
Gruplar	Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%
Kırgız	668.679	66.7	754.323	51.7	836.831	40.5	1.284.773	43.8	1.687.382	7.9
Rus	116.810	11.7	302.916	20.8	623.562	30.2	855.935	29.2	911.703	25.9
Özbek	106.283	10.6	151.551	10.4	218.640	10.6	322.638	11.4	426.194	12.1
Ukraynalı	64.172	6.4	137.299	9.4	137.031	6.6	120.081	4.1	109.324	3.1
Alman	4.285	0.4	11.741	0.8	39.915	2.0	89.834	3.1	101.057	2.9
Tatar	4.903	0.5	20.017	1.4	56.266	2.7	69.373	2.4	72.018	2.0
Uygur	8.179	0.8	9.412	0.6	13.757	0.7	24.872	0.8	29.817	0.8
Kazak	1.749	0.2	23.925	1.6	20.067	1.0	21.958	0.7	27.442	0.8
Tacik	7.047	0.7	10.670	0.7	15.221	0.7	21.927	0.7	25.209	0.7
Dungan	6.004	0.6	5.921	0.4	11.088	0.5	19.837	0.7	26.661	0.8
Diğer	13.587	1.4	30.438	2.2	93.439	4.6	91.557	3.1	108.935	5.1
TOPLAM	1.001.697	100	1.458.213	100	2.065.837	100	2.932.805	100	3.522.832	100

Kaynak: **Kırgız Sovettik Sotsialistik Respublikası**, Frunze, 1983, s.99.

b. Nüfusun Eğitim Durumu

Kırgızistan Cumhuriyeti'nde 9 yıl olan temel eğitim zorunlu olup, devlet tarafından ücretsiz sağlanmaktadır. Ülkede 0-6 yaş dönemi için okul öncesi eğitim kurumları (Bala-Bahçe), 6-15 yaş arası için ise zorunlu olan orta öğretim kurumları

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

(mektep) bulunmaktadır. Orta öğretim kurumları ile yüksek öğretim kurumları arasında ise 2-4 yıllık meslek okulları (Kesip-Aluu) ve teknik meslek okulları (Teknikum) yer almaktadır. Yüksek öğretim ise üniversiteler ile enstitüler şeklinde düzenlenmiş bulunmaktadır. Bu iki ana kurumun altında da fakülteler yer alıyor. Yüksek lisans, doktora gibi akademik çalışmalar ise İlimler Akademisi bünyesinde yürütülüyor.

Kırgızistan'da halen üç dilde 52.361 üniversite öğrencisi eğitim görmekte olup, bunların 17.785'i Kırgızca, 34.151'i Rusça, 325'i ise Özbekçe eğitimlerini sürdürüyorlar. Yüksek öğrenimdeki toplam 53.052 öğrencinin 30.515'i erkek, 22.537'si ise kızlardan oluşuyor.

Kırgızistan'da 21 adet yüksek öğrenim kurumu bulunmaktadır. Bunların 12'si başkent Bişkek'te, 5'i Celal-Abad bölgesinde, 2'si Oş bölgesinde, 1'i Issık-Göl bölgesinde ve 1'i Çuy bölgesinde yer almaktadır,

1993 yılında ülkenin yüksek öğretim kurumlarına 11.330 öğrenci kabul edilmiştir. Bu öğrencilerin 9.668'i gündüzlü bölümlere; 400'ü akşam bölümlerine 1262'si dışarıdan eğitim veren bölümlere kayıt yaptırmış olup, ayrıca 2.295 öğrenci de paralı olarak okumaktadır (3).

1920 yılında 9-49 yaş grubundaki nüfusun % 3.5'i okur-yazar iken, 1926 yılında bu oran % 16.5'e ve 1979 yılına gelindiğinde ise % 99.8'e ulaştı. Yine 1979 yılı rakamlarına göre şehirde her 1000 kişiden 862'si, kırsal kesimde ise 760'ı yüksek yada orta tahsil yapmış bulunuyordu (4).

1993 yılında ülkede toplam 1854 adet orta dereceli eğitim müessesesi bulunmakta; bunun 312 tanesi şehirlerde, 1542 tanesi ise köylerde yeralıyordu. Bu müesseselerde okuyan toplam öğrenci sayısı ise 937.804 olup bunların 261.544'ü şehirlerde, 676.260'ı ise köylerde idi (5).

C. Nüfusun İstihdam Durumu

Kırgızistan ekonomisi ağırlıklı olarak tarım ve hayvancılık ekonomisine dayanmaktadır. Bunun sonucu olarak istihdamın sektörel dağılımında da tarım ve hayvancılık sektörü önemli bir yer tutmaktadır. Öte yandan ekonomideki mülkiyet yapısı nedeniyle çalışan nüfusun büyük kısmı kamu kesiminde istihdam edilmektedir.

1992 yılı sonu itibariyle çalışan nüfus 1.764.900 kişidir. Bunun % 65.7'sini oluşturan 1.160.000 kişi kamu kesiminde; % 15.3'ünü oluşturan 270.500 kişi kollektif çiftliklerde çalışmakta ve % 18.6'lık bir kesimi oluşturan 328.000 kişi de özel alanlarda faaliyet göstermektedir. Bununla ilgili rakamların gelişimi aşağıdaki Tabloda yer almaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo: 10 KIRGIZİSTAN'DA İSTİHDAMIN YAPISI (%)

	1980		1990		1991		1992	
	(Bin kişi)	%	(Bir Kişi)	%	(Bir Kişi)	%	(Bir Kişi)	%
Toplam İşgücü	1.424.6	100	1.747.9	100	1.754.1	100	1.764.9	100
Kamu Kuruluşlarında İstihdam	1.119.9	78.6	1.297.0	74.2	1.257.5	71.7	1.160.0	65.7
Kollektif Çiftliklerde İstihdam	216.0	15.2	264.0	15.1	267.1	15.2	270.0	15.3
Özel Girişim Alanları	88.7	6.2	186.9	10.7	226.5	13.0	328.0	18.6

Kaynak: **Kırgıztsan V Tsifrah 1992,** s.38-39

Nüfusun sektörler itibariyle istihdam yapısına bakıldığında ise (1992), çalışan nüfusun % 38.2'sinin tarım ve ormancılık alanında, % 25.5'inin sanayi ve inşaat alanında, % 5.2'sinin ulaşım ve haberleşme alanında, % 19.3'ünün bilim-kültür-eğitim alanında ve % 6'sının da diğer alanlarda çalıştığı görülmektedir. İstihdamın sektörel dağılımının yıllar itibariyle gelişimi aşağıdaki Tablo: 11'de yer almaktadır.

Son yıllarda ülkenin içinde bulunduğu hızlı değişim süreci ve yaşanan ekonomik krizin olumsuz sonuçlarından biri de istihdam alanında ortaya çıkmıştır. Bu dönemle birlikte ülkede yaşayanlar işsizlik sorunu ile tanışmışlar ve işsiz sayısı giderek artmıştır. Bunda üretimin hızla düşüşü, geniş istihdam sahası oluşturan birçok büyük üretim tesisinin üretimini durdurmak zorunda kalması, özelleştirme çalışmaları sonucu gizli işsizlerin açığa çıkması vb. faktörlerin etkili olduğu söylenebilir. Ülkede halen büyük oranlarda gizli işsizlik bulunmakta ve hükümet sosyal sonuçlarını dikkate alarak buna bir süre daha katlanmaya çalışmaktadır.

Verilen rakamlar ülkedeki gerçek durumu yansıtmasa da, işsizlik rakamları son birkaç yıl içinde hızla artmıştır. 1993 yılı Ocak ayından Haziran ayına kadar 16.000 kişi iş için yönetim organlarına başvuruda bulunmuş, yılın ikinci yarısında bu rakam 74.000'e kadar ulaşmıştır (6).

Diğer taraftan ülkede kayıtlı olmayan çeşitli işyerlerinde part-time çalışan veya hiç çalışmayan işsiz sayısının yüz binin üzerinde olduğu belirtilmekte, hatta bu rakamın 1994 yılında 170 bin civarında olacağı tahmin edilmektedir (7).

Tablo: 11 KIRGIZİSTAN'DA İSTİHDAMIN SEKTÖREL DAĞILIMI (%)

Sektöder /Yıllar	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1991	1992
Sanayi ve İnşaat	22.9	25.4	28.1	28.3	28.0	27.7	27.9	26.5	25.2
Tarım ve Ormancılık	48.0	40.0	34.6	33.1	32.0	32.3	32.7	35.5	38.2
Ulaşım ve Haberleşme	5.0	6.6	7.1	7.5	7.6	7.7	5.4	5.3	5.2
Ticaret ve Hizmet	5.3	6.1	6.6	7.2	7.2	7.2	6.5	6.3	6.0
Bilim-Kültür-Eğitim	13.0	16.1	17.3	17.3	18.1	18.0	20.3	19.8	19.3
Diğer	5.8	5.8	6.3	6.6	7.1	7.1	7.2	6.6	6.1
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: **Kirgizstan Za 50 let,** Frunze, 1974, s.210; **Noradnaye Hazyaystva Kırgızskoy SSR,** Frunze, 1982, s.157, **Noradnaye Hazyaystva Kırgızskoy SSR v 1984 Gadu,** Frunze, 1985, s.142; **Kırgızstan V Tsifrah 1992,** s.37.

2. Doğal Kaynaklar

Kırgızistan Cumhuriyeti, diğer Orta Asya cumhuriyetleri ile kıyaslandığında bölgenin en az doğal kaynağa sahip ülkelerinden biridir. Ancak bu durum şu anda işletilebilen doğal kaynaklar bakımından geçerli olmakla birlikte, ülkede tesbit edilmiş ve işletilmeyi bekleyen önemli doğal kaynak rezervleri ve ayrıca enerjiye de dönüştürülebilecek zengin su potansiyeli bulunmaktadır.

Kırgızistan'da tesbit edilmiş başlıca doğal kaynak rezervleri şöyle sıralanabilir: Kömür rezervi 2 milyar ton, petrol rezervi 89 milyon ton, gaz rezervi 5 milyar ton, demir rezervi 65 milyon ton, alüminyum rezervi 255 milyon ton. Ayrıca son yıllarda önemli miktarda altın yatakları tesbit edilmiştir. Toplam altın rezervi 900 ton civarında belirlenmiş olup, başlıca büyük altın sahaları Kumtor, Jeri, Makmal, İstam-Berde, Terek-Terekan ve Tald-Bulak olarak sıralanabilir. Son dönemin önemli tartışma konularından birini bu altın kaynaklarının kim tarafından ve nasıl işletileceği sorunu oluşturmuştur.

Kırgızistan'da arazinin dağlık olması ve zengin akarsuların bulunması nedeniyle önemli miktarda hidro-elektrik enerjisi üretilmektedir. Su kuvvetinden yararlanma açısından Kırgızistan BDT cumhuriyetleri içinde Rusya, Tacikistan, Kazakistan ve Gürcistan'dan sonra 5. sırada gelmektedir. Ülkede 2'si termik ve 11'i hidro-elektrik olmak üzere toplam 13 enerji santrali bulunmaktadır. En önemli elektrik santralları Toktogul Hidroelektrik Santrali (1.200 bin kW/s gücünde), At-Bası, Kürp-Say, Taş-Kömür, Rüzgarlı-Say, Kambar-Ata hidroelekrik santralları şeklinde sıralanabilir (8). Ayrıca Bişkek, Oş, Karabalta şehirlerinde katı yakıt ile çalışan büyük santrallar da bulunuyor. Kırgızistan'da 1980 yılında 9.2 milyar kW/saat elektrik enerjisi üretilirken, 1983 yılında 10.8 milyar kW/s, 1984 yılında 11.2 milyar kW/s olmuş, bu rakam açılan yeni santrallar ile 1991 yılında 14 milyar kW/s'a ulaşmıştır. Son yıllarda yaşanan ekonomik krizin olumsuz etkileri nedeniyle elektrik enerji üretiminde de düşüş olmakla beraber, ülkede az bulunan petrol ve doğal-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gaza bağımlılığı azaltacak en önemli enerji alternatifi olarak elektrik enerjisi görülmektedir. Kırgızistan halen ihtiyaç fazlası elektriği başta Kazakistan ve Özbekistan olmak üzere çevre cumhuriyetlere ihraç etmektedir.

Kırgızistan'ın geniş yataklara sahip olduğu doğal kaynaklardan biri de kömürdür. Orta Asya bölgesindeki kömür rezervlerinin % 40'ının bu ülkede olduğu belirtilmektedir. Ülkenin güneyinde bulunan başlıca büyük kömür ocakları Kızıl-Kıya, Sülüktü, Kök-Cangak, Taş-Kömür (Narın) ve kuzeyinde bulunanlar ise Cırgalan, Söğütlü-Kömür, Kara-keçe, Kabak-Taş kömür ocaklarıdır. Bu ocaklarda yılda 2.5 milyon ton kömür üretilmektedir.

Kırgızistan'da önemli miktarda demir cevheri bulunmaktadır. Demir cevheri ülkenin Narın nehrinin doğduğu bölgedeki Yetim sıradağlarının eteklerinden çıkarılmaktadır. Ülkede 65 milyon ton demir rezervi tesbit edilmiş bulunmaktadır.

Kırgızistan'da ayrıca civa, kurşun, volfram, çinko, bakır gibi madenler de mevcuttur.

3. Temel Ekonomik Göstergeler

Kırgızistan bağımsızlığın ilanından sonra bir süre eski para birimi rubleyi kullanmış, Mayıs 1993'te ulusal para birimi Som'a geçmiştir. Halen para birimi Som kullanılmaktadır. Bu bölümdeki istatistiklerde de mümkün olduğu ölçüde rakamlar Som cinsinden verilmeye çalışılacaktır.

Son birkaç yıl içinde Kırgızistan'da ekonomik ve sosyal alanda olumsuz gelişmeler yaşandı. Ülkede üretim düşüşü kritik düzeye ulaştı. Geçtiğimiz yıl içinde sınai üretim hacmi % 28, tarımsal mamül üretimi ise % 21-26 oranında azaldı. Yine yatırım hacmi de % 27 oranında gerileldi (9). Diğer taraftan ülkenin temel üretim alanı olan hayvancılıkta da önemli azalmalar görüldü. Bu çerçevede, büyükbaş hayvanların sayısı % 19, koyun-keçi sayısı % 28, at sayısı % 11 ve kümes hayvanlarının sayısı % 52 oranında azaldı.

Bu süreçte giyim, yiyecek ve diğer tüketim mallarının fiyatları ise hızla artış gösterdi. Yaygın tüketim malları ve bazı hizmetlerin fiyatları 14.7 kat, yiyecek maddelerinin fiyatları 10 kat, yapı malzemelerinin fiyatları 22.2 kat, sosyal hizmetler 45 kat, havayolu ve kreş hizmeleri 30-40 kat pahalılandı. Halkın geçinmek için ihtiyaç duyduğu gelir geçen yıla göre 7 kat arttı.

Tüm bu gelişmeler kolaylıkla tahmin edilebileceği gibi ülkede gelir dağılımı ve sosyal dengeleri de olumsuz yönde etkiledi. İşsizlik oranının hızla artması, gelir dağılımının bozulması ve geçiş döneminin ortaya çıkardığı belirsizlik/boşluk ve benzeri etkenlerle ülkede içki ve uyuşturucu bağımlılığı, suç oranları tehlikeli boyutlara ulaşmış bulunuyor.

Başta özelleştirme olmak üzere hayata geçirilmeye çalışılan ekonomik reform tedbirleri de çok çeşitli nedenlerle yavaş ilerliyor. Bir yandan acil çözüm bekleyen gündelik sorunlar çözülmeye çalışılırken diğer yandan da özelleştirme, toprak reformu ve özel mülkiyetin tesisi gibi çalışmalar yürütülmeye çalışılıyor.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

a. Gayri Safi Milli Hasıla

Kırgızistan'da Mayıs 1993'te itibaren ulusal para Som'a geçildiğini belirtmiştik. Bu tarihten sonra yayınlanan istatistiki bilgiler Som cinsinden verilmeye başlandı. Biz de burada 1992 yılına ait Kırgızistan istatistik yıllığını esas alacağız.

Kırgızistan'ın Gayri Safi Yurtiçi Hasılası 1970 yılında 14.4 milyon Som iken, 1980'de 25.1 milyon Som, 1990'da 46.5 milyon Som, 1991'de 96.6 ve 1992 yılında ise 825.0 milyon Som olarak gerçekleşmiştir.

Ülkenin Net Maddi Üretim rakamları ise şöyle gelişmiştir: 1970'te 11.7 milyon Som, 1980'de 18.6 milyon Som, 1990'da 30.1 milyon Som, 1991'de 74.1 milyon Som ve 1992 yılında 675.6 milyon Som.

Üretilen Milli Gelire bakıldığında ise, 1970 yılında 12.9 milyon Som, 1980 yılında 20.9 milyon Som, 1990 yılında 36.6 milyon Som, 1991 yılında 7.8 milyon Som ve 1992 yılında ise 736.6 milyon Som olduğu görülmektedir.

Milli Gelirin 1990 yılında 29.9 milyon Som'luk kısmı tüketime, 6.7 milyon Som'u ise tasarrufa giderken, 1992 yılında 435.0 milyon Som'luk kısmı tüketime, 328.6 milyon Som'u ise tasarrufa gitmiştir.

Bu temel göstergelerin bir önceki yıla göre % olarak gelişimine bakıldığında ise, aşağıdaki oranları tesbit etmekteyiz. Gayri Safi yurtiçi Hasıla bir önceki yıla göre, 1990 yılında % 100.1 olarak gerçekleşmişken, daha sonraki yıllarda bariz bir düşüş göstererek 1991 yılında % 96.6, yılında ise % 79.8 düzeyinde kalmıştır.

Net Maddi Üretim rakamlarında da benzer bir gelişme gözlenmektedir. Net Maddi Üretim, bir önceki yıla göre, 1990 yılında % 104.8 olmuşken, 1991'de % 92.0, 1992 yılında ise % 83.0 olmuştur.

Milli Gelirin gelişimi ise, yine bir önceki yıla göre, 1990 yılında % 90.3, 1991'de % 99.5 ve 1992'de % 91.2 olarak gerçekleşmiştir (10).

Bu noktada, diğer cumhuriyetlere ilişkin veriler, daha önceki ortak para birimleri olan, Ruble cinsinden verildiği için, mukayese edebilmek ve geçen yıllardaki gelişmeleri izleyebilmek açısından temel ekonomik göstergelerin Ruble cinsinden de verilmesi yararlı olabilecektir.

Buna göre, Gayri Safi Yurtiçi Üretim 1980 yılında 5015.5 milyon Ruble, 1990 yılında 8355.9 milyon Ruble, 1991 yılında 15606.1 milyon Ruble ve 1992 yılında ise 106190.0 milyon Ruble olmuştur.

Net Maddi Üretim ise 1980 yılında 3722.3 milyon Ruble, 1990'da 6026.5 milyon Ruble, 1991 yılında 13467.9 milyon Ruble ve 1992 yılında da 98000.0 milyon Ruble olarak gerçekleşmiştir.

Milli Gelir rakamlarına bakıldığında ise, 1980 yılında 4187.3 milyon Ruble, 1990'da 7319.2 milyon Ruble, 1991'de 13611.5 milyon Ruble ve nihayet 1992 yılında 114537.0 milyon Ruble olduğu görülmektedir (11).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

b. Kişi Başına Düşen Gelir

Ülkedeki gelir dağılımını ve hayat düzeyini göstermesi bakımından Kişi Başına Düşen Milli Gelir rakamları önem taşımaktadır.

Kırgızistan'da Kişi Başına Düşen Milli Gelir 1985 yılında 1026 Ruble, 1986'da 1045 Ruble, 1987'de 1057 Ruble, 1988'de 1151 Ruble, 1989'da 1236 Ruble ve 1990'da 1359 Ruble olmuştur. Ülkede son yıllarda yaşanan yüksek oranlı enflasyon sonucu bu rakam 1993 yılı itibariyle 475 bin Ruble olmuştur. Bu miktarlarla Kırgızistan BDT ortalamasına göre % 59.5 düzeyinde kalmıştır.

c. Ücretler

Kırgızistan'da ekonominin genelinde ortalama aylık ücret düzeyi 1980 yılında 147.9 Ruble, 1990 yılında 219.2 Ruble, 1991 yılında 349.1 Ruble ve 1992 yılında 2104.0 Ruble olmuştur.

Kesimler itibariyle aylık ücretlere bakıldığında ise, sanayi kesiminde 1980 yılında 169.5 Ruble olan ücretler, 1990'da 263.7 Ruble, 1991'de 428.5 Ruble ve 1992 yılında 2919.6 Ruble olmuştur.

Tarım kesiminde ise, 1980'de 126.0 Ruble olan ücretler 1990'da 197.7 Ruble, 1991'de 330.2 Ruble, 1992'de ise 1555.0 Ruble olmuştur.

Ulaştırma sektöründe 1980'de 176.7 Ruble, 1990'da 239.1 Ruble, 1991'de 342.4 Ruble ve 1992'de 2174.1 Ruble olarak gerçekleşmiştir (12).

1991 yılı itibariyle nüfusun % 15.2'sinin aylık ortalama geliri 150-175 Ruble arasında; % 14.6'sının 175-280 Ruble arasında, % 13'ünün 125-150 ruble arasında, % 12.5'inin 200-225 Ruble arasında olmuş, nüfusun % 0.5'lik bölümünün geliri 75 Rublenin altında iken; 400 Ruble ve daha yukarı gelire sahip olanlar nüfusun % 2'lik kısmını oluşturmuşlardır (13).

Ücret düzeylerine Som cinsinden baktığımızda ise, ekonominin genelinde ortalama aylık ücretlerin 1970 yılında 0.56 Som, 1980'de 0.74 Som, 1990'da 1.10 Som, 1991'de 1.75 Som ve 1992'de 11.50 Som olduğu görülmektedir.

Sanayi kesiminde 1970'te 0.63 Som, 1980'de 0.85 Som, 1990'da 1.32 Som ve 1992'de 15.81 Som olmuştur.

Tarım kesiminde 1970 yılında 0.43 Som, 1980'de 0.63 Som, 1990'da 0.99 Som, 1991'de 1.65 Som ve 1992 yılında ise 11.69 Som olarak gerçekleşmiştir (14).

1993 yılının ilk altı aylık dönemine bakıldığında ise aylık ortalama ücret düzeyinin 46.1 düzeyinde olduğu görülmektedir. Bu dönemde ortalama ücretlerin en yüksek olduğu yer 74.8 Som'la Bişkek, en düşük olduğu yer ise 29.2 Som'la Talas bölgesi olmuştur (15). Ülkede ortalama aylık ücret 130 Som civarındadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

4. Sektörel Durum

a. Tarım ve Hayvancılık

Kırgızistan ekonomisinde tarım sektörü ağırlıklı bir yere sahiptir. Yine ülke arazisinin büyük kısmının dağlık olması ve ekilebilir arazinin sınırlı olması nedeniyle hayvancılık da özel bir öneme sahiptir.

Ülke topraklarının sadece % 7'si tarıma elverişli niteliktedir. Zengin akarsu kaynakları sayesinde, 1.2 milyon hektarlık bu toprakların % 70'i sulanabilmektedir. Sulama sistemi özellikle Çuy ve Fergana bölgesinde gelişmiş durumdadır.

Toplam tarım arazisinin % 47'sinde yem bitkileri, % 46'sında hububat (buğday, arpa, mısır) ekimi yapılmaktadır. Ülkenin Narın Vadisinde pamuk yetiştiriciliği, Talas, Issık Göl ve Çuy Vadilerinde de tütün tarımı yapılmaktadır. Kırgızistan'da ipekçilik de hayli gelişmiş olup, Orta Asya'nın en büyük ipek koza işleme tesisleri ve ipekli kumaş fabrikası da Kırgızistan'da bulunmaktadır.

1992 yılı itibariyle Kırgızistan'da toplam ekilebilir arazi 1264.6 bin hektardır. Bunun 576.5 bin hektarı hububat üretimine, 575.9 bin hektarı da yem bitkileri üretimine ayrılmış bulunmaktadır. Bu ana dağılım içinde 54.7 bin hektarlık alanda mısır, 58.9 bin hektarlık alanda sınai bitkiler, 21.5 bin hektarlık alanda pamuk, 20.8 bin hektarlık alanda tütün ve 53.3 bin hektarlık alanda da patates, sebze ve bostan bitkileri ekimi yapılmaktadır.

1992 yılında ülkede toplam hububat üretim 1 milyon 601 bin ton olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıl pamuk üretimi 52.4 bin ton, tütün üretimi 16.5 bin ton, patates üretimi 362.0 bin ton, sebze üretimi 404.0 bin ton olmuştur (16).

8 milyon hektar doğal mera alanına sahip olan Kırgızistan'da hayvancılık ve hayvansal üretim ülke ekonomisinde önemli bir yer tutmaktadır. Meralar daha çok yaylalarda ve alçak dağ yamaçlarında bulunmaktadır.

Son yıllarda ülkenin hayvan varlığında azalma görülmüştür. 1980 yılında 982 bin olan büyükbaş hayvan sayısı 1990 yılında 1 milyon 205 bin olmuş; daha sonra 1992 yılında bu rakam 1 milyon 122 bine inmiştir. 1980 yılında 10 milyon 58 bin olan koyun ve keçi sayısı 990 yılında 9 milyon 972 bin, 1992 yılında ise 8 milyon 740 bin olmuştur. Ülkede ayrıca, 1992 rakamlarıyla, 246 bin domuz, 312 bin at ve 10 milyon 401 bin kümes hayvanı bulunmaktadır.

Hayvansal üretime bakıldığında da 1990 yılından sonra gerileme göze çarpmaktadır. Et üretimi 1980 yılında 159.4 bin ton iken, 1990 yılında 254.1 bin ton olmuş; 1992 yılına gelindiğinde ise 220.3 bin tona düşmüştür. Süt üretimi 1980 yılında 682.0 bin ton, 1990 yılında 1185.0 bin ton olmuşken, 1992 yılında 957.2 bin ton olarak gerçekleşmiştir. Yumurta üretimi 1980 yılında 416.0 milyon tane iken 1990'da 713.8 milyon adete çıkmış, 1992'ye gelindiğinde ise 527.2 milyon adet düzeyine inmiştir. Yün üretimine bakıldığında ise, 1980 yılında 34.1 bin ton olan üretimin 1990'da 39.0 bin tona çıktığı, 1992'de ise 32.3 bin tona gerilediği görülmek-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tedir (17).

Kırgızistan'da ayrıca çok sayıda bulunan akarsu ve göllerde balıkçılık; geniş yayla ve meralarda arıcılık yapılmakta ve yüksek kalitede bal üretilmektedir.

1992 yılı itibariyle ülkede gerçekleştirilen net maddi üretimin % 43'ü tarım ve hayvancılık kesiminde üretilmekte (18), çalışan nüfusun % 38'i bu kesimde istihdam edilmektedir.

b. Sanayi

Büyük ölçüde tarıma dayalı bir ekonomik yapıya sahip olan Kırgızistan'da özellikle hafif sanayi ve mikro elektrik sanayi gelişmiştir.

Başlıca sanayi malları elektrik motorları, pres makineleri, metal kesici ekipmanlar, otomobil yedek parçası, elektrikli makineler, elektrik lambası, tel, kablo, demirdışı metaller, pompa, tıbbi ekipmanlar, çimento, inşaat malzemeleri ve ekipmanları, çamaşır makinesi, ütü, fırın, kıyma makinesi, teyp, saat, radyatör, ipek, tekstil ve konfeksiyon ürünleri, pamuk ve yün ipliği, deri ve deriden mamül mallar, halı, kilim, plastik mallar, kürk ve kürkten mamül mallar ve mobilyadır.

1991 yılı itibariyle sanayi üretiminin ürün gruplarına göre dağılımı ise şöyledir: Elektrik enerjisi 3.2, makina üretimi ve metal imali 17.6, hafif sanayi 37.0, gıda sanayi 23.6, inşaat malzemeleri sanayii 3.4, orman ürünleri, ağaç, kağıt 1.7, metalurji, kimya, mikrobiyoloji 10.6, demirdışı metaller 3.5, yakacak 0.63 (19).

Kırgızistan zengin su kaynakları sayesinde önemli miktarda elektrik enerjisi üretmektedir. Ülke su kuvvetinden yararlanma açısında BDT üyeleri arasında, Rusya Federasyonu, Tacikistan, Kazakistan ve Gürcistan'dan sonra beşinci sırada yer almaktadır. Elektrik enerjisi üretimi ile ilgili rakamlar doğal kaynaklar bölümünde verildiğinden burada tekrarlanmamıştır.

Ülkede makina üretim tesisleri ağırlıklı olarak başkent Bişkek çevresinde bulunmaktadır. Bu tesislerin önemlileri: Frunze makina üretim tesisi, Kırgızavtomaş fiziki aygıtlar tesisleri, Oorelektromaş otomobil montaj tesisleri, Kırgız elektrikli kaldıraç-matkap üretim tesisleri şeklinde sıralanabilir. Ayrıca ülkenin Os bölgesinde de büyük tesisler bulunmaktadır. Bu bölgede bulunan 5 adet pamuk temizleme tesislerinin en büyüğü olan Kara-su tesislerinin kuruluşu 1927 yılına kadar gidiyor. Yine bu bölgede büyük hacimli tekstil, ipek, trikotaj tesisleri bulunmaktadır. Ülkede ayrıca büyük şeker fabrikaları da bulunmaktadır. Ancak bunların büyük kısmı son yıllarda üretim yapmamaktadır.

1992 yılı itibariyle net maddi üretimin % 38'i sanayi kesiminde üretilmekte olup, yine aynı yıl istihdamın % 25.2'si de bu kesim tarafından sağlanmaktadır.

Son yıllarda kısmen değişme sürecine girmiş olmakla birlikte, sanayi kesiminde çalışan nüfus ağırlıklı olarak Ruslardan oluşmakta, Kırgız nüfus daha çok kırsal kesimde ve tarımsal alanlarda çalışmaktadır. 1989 yılı itibariyle çalışanların etnik gruplar açısından kesimlere göre dağılımı şöyledir: Sınaide çalışanların

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

137.500'ü Rus, 92.000'i Kırgız ve 15.000'i Ukraynalıdır. Öte yandan tarımda çalışanların 385.800'ü Kırgız, 38.000'i Rus ve 7.000'i Ukraynalı'dır (20).

5. Dış Ticaret

Kırgızistan'ın dış ticareti ağırlıklı olarak BDT üyesi cumhuriyetlerle yapılmaktadır. Yapılan ihracat ve ithalatın büyük kısmı, eski Sovyet cumhuriyetleri ile gerçekleştirilmekte olup, bu cumhuriyetler içinde Rusya Federayonu en önemli ülke konumundadır. Nitekim 1992 yılı itibariyle Kırgızistan'ın cumhuriyetler arası ihracatının % 40'ı Rusya ile gerçekleşmişti. Yine aynı yıl cumhuriyetler arası yapılan Kırgızistan ithalatının yaklaşık % 52'si Rusya Federasyonu'ndan sağlanmıştı. Rusya Federasyonu'ndan sonra Kırgızistan dış ticaretinde yer tutan en önemli iki ülke, Kazakistan ve Özbekistan'dır.

Kırgızistan'ın başlıca ihracat ürünleri enerji, makina sanayi ürünleri, metalurji, hafif sanayi ürünleri ve gıda sanayi ürünleridir.

1993 yılının ilk dokuz aylık dönemi itibariyle Kırgızistan'ın BDT dışı ülkelere olan toplam ihracatı 187993.9 bin Som; dolar olarak ifade edilirse 59486.80 bin dolar olarak gerçekleşmiştir. Toplam ihracatın 20255.60 bin dolarlık kısmı gelişmiş kapitalist ülkelere, 1856.9 bin dolarlık kısmı Doğu Avrupa ülkelerine, 829.20 bin dolarlık kısmı gelişmekte olan ülkelere ve 36575.10 bin dolarlık kısmı ise başta Çin Halk Cumhuriyeti olmak üzere diğer ülkelere yapılmıştır.

Kırgızistan'ın ihracatında, eski Sovyet cumhuriyetleri dışındaki ülkelerden en önemli yeri Çin Halk Cumhuriyeti almaktadır. 1993 yılının dokuz aylık döneminde bu ülkeye yapılan ihracat 36.242.60 bin dolara ulaşmaktadır. Bu dönemde İngiltere'ye 9531.00 bin dolar, Fransa'ya 2463.00 bin dolar, Almanya'ya 1389.20 bin dolar, Türkiye'ye 1297.90 bin dolar ve İsviçre'ye 1384.40 bin dolarlık ihracat gerçekleştirilmiştir.

Türkiye'ye ihraç edilen başlıca ürünler, pamuk lifleri, deri, sığır, tarımsal makina parçaları şeklinde sıralanabilir.

Sözkonusu dönemde Kırgızistan'ın BDT dışı ülkelerden yaptığı toplam ithalat 61005.25 bin dolardır. Bunun 38806.27 bin doları gelişmiş kapitalist ülkelerden, 5214.26 bin doları Doğu Avrupa ülkelerinden, 993.90 bin doları gelişmekte olan ülkelerden ve 159.5082 bin doları Çin ve diğer ülkelerden gerçekleştirilmiştir.

İthalatın ülkelere göre dağılımına bakıldığında ise, ABD'den 32341.80 bin dolar, Çin'den 15727.37 bin dolar, Fransa'dan 2243.00 bin dolar, Türkiye'den 1358.80 bin dolar, İngiltere'den 930.50 bin dolar, Hindistan'dan 765.50 bin dolar ve Almanya'dan 757.70 bn dolarlık ithalatın yapıldığı görülmektedir.

Kırgızistan'ın başlıca ithal ettiği ürünler çay, buğday, mısır, un, hububat, pirinç, şeker, ilaç, deri giyim, tekstil ve giyim, hafif sanayi teçhizatı, TV-video setleri ve otomobil şeklinde sıralanabilir.

Kırgızistan Türkiye'den buğday, deri ve kumaş giyim, hafif sanayi ekipmanları

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve gıda maddeleri ithal etmektedir (21).

Kırgızistan'ın yakın ülkelerle olan dış ticaretinin coğrafya ve ürün yapısı aşağıdaki Tablolar yardımıyla izlenebilir:

Tablo: 12 KIRGIZİSTAN'IN YAKIN ÜLKELERE İHRACATININ ÜRÜN YAPISI (%)

			1992 Yılı		1993 Yılı	
	I. Çeyrek	II. Çeyrek	II. Çeyrek	IV. Çeyrek	I. Çeyrek	II. Çeyrek
Enerji	8.0	10.4	7.6	2.0	2.1	14.1
Metalurji	6.3	5.9	5.6	3.5	6.5	5.0
Makina Sanayii	49.9	33.7	54.9	43.7	38.4	34.3
Hafif Sanayii	21.9	29.8	14.3	29.3	30.7	24.5
Gıda Sanayii	8.2	9.3	7.1	6.7	4.4	13.4
Diğer Dallar	5.7	10.9	10.5	14.8	17.8	10.7
Toplam	100	100	100	100	100	100

Kaynak: **Asaba**, 9 Dekabr 1993, No: 44.

Tablo: 13 KIRGIZİSTAN'IN YAKIN ÜLKELERE İHRACATININ COĞRAFİ DAĞILIMI (%)

			1992 Yılı		1993 Yılı	
Ülkeler	I. Çeyrek	II. Çeyrek	II. Çeyrek	IV. Çeyrek	I. Çeyrek	II. Çeyrek
Rusya	48.0	42.0	31.8	36.2	45	42.5
Kazakistan	15.2	23.3	28.6	21.9	23.5	34.6
Özbekistan	9.2	16.8	1.5	12.7	11.6	6.4
Diğer	27.6	17.9	38.1	29.2	19.9	16.5

Kaynak: **Asaba**, 9 Dekabr 1993, No: 44.

Tablo: 14 KIRGIZİSTAN'IN YAKIN ÜLKELERDEN İTHALATININ COĞRAFİ DAĞILIMI (%)

			1992 Yılı		1993 Yılı	
Ülkeler	I. Çeyrek	II. Çeyrek	II. Çeyrek	IV. Çeyrek	I. Çeyrek	II. Çeyrek
Rusya	51.6	58.2	58.7	38.7	34.4	52.3
Kazakistan	16.8	10.2	5	41.5	26.3	28.9
Özbekistan	8.7	11.4	12.6	6.8	31.6	13.7
Diğer	22.9	20.2	13.7	13.0	7.7	5.1

Kaynak: **Asaba**, 9 Dekabr 1993, No: 44.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DİPNOTLAR

(1) **Kırgız Sovettik Sotsialistik Respublikası**, Frunze, 1988, s.40-70; **Kırgız Cergesi (Cer-Su attarı)**, Frunze, 1990, s.186-196.
(2) **Kyrgyzstan Chronicle**, December 7, 1993, No: 2, pg.5.
(3) **Student**, 2 Dekabr 1993, sayı: 2.
(4) Kırgız SSR'i, s.100.
(5) **Student**, sayı: 2
(6) The State Statistic Agency of the Republic of Kyrgyzstan, **On Social-Economic Situation of the Republic of Kyrgyzstan From January till June**, Bişkek, July 9, 1993, s.10.
(7) **Bereke**, No:50 (140), 3 Dekabr 1993.
(8) **Kırgız Cergesi (Cer-Su attarı)**, Frunze, 1990, s.194.
(9) **Osnovniye Polojeniya Plana-Prognoza Funksionirovitiya Ekonomiki na 1994-1995 godı**, s.1.
(10) **Statistiçeskiy Ejegodnik Kırgızstana 1992**, Bişkek, 1993 (İstatistik Yıllığı 1992), s.3-5.
(11) **Kırgızstan V Tsfrah 1992 (Rakamlarla Kırgızistan 1992)**, Bişkek: Devlet İstatistik Ajansı, ty., s.5.
(12) **Kırgızstan V Tsfrah 1992**, ss.46-47.
(13) **Kyrgyzstan: Social Protection in a Reforming Economy**, May 12, 1993, s.12, Table:1.5'den.
(14) **Statistiçeskiy Ejegodnik (1992)**, ss.96-97.
(15) **On Social-Economic Situation of the Republic of Kyrgyzstan From January till June**, The State Statistic Agency of the Republic of Kyrgyzstan, Bişkek, July 9, 1993, s.10.
(16) **Kırgızstan V Tsfrah 1992**, ss.121-123.
(17) a.g.e., ss. 125-126
(18) **Statistiçeskiy Ejegodnik Kırgızstana 1992**, s.18.
(19) İTO, **Kırgızistan**, Haz: Ahmet İnceıcara, İstanbul, 1992, s.19.
(20) **Kutbilim**, 10 Mart 1994, No: 10.
(21) Ekonomi ve Ticaret Müşavirliği.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IV. TÜRKMENİSTAN

A. Coğrafi Durum

Orta Asya'nın güneybatısında yer alan Türkmenistan toprakları, kuzeyinde Kazakistan, kuzeydoğusunda Özbekistan, güneydoğusunda Afganistan, güneyinde İran ve batısında Hazar Denizi ile çevrilmiştir.

Türkmenistan toprakları batıdan doğuya 110 km., kuzeyden güneye 650 km olup, yüzölçümü 488.1 bin km²'dir. Başkent Aşkabad (nüfusu 400 bin)dır. 3.8 milyon nüfusa sahip olan ülkede km²'ye 9 kişi düşmektedir.

Topraklarının 4/5'lik bölümü Turan ovasında yer alan Türkmenistan'ın önemli bir kısmını Kara-Kum çölü kaplar. Ülkenin güneyinde Kopetdağ (yüksekliği 2942 m.), kuzeybatıda Küçük Balkan (777 m.) ve Büyük Balkan (1881 m.) sıradağları yer alır. Güneydoğusunda Paropamizdin kolları Bağhız (1267 m.), Karabil (984 m.) tepeleri, Kugitandağ sıradağları (en yüksek yeri 3139 m.) yer almaktadır. Batısında Krasnobodek Platosu (308 m.), güneybatısında Nebitdağ (39 m.), Boyadağ (134 m.) ve Kurudağ bulunmaktadır (1).

İklimi tipik karasal iklim olup, kuraktır. Ocak ayının ortalama sıcaklığı -5°C ile 4°C arasıdır. Temmuz ayının ortalama sıcaklığı 28-32°C'dir. Yıllık yağış miktarı Amu-Deryanın aşağı bölümünde 80 mm., Karakumda 150 mm., dağ eteklerinde 200-300 mm. ve dağlarda ise 400 mm.'den fazladır. Türkmenistan'ın % 80'inde devamlı akan nehirler yoktur. Başlıca büyük nehirleri Amu-Derya, Murgab, Tecen, Atrek olarak sıralanabilir. Göllerin çoğu (en büyüğü Kuğulu) tuzludur (2).

B. Tarihçe

Türkmen adının tarih sahnesine çıkışı 10. yüzyıla rastlar. Bu ad genel bir adlandırma olarak yerleşik hayata geçmiş Türkler için, ağırlıklı olarak da Müslüman Oğuz boyları için kullanılmıştır. Türkmen adı bugün dar manada Türkmenistan Cumhuriyeti'nde yaşayan Türkmenler ile Irak, İran, Suriye ve Anadolu'daki Türkmen boylarına mensup olanlar için kullanılmaktadır. Bu etnik adın etimolojisi üzerine çok çeşitli görüşler var ise de, bunların içinde en tutarlısı Kuman, Karaman, Ataman, Kölemen, Köğmen gibi kelimelerde de görülen -man, -men ekinin eklenmesiyle oluştuğu görüşüdür. Türkmen Türkçesi Azerbaycan, Türkiye ve Horasan Türkçeleriyle birlikte Türk dilinin Oğuz Türkçesi grubunu oluşturur.

Türkmenler, Türklerin Oğuz grubundandırlar. Bazı eski dil özelliklerini korudukları gibi, Çağatay ve Kıpçak sahası kavimlerinin arasında kaldıklarından, onlarla birlikte gelişmişler, diğer Oğuz grubu ağızlarında görülmeyen bazı dil hususiyetlerini de benimsemişlerdir.

Teke ve Yamutlar başta olmak üzere Çavdur (veya Çavuldur), Gkleh, Sarığ, Sa-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lur, Ersarı gibi kabileleri Türkmenlerin en büyük kabileleri arasında sayabiliriz. Ancak, 10. yüzyılda bu bölgede yaşayan Türmenler içerisinde bütün Türk kabilelerine rastlanılmaktaydı. Bununla birlikte Asya'nın çeşitli bölgelerine yayılmış olan Türkmenlerin büyük bir çoğunluğu, sınırları içindeki Horasan bölgesinde yaşamaktadır.

Safevi Türk hükümdarı Nadir Şah'dan sonra, İranlılar ile Hivelilerin hücumlarına maruz kalan Türkmenler, 1835'den itibaren Merv bölgesine doğru yayılmaya başladılar. Oraz Han'ın başkanlığında Tecend Derya kenarında Oraz Kalesi inşa edildi. Fakat 1845'de Farslar ve Hivelilerin ani baskınlarıyla karşılaştılar. Türmenler Hivelileri iki kere mağlup etti. Önce 1856'da daha sonra 1860'da İranlılar ile karşılaşan Türmenler ağır kayıplar verdiler. Durumun kendileri için kötü olacağını düşünen Türkmenler İran'a barış teklifinde bulundularsa da bu kabul edilmedi. Bunun üzerine İranla tekrar savaşa başlayan Türkmenler, Kuşid Han'ın önderliğinde, Farsları yenilgiye uğrattılar ve bağımsızlıklarını ilan ettiler.

İran'a karşı diğer Türk boylarından yardım görmeyen Türmenler, 1868 yılında Buhara'ya karşı Rusların büyük bir taarruza geçtikleri haberini alınca, yardım için yola çıkmışlar ancak, yarı yolda Buhara kuvvetlerinin mağlup olduklan haberini alınca, geri dönmek mecburiyetinde kalmışlardır.

Çarlık Rusyası'nın Türkmenistan'ı işgali

1873 Mayıs ayında Ruslar Hive'yi kanlı bir istila ile ele geçirdiler. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlaması üzerine geçici bir barış devresine girildi ise de, bu uzun sürmedi. 1879'da, Ruslar General Lomakin'in önderliğinde Göktepe'ye hücuma geçtiler. Fakat Nur Verdi Han'ın oğlu Berdi Murad'ın olağanüstü gayretleri sayesinde Ruslar dayanamadılar. Türmenlerin bu başarısı İstanbul başta olmak üzere bütün Türk dünyasında sevinç yarattı. Ruslar bu mağlubiyetin sorumlusu olarak gördükleri Lomakin'i azlederek, yerine Osman Paşa'ya karşı Plevne'de savaşmış olan General Skobelev'i tayin ettiler. Haziran 1880'de, Skobelev Türkmen topraklarına girdi, aynı yıl Nur Verdi Han'ın ölmesi üzerine yerine oğlu Mahdum Kulu seçildi. Skobelev Rus yenilgisinin öcünü çok kanlı bir şekilde aldı. 1881'de çarpışmalar sona erdiğinde Türkenler 26.500 kişi kaybetmişlerdi. Rusya'nın bu bölgelerde faaliyetlerini hızmandırmasının bir sebebi de, 1877 yılında Berlin Kongresinde; Rusya'nın Ege Denizi'ne çıkmasına engel olunması ve İngiltere'nin Afganistan'ı himayesine aldığını duyurmasıdır. Bu sebeple Ruslar Asya'da İngilizlerle rekabete girmiş oluyorlardı.

SSCB Döneminde Türkmenler

Çarlık Rusya'sının işgaline karşı bütün Türkistan'da olduğu gibi Türkmenistan'da da muhalefet vardı. 1916'da başlayan Türkistan Milli Ayaklanması, Bolşevik İhtilalinden sonra da devam etmiş, bilahere Enver Paşa'nın önderliğinde yürütü-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

len bu istiklal hareketi birliktelikten yoksun ve dışardan da bir destek alamadığı için başarılı olamamıştır. 1917 ihtilali başladığı zaman Özbekler ile Yamut Türkmenleri arasında geçimsizlik patlak verdi. Türkmenlerin lideri Cüneyt Han, Hive üzerine yürüyerek şehri kuşattı ise de, Sovyetlerin bir askeri birliği Hive'ye göndermeleri üzerine Cüneyd Han kuşatmayı kaldırdı. Ancak bir süre sonra Cüneyd Han, Hive'ye hakim olmuş, fakat bu durum Sovyetlerin tekrar Hive Hanlığının iç işlerine karışmasına fırsat vermiştir. Hive'deki Rus askerleri, Cüneyd Han'dan kaçanlardan bir "Hive İhtilal Taburu" teşkil ederek Hive'de bir Sovyet hükümeti kurulmasını istediler. Bu taburun yardım istemesi üzerine de Sovyetler ordularını Hive'ye göndererek 1920'de burayı işgal ettiler.

1924 yılında Türkmenler ile Özbekler birlikte hareket edip bazı başarılar elde ettilerse de, neticede 1924 yılında Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu. 1927 yılında Sovyet kuvvetleri karşısında son çatışmasını da kaybeden Cüneyt Han, Türmenistan'ı terketmek mecburiyetinde kaldı. SSCB federal bir anayasa çıkararak, Orta Asya'yı beş cumhuriyete böldü.

Bağımsız Türkmenistan Devleti

7 Ocak 1990 tarihinde Türkmenistan'da Parlemento (Yüksek Sovyet) seçimleri yapılmış ve Komünist Parti kökenli üyeler çoğunluğu oluşturmuşlardı. Mayıs 1990'da Türkmen Türkçesi Cumhuriyetin resmi dili olarak kabul edilmiş, 27 Ekim 1990 tarihinde de Saparmurat Niyazov Devlet Başkanı seçilmiştir.

22 Haziran 1990 tarihinde egemenliğini, 27 Ekim 1991 tarihinde yapılan halk oylamasıyla aynı gün bağımsızlığını ilan eden Türkmenistan'ı ilk tanıyan ülke Türkiye olmuştur. Bugün Türkmenistan Cumhuriyeti; Birleşmiş Milletler, AGİK gibi milletlerarası kuruluşlara üye, kalkınma yolunda bağımsız Türk devletlerinden biridir.

C. Siyasi ve İdari Yapı

Türkmenistan Cumhuriyeti, 22 Ağustos 1990'da egemenliğini, 26 Ekim 1991'de de bağımsızlığını ilan etmiş, 21 Aralık 1991'de BDT'ye katılmıştır. 1990 yılında cumhurbaşkanlığına seçilen S. Niyazov halen bu görevini sürdürmektedir. Türkmenistan Komünist Partisi, 16 Aralık 1991'de kendini feshederek Demokrat Parti adını almış olup halen iktidarda bulunmaktadır. 1989 yılında kurulmuş bulunan Ağızbirlik Hareketi yönetimin sıkı takibine uğramış ve bugüne kadar fazla bir varlık gösterememiştir.

Cumhuriyet idari bakımdan 5 eyalet, 44 idari bölge, 15 şehir ve 74 şehir tipindeki kasabadan oluşmaktadır (3). Başkenti Akşabad olan Türkmenistan'ın diğer büyük şehirleri Merv, Taşavuz, Köhne, Urgenç, Çelekev, Kızılarvad, Tecev, Kerki ve Darvazar'dır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

C. Sosyo-Ekonomik Yapı

1. Demografik Yapı

a. Nüfus

1992 yılı itibariyle Türkmenistan'ın nüfusu 3.833.000'dir. Nüfusun yıllar itibariyle artışı ise aşağıdaki Tabloda görülmektedir:

Tablo: 15 TÜRKMENİSTAN NÜFUSUNUN GELİŞİMİ

Yıllar	Nüfus Miktarı	Kent Nüfusu (%)	Köy Nüfusu (%)
1913	1.042.000	11	89
1926	998.000	14	86
1939	1.252.000	33	67
1959	1.516.000	46	54
1970	2.159.000	48	52
1979	2.759.000	48	52
1984	3.118.000	47	53

Kaynak: **Demografiçeskiy Ensiklopediçeskiy Slovar,** Moskva, 1985, s.483, Tabl.1. ve **Turkmenskaya SSR,** s.66, Tabl.1.

Türkmenistan'da da Türkmenler yanında başka uluslardan önemli miktarda insan yaşamaktadır. Nüfusun etnik yapısını aşağıdaki Tablo yardımıyla izlemek mümkündür:

Tablo: 16 TÜRKMENİSTAN'IN ETNİK YAPISI

	1959		1970		1979	
Etnik Gruplar	Nüfus Miktarı	%	Nüfus Miktar	%	Nüfus Miktarı	%
Türkmen	923.700	60.9	1.416.700	65.6	1.891.700	68.4
Rus	262.700	17.3	313.100	14.5	349.200	12.6
Özbek	125.200	8.3	179.500	8.3	233.700	8.5
Kazak	69.600	4.6	68.500	3.2	79.500	2.9
Tatar	29.900	2.0	36.500	1.7	40.400	1.5
Ukraynalı	21.000	1.4	35.400	1.6	37.100	1.3
Ermeni	19.700	1.3	23.100	1.1	26.600	1.0
Azeri	12.900	0.8	16.800	0.8	23.500	0.9
Beluci	7.600	0.5	12.400	0.6	18.600	0.7
Dağıstanlı	5.400	0.4	8.200	0.4	11.600	0.4

Kaynak: **Demografiçeskiy Ensiklopediçeskiy Slovar,** Moskva, 1985, s.483, Tabl.2. ve **Turkmenskaya SSR,** s.69, Tabl.9.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Eski Sovyetlerin dağılması ile birlikte Türkmenistan'ın etnik yapısında da değişmeler olmuştur. 1992 yılı itibariyle ülkede yaşayan nüfusun % 73.3'ü Türkmen, % 9.8'i Rus, % 9.0'u Özbek, % 2.0'si Kazak ve 5.9'u diğer etnik unsurlardan oluşmaktadır.

Türkmenistan'da nüfus artış oranı (1990) % 2.6 ve ortalama yaşam süresi 65.2 yıl, km²'ye düşen nüfus 6.1 kişi'dir.

b. Nüfusun Eğitim Durumu

Türkmenistan'da temel eğitim zorunlu olup devlet tarafından ücretsiz sunulmaktadır. Nüfusun % 25.5'i bir eğitim kurumunda öğrenim görmektedir.

Bunların % 91.6'sı genel eğitim veren kurumlarda, % 3.8'i özel eğitim veren kurumlarda ve % 4.6'sı ise yüksek öğretim kurumlarında okumaktadır. 1984-85 öğretim döneminde genel eğitim veren kurumlarda okuyan öğrenci sayısı 800.000, özel eğitim kurumlarında okuyan öğrenci sayısı 37.000 ve yüksek öğretim kurumlarında okuyan öğrenci sayısı 39.000 civarında idi.

Ülkede bir üniversite, 9 yüksekokul ve Türkmenistan İlimler Akademisi bünyesinde 16 enstitü bulunmaktadır. Türkmen Yomut Ağzı resmi dil olup, ikinci dil olarak Rusça kullanılmaktadır.

c. Nüfusun İstihdam Durumu

Türkmenistan ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalı bir ekonomi olup, göçebelik yer yer devam etmektedir. 1987 yılında 1.182.000 kişi çeşitli işyerlerinde çalışmakta, çalışabilir nüfusun % 85'i istihdam edilmiş bulunmakta idi. Çalışan nüfusun % 11.2'si sanayi, % 41'i tarım-hayvancılık kesimlerinde yer almaktadır. Türkmen nüfus daha çok tarım ve hayvancılıkla uğraşmakta; ülkenin petrol, doğalgaz gibi sınai tesislerinde daha çok Rus ve Ukraynalılar görev yapmaktadır.

2. Doğal Kaynaklar

Türkmenistan yeraltı kaynakları açısında oldukça zengin bir ülkedir. Ülke özellikle petrol, doğalgaz, elektrik enerjisi açısından zengin kaynaklara sahiptir.

Türkmenistan eski Sovyetler Birliği'nin toplam petrol üretiminin % 3.2'sini, doğalgaz üretiminin % 17.9'unu, pamuk üretiminin % 13.1'ini, bitkisel yağ üretiminin % 1.8'ini ve ipek üretiminin % 3'ünü karşılamakta idi. Ülke petrol kaynakları açısından, Rusya Federasyonu, Azerbaycan ve Kazakistan'dan sonra dördüncü; doğalgaz rezervleri açısından Rusya Federasyonu ve Ukrayna'dan sonra üçüncü durumdadır.

Türkmenistan'da elektrik enerjisi Bezmin (173 mw), Krasnovodok (170 mw), Çarjou (24 mw), Mari (1370 mw) ve Hebit-Dağ gaz türbünü santrallarından sağ-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lanmaktadır (4). Bunlardan sağlanan toplam enerji üretimi, yıllık 14.9 milyar kw/saattir. Üretilen enerjinin % 40'ı diğer bölge cumhuriyetlerine ve Afganistan'a ihraç edilmektedir.

Ülkede tahmini gaz rezervi 8.087 milyar m³, petrol rezervi ise 698 milyon ton olup, petrolün kalitesi Sibirya petrolünden daha yüksektir. Ortalama gaz üretimi yılda 80 milyar m³ civarındadır. Türkmenistan bu üretim ile Orta Asya'nın en önemli gaz ihracatçısı ülkelerinden biridir (5).

Türkmenistan'da üretilen petrolün işlenmesi Krasnovodsk Perol Rafinerisinde gerçekleştirilmektedir. Ülkede ayrıca iyot, brom, sodyum, sülfat, kimyevi maddeler, fosfat, kükürt, kireçtaşı gibi maddeler de önemli miktarlarda mevcuttur.

3. Temel Ekonomik Göstergeler

Türkmenistan 1 Kasım 1993 tarihinden itibaren rubleyi bırakarak, kendi para birimi Manat'a geçti ve başlangıç kuru 1 Manat=1 Dolar olarak belirlendi.

a. Net Maddi Üretim (NMÜ)

Türkmenistan'ın 1988 yılı itibariyle NMÜ'i 4.700 milyar rubledir. Bunun % 34.6'sı tarım, % 31.1'i sanayi, % 17.7'si inşaat, % 6.5'i ulaştırma-iletişim kesimlerinden sağlanmıştır.

Geçirilen hızlı değişim süreci sonunda Türkmenistan'ın 1993 yılı Milli Geliri 2.2 trilyon ruble olarak gerçekleşmiştir.

Net Maddi Üretimin artış oranları 1971-1985 döneminde % 3.1, 1986-1989 döneminde % 4.9 olmuş, 1986 yılından itibaren artış oranı düşerek 1986-1989 döneminde % 2.2 olarak gerçekleşmiştir. 1988 yılı itibariyle eski Sovyet Cumhuriyetlerinin toplam NMÜ'lerinin % 0.7'sini Türkmenistan karşılamaktadır (6).

b. Kişi Başına Düşen Gelir

Türkmenistan'da kişi başına düşen Milli Gelir 1985 yılında 1088 ruble, 1986'da 1089 ruble, 1987'de 1088 ruble, 1988'de 1179 ruble, 1989'da 1292 ruble ve 1990 yılında ise 1475 ruble olarak greçekleşmiştir.

KbMG'e BDT ortalaması itibariyle bakıldığında Türkmenistan'ın payı 1975'te % 77, 1980'de % 73, 1985'te % 71 ve 1989'da % 71 olmuştur.

c. Ücretler

Türkmenistan'da 1990 yılı rakamlarına göre sanayi kesiminde ortalama aylık ücret 264 ruble olmuştur. Ücretlerin yıllar itibariyle gelişimine bakıldığında ise, 1985 yılında 206 ruble, 1986'da 208 ruble, 1987'de 212 ruble, 1988'de 227 ruble, 1989'da 241 ruble olduğu görülmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

4. Sektörel Durum

a. Tarım ve Hayvancılık

Türkmenistan ekonomisi tarıma dayalı bir ekonomidir. Net Maddi Üretimin % 35'i tarımdan edilirken, çalışan nüfusun % 41'i de tarım ve hayvancılık kesiminde istihdam edilmektedir.

Toplam yüzölçümünün % 75'i çöllerle kaplı olan ülkede tarıma elverişli alan sadece % 3'tür. Bitki örtüsünü devedikeni, palin ve çalılıklar oluşturur. Başlıca tarımsal ürünler pamuk, ipek, kavun, üzüm ve hububattır.

Türkmenistan, Orta Asya Cumhuriyetleri arasında Özbekistan'dan sonra ikinci büyük pamuk üreticisidir. Yılda 1.4 bin ton pamuk üretimi ile BDT toplam üretiminin % 13.1'ini karşılamaktadır. Yine doğal ipek üretiminin % 3'ü burada üretilmektedir. Ülkede üretilen pamuğun ancak % 3'ü işlenebilmekte, kalanı işlenmek üzere diğer cumhuriyetlere gönderilmektedir.

Türkmenistan'da hayvancılık da önemli bir yere sahiptir. Özellikle, derilerinden astragan kürkü yapıldığı için değerli bir tür olan Karakul koyunları yetiştiriciliği önem taşımaktadır. 1978 yılında 4.4 milyon olan koyun-keçi sayısı 1988 yılında 4.7 milyon olmuştur. Yine 1978 yılında 581 bin olan büyükbaş hayvan sayısı 1978 yılında 778 bine ulaşmıştır. Ülkede ayrıca domuz ve kümes hayvanları da beslenmektedir. Ayrıca çöl şartlarında deveden de önemli ölçüde yararlanılmaktadır.

b. Sanayi

Türkmenistan'da sanayi büyük ölçüde pamuğun işlenmesine ve enerji kaynaklarının işletilmesine bağlıdır. Ülkede biri Krasnovodsk rafinerisi, diğeri Chardzhou rafinerisi olmak üzere iki adet önemli rafineri bulunmaktadır. Yine, Çeleken Karbon Tesisleri, Karaboğaz sülfat entegre tesisleri, kükürt eritme tesisleri ve Aşkabad, Mari şehirleri çevresinde bulunan metal işleme, makina imalat fabrikaları önemli sınai müesseseleri olarak sıralanabilir. Bunlardan özellikle Bezmein çimento fabrikası, prefabrik konut fabrikası, Aşkabad cam fabrikası BDT ölçeğinde önem taşımaktadır (7).

Ülkede yapı-inşaat alanında 1 milyon 300 bin ton çimento, 12.4 m³ kimyasal olmayan madde, 12 milyon m² cam, 90 bin ton bentoit kilit üretimi gerçekleştirilmektedir.

Ülkenin hafif sanayi üretiminde ise en önemli yeri tekstil endüstrisi ve ipek üretimi tutmaktadır. Türkmenistan'da 28.4 milyon m² pamuklu dokuma, 7.9 milyon m² ipekli kumaş, 2.9 milyon m² yünlü kumaş olmak üzere 39.2 milyon m² tekstil üretimi gerçekleştirilmektedir. Ayrıca 1.5 milyon m² de halı ve kilim dokunmaktadır (8).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

5. Dış Ticaret

Türkmenistan'ın dış ticareti de ağırlıklı olarak BDT cumhuriyetleri ile gerçekleşmektedir. 1988 yılında toplam ithalat 2.9 milyar ruble olmuş, bunun % 86'sı cumhuriyetler arasında % 14'ü ise diğer ülkelerle olmuştur. Aynı yıl toplam ihracat 2.6 milyar ruble olmuş, bunun % 92'si cumhuriyetler arasında % 8'i ise yabancı ülkelerle gerçekleşmiştir.

Türkmenistan'ın başlıca ihraç ürünlerini gaz, petrol, pamuk ve hafif endüstri ürünleri oluşturmaktadır. 1991 yılında 74.5 milyon m³ gaz ve 380 bin ton pamuk ihraç edilmiştir. İthal edilen başlıca ürünler ise hafif sanayi ürünleri, işlenmiş metal, gıda sanayii ürünleridir (9).

1990 yılında Türkmenistan'ın toplam ihracatı 2.6 milyar ruble, ithalatı ise 3.6 milyar ruble olmuştur. Aynı yıl ihracatın % 93.4'ü, ithalatın ise % 81'i cumhuriyetler arasında gerçekleşmiştir. Türkiye Türkmenistan'a değirmencilik ürünleri ve hububat esaslı mamüller, dezenfekte edici ve haşarat öldürücü ilaçlar, suni plastik maddeler, işlenmiş deri ve köseleler, dokuma ve giyim eşyaları ihraç etmektedir. Buna karşılık ham pamuk, işlenmemiş deri ve motorin ithal etmektedir (10).

DİPNOTLAR

(1) **Turkmenskaya Sovetskaya Sotsialistiçeskaya Respublika**, Aşkabad, 1984, s.26-28. (Turkmenskaya SSR.)
(2) Aynı eser, s.30-34.
(3) Aynı eser s.11.
(4) Aynı eser, s.198.
(5) Erdoğdu Pekcan, **Türkmenistan**, İstanbul: İTO, 1992, s.8. (Bundan sonra: İTO, Türkmenistan, s.)
(6) "The State of the Soviet Economy", **Finance and Development**, March 1991, V: 28, No:1, s.10.
(7) **Kırgız Sovet Ens.**, cilt: 6, Frunze, 1980, s.97.
(8) İTO, Türkmenistan, s.9.
(9) Age, s.21.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

V. TACİKİSTAN

A. Coğrafi Durum

Orta Asya'nın güneydoğusunda yer alan Tacikistan topraklan, batı ve kuzeyinde Özbekistan ve Kırgızistan, doğusunda Çin, güneyinde Afganistan ile çevrilmiş durumdadır.

Yüzölçümü 143.1 bin km², nüfusu (1992) 5.676.000' dir. Kentleşme oranının % 34 olduğu ülkede, km² ye 31 kişi düşmektedir.

Tacikistan dağlık bir ülkedir. Topraklarının % 93' ü Tiyan-Şan, Zaraf-San (5489 m.), Gissar-Alay (4881 m.) ve Pamir dağ silsilesi (en yüksek yeri 7495 m.) ne giren Mogoldağı, Türkistan dağı (5509 m.) ve Kurama sıra dağları ile kaplıdır.

Tacikistan'ın iklimi karasal iklim özellikleri taşımakta olup, kuraktır. Ocak ayının ortalama sıcaklığı ülkenin güneybatısındaki ve kuzeyindeki dağ eteklerinde 2. -2° C ; Pamir bölgesinde -20° C' dir. Temmuz ayının ortalama sıcaklığı ise güneybatı bölgesinde 30° C, Pamir'de 0 ° C'dir. Yıllık yağış ortalaması 72 mm.'den. Gissar dağlarının güney kısmında 1600 mm.'ye kadar çıkmaktadır. Tacikistan'ın büyük akarsuları Amu-Derya, Sırı-Derya, Karasu, Aksu ve Zarafşan' dır. Büyük gölleri ise Karagöl, Sarez, Yeşilgöl ve İskendergöl' dür (1).

B. Tarihçe

Tacikler, Orta asya mirasının ne kadar karışık olduğunu gösteren iyi bir örnektir, çünkü bölgede yaşayan diğer etnik grupların aksine Tacikler, Türkçe değil de Farsça konuşurlar. Orta Asya medeniyetinin Türklerin gelişinden önce oluşan ilk katmanlarından birini teşkil ederler. Tacikistan tarihi Özbekistan tarihiyle oldukça içiçedir, çünkü her iki bölge de zaman zaman aynı yöneticiler tarafından yönetilmiş, aynı istilalara uğramış ve Tacikistan hem güneyden hem de doğudan Semerkant ovalarına geçiş sağlamıştır. M.Ö. 6. yüzyılda Akamanış hanedanının başta olduğu Pers İmparatorluğu'na tabi olmuştur. M.Ö. 4. yüzyılda I. Sirus zamanında (334-1) Büyük İskender tarafından fethedilmiştir. İskender'in ölümünden ve İmparatorluğunun dağılmasından sonra Tacikistan bölgesi Greko-Baktriyan Devleti'nin bir parçası haline gelmiştir. Bin yıllık devrenin sonunda İskit kabileleri tarafından istila edilmişlerdir. İskitler de Büyük Yueh-Chih halkı tarafından güneye doğru (sonunda Hindistan'a) sürülmüşlerdir.

M.S. 3. yüzyılın sonunda Kuşanlar gerilemekte idiler ve 425'de Hunlar tarafından son yöneticileri Baktırya'dan sürüldü. Hunların da Tük olmaları mümkündür, ancak tartışmasız Türk olan kavimlerin bölgeye ilk gelişi Türk Hanlığı'nın gücünün zirvesinde olduğu 6. yüzyıl ile 8. yüzyıl arasına rastlar. Araplar 7. yüzyılın ortalarında Orta Asya'yı fethettiler, fakat 10. yüzyılda Karahanlılar yönetiminde ve 11. ve 12. yüzyıllarda Selçuklular yönetiminde bölgeye yeni Türk akımları oldu. Orta Asya'nın büyük bir kısmının asıl sakinleri doğu grubunun Farsça konuşanları idi, fakat ardarda gelen Türk göçleri bölgeyi öylesine Türkleştirdi ki 13. yüzyılda bölgeyi işgal eden Moğollar bile bundan etkilendi. 14. yüzyıla gelindiğinde hem Cuci Ulusu (Altın Orda olarak da bilinir) hem de Çağatay Ulusu Türk Dev-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

letleri idi; ve Timur'un kendisi Moğol asıllı olmasına rağmen, Türkçe konuşuyordu. Özbek kabilelerinin 16. yüzyılın ilk yarısında Kıpçak bozkırlarından yaptıkları akınlar Semerkant bölgesinin Türkleşmesine son damgayı vurdu. Bu sürecin tek istisnası batı Pamir'in yüksek vadilerinde yaşayan Pamiri halklardır. Bunlar (bölgenin ilk sakinleri gibi) doğu İran dillerini konuşmaya devam ettiler ve Farsçaya çok yakın olan Batı İran dillerini konuşan Taciklerin atalarıdırlar.

Taciklerin MS 8. yüzyılda ayrı bir etnik grup oluşturmaları mümkündür, fakat dillerinin dışında bunların esas ayırıcı özellikleri göçebe Türklerin ve Moğolların aksine yerleşik hayat yaşamalarıdır. Bilinegeldikleri isim çeşitli değişikliklere uğramıştır. Bu da belki de ilk dönemlerde milli kimliklerinin oluşmadığını gösterir. Tacik ismi Arapça kabile ismi Taiy'den türetilmiştir; asıl yapı Tazik/Tezik idi ve Orta Asya'da Arap için kullanılmaya başlanmıştı.Daha sonra, Araplarını İranlı tebaları için kullanıldı. Mana daha da gelişerek İslam'ı kabul edenler için kullanılır oldu, yani Müslüman gibi. Bu kavram 16. ve 17. yüzyıllarda Ruslar için daha geniş manalar ifade ediyordu. "Orta Asya'dan bir tüccar" demekti. Ticaretle ve esas itibariyle kent hayatı ile kurulan bağlantı o kadar kuvvetliydi ki 20. yüzyılın ilk yıllarına kadar Tacikler Orta Asya'nın yerleşik nüfusu için kullanılan Sart kavramı ile bilinirlerdi.

Tacikler, Orta Asya politikasını oluşturan çok fazla güç değişiklikleri için asla belirleyici bir faktör olmamışlardır.Fakat Özbeklerin tahakkümünde güney-doğuda küçük, yarı-bağımsız Tacik devletleri oluşturulmuştur. 19. yüzyılın ortalarında Rus İmparatorluğu güneye doğru Afganistan'a kadar yayıldıkça Ura-Tyube ve Hoçent (şimdi Leninabad olarak bilinir) gibi Tacik merkezleri işgal edilmiştir. Aynı zamanda Buhara Emirliği yayılmakta idi ve 1877-8'de Karatekin ve Darvaz bölgelerini kontrolü altına aldı. Netice itibariyle 19. yüzyılın sonunda Tacikistan'ın kuzeyi Rusların, güneyi de Buharalıların yönetimi altındaydı. 1918'de Orta Asya'daki Rus yönetimindeki çoğu bölgede Sovyet yönetimi kuruldu ve kuzey Tacikistan 1918 Eylül'ünde oluşturulan Tacikistan Cumhuriyeti'ne dahil edildi. Üç yıl sonra 1921'de Kızıl Ordu Buhara'ya girdi ve (emirlik teoride hala bağımsız olmasına rağmen) Duşanbe'nin kontrolünü ele geçirdi. Milliyetçi unsurlar (genellikle Basmacılar) yabancı müdahaleciler (Enver Paşa dahil) ve Beyaz Ordu şiddetle karşı koydu ve Pamir'in güneydoğusunda, 1925'e kadar mağlup olmadılar.

1924'de Orta Asya Cumhuriyetlerinin ulusal sınırları belirlediğinde Tacik Özerk Cumhuriyeti Özbek Cumhuriyetine bağlı olarak oluşturuldu. 16 ekim 1929'da Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilan edildi ve eskiden Özbekistan'a bağlı olan Hoçent (Okrug) bölgesi de Cumhuriyete dahil edildi.

Tacikistan, 25 Ağustos 1990'da egemenliğini, 9 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Daha sonra diğer cumhuriyetlerle birlikte BDT'ye katılmıştır.

C. Siyasi ve İdari Yapı

Tacikistan Cumhuriyeti 25 Ağustos 1990'da egemenliğini, 9 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan etti. Daha sonra diğer cumhuriyetlerle birlikte BDT" ye katıldı. Ülkede halen Komünist Parti iktidarda bulunmaktadır. Ayrıca Tacikistan Demokrat Partisi, İslami Rönesans Partisi (Mahzad-ı İslami) ve Rasthages Hareketi faaliyet göstermektedir. Özellikle Mahzad-ı İslami ülkede oldukça etkilidir. Bağımsızlığın

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ilanından bugüne ülkede siyasi istikrar tam olarak sağlanamamış, zaman zaman sıcak çatışmalara varan anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Bunun neticesi olarak son birkaç yılda ülkeden önemli miktarda insan, çevre cumhuriyetlere iltica etmiştir. Halen sadece Kırgızistan'ın güney bölgelerinde 500 bine yakın Tacik mültecinin bulunduğu bildirilmektedir.

Tacikistan Badahşan Özerk Bölgesi, 3 eyalet, 43 idari bölge, 18 şehir, 49 şehir tipindeki kasabadan oluşmaktadır (2). Başkent Duşanbe'dir.

C. Sosyo-Ekonomik yapı

1. Demografik Yapı

a. Nüfus Yapısı

1992 yılı rakamlarına göre Tacikistan'ın nüfusu 5.676.000'dir. Nüfusun yıllar itibariyle gelişimi ise aşağıdaki Tabloda yer almaktadır.

Tablo: 17 TACİKİSTAN NÜFUSUNUN GELİŞİMİ

Yıllar	Nüfus Miktarı	Kent Nüfusu %	Köy Nüfusu %
1913	1.034.000	9	91
1926	1.032.000	10	90
1939	1.485.000	17	83
1959	1.981.000	33	67
1970	2.900.000	37	63
1979	3.801.000	35	65
1983	4.239.000	34	66

Kaynak: **Demografiçeskiy Ensiklopediçeskiy Slovar,** Moskova, 1985, s. 465, Tabl.1.

Diğer Orta Asya Cumhuriyetlerinin nüfuslarında görülen etnik çeşitlilik Tacikistan nüfusu için de geçerlidir. Cumhuriyette Tacikler yanında Özbek, Rus, Tatar, Kırgız, Alman ve Ukraynalılar da yaşamaktadır. Tacikistan nüfusunun etnik yapısı aşağıdaki Tabloda görülmektedir.

Tablo: 18 TACİKİSTAN'IN ETNİK YAPISI

	1959		1970		1979	
Etnik gruplar	Nüfus Miktarı	%	Nüfus Miktarı	%	Nüfus Miktarı	%
Tacik	1.051.000	53.1	1.630.000	56.2	2.237.000	58.8
Özbek	455.000	23.0	666.000	23.0	873.000	22.9
Rus	263.000	13.3	344.000	11.9	395.000	10.4
Tatar	57.000	2.9	71.000	2.4	80.000	2.1
Kırgız	26.000	1.3	35.000	1.2	48.000	1.3
Alman	33.000	1.6	38.000	1.3	39.000	1.0
Ukraynalı	27.000	1.4	32.000	1.1	36.000	0.9

Kaynak: **Demografiçeskiy Entsiklopediçeskiy Slovar,** Moskva, 1985, s.465, Tabl.2.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Eski Sovyetlerin dağılmasından sonraki süreçte Tacikistan'ın etnik yapısında da değişmeler olmuştur. 1992 yılı rakamlarına göre ülke nüfusunun % 64.9'unu Tacikler, % 25'ini Özbekler, % 1.4'ünü Tatarlar ve % 1.3'ünü Kırgızlar oluşturmaktadır.

Bölgede en yüksek nüfus artış hızına % 3.1 ile Tacikler sahiptir.

b. Nüfusun Eğitim Durumu

Tacikistan'da toplam nüfusun % 26.3'ü bir eğitim kurumunda öğrenim görmektedir. Bunların % 92'si genel eğitim veren kurumlarda, % 3'ü özel eğitim veren kurumlarda ve % 5'i de yüksek öğretim kurumlarında okumaktadır. 1989-1990 öğretim yılında 1259 adet genel eğitim kurumu, 42 adet özel eğitim kurumu ve 66 adet de yüksek eğitim kurumu olmak üzere toplam 1367 eğitim müessesesi bulunmaktadır (3).

Tacikistan tarihinde birçok meşhur şair ve ilim adamı bulunmaktadır. Bunlar arasında Rudaki (857-941), Firdevsi (931-1020), Sadi en bilinenleridir.

c. Nüfusun İstihdam Durumu

Tacikistan'da sanayiden ziyade tarım ve hayvancılık kesimi gelişmiş bulunmaktadır. Özellikle pamuk üretimi, dokuma, halıcılık, ipek üretimi ve hayvancılık önem taşımaktadır. Ülke ekonomisinde sanayiin payı % 29, tarımın payı ise % 38'dir. Buna bağlı olarak nüfusun ağırlıklı kısmı da tarım ve hayvancılık alanında istihdam edilmektedir.

Eski SSCB'nin dağılmasından sonraki dönemde Tacikistan'da da hızlı değişmeler yaşanmış, siyasi ve sosyal anlaşmazlıklar olmuştur. Bunlara bağlı olarak ülkede diğer sorunlar yanında işsizlik de oraya çıkmış ve hızla artmış; 1990 yılında 36 bin olan işsiz sayısı 1993 yılında 280 bine ulaşmıştır (4).

2. Doğal Kaynaklar

Tacikistan ekonomisi büyük oranda tarım sektörü, doğal kaynaklar ve enerji üretimine dayanmaktadır.

Ülkede petrol, kömür, doğalgaz, alüminyum, kurşun, çinko, volfram, altın, bizmut madenleri bulunmaktadır.

Petrol, ülkenin kuzey bölgesinde Neft-abad ve Râvat'da, güney bölgesinde ise Küçük-Bel ve Ak-Baş'da çıkarılmaktadır. Doğalgaz 1964 yılından itibaren çıkarılmaya başlanmış olup, 1980 yılı itibariyle 390 bin ton ham petrol ve doğalgaz üretilmiştir.

Kömür büyük oranda Şurab Kürön kömür madeninden elde edilmektedir. Ülkede 1980 yılında 832 bin ton kömür çıkarılmıştır.

Tacikistan'da bunlardan başka Regarda alüminyum tesisleri, İsfara metalurji tesisleri ve ayrıca kurşun, çinko, volfram, bizmut gibi seyrek rastlanan madenler de bulunmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tacikistan elektrik enerjisi üretiminde de önemli bir yere sahiptir. Özellikle Vahş ve Sıri-Derya nehirleri üzerinde kurulan hidroelektrik santrallarından önemli miktarda elektrik enerjisi elde edilmektedir. Bunlardan elde edilen elektrik enerjisi miktarı 1978 yılında 8.536 milyon kw/saat iken, bu rakam 1980'li yılların başlarında kurulan Rogun ve Baypaza hidroelektrik santrallarının üretime başlaması ile 15.1 milyon kw/saate çıkmıştır (5).

3. Temel Ekonomik Göstergeler

Tacikistan, eski SSCB'ye bağlı Orta Asya Cumhuriyetleri içinde para birimi olarak Rubleyi kullanmaya devam eden tek cumhuriyettir.

a. Net Maddi Üretim (NMÜ)

Tacikistan Cumhuriyeti'nin net maddi ürün miktarı 1971-85 döneminde ortalama yıllık % 4.1, 1986-89 döneminde % 4.9 artmış olup, BDT toplam Net Maddi Üretiminde % 0.8'lik bir paya sahiptir.

Elde edilen ürünün sektörel dağılımına bakıldığında bunun % 0.6'sının sanayi, % 1.3'ünün tarım, % 0.9'unun inşaat ve % 0.5'inin de taşımacılık-iletişim sektöründen elde edildiği görülmektedir.

1993 yılında Tacikistan'ın Milli Geliri 1.3 tirilyon ruble olmuş, 1991'e göre değişim % 54 ve BDT içindeki payı da % 0.6 olarak gerçekleşmiştir (6).

b. Kişi Başına Düşen Gelir

Tacikistan'da kişi başına düşen gelir 1985 yılında 800, 1986'da 809, 1987'de 809, 1988'de 866, 1989'da 954 ve 1990'da 1061 ruble olmuştur. Bu rakamlar ile ülkede kişi başına düşen gelir 1975'de topluluk ortalamasının % 61'i, 1980'de % 58'i, 1985'te % 55'i ve 1989'da da % 54'ü düzeyinde kalmıştır.

1993 yılına gelindiğinde Tacikistan'da kişi başına milli gelir 240 bin ruble olmuş ve BDT ortalamasına göre % 30 düzeyinde kalmıştır (7).

c. Ücretler

Tacikistan'da sanayi kesiminde çalışan işçilerin aldıkları ortalama ücretler 1985 yılında 175.2, 1986' da 178.6, 1987' de 181.9, 1988' de 198.5, 1989' da 213.7 ve 1990' da 230.8 ruble olmuştur.

4. Sektörel Durum

a) Tarım ve Hayvacılık

Tacikistan ekonomisinde tarım ve hayvancılık sektörü ağırlıklı bir yere sahiptir. Başlıca tarım ürünleri pamuk, üzüm, susam, meyve ve sebzelerdir.

Tacikistan' da tarımsal ürünlerin başında pamuk gelmektedir. 1984 yılında 932.4 milyon ton pamuk üretilmiştir. Pamuk, ülkenin Fergana, Vaşh Isar bölgelerinde ekilmektedir. Ayrıca tütün, sardunya (atır) çiçeği, keten, susam üretimi yapılmaktadır. Ülke topraklarının % 30' u hububat bitkileri üretimine ayrılmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Dağlık bir arazi yapısına sahip olan Tacikistan' da hayvancılık da önemli bir yer tutmaktadır. Ülkede 1984 yılında 1.3 milyon büyükbaş hayvan, 3.1 milyon, koyun ve keçi bulunmakta idi (8). Yılda 5.2 bin ton yün üretilmekte olup, eski SSCB toplam üretiminin % 1.1'i karşılanmakta idi. Ülkede ayrıca Leninabad bölgesinde yapılan ipekçilik de önem taşımaktadır (9).

b) Sanayi

Tacikistanın sınayi üretiminin % 68'ini hafif sanayi ve gıda sanayii oluşturmaktadır. Ağır sanayiin temel üretim alanlarını elektrik üretimi, maden ocakları, metalurji/metal işleme ve makina üretimi oluşturmaktadır.Tursunzade Alüminyum, Isfara metalurji tesisleri, Duşanbe çevresinde yer alan makina yapım fabrikaları, tarım makinaları üretim tesisleri, ip eğirme fabrikaları, gıda tesisleri başlıca önemli tesisler olarak sayılabilir.

Hafif sanayinin en önemli üretim alanlarını pamuk işleme, pamuklu kumaş, ipek, kilim dokuma ve gıda üretimi oluşturmaktadır (10).

DİPNOTLAR

(1) **Kırgız Sovet Entsiklopediyası,** cilt:5, Frunze,1980, s. 504

(2) **Geografiyalık Ensiklopediyalık Sözdük,** Fruze, 1987, s.336.

(3) Atila Artam, **Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri,** İstanbul: SAV, 1993, s.88.

(4) **Bereke,** 3 Dekabr 1993, No: 50

(5) **Geografiyalık Ens. Sözdük,** s.336.

(6) **Argümantı İ Faktı,** Ocak 1994, No: 4(693), s.4, Tabl.1.

(7) **Argümentı İ Faktı,** Tabl.2.

(8) **Geografiyalık Ens. Sözdük,** s.337.

(9) İ. Uludağ-V. Serin, **SSCB'deki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İle İlişkileri,** İstanbul: İTO, 1990, s.300

(10) **Geografiyalık Ens. Sözdük,** s.336-337.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BİBLİYOGRAFYA

Argümenti İ Fakti, Ocak 1994, No: 4 (693).
Asaba, 9 Dekabr 1993, No: 44.
Artam Atila, **Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri,** İstanbul: SAV, 1993.
Bereke, 3 Dekabr 1993, No:50.
Demografiçeskiy Ejegodnik Kazahstana, Almatı, 1993.
Demografiçeskiy Entsiklopediçeskiy Slovar, Moskva, 1985.
Geografiyalık Entsiklopediyalık Sözdük, Frunze, 1987.
IMF, **Kazakistan Raporu,** Mayıs 1992, Türkçesi: İstanbul İSO, 1993).
İncekara, Ahmet, **Kırgızistan,** İstanbul:İTO, 1992.
Kazahstan V Tsfrah, Almata, 1993.
Kırgız Respublikası (Administrativdik-Aymaktık Bölünüş), Bişkek, 1993.
Kırgız Sovet Entsiklopediyası I-VI, Frunze, 1978-1980.
Kırgız Sovettik Sotsialisttik Respublikası, Frunze, 1983.
Kırgız Cergesi (Cer-Su attarı), Frunze, 1990.
Kırgıztsan V Tsifrah 1992, Bişkek, 1993.
Kırgızstan Za 50 let, Frunze, 1974.
Kutbilim, 10 Mart 1994.
Kyrgyzstan Chronicle, December 7, 1993, No: 2.
Kyrgyzstan: Social Protection in a Reforming Economy, May 12, 1993.
Muncu, Zehra, **Özbekistan,** İstanbul: İTO, 1992.
Mütercimler, Erol, **Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkiler Modeli,** İstanbul, Anahtar Kitaplar, 1993.
Noradnaye Hazyaystva Kırgızskoy SSR 1981, Frunze, 1982.
Noradnaye Hazyaystva Kirgizskoy SSR v 1984 Gadu, Frunze, 1985.
Osnovniye Polojeniya Plana-Prognoza Funksionirovıniya Ekonomiki na 1994-1995 goda.
Özbek Sovet Entsiklopediyası, cilt: 14, Taşkent, 1980.
Pekcan, Erdoğdu, **Türkmenistan,** İstanbul: İTO, 1992.
Solak, Fahri "Kazakistan'ın Demografik Yapısı", **Çerçeve,** Yıl:3, Sayı:11, Eylül-Ekim 1991, s.24-27.
Statistiçeskiy Ejegodnik Kırgızstana 1992, Bişkek, 1993.
Student, 2 Dekabr 1993, sayı: 2.
"The State of the Soviet Economy", **Finance and Development,** March 1991, v: 28, No: 1.
The State Statistic Agency of the Republic of Kyrgyzstan, **On Social-Economic Situation of the Republic of Kyrgyzstan From January till June,** Bişkek, July 9, 1993.
TİKA, **Kazakistan Ülke Raporu,** Ankara, 1993.
TİKA, **Kırgızistan Ülke Raporu,** Ankara, 1993.
TİKA, **Özbekistan Ülke Raporu,** Ankara, 1993.
TİKA, **Türkmenistan Ülke Raporu,** Ankara, 1993.
Tunalı, Rona, **Kazakistan,** İstanbul, İTO, 1992.
Turkmenskaya Sovetskaya Sotsialistiçeskaya Respublika, Aşkabad, 1984.
Uludağ İ. -V. Serin, **SSCB'deki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye ile İlişkileri,** İstanbul, İTO, 1990.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883
MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

YEDİNCİ BÖLÜM

GÜNEY ASYA ÜLKELERİNİN SOSYO-EKONOMİK YAPILARI

BAKİ ÇAKIR[*]

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

[*] Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı Doktora Öğrencisi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BANGLADEŞ

A. Fiziki ve Beşeri coğrafya

B. Tarihçe

C. Siyasi ve İdari Yapı

D. Sosyal ve Kültürel Yapı

E. Ekonomik Yapı

F. Türkiye İle İlişkileri

AFGANİSTAN

A. Fiziki ve Beşeri coğrafya

B. Tarihçe

C. Siyasi ve İdari Yapı

D. Sosyal ve Kültürel Yapı

E. Ekonomik Yapı

F. Türkiye İle İlişkileri

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BANGLADEŞ

A. Fiziki ve Beşeri Coğrafya

Hint yarımadasının doğu kesiminde 20 30° ve 26 45° kuzey paralelleri ile 88 0° ve 92 40° doğu meridyenleri arasında yer alan Bangladeş Halk Cumhuriyeti'nin üç tarafı Hindistan topraklarıyla çevrilidir. Güneyde denize açılır, kısa mesafeli güneydoğu sınırı ile ise Burma'nın komşusudur.

1. Fiziki Özellikler

Bangladeş'in büyük bir bölümü kuzey ve kuzeydoğu Hindistan'dan Bengal körfezine dökülen büyük nehirlerin oluşturduğu bir alüvyon havzadan oluşur. Ülke toprakları, aralarında dünyanın en büyük nehirlerinden olan Ganj ve Brahmaputra'nın da bulunduğu binlerce nehir ve küçük akarsuyun birbiriyle birleştiği düz bir ova şeklindedir. Kuzeydoğuda balık üretimi yapılan tatlısu gölleri ve yükseklikleri 1.200 m'ye ulaşan tepeler bulunur, herhangi bir dağa rastlanmaz. Yaz başlangıcında 75 km. kuzeyde bulunan Himalayalar'da eriyen karlarla bol yağış karışınca su yükselir ve ülkenin büyük bir bölümü sel suları altında kalır. Bu seller her yaz binlerce kilometrekare zirai alanı kaplayıp bir anda ürüne, hayvanlara, evlere ve birçok insana zarar verirler. Ayrıca nehirler denize ulaşırken çok düzensiz bir görünüm oluşturmuşlardır; bunlar med sırasında da taşarlar ve arazinin çoğunu sular altında bırakırlar. Bengal Körfezinde alçak basınç alanı oluştuğu zaman meydana gelen ve med-cezire bağlı büyük dalgalar başka bir tehdit unsurudur.

2. İklim ve Bitki Örtüsü

Tropikal muson ikliminin egemen olduğu Bangladeş'te sıcaklık yaz aylarında 26-30° C, kış aylarında 15-20° C arasında değişir. Güneydoğudaki Çittagong Engebeleri Bölgesinde bu ortalama sıcaklar 5° C daha düşüktür.

Yazın çok nemli güneybatı muson, kışın kuru bir kuzeydoğu rüzgarları eser. Böylelikle yağışların % 90'ı Nisan ve Ekim ayları arasında düşer. Eylül ve Ekim en rutubetli aylardır, Kasımda iklim yumuşar ve Mart ortalarına kadar bu durumunu korur.

Ülkenin güney sahillerinin batı kısmı Sunderban diye adlandırılan ve Hindistan'a kadar uzanan geniş bataklık ve ormanlık alanlarla kaplıdır. Çittagong engebeli bölgesinde sık ormanlarla kaplı küçük tepeler silsilesi vardır.

Suptropikal iklimden dolayı bitki örtüsü çeşitli ve verimlidir. Bambu, şeker kamışı ve çeşitli cinste fundalar tepeleri kaplamıştır. Sunderban'da bölgeye ismini veren sundari, Çittangong bölgesinde ise gemicilikte kullanılan tik ağacı yetişir. Hindistan cevizi, betelnut (fındığa benzer bir yemiş) ağaçları özellikle güneyde bulunur. Kapok (pamuğa benzer lif), hurma ağacı bulunur.

Sunderban ormanlarında uzunluğu 3-4 metreye kadar ulaşan ve uluslararası koruma çalışmalarına rağmen sayısı azalan Bengal kaplanı yaşar. Başka özgün hayvanlar olarak sambar (ata benzer bir geyik), muntak (altı çatallı boynuzu olan bir Asya geyiği), altın tüylü kediler, yarı maymunlar (makak, langur), yarasalar, 200 memeli hayvan, 150 sürüngen, 200 cins üzerinde de deniz ve tatlı su balığı ve 750

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kuş türü vardır. Diğer hayvanlar arasında leopar, sırtlan, ayı, yılan, timsah, Çittangong tepelerinde sürüler halinde dolaşan filler, çok kez evcil olarak beslenen su samuru, soyu tükenmek üzere olan iguana (iri kertenkele) sayılabilir.

3. Nüfus

a. Nüfus Dağılımı

107.992.140 (1991) olan ülke nüfusunun % 10.4'ü kentlerde, % 89.6'sı kırsal alanda yaşamaktadır. Toplam nüfusun yaş gruplarına göre dağılımı; 0-14 yaş % 46.2, 15-66 yaş % 50.4 ve 65+ yaş % 3.4'tür. Nüfus artış hızı % 2.1 olup Mart 1991'de nüfus yoğunluğu 750 kişi/km²'dir.

Resmi sayım sonuçlarına göre nüfus, 1974'te 76.398.000 ve 1981'de 89.912.000 kişidir. 1991 sayımında nüfusun 55.579.003'ü erkek (% 51.5), 52.413.137'si kadın (% 48.5)dır.

Nüfusun Bölgelere Göre Dağılımı:

	1974	7981
Çitagong	19.914.000	23.322.000
Dakka	22.780.000	27.091.000
Kulna	15.177.000	17.695.000
Rajşahi	18.527.000	21.804.000

Başlıca Şehirlerin Nüfusu (1981 sayımına göre)

Dakka	3.430.312
Çitagong	1.391.877
Kulna	646.359
Rajşahi	253.740
Comilla	184.132

Doğum oranı 1984'te % 3.4, 1990'da % 3.2; ölüm oranı sırasıyla % 1.2, %1.1'dir.

b. Etnik Yapı

Bangladeş etnik açıdan, Dravitler (İ.Ö. 1000 yıllarında bu bölgeye yerleşmiştir), Avustralya yerlileriyle yakın akraba oldukları sanılan siyah derili proto-Avustraloidler, Ariler, Moğollar ile fetih amacıyla ülkeye gelen Türk ve Araplardan oluşur.

4. Dil

Bangladeş'in resmî dili Bengalce'dir (% 98 bu dil konuşur). % 2'si Burma dil grubuna bağlı çeşitli kabile dilleri konuşur. İngilizce yaygın bir biçimde konuşulmaktadır. Bengalce'nin kelime hazinesi; Dravit kökenli kelimeler, Sanskritçe, Müslüman idaresi nedeniyle Arapça, Farsça ve Türkçe'den ve Avrupa ile olan yakın ilişkileri dolayısıyla İngilizce'den alınan kelimelerden oluşur.

5. Din

1988 yılında Millet Meclisinin aldığı karara göre resmi din İslamiyettir. 700 yıl süren Müslümanların yönetimi boyunca batıdaki İslam ülkelerinden göçler olmuştur. Bu göçmenler, Hinduizm'den İslamiyet'e girenlerin toplam nüfusun çoğunlu-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ğunu (% 85) meydana getirirler. En büyük azınlık % 13.5'lik bir oranla Hindular-dır. % 1.5 ise diğer azınlık gruplarına aittir. 1947 yılından önce Müslüman-Hindu oranı daha dengeliyken, bu tarihte başlayan kitle göçleri (3.300.000 Hindu, Hindistan'a ve bir milyona yakın Müslümanın Bihar'dan ülkeye göçü) ile Müslümanların lehine dönüşmüştür.

Bazı şehirlerdeki küçük azınlıklar hariç Müslümanların hepsi Sünni mezhebine bağlıdır. Halk arasında, tebliğcilerin sufiler olması dolayısıyla, tasavvuf da yaygındır.

Tablo: 1 BANGLADEŞ'TE MÜSLÜMANLARIN DURUMU VE ETNİK YAPISI (1000 kişi, 1983)

Etnik Grup	Grup Nüfusu	Grup içindeki Müslüman Nüfus	%	Ülke Nüfusuna Oranı'
Bangladeşli	92.000	79.130	86	82.00
Urduca Konuşanlar	920	920	100	0.95
Biharlı*	820	820	100	0.85
Diğer*	100	100	100	0.10
Toplam	92.920	80.050	86.15	82.95

* Alt gruplar

' 1983'te ülke nüfusu 96.500.000'dür.

Kaynak: Müslüman Halklar Ansiklopedisi

Hindular dört sınıfa ayrılır. Brahmanlar (rahipler), Ksatriyalar (askerler), Veysiyalar (tüccarlar) ve Sudralar (Şudra, Parya, en alt tabaka)dır. Himayana ekolüne mensup olan Budistler ile çoğunluğu Katolik mezhebine bağlı Hristiyanlar yaşamaktadır. Kabile halinde yaşayan Budistlerin içinde ilkel dini inançlara sahip olan animistlere de rastlanmaktadır.

B. Tarihçe

M.Ö. 1000 yıllarında, Dravit Bang kabilesinin kuzeybatıdan gelen Hint-Arilerden kaçarak Ganj ve Brahmaputra deltalarına yerleşmesiyle Bangladeş'in tarihi başlamaktadır.

XIII. yüzyıl başında Türk kumandanı Muhammed Bahtiyar Halacî'nin geçirdiği zamana kadar karışık ve düzensizliklerin hüküm sürdüğü bölge idi. Hinduların sistematik olarak Budistleri yoketmeye çalışması Müslümanların ülkeyi fethini kolaylaştırdı. Halacî daha çok Budist halk tarafından bir kurtarıcı olarak karşılandı. 1203 yılından sonra bağımsız Bengal sultanı Siracü'd-devle'nin İngilizlere Plssey Savaşı'nda (1757) yenilmesine kadar İslami dönem devam etti. Bu dönemde, kısa bir Afgan hanedanı (1540-1576) hakimiyeti hariç daha çok Türk hanedanlıkları görülmektedir. Ancak özellikle kıyı bölgelerinde yaşayan yerli halkın Arap tüccarlar vasıtasıyla İslam'la tanışması IX. yüzyıla kadar gitmekedir. Bu durum sınırlı olmuş, Bengallilerin topluluklar halunde Müslümanlığı kabul etmeleri fetihten sonra gerçekleşmiştir.

Ülke, 1340 yılına kadar Delhi Sultanlığı'nın bir eyaleti olarak kalmıştır. Bu ta-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rihte bağımsız bir sultanlık haline geldiyse de 1576'da Ekber Şah zamanında Babürlü İmparatorluğu'nun hakimiyetine girmiştir. 1757'ye kadar hepsi Türk olan bu hanedanın bir parçası olarak kalmıştır.

İngiliz yönetiminin başlamasıyla halk sistematik bir baskıya maruz kalmış, bu tarihten yarım yüzyıla yakın bir süre içinde Müslamanlar toplumdaki ağırlıklarını kaybetmişlerdir. 1836'da resmi dil olarak Farsçanın yerini İngilizcenin almasıyla durumları daha da zayıflayan Müslümanlar ingiliz otoritesine karşı zaman zaman ayaklanma ve yeni eğitim sistemini boykot etme biçiminde tepki göstermişlerdir. Bu tepki, 1857'de Hint askerlerinin İngiliz subaylarına karşı başkaldırdıkları ve Babürlü İmparatorluğu'nu tekrar canlandırmaya çalıştıkları bir ayaklanmayla sonuçlandı. Başarısızlığa uğrayan bu ayaklanma üzerine Müslümanlara karşı yapılan baskılar artı. 1885'te İngiliz himayesinde kurulan Hindistan Milli Kongresi Hinduların milli duygularını harekete geçirmiş, Müslümanlar ise 1906'da Müslim League'in kurulmasını gerçekleştirmişlerdir.

1905'te İngilizler, yalnızca idarî sebeplerden dolayı Bengal'i Doğu ve Batı diye iki eyalete böldü. Doğu Bengal Müslümanlarına Batı Bengal'deki Hindularla eşit olarak kalkınma fırsatı sağlayan bu taksim, Hinduların siyasi baskısı sonucu 1911'de ortadan kaldırıldı.

İngilizlerin Hindulara kendi kendilerini yönetme hakkı vermesi üzerine, Müslümanlar arasındaki endişeler artü ve Muhammed Ali Cinnah liderliğindeki Muslim League, Pakistan adlı bir devlet kurduklarını açıkladı. 1940'ta Lahor'da toplanan yıllık kongrede kabul edilen bu kuruluşun karar tasarısı Bengal lideri Mevlevi Fazlu'l-Hak tarafından hazırlanmıştır. 1946'da yapılan referandumda Bengal bölgesi Müslümanları % 96'lık çoğunlukla Pakistan lehine oy kullandı. 14 Ağustos 1947'de Hint yarımadası Hindistan ile Pakistan adlı iki ayrı devlete bölündü. Pakistan'ı Müslümanlar meydana getirdikleri için, nüfus dağılışı dolayısıyla Pakistan iki toprak parçasından oluşuyordu. Biri bugünkü Pakistan olup buna Batı Pakistan, diğeri ise eski adı Doğu Bengal olan Doğu Pakistan'dır.

Daha gelişmiş olan Batı Pakistan ile Doğu Pakistan arasındaki eşitsizlik birçok problemlerin ortaya çıkmasına neden oldu. Anlaşmazlıklar ekonomik gelişme ve devletin resmi dili üzerinde yoğunlaştı. Hindistan İslam toplumunun milli dili olan Urduca gelişmesini kuvvetlendirdikçe Doğunun ana dili olan Bengalce'yi eziyordu. Hindistan Doğu Pakistan'ın lehine müdahelede bulunuyordu.

1960'lı yılların sonlarında Doğu Pakistan'daki ayrılma duygusu politik bir hareketin kurulması önerilerini beraberinde getirdi, 1970 sonlarında yeni bir anayasa meselesi gündeme gelince, ayrılıkçı hareketin öncülüğünü yapan Şeyh Muciburrahman liderliğindeki Avami Partisi için bir fırsat oldu. Muciburrahman, Yeni anayasada Doğu Pakistan için bağımsızlığa kadar gidebilecek geniş hak ve yetkiler istedi. Tabiatile buna Batı Pakistan razı olmadı ve halk ayaklandı. Avami Partisi 23 Mart 1971'de Bangladeş adı ile Doğu Pakistan'ın bağımsızlığını ilan etti. Fakat kurulan hükümet Nisan ortalarında Pakistan askeri birliklerince dağıtıldı. Bunun üze-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rine Avami mensupları, Bangladeş Kurtuluş Ordusu adı ile bir kuvvet teşkil edip Pakistan'a karşı savaşa başladı. Bir iç savaş olan bu durum Hindistan ile Pakistan'ı tekrar karşı karşıya getirdi. Zira, iç savaş üzerine yüzbinlerce Bangladeşlinin Hindistan'a sığınmaları üzerine, Hindistan bu gelişmelere kayıtsız kalamayacağını bildirdi. Sonradan, Hindistan'ın Bangladeşlilere asker ve malzeme yardımında bulunduğu ortaya çıkmıştır. Hindistan'ı Sovyet Rusya, Pakistan'ı ise Çin ve ABD destekledi. İç savaş Kasım 1971'den itibaren, Hidistan ile Pakistan arasında sınır çatışmalarına dönüşmeye başladı. 3 Aralık 1971 tarihinde Pakistan Hava Kuvvetlerinin Batı Hindistan'daki bazı havaalanlarını bombalaması üzerine, Hint-Pakistan çatışması açık savaş haline geldi. Doğu Pakistan'a girmeye başlayan Hindistan ordusu karşısında fazla dayanamayan Doğu Pakistan kuvvetleri 16 Aralık 1971 tarihinde teslim oldu ve Bangladeş Devleti'nin kuruluşu resmen ilan edildi. Pakistan ise 1974 Şubatında Lahor'da yapılan İslam Zirve Konferansı'nda İslam ülkelerinin ısrarı üzerine Bangladeş'i tanımış ve bu ülke konferansa davet edilmiştir.

17-19 Mart 1972 tarihinde Dakka'ya giden Hindistan Başbakanı Andi'nin ziyareti sırasında iki ülke arasında bir dostluk ve işbirliği anlaşması imzalamasıyla Hindistan Bangladeş'i koruması altına almış oluyordu. Hindu kuvvetleri ise Mart 1973'te Muciburrahman'ın başa geçmesine kadar ülkeyi işgal altında tuttu. Yeni lider Bengal milliyetçiliğinin, Pakistan milliyetçiliğinin aksine, laiklik, sosyalizm ve demokrasi ilkeleri üzerine kurulduğunu ilan etti.

Sosyalist bir ekonomiye geçmek için acele davranılması yönetimi karışıklığa sürükledi. 1975'te Muciburrahman kendi anyasasını bir kenara bırakarak ülkeyi diktatörlüğe götüren yetkiler üslendi. Aynı yıl ise muhalifleri tarafından öldürüldü. Karışıklıklar süresince General Ziyaurrahman başarılı bir lider olarak ortaya çıktı. 30 Mayıs 1981'de Ziyaurrahman'ın öldürülmesinden altı ay sonra (15 Kasım 1981) yardımcısı Abdüssettar Cumhurbaşkanı seçildi. 24 Mart 1982'de Genelkurmay Başkanı General Hüseyin Muhammed Erşad'ın yönetime el koyması ile meclis dağıtılarak sıkıyönetim ilan edildi. 11 Aralık 1983 tarihinde devlet başkanlığını ilan eden Erşad 15 Ekim 1986'da yapılan seçimle beş yıl için Cumhurbaşkanı seçildi. Takip ettiği politika halk arasında genel bir memnuniyetsizliğe yol açtı. 27 kasım 1990'da sıkıyönetim ilan etmek zorunda kaldı. Sıkıyönetimin olayları durdurmaması üzerine meclisi feshederek 5 Aralık 1990'da istifa etti. Yerine Yüksek Mahkeme Başkanı Şehabettin Ahmet vekaleten Cumhurbaşkanlığına getirildi. 10 Ekim 1991'de Abdurrahman Bisvas bu görevi yürütmemeye başladı. Ülke 15 Eylül'de yapılan referandum sonucu 19 Eylül 1991'de Halide Ziya'nın başbakanlığı ile parlamenter sisteme geri döndü ve cumhurbaşkanı yetkileri önemli ölçüde kısıtlandı.

C. Siyasi ve İdari Yapı

1. Siyasi Yapı

26 Mart 1971 tarihinde bağımsızlığını kazanan Bangladeş; milliyetcilik, sosyalizm, demokrasi ve laik bir halk cumhuriyetidir. Ancak halk cumhuriyeti olmasına rağmen birden fazla siyasi parti mevcuttur. Yürütme organı, devlet başkanı ve hü-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kümet başkanı olarak başbakandır. Doğrudan halk tarafından beş yıllık bir süre için seçilen devlet başkanı aynı zamanda silahlı kuvvetlerin başıdır. Başkan yardımcısını, başbakanı, bakanları, yüksek mahkeme başkanını ve diğer hakimleri devlet başkanı tayin eder.

Yasama organı olan Millet Meclisi 330 üyeden oluşur. Bunların 30'u kadın olup diğer üyeler tarafından, bu üyeler ise doğrudan, beş yıllık bir süre için seçilir. Ülkede oy kullanma yaşı 18'dir.

Birleşmiş Milletler üyeliğine 1974'te kabul edilen Bangladeş, IAEA (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı) hariç bu kuruluşun bütün organlarına üyedir. Bölgesel çok amaçlı örgütlere üyeliği bulunmayan ülke ekonomik örgüt olarak ADR (Asya Kalkınma Bankası) ve IDB (İslam Kalkınma Bankası)'na üyedir.

2. İdari Yapı

İdari yönden dört bölgeye (Çittagong, Dakka, Kulna, Rajşah) ve bunlara bağlı 64 yönetim birimine ayrılmıştır. Başşehri Dakka'dır.

Anayasa Mahkemesi bir temyiz mahkemesi ve Yüksek Maheme ile beraber adalet sisteminin en yüksek merciidir.

D. Sosyal ve Kültürel Yapı

1. Toplumsal Yapı

Bangladeş halkı arasındaki bağlayıcılık, 1940-50'li yıllarda Hindistan'daki Müslüman azınlığın özgürlük için verdiği savaşa dayanır. Bu unsur daha sonra (1960'larda) Müslüman Batı Pakistan'ın uyguladığı ekonomik, kültürel, siyasi egemenliğe karşı yönlendirilmiştir. Ülke, dil, kültür ve gelenekler açısında Hindistan'ın bir eyaleti olan Batı Bengal ile yakın bağlara sahiptir. Ancak Hindu ve Müslüman Bengalliler arasındaki din ayrılığı kitle göçlerine ve çatışmalara neden olmakta ve çok sayıda can kaybı meydana gelmektedir.

2. Eğitim

Bangladeş'te okuma yazma bilenlerin ülke nüfusuna oranı, 15 ve daha üst yaş grubu göz önüne alındığında % 35; erkeklerde % 47, kadınlarda % 22'dir. Ülkede dördü genel bir ziraî bir teknik ve bir İslami olmak üzere 7 üniversite ve 17 teknik yüksekokul vardır.

Tablo: 2 EĞİTİM DURUMU (1990)

	Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
İlköğretim	46.609	186.872	12.336.000
Genel Ortaöğretim	10.579	126.883	3.480.000
Mesleki Ortaöğretim	151	2.049	24.000
Yüksek Öğretim*	7	19.765	47.888

* Öğretim kurumu sayısı 458'dir.

Yüksek öğretim kurumlarından 4'ü mühendislik ve 10'u tıp fakültesidir. Bir de tıpta uzmanlık eğitimi için enstitü vardır.

İlköğretimde net okullaşma oranı % 63 (1987) ve genel orta öğretimde % 17

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

(1985)'dir. Yüksek öğretim görmüş 25 ve daha üst yaş grubunun oranı % 1.3'tür. Eğitime yapılan kamu harcamalarının Gayri Safi milli Hasılaya oranı ise % 2'dir.

İngiliz yönetimi sırasında İngilizce öğretim yapan kurumlar zamanla Bengalce eğitim yapmaya başlamalarına rağmen İngilizce ortaöğretimde zorunlu ders olarak okutulmaktadır. Çeşitli seviyelerde okutulan diğer diller ise Arapça, Urduca, Fransızca, Almanca ve Rusçça'dır. Dakka Üniversitesinde bir modern diller enstitüsü vardır. Bilimsel Araştırma Enstitüsü, Atom Enerjisi Komisyonu ve Gıda Enstitüsü üniversite dışı bilimsel kurumlar olarak faaliyet göstermektedir.

Dakka'da bulunan Milli Müze, Rajşahi'de İslam öncesi dönemlere ait Varendra Araştırma Müzesi ve Çitagong'da Etnografya müzesi ülkenin üç büyük müzesini oluşturur.

The Asiatic Socretiy of Bangladeş, Bengali Academy ve Islamic Foundation tanınmış kültür merkezleridir.

Bangladeş Radyosu Bengalce, İngilizce, Urduca, Hintçe, Arapça ve Nepalce yayın yapmaktadır. 1960'ta siyah-beyaz olarak başlayan, 1981'de ise renkli olarak devam eden televizyon yayınları devlet tekelinde ve iki kanaldan yayın yapmaktadır.

Tablo: 3 İLETİŞİM

	1988	1989	1990
Radyo Alıcısı (1000)*	454	30	406
Televizyon Alıcısı	420	428	482
Telefon (1000)	188	13	206
Kitap Yayımı	941	1.858	1.643
Günlük Gazete sayısı	68	58	55
Günlük Gazete Ortalama Dağıtımı (1000)	918	1.015	1.212

* Bu rakamlar ruhsatlı alıcılara ait olup 1988'deki bir tahmine göre 4.449.000 alıcı kullanılmaktadır.

3. Sağlık

Bangladeş'te görülen hastalıkların çoğu yetersiz beslenmeden kaynaklanmaktadır. Nüfusun büyük çoğunluğu yetersiz beslenme ile karşı karşıyadır. Çocuklarda vitamin eksikliği nedeniyle görülen körlük gibi beslenme yetersizliğinden doğan hasalıklara karşı her altı ayda bir vitamin ilaçları dağıtılarak önlem alınmaktadır. Kolera, tifo, sıtma gibi hastalıklar kötü sağlık koşulları nedeniyle yaygın olarak görülmektedir. Merkezi su ve kanalizasyon sistemi yoktur. Ortalama yaşam süresi yüzyıl başında 21 iken 1977'de 47'ye yükseltilmiştir. 1988 yılı itibariyle sağlık sektörü ile ilgili veriler şöyledir:

Sağlık Personeli (adet)	
Hekim	17.475
Diş Hekimi	447*
Hemşire	7.390
Ebe	6.554

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hastaneler (%)	
Tür	
Genel	68.9*
Uzmanlaşmış	5.1*
Klinik	23.1*
Kırsal	2.9*
Mülkiyet	
Devlet	69.5
Özel	30.5

* 1978 verileri

Ülkede hekimbaşına düşen kişi sayısı 6.166'dır. Canlı doğumda; çocuk ölümleri oranı % 18.8 (1985-90), anne ölüm oranı % 0.6'dır (1980-87 BM tahmini). Nüfusun % 46'sı temiz içme suyuna sahip olup gıda arzı ise % 83'tür (1986-88). Devletin sağlık harcamalarına milli bütçeden ayırdığı pay % 5; kişi başına 0.9 ABD dolarıdır.

E. Ekonomik Yapı

1. Tarım

Tarım, Bangladeş ekonomisinde ana sektör olup 1989-90'da Gayri Safi Milli Hasılanın % 40'ını oluşturmuştur. 198/86'da aktif nüfusun % 57'si tarımda çalışmaktaydı. Üretim büyük ölçüde hava koşullarına bağlı bulunmakta, muson yağmurlarının zamanında yeterli miktarda alınmaması veya aşırı yağışın yolaçtığı seller tarımsal üretimin önemli bir kısmını teşkil etmekte; 1981/82'de toplam ihracat gelirlerinin yaklaşık % 65'ini oluştururken 1988/89'da yaklaşık % 27 oranında düşmüştür. Toplam dünya tüketiminin % 70'ini karşılayan jüt dışında, pirinç, buğday ve çay başlıca tarım ürünleridir. Ülke topraklarının % 63.5'i tarıma ayrılmıştır. Bunların % 91.3'ü çiftçilik, % 8.7'si hayvancılık (Bu oranlarda 10 hektar ve üstü dikkate alınmıştır) amacıyla kullanılmaktadır. Ekilebilen alanların % 80'inden fazlası pirinç yetiştirmeye tahsis edilirken tarım sektöründe elde edilen toplam gelirin yaklaşık % 75'i bu üründen sağlanmaktadır. Bununla beraber ülke veriminin düşük olması sebebiyle kendine yetecek kadar üretim yapamamakta, dışarıdan gıda maddesi ithal etmektedir. Örneğin 1988/89'da pirinç ve buğday ithali toplam ithalatın yalaşık % 10'u kadardır. Sulanan arazi % 25 ve suni gübre kullanımı 59 kg/hektardır. Genel olarak tahıllarda verim 2.570 kg/hektar, 1979/81 ortalamasına göre verimlilik artışı % 22.5'tir.

Hayvancılık tarıma göre önemli değildir. Büyükbaş hayvanlar yük taşımacılığı için beslenir. İthalat kalemleri arasında canlı hayvan, hayvansal yağlar, ihracatında ise deri ve deri mamülleri bulunmaktadır.

İç sularda balıkçılık daha yaygın olup toplam üretimin % 70.5'i tatlısu balıkçılığından sağlanmaktadır. Ancak ülkede tarım toprağına sahip olmayanların uğraşı olarak görülür. Uygulamada depolanan koruma, balıkçı teknesi azlığı, nakliye zor-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lukları gibi engeller vardır. Balıkçılık GSMH'nin yaklaşık % 5'ini oluşturmaktadır.

Ülkede ormanların % 97.1'i yakıt olarak kullanılmaktadır. GSMH'nin % 5'ini oluşturan bu sektörde 300.000 kişi istihdam edilmektedir. Üretim ihtiyaca cevap vermemektedir. 1989'da orman ürünleri ithalatı 10.80.000 ABD doları düzeyindedir.

Tablo: 4 BAŞLICA TARIMSAL ÜRÜNLER (1000 Ton)

	1982/83	1983/84	1984/85	1987/88	1988/89	1989/90
Pirinç	13.990	14.280	14.390	15.170	15.300	17.570
Buğday	1.080	1.190	1.440	1.030	1.010	880
Şekerkamışı	7.240	7.060	7.770	7.090	6.600	7.310
Patates	1.130	1.150	1.140	1.260	1.070	1.050
Tatlı patates	700	700	670	550	540	500
Baklagiller	220	200	200	540	540	510
Yağlı tohumlar	250	260	270	440	440	430
Jüt	870	930	820	840	790	830

	1980	1981	1982	1983	1987	1988	1989
Tütün	40	47	51	47	-	42	39
Çay	b.y.	b.y.	b.y.	b.y.	40.6	43.6	39.1

Tablo: 5 HAYVANCILIK (1000 Baş)

	1982/83	1983/84	1984/85	1987/88	1988/89	1989/90
Sığır	22.174	22.490	22.811	22.789	23.015	23.244
Manda	549	566	584	698	733	772
Koyun	520	522	524	803	837	873
Keçi	9.711	9.942	10.178	18.274	19.604	21.031
Piliç	53.544	55.621	58.307	80.715	85.752	91.103
Ördek	21.572	26.747	26.140	13.673	13.823	13.975

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo: 6 HAYVANSAL ÜRÜNLER (Başka birim yoksa 1000 ton, yıl sonu 30 Haziran)

	1987/88	1988/89	1989/90
Sığır ve dana eti	137.166	138.547	139.853
Manda eti	2.613	2.762	2.911
Koyun ve kuzu eti	1.418	1.456	1.530
Keçi eti	63.936	68.602	73.603
Kümes hayvanları eti	68.714	72.483	76.514
Yenilebilir sakatat (1000 parça)	11.652	12.350	13.097
İnek ve manda sütü	749.843	757.270	765.741
Koyun sütü*	18.000	18.000	18.000
Keçi sütü*	224.000	228.000	233.000
Tereyağı	560	560	560
Peynir	933	933	970
Tavuk yumurtası (1000)	929.837	987.869	1.04.501
Diğer kümes hayvanları yumurtası (1000)	410.220	41.720	419.280
Yün			
Yağlı*	1.400	1.400	b.y.
Temiz*	830	840	b.y.
Sığır ve manda derisi (1000)	2.908	2.940	2.971
Koyun ve keçi derisi	10.482	11.237	12.048

* FAO tahminleri

İstihdam

Tablo: 7 İKTİSADİ FAAL NÜFUS (10 ve daha yukarı yaşlar, 1000 kişi, 1985/86)

	Erkek	Kadın	Toplam
Tarım, avcılık, ormancılık ve balıkçılık	17.109	355	17.463
Madencilik	3	3	
İmalat sanayi	1.947	1.072	3.019
Elektrik, gaz ve su	138	138	
İnşaat	605	42	647
Ticaret, lokanta ve oteller	3.695	137	3.834
Ulaştırma, depolama ve haberleşme	1.318	3	1.321
Mali, sigorta, emlak ve iş hizmetleri	2.270	293	2.563
Diğer (tanımlanamayanlar)	71	1.161	1.231
Toplam	27.460	3.124	30.584

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2. Sanayi ve Madencilik

Bangladeş'te sanayi sektörü, ağırlıklı olarak tarım ürünlerini işleyen ve tarıma girdi sağlayan bir yapıda gelişmiştir. İmalat sanayii üretiminde özellikle jüt işleme ve nispi önemi daha az olmak üzere pamuklu tekstil ilk sıralarda yer almakta; bunları kurulan sigara, gübre, petrol ürünleri, şeker, kağıt, yemeklik yağ ve işlenmiş su ürünleri izlemektedir. Ayrıca demirçelik ve çimento nispeten az olmakla beraber üretilmektedir.

Tekstil sektörü 1982/83'e kadar devlete ait olan Bangladesh Textile Milli Corparation'un tekelindeydi. Yurtiçi pamuk üretimi çok sınırlıdır, bu yüzden bu sektör ham pamuk ithaline bağımlıdır.

Gıda maddeleri sektörü esas olarak yurtiçi ihtiyaçların karşılanmasına yönelik üretim yapmaktadır.

Kimya sanayiin tesisinde doğalgaz önemli rol oynamıştır. Kimya sanaiin başlıca ürünü gübredir. Ağır sanayi demir çelik gemi yapımı ve çimento alanlarında yoğunluk kazanmıştır. Tek çelik fabrikası Çittagong'tadır ve modernize edilmesine rağmen tam kapasite ile kullanılamamaktadır. Çittagong aynı zamanda Bangladeş'in tek petrol rafinerisinin bulunduğu şehirdir. Arıtma kapasitesi ise günde 31 bin varildir.

Sanayi ve tüketim malları üreten veya montajını yapan daha başka sanayi kuruluşları mevcuttur. Bunların ürünleri arasında; kibrit, sigara, kömür, bisiklet, otomobil dış ve iç lastiği, pil, pompalar, motorlar, radyo-televizyon setleri ve diğer aletler bulunmaktadır.

İmalat sanayinin 1986/87'de üretici fiyatları ve on ya da daha fazla işçi çalıştıran işyerleri dikkate alındığında toplam katma değeri 752 milyon ABD dolarıdır. Başlıcalarının oranları % 30.5'i dokumacılık, % 15.6'sı tütün, % 11.6 gıda ve % 4.9 kimyasal maddelerdir.

Maden üretiminin % 9.7'si enerji, geriye kalan % 0.3 ise metal dışı maddelerdir (Doğal gübre, taş, kum, değerli/yarı değerli madenler vs.). Metal üretimi yoktur. Enerji üretiminin % 90'ını doğal gaz oluşurur, diğer % 10 ise hidro-elektrik enerjisidir. Bangladeş enerji ihtiyacının % 60'ını ithal etmektedir. Kömür rezervleri 1.054 milyon ton civarında tahmin edilen bu ülkede, yatakların çok derin olması ve cevher kalitesinin düşüklüğü nedeniyle üretim yeterince artırılamamaktadır. 1989'da tüketim 250.000 tondur. Büyük miktarda ham petrol (toplam enerji ithalatının % 64'ü) ve akaryakıt (% 31) ithal edilir.

Ülke Hindistan ve Çin'den önemli miktarda maden kömürü ithal etmekte ve daha çok tuğla endüstrisinde kullanılmaktadır. Doğalgaz, üç gübre fabrikası, 851 küçük ölçekli endüstri kuruluşu ve bağlantısı yapılan diğer tüketiciler tarafından kullanılmaktadır. 4.299 milyon m³ olan doğalgaz tüketiminin % 35.9'u konutlarda % 64.1'i konut dışı alanlardadır. 1990 yılında üretim 4.800 milyon m³, 1991'de yayımlanmış görünür rezerveler 734 milyar m³'tür.

Elektrik tüketimi 1989'da 7.440 milyon kW/saat, kişi başına tüketim 66 kW/sa-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

at ve tüketimin % 47.1'i konutlardadır. Üretim kapasitesi ise 1989'da 20.568 milyon kW/saat'tir.

Bangladeş hemen hemen her yıl artış gösteren bir dış ticaret açığı ile karşı karşıyadır. Bu durum, ülkenin temel mallara yönelik ithal bağımlılığını ve geleneksel ihraç ürünlerinin başında gelen jüt, jüt mamülleri ve çayın fiyatlarındaki düşüşü yansıtmaktadır.

İthal edilen imalat sanayi mamülleri arasında hemen dikkat çeken mamüller mineral yakıtlar, tekstil ve tekstil ürünleri, makina ve ulaşım techizatları, gıda maddeleridir. İthalatta Japonya birinci sırada iken son yıllarda ABD ilk sırayı almıştır. Önemli yere sahip olan diğer ülkeler sırasıyla Hindistan, Singapur ve İngiltere'dir.

İhraç mallarının çeşitlendirilmesinde bir miktar başarı sağlanmasına rağmen jüt, deri ve çay gibi geleneksel mallar ihracattaki önemlerini korumaktadır. İhracatta ABD birinci, İtalya ikinci sıradadır.

Tablo:s 8 BAŞLICA SANAYİ ÜRÜNLERİ

(yalnız kamu sektörü, başka ölçü birimi yoksa 1000 ton)

MALLAR	1982/83	1983/84	1987/88	1988/89	1989/1990
Jüt mensucatı	561	535	518	501	519
Kendir	228	242	216	185	174
Çuval	242	197	225	237	264
Carpet backing	94	97	65	69	66
Diğerleri	6	8	12	10	15
Pamuklu kumaş (milyon yard)	65	64	67	71	75
Pamuk ipliği (milyon lb.)	98	102	103	108	112
Gazete kağıdı	27	29	49	43	46
Diğer kağıt	26	28	42	41	46
Çimento	307	273	305	339	332
Külçe çelik	47	73	69	85	74
Çubuk çelik	18	7	32	26	25
Petrol ürünleri	919	1.02	935	1.032	968
Üre gübre	371	728	1.266	1.424	1.449
Amonyum sülfat	12	11	6	9	3
Kimyasal ürünler	17	17	17	16	17
Şeker	178	151	175	108	181
Şarap ve alkollü içkiler (1000 golon)	1.107	1.142	1.05	786	841
Çay (milyon lb)*	84	85	89	92	91
Yenilebilir vebitkisel yağlar	33	26	33	29	33
Sigara (milyar)	14	15	14	14	14

* Özel sektör üretimi dahildir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo:9 MADENCİLİK (milyon m3, yıl sonu 30 Haziran)

	1987/88	1988/89	1989/90
Doğal gaz	4.173	4.413	4.754

3. Para ve Bankacılık

Merkez Bankası Bangladesh Bank'tır. Bağımsızlıktan önce, Doğu Pakistan'daki bankaların çoğu Batı Pakistan'dan kontrol edilmekteydi. Ultra Bank (eski ismi Eastren Mercantil Bank) ve yabancı bankalar Doğu Pakistan'dan yönetilmekteydi. Mart 1972'de dört yabancı banka dışında bütün bankalar millileştirildi ve Bangladesh Bank'ın kontrolünde altı yeni birim halinde birleştirildi. Bu altı banka: Agrani Bank, Janata Bank, Publai Bank, Ripali Bank, Sonali Bank ve Ultara Bank'tır. Bunların şube sayısı 3.000 civarındadır. Uzman mali kuruluşlar, ülkenin ekonomik yaşamında önemli yer tutan sektörlerin finansında etkin bir role sahiptir. Bunlar Bangladesh Shilpo Bank (endüstri), Investment Corporation of Bangladesh, Bangladesh Krishi Bank (tarım kredisi) ve House Building Finance Corporation'dır. 1980 yılında başkan Ziya'nın yerli özel bankaların kurulmasına izin verileceğini açıklamasından sonra 1981 ortasında yabancı ortaklığı ile Rab Bangladesh Bank ve yerli müteşebbisler tarafından International Finance and Commerce Bank ve City Bank kurulmuştur. Aynı zamanda yedi yabancı banka kıyı bankacılığı ve dış ticaret alanında faaliyet göstermektedir. Sigortacılık ise iki yerli kuruluş tarafından yürütülmektedir. Jiban Bima Corporation'dır.

1991 yılında uluslararası rezerveler içinde döviz oranı % 96.1, dış borç ise % 19.7'dir. Aynı yıl vadesiz mevduatta bankaların dışında dolaşımda bulunan para kişi başına 580 Taka'dır. Yılın en son ayına göre Merkez Bankası iskonto oranı % 9.8' dir. 1989'da para arzı yaklaşık % 16 artarak 70.804 milyon Taka olmuştur.

4. Dış Ticaret

Tablo: 10 BANGLADEŞ'İN İHRAÇ ETTİĞİ BAŞLICA MALLAR

(milyon taka, yıl sonu 30 Haziran)

	1986/87	1987/88	1988/89
Ham jüt ve jüt kesintileri	2.754.2	2.485.8	2.812.8
Jüt Mamülleri	8.944.9	9.423.5	8.853.2
Çay	903.2	1.292.8	1.208.5
Deri ve balık preparatları	4.442.0	5.063.7	5.240.5
Toplam (diğerleri dahil)	33.682.1	41.161.1	42.686.1

Tablo: 11 BANGLADEŞ'İN İHRACAT YAPTIĞI ÜLKELER (fob, milyon taka)

Ülkeler	1986/87	1987/88	1988/89
Belçika	1.234.2	1.431.6	1.777.1
Hindistan	56.1	95.1	106.7
İtalya	2.897.0	3.677.0	3.289.7
Japonya	2.292.1	1.297.2	2.134.2
Singapur	1.577.6	1.666.7	2.701.9
SSCB	986.8	1.250.4	1.032.4
İngiltere	1.913.9	2.432.9	2.646.1
ABD	10.478.5	12.044.5	11.200.0

Kaynak:The Middle East and Nort Africa, London, 1993, ss.578.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo: 12 BANGLADEŞ'İN İTHALAT YAPTIĞI ÜLKELER (cif, milyon taka)

Ülkeler	1986/87	1987/88	1988/89
Avusturalya	1.135.5	1.843.4	2.291.7
Kanada	3.315.2	2.985.9	2.666.0
Çin Halk Cum.	3.150.8	3.475.8	3.939.3
Fransa	1.184.3	3.529.5	2.190.3
Almanya	3.414.6	2.437.0	3.044.0
Hong Kong	1.267.7	4.271.4	3.473.4
Hindistan	3.632.8	4.106.1	5.428.4
Japonya	9.052.4	10.097.8	10.219.2
Malezya	1.022.3	1.806.3	1.801.7
Hollada	1.569.0	2.018.8	1.903.6
Singapur	5.582.9	6.327.4	5.140.1
SSCB	880.2	942.1	1.116.0
İngiltere	2.928.6	4.196.7	4.040.0
ABD	5.298.5	8.160.8	11.208.0

Kaynak:The Middle East and Nort Africa, London, 1993, ss. 577.

5. Dış Ödemeler ve Borçlar

Ödemeler dengesinde uzunca bir süredir yaşanan dengesizliğin temel nedeni mal hesabındaki dengesizliktir. Ülke bağımsızlığının kazanılmasından beri ağır bir ithalat yükü ile karşı karşıyadır. Kötü hasat yıllarında şiddetlenen gıda maddeleri ithalat ihtiyacı ve ihraç mallarındaki düşmeler bu yükü daha da ağırlaştırmıştır.

Cari hesap açıkları, dış yardımlar ve IMF'den sağlanan kredilerle finansa edilmektedir. Yurtiçi sermaye akımlarının hemen hemen tümü dış yardımlara bağlıdır. Bu yardımların çoğu Bangladeş Kalkınma Yardım Konsorsiyumu'nca aktarılmaktadır.Bağımsızlığın kazanıldığı tarihle, 1984 Haziranı arasında yapılan toplam dış yardım bağlantılarının tutarı 16.425.0 milyon ABD dolarıdır. 3.049.2 milyonu gıda yardımı, 5.043.5 milyon doları projeye bağlanmayan yardım ve 8.332.5 milyon ABD doları proje yardımıdır. Yardım toplamının 7.427.8 milyonu (% 45) bağış ve 8.997.2 milyon doları (% 55) borç şeklindedir.

1989 yıl sonu itibariyle dış borcu 448 milyon ABD doları; geri ödemelerin % 60.7'si anapara, % 39.3'ü faiz ve dış borç ödeme oranı % 19.9'dur.

Dış borç veren ülkeler 1980'li yılların başlarında ABD ilk, Japonya ikinci iken, sonlarında ise Japonya birinci sırayı almıştır. Dönem süresince Hindistan'ın yardımı azalırken, SSCB ile ABD' nin yardımı birbirine bağlı bir seyir takip etmiştir.

Bangladeş'in GSMH'sı 19.913 milyon ABD doları (1989) olup kişibaşına 180 ABD doları düşmektedir. 1980/89 yıllık ortalama büyüme hızı % 3.5' tir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo: 13 DIŞ YARDIM (milyon ABD doları)

Veren ülkeler	1982/83	1983/84	1984/85	1986/87	1987/88	1989/90
ABD	188	161	195	12	143	95
Hindstan	27	3	4	22	8	0.5
Hollanda-Belçika	54	49	61	37	63	52
İngiltere	42	44	45	46	37	44
İsveç	38	17	3	20	50	31
Japonya	164	94	126	322	315	340
Kanada	91	137	80	100	68	119
SSCB	9	51	17	47	13	54
Toplam	9	51	17	47	13	54

TÜRKİYE İLE EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye Bangladeş ticareti 12-19 milyon ABD doları civarında değişen bir hacimle yetersiz düzeyde seyretmektedir. 1985 rakamlarına göre, Türkiye'nin Bangladeşe ihracatı genel içinde % 0.1, Bangladeş'ten ithalatı içinde % 0.09'luk bir paya sahiptir. Bangladeş' in 1984 yılında Türkiye'ye ihracatı genel içinde % 1.4, ithalatı genel içinde % 0.1'dir. İki ülke arasındaki ticaret dengesinin Türkiye aleyhine sürekli açık verdiği; 1984 yılında ise Portland çimentosu ve klinker ihracatının düşmesiyle ihracatın önemli oranda gerilemesi ve kanaviçe ithalatındaki artışın etkisiyle ithalatın yükselmesi sonucu dış ticaret açığının en yüksek seviyesine çıktığı görülmektedir. 1985 itibariyle de bir önceki yıla göre Türkiye'nin Bangladeş'e olan ihracatı yükselmiş, bu ülkeden yaptığı ithalat ise bir miktar gerilemiştir.

Türkiye'nin Bangladeş'e ihracatı ve bu ülkeden yaptığı ithalat belli başlı birkaç kalem ürünle sınırlı bulunmakta; ihracatın büyük bir kısmını portland çimentosu, klinker ve fosfat gibi ürünler meydana getirirken, ithalatın tamamına yakınını jüt ve jütten mamül maddeler ve tabaklamış deriler teşkil etmektedir. İki ülke arasındaki ticarete konu olan bazı malların üçüncü ülkelerden temin edilmesi -örneğin, Bangladeş'ten yapılan ithalatın önemli bir kısmını oluşturan jüt ihtiyacının büyük bölümü Avrupa'daki çeşitli kaynaklardan temin edilmektedir. - resmi makamlar ve iş çevreleri arasında yeterli bilginin olmayışı, ulaşım imkanlarının yetersizliği, iki ülke arasında yapılan anlaşmada "en fazla kayırılan ülke" kaydının bulunmaması nedeniyle gümrük tarifelerindeki indirimlerden yararlanılamaması ticaret hacminin daha fazla genişlemesini engelleyen başlıca faktörler arasındadır.

Ticari ilişkiler serbest döviz esasına göre yürütülmektedir.

Türkiye ile Bangladeş merkez bankaları arasında 5 Mayıs 1986 tarihinde Dakka'da yapılan anlaşma gereğince kredi limiti 10 milyon dolar olarak belirlenmiştir.

Bu ülkeye Türkiye tarafında inşaat malzemesi, lüks olmayan sanayi malları (beyaz eşya gibi) ihraç edilebilir. Ayrıca müteahhitlik hizmetleri götürülebilir ve ortak yatırımlara gidilebilir. Mobilyacılık alanında ortak yatırım imkanı bulunmaktadır. Çimento alanında da işbirliği yapılabilir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tabld: 14 TÜRKİYE-BANGLADEŞ TİCARETİ (1.000 $/Türkiye'nin)

Yıllar	İhracatı	İthalatı	Dış Tİc. Hacmi	Denge
1974	8	600	608	-592
1975	-	4.638	4.638	-4.638
1976	-	6.158	6.158	-6.158
1977	7.652	7.056	14.708	-596
1978	639	9.830	10.69	-9.191
1979	-	5.836	5.836	-5.836
1980	251	.979	5.230	-5.836
1981	3.414	12.28	15.703	-8.886
1982	10.155	7.223	17.378	2.932
1983	5.031	7.298	12.329	-2.268
1984	1.347	11.555	12.902	-10.208
1985	8.579	10.52	19.099	-1.941
1986	705	8.933	9.638	-8.228
1987	12.797	13.857	29.251	2.897
1988	16.059	13.192	29.251	2.867
1989	27.546	10.297	37.843	17.249
1990	3.308	19.359	22.667	-16.051
1991	3.746	17.461	21.207	-13.697
1992	7.223	17.47	24.670	-10.224
1993	4.016	20.05	24.066	-16.034

Kaynak: HDTM, DİE Dış Ticaret İstatistikleri

Tablo: 15 TÜRKİYE'NİN BANGLADEŞ'TEN İTHAL ETTİĞİ BAŞLICA MALLAR
(1.000 $)

Mallar		1983	1984	1985
Tabaklanmış sığır, at ve keçi cinsi deriler		-	-	2.701
Jüt döküntüler		603	852	1.146
Jüt iplikleri		-	588	3.9
Jütten mensucat (kanaviçe vs)		4.051	8.123	5.486
Jütten çuval		2.081	1.888	859
Demir çelik borular	-	100	-	
Alüminyum (ham)	503	-	-	

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo: 16 TÜRKİYE'NİN BANGLADEŞ'E İHRACATI (1.000 $)

Mallar	1982	%	1983	%	1984	%	1985	%
Üzüm (kuru-çekirdeksiz)	-		-		-		363	4.2
Kimyon	-		-		16	12	-	
Adaçayı	-		6	0.1	-			
Magnezyum karbonat-tabii (kalsine değil)	-		-		-		203	2.4
Klinker	-		3.535	70.3	740	54.9	-	
Portlant çimento	-		1.463	29.1	565	42	1.506	17.6
Penisilin müştakları ve tuzları	-		-		11	0.8	-	
Antibiyotikler (diğer)	-		27	0.5	-		26	0.3
Üçlü süperfosfat	10.155	100	-		-		6.481	75.5
Örme iç çamaşırlar (pamukan)	-		-		4	0.3	-	
Karolar (tek renkli, cilalı sırlı seramikten)	-		-		11	0.8	-	
TOPLAM	10.155	100	5.031	100	1.347	100	8.579	100

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

AFGANİSTAN

A. Fiziki ve Beşeri Coğrafya

Yüzölçümü 652.225 km² olan Afganistan'ın kuzeyinde eskiden Sovyetler Birliği, şu anda Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan Cumhuriyetleri, doğusunda Çin Türkistanı'nın küçük bir kısmı ve Pakistan, batısında İran, güneyinde ise Pakistan ile komşudur.

1. Fiziki Özellikler

Afganistan, orta kesimi dağlarla kaplı bir yayla görünümündedir. Bu dağların en yükseği Hindi Kuş dağlarıdır (7697 m.). Bunların Kabil'in kuzeyinden batıya doğru kollarını oluşturan Kühi Baba, Sefid Küh (3500 m.) ve Bendi Beyan diğer yüksek dağlarıdır. Ülkeyi ikiye bölen dağlar; kuzeyde Afganistan Türkistanı denilen yüksekliği 250-300 m. civarında bir ovalık alan oluştururlar ki Afganistan'ın en alçak kesimi burasıdır. Güney batıda ise plato görünümündeki Sistan bölgesi, çöl ve yarı çöllerle kaplıdır. Kaş, Mergo (Ölüm Çölü), Regastan, Pogdar ve Arbubu çöllerin en önemlilerdir. Doğuya doğru bir şerit biçiminde devam eden bu dağlık bölgede vadi tabanları bile 5000 m. yüksekliktedir.

Ülkedeki akarsuların çoğu tuzlu göl, ya da bataklıklarda son bulur. Dışa akışlı akarsu İndus'a karışan Kabil'dir. Önemli akarsulardan biri olan 960 km. uzunluğundaki Hilment irmağı Sistan bölgesindeki kapalı havzalarda kaybolur. Kuzeyde 600 km. Bağımsız Devletler Topluluğu sınırını oluşturan Amuderya nehri, Kokça ve Kunduz adlı iki önemli kolu ülkenin kuzeydoğusunda 250.00. km²'lik bir alanın sularını toplayarak Aral gölüne akmaktadır.

2. İklim ve Bitki Örtüsü

Afganistan'da kara iklimi hakimdir. Genel olarak yazlar sıcak ve kurak, kışlar soğuk ve az yağışlı geçer. Gece ile gündüz arasındaki sıcaklık farkı barizdir. Dağlık kesimlerde kış ulaşımı durulacak kadar şiddetli, fakat Sistan'a doğru uzanan Hamun havzasında ve kuzeydeki Amuderya vadisinde yumuşak geçer. Bazı vadilerde yaz mevsimi gölgede 45°C'ye kadar yükselirken, bir yayla ülkesi olna Afganistan'ın iklim ilk ve sonbaharda ılık geçer ve bu sebeple "orta iklim" ürünleri; üzüm, kavun, şeftali, erik, kayısı, ceviz ve fıstık yetişir.

Afganistan'ın bazı yörelerinde (Herat ve Sistan gibi) yaz ayları süresince çok şiddetli ve çoğunlukla kuru, ulaşımı engelleyen kum fırtınalarına neden olan rüzgarlar eser. Yalnız Hindistan yarımadası üzerinden esen muson rüzgarları ülkenin doğu sınırına yakın Celalabat bölgesinde bol yağışlara neden olur. Bu sebeple pirinç, turunçgiller ve hatta muz gibi ürünler bu yörede yetiştirilmektedir. Ülkenin öteki kesimlerinde ise ancak kış aylarında yağış görülür. Yıllık yağış miktarı ortadaki dağlık eksenin kuzey ve güney yamaçlarında, ortalama 200-400 mm.'dir. Sistan bölgesinde 100 mm.'nin altına düşen yağış, Hindikuş dağlarının doruklarında bir metreyi aşabilir.

Ülke toprakları yüksek dağlarda Alp tundralarından, öteki bölgelerdeyse bozkır ve çöllerden oluşur. Yağışların daha bol olduğu doğu kesiminde kozaklı ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yapraklarını döken ağaçlardan oluşan ormanlar bulunur. Hayvan toplulukları yarı tropikal-ılıman kuşağa özgüdür. Yüksek dağlarda yaban keçisi ve koyun yetişir.

3. Nüfus

a. Nüfus dağılımı

20.500.000 olan ülke nüfusunun (1980 yılı ortalarında yaklaşık olarak) % 15.6'sı kentlerde, % 8.4'ü kırsal alanda yaşamaktadır. Toplam nüfusun yaş gruplarına göre yüzdesi; 0-14 yaş 44.2, 15-64 yaş 53.3 ve 65+ yaş 2.4'tür. 1986 yılı ortasında nüfus yoğunluğu 28.5 kişi/km²'dir. Ülkede 23 Haziran 1979'da yapılan sayıma göre nüfusun % 51.4'ü erkek, % 48.6'sı kadındır. Yıllık artış hızı ise; 1979'da % 2.5 iken, 1986-91 arasında tahmini % 3.9 olmuştur. Ortalama yaşam süresi 1985'te erkeklerde 36.6, kadınlarda 37.3'tür.

Başlıca Şehirlerin Nüfusu (1988 tahmini)

Kabil	1.424.000
Kandehar	225.500
Herat	177.300
Mezar-ı Şerif	130.600

b. Etnik Yapı

Afganistan'ın nüfusunu meydana getiren halk Afganlar, Türkler ve Taciklerden oluşur. Kuzeyde yaşayan Afgan kabilelerine Pehtûn, güneydekilere Peştun denilmektedir. Bunlar M.Ö. 480'den sonra kuzeyden gelen Halaç (Ak Hun veya Eftalit) Türkleriyle karıştıkları için halkın etnik yapısı değişerek bugünkü Afganlar meydana gelmiştir. Bugün Afganistan nüfusunun % 40'ını oluşturan Afganlardan sonra ikinci büyük etnik grup olna Türkler (Halaçlar hariç) toplam nüfusun % 27.5'i kadardır. Bunların içinde en kalabalık olanı % 8.5 ile Özbeklerdir. Göçebe Türkmenler ise % 3 civarındadır. Türkmenlerin çoğunluğunu Alieli, Teke, Salur, Sarık Çavdur ve özellikle Ersan boylarından oymaklar oluşturmaktadır. Pamir dağları bölgesindeki Kırgızlar, Kazaklar, Kıpçaklar, Karluklar ve Celalabat çevresindeki Karakalpaklar ile Çağataylar diğer etnik Türk gruplarının yüzdesi de 3'tür. Ayrıca ülkenin merkezi ile Afgan Türkistanı arasında yaşayan ve nüfusları 200.000'i geçen Hazereler ile Aymaklar da bu etnik grup içinde yer almaktadırlar.

Ülkede üçüncü etnik grup ise Taciklerdir (% 22.5). Bu grup ülkenin kuzey ve kuzeydoğu bölgelerinde yaşarlar. Hint-Avrupa ırklarının temel Akdeniz alt grubuna bağlıdırlar.

Afganistan'ın güney bölgelerinde % 3 civarında Hintli ve Ari toplulukları da görülmektedir. Ülkedeki diğer etnik gruplar ise; batı ve kuzeybatıda Beluciler (% 1.5), Afgan-İran sınırında Farslılar (% 3), güneybatıda Brâhûîler (% 0.1), doğudaki Nuristanîler (% 0.4), Kızılbaşlar (% 0.5) ve Paşaîler (% 0.5)

4. Dil

Afganistan'da Peştu ve Dari resmi diller olarak kabul edilmiştir. Ülke nüfusunun % 55-60'ı Peştu, % 20'si Dari dilini konuşmaktadır. Ülkede resmi diller hariç,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

5 milli ve 27'den fazla mahalli dil vardır. 1980'den itibaren Belucîce, Özbekçe, Türkmence, Paşaîce ve Nuristanice millî dil olarak kabul edilmiştir.

Ülkede konuşulan diller esas itibariyle İran dil ailesine mensup ise de bazıları Türk-Moğol ve Hint-Aryan dil grubuna aittir. Resmî diller İran karakterlidir. Hintçenin etkisinin görüldüğü Peştu dilinde Türkçe ve Arapça'dan geçen bazı kelimelere de rastlanır.

5. Din

Afganistan nüfusunun % 99'u Müslüman olup çoğunluğu Sünnî (% 74) ve Hanefî mezhebine mensuptur. Şîa'nın farklı kollarına mensup olanlar (özellikle Hazarlar) % 25'tir. Toplumun dinî hayatında tasavvuf ve tarikatlerin rolü büyüktür.

Ülkede % 1 oranında Hindu, Sih ve Musevî yaşamaktadır.

B. Tarihçe

M.Ö. 500'de İran hükümdarı Dârâ'nın (I.Darius) orduları Afganistan'ı işgal etmişler ve iki yüzyıla yakın bu ülkede hakimiyet kurmuşlardır. Büyük İskender III. Dârâ'yı yendikten sonra ülkeyi işgal etti ve Hindikuş dağlarını aşarak Soğdlar ülkesine kadar ulaştı (M.Ö 331). İskender İmparatorluğunun parçalanmasından sonra Selevkid krallığı topraklarında kalan Afganistan'a daha sonra yine Yunanlı Baktriana devleti hakim oldu (M.Ö 187). Bu devlet Hindistan'da gelişen Çandragupta devleti ile uzun mücadeleler sonucu zayıf düşerek, bu arada kuzeyden gelen baskılara dayanamayıp yıkıldı (M.S 50). 125 yılına kadar kuzeyden gelen Sakalar'a (İskitler); 125- 480 arasında ise Türk oldukları tahmin edilen Kuşanların hakimiyetleri altında kaldı. Batıda Sasaniler ve Hindistanda Guptaların genişlemesiyle güçten düşen Kuşanların yerine ülke Ak Hunlar olarak bilinen Halaç Türklerinin (Ephthalites) yönetimine girdi. 6. yy. da ülke Kuşan ve Ak-Hunlar arasında taksim oldu.

Hz. Osman veya Hz. Muaviye devrinde, Basra valisinin Abdurrahman Bin Semüre'yi bölgeye göndermesiyle İslamiyet Afganistan'a ulaştı. 640'tan itibaren Arap valileri egemenliklerini Herat, Zamindever ve Baktria'da yaygınlaştırmışlardı. Ancak Kabil'i 871 dolaylarında ele geçirdiler IX. yy.'ın ikinci yarısında, İran'daki Samani Devleti'nin Afganistan'ın büyük bir kısmını işgal etmesine kadar, ülkede herhangi büyük bir kuvvet hakimiyet kuramayıp halkın "şah" ünvanı verilen kabile reisleri tarafından idare edildiği görülmektedir.

X. yy. sonlarında Türkler tarafından kurulu Gazneli devleti 1040'ta Selçuklu mağlubiyeti ile sona erdi. Bu devletin hakimiyeti ise XII. yy. ortasına kadar devam etti. Yüzyılın sonlarına doğru Harizmşahlar Guriluların kontrolleri altına aldıkları ülkeyi ele geçirdiler ve bölgeyi yüzelli yıl kadar ellerinde tutan Moğolların istilasına kadar (1220) hüküm sürdüler. Moğollar Timur tarafından yıkıldıktan sonra onun torunlarından Babür (1483-1530) Afanistan'da uzun süre devam edecek bir devlet kurdu. XVIII. y.y. başlarında Babürlülerde görülen zaafın giderek belirginleşmesi, özellikle İranlılar ile Babürlüler arasında sık sık el değiştiren Batı Afganistan'da kuvvetli kabilelerin daha bağımsız davranmalarına neden oldu. 1709'da Vaiz Han'ın Kandehar'daki İran valisine karşı giriştiği ayaklanma, Afganistanda millî

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bir devletin uyanışının başlangıcını oluşturdu. Herat'ta da bağımsız bir yönetim kuruldu ise de bu hareketlerin başarısı uzun sürmedi. 1747'de İran hükümdarı Nadir Şah'ın öldürülmesinden sonra İran'daki karışıklıktan yararlanan Ahmet Şah Dürani Kandehar'da hükümdar ilan edildi. Tüm Afganistan'ı yönetimi altına alan bu hükümdar ilk milli Afgan devletinin kurucusu olmuştur. Hindistan'daki Babürlere ve İran'a karşı başarılar elde eden Ahmet Şah İsanbul'a III. Mustafa'ya elçi gönderip birlikte hareket ederek İran devletini ortadan kaldırmayı teklif etti, ancak müsbet cevap alamadı.

Ahmet Şah'ın ölümünden sonra 1839'da Sihlerle ittifak yaparak Afganistan'ın İngilizler tarafından işgal edilmesine kadar ülkede iç karışıklıklar devam etti. İşgalin etkisi menfi oldu. Dost Muhammet üç yıl içinde işgalcileri ülkeden çıkardıysa da dağılan birlik yıllarca sağlanamadı. 1878'de İngilizler Rislar'ın Afganistan'a yakınlaşma politikası gütmeleri üzerine tekrar işgal ettiler. Bu işgal 1880'de sona ererken tahta geçen Abdurrahman Han zamanında İngilizlerin bu günkü güney Afganistan sınırını tespit eden ve 2 Kasım 1893'te imzalanan "Durand Hattı" anlaşması Haybar Geçidi'nin Hindistan sınırları içinde kalışı pek çok Afganlının anavatan dışında kalmasına yol açtı. Yine aynı nedenle gergileşen İngiliz-Afgan ilişkileri Ağustos 1919'da Ravalpindi Anlaşması ile normale döndü. 28 Şubat 1921'de Sovyetler Birliği ile anlaşma imzalandı.

Emanullah Han'ın çıktığı Hindistan, Avrupa, Sovyetler Birliği ve Türkiye gezisinden (1927-28) döndükten sonra, daha önce girıştiği sosyal reformlara hız vermesi halk arasında tepki ile karşılandı. Bu tepkiler isyana dönüştü ve Emanullah Han ülkeyi terk etmek zorunda kaldı (1929).

Sürgünden geri gelen Nadir Han reformları bırakıp İslam esaslarına dayalı bir idare kurdu ve iç karışıklığı sona erdirdi. 31 Ekim 1931'de yapılan anayasa küçük ilavelerle 1964 yılına kadar yürürlükte kaldı. 1947'de Pakistan'ın kurulmasından sonra daha önce Durant Hattı ile Hindistan'a bırakılmış olan Afganlarla meskun yerleri Afganistan'ın istemesi (ve Puhtunistan meselesi) Pakistan ile ihtilafa yolaçması üzerine İngiltere'nin yardımıyla Pakistan ordusunu modernize etme çabaları Afganistan'ı Sovyetleri Birliği'ne yakınlaştırdı ve 1955'te Irak, İngiltere ve İran arasında Bağdat Paktı'nın kurulması, iki ülke arasında karşılıklı ziyaretlerle ve anlaşmalarla (1956 da dostluk paktı) güçlendirildi.

1933'te Nadir Şah'ın öldürülmesinde sonra kral olan Muhammet Zahir Han Sovyet nüfuzunu önlemek için Davut Han'ı başbakanlıktan azletmesi üzerine Sovyetler Birliği'nin desteğiyle 1973'te Davut Han tarafından devrikli ve ülkede cumhuriyet yönetimi kuruldu. Davut Han ülkenin ilk cumhurbaşkanı seçildi.

Sovyetlerin ülkede etkinliğini artırma yönündeki tutumuna tedbir alması üzerine Sovyet yanlısı subaylar tarafından öldürülerek yerine Muhammet Nur Tereki geçirildi ve Afganistan Demokratik Cumhuriyeti kuruldu (1978). Tereki'nin kurmak istediği Sovyet taraftarı hükümet ülkede büyük tepkilere yolaçtı ve halkın silahlanıp direnişe geçmesine neden oldu. Eylül 1979'da Tereki devrilerek Sovyet-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lerin hilafına Hafizullah Emin iktidarı ele aldı. Bunun üzerine Sovyetler doğrudan askeri müdahelede bulunarak Hafizullah Emin'i öldürerek yerine Babrak Karmal'ı geçirdi (Aralık 1979). Bu müdaheleye karşı halkın mukavemete başlaması üzerine Karmal iktidarını korumak amacıyla ordu gönderdi. Böylece ülkede Sovyet ordusu ile birleşen hükümet kuvvetleri ile halk arasında iç savaş başladı. Çeşitli mücahit grupları halinde örgütlenen halkın, 1982'de birlik oluşturma çabaları sonuçsuz kaldı. 1985 yılında ikinci bir anlaşma hükümeti kuruldu.

Hizb-i İslam'i adı altında birleşen mücahitlere karşı Sovyet ve Afgan hükümet kuvvetlerinin başarı kazanamamaları üzerine 1986'da Sovyetlerce Babrak Karmal görevden uzaklaştırılarak yerine Muhammet Necibullah getirildi. Necibullah'ın iç savaşı durdurmaya yönelik teşebbüsleri başarısızlığa uğrayınca Birleşmiş Milletler Devreye girdi ve 14 Nisan 1988'de Cenevre Anlaşması imzalandı. Haziran 1988'de ise sürgünde bir hükümet kurulup başına Ahmet Şah getirildi. Bu hükümeti Suudi Arabistan, Sudan ve Bahreyn tanıdı ve 13-14 Mart 1989 tarihlerinde Riyad'da XVI-II. İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı'na katıldı. Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği'nin garantör olarak imza koydukları Cenevre Anlaşmasına göre, Sovyet birliklerinin Afanistan'dan çekilmeleri 15 Mayıs 1988'da başlayıp 15 Şubat 1989'da tamamlandı.

Sovyet askerlerinin tamamen çekilmesinden sonra Birleşmiş Milletlerin tarafsız bir konsey kurulması teklifini kabul etmeyen 10 mücahit grubunun lideri Peşaver'de toplanarak aralarında 30'u bölge komutanlarından, 10'u ulemadan ve 11'i çeşitli mücahit grupları tarafından seçilen 51 üyeli İslami Cihad Meclisi kurmak için anlaştılar.

Küçük bir grup olan Cephe-i Necat-ı Milli Afganistan'ın Prof. Sibgatullah Müceddidi İslami Cihad Meclisinin başkanlığına iki aylık bir süre için getirildi (28 Nisan 1992). Daha sonra Cemaat İslami'nin başkanı Burhaneddin Rabbani tarafından başkanlığı yürütülen ve mücahit gruplarının liderlerinden müteşekkil 10 kişilik bir liderler meclisi dört aylık bir süre için Rabbani'ye yetki verecekti. Müceddidi 28 Haziran 1992'de yetkilerini liderler meclisine devretti. Bu meclis ise ülkenin başkanlığına Peşaver'deki anlaşmalar sonuçlanıncaya kadar Burhaneddin Rabbani'ye dört aylık süre için Bakanlar Kurulu'nun sorumluluğunu beraberinde yürütmeyi teklif etti.

C. Siyasi ve İdari Yapı

1. Siyasi Yapı

Afganistan'da iç karışıklıklar nedeniyle sağlıklı bir siyasi yapıdan bahsetmek mümkün değildir. Ülkede Sovyetler Birliğinin çekilmesi ve desteklediği hükümetin yerine mücahit grupların ortak olarak kurdukları cumhurbaşkanı ve hükümetten müteşekkil yürütme gücü olan bir İslam Cumhuriyeti yönünde yapılanma sözkonusudur.

2. İdari Yapı

İdari yönden 27 bölgeye ayrılan Afganistan'ın başşehri Kabil'dir. Önemli böl-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

geler; Kabil, Kandehar, Herat, Hezaristan, Sistan, Nuristan (Kafiristan), Vahan, Bedahşan ve Türkistan'dır.

BM'e 1946 yılında kabul edilmiş; IMO (Uluslararası Denizcilik Örgütü), GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) ve WIPO (Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü) hariç bu kuruluşun bütün organlarına üyedir. Bölgesel çok amaçlı örgütlere üyeliği bulunmayan ülke ekonomik kuruluş olarak ADB (Asya Kalkınma Bankası) ve IDB (İslam Kalkınma Bankası)'ye üyedir.

D. Sosyal ve Kültürel Yapı

1. Toplumsal yapı

Afganistan'da en küçük, buna karşılık en önemli topluluk ailedir. Özellikle Puştular arasında aileler boylar biçiminde düzenlenir. Öteki topluluklarda boylar arasındaki bağlar daha zayıftır. Taciklerde ise hiç yoktur.

Afgan halkının yapısı endüstrileşme öncesi toplum yapısına benzemektedir. Geniş halk kitlelerinin üzerinde küçük bir orta sınıf ve daha küçük bir seçkin sınıf bulunur. Bu bölünmenin yanısıra, her Afgan topluluğunun kendine özgü bir toplum yapısı ve sıra düzeni vardır. Nüfusun yaklaşık % 95'ini küçük çiftçiler, yarıcı çiftçiler biraz daha rahat geçinebilen esnaf ve zanaatkarlar ile küçük memurlar oluşturur.

Orta tabaka, çiftçileri, serbest esnaf ve zanaatkarı, memurları, subayları ve yüksek düzeyden olmamak koşuluyla din adamalarını kapsar. Bu tabaka herhangi bir konuda eğitim gören ya da profesyonelleşen kişilerin katılmasıyla gitgide genişlemektedir.

Üst tabakayı ise boy beyleri ve büyük toprak sahipleri oluşturur. Bu tabaka aynı zamanda yüksek düzeydeki din adamlarını da kapsar. Din adamları dinsel saygınlıklarının yanısıra, halkın ekonomik ve toplumsal tutumlarını yönlendirdiklerinden, politik konularda da etkindirler. Bu tabakada yüksek memurlar ve subaylar bulunur. Bu gruplara çoğu dışarıda eğitim görmüş ve değişiklik taraftarı aydın kesim de eklenmiştir.

2. Eğitim

Afganistan'da okuma yazma bilenlerin nüfusa oranı % 15 ve daha üst yaş grupları dikkate alındığında % 23.7; erkeklerde % 38.9, kadınlarda % 7.8'dir.

Ülkedeki eğitim düzeyinin düşük olması, bazı bölgelerin birbirine olan uzaklığından, halkın bir bölümünün göçebe olarak yaşamasından ve ulusal eğitime karşı gösterilen tepkilerden kaynaklanmıştır. Geleneksel eğitimciler, yani mollalar eğitim kendi denetimleri altında tutmak istemektedirler. Puştu boyları kendi topraklarında okul yapılmasına uzun süre karşı çıkmışlardır.

Ülkede yüksek öğretim kurumları Kabil, Kandehar ve Herat gibi büyük şehirlerde toplanmıştır. On üç fakülteyi ve çeşitli ilmi araştırma ve inceleme kurumlarını bünyesinde toplayan ve ülkenin ilk üniversitesi olan Kabil Üniversitesi (1932) ile Celalabat Üniveristesi (1963) ülkenin en önemli yüksek öğretim kurumlarıdır.

İlk öğretimde net okullaşma oranı % 17 (1989) ve yüksek öğretim mezunu, 25

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yaş ve üzerindeki nüfusun oranı % 3'tür.

Eğitime yapılan kamu harcamalarının GSMH'ye oranı ise % 1.8'dir.

Ülkede 1989'da öğrenci/öğretmen oranı; ilköğretimde 35, genel ortaöğretimde 47.4, mesleki öğretimde 15.4 ve yüksek öğretimde 7.5'tir. Eğitimde ilk ve yüksek öğretimde öğretmen ve öğrenci sayılarında, savaşın neden olduğu bir düşüş gözlenmektedir.

1920 yılında kurulan Kabil Halk Kütüphanesi, Afganistan'ın en önemli zengin kütüphanesidir. Önemli tarih ve sanat eserlerinin, yazmaların, minyatür ve benzeri çalışmaların sergilendiği Kabil Tarih ve Etnoğrafya Müzesi başlıca kültür kurumları sayılabilir.

Tablo: 1 İLETİŞİM

	1987	1988	1989	1998
Radyo alıcısı (1000, kullanımda)	1.550	1.600	1.670	1.400
Televizyon alıcısı (1000, kullanımda)	120	125	130	100
Günlük gazete	b.y.	14	b.y.	14
Günlük toplam tiraj	-	-	-	151.000

b.y. bilgi yok.

Kaynak: UNESCO, Statistical Yearbook ve The East and Australasia, Europa Publications Ltd., Twenty-Fourth Edition, London 1993, s.58.

Ülkede telefon abonesi 1989'da 31.000'dir.

3. Sağlık

Sebze ve meyve kaynaklarındaki yetersizlik, özellikle kurak olan güneyde ve orta kesimdeki dağlık alanlarda skorbüt ve raşitizm hastalıklarına neden olmaktadır. En çok karşılaşılan hastalıklar bulaşıcı türden olan sıtma, verem ve tifodur. Nüfusun seyrek ve iklimin sağlığa uygun oluşu nedeniyle, kendisiyle aynı gelişme düzeyindeki ülkelere oranla Afganistan'da salgın hastalıklar daha azdır.

1987 yılı itibariyle sağlık sektörü ile ilgili veriler şöyledir:

Sağlık Personeli (adet)	**Adet**
Hekim	2.957
Diş hekimi	329
Hemşire	2.135
Hastaneler	
Tür	**(%)**
Gerel	66.2
Uzmanlaşmış	16.2
Kırsal	17.6
Mülkiyet	**(%)**
Devlet	66.8
Özel	13.2

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ülkede hekim başına düşen kişi sayısı yaklaşık 5.000'dir. Canlı doğumda; çocuk ölüm oranı % 3.18 (1985-90), anne ölüm oranı % 6.4 (1980-87 BM tahmini)'dir. Devletin sağlık harcamaları 2.10 ABD doları/kişi'dir.

E. Ekonomik Yapı

1. Tarım

Kurak ve dağlık olması nedeniyle ülkenin yaklaşık % 75'inde tarım yapılamaz. Tarım topraklarının bazı harcamalar (özellikle sulama kanallarının yapımı) yapılmadan artması imkansızdır. Ülkenin dağlık alanlarının güneyinde sulama olmadan tarım yapılamaz. Kuzeyde ise hem sulamaya hem yağmura dayalı tarım yapılabilmektedir. Ürünün bolluğu genel olarak kışın yüksek dağlara yağan karın yoğunluğuna bağlıdır. Sulama sisteminde kullanılan su, Amu Derya, Hermud ve Kabil ırmaklarından sağlanır. Kırsal kesimde yaşayan ailelerin yaklaşık % 50'sinin kendi toprakları yoktur. Bunlar yarıcı rençber ya da mevsimlik işçi olarak çalışır. En önemli tarım ürünleri tahıl (buğday, mısır, arpa, pirinç), şeker pancarı, pamuk, meyve ve kabuklu yemiştir.

Hayvancılık göçebelerin en önemli geçim kaynağıdır. Göçebeler kışın daha ılık olan güney kesimlerde geçirip ilkbaharda kuzeye, ülkenin ortasındaki yaylalara göçer, yazın ise yüksek dağların eteklerine ulaşırlar. Tarım GSMH'nin % 63'ünü oluşturmaktadır. Afganistan, normal zamanlarda kendi tarımsal ihtiyacını karşılayabilmektedir. Sovyetler Birliği'nin işgalinden sonra toplam tarımsal üretim önceki seviyenin tahminen yaklaşık % 45 altına düşmüş, canlı hayvan sayısı büyük oranda azalmıştır. Hükümet, tarımsal üretim hacmini 1987/88'de takriben % 0.7 oranında artırmayı planlamış, bununla beraber Sovyetler Birliği'nden 1988'de yıllık 500.000 ton buğday ithal etmek zorunda kalmıştır.

1979'da iktisaden aktif nüfusun % 60.1'i tarımda çalışmaktadır. % 34'ü sulanabilen tarımsal alanlarda, suni gübre kullanımı 9 kg/hektardır.

Tablo: 2 BAŞLICA TARIMSAL ÜRÜNLER (1000 Ton)

	1988	1989	1990
Buğday	2.800*	1.925*	1.925*
Pirinç	490	450*	430*
Arpa	250*	250*	250*
Mısır	838	750*	800*
Patates	300*	300*	300*
Pamuk	40†	20†	20†
Sebze	212	220*	240*
Karpuz*	31	32	32
Kavun*	115	117	120
Üzüm	450*	430*	450
Kuru üzüm	37*	37*	37*
Portakal*	24*	24*	24*

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kayısı*	37*	37*	37*
Diğer meyveler	230*	230*	230*
Şekerkamışı	50*	50*	50*
Şeker pancarı	20*	10*	10*
Susam tohumu	26*	27*	28*
Pamuk tohumu	80†	40†	40†

* FAO tahminleri, † Resmi olmayan rakamlar

Tablo: 3 HAYVANCILIK (FAO tahminleri, 1000 baş, yılsonu 30 Eylül)

	1988	1989	1990
At	400	400	400
Deve	1.550	1.600	1.650
Koyun	265	265	265
Keçi	11.500	12.500	13.500

Kaynak: FAO Production Yearbook

İstihdam

Tablo: 4 İKTİSADİ FAAL NÜFUS (8 ve daha yukarı yaşlar, 1979 sayımı)

	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	%
Tarım, avcılık, ormancılık, ve balıkçılık	2.358.821	66.15	10.660	3.53	2.369.481	61.26
Madencilik	57.492	1.61	1.847	0.61	59.339	1.53
İmalat sanayi	170.908	4.79	252.465	83.60	423.373	10.95
Elektrik, gaz ve su	11.078	0.31	276	0.09	11.354	0.29
İnşaat	20.670	1.2	416	0.14	51.086	1.32
Toptan ve perakende ticaret	135.242	3.79	2.618	0.87	137.860	3.56
Ulaştırma, depolama ve haberleşme	65.511	1.83	867	0.29	66.243	1.71
Diğer hizmetler	716.511	20.09	32.834	10.87	749.345	19.37
Toplam	3.566.098	100.00	301.983	100.00	3.868.081	
%	92.19		7.81			100.00

2. Sanayi ve Madencilik

Toplam işgücünün %12.5'i sanayi ve madencilik alanında istihdam edilmektedir. Bu sektör GSMH'nin % 24.2'sini oluşturmaktadır. 1980'li yılların başlarında el tezgahlarında dokunan halılar ve yünlü kumaşlar ihracat kalemleri arasında % 15'lik bir yere sahip iken; sonlarında ise % 10'a düşmüştür.

Afganistan endüstrisi yeni gelişmekte olduğundan tüketim malları ağırlıktadır. Sovyet, Alman ve Amerikan yardımı ile kurulan tekstil, deri ve ayakkabı, plastik, bisiklet, cam ve şişe fabrikaları, başta Kabil olmak üzere Kunduz, Kandehar ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mezar-ı Şerif'te yoğunluktadır.

Afganistan yeraltı kaynakları yönünden zengin bir ülkedir. Ancak, özellikle ulaşım nedeniyle madenler tam kapasite ile işletilememektedir. Hindikuş dağlarının kuzey Afganistan'da (Şibergan ve Sarıpul) bulunan doğal gaz önceki yönetim zamanında Sovyetler tarfından işletilmekte, boru hatttıyla Sovyetler Birliğine nakledilmekteydi. Ayrıca Mezar-Şerf'te kurulan termik santrale gönderilmektedir. Ülkede ayrıca demir, çinko, kurşun, petrol ve yeterli ölçüde olmamasına rağmen ulaşım sorunu olan kaya tuzu bulunmakta, güneyde dünyanın en zengin barilyum ve yakut yatakları yer almaktadır. Madencilik alanında üretimin % 99'u enerji, % 0.1'i metal dışı madenlerdir.

Doğal gaz üretiminin istikrarlı bir gelişme takip ettiği söylenebilir (bk. Tablo: maden). Yayımlanmış görünür rezervler 100 milyar m³ olup 1990'da yıllık üretim 300 milyon m³'tür. Madencilik 1982/83'te 283 milyon ABD doları katma değer oluşturmuştur.

Elektrik enerjisi kapasitesi 4.284 milyon kW/saat; üretim miktarı ise 1.119 milyon kW/saat ve kişi başına enerji tüketimi 71 kW/saat'tir.

Tablo: 5 BAŞLICA SANAYİ ÜRÜNLERİ

(Yalnız kamu sektörü, başka ölçü birimi yoksa 1000 ton)

MALLAR	1986/87	1987/88	1988/89
Margarin	3.5	3.3	1.8
Bitkisel yağ	4	by	by
Buğday unu	187	203	166
Şarap (1000 hl.)	289	304	194
Alkolsüz içkiler (1000 hl.)	8.500	10.300	4.700
Pamuklu dokuma (milyon m)	58.1	52.6	32.1
Yünlü dokuma (milyon m)	0.3	0.2	0.2
Ayakkabı (1000 çift)	613	702	607
Lastik ayakkabı (1000 çift)	2.200	3.200	2.200
Gübre	56.1†	56.7†	48.8†
Çimento	103	104	70
Elektrik Enerjisi (milyon kW/s)	1.171	1.257	1.169

Tablo: 6 MADENCİLİK (1000 ton)

	1986	1987	1988
Kömür	160	167	158
Tuz (rafinesiz)	37	15	37
Alçıtaşı (ham)	12	10	4
Doğal gaz (peta jul)	111	113	114

3. Dış Ticaret

Afgan Sanayi ve Ticaret Odası 22 ihracatçı birliklerinin acenteliklerini onayladı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve bütün ithalatı kontrolüne aldı. Bununla beraber özel sektörü teşvik etmek için hükümet 1980'de özel sermayeye kendi tekelindeki ihracat haklarını devretti.

Afganistan'ın dış ticaretinde 1980'ler boyunca Sovyetler Birliği'ne bağımlı olarak artış görülmektedir. Bu kısmen Pakistan ve Hindistan sınırı boyunca dağların yüksek olmasından dolayı, ulaşımın zorluğundan kaynaklanmıştır. Buna taze meyve ve diğer malların ulaştırılmasının İran'daki karışıklık nedeniyle batı yoluyla ticaretin zorunluluğunu eklemek gerekir.

Sovyetler Birliği 1979'daki saldırıdan önce Afganistan'ın dış ticaretinde en önemli ülkeydi. 1977/78'de ithalatının % 26 ve ihracatının % 37'si bu ülkeyle idi. İki ülke arasındaki toplam ticaret hacmi (ihracat+ithalat) 1979'da önceki yıla göre yaklaşık % 44 oranında arttı.

Resmi rakamlara göre Sovyetler Birliği ile toplam ticaretin, Afganistan toplam dış ticaret hacmi içindeki oranı 1980/81'de % 56.3 (708.3 milyon ABD doları) iken 1988'de % 92.3 (732.992 milyon ABD doları)'ye yükselmiştir.

Sovyeler Birliği'ne bu bağımlılık, diğer ülkelerin ürünlerini Afganistan'a ihraç etmelerine ya güçleri yetmediğinden veya istememelerinden ve Batılı ülkelerden gelen dış yardımların azalmaya başlamasından dolayı arttı. Afganistan diğer ülkeler arasında toplam ticaretin değeri 1981/85 arasında 3 milyar dolar iken 1986/91 arasındaki beş yıllık dönemde yalnızca 5 milyar dolar tahmin edilmektedir.

1992 Nisan'ında yönetimi ele alan Mücahit Hükümeti, ciddi boyutlarda olan yiyecek kıtlığı, düzenlemeler gerektiren, çeşitli hasarlar görmüş bir yapı, tahrip edilmiş arazilere ve mayın döşenmiş alanlara geri dönen binlerce mültecinin karşılaştığı zorluklar ve yüksek enflasyonun (1991 yılında % 56.7) dahil olduğu çok büyük problemlerle karşılaşmıştır. Yeni hükümet bir Ekonomik Konsey kurarak uluslararası acil yardım başvuruları yapmıştır. Pakistan'la ticari işbirliği hakkında görüşme yoluna gitmiştir.

Tablo: 7 AFGANİSTAN'IN DIŞ TİCARETİ (1000 $, yıl sonu 20 Mart)

	İhracat (fob)	İthalat (cif)
1980/81	705.24	551.748
1981/82	694.292	622.16
1983/84	728.579	846.022
1985/86	556.800	1.194.200
1986/87	551.900	1.403.500
1987/88	511.900	995.900
1988/89	394.700	900.300
1989/90	235.900	821.700
1990/91	235.100	936.400

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tablo: 8 AFGANİSTAN'IN BAŞLICA İHRACAT YAPTIĞI ÜLKELER

(fob, 1000 ABD doları)

Ülkeler	1980/81	1981/82	1983/84
Çekoslovakya	14.585	12.088	4.836
Almanya Fedr.	51.513	41.801	26.13
Hindistan	5.746	3.212	84.212
Pakistan	52.101	61.249	118.080
Suudi arabistan	21.188	19.214	by
SSCB	417.872	412.635	400.756
İngiltere	51.84	36.34	25.137
Toplam (diğerleri dahil)	705.244	694.292	728.579

Kaynak: The Far East and Australasia, Europa publications Ltd., Twenty-Fourth Edition, London. 1993, s.58.

Tablo: 9: AFGANİSTAN'IN BAŞLICA İTHALAT YAPTIĞI ÜLKELER

(cif, 1000 ABD doları)

Ülkeler	1980/81	1981/82	1983/84
Almanya, Fedr.	16.969	16.779	17.076
Hong Kong	18.586	27.386	by
Hindistan	20.572	17.02	28.985
Japonya	98.207	76.670	111.061
Pakistan	14.895	11.737	14.882
SSCB	290.496	365.000	526.319
ABD	14.216	7.156	8.721
Toplam (diğerleri dahil)	551.748	622.16	846.022

Kaynak: The Far East and Australasia, Europa Publications Ltd., Twenty-Fourth Edition, London. 1993, s.58

4. Para ve Finans

Afganistan'ın milli para birimi Afgani'dir. Alt para birimleri ise Krans (2 Krans=1 Afgani) ve Puls (100 Puls=1 Afgani)'dur.

Resmi döviz kuru ise; 1 ABD doları=50.60 Afgani (31 Mayıs 1992)'dir. Bu kur 1981 Eylül'ünden beri sabit olup 30 Nisan 1992'de serbest piyasa oranı 1 ABD doları=740 Afgani'dir.

Afganistan'da ekonominin yavaş gelişmesi devlet gelirlerinin artışında zorluklar ve sürekli bir biçimde artan bütçe açığı yaratmıştır. Olağan gelirlerin yaklaşık yarısı dolaylı vergilerden elde edilmekteydi. Doğal gazdan elde edilen gelir 1979'da toplamın % 21'i iken 1980'de % 34 seviyesine yükselmiştir. Doğrudan vergiler ise yalnızca % 10 düzeyindeydi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1975'te Afgan hükümeti bütün bankaların millileştirilmesini kararlaştırdı. Bu, hükümetin kontrolü altında doğrudan Banke E. Millie Afghan'a bağlanmasıyla gerçekleşti. Bu bankanın bir altında ticari işlemlerde de bulunan Da Afghanistan Bank şef banka konumundadır. Pashtany Tejarty Bank önemli bankalardandır.

Tablo: 10 AFGANİSTAN'IN ULUSLARARASI REZERVLERİ (Milyon $/Aralık)

	1989	1990	1991
IMF Özel Çekim Hakları (SDR)	10.63	9.02	6.67
IMF'deki rezerv durumu	6.41	9.97	7.01
	226.65	250.41	221.22
Toplam	243.69	266.40	234.89

Kaynak: IMF. International Financial Statistics ve The Far East and Australasia, Europa Publications Ltd., Twenty-Fourth Edition, London 1995, s.56.

F. TÜRKİYE İLE İLİŞKİLERİ

1. Siyasi İlişkiler

5 Aralık 1934 tarihinde İtalya'nın Habeşistan'a saldırması ve 2 Mayıs 1936'da ilhakı ile Doğu Akdenizde oraya çıkan İtalyan tehlikesi Türkiye'yi Orta Doğu devletleriyle bir takım savunma tedbirleri almaya götürmüştür. Bu düşünce, anlaşmazlığın başlarında Orta Doğu ülkelerine egemen olmuş ve İran'ın teşebbüsü üzerine Cenevre'de 2 Ekim 1935'te Türkye-İran-Irak arasında üçlü bir anlaşma parafe edilmiştir. Bu anlaşmaya Afanistan'ın da katılımı sağlanarak 8 Temmuz 1937'de Tahran'da Sadabad Sarayında imzalanmıştır. Buna göre dostluk münasebelerinin devamı, birbirlerinin sınırlarına saygı, güvenliklerin aleyhine teşebbüse geçmemek gibi işbirliğinde bir güvenlik sistemi kurulmuş olacaktı.

Bu pakt bu güne kadar taraflarca denonse edilmemiş olmakla beraber, İkinci Dünya Savaşından sonra unutulmuştur.

2. Ekonomik İlişkiler

Afganistan-Türkiye ticareti iki ülke dış ticaretimiz önemli bir konumda değildir. Bununla beraber 1991'de iki ülke ticari ilişkileri gelişmesi doğrultusunda Afganistan'ın teklifleri:

- Traktör üretim teknolojisi ithali,
- Türkiye-Afganistan-Sovyeler Birliği arasında kara nakliyat şirketi kurulması ve Afgan-Sovyet Nakliyat Şirketi (AFSOTR)'ne Türkiye'nin iştirak etmesi,
- Türkiye'den nebati yağ, sabun, çay, traktör, tarım ilaçları, elektrikli aletler, sigara, ilaç, konserve, et, oto lastiği, su pompaları ithali,
- Türkiye'ye halı, yün, pamuk, kuruyemiş, astragon, el sanatları ürünleri ve kıymetli taşlar ihracı biçiminde olmuştur (*).

(*) 12.07.1991 tarihli İstanbul Ticaret Gazetesi.

Tablo: 11 TÜRKİYE-AFGANİSTAN TİCARETİ (1.000 $, Ocak-Aralık dönemi)

Yıllar	İhracatı	İthalatı	Dış Tic. Hacmi	Denge
1962	-	6	6	-6
1963	-	0,3	0.3	-0.3
1964	-	2	2	-8
1965	-	-	-	-
1966	-	8	8	-8
1967	-	1	1	-1
1968	-	23	23	-23
1969	0.1	-	0.1	0.1
1970	-	2	2	-2
1971	6	-	6	6
1972	7	-	7	7
1973	9	-	9	9
197	15	-	15	15
1975	18	10	28	8
1976	219	7	237	201
1977	28	7	291	227
1978	27	17	44	10
1979	269	117	386	152
1980	129	-	129	129
1981	190	-	190	190
1982	37	90	127	53
1982	37	90	127	53
1983	126	6	132	120
1984	39	8	47	31
1985	130	13	143	117
1986	1.416	547	1.936	869
1987	2.843	102	2.946	2.71
1988	2.609	63	2.672	2.546
1989	2.668	8	2.716	2.62
1990	1.32	909	2.341	523
1991	803	40	1.243	363
1992	785	204	989	581
1993	441	246	987	195

Kaynak: HDTM, DİE Dış Ticaret İstatistikleri.

Tablo: 12 TÜRKİYE'NİN AFGANİSTAN'A İHRACATI (1.000 $, Ocak-Aralık Dönemi)

Ürünler	1989	1990	1991	1992	1993
Siyah çay	-	350	290	-	-
Ayçiçek tohumu	-	-	-	17	17
Hayvansal ve bitkisel yağlar	2.421	90	224	162	43
Şampuan	36	-	-	-	23
Sabunlar	136	124	167	190	65
Organik maddeler	-	-	-	-	84
Polietilen	6	-*	-	35	-
Kamyon,otobüs dış ve iç lastikleri	-	2	-	333	-
Yün iplikler	33	-	46	-	-
Sentetikten giyim eşyası	2	-	-	10	-
Demir-çelik mamülleri	-	5	66	36	-
makinalar ve parçaları					
(deri işleme, boyama vs.)	17	37	-	2	57
Motorlu taşıt parçaları	-	-	10	-	49
Canlı hayvan	16	-	-	-	-
Tütün	-	11	-	-	-
Boya	-	-	-	-	51
Makarna, bisküvi	-	-	-	-	16
Adi metallerden aletler					
(bıçakçı eşyası vs.)	1	-	-	-	-
Kösele (erkek giyim eşyası)	-	-	-	-	35
Toplam	2.668	1.432	803	78	40

Kaynak: HDTM, DİE

Tablo: 13 TÜRKİYE'NİN AFGANİSTAN'DAN İTHALATI (1.000 $, Ocak-Aralık Dönemi)

Ürünler	1989	1990	1991	1992	1993
Antep fıstığı	-	-	-	20	-
Suyah çay	-	-	-	20	-
Susam	-	-	235	-	11
Koyun, keçi vs. derileri (ham ve işlenmiş)	48	839	43	122	211
Astragan, karakul, tilki vs. postu (ham)	-	7	62	12	26
Jütten iplik ve diğer mensucat	-	-	77	-	-
Jütten diğer çuval	-	-	23	-	-
Matbaacılık için yardımcı cihazlar	-	-	-	31	-
Kağıt, karton ve bunlardan eşya	-	7	-	-	-
Motorlu kara taşıtları ve parçaları	-	2	-	-	-
Halılar	-	17	-	-	-
Toplam	48	907	440	204	248

Kaynak: HTDM, DİE

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ALTINCI BÖLÜM

GÜNEYDOĞU ASYA ÜLKELERİNİN SOSYO-EKONOMİK YAPILARI

EROL ÖZVAR[*]

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

[*] Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İktisat Bölümü, Araştırma Görevlisi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ENDONEZYA

A. Fiziki ve Beşeri Coğrafya

B. Tarihçe

C. Siyasi ve İdari Yapı

D. Sosyal ve Kültürel Yapı

E. Ekonomik Yapı

F. Türkiye İle İlişkiler

MALEZYA

A. Fiziki ve Beşeri Coğrafya

B. Tarihçe

C. Siyasi ve İdari Yapı

D. Ekonomik Yapı

E. Türkiye İle İlişkiler

BRUNEİ

A. Fiziki ve Beşeri Coğrafya

B. Tarihçe

C. Siyasi ve İdari Yapı

D. Sosyal ve Kültürel Yapı

E. Ekonomik Yapı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ENDONEZYA

A. Fiziki ve Beşeri Coğrafya

Endonezya Cumhuriyeti, Güneydoğu Asya ve Avustralya arasında uzanan yaklaşık 13.700 adadan müteşekkildir. Önemli adaları; Java, Sumatra, Kalimanton (Borneo), Sulawesi (Celebes), İrian Jaya (West New Guinea)'dır. 1 Mayıs 1963'te Hollanda'nın eski sömürgesi Yeni Gine'nin üzerindeki mandasını kaldırması sonucunda, bu bölge de Endonezya'nın bir parçası olmuştur. 17 Ağustos 1976'da Doğu Timar, Endonezya'ya 27. vilayet olarak katılmıştır.

İklim, yıllık ortalama 26 °C (79 °F) sıcaklık ve mevsimlerin çoğunda yoğun yağışlar nedeniyle tropikal özellikler arz etmektedir. Tropik iklimin hakim olduğu Endonezya'nın yaklaşık 2/3'ü ormanlarla kaplıdır. Ekim yapılan alanların oranı ise % 11'dir.

Endonezya'da dağların ve denizlerin oluşturduğu engeller, geçmişten gelen toplumsal, kültürel ve dinsel farklılıklara güçlü bir yapı kazandırmıştır. Bu nedenle günümüzdeki yönetsel bölünme, büyük ölçüde tarihsel bölgelere denk düşer. Kıyı kesimlerinde genellikle ticaretle uğraşan karışık kökenli "kıyı Malayları" ağırlıktadır. Buna karşılık iç kesimlerindeki toplulukların geleneksel ve kapalı yapılarını korudukları görülür.

Yaklaşık 200 milyon nüfusu olan Endonezya'nın başkenti Jakarta'dır. Başkentin nüfusu 8 milyon 233 bindir. Toplam nüfusun % 90'ı Müslümandır. Konuşulan dillerin çoğu Malezya-Polinezya kökenlidir. Bu diller 16 büyük gruba ayrılır.

B. Tarihçe

13. yüzyılın sonlarına doğru Sumatra'nın kuzeyinde Samudra-Pasa'yı ve Perlak adlı iki küçük Müslüman krallık kurulduğu bilinmektedir. Özellikle bu adalarda Müslümanlığın yayılması, ticaret yoluyla gerçekleşmiştir. Daha sonraları Cava'nın kuzeyinde de benzer Müslüman devletler ortaya çıktı.

16. yüzyılda, Samudra-Pasai'nin yerini Açe Sultanlığı almıştır. Açe Sultanlığı, Müslümanlığı Sumatra'nın batısında yer alan Minangkabau'ya kadar yaymıştır. Ancak iç çekişmeler, Müslüman sultanlıkları zayıflatmış ve özellikle önceleri Portekiz sonraları Hollanda ve İngiltere'nin tesiri altına sokmuştur. 1784'teki Paris Anlaşmasına kadar Hollanda'nın Birleşik Doğu Hindistan Kumpanyası bölgede koloni düzeni kurmuştu. Paris Anlaşması'yla birlikte Doğu Hint suları İngiliz ticaretine açılmış oldu. Bu tarihten sonra Hollandalılar ve İngilizler arasında kimi zaman rekabet kimi zaman işbirliği sağlanarak bölgenin zenginliği sömürülecekti.

20. yüzyılın başlarında koloni düzenine karşı milliyetçi başkaldırı hareketleri başladı. Sömürge yönetiminin ekonomik ve toplumsal alandaki ayrımcı politikala-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rına tepki temelinde gelişen milliyetçi akım, 1908'de Budi Utomo'nun kurulmasıyla örgütlü bir biçim aldı. Ancak çok yaygınlaşamadı. Buna karşılık Sarekat İslam (İslam Birliği) hızla büyüyerek geniş bir kitle desteği buldu. Ancak 1926 ve 27 yıllarında ayaklanmaların ordu tarafından bastırılmasından sonra bu birlik güç kaybına uğradı.

1920'li yıllardan beri milliyetçi hareketin liderliğini sürdüren Dr. Sukarno, II. Dünya Savaşını müteakip, Japonya'nın teslim olmasıyla birlikte, Endonezya'nın bağımsızlığını ilan etti. Kendisi de ilk cumhurbaşkanı oldu.

Savaş sonrasında adalar üzerinde denetimini tekrar tesis etmeye çalışan Hollanda bağımsızlık ilanının tanımadıysa da, 1949 yılında milliyetçilerle Hollandalılar arasında yapılan görüşmeler sonunda, Endonezya'yı resmen tanıdı. Federal cumhuriyet olarak kurulan Endonezya 1950'de merkeziyetçi yapıya kavuşmuştu. Bağımsızlık anlaşması ile Endonezya'ya devredilmesi gereken Hollanda kontrolündeki İrian Jaya 1963 yılında ülkeye katılmıştır.

1965'te ordu içinde bir darbe girişiminden sonra duruma egemen olan General Suharto, Genel Kurmay başkanlığını üstlendi ve Mart 1966'da olağanüstü yetkiler elde ederek yönetimde geniş çaplı bir temizlik gerçekleştirdi. Sonunda Mart 1968'de devlet başkanlığına getirildi. Sukarno ise ölümüne değin (1970) ev hapsinde tutuldu.

C. Siyasi ve İdari Yapı

Devletin en yüksek organı beş yıl için seçilen 920 üyeli Danışma Meclisi (Peoples Consultative Assembly)'dir. Danışma meclisinde ülkenin yasama organı Temsilciler Meclisinden 460 üye bulunmaktadır. Temsilciler mecilisinin 6 üyesi atama ile, 36 üyesi ise doğrudan seçimle meclise girmektedir. Danışma meclisinden geriye kalan 60 üyelik ise hükümetin ataması ile, yerel meclislerin temsilcileri, parti gruplarının temsilciler meclisindeki seçilmiş temsilcileri oranına göre belirlenen kişilerden oluşmaktadır.

Yürütme organı, Danışma Meclisi tarafından 5 yıl için seçilen cumhurbaşkanına bağlıdır. Cumhurbaşkanı ülkeyi, kendisine karşı sorumlu olan ve kendisinin atadığı kabine ile yönetir. Egemenlik Danışma Mecilsine ait olmakla beraber cumhurbaşkanı tarafından kulanılır.

D. Sosyal ve Kültürel Yapı

Endonezya'nın çok renkli etnik bileşimi üç geniş grup altında toplanabilir. Hindu kültüründen güçlü bir biçimde etkilenmiş olan ve sulu pirinç ekimiyle uğraşan Cava ve Bali'nin iç kesimlerindeki topluluklar ülke nüfusunun yaklaşık yarısını

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

oluşturur. Ülke nüfusunun çoğunluğunu oluşturan ve köklü ve gelişmiş bir kültüre dayanan Müslüman halklar, Sumatra ile Selebes'in güneyinden gelen Malaylar ve Makasarlardan oluşur. Bütün kış kentlerinde bulunan Müslüman halkların etkisi Cava'nın dışında çok daha güçlüdür. Üçüncü grubun içine, yağışların sulu pirinç tarımına elvermemesi nedeniyle dönüşümlü ekim yapılan bölgelerdeki kabile toplulukları girer.

E. Ekonomik Yapı

Endonezya ekonomisi büyük ölçüde tarıma ve madenciliği dayanır. Çalışan kesimin yarıdan fazlası, 1984'te Endonezya GSMH'nın % 24.9'unu sağlayan tarım, ormancılık ve balıkçılık alanında istihdam edilmiştir. 1984'te Endonezya 25.8 metrik ton pirinç üretimi gerçekleştirerek ilk olarak kendi kendine yeterli hale ulaşmış bulunmaktadır.

Endonezya dünyanın önde gelen petol, doğal gaz ve kalay ihracatçıları arasında yer alır. Petrol rezervleri 9.8 milyar varil, doğa gaz rezervleri ise 800 milyar m³ olarak tahmin edilmektedir. Devlet mülkiyeti altındaki bu yatakların işletilmesine kalifiye işgücü ve sermaye ile katkıda bulunan yabancı şirketler üretimden pay alır. Arıtım işlerini devlete ait petrol şirketi Pertamina yürütür. Doğal gaz alanında üretim tesisleri giderek artmaktadır. İşlenen öteki önemli madenler bakır, manganez, nikel ve boksittir.

Sanayinin en önemli dalını petrol üretimi oluşurur. Son yıllarda özellikle devletin öncülüğünde büyük ölçekli imalat sanayileri kurulmuştur. İthal hammaddeye dayanan başlıca sanayi dokumacılıktır. Kimyasal maddeler, oto lastiği, elektronik parçalar, çimento, gübre ve kağıt da önemli sanayi ürünleridir. Genel tüketim malları üreten küçük ölçekli imalat kuruluşları yaygındır.

Her yıl biraz daha artan perol gelirlerine rağmen, ödemeler dengesi dış yardımlarla sağlanmaktadır. Dış ticarette en fazla Japonya, ABD, Singapur ve Malezya ile ilişki içindedir.

Endonezya'nın temel ihracat kalemlerini,

- Ham perol ve petrol ürünleri
- Doğal gaz
- Ağaç ve orman ürünleri
- Kauçuk ve kauçuk ürünleri
- Kahve
- Tekstil ve hazır giyim
- Kalay ve ürünleri meydana getirir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Temel ithalat kalemleri ise şunlardır:

- Makine
- Petrol ve patrol ürünleri
- Kimyasal ürünler
- Demir ve çelik
- Hububatlar
- Tekstil ipliği

F. Türkiye İle İlişkiler

Endonezyalı Müslümanların Türklerle olan münasebetleri çok eski tarihlere dayanır. 16. yüzyılda, Portekizlilerin saldırısına uğrayan Sumatralı Müslümanlar, yardım amacıyla Osmanlı Devleti'ne başvurmuşlardır. Acem Racası Sultan Alauddin Riayet Şah Al Küanhar, Arapça bilen ve Osmanlı topraklarına hac sebebiyle gitmiş Hüseyin Efendi'yi ve maiyetini bir gemi ve hediyelerle birlikte Osmanlı İmparatorluğunun başşehri İstanbul'a göndermeği karar verir. Heyeti taşıyan gemi 1565'te yola çıkar. Fakat Hindistan açıklarında korsanların hücumuna uğrar. Hüseyin Efendi hediyelerin çoğunu korsanlara terk etmek suretiyle adamlarının canını güçlükle kurtarır. Gemi Kızıldenize girdikten sonra Türk donamasının himayesinde bugünkü Süveyş'e kadar gelir.

Hüseyin Efendi muhtemelen orada gemisini satmış, Akdeniz'de yeni bir gemi satın almış ve böylece İstanbul'a kadar yola devam etmiştir. O sırada Osmanlı İmparaotrluğu gücünün doruk noktasındadır. Toprakları kabaca 10 milyon km²'yi aşmakta, Cezayir ve Kafkasya'dan, Avrupa' da Viyana'ya, güneyde Somali'ye kadar uzanmaktadır. Devrin Padişahı Kanuni Sultan Süleyman, Alman Kralı II. Maksimilian'ı cezalandırmak üzere ordusuun başında sefere çıkmıştı. Bu sebeple Hüseyin Efendi ve beraberindekiler padişahın huzuruna kabul edilmeleri için seferin sonunu beklemek zorunda kalırlar. Kanuni Sultan Süleyman, düşmanı mağlûp edip Zigetvar'ı almakta iken 1566 yılında vefat eder. Bu sebeple Hüseyin Efendi epeyi bekledikten sonra, bu defa da yeni padişah II. Selim'in tahta çıkmasını beklemek zoruda kalır. Nihayet heyetin İstanbul'a varışından bir yıl sonra ümitlerini kaybederlerken, yapılan büyük bir geçit töreni sırasında Padişah, kıyafetleri diğer kıyafetlerden farklı olan Endenozyalıları görünce kim olduklarını sorar. Protokol görevlileri durumu anlatırlar ve Hüseyin Efendi ile yanındakilerin uzun süreden beri huzura kabul edilmeyi beklediklerini söylerler. Sultan Selim, bu kadar uzak diyarlardan gelen misafirlerin kedisine daha önce habar verilmemiş olmasından dolayı esef eder ve o gün öğleden sonra onları kabûl edeceğini söyler. Ancak Hüseyin Efendi bu ani ilgi karşısında çok müşgül durumu düşer. Çünkü aradan geçen bir yıldan fazla bekleme süresinde kıyafetleri eskimiştir. Çeşitli ihtiyaçlarını da el-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lerinde pek az kalmış baharatı zaman zaman satmak suretiyle karşıladıklarından, ayrıca diğer malları da deniz korsanları aldığından, artı kalan hediyeler çok azalmıştır. Bir miktar daha baharat sattıktan ve bununla imkan ölçüsünde kıyafetlerini düzelttikten sonra heyetin elinde sadece bir çuval karabiber kalmıştı. Aynı gün huzura kabul edildiklerinde Hüseyin Efendi, Osmanlı padişahına bir iki ufak çuval karabiber sunmanın ezikliği içinde başlarından geçenleri ve geliş sebeplerini anlatır. Kendilerini sempati ile dinleyen Padişah durumlarını hoşgörü ile karşılar ve Endonezya heyetine her türlü maddi yardımın sağlanmasını ve Aceh Sultanına münasip hediyeler hazırlanmasını emreder. Ayrıca bir ferman yazdırarak Osmanlı hudutlarından çıkıncaya kadar yol boyunca valilerin kendilerine yardımcı olmasını ve Kızıldeniz Osmanlı donanmasından yeteri kadar deniz gücü tahsis edilerek Kızıldeniz Türk kuvvetleri amirali ve İskenderiye eski kumandanı Kurdoğlu Hızır Reis başkanlığındaki filonun bu heyet ile yola çıkarılmasını emreder (20 Eylül 1567). Fermanda yeteri kadar ulema ile teknik uzmanların heyete katılması ve bu kuvvetlerin Aceh Sultanını ihtiyacı devam ettiği sürece Sumatra'da kalmasını belirtir. Böylece askeri yardım yanında, tarihte bilinen ilk teknik ve kültürel yardım da başlamış olur.

Açeli müslümanların Osmanlı Türkleriyle ilişkileri 1850'li yıllarda Sultan Abdülmecid zamanında yeniden canlanır. Açeli müslümanları, Osmanlı devletinden, kendilerinin devlet-i Ali'nin tebası olduklarını, dünya kamuoyuna bildirmelerini talep eder. Çünka bu dönemde Açeli müslümanlar Hollanda ve İngiltere arasında sıkışmıştır. Osmanlı Devleti bu konuda şartların elverdiği ölçüde yine yardım etmiştir.

Türkiye ile Endonezya'lı müslümanlar arasındaki ilişkiler, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ekonomik alanda devam etmiştir. Ancak Endonezya'ya yapılan ihracat ve bu ülkeden yapılan ithalat rakamlarını dikkate alırsak ülkemizin bu ülke ile ticari ve ekonomik ilişkilerinin oldukça zayıf olduğu görülür.

Endonezya'nın Türkiye'ye ihraç ettiği malların başında kauçuk, kontraplak, karabiber ve çeşitli yağlar gelir. Türkiye'nin ihraç ettiği mal kalemleri ise şöyledir: Gübre, tütün, iletişim araçları, organik kimyasal maddeler, işlenmemiş sebze, tıbbi malzemeler ve baharattır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MALEZYA

A. Fiziki ve Beşeri Coğrafya

Malezya, Güney Çin Deniziyle birbirinden ayrılan Batı ve Doğu Malezya bölgelerinden oluşur. Toplam kara yüzölçümü 329.758 km²dir. İki bölge arasında 640 km mesafe vardır.

Malezya'nın yüksek sıcaklık ve nem aracılığıyla belirlenen ekvator iklimine kuzeydoğu ve güneybatı musonları önemli etkide bulunur. Ülke topraklarının yaklaşık 3/5'ini kaplayan sık yağmur ormanları, özellikle tür zenginliği bakımından dikkati çeker.

Ülke genelinde Malayların ve öteki yerli toplulukların toplam nüfus içindeki oranı % 60'ın biraz üstündedir. Çinliler yaklaşık % 30'luk bir oranla ikinci büyük topluluğu oluşturur. Hint Yarımadasından gelmiş toplulukların oranı ise % 8'i bulur. Dinsel açıdan ülke nüfusunun yarıdan fazlasını müslümanlar oluşturur. Sonra Budistler gelir. Malezya nüfusu 18.2 milyondur (1991 rakamlarıyla). Kilometre kare başına 55 kişi düşmektedir.

Toplam nüfusun 4/5'inden biraz fazlasının yaşadığı Batı Malezya'da bu oran daha yüksektir. Ekonomik gelişmişlik düzeyine bağlı olarak nüfusun bölgelere göre dağılımı dengesiz bir yapı gösterir.

B. Tarihçe

Bugünkü Malezya'yı oluşturan ve Arap tacirlerinin uğrak yerleri arasında bulunması münasebetiyle daha 11. yüzyılda İslamiyetle tanışmaya başlayan küçük Malay Sultanlıklarının, kitlesel biçimde İslamiyeti benimsemeye başlamaları 15. yüzyıl dolaylarında başlıyor. Bu dönemde Malay yarımadası ticaretle geçinen bağımsız müslüman sultanlıkların varlıklarını sürdürdükleri bir bölge. Ancak bir yüzyıl sonra yani 16. yüzyıldan itiaren önce Portekiz sonra da Hollanda ve İngiltere'nin etkisinde kalmıştır.

19. yüzyılın sonlarına doğru Sungapur'da bulunan İngiltere, Malaya üzerinde de egemenlik kurmuş; Sarawak Brooke Ailesi ve Sabah da Nort Borneo Company tarafından yönetilmeye başlamıştır.

Bu dönemde giderek artan ticaret, madencilik plantasyon faaliyetleri için yerli Malay nüfusu yetersiz kaldığında Çin ve Hindistan'dan göçmenler getirilmiş ve ülke bugünkü karmaşık çok ırklı yapıyı 20. yüzyıl başlarında kazanmıştır.

İkinci Dünya Savaşında Japonya'nın eline geçen ülkede savaştan sonra bağımsızlık amaçlı çalışmalar ve bazı ayrılıkçı hareketler görülmüş, değişik etnik ruplarının çıkarlarının bağdaşmasını temin eden bir anayasanın kabulü ile 31 Ağustos 1957'de Malaya Federasyonu bağımsızlığını kazanmıştır. Eylül 1963'te Sabah, Sarawak ve Singapur bağımsızlıklarına kavuşarak federasyona katılmış, devletin adı Malezya Federayonu olarak değiştirilmiştir. Ancak giderilemeyen anlaşmazlık sonucu Ağustos 1965'te Singapur, Malezya'dan ayrılmıştır.

1969 yılında ırklar arasındaki servet farklılığının yolaçtığı çatışmalardan sonra 1974 yılında kabul edilen NEP (New Economic Policy) gereğince 1990 yılına kadar Bumiputra adı verilen Malaylar ile yerli ırkların ticaret ve sanayi sermayesinin

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

% 30'una sahip hale gelmişler, tüm etnik gruplarda fakirliğin ortadan kaldırılması ve nihai amaç olarak da ekonomik işlevlerin etnik grupları özdeşliğinin ortadan kaldırılması hedef alınmıştır.

C. Siyasi ve İdari Yapı

Malezya'nın yönetim şekli, federal meşruti monarşidir. Devlet başkanı olan Yang Dipertnan Agong (en yüce hükümdar) dokuz eyaletin babadan oğula geçme sultanları tarafından beş yıllık bir dönem için Malezya'daki sultanlıkların sembolik bir önemi vardır. 1957'de kabul edilen anayasa uyarınca siyasal gücü elinde tutan en yüksek merci iki meclisli federal parlamentodur. Bütün federal yasalar bu merciden geçer.

D. Ekonomik Yapı

Güneydoğu Asya'nın en gelişmiş ülkelerinden biri olan Malezya'da büyük ölçüde petrol, kauçuk, kalay, palmiye yağı ve kereste üretimi ile ihracatına dayanan piyasa ağırlıklı bir ekonomi yürürlüktedir. Yukarıda sayılan maddeler Malezya'nın ihracatının 3/5'ini meydana getirir. En önemli ithalat kalemleri ulaşım araçları, makine, mamul mallar ve gıda ürünleridir. Dış ticaret yapılan ülkelerin başında Japonya, Sungapur, ABD ve AFC gelir.

Malezya'nın 1991 yılına ait yaklaşık genel ekonomik göstergeleri şöyledir.

İhracat 35.5 milyar ABD doları

İthalat 38.0 milyar ABD doları

İhracatın sektörel dağılımı (% olarak):

İmalat	64.1
Ham petrol	10.7
Doğal gaz	4.0
Kereste	7.2
Palmiye yağı	5.2
Kauçuk	3.1
Kalay	0.8
Diğer	4.9

E. Türkiye ile İlişkiler

Türkiye Malezya arasındaki iktisadi ve ticari münasebetler 13.2.1977 tarihinde Ankara'da Türkiye Cumhuriyeti ile Malezya arasında imzalanan ticaret anlaşması hükümlerine göre yürütülmektedir. Malezya, Türkiye'den tütün, gıda maddeleri, ev araç-gereçleri (mobilyalar, avizeler, halı vs.) ve çok az da sanayi ürünleri almaktadır. Türkiye'in Malezya'dan ithalatı da esas olarak bu ülkenin ihracatında önemli yer kaplayan hammaddelerden ibarettir. Ancak giderek artan bir şekilde muhtelif sınai mallar ithal edilmektedir. Önemli mal kalemleri şunlardır: Standart kauçuk ve benzerleri, işlenmemiş kalay, lateks, palmiye yağı, füme yapraklar (RSS) ve sertleştirilmiş katı ve sıvı yağlar.

Türkiye ile Malezya arasındaki ilişkiler olması gerekenden çok geridedir. Bu konuda atılacak adımlar, her iki ülkeye de fayda sağlayacaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BRUNEİ

A. Fiziki ve Beşeri Coğrafya

Küçük bir İslam sultanlığı olan Negara Darüsselam; Güney Çin Denizindeki Borneo Adasının kuzeybatı kıyısında yer alır. Başkenti Bandar Seri Begawan olan Brunei Sultanlığı'nın yüzölçümü 5.765 km²'dir.

Tropik bir iklimin hüküm sürdüğü Brunei'de sıcaklık yıl boyunca 24-30°C düzeyindedir, nem oranı ise % 67-97 arasında değişir. Muson rüzgar ve yağmurlarını etkisinde olan Brunei'nin yaklaşık 3/4'ü, çeşitli sert odunlu ağaçlardan meydana gelen sık tropik yağmur ormanlarıyla kaplıdır. Bundan dolayı ülke topraklarının sadece % 2'lik bölümü tarıma elverişlidir. Bu kadar alanda sürdürülen tarımsal üretim gıda ihtiyaçlarının % 20'sini karşılar. Üretilen ürünlerin başında pirinç gelir. Ayrıca Hindistan cevizi, kauçuk ve benzeri meyve ağaçları yetiştirilir.

Nüfus dağılımının çok dengesiz olduğu Brunei'de km²'ye 40.3 kişi (1986 rakamlarıyla) düşmekte; nüfusun çoğunluğu Seria ve Kuala Belait'teki petrol çıkartılan alanlarda yaşamaktadır.

Ayrıca Nüfus yoğunluğunun çok az olduğu iç kesimlerde ormanlık bölgeleri açarak geçici tarımla uğraşan yerli topluluklar yaşar. Kıyılarda balıkçılık yapılsa da ek bir iş olmaktan öte bir şey değildir.

1970'lerde yüksek bir nüfus artışı (% 4) yaşanmışsa da, bu, dış göçlerden kaynaklanmıştır. Doğum ve ölüm oranları (1985 rakamlarıyla) % 30.1 ve 3.6'dır. Toplam nüfusun % 60'ı kentlerde yaşamaktadır.

Brunei Güneydoğu Asya etnik gruplarının bir karışımından teşekkül etmiştir. Nüfusunun yaklaşık üçte ikisi Malaylar'dan oluşur. Çinlilerin sayısı, nüfusun 1/5'i kadardır. Bu iki etnik grubun yanında yerli halklar ve Hintliler azınlık konumundadır. Resmi dini İslam olan Brunei'nin 2/3'ünü Müslümanlar oluşturur. Budistler nüfusun % 14'ünü Hristiyanlar ise % 10'unu teşkil eder. İç bölgelerin ıssız köşelerinde az sayıda animist vardır.

B. Tarihçe

VI. yüzyılda Çin'le ticaret yaptığı bilinen Brunei, 13 ve 15. yüzyıllar arasında Cava'daki Macapihit Krallığı'nın yönetiminde bir süre Hinduizm'in tesirinde kaldı. 15. yüzyıl başlarında Macapahit Krallığı'nın gerilemesi ve İslamiyetin bu dönemde yaygın bir şekilde benimsenmesiyle, Brunei bağımsız bir sultanlık oldu. 16. yüzyılda çevre ve civarındaki bölgelerde nüfuzunu artıran Brunei Sultanlığı, bu yüzyılın sonlarına doğru Portekiz ve Felemenklerin bölgedeki etkinlikleriyle birlikte zayıflamaya başladı. Felemenkliler 17. yüzyıl başlarında Borneo'nun güneyinde koloniler kurdular. 18. yüzyıla gelindiğinde Doğu Hint Adaları üzerinde tam bir denetim kurmuş olan Felemenkliler, İngilizlerin bölgedeki etkisinin artmasıyla birlikte gerilemeye başlarlar. Brunei Sultanlığı 19. yüzyıl başlarında yalnızca Sarawak'ı bugünkü Brunei topraklarını ve Kuzey Borneo'nun bir bölümünü elinde tutuyordu. 1841 yılında Brunei sultanına karşı başlayan ayaklanma, İngiliz subayı James Brooke'un yardımıyla bastırıldı. James Brooke, yardımları sebebiyle Sarawak valiliğine atandı. 1847 yılında Brunei Sultanı, İngiltere ile ekonomik işbirliğinin artırılması ve korsanlığa karşı işbirliği yapılmasını öngören bir anlaşma imzaladı. 1887'de Brunei Sultanlığı ingiltere'nin koruması altına girdi ve sultan, ülkesinin dış ilişkilerinin ingiliz hükümetince yürütülmesini kabul etti. 1906 yılında ülke yönetimi, sultana istediğini yaptırabilen İngiliz temsilcisinin ve onun başkanlığındaki konseyin eline geçti.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1941 yılında Japonların işgaline uğrayan Brunei, 1945 yılında Avustralya birlikleri tarafından kurtarıldı. İşgalden sonda Brunei temsilcisi Sarawak Valiliğine bağlandı. 1959'da bu düzenlemeye son verilmiş, ülkeye bir İngiliz Yüksek Komiseri atanmıştır.

Aynı yıl hazırlanan ilk yazılı anayasa uyarınca, 1962'de bazı üyeleri seçimle belirlenen, yetkileri sınırlı bir Yasama Meclisi kuruldu. İngiliz kuvvetlerinin bastırdığı bir ayaklanmanın ardından, 1965'te yeni seçimler yapıldı. Sultan Sir Ömer Ali Seyfeddin, 1967'de tahtı oğlu Pengiran Muda Mahkotu Hassanal Bolkiah'a bırakarak devlet işlerinde danışmanlığı üstlendi. İngilizler, birliklerini 1976 yılında çekmeye karar verdiler. Bir dış müdahaleden çekindiği için bu karara karşı çıkan Brunei Sultanı, Malezya ve Endonezya'nın verdiği güvenceler üzerine 1979'da İngiltere ile Brunei'nin bağımsızlığını öngören bir anlaşma imzaladı. Şubat 1981'de İngiliz uluslar Topluluğu'na özel üye olarak katılan Brunei, 1 Ocak 1984'te bağımsızlığına kavuştu. 1985 yılında sultanın öncülüğünde ülkenin tek siyasal partisi Brunei Ulusal Partisi kuruldu.

C. Siyasi ve İdari Yapı

1965'te bazı değişikliklerle bugün de yürürlükte olan 1959 anayasasına göre ülkede yürütme yetkisi, sultanın başkanlık ettiği Bakanlar Kurulu ve Başbakan (Menteri besar) ile beş yılda bir seçilen Yasama Meclisinin elindedir. 1965'ten bu yana seçimler askıya alınmıştır. Yargı organları sultana karşı sorumludur. İç güvenliği Brunei Malay Kraliyet Alayı sağlar. Ülke, ASEAN üyesidir.

D. Sosyal ve Kültürel Yapı

Dünyanın en zengin ülkeleri arasında yer alan Brunei'de sosyal güvenlik hizmetleri çok gelişmiştir. Devlet geniş kapsamlı bir emeklilik programı yürürlüğe koymuştur. Çok sayıda hastane, klinik ve gezici dispanser aracılığıyla yaygın bir sağlık hizmeti yürütülmektedir. İlköğretim herkese açık ve ücretsizdir. Resmi dil, Malay dili olmakla birlikte eğitimde İngilizce ve Çince (mandarin dili) kullanılır. Radyo ve televizyon devlet denetimindedir. Brunei'de biri günlük üçü haftalık dört gazete yayınlanır.

E. Ekonomik Yapı

Dünyada kişi başına milli gelirin en yüksek olduğu ülkelerden biri olan Brunei ekonomisi, petrol ve doğal gaz rezervlerinin işletilmesine dayanır.

Brunei'de kişisel gelir vergisi yoktur; kamu gelirlerinin büyük bölümü şirket kazançlarından alınan % 30'luk vergiden sağlanır. Toplam harcamaların 1/3'ünden çoğunu savunma giderleri oluşturur. Gelir fazlasının büyük bölümü kalkınmayı sağlayacak yatırımlar yerine yabancı bankalara yatırılır.

İlk kez 1929'da bulunan petrol, ihracat gelirlerinin büyük bölümünü karşılar. Başlıca petrol alanları Seria kışlası ve Bandar Seri Begavan ile Kuala Belait arasındaki kıyı açıklarıdır. Ham petrolün büyük bölümü boru hattıyla Sarawak'taki Lutong rafinerisine taşınır. Ülkedeki tek petrol şirketi, Royal Dutch Shell Group ile Brunei devletinin ortaklığı olan Shell Petroleum'dur.

Toplam 200 milyar m^3 olarak tahmin edilen doğal gaz rezervi, ülkenin gelecekteki ekonomik büyümesinin temeli olmaya adaydır.

Brunei'nin yüksek boyuta ulaşan ticaret fazlası, büyük ölçüde petrol ve doğal gaz ihracatındaki artışın kaynaklanmaktadır. İhracat yapılan ülkelerin başında Japonya, ABD, Singapur, Tayvan ve anılmak üzere ham petrol gönderilen Malezya gelir. Büyük bir bölümünü gıda maddeleri, makine, ulaşım araçları ve çeşitli mamul maddeleri ithal malları daha çok Japonya, Singapur, ABD ve İngiltere'den sağlanır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883
MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DOKUZUNCU BÖLÜM

KAFKASYA ÜLKELERİ VE KIRIM'IN SOSYO-EKONOMİK-SİYASİ STATÜLERİ VE KISA TARİHLERİ

RAHMİ DENİZ ÖZBAY[*]

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

[*] Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Araştırma Görevlisi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

Birinci Bölüm

GENEL OLARAK KAFKASYA

I. COĞRAFİ KONUM VE DEMOGRAFİK YAPI

A. Coğrafyası
B. Etnik Özellikler
C. Yerleşim Özellikleri

II. TARIH BOYUNCA SİYASİ GELİŞMELER

A. Jeopolitik Önemi ve Tarihi
B. Moskova'nın Doğuşu
C. İran Etkisi
D. Avrupa Devletlerinin İlgisi
E. Kafkasya Müridizmi
F. Göçler ve Göç Sonrası

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

III. TÜRKİYE'DE KAFKASYALILAR

A. Kurtuluş Savaşında

B. Nüfusları ve Yerleşim Merkezleri

1. Adıgeler (Çerkesler)
2. Abhazlar (Abazalar)
3. Gürcüler (Acara)
4. Gürcüler (Migrel-Laz)
5. Karaçay-Balkar (Türkler)
6. Çeçenler
7. İnguşlar
8. Osetler (Asetinler)
9. Dağıstanlılar (Avar, Lezgi, Lak)
10. Kumuk ve Nogaylar (Türkler)
11. Kırımlılar (Türk Tatarları)

IV. KAFKASYA'DA SİYASİ OLUŞUMLAR

İkinci Bölüm

KAFKASYA ÜLKELERİ VE KIRIM

I. AZERBAYCAN CUMHURİYETİ

A. Coğrafi Konumu ve Demografik Yapı

B. Tarihçe

C. Siyasi ve İdari Yapıdaki Gelişmeler

D. Sosyal ve Kültürel Özellikler

E. Ekonomik Durum

1. Temel Ekonomik Göstergeler

F. Türkiye-Azerbaycan Ticari İlişkileri

1. Dış Ticaret
2. Anlaşmalar

II. GÜRCİSTAN CUMHURİYETİ

A. Coğrafi Konum ve Demografik Yapı

B. Tarihçe

C. Siyasi ve İdari Yapıdaki Gelişmeler

D. Sosyal ve Kültürel Özellikler

E. Ekonomik Durum

1. Temel Ekonomik Göstergeler

F. Türkiye-Gürcistan Ticari İlişkileri

1. Dış Ticaret
2. Anlaşmalar

III. ERMENİSTAN CUMHURİYETİ
A. Coğrafi Konum ve Demografik Yapı
B. Tarihçe
C. Siyasi ve İdari Yapıdaki Gelişmeler
D. Sosyal ve Kültürel Özellikler
E. Ekonomik Durum
1. Temel Ekonomik Göstergeler

IV. KIRIM ÖZERK CUMHURİYETİ
A. Coğrafi Konum ve Demografik Yapı
B. Tarihçe
C. Siyasi ve İdari Yapıdaki Gelişmeler
D. Sosyal ve Kültürel Özellikler
E. Ekonomik Durum

V. DAĞISTAN ÖZERK CUMHURİYETİ
A. Coğrafi Konum ve Demografik Yapı
B. Tarihçe
C. Siyasi ve İdari Yapıdaki Gelişmeler
D. Ekonomik Durum

V. ÇEÇEN-İNGUŞ ÖZERK CUMHURİYETİ
A. Coğrafi Konum ve Demografik Yapı
B. Tarihçe
C. Siyasi ve İdari Yapıdaki Gelişmeler
D. Sosyal ve Kültürel Özellikler
E. Ekonomik Durum

VII. KABARDEY-BALKAR ÖZERK CUMHURİYETİ
A. Coğrafi Konum ve Demografik Yapı
B. Tarihçe
C. Siyasi ve İdari Yapıdaki Gelişmeler
D. Sosyal ve Kültürel Özellikler
E. Ekonomik Durum
1. Sanayi ve Tarım Sektörü Üretimi

VIII. KARAÇAY-ÇERKES ÖZERK BÖLGESİ
A. Coğrafi Konum ve Demografik Yapı
B. Tarihçe
C. Siyasi ve İdari Yapıdaki Gelişmeler
D. Sosyal ve Kültürel Özellikler
E. Ekonomik Durum
1. Sanayi ve Tarım Sektörü Üretimi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IX. KARABAĞ ÖZERK BÖLGESİ
A. Coğrafi Konum ve Demografik Yapı
B. Tarihçe
C. Siyasi ve İdari Yapıdaki Gelişmeler
D. Ekonomik Durum

X. NAHÇIVAN ÖZERK CUMHURİYETİ
A. Coğrafi Konum ve Demografik Yapı
B. Tarihçe
C. Siyasi ve İdari Yapıdaki Gelişmeler
D. Ekonomik Durum

XI. ADIGE ÖZERK BÖLGESİ
A. Coğrafi Konum ve Demografik Yapı
B. Tarihçe
C. Siyasi ve İdari Yapıdaki Gelişmeler
D. Sosyal ve Kültürel Özellikler
E. Ekonomik Durum

XII. KUZEY OSETYA ÖZERK CUMHURİYETİ VE GÜNEY OSETYA ÖZERK BÖLGESİ
A. Coğrafi Konum ve Demografik Yapı
B. Tarihçe
C. Siyasi ve İdari Yapıdaki Gelişmeler
D. Sosyal ve Kültürel Özellikler
E. Ekonomik Durum

XIII. ACARA ÖZERK CUMHURİYETİ
A. Coğrafi Konum ve Demografik Yapı
B. Tarihçe
C. Siyasi ve İdari Yapıdaki Gelişmeler
D. Sosyal ve Kültürel Özellikler
E. Ekonomik Durum

XIV. ABHAZYA ÖZERK CUMHURİYETİ
A. Coğrafi Konum ve Demografik Yapı
B. Tarihçe
C. Siyasi ve İdari Yapıdaki Gelişmeler
D. Sosyal ve Kültürel Özellikler
E. Ekonomik Durum

GENEL KAYNAKÇA

Sovyetler Birliği'nin çözülmesinden sonra Türk Cumhuriyetleri kadar Kafkasya ülkeleri de onlarca yıllık bir kopukluğun ardından Türkiye ve dünya gündeminde yer almaya başlamıştır. Ancak, bu gündemi çatışmalar, savaşlar, siyasi ve ekonomik çekişmeler oluşturmaktadır.

Çeşitli akraba-etnik grupları barındıran coğrafyada bu hareketliliğin yaşanması bölgeyi ilginç kılmaktadır. Bu düşünceyle öncelikle Kafkasya ve halklarını tanımayı amaçladık.

Çalışmanın Birinci Bölüm'ünde genel olarak Kafkasya'nın önemini vurgulamak üzere özellikle 19. yüzyıldaki siyasi gelişmelere kısaca değindik. Bu gelişmelerin günümüze kadar uzanan, Osmanlı Devleti ve Anadolu üzerindeki etkilerini de "Göç"ler aracılığıyla incelemeye çalıştık.

İkinci Bölüm'de ise, çeşitli etnik grupları barındıran Kuzey ve Güney Kafkasya ülkelerini tanıtmak amacıyla daha çok dökümanter nitelikte özet bilgiler verildi.

Konuya ilgi duyanlar için geniş bir Türkçe kaynak listesi hazırlanarak daha ayrıntılı bilgilere ulaşılma imkanı sağlanmıştır. Bu çalışma yayın tarihinden çok önce hazırlanmış olmasına rağmen yeni bilgiler elden geldiğince derlenmeye gayret edilmişir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Birinci Bölüm

GENEL OLARAK KAFKASYA

I. COĞRAFİ KONUM VE DEMOGRAFİK YAPI

A. Coğrafyası

Üç kıtanın (Asya, Avrupa ve Asya) arasında yer alan Kafkasya genellikle Kırım'ın doğusundan Hazar Denizi'ne kadar uzanan bölgeye verilen addır [1].

Kuzey ve Güney sınırları "Kuzeyde Don nehrinden, güneydoğu yönünde Maniç nehri boyunca Kuma nehrine kadar"[2] veya biraz daha yukarıdan Don'dan başlayarak Türk ve İran sınırlarına kadar uzanan toprakları içine almaktadır"[3].

Bir zamanlar 'Kafkas' adının sınırlı olarak tanımladığı dağ zinciri, yamaçlarıyla beraber 650 mil (1000 km kadar) uzunluğundadır [4]. Kafkas dağlarının en yüksek tepesi olan ve Kafkasya'nın Olimp'i sayılan ELBRUZ Tepesi 5633 m.'dir [5]. Kuzeyde Kuban, Terek ve Kuma ile güneyde Rion ve Kura başlıca nehirleridir. Kafkas nehirleri genel olarak dağlara paralel akar ve sayısız kollara ayrılırlar. Bu yüzden Kafkasya dünyada eşi pek az olan bir su şebekesine sahiptir. Nehirlerin ana kolları geniş ovalar, yan kollar ise dağların çok içerilerine kadar sokulan uzun vadiler oluştururlar. Bu ovalar ve vadiler çok güzel oldukları kadar verimlidirler. Ulaşım da vadilere bağlıdır. Bu nedenle üç nehrin birleştiği NALÇİK bölgesi çok önemlidir. Bu yüzden Ruslar ilk önce (1822) bu bölgeyi işgal etmişlerdir [6].

B. Etnik Özellikler

Günümüzde Kafkasya'nın etnik yapısını üç grupta incelemek mümkündür:

1. Kafkas Kavimleri (KAS Irkı)
2. Hind-Avrupa Kavimleri (ARİ Irkı)
3. Türkler (TURANİLER)

Kafkas kavimleri; Çerkesler (Adıge-Abhaz), Nohçiler (Çeçen-İnguş), Dağıstanlılar (Avar, Lak, Lezgi vd) ile Ari ırkından olmakla beraber Gürcülerdir (Kartveller).

Hind-Avrupa kavimleri ise Ermeniler, Osetler, Ruslar, Don Kazakları, Ukraynalılar, İranlılarla bazı Avrupa milletleridir.

Türkler ise Kumuklar, Noğaylar, Balkarlar, Karaçaylar ve Azerilerden oluşmaktadır [7].

C. Yerleşim Bölgeleri

Kafkasya siyasi ve doğal olarak Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya (Trans Kafkasya) olarak iki bölgeye ayrılır. Kafkasya'nın doğu kısmı Asya, Batı kısmı ise

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Avrupa kıtaları içinde incelenir [4]. Güney Kafkasya'da, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan Cumhuriyeti bulunmaktadır. Karabağ Özerk Bölgesi ile Nahcivan Özerk Cumhuriyeti Azerbaycan'a, Acara Özerk Cumhuriyeti ise Gürcistan'a bağlıdır. Kuzey Kafkasya'da ise Dağıstan, Çeçen-İnguş, Kuzey Osetya, Kabardey-Balkar ve Abhazya Özerk Cumhuriyetleriyle, Karaçay-Çerkes, Adıge ve Güney Osetya Özerk Bölgesi bulunmaktadır.

Önceleri kuzey ve batıya doğru çok daha geniş bir coğrafyada yaşayan Kafkas halklarının ülkelerinin şimdiki sınırları Sovyetler Birliği döneminde belirlenmiştir. Rus yayılmacılığı bu ülkelerin hem toprak hem de nüfus olarak oldukça küçülmesine neden olmuştur.

Aynı etnik kökeni paylaşan Çerkes ve Kabardeyler, Karaçay ve Balkarlar ile Osetler bölünerek ayrı cumhuriyetlerde yaşamak zorunda kalmışlardır.

Güney Osetya ve Abhazya ise Gürcistan topraklarına katılmak istenmiştir.

II. TARİH BOYUNCA SİYASİ GELİŞMELER

A. Jeopolitik Önemi ve Tarihi

Kafkasya, coğrafi konumu yüzünden bölgedeki büyük devletler için her zaman önemini korumuştur. Bu bölge üç kıtanın arasında yeralmaktadır. Akdeniz -Ege dahil- boğazlar ve Marmara Denizi-Karadeniz-Azak Denizi gibi birbirine bağlı iç denizlerin oluşturduğu bir su koridorunun doğu ucunda, aynı zamanda Hazar Denizi vasıtasıyla da Doğu'ya (Orta Asya'ya) bağlanmış bir konumdadır.

Bu koridor, doğuda Hazar Denizi'ne akan Volga Nehri ve Karadeniz'e akan Don, Dinyeper ve Dinyester Nehirleri ve batıdan yine bu denize akan Tuna Nehri vasıtasıyla Avrupa'nın, güneyde Akdeniz'e akan Nil Nehri vasıtasıyla Afrika'nın kara kısımlarının içlerine bağlanmaktadır.

Aynı zamanda Fırat ve Dicle Nehirleri de bu koridoru meydana getiren Hazar Denizi ile Karadeniz ve Akdeniz'in, Hind Okyanusu'na kolaylıkla bağlanmalarını sağlayacak bir konumda bulunmaktadır.

Bu durum Kafkasya'nın kuzey-güney ve doğu-batı yollarının birleştiği bir bölge olmasını sağlamaktadır. Bütün bunlar "insanların dünya üzerindeki yayılma ve yerleşme hareketleri bunu tesbit eden arkeolojik çalışmalar gözönüne alınırsa görülecektir ki Kafkasya, bağlı bulunduğu iç denizler koridoru, ilk etnik hareketlere, etnolojik oluşum ve gelişmelere sahne olmuştur [5].

Tarih boyunca Asya'dan Avrupa'ya ve aksi yöndeki, istila ve fetih hareketleri de Kafkasya ile alakalı olmak zorunda kalmıştır.

"Ruslar Kafkasya'yı işgal etmedikleri müddetçe doğuda ve batıda ciddi hareketlere girişmemişlerdir"[6].

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Kafkasya'da meydana gelen gelişmeler Kafkasya tarihinin bir nevi tekrarından ibarettir. Jeopolitik önemi, Kafkasya'yı asırlar süren bir mücadelenin ortasında bırakmıştır. Eski çağlardan beri göç yolları ile çeşitli millet ve devletlerin nüfuz sahasında bulunması Kafkas milletlerinin yaşamını her zaman güçleştirmiştir. Bağımsızlıklarını sürdürebilmek için çoğu zaman ağır faturalar ödemek zorunda kalmışlardır.

Ruslar ile yapılan kanlı muharebelerin sonunda 1.000.000-1.500.000 " Kafkas insanının Osmanlı topraklarına göçetmek zorunda bırakılması da bunlardan şüphesiz en önemlisidir.

Kafkasya, klasik tarihinin son döneminde özellikle Rus-İran ve Osmanlı Devletlerinin etkisine maruz kalmıştır[11].

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki ilk fethi "Sohum'un 1451'de, yani II. Mehmet'in ilk saltanat yılında Osmanlı donanması tarafından[12] zaptedilmesiyle gerçekleşmiştir. Donanma aynı zamanda Abaza ve Gürcü kıyılarını itaati altına almıştır[13]. Bu bölgeler kendi yöneticileri idaresinde ve eski düzenlerinde yaşayarak 1828 yılına değin 375 yıl İstanbul'a bağlı kalmış, hukuken 1829 Edirne Anlaşmasıyla Osmanlılardan Ruslar'a geçmiştir. Osmanlı Devleti'nin Karadeniz hakimiyeti yolunda ilerlerken Kafkasya'da fethettikleri bu yerler, elden çıkan son Kafkas toprakları olmuştur[14].

B. Moskova'nın Doğuşu

Kiev (Ukrayna'da) Prensliği'nin 1200 senesinde Kıpçaklar tarafından tahrip edilmesi neticesinde Kiev bölgesi halkı Volga bölgesine göç eder. 1147 senesinde kurulmuş olan Moskova şehri bulunduğu bölgenin iktisadi, coğrafi ve askeri bakımdan sahip olduğu üstünlük ile kısa zamanda gelişmiş ve 1328-1341 arasında Moskova Prensi İvan Kaliten'in zamanında Rusya'da siyasi hakimiyet Moskova Prensliği'nin eline geçmiş olur. Moskova diğer bütün Rus Prenslikleri'ne hakim olur[15].

Bu esnada "Doğu Avrupa'yı istila eden Türk boyları Kiev Prensleri'ni daha kuzeye çekilmeye mecbur ederek, Rus Ulusu'nun oluşmasına yardımcı olmuşlardır"[17].

İstanbul'un fethinden sonra üçüncü 'ROMA' (İlki Roma, ikincisi İstanbul) ve sıcak denizlere inme hayaliyle güneye doğru genişleyen Rusya IV. İvan (İlk Rus Çar'ı) ile 1552'de Kazan, 1556'da Astrahan Hanlıkları'nı ortadan kaldırarak Altınordu Devleti'ni işgal etmiştir. Böylece Kafkasya, kuzeyde Slavlar'la, kuzey-batıda ise Kırım Hanlığı ile temasa geçmiş oldu[18].

Buna mukabil Sokollu'nun 1569'da Hazar ile Karadeniz'i birleştirmek, Ruslar'a karşı Astrahan'ı kurtarmak ve Asya'daki Türk Devletleriyle ilişki kurmak için aç-

mak istediği 'Don-Volga Kanalı' Rus saldırıları ve Kırım'ın isteksiz davranması yüzünden başarılamamıştır.

Osmanlı Devleti 1475 yılında Kefe ve Azak kalelerini ele geçirerek bu civardaki Venedik Kolonileri'ni kaldırmıştır. Kırım Hanlığı da Osmanlı himayesine geçmiştir. Altınordu Devleti'nin ortadan kalkması, Kırım ile Moskova Prensliği arasında, bu devletin mirasını elde etme konusunda bir mücadele başlatmıştır. Osmanlı Devleti için, gelişen Rus tehlikesi karşısında Kırım Hanlığı'nın önemi daha da artmıştır. Kırım, Ruslar'a karşı bir set oluşturmasından başka, Avusturya ve İran'a karşı da faydalanılabilecek bir konumdadır.

Rusya için ise Karadeniz'e açılabilmenin tek yolu Kırım'ı ele geçirebilmekti. Uzun mücadeleler sonunda, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşmasıyla Kırım, Osmanlı tabiyetinden çıkar. 1784'te Rusya'ya ilhak edilir. 1792 Yaş ve 1812 Bükreş Anlaşmalarıyla bütün toprakları Rus hakimiyeti altına girmiş olur[9].

C. İran Etkisi

Osmanlı Devleti'nin bu bölgeye nüfuzundan önce İran'ın, Dağıstan ve özellikle Azerbaycan üzerinde etkisi vardı. "Osmanlı Devleti İran'ın Kafkasya'daki nüfuzundan dolayı doğrudan doğruya bir Kafkas seferine imkan görememişti"[10]. Ancak 1514'te Çaldıran Savaşı'nda İran'ın yenilmesi üzerine Osmanlı ordusu Kafkasya'ya girmiş ve bu bölgedeki durumunu İran'a kabul ettirmiştir[11].

İran'ın 1736-42 arasında Dağıstan'ı fetih teşebbüsü sonuç vermeyecektir. İran'ın buradaki nüfuzu,Osmanlı Devleti'nin Türkistan ülkeleri ile ilişkisini kesiyordu. Dağıstan'ın ele geçirilmesiyle Asya Türkleriyle olan Hac ve ticaret yolu açılacaktı. Don ve Volga Kanalı ile Astrahan Hanlığı'nın işgaliyle kapanan Asya Türklerinin Kırım-Karadeniz yolu açılacaktı[12].

D. Avrupa Devletlerinin İlgisi

Kafkas- Rus mücadelesinin dünyadaki tesiri 19. asrın başlarına kadar sadece Türkiye ve İran'a dönük idi.

Fransızlar ile Kafkasyalılar'ın ilk karşılaşması Mısır'da olmuştur, denilebilir. 1798'de Fransa'nın Mısır'ı işgal etmek istemesi üzerine, Mısır'ın savunmasına katılmak üzere Kafkasya'dan Mısır'a bir çok gönüllü gitmiştir[13].

İngilere ise Rusya ve Fransa arasında 1807'de imzalanan Tilsit Anlaşmasında 'Şark Meselesi'nin konu edilmesi üzerine, Rusya'ya karşı Kafkasya ile ilişki kurmaya çalışacaktır.

Lehistan (Polonya) da 1830'da Ruslar'a karşı isyan etmiş ancak başarısız olmuştu. Bir çok Lehli ülkesini terketmek zorunda kalmıştır. Bunlardan bir kısmı ve Rus

T.C.
Marmara Üniversitesi
Kütüphane ve Dokümantasyon

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ordusundan kaçabilenler Kafkasya'ya sığınmışlar, ortak düşmanlarına karşı beraberce mücadele etmişlerdir. Diğerleri ise Avrupa'daki devletlerin Kafkasya için yardımını temine çalışıyorlardı[47].

Almanya'nın Kafkasya'ya ilgisi ise, daha çok II. Dünya Savaşı'nda Kafkas ve Ortadoğu petrolleri ve Ortaasya'ya dönük emelleriyle belirmiştir.

E. Kafkasya Müridizmi

1826-1829 savaşlarında bölgedeki iki büyük müslüman ülke (Osmanlı Devleti ve İran) Ruslar karşısında gerilemişlerdir. İran, bundan sonra bir daha Kafkasya ile ilgilenmezken Türkiye, 1854 yılına (Kırım Savaşı) kadar bölgeye müdahele edemez. Ruslar ise bütün güçlerini Kafkasyalıların boyun eğdirilmesi için harcayabilmişlerdir[48]. Kafkasyalıların içine düştükleri bu durum varlıklarının ortadan kalkması için yeterli bir tehdit idi. Bu tehditten ancak bütün Kafkasyalıları örgütlenmiş bir birliğe götürecek bir yol kurtarabilecekti. Tarihte bu kurtuluş yolunu bulma uğrundaki çabalardan "Kafkasya Müridizmi" adıyla bilinen hareket doğar[49].

Müridizmin ilk ortaya çıkışı Şeyh Mansur ile olur. Onun 1791 yılında tutsak edilene kadar 5 sene boyunca verdiği mücadele Kafkasyalılar arasında müridizm ve cihat fikrinin yayılmasını sağlamıştır[50]. Yaklaşık 40 senelik bir aradan sonra, Şeyh Mansur'un ülküsü tekrar canlanır ve Şeyhlik makamına sırasıyla, Gazi Muhammed (Gazi Molla) 1830-1832, İmam Hamza 1832-1834 ve Şeyh Şamil 1834-59 gelir[51].

"Gazi Muhammed şunları söylemekteydi:

'Dağlının ilk görevi özgürlük uğrunda gazavat, yani cihat olmalıdır. Dağlı, kimsenin tutsağı olamaz, kimseye haraç veremez. Yasa karşısında herkes eşittir. Dağlı, tütün ve uyuşturucu madde kullanmamalıdır. Ruhunu ibadetle beslemeli, güçsüz olmamalı ve eğlencelere kapılmaktan çekinmelidir'[52].

Gazi Muhammed'in sözlerinde ifadesini bulan Müridizm'in, İslam dünyasındaki müridizmden tek farkı "zamanın siyasal ihtiyaçlarını, Kafkasya müridizminin uygulayabilmesiydi"[53]. Kafkasya'da Müridizm siyasal bir mahiyet kazanmıştır. Mürid savaşları, 1859 yılında Şeyh Şamil'in, yanında ordusundan kalan sadece 50 atlı ile tutsak edilmesiyle sona erdi. "Şeyh Şamil Rusya'ya gönderildi ve 1869 yılına kadar Kaluga'da kaldı. Ardından kendi isteği üzerine Kiev'e gönderildi. Ertesi yıl Hac yapmak için (İstanbul'a uğrayarak) Mekke'ye gitmesine izin verildi. 4 Şubat 1871'de Medine'de Hakkın rahmetine kavuştu"[54].

F. Göçler ve Göç Sonrası

Şeyh Şamil'in teslim olmasından sonra dağınık bir şekilde süren direniş 1864'te Kafkasyalıların yenilgisiyle sona erdi. Yenilgiyi sürgün ve iskan politikası izledi. Ruslar Kafkasyalılardan, yeni gösterilen yerlere yerleşmelerini ya da Osmanlı top-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

raklarına göç etmelerini istediler. Ruslar Karadeniz sahillerinde bulunan Kafkas yerleşim birimlerini sürgün yoluyla kaldırdılar. Yerlerine Rus ve Kazaklar yerleştirildi[32]. 1.000.000-1.500.000 kişi ise Osmanlı topraklarına göçmek zorunda kaldı[33]. Kafkasyalılar, Balkanlardan Anadolu'ya ve Arabistan'a uzanan geniş bir coğrafyaya dağınık olarak yerleştirildiler.

Göç hareketleri daha önce başlayan Kırım Türk Tatarlarından, 1783-1922 yılları arasında Osmanlı topraklarına göç edenlerinin sayısı ise 1.800.000 kişi olarak tahmin edilmektedir[34]. 1850-1885 ve 1905'te göç eden Karaçay Türklerinin ise sayısı kesin olarak bilinmemektedir. Diğer topluluklar için de kesin rakamlar yoktur.

1877-78 (93 Harbi) Osmanlı-Rus savaşında Kafkasyalıların Osmanlı Devleti ordusunda savaşmaları üzerine "Ruslar biraz da, sürekli olarak kendilerini uğraştıran Kafkasya meselesinin çözümünü kolaylaştırmak maksadıyla, Osmanlı Devleti'nden, yapılacak göç anlaşmasının Kafkasya'nın bütün müslüman nüfusunu kapsayan bir genişlikte olmasını talep ederler[35].

Kafkasya'daki insanların göç öncesi fikirleri "Kafir memleketinde ve idaresinde yaşanmaz. O halde ya savaşarak öleceğiz ya da müslüman memleketlere gideceğiz"[36] şeklindeydi. Topraklarını bırakmak istemeyenler Rusların zoruyla göç etmek ya da sürgüne uğramak zorunda kalmışlardır. Sürgün, II. Dünya Savaşı sonrasında devam etmiş ve 1943-1944 yıllarında 2-3 milyon kişi sözde ihanet suçuyla Sibirya ve Uraller gibi çeşitli yerlere sürülmüştür. Bunların % 40 kadarı, daha sürgün yerlerine ulaşamadan çeşitli nedenlerle hayatlarını kaybetmişlerdir[37]. Gürcistan ve Ermenistan halkları ise göç ve sürgünlerin dışında tutulmuşlardır. Sadece Batum bölgesindeki müslüman Gürcüler göç etmiştir.

Kuzey Kafkasya'nın toplam nüfusu göçlerden sonra, Rus ve Kazakların iskan edilmelerine rağmen yarı yarıya azalmıştır[38].

19. yüzyıl boyunca, Doğu ve Kuzey Rusya'nın Kazan, Orenburg, Ufa ve Kuzey Kuban ile Kazan Tatarları ve Başkurd Türklerinin yaşadığı İdil-Ural bölgesinden de müslüman Türk toplulukları Osmanlı topraklarına göç ederek yerleştirilmişlerdir.

Rusya İmparatorluğu'nun parçası haline gelen Kuzey Kafkasya'da birkaç yerel ayaklanma dışında Çarlık rejiminin yıkıldığı 1917 senesine kadar ciddi bir hareket görülmedi.

Rusya'da 1917'de Çarlık rejiminin yıkılmasıyla ortaya çıkan idare boşluğu sonucunda Rus olmayan milletlerin ulusal devletlerini kurma süreci başladı. 1918'de Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti ilan edilir. İç ve dış düşmanların baskısını hafifletmek amacıyla bir Osmanlı ordusu Kuzey Kafkasya'ya gönderilir. Ancak 1918 Mondros Mütarekesi ile ordu geri çağrılmak zorunda kalınır. 1921'de Kızıl Ordu Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'ni sona erdirir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanlarla işbirliği yapmakla suçlanan Karaçay-Balkar Türkleri 1943'te, Çeçen-İnguş ise 1944'te Sibirya'ya sürüldüler. Ancak 1950'den sonra bir kısmı geri dönebildi. Bu sürgün, 1990'larda bile sürecek Kabartay-Balkar, Oset-İnguş anlaşmazlıklarının temelini attı. Çünkü daha sonra geri dönecek olan halkların topraklarına kendileri sürgünde iken başka etnik unsurlar yerleştirilmişti[10].

Benzer bir şekilde Sovyet Cumhuriyetlerinin siyasi sınırları belirlenirken Dağıstan-Azerbaycan ve Azerbaycan-Ermenistan arasında toprak ihtilafları doğurulmuştur.

III. TÜRKİYE'DE KAFKASYALILAR

A. Kurtuluş Savaşında

1908'de İstanbul'da kurulan Çerkes İttihad ve Teavün Cemiyeti'nin fikir ve çalışmalarının temelini özgür bir Kafkasya'ya kitlesel geri dönüş çabası oluşturmuştur. Kurucular çoğunlukla hem ittihatçı hem de hilafetçi gruplardan asker ve sivil bürokrasiye mensup aydınlardı.

Milli Mücadele yıllarında ise Yunan işgaline karşı Türkiye'nin her yerinden gelerek, sayıları beşbini bulan bir kuvvetle ilk direniş cephesini kurmuşlardı. Ancak daha sonra bu cephenin önderi Ethem Bey çeşitli ihtilaflar nedeniyle vatan hainliğiyle suçlanmıştır.

Milli Mücadeleyi yürüten İttihat ve Terakki kökenli kadrolar 1923'te Manyas havalisinden 16 Çerkes köyünü, Yunanistan'da üslenmiş Anadolu İhtilali Cemiyeti Osmaniyesi ile işbirliği içinde oldukları iddiasıyla doğuya sürgün etmişlerdi. Çerkeslerin suçlamalarını kabul etmeyen Teavün Cemiyeti üyelerinden ve Beşiktaş Klübü kurucularından milletvekili Fetgerey Şoenu TBMM'ye 1923 tarihinde iki tezkere verdi. Bu hareketin politik önemi DİASPORA (sürgün-dağılma) tarihinde ilk defa bir Çerez aydınının toplumu hedef alan bir resmi uygulamaya karşı çıkmasıydı[11].

Anadolu'daki hareketin politik örgütlenmesinde de Kafkas kökenli asker ve aydınların önemli bir rolü vardır. Anadolu Hareketinin, İstanbul Hükümetince tanındığı Amasya Buluşması'nda Mustafa Kemal dışında hem İstanbul Hükümeti'ni hem de Anadolu hareketini temsil eden kişilerin tamamı Kafkas kökenlidir.

B. Nüfusları ve Yerleşim Merkezleri

Bugün Kafkas göçmenleri Türkiye'nin çeşitli bölgelerine dağılmış bir halde, özellikle İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerde, Türk milletinin unsurlarından biri olarak yaşamlarını sürdürmektedirler.

Türkiye'de yoğun olarak yaşadıkları tahmin edilen şehirler ve tahmini toplam nüfusları ile Kafkasya'daki nüfusları aşağıdaki gibidir[12]:

1. ADIGELER (Çerkesler):

Türkiye'de: 3.000.000; İlk yerleşim yerleri Sinop-Hatay arasında düz bir hat şeklindedir. Yoğun olarak Marmara Bölgesi'nde yaşamaktadırlar.

Suriye ve Ürdün ile Balkanlar ve ABD'de de yaşamaktadırlar: 1.000.000.

Kafkasya'da: 568.000: Adige, Karaçay-Çerkes, Kabardey-Balkarda.

2. ABHAZLAR (Abazalar):

Türkiye'de: 500.000; Bolu, Sakarya, Kocaeli, İstanbul, Bilecik, Eskişehir, Balıkesir, Bursa, Kütahya, Manisa, Muğla, Konya, Adana, Maraş, Artvin, Sivas, Kayseri, Tokat, Sinop, Zonguldak, Amasya, Samsun, Ordu, Yozgat, Erzurum, Rize.

Suriye, Ürdün, Sudan, Mısır, Libya ve Tunus'ta: 50.000.

Kafkasya'da: 159.000; Abhazya, Karaçay-Çerkes, Acara ve Kuzey Buz Denizi yakınlarında.

3. GÜRCÜLER (Acara):

Türkiye'de: 1.000.000-1.500.000; Sovyet-Türkiye sınırının çizilmesinden sonra Artvin yöresinde, Türkiye tarafında kalanlarla, 1877-78 harbinden sonra Acara (Batum) ve yöresinden göçeden müslüman Gürcülerdir. Ordu, Sakarya, Bursa, Kocaeli, Samsun, Giresin, Bolu, Amasya, Balıkesir, Sinop, İstanbul.

Kafkasya'da: 370.000; Acara'da.

4. GÜRCÜLER (Migrel-Laz):

Türkiye'de: 240.000; genellikle Türkiye'de belli bir bölgede yaşayanlara Laz denilirse de, Migrel-Laz'lar etnik olarak kendi dillerini (Bir Gürcü diyalekti) konuşan bir topluluktur. Rize'de Ardeşen, Fındıklı, Arhavi ve Hopa'da yerleşmişlerdir.

Kafkasya'da: 1.000.000; Gürcistan'da.

5. KARAÇAY-BALKAR (Türkleri):

Türkiye'de: 30.000 ve 10.000, Eskişehir, Konya, Kayseri, Afyon, Ankara, Sivas, Tokat.

ABD'de New Jersey'de bir koloni.

Kafkasya'da: 156.000 ve 95.000, Karaçay-Çerkes ve Kabardey-Balkar'da.

6. ÇEÇENLER:

Türkiye'de 50.000; Maraş bölgesinde yoğun olarak yaşarlar. Mardin, Sivas, Muş.

Kafkasya'da: 957.000, Çeçen-İnguş'ta.

7. İNGUŞLAR:

Türkiye'de: Türkiye'de sayıları ve yaşadıkları bölgelere ait bir kayıt bulunmamakla beraber Çeçenlerin meskun oldukları bölgelerde yaşadıkları tahmin edilebilir. Ayrıca İstanbul'da.

Kafkasya'da: 237.000; Çeçen-İnguş'ta.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

8. OSETLER (Asetin):

Türkiye'de: 40.000, Muş, Erzurum, Kars, Kayseri, Yozgat, Sivas.

Kafkasya'da: Kuzey ve Güney Osetya'larda, 420.000 ve 180.000; güneydekilerin çoğunluğu müslümandır. Gürcistan'ın baskısı nedeniyle kuzey'e [illegible]etmek zorunda kalmışlardır.

9. DAĞISTANLILAR (Avar, Lezgi, Lak):

Türkiye'de: 10.000 (daha fazla olmaları gerekir), Maraş, Muş, Balıkesir, Kars, Sivas, Tokat, Denizli, Adana, Bursa, İstanbul.

Kafkasya'da: 2.000.000; Dağıstan'da.

10. KUMUK VE NOGAYLAR (Türkler):

Türkiye'de: 6.000 ve 1.000; Tokat, Sivas ve Çanakkale ile Tokat, Sivas, Ankara, Gaziantep, Konya'da (sayılarının daha fazla olması gerekir).

Kafkasya'da:13.000 Nogay (Karaçay-Çerkes), (Adige'de)

Romanya, Dobruca'da.

11. KIRIMLILAR (Türk-Tatarlar):

Türkiye'de: 1-3.000.000; İstanbul, Edirne, Bursa, Eskişehir, Ankara, Sivas, İzmir, Konya, Adana, Diyarbakır.

Ukrayna'da (Kırım'a son birkaç senede yerleşelerle): 400.000

Halep, Romanya ve Bulgaristan'da.

Yerleşim bölgelerinin Türkiye'deki iç göç nedeniyle zamanla değişmiş olduğu muhakkaktır. Sıraladıklarımız, göçlerden sonra ilk yerleşim yerleri ve sonradan tesbit edilebilenlerdir. Kafkas kökenli Türk vatandaşların nüfuslarının diğer topluluklarla olan evliliklerinden ve nüfus sayımlarında dikkate alınmamasından dolayı sağlıklı tesbit edilebilmesi mümkün değildir.

Hayati BİCE'nin yaptığı bir hesaplamaya göre "1881-82'de Anadolu'daki müslümanlar arasında göçmenlerin en azından % 20-25'lik bir oranı temsil ettiği" 1914'te müslüman nüfusun ise yaklaşık % 40 gibi yüksek bir oranının Osmanlı topraklarına göç etmiş müslümanlardan oluştuğu söylenebilir"[1]. Anadolu'nun müslüman nüfusu 1881-82'de 9.700.000, 1914'te ise 12.7000.000 kadardır. 1.000.0000-1.500.000'lük bir Kafkas göçü toplam nüfusun % 10.5-15.5 ve % 7.8-11.8'ine tekabül etmektedir. Bizim verdiğimiz rakamlar ise Kafkasya kökenliler için % 9 kadardır.

IV. KAFKASYA'DA SİYASİ OLUŞUMLAR

Ekim Devrimi'nden sonra, Kuzey Kafkasya milletleri 1918'de KUZEY KAFKASYA CUMHURİYETİ'ni kurarlar. Türkiye de destek olmak amacıyla bir ordusunu yollar. Güney Kafkasya'da 1918'de Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasında GÜNEY KAFKASYA FEDERASYONU kurulur. Türkiye de Bakü'nün Rusların elinden alınması amacıyla Azerbaycan'a bir ordu gönderir. Ancak Türkiye Mondros Mütarekesiyle ordularını geri çekmek zorunda kalır. 1921'de Kızıl Ordu her iki cumhuriyeti de işgal eder. 1936'da Stalinist Anayasaya kadar Kuzey Kafkasya'da özerk bölgeler, Güney Kafkasya'da ise 922'de Transkafkasya Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti kurulur. 1936'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar geçen devrede: Kuzey Kafkasya'nın siyasi oluşumu Rus Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine bağlı, ADIGE ve KARAÇAY-ÇERKES Özerk Bölgeleri ile DAĞISTAN, ÇEÇEN-İNGUŞ, KUZEY OSETYA, KABARDEY-BALKAR Özerk Cumhuriyetleri kurulur.

Güney Kafkasya'da ise, GÜRCİSTAN, ERMENİSTAN ve AZERBAYCAN, Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olurlar. ACARA Özerk Cumhuriyeti, GÜNEY OSETYA Özerk Bölgesi Gürcistan'a, NAHÇIVAN Özerk Cumhuriyeti ile KARABAĞ Özerk Bölgesi Azerbaycan'a bağlanır.

ABHAZYA ise Gürcistan ile bir birlik anlaşması imzalayarak 1921'de bir Sovyet Cumhuriyeti olarak Transkafkasya Federasyonu'nda yer almasına rağmen Stalin döneminde, 1931'de statüsü düşürülerek Gürcistan'a bağlı bir Özerk Cumhuriyete dönüştürülmüştür.

Türkiye'nin ACARA Özerk Cumhuriyeti ile NAHÇIVAN Özerk Cumhuriyeti'nde GARANTÖRLÜĞÜ bulunmaktadır.

1985'de Gorbaçov'un Genel Sekreter olması ile köklü ekonomik ve yapısal reformlar öngören perestroika (yeniden yapılanma) ve glasnost (açıklık) politikaları başlar.

SSCB, varlığının sürmesini sağlayan ideolojik faktörlerin anlamını yitirmesi ve bu faktörlere dayanılarak geliştirilen ekonomik sisteme toplumsal güvenin zayıflaması sonucu, 1991 yılının Aralık ayında, birliği oluşturan Cumhuriyetlerin ortak rızası doğrultusunda "de jure" -hukuken- olarak ortadan kaldırıldı. Yerine eski düzence yaratılan ekonomik bağımlılıkların zorlaması ile geleceği bir hayli tartışmalı olan BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU adı altında yeni bir birliktelik kuruldu".

Kafkasya'daki Özerk Cumhuriyetler ile Özerk bölgelerin birbiri ardına bağımsızlıklarının ilan etmeye başlamaları ise uzunca bir aradan sonra tekrar çatışmaların başlamasına neden oldu. Abhazya ve Güney Osetya'nın Gürcistan tarafından ilhak edilmek istenmesi, Ermenistan'ın Azerbaycan'ı işgal etmesi ile Çeçenlerin halen Rusya'ya bağlı oldukları halde bağımsızlıklarını ilan etmeleri bunların en çok bilinenleridir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Dipnotlar

1. Meydan Larousse, Kafkasya Maddesi.
2. Bice, s.5.
3. Baddaley, s.19
4. A.g.e., s.20
5. Berkok, s.8
6. A.g.e., s.9
7. A.g.e., s. 268; Gökçe, s.6; Ersoy, s.33-34.
8. Gökçe, s.3.
9. Berkok, s.11.
10. A.g.e., s.12.
11. Tuna, s.147-148; Kamacı; Ersoy, s.95.
12. Gökçe, s.23.
13. Kırzıoğlu, s.1.
14. A.g.e., s.5.
15. A.g.e., s.15.
16. Berkok, s.310-311.
17. Kamacı; Ersoy, s.88.
18. Berkok, s.311.
19. Başbakanlık Devlet Arşivleri, s.XXXIX-XLI.
20. Gökçe, s.25.
21. A.g.e., s.24.
22. Kırzıoğlu, s.251-252.
23. Berkok, s.425.
24. A.g.e., s.426-428.
25. Baddaley, s.227-228.
26. Kundukh, s.15.
27. A.g.e., s.30-31; Baddaley, s.72.
28. Tuna, s.133.
29. Kundukh, s.43.
30. A.g.e., s.43.
31. Baddaley, s.450.
32. Kamacı; Ersoy, s.95; Ersoy, s.13.
33. Tuna, s.147-148; Kamacı; Ersoy, s.95.
34. Bice, s.44.
35. A.g.e., s.50.
36. Tuna, s.137.
37. Bice, s.101.
38. A.g.e., s.51-52.
38. A.g.e., s.44.
40. Ersoy, s.14-15,19.
41. A.g.e., s. 14-16; Tezkireler yayınlanmıştır. Bakınız, M. Fetgerey Şoenu, Çerkes Meseles, Bedir yy., İstanbul, 1993.
42. Bu bölüm hazırlanırken faydalanılan kaynaklar şunlardır: Andrews, Bice, Tuna, Yumiliş; Tandilava, Tavkul, Çiloğlu; özellikle Kafkasya için verilen rakamlarda kitabın ikinci bölümüyle ilgili çelişkiler vardır. Buna ikinci bölümdeki rakamların eski istatistiklere dayanması neden olmuştur, denilebilir.
43. Bice, s.55-61.
44. Yener, s.

FAYDALANILAN KAYNAKLAR

Andrews, Peter Alford. Türkiye'de Etnik Gruplar. Çev. Mustafa Küpüşoğlu. İstanbul, Ant Yay. 1992.

Baddeley, John F. Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Şeyh Şamil. Çev. Sedat Özden. İstanbul, Kaynak Yay. 1989.

Berkok, İsmail. Tarihte Kafkasya. İstanbul, 1958.

Bice, Hayati. Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler. Ankara. Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 1991.

Ersoy, Hayri. Çerkesler. İstanbul. Mart Yay. 1993.

Gökçe, Cemal. Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti. İstanbul. Şeyh Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı yay. 1979.

"Kafkasya". Meydan Larousse. Cilt. 5.

Kamacı, Aysun ve Hayri Ersoy. Çerkes Tarihi. İstanbul. Tüm Zamanlar Yay. 1992.

Kırzıoğlu, Fahrettin. Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi. Ankara. Türk Tarih Kurumu Yay. 1993.

Kundukh, Aytek. Kafkasya Mürekkizmi. Haz. Tarık Cemal Kutlu. İstanbul. Gözde Yay. 1987.

Tuna, Rahmi. "Çerkeslerin Kafkasya'dan Göçü", Kafkasya üzerine Beş Konferans. İstanbul. Kafkas Kültür Derneği Yay. 1977.

TC Başbakanlık Devlet Arşivleri. Osmanlı Devleti İle Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri. (1687-1908 yılları arası). Ankara. 1982.

Yener, Müjde. "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Bağımsız Devletler Topluluğuna Dönüşmesi", Bağımsız Devletler Topluluğu ve Orta Asya Cumhuriyetleri. İstanbul. İstanbul Sanayi Odası Yay. 1992.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İKİNCİ BÖLÜM
KAFKASYA ÜLKELERİ VE KIRIM

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ

A. Coğrafi Konum ve Demografik Yapı

Tarihi şartlar nedeniyle Azerbaycan, toprakları iki ayrı devletin sınırları içinde kalmış bir ülkedir.

Güney Azerbaycan, bugün İran sınırları içinde, çevresinde yüksek dağlar bulunan geniş bir yayladan ibarettir. Coğrafi bakımdan Tebriz'in güneybatısında Urmiye gölü, Hemedan yaylalarında doğup Hazar Denizi'ne dökülen Kızıl Özen, Erdebil ile Tebriz arasında yükselen Samalan Dağı (4811 m.) ile engebeli bir bölgedir. Yüzölçümü 104.000 km²'dir. En büyük yerleşim merkezi Tebriz'dir. Nüfusu yaklaşık olarak 18 milyon civarındadır.

Kuzey Azerbaycan ise bugün BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) sınırları içinde yer alan, topraklarının büyükçe bir kısmı Ermenistan'ın işgali altında kalan bir ülkedir. Başkenti Bakü'dür. Azerbaycan'ın 1919'daki ölçümlere göre yüzölçümü 94.137 km²'dir. Şimdi ise 86.600 km² kalmışır. Nüfusu 7.500.000 kişidir. Bakü yaklaşık 1.5 milyon nüfusa sahip en büyük şehirdir. Nüfusun etnik dağılımı ise şöyledir: % 87 Azeri, % 3.5 Rus, % 3 Ermeni, % 6.5 ise diğer milletlerden ibarettir. Km²'ye 86 kişinin düştüğü Azerbaycan'da nüfus artış hızı % 2'dir. Son dönemde Özbekistan'dan 15.000 kadar Ahıska Türkü ile Ermenistan'dan ve Dağlık Karabağ'dan sürülen 165.000 civarında Azerbaycan Türkü de Azerbaycan topraklarına yerleştirilmiştir.

Transkafkasya'nın doğu kesiminde yer alan Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ne geniş bir kıyısı vardır. Hazar Denizi ülkenin aynı zamanda doğu sınırını belirlerken, güneydoğusunda İran, batıda Ermenistan ve bu cumhuriyet arazisiyle Azerbaycan'dan ayrılmış olan ancak Azerbaycan'a bağlı bulunan Nahcıvan Özerk Cumhuriyeti vasıtasıyla Türkiye, kuzeybatısında Gürcistan ve kuzeyinde Rusya Federasyonuna bağlı Dağıstan yer almaktadır. Bölgenin güneybatısı dağlık, kuzeyi de Kafkas dağları ile çevrilidir. Gökçe ve Göy gölleri ile topraklarının büyük kısmı Kura ve Aras nehrinin deltalarının karıştığı verimli ovalardan meydana gelmektedir.

Bu özelliklerinden ötürü, Azerbaycan, bilhassa Osmanlı Türklerinin hükümran olduğu asırlarda güneyi yaylak, kuzeyi kışlak hayatının yaşandığı bütün bir ülke idi.

B. Tarihçe

Azerbaycan, milattan önceki asırlardan beri Türk yerleşimine devamlı sahne olmuş bir ülkedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İslam öncesi çağlardan itibaren, Kafkas bölgesi Türk yerleşimlerinin çeşitli toponomik izlerini bugün dahi taşımaktadır. Hun dağı, Kengerli, Borçak, Vehedli, Vehaid ve bir çok yer adı eski Türk yerleşimlerinin dil ve medeniyet izini taşımaktadır. Hun, Kıpçak, Sibir, Bulgar Türklerinin çeşitli devirlerde Kafkas bölgelerine gelip yerleştiği bilinmektedir. Hatta Dede Korkut destanlarının ihtiva ettiği pek çok unsurun ve motifin izlerine Yunan mitolojisinde rastlanması, M.Ö. IX ve VIII. asırlarda Azerbaycan bölgesinde Yunan kolonileri eliyle Kafkaslarda yaşayan Türk medeniyetinin unsurlarının eski Yunan'a taşındığını göstermektedir. Son olarak M.Ö. VII. asırlarda Sakaların seferi esnasında buraya gelip hakim zümreyi teşkil etmişlerdir.

Savaş ve ticaret yollarının üzerinde oluşu dolayısıyla Kafkas bölgesine muhtelif soy ve dinlerden insanlar yerleşmişlerdir. Dolayısıyla egemen bir Hind-Avrupa kavmi olan Ermeniler de, Armenia diye adlandırılan bölgeye gelip yerlestikleri için Armania'da yerleşenler manasına Ermeni adıyla adlandırılmışlardır.

Azerbaycan önceleri Bizans, daha sonra da Arap fütuhatına maruz kalmıştır. Bilhassa Hz. Peygamberden hemen sonra İslam fütuhatının Azerbaycan'a kadar yayıldığı sıralarda, VII. asırda Azerbaycan'ın eskiden beri bir Türk ülkesi olarak zikredildiği Arap kaynaklarında görülmektedir.

Selçukluların tarih sahnesine çıkmasıyla Azerbaycan tam bir Türk ülkesi olmuştur. Moğol istilasının hemen arkasında İlhanlılar zamanında da Türk medeniyeti devam etmiştir.

Yavuz Sultan Selim ile başlayıp, III. Murat zamanında da Osmanlı hakimiyetinde bulunan bölgede Rusların ve İranlıların müdahaleleriyle çeşitli karışıklıklar hüküm sürmüştür. XVIII. yüzyılda yerli beylikler, Hanlıklar adı altında birbirleriyle mücadele ederek Rusların istilasına kadar bölgeye hakim olmuşlardır.

Azerbaycan, feodal hanlarından bir kısmının Çarlık Rusyası'nın yayılmacı tuzağına düşmesi neticesinde Ruslar Kafkaslara kadar sokulmuştur. Ruslar, İran ile anlaşmazlıklarını 1813'te Gülistan anlaşmasıyla noktalamışlar ve Aras nehri sınır olmak üzere Azerbaycan Türklüğü ikiye bölünmüştür. İşgallerini sürdüren Ruslar, 1828'de Türkmençay anlaşması ile Gülistan anlaşmasının hükümlerini daha da sağlamlaştırmışlardır. Bundan sonra Azerbaycan'ın kuzey bölgesi Rus hakimiyeti altına girmiştir. Böylece Azerbaycan Türklerinin bir kısmı, kuzeyde kalanlar, bugün Azerbaycan denildiğinde sadece akla ilk gelenler olmuşlardır. Halbuki güneyde de, hem de daha büyük nüfuslu bir Türk topluluğu bulunmaktadır.

1905 Rus-Japon Harbi'nin getirdiği imkanlardan faydalanılarak Rus boyunduruğundan kurtulma çarelerini düşünen aydınlar ve halk Birinci Dünya ve 1917 Bolşevik ihtilalinden sonra, Mehmed Emin Resulzade'nin liderliğini yaptığı milli hareket neticesinde 28 Mayıs 1918'de Kuzey Azerbaycan Bağımsız Devleti'ni kurmuş-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lardır. Ancak kısa bir süre sonra 27 Nisan 1920'de Kızılordu işgaline uğrayan ülke Sovyetler Birliği'ne dahil edilmiş, 1922 ve 1936 yılları arasında Transkafkasya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti'ne üye edilmiş, 1936'dan sonra da Azerbaycan SSC adını almış, 30 Ağustots 1991 tarihinde de bağımsızlığını ilan etmiştir.

C. Siyasi Ve İdari Yapıdaki Gelişmeler

Sovyet Cumhuriyetleri arasında bağımsızlığını ilk ilan eden cumhuriyet Azerbaycan olmuştur. 29 Eylül 1989'da Azerbaycan toprakları ve doğal kaynakları üzerinde tek hakimiyetin Azerbaycanlılara ait olduğunu ve diğer ülkelerle diplomatik ilişki kurma yetkisinin sadece Azerbaycan Parlamentosu'na ait olduğu ilan edilmiştir. Parlamento anayasada gerekli değişiklikleri yaparak Cumhurbaşkanı Muttalibov'un görevine devam etmesini kararlaştırdı. Anayasaya göre cumhurbaşkanı ve parlamentoyu oluşturan 300 milletvekili 5 yıl için seçilmektedir. Başbakan ve bakanlar kurulu, cumhurbaşkanı tarafından atanmakta, atamaları parlamento onaylamaktadır. Kasım 11'de parlamento kendi arasından 50 üyeli geçici bir Ulusal Konsey seçerek yasama yetkisini bu konseye devretmiştir.

1992 yılı Haziran ayında yapılan seçimlerle Halk Cephesi Lideri Ebulfeyz Elçibey cumhurbaşkanlığına seçilmiştir.

1991 yılında yapılmış olan anayasa ile ülkede başkanlık rejimi kabul olunmasına rağmen yeni anayasa çalışmaları devam etmekte ve seçilecek siyasi sistem tartışmaları sürmektedir.

Azerbaycan 60 kaza, 45 şehir ile Nahcıvan Özerk Cumhuriyeti ve Nagorno Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nden ibarettir.

Başkent Bakü'nün dışındaki başlıca diğer büyük şehirleri, Sunagait, Kuba, Ali Bayrak Lenkoran, Binkaçevin, Tezlab, Şeki, Hatfalan ve Şivşa'dır.

D. Sosyal Ve Kültürel Özellikler

Azerbaycan Türkleri köylüsü, şehirlisi ile çok misafirperver bir topluluktur. Türkiye'den gelmiş biri, kim olursa olsun, örf ve adetler çerçevesi içinde ağırlanmaktadır.

Türk olmayan topluluklara kız verilmesi çok azdır, fakat kız alınmaktadır. Dolayısıyla Azerbaycan'da evlenmelerde bir dengesizlik söz konusudur. Erkeklerden bir kısmı çeşitli sebepler dolayısıyla BDT içinde muhtelif şehirlere göç edip orada yerleşiyor, bir kısmı Türk olmayanlarla evleniyor. Buna karşılık Azerbaycan kızları Türklerden başkasıyla evlenmediği için ülkede kadın nüfusu çok fazladır.

Azerbaycan'da kadınlar devlet ve ekonomik hayat içinde yüksek oranlarda yer almaktadır. Bilim ve kültürde de kadınların rolü büyüktür. Ekonomide çalışanların % 43'ünü, öğretmenlikte de % 50'den fazlasını oluştururlar.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bugün Azerbaycan Cumhuriyeti'nin % 90'ı Azerbaycan Türküdür. Türklerden başka ikinci etnik grubu % 4.5 ile Ruslar almakta, bunların bir kısmı kentlerde bir kısmı ise köylerde, özellikle Calilabad ve İsmailiye bölgesinde oturmaktadır.

% 2.5 ile sadece dağlık Karabağ bölgesinde yaşayan Ermeniler % 3 oranında, Lezgi ve Avarlar ile Dağıstan etnik grubu Azerbaycan'da yaşamakta, Yahudiler, Ukraynalılar ve Gürcüler ile başka milletlere ait azınlıklar da nüfusun % 1'ini oluşturmaktadır. Son zamanlarda özellikle Yahudi ve Rusların bu ülkeden göçe başlaması sonucu ülkedeki azınlık sayısında düşüş gözlenmektedir.

% 75'i Şii, % 25'i Sünni Müslüman olan Azeri Türklerinden başka bir dine mensup olan yoktur.

Azerbaycan'da 19 üniversite mevcuttur. 1991'de toplam öğrenci sayısı 1.409.000'dur. Okuma-yazma oranı ise % 98'dir. Azerbaycan'da Türkoloji araştırmaları çok gelişmiş olup, bütün Sovyet Türkologlarının ortak dergisi olan Sovetskaya Türkologiya (Sovyet Türkolojisi) adlı ilmi dergi de Bakü'de yayınlanmaktadır.

1990'da Kültür Bakanlığı'na bağlı 4605 kütüphane, 3680 kültürevi, 125 müze, 40 dinlenme evi, 124 müzik okulu, 20 tiyaro, 43 halk tiyatrosu salonu, 33 kültürel dernek bulunmaktadır. Azerbaycan'da 168 gazete yayınlanmaktadır.

Son zamanlara kadar Sovyet ideolojisi çerçevesi içinde yetiştirilmiş olmalarına rağmen, Azerbaycan halkı kendi milletinin eserlerine oldukça ilgi göstermektedir. Mesela Fuzuli, Köroğlu, Dede Korkut, Genceli Nizami, Hakani-i Şirvani, Nasreddin Tusi, Nesimi vb. gibi, Sovyet devrinde de sahne oyunu yazarı C. Cabbarlı (1889-1934), şair S. Vurgun (1906-1965), roman yazarı M. Hüseyin (1909-1965), şair R. Rıza (1910-?) gibi edebi şahsiyetler ün kazanmışlardır.

21 Ağustos 1956'da Azeri dili, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin resmi dili olarak ilan edilmiştir.

Azerbaycan'ın Sovyet yönetimi altına girmesiyle, Arap alfabesinden uzaklaştırma, Latin alfabesi kabul ettirme çabaları içine girildiği görülmektedir. 1928'de ise Türkiye'de Latin alfabesi kabul edilince Ruslar'ın bu kez Latin alfabesini kaldırarak Rus Kril alfabesini koymaları, Sovyet Türkleri ile Türkiye arasındaki kültürel-ekonomik ilişkileri kesmek yolunu tercih ettiklerini açıkça ortaya koymaktadır.

Eski SSCB döneminde resmi dil Rusça ve Azeri Türkçesi iken son siyasi değişiklikler nedeniyle Rusça halkın kullandığı dil vasfını kaybetmiştir. Ancak halen resmi yazışmaların hepsi Rusça ve Kril alfabesiyle yapılmakta ve resmi dairelerde görevli kişiler eski alışkanlıkla Rusça konuşmayı tercih etmektedirler. Azeri Türkçesi, Türkiye Türkçesine çok yakın ve onun gibi Oğuz dilleri grubuna dahil bir Türk lehçesidir. Azeri Türkçesi bugün kuzey ve güney Azerbaycan'ın dışında ay-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rica Kuzey Kafkasya, Gürcistan, Ermenistan, Horasan, İran'ın kuzey ve diğer bölgelerinde ve Doğu Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde konuşulmaktadır.

Azerbaycan'da şimdi yeniden Latin alfabesi kabul edilmiş ve uygulamaya geçilmek üzeredir. Böyle bir yaklaşımın gerçekleşmesi hiç kuşkusuz Türkiye, Azerbaycan arası kültürel ve ekonomik tüm ilişkilerin süratle gelişmesinde büyük rol oynayacaktır.

E. Ekonomik Durum

Azerbaycan'da iktisadi gelişme ve kapitalist kesiminin ortaya çıkışı 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir.

Çağımızın emperyalist politikalarıyla ilgili engellemelere rağmen, yerel girişimciler tarafından çeşitli sanayi, ulaştırma ve ticaret dallarında işletmeler tesis edilmiştir.

1870 yılında Bakü bölgesinde çalışmakta olan 46 petrol tasfiye işletmesinden 25'i Azerilere aitti. Petrol taşımacılığının % 80'inin Hazar Denizi üzerinden gerçekleştirilmesi nedeniyle, petrol gemisi filolarının Azeri firmaları elinde bulundurulmasına da özen gösterilmişti. Balıkçılık ve balık ürünleri sanayiinde de sermayenin büyük çoğunluğu Azeriler tarafından temin edilmişti. Azeri girişimcilerce, elektrik, sanayi, matbaa basım işleri, un fabrikaları, müteahhitlik hizmetleri, çeşitli makineler ve sondaj işletmeleri gibi alanlarda da yatırımda bulunulmuştu.

19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyıl sonlarına değin Azerbaycan'da Çarlık Rusyası'nın sınırlayıcı kurallarına ve sömürgeci tutumuna rağmen, ulusal önem taşıyan büyük işletmeler ortaya çıkmıştır.

Ancak yetmiş yıldan beri kumanda ekonomisine göre yönetilen Sovyetler Birliği'nde rejimin izlediği ekonomik strateji gereği cumhuriyetler birbiriyle yakın ekonomik ilişkiler içinde bulunmak zorunda bırakılmışlardır. Başka bir ifade ile *sanayi kesimleri, bir bütünün parçaları olarak, ya başka bir sanayi tesisi için parça üretmek ya da kendi üretimleri için diğerlerinde üretilen parçaları kullanmak durumundadırlar. Demiryolları ve karayolları ise eski Sovyetler Birliği'nin iç bütünlüğünü sağlayacak şekilde oluşturulmuştur.*

Eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında otarşi sorununa mahkum olmayan, kendi kendine yetebilecek kapasitede olan cumhuriyetlerden biri de Azerbaycan'dır. Ancak Azerbaycan merkezi planlama stratejisi nedeniyle tarımsal ürün üretmeye zorlanmış ve bir tarım ülkesi haline gelmiştir. Bu nedenle ülkede petro-kimya sanayinin dışında ağır sanayi fazla gelişememiş ancak bir takım hafif sanayi tesisleri kurulmuştur. Bu tesisler de yeni teçhizat ve teknoloji transferine muhtaçtır.

Azerbaycan'da zengin petrol yatakları mevcuttur. Petrol, pamuk üretimiyle bir-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

likte ülkenin ekonomik temelini oluşturmaktadır. Üretilen petrolün yaklaşık % 65'i derinden çıkarılmaktadır. Petrol yataklarının yüz yıldan fazla yetebileceği tahmin edilmektedir. Petrol kalitesi bakımından da, dünya petrolleri arasında birinci sırada yer almaktadır. Rafineri kapasitesi de kendi üretiminin çok üzerindedir.

Azerbaycan'da petrolün yanısıra enerji kaynağı olarak doğal gaz da mevcuttur. Ülkenin her yanında enerji kaynağı olarak kullanılmaktadır. Çok zengin ve çeşitli madenlere ve minerallere sahiptir. Bunlar demir, bakır, kobalt, kurşun, alüminyum, kömür, göl ve kaya tuzları ile az miktarda altın ve gümüştür.

Elektrik enerjisi termo-elektrik santrallerinden temin edilmektedir.

Azerbaycan'da örgütlü bir tarım alt yapısı mevcuttur. Toprakların verimli olmasından dolayı teknik bitki adı verilen pamuk ve tütün üretimi yıldan yıla artmakta ve ekonominin sürükleyici gücü olarak değerlendirilen pamuk üretimine tahsis edilen topraklar da genişletilmektedir.

İklimin uygunluğu tarımsal ürünlerin çeşidini artırmaktadır. BDT'nin kış sebzelerinin çoğu buradan sağlanmaktadır. Ekilebilir alanların yaklaşık % 40'ında buğday ekimi söz konusudur.

Hayvancılık ülke ihtiyacını giderecek şekilde genişletilmiştir. 15 milyon sığır ve 5 milyon koyun mevcuttur. Bölgedeki Kafkas dağlarının 1000-2000 metreye kadar çam ve diğer ağaçlardan oluşan bir örtüyle kaplı olmasından dolayı 100 çeşit hayvan ve 350 çeşit kuş yaşamaktadır. Ayrıca ülkede ipekçilik de önemli bir yere sahiptir.

Kura ve Aras nehirleri üzerinde, Kura nehrinin Hazar Denizi'ne döküldüğü alanlarda balıkçılık yapılmaktadır. 90-100 civarında balık çeşidine sahiptir. Dünya havyar üretiminin yılda 16 ton ile % 80'i Azerbaycan tarafından gerçekleştirilmekte ve bu ürünün büyük bölümü ihraç edilmektedir.

Azerbaycan 1920 işgalinden sonra SSCB'nin merkezi planlama stratejisi gereği önceleri bir tarım ülkesi olma yolunda ilerlerken, ülkede elde edilen bu tarım ürünlerinin işlemesi gündeme gelince hafif sanayi gelişmiştir.

Petrol, doğal gaz, kurşun, çinko, demir, bakır cevheri, alüminyum gibi hammaddelerin büyük oranlarda bulunması son yıllarda ağır sanayinin de gelişmesinde etkili olmuştur.

Eski Sovyetler Birliği'nde imal edilen petrol arama ve çıkarma techizatının % 70'i Azerbaycan'da yapılmakta ve 35 yabancı ülkeye de aynı zamanda ihraç edilmektedir.

Büyük ve çeşitlilik arzeden sanayinin temelini enerji, imalat ve kimya gibi ağır sanayi dalları oluşturmaktadır. Kimyasal gübre, yakıt, tarım ilaçları, makina yağları, yapay kauçuk ve plastik sanayileri de mevcuttur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Azerbaycan ayrıca soğuk tekniğinde uzmanlaşmış bir ülkedir. Yılda ortalama 3.000 adet frigorafik treyler, 300.000 adet ev tipi soğutucu ve 400.000 adet dolayında klima üretilmektedir.

Hafif sanayi ürünleri ise pamuklu kumaş ve yünlü kumaş, ayakkabı, ev eşyası ve diğer üketim malları olarak sayılabilir. Gıda işleme sanayiinde ise et, balık ve sebze, meyvenin işlenmesi ve konserve haline getirilmesi belirtilebilir.

Mevcut bankacılık sistemi çağdaş ekonomik ve ticari koşulları giderecek kapasiteden yoksundur. Kamu bankaları konularına göre uzmanlaşmışlardır. 70 civarında özel banka bulunmaktadır. Bankalar mevduat kabul etmekte ve kredi verebilmektedirler. Ancak bankaların büyük bölümünde işlemler sadece kaydî olabilmektedir.

Dışalım ve dışsatım konusunda en çok Rusya ve Ukrayna ile muhatap olan Azerbaycan'ın Türk Cumhuriyetleri ile ilişkisi düşük seviyededir. Azerbaycan büyük ölçüde buğday ithal etmektedir. Sattığı mallar arasında ise rafine petrol ürünleri, pamuk elyafı ve alüminyum profiller vardır.

1. Temel Ekonomik Göstergeler

	1991	1992	1993	1994	
Cari Fiyatlarla GSYİH (Ruble-Milyon)	26.676	183.186	1.500.000	3.450.000	
Net Maddi Hasıla (Ruble-Milyon)	20.370	163.114	1.160.000	2.668.000	
Net Maddi Hasıla Büyüme Hızı %	-1.9	-31.2	-14.4	-8.0	
Gayri Safi Milli Hasıla Büyüme Hızı %	-0.7	-35.2	-13.3	-8.0	
Enflasyon (Tüketici fiyatları ile) %	87.3	1.350.0	833	1.500	
İhracat(Ruble-Milyon)	12.204	207.756	350.0	519.5	($ milyon)
İthalat (Ruble-Milyon)	11.011	131.580	241.0	482.7	($ milyon)
Dış Ticaret Dengesi (Ruble-Milyon)	+1.193	-76.176	-109.9	-36.8	($ milyon)
Dış Borç ($ milyon)	-	-	-	150	

Net Maddi Hasılanın Kaynakları (1992)	%
Tarım Ormancılık	31.1
Sanayi	51.2
İnşaat	8.6
Ulaştırma-Haberleşme	5.2
Ticaret	2.4
Toplam ve Diğerleri	100.0

Net Maddi Hasılanın Bileşimi (1992)	%
Kamu Tüketimi	40.5
Özel Tüketim	3.5
Net Sabit Yatırımlar	11.0
Stoklardaki Artış	7.8
Net İhracat	36.8
Kayıplar	0.4
Net Maddi Hasıla	100.0

İhraç Ürünleri (1994)	%
Petrol ürünleri	33
Tekstil-pamuk	18
Metal ve boru	18
Makina ekipmanı ve elek. aletler	14
Gıda	8
Diğer	9
Toplam	100.0

İthal Ürünleri (1994)	%
Petrol ve gaz ürünleri	39
Metal ve boru	15
Sebze	12
Gıda	10
Makina ekipman	12
Diğer	12
Toplam	100.0

İhracat Yaptığı Başlıca Ülkeler (1994)	%
Rusya	22
Ukrayna	9
Türkmenistan	2.6
Gürcistan	2.6
Moldava	2
İran	38
Türkiye	2.6

İthalat Yaptığı Başlıca Ülkeler (1994)	%
Türkmenistan	25
Rusya	15
Ukrayna	11
Kazakistan	6.6
Moldava	1.7
İran	8.5
Türkiye	9.7

F. Türkiye-Azerbaycan Ticari İlişkileri

Tarihsel ve kültürel yakınlık sebebiyle Azerbaycan'ın, çok büyük önem verdiği Türkiye-Azerbaycan ticari ilişkilerinin sadece ekonomik bazda değerlendirmesi yanlış olmakta, bu ilişkinin daha geniş bir perspektifle değerlendirilip bölgenin stratejik konumunun, güç dengelerinin ve siyasi gelişmelerin de hesaba katılması gerekmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Azerbaycan, Türkiye'nin Orta Asya'ya açılan bir kapısıdır. Buna karşılık Azerbaycan da Türkiye kapısından dış pazarlara açılarak, Türkiye'nin bilgi, tecrübe ve imkanlarından faydalanarak, bölgedeki ikinci ve etkin Türk devleti olabilecek konumdadır.

28 Mayıs 1992'de açılan Nahcıvan karayolu ve daha sonra hizmete verilecek olan demiryolu ile doğalgaz ve petrol boru hattı, bu açıdan çok önemli görülmektedir. Havayoluyla direkt bağlantı kurduğumuz Azerbaycan'a denizyolu bağlantısının kurulması için çalışmaların devam ettiği duyurulmaktadır.

Türkiye ile diğer Türk cumhuriyetleri arasında köprü vazifesi görecek olan Azerbaycan Cumhuriyeti ile siyasi ve ikisadi ilişkilerin geliştirilmesi her iki taraf için de son derece önemlidir.

1. Dış Ticaret

Yıllar	İhracat($)	İthalat ($)	Dış Ticaret Dengesi ($)	Dış Ticaret Hacmi ($)
1992	102.245.734	35.096.878	-67.148.856	137.342.612
1993	68.213.710	33.937.547	+34.276.163	102.151.257
1994	132.123.686	8.883.003	+123.240.683	141.006.689

İhracat

Sektör adı	1993 ($)	1994 ($)
Tarım (Bitkisel üretim)	10.169.927	14.963.438
Mezbaha ürünleri	2.224.832	2.583.084
Nebati ve hayvani yağ üretimi	7.031.205	18.29.915
Un ve benzeri üretim	13.102.099	1.871.579
Şeker üretimi ve tasfiyesi	1.302.942	2.156.614
Diğer besin maddeleri	2.440.122	10.461.290
Dokuma tekstil	1.893.674	18.977.321
Ayakkabı	411.689	6.451.628
Ağaç ürünleri	1.832.681	9.220.95
İlaç ve kimyevi maddeler	3.349.655	13.964.079
Metal eşya sanayii	2.267.589	3.431.874
Elektrikli ve elektriksiz mak. san.	14.585.161	17.648.981
Kara nakil araçları sanayii	1.691.868	1.279.877
Diğerleri	4.910.66	10.683.411
Toplam	68.213.710	132.123.686

İthalat

Sektör adı	1993 ($)	1994 ($)
Mezbaha ürünleri	1.669.307	671.501
Çırçırlama	23.778.084	2.907.088
Demir çelik ve diğer metal san.	4.892.911	2.760.529
Dokuma tekstil	207.680	1.629.853
Petro kimya ve petrol tasfiyesi	1.211.040	427.249
Diğerleri	2.178.525	486.783
Toplam	33.937.547	8.883.003

2. Anlaşmalar

Tarihi	Yeri	Konusu
24.4.1992	Bakü	Tıp ve Sağlık Alanında İşbirliği Anl. (1992-1995)
2.5.1992	Bakü	Hava Taşımacılığı Anlaşması
3.5.1992	Bakü	Eğitim, Öğretim, Uzmanlık Hizmetleri Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması
25.6.1992	Ankara	Tek-Azerenerji Teknik İşbirliği Anlaşması
1.11.1992	Ankara	Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması
1.11.1992	Ankara	TÜBİTAK ile Azerbaycan İlimler Akademisi Arasındaki Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması
1.11.1992	Ankara	Turizm İşbirliği Anlaşması
1.11.1992	Ankara	Ulaştırma Altyapısı İşbirliği Anlaşması
2.11.1992	Ankara	Karayolu Taşımacılığı Anlaşması
9.2.1994	Ankara	Bilimsel, Teknik, Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Alanlarda Kapsamlı İşbirliği Anlaşması
9.2.1994	Ankara	Siyasal Danışmalara İlişkin Anlaşma

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

GÜRCİSTAN CUMHURİYETİ

A. Coğrafi Konum Ve Demografik Yapı

Gürcistan milattan önce IV. asırdan beri, Suram (Lik) dağlarının doğusunda Güney Kafkasya'nın orta bölgesinde, Kür ırmağı havzasında yer alan 70.000 km²'yi kapsayan ülkenin komşuları, güneybatıda Türkiye ve Ermenistan, güneydoğuda Azerbaycan, kuzeyde Rusya, kuzeydoğuda ise Dağıstan'dır. Batı sınırını ise Karadeniz çizer.

Ülkenin nüfusu 5.4 milyondur. Nüfusun % 69'u Gürcü, % 9'u Ermeni, geriye kalan kısmı ise sırasıyla % 7 Rus, % 5 Azeri, % 3 Oset ve % 2 Abazalardan oluşturmaktadır. Başkent Tiflis'in nüfusu ise 1.5 milyondur.

B. Tarihçe

M.Ö. IV. yüzyıldan bugünkü Gürcistan'ın güneydoğu bölgesi İranlılara vergi vermekle birlikte bağımsız ve müstakil ayrı bir devlet olarak bulunuyordu. M.S. III. yüzyılda Pers (İran) ile Roma arasında boy ölçüşme sahası olan ülke IV. yüzyılda Bizans ile İran arasında bölüşüldü. Ortaçağın Gürcü kabilelerinin birleştirilmesi konusunda çeşitli çabalar olmuştur. Ancak VI. yüzyılda Arap işgali bu oluşumu yarıda keser. Araplar VII. yüzyılda Gürcistan'dan başka Migrelistan (Lazistan) ve Abhazya'yı işgal ederler.

Gürcistan'ın en parlak dönemi (1184-1213) *Kraliçe Tamara* dönemidir. 1386 yılında ise Timur tarafından işgal edilir. 1443 yılından sonra ise Gürcistan, aralarında bir çok problem olan prensliklere bölünür.

İstanbul'un 1453 yılında Türklerin eline geçmesi Gürcistan'ın Avrupa ile bağlantısına darbe vurur. Bu tarihten sonra ülke Osmanlı Devleti ile İran arasında bir boy ölçüşme sahası olur. 1678 yılında Tiflis ve Güney Kafkasya'nın tamamını fetheden Osmanlı Devleti, Gürcistan'ın doğu topraklarını elinde tutamaz. 1752-1784'te Osmanlı egemenliği sona erer. Ülke, 1801-10 yıllarında Rusya'ya ilhak edilir.

Rusya'da serfliğin kaldırılmasından üç yıl sonra Gürcistan'da köylüler özgürleşti. Yaygınlaşan eğitim ve sanayi yatırımları batılı görüşlerin ülkeye girmesini hızlandırdı. Çarlık yönetiminin örgütlü siyasal etkinliklere izin vermemesi nedeniyle, toplumsal muhalefet, edebiyat çevrelerinde ve yerel meclislerde yoğunlaştı. Ulusal uyanışın önderi Prens İlia Çavçavadze, daha çok edebiyat hareketi niteliğinde bir grup oluşturdu. Bu grup içinde doğan daha radikal akımlar 1883 yılında gizli bir sosyal demokrat partinin kuruluşuna zemin hazırladılar.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Gürcistan 1905 ve sonrasında yoğun kargaşalıklara sahne oldu.

1917 Ekim devriminden doğan fırsatlar nedeniyle Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan ile birlikte ilan edilen Güney Kafkasya Federasyonu dahilinde özgürlüğüne kavuştu. Ancak Batum, Ardahan, Artvin ve Kars sancaklarının Sovyet Rusya tarafından, 1918'de Osmanlı Devleti'ne iade edilmesini kabul etmeyen Gürcüler Güney Kafkasya Federasyonu'ndan çıkıp, aynı yıl bağımsızlığını ilan ederek Alman denetimine girdiler.

Gürcü asıllı olan Stalin ve G.K. Orconikidze'nin başlarında bulunduğu Kızılordu Gürcistan'a girerek 25 Şubat 1921'de Tiflis'te Sovyet yönetimini egemen kıldı.

Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'la birlikte Transkafkasya Federasyonu'na girdi. 1936 yılından sonra ise SSCB'nin Cumhuriyetlerinden biri oldu.

C. Siyasi Ve İdari Yapıdaki Gelişmeler

Gorbaçov'la gelen yeni dönemde Gürcistan 1991 yılında bağımsızlığını ilan etti. Yapılan ilk seçimde % 90'ın üzerinde bir oy oranı ile Ziviad Gamsakhurdia başa geçti. Ancak kısa bir süre sonra askeri darbe ile Gamshakurdia devrildi. Askeri cunta Edward Şevardnadze'yi başa geçirdi (1992).

Gürcistan 250 üyeli bir parlamentoya sahiptir. Bugünkü sınırları içinde Abhazya, Acara Özerk Cumhuriyetleri ile Güney Osetya Özerk Bölgesi bulunmaktadır. Abhazya'nın bağımsızlığını ilan etmesi ve Güney Osetya'nın, Kuzey Osetya ile birleşmek istemesi yüzünden Gürcistan hükümeti bu bölgelerde çeşitli iç çatışmalara girmiştir.

D. Sosyal Ve Kültürel Özellikler

Gürcü halkı Kafkas sıradağlarının güney eteklerinde yaşayan kültürel kökleri antik çağlara kadar uzanan bir halktır. Gürcülerin etnik oluşumları, kendilerinden önceki Kafkaslılar, Latinler, Yunanlılar değişik zamanlarda buraya gelen Türkler, Araplar, İranlılar ve Moğollar iştirak etmişlerdir.

Günümüzde kayıtlara Gürcü olarak geçirilen halklar: Kartveller (Gürcüler), Migreller, Kevsurlar, İmretler, Guriler, Psavlar, Acaralar vb. halklardır. Ayrıca günlük yaşamlarında kendi ana dillerini kullanmaya devam eden ve Gürcü dilini zorunlu yaşam dili olarak kullanan Svanlar, Migreller ve Lazlar vardır. Gürcistan nüfusunun dini dağılımını; % 76 Hıristiyan (Ortodoks), % 10 Müslüman, % 3 Musevi ve % 11 diğer dinler oluşturmaktadır.

Gürcü edebiyat dilinin gelişimi ikiye ayrılır. M.S. 12. yüzyıla kadar olan eski Gürcü edebiyatı ve yeni Gürcü edebiyatı. Gürcü edebiyatı dili 19. yüzyılın ikinci

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yarısında İlya Çavçavadze, Akaki Tsereteli ve Vaja Pşavela gibi yazarların olduğu kadar takipçilerinin de özgün katkılarıyla canlanan bir gelişim yaşamıştır.

Tiflis kültürel ve tarihi açıdan bu gelişime kaynaklık etmiştir. Türk ve Müslüman hakimiyetinden kalma bir çok tarihi eserlerden başka, Rus işgalinden sonra, 1917 senesine kadar Rusya İmparatorluğunun Kafkasya Genel Valiliği merkezini teşkil etmiş olduğu için, Kafkasya Türk ve Müslümanlarının merkezi idareleri de bu şehirde toplanmıştır. Bu şehirde Türklere ait bir çok dini, idari müesseseler, cami, mektep, tiyatro, matbaa, kütüphane vb. vardır. Hala bu şehirde tahmini bir rakam olarak 50.000'den fazla Türk yaşamaktadır.

E. Ekonomik Durum

Gürcistan'ın doğal kaynakları özellikle tarım ve turizmin gelişmesine uygun niteliklere sahiptir. Gürcistan halkı diğer Sovyet Cumhuriyetlerindeki halkların hepsinden daha yüksek bir yaşam standardına sahiptir. Fakat son birkaç yılda ülkenin ekonomik performansı bir hayli düşmüştür.

Gürcistan'ın tarımsal üretimi, tahıl, şeker pancarı, ayçiçeği, patates, sebze, meyve, üzüm, narenciye, çay, et, yumurta ve sütten, sanayi üretimi ise yakıt ve enerji türleri, metalurji, makine imalatı, kimyasal ve ağaç ürünleri, inşaat malzemeleri ve tekstil mamüllerinden oluşmaktadır. Önemli sayılabilecek işlenmiş gıda üretiminde de bulunmaktadır.

Sanayi sektörü dışarıdan ithal edilen enerji, hammadde ve ara mallara bağımlıdır. Toplam sanayinin % 75'ini devlet işletmeleri üretirken tarım sektöründe ticarete ve finansal faaliyetlerde özel sektörün önemli payı vardır (ekili alanların % 18'i özel sektöre aittir).

Gürcistan 1990'da dışa oldukça açık bir ekonomiye sahipti. İhracatın GSMH'daki payı % 41, ithalatın ise % 46 idi. Tarım sektörünün Net Maddi üretim içindeki payı % 32, hafif imalat sektörünün ise % 40 civarındadır. İnşaat sektörünün payı % 13, ulaşım % 4, ticaretin ise % 5 kadardır. İhracatın yarısını tarım ürünleri (çay, narenciye, maden suyu, alkollü içkiler ve tütün) oluştururken ithalatın önemli bölümünü enerji ürünleri, buğday, şeker ve ağır makinalar kapsamaktaydı.

Gürcistan'da çalışan nüfusun % 20'si sanayi sektöründe % 22'si ise tarım sektöründe istihdam edilmiştir.

Devlet'in toplam gelirlerinin GSYİH içindeki payı ortalama % 29.8, toplam harcamaların ise ortalama % 30.2'dir.

Gürcistan Ulusal Bankası 1992 başından itibaren merkez bankasına dönüşmüştür. Gürcistan'da faaliyet gösteren 60 özel banka vardır. İhtisas bankalarıyla karşılaştırıldığında özel ticari bankaların faaliyetleri önemsizdir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINI

1. Temel Ekonomik Göstergeler

	1991	1992	1993
Cari Fiyatlarla GSYİH (Milyon, Ruble)	20.766	124.397	1.980.000
Cari Fiyatlarla Net Maddi Hasıla (Milyon, Ruble)	14.737	82.755	1.220.000
Sabit Fiyatlarla Net Maddi Hasıla (Milyon, Ruble)	8.632	8.891	8.000
Fert Başına GSYİH (Cari Fiyatlarla/Ruble)	-	-	360.000
Büyüme (%)	-20.6	-5.6	-30.0
Enflasyon (%)	81.1	1.500	2.000
İhracat (Milyon-Ruble)	5.337	24.411	-
İthalat (Milyon-Ruble)	5.372	30.827	-
Ticaret Dengesi (Milyon-Ruble)	-35	-6.416	-

Döviz Kuru	$ 1 = 750 kupon	(Mart 1993)
	$ 1 = 69.000 kupon	(Aralık 1993)
	$ 1 = 805.000 kupon	(Mayıs 1994)
	$ 1 = 998 Ruble	(1993)

Net Maddi Hasılanın Sektörel Dağılımı	**%**
Tarım Ormancılık	47.1
Sanayi	34.1
İnşaat	7.8
Ulaştırma-Haberleşme	3.0

İhraç Ürünleri 1991	**Ruble/Milyon**
Makina-Metal İşleri	1.489
Hafif Sanayi	1.218
Gıda Sanayii Ürünleri	1.146
Diğer	1.484
Toplam	5.337

İthal Ürünleri 1991	**Ruble/Milyon**
Hafif Sanayi	1.038
Makina-Metal İşleri	792
Gıda Sanayii Ürünleri	750
Enerji Kimyasal ve Petrol Ürünleri	596
Diğer	1.674
Toplam	5.372

İhracat Yaptığı Başlıca Ülkeler (1991) %	
Çin	21.5
Polonya	11.1
Almanya	10.7
Avrupa Birliği Ülkeleri	3.7
Eski Comecon Üyesi Ülkeler	21.5

İthalat Yaptığı Başlıca Ülkeler (1991)%	
Türkiye	2.7
Almanya	9.8
ABD	6.2
Eski Comecon Üyesi Ülkeler	11.0
Avrupa Brliği Ülkeleri	8.8

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

F. Türkiye-Gürcistan Ticari İlişkileri

1. Dış Ticaret

Yıl	İhracat ($) (000)	İthalat ($) (000)
1992	11.616	6.321
1993	34.513	21.893
1994 (Şubat sonu)	7.829	2.952

Gürcistan'la dış ticaretimiz, belli başlı mal grupları itibariyle aşağıda gösterilmiştir:

İhracat (1993)

Sektör Adı	Tutarı ($) (000)
Tarım Ürünleri	9.153
Şeker	5.234
Un	4.364
Nebati ve Hayvansal Ürünleri	4.249
Kara Nakil Araçları	1.971
Cam Sanayi	1.112
Plastik Sanayii	1.112
Diğer	6.841
Toplam	34.513

İthalat (1993)

Sektör Adı	tutarı ($) (000)
Demir Çelik Ürünleri	13.246
Diğer Metal Ürünleri	2.397
Kimyevi Gübre	1.700
Petrol	1.022
Petrokimya Sanayii	1.004
Diğer	2.251
	21.893

1993 yılında sınır ve kıyı ticareti yoluyla Gürcistan'a ihracatımız 15.2 milyon $, ithalatımız ise 59.7 milyon $'dır.

2. Anlaşmalar

Tarihi	Konusu
30.7.1992	Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşması
30.7.1992	Ekonomik ve Ticari İşbirliği Anlaşması
13.1.1994	Güvenlik İşbirliği Anlaşması
13.1.1994	Gümrük İşleri Alanında İşbirliği ve Karşılıklı Yardıma İlişkin Anlaşma
13.1.1994	Gümrük İdaresi Arasında Gümrük Belge ve İşaretlerin Karşılıklı Tanınmasına İlişkin Anlaşma
13.1.1994	Spor Alanında İşbirliği Anlaşması
13.1.1994	Turizm Alanında İşbirliği Anlaşması
13.1.1994	Tarım Alanında Teknik Bilimsel ve Ekonomik İşbirliği Protokolü
13.1.1994	TC Sanayi Bakanlığı ve Gürcistan Cumhuriyeti Dış Ekonomik İlişkiler Komitesi Arasında Ticari, Ekonomik, Bilimsel ve Teknik İşbirliği Protokolü

ERMENİSTAN CUMHURİYETİ

A. Coğrafi Konumu Ve Demografik Yapı

Ermenistan, İslam Ansiklopedisi'nin verdiği bilgiye göre Ermeniye (l'Arménie), Emeviler devrinde El-Cezire Eyaletine tabi iken sonraları bu eyaletten ayrılarak doğruca hilafet merkezine bağlanan bir vilayete ve bu bölgeye Araplarca verilmiş olan isimdir.

Ermeniler de tarihsel olarak Ermenistan diye adlandırılan coğrafya üzerinde yaşamış ve günümüzde de bu toprakların bir kısmı üzerinde varlığını sürdüren halktır. Anadolu'nun doğusunda güney Kafkasya'nın ve Mezapotamya'nın bir bölümünü içine alan bu bölgede siyasi bir varlık olarak ilk oraya çıkışları M.Ö. VI. yüzyıla raslar.

Günümüzde ise kuzeyinde Gürcistan, batısında Türkiye, güneyinde Nahcıvan Özerk Cumhuriyeti ve İran, doğusunda ise Azerbaycan'ın arasında 30.00 km²'lik bir yüzölçümüne sahiptir. Nüfusu ise yaklaşık 4.000.000'dur. Bunun % 68'i şehirlerde, % 32'si ise kırsal kesimde yaşamaktadır. Nüfusunun % 89.7'si Ermeni, % 2.3'ü Rus, % 5.3'ü Azeri'den oluşmaktadır.

B. Tarihçe

Herodot Ermeni halkının kökenlerini, Anadolu'ya Trakya üzerinden gelen Frigyalılarda ve onların denetimi altındaki halklarda aramıştır. Modern Ermeni tarihçileri ise, Ermeni uygarlığının Urartu Krallığı'nın külleri üzerinde vücut bulduğunu savunurlar.

M.Ö. 550'de Pers İmparatorluğu'na haraç ödeyen Ermeni valileri, 331'de Büyük İskender'in istilasına uğrar. 190-184'te ise Roma'nın egemenliğine boyun eğerek toprakları iki vilayete ayrılır. Bağımsızlıklarına kavuşmaları II. Dikra'nın 94 yılında tahta geçmesine kadar sürer. Ancak 66 yılında Roma'ya toprak vermek zorunda kalırlar ve bu tarihten sonra 400 yıl boyunca Roma-Part-Pers sürtüşmesinin tam ortasında kalırlar.

Ermeni ülkesi sonraki yüzyıllarda sırasıyla Arap, Selçuklu ve Moğol istilalarına uğradı. Selçukluların Anadolu'ya gelmeleriyle Ermenilerin bir bölümü Anadolu'ya göç ederek ve burada 135 yılına kadar Kilkya Ermeni Krallığını kurdular.

16. yüzyıldan sonra Ermenistan İran ile Osmanlı Devleti'nin çekişme sahasında kaldı. Bu durum iki yüzyıl boyunca sürdü. Osmanlı Ermenileri, müslüman halkla aralarında oluşturdukları uyum neticesinde devletin önemli kademelerinde çeşitli görevlere atandılar. Doğu ile batı arasında köprü konumunda olan ülkeleri sayesinde ticarette de önemli konumlara yükseldiler.

Ancak, 19. yüzyılın ikinci yarısında milliyetçi akımların etkisi altında kalmaya başladılar. 1887'de Hınçak, 1840'ta Taşnak partileri kuruldu. Bu hareketlenmede

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kafkasya üzerine yürüyen Rusya'nın kışkırtıcılığının yanında Avrupa'da yetişmiş Ermeni aydınlarının etkisi büyüktür. Oysa çalışkanlıkları ve devlete sadakatleri sayesinde Millet-i Sadıka (Sadık Millet) olarak adlandırılmışlardı.

Osmanlı-Rus Savaşı (1877-78) ve Ayestefanos (Yeşilköy) Anlaşması'ndan sonra konu Ermeni Sorunu'na dönüştü. Karşılıklı olarak bir çok insanın öldüğü olaylar 1915 yılındaki Ermeni göçüne kadar sürdü.

Mayıs 1918'de Güney Kafkasya'da ancak iki yıl yaşayabilecek olan küçük bir Ermeni Devleti kuruldu. 1920 yılında Bolşeviklerin eline geçen yönetim, 1922 yılında Gürcistan ve Azerbaycan ile birleşip Transkafkasya Federasyonu'nu oluşturdular.

Ermenistan 1936 yılında yeniden düzenlenen SSCB Anayasası ile Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak tescil edildi. Bu tarihten sonra SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlık şansını yakalar. Ancak komşusu Azerbaycan'la, Karabağ Özerk Bölgesi nedeniyle savaşa girdi. Azerbaycan'ın topraklarının % 20'sini işgal eden Ermenistan BDT üyesidir.

C. Siyasi Ve İdari Yapıdaki Gelişmeler

SSCB'de bağımsızlık rüzgarları esmeye başlayınca, Haziran 1988'de Ermenistan Hükümeti, Yukarı Karabağ'ın Ermanistan'a bağlanmasını istedi. Azerbaycan bu isteği reddetti. 7 Aralık 1988'de meydana gelen deprem Ermenistan'da büyük hasar yaptı. Gümrü'nün % 80'i yıkıldı. Yaklaşık 100.000 kişi öldü, büyük maddi hasar meydana geldi. 1989 mayısında yasal hale gelen Ermeni Milli Hareketi, 1990'da yapılan serbest seçimleri kazandı. Parlamento Yukarı Karabağ'ın ilhakını onayladı. Ağustos 1990'da Levon Ter Petrosyan parlamento başkanlığına seçildi ve bu ay içinde bağımsızlık kararı alındı. Ermeni milisler, Ermeni Milli Hareketi'nin başarı kazandığı 1990 seçimlerinden itibaren durmadan askeri hedeflere saldırıyorlardı. Gorbaçov önce milislerin silahsızlandırılması için çalıştı, olmayınca Nisan 1991'de Moskova'da yapılan Gorbaçov-Ter Petrosyan görüşmesi de milislerin silahsızlandırılmasını sağlayamadı. Yukarı Karabağ'da çatışmalar yoğunlaşırken Eylül 1991'de yapılan Referandumda bağımsızlık onaylandı (%93.3 evet). Ekim 1991'de Levon Ter Petrosyan cumhurbaşkanı seçildi. Mayıs 1992'de Ermeniler Yukarı Karabağ'ın kontrolünü ele geçirdiler. Bundan sonra Karabağ sorunu uluslararası bir sorun haline geldi. Öte yandan Azerbaycan da Yukarı Karabağ'ın özerklik statüsünü iptal ederek bölgeyi doğrudan merkeze bağladı ve başkent Stepanakert'in adını Hankenti olarak belirledi. Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki anlaşmazlık ilan edilmemiş bir savaşa döndü.

190 üyeli Ulusal Meclis'te, 150 üye seçimle 40'ı ise parti listesinden yerleşmektedir. Temmuz 1995 ve 2000 yıllarında Ulusal Meclis, Eylül 1996 ve 2001 yıllarında ise Başkanlık seçimleri yapılacaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

D. Sosyal Ve Kültürel Özellikleri

Ermeni dili Hint-Avrupa dil ailesine mensuptur. V. yüzyılın başlarında oluşturulmuş olan alfabesi sayesinde komşu dillerden fazlaca etkilenmeden varlığını korumuştur. Ermenice 38 harften oluşan Ermeni Alfabesi ile yazılır.

Ermenistan'da yaklaşık 65.000 yüksek öğrenim gören öğrenci ile 1500 kütüphane mevcuttur. Gazetelerin günlük tirajı yaklaşık 900.000'dir.

E. Ekonomik Durum

1.452.000 çalışan nüfusa sahip Ermenistan'da, bu miktarın % 32.2'si sanayi, % 13.8'i tarım sektörlerinde istihdam edilmektedir. Sovyetler Birliği'ndeki, bütçe gelirleri içinde Ermenistan'ın payı sadece % 1.4 idi. Yıllık hububat üretimi 200.000 tonu bulmaktadır. Başlıca ürünleri içinde, makine sanayi, forklift, elektrikli ekipmanlar, telekominikasyon cihazları, mineraller, tekstil ürünleri, elektrik motorları (SSCB) % 4.7, örgü giyim (SSCB) % 4.7, senelik 170.000 ton meyve ve 485.000 ton sebzeyi sayabiliriz.

Net maddi üretimin % 75'i büyüklüğünde dış ticaret hacmine sahiptir. Ancak bunun % 66'sı diğer SSCB ülkeleriyleydi. Üretiminin % 26'sı ihracata, tüketimin % 31'i ise ithalatla gerçekleşmekte.

1. Temel Ekonomik Göstergeler

Ekonomik Göstergeler	1992	1993	1994	1995	1996*
GSYİH (Piyasa Fiyatlarıyla-Dram)	62.0	3.9	187.5	528.0	660.0
GSYİH (bin $)	n/a	n/a	0.7	1.3	1.6
GSYİH Reel Büyüme %	-52.4	-14.8	5.4	6.9	5.8
Tüketici Fiyalarıyla Enflasyon %	830.0	1.920.0	5.060.0	280.0	18.7*
Nüfus (milyon)	3.7	3.7	3.7	3.6a	3.5
İhracat fob (milyon $)	335	156	215	271	20
İthalat fob (milyon $)	405	254	394	674	800
Cari Hesap* (milyon $)	-50	-67	-104	-279	-193
Değişim Oranı (ort.)d Darma-$	n/a	n/a	288.36	405.93	413.93*

30 Mayıs 1997 Daram 486.34 = 1 $

GSYİH Kaynakları 1994	%
Tarım ve Ormancılık	43.5
Sanayi	299.1
İnşaat	6.7
Ulaştırma ve Haberleşme	4.0
Toplam (Diğerleriyle)	100.0

GSYİH Unsurları 1994	%
Özel Tüketim	94.3
Kamu Tüketimi	11.5
GS Sabit Yatırımlar	20.2
Net İhracat	-33.8
Kayıplar	4.6
GSYİH	100.0

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İhracat 1995	%
Mücevher	33
Makina ve Ekipman	14
Mineral Üretimi	11
Temel Metaller ve Türevleri	11

İthalat 1995	%
	33
	33
	9
	8

İhracat Yapılan Ülkeler	%
Rusya	32.7
Türkmenistan	25.3
Belçika	11.4

İthalat Yapılan Ülkeler	%
Rusya	20.0
ABD	17.0
Gürcistan	9.2

a Tahmini
b Fiili
c Resmi Transfer Harici
d 1993 Kasım'da piyasaya sürüldü

Ermenistan'ın 1994 ve 1995'te, Türkiye'den 4 milyon $ ithalatı gerçekleşmiştir.

KIRIM ÖZERK CUMHURİYETİ

A. Coğrafi Konum Ve Demografik Yapı

Kırım yarımadası güneyinden ve batısından Karadeniz, doğusundan Azak Denizi ile sarılmıştır. Kuzeyinden karaya Orkapı ile bağlanmıştır. Bu toprak parçasının uzunluğu 30 ve genişliği 9 km'dir. Kırım yarımadasının en geniş yeri 320 km'dir. Kuzeyden, güneye ise 200 km'dir. Yarımadanın yüzölçümü 27.000 km²'dir.

Kırım Hanlığı ise toprak olarak Kırım Yarımadası, Kıpçak Bozkırı, Kuban, Taman ve Kabardey bölgelerinden meydana geliyordu. Bunların yüzölçümü 600.000 km²'ye yakın idi. Kırım Yarımadası doğrudan, hem siyasi hem de idari bakımdan, Han'a bağlı sayılırdı. Fakat öteki bölgeler ancak siyasi bakımdan Han'a tabi idiler; ama bir çeşit özerklikleri vardı.

Kırım yarımadası sahillerinin uzunluğu bin km kadardır. Körfez ve koyları ile burunları çoktur. Bu sebeple liman ve iskeleler deniz ulaşımına elverişlidir.

Yarımadanın güneyinde Yayla Dağları ormanlık ve kayalıktır. Yayla Dağlarının uzunluğu 150, genişliği 50 km'dir.

Kırım'ın 3/4'ünü kapsayan ve bol miktarda, çeşitli ekin yetiştirilen ve pamuk veren ovalık kısmı ise dağların kuzeyinde yer alır.

Nüfusu (1989) 2.500.000'dir. Bunun 1.621.000'i Ruslar, 626.000'i Ukraynalılar, 50.000'i Beyaz Ruslar, 37.000'i Kırım Tatarları, 18.000'i Yahudi, 7.000'i Moldavyalılar, 6.000'i Polonyalılar, 3.000'i Rumlardan ibarettir. Başkenti Simferopol'dür.

1783'teki nüfusun kompozisyonuna bakıldığında, (bu tarihte Rus işgaline girmişlerdir) nüfusun % 78.7'sini oluşturan Kırım Tatarlarının çok azınlıkta kaldığını görmekteyiz (nüfusun % 15'i).

1993'te Kırım'a dönerek çadır kentlerde yaşayan Kırım Türklerinin sayısı 400.000, Kırım dışında BDT'de 1.000.000 oldukları tahmin edilmektedir. Tüm dünyada ise nüfusları tahminen 5.000.000'dur.

B. Tarihçe

Kırım Hanlığı, kuruluşunun (1438) başlangıcında sağlam merkezi bir otoriteye dayandırılmıştı. Altınordu Devleti'nin dağılması ile ortaya çıkan hanlar birbirlerini tanımamışlardır, aralarında savaşa tutuşmuşlardır. Bu esnada Kırım üzerindeki Osmanlı-Çeçen çekişmesi de devam etmektedir.

Bu karışık durum karşısında İkinci Mengli Giray, Osmanlı Padişahı Fatih Sultan Mehmet ile bir anlaşma yaparak Osmanlı Devletinin tabiyetine girmiştir (1475). XVI. yüzyılın başında Altınordu Devleti'nin ortadan kalkması ile Kırım ve Moskova Prensliği arasında, bu devletin mirasını elde etme konusunda mücadeleler başlamıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Osmanlı Devleti için, gelişen Rus tehlikesi karşısında Kırım Hanlığı'nın önemi daha da artmıştır. Ruslara karşı bir serhad teşkil etmesinden başka, konumunun Avusturya ve İran'a karşı da kullanılabilecek durumda oluşu, Osmanlı Devleti'nin Kırım ile daha yakından ilgilenmesini gerektiriyordu.

Güneye ve sıcak denizlere doğru ilerlemeyi kendine hedef olarak seçen Rusya için, Karadenize çıkabilmesinin tek yolu Kırım'ı ele geçirmekti. Rusya bunun için uzun zaman uğraşır. Osmanlı Devleti ile 1774 yılında imzaladığı Küçük Kaynarca anlaşması ile Kırım, Osmanlı himayesinden çıkarak bağımsız olur. Osmanlı Devleti'nin Karadenizdeki hakimiyeti bir ölçüde sona erer ve Rusya'nın Balkanlara ve buradaki Hristiyan ahaliye propaganda fırsatı doğar. Ayrıca İstanbul Boğazının tahkimi de zorunlu hale gelmiştir.

1781'de Kırım Hanı olan Şahin Giray'ın yaptığı hesapsız reform harketleri ve Rus tehlikesi yüzünden isyan eden Kırım halkı, Han'ın II. Katherina'dan yardım görmesi ile başarısız olmuş ve otuzbin kadar Kırım Türkü katledilmiştir.

1779'da Aynalıkavak anlaşması ile Rusya, Kırım ve Taman'ı boşaltacağını taahhüt etmiş ancak Kırım Hanlığı'nın tabiyetinde olan Kuban bölgesi üzerinde iki taraf da hak iddia etmekten vazgeçmemişlerdir.

Osmanlılar, Nogayların ve Çerkeslerin kendi tebaları olduğunu ileri sürüyor, Rusya ise, ileride o bölgeleri de ele geçirmeyi düşündüğü için, Kırım'a bağlı kalmalarını istiyordu. Nitekim Osmanlı Devleti bölgede, başında Kırım hanzadelerinin bulunduğu Kuban Hanlığı'nı kurdurmuştur. Bu sayede o bölgenin kontrol altında tutulması amaçlanmıştır. Kırım 1783 yılında Rusya tarafından ilhak edildi. Taman ve Kuban da Fransızların araya girmesiyle Rusya'ya bırakılarak, Kuban Nehri iki devlet arasında sınır olarak kabul edilmiştir.

1784 anlaşması ile Kırım'ın Rusya'ya ilhakı tanınıyor ve böylece Özi gibi önemli bir eyalet elden çıkmış oluyordu. 1792'de imzalanan Yaş anlaşması ile de Dinyester'e kadar olan arazi Rusya'ya bırakılıyordu. 1812 yılında imzalanan Bükreş anlaşması ile Bucak'ın da elden çıkması üzerine Kırım Hanlığı'nın bütün toprakları Rus hakimiyeti altına girmiş oldu.

1921'de Özerk Cumhuriyet olan Kırım, 25 Haziran 1946'da lağv edilerek Rusya Federasyonu'na bağlı bölge (Oblast) haline getirildi. 1954'te ise Ukrayna'nın Sovyetler Birliğine sadakatinin hediyesi olarak Ukrayna'ya bağlandı.

18 Mayıs 1944'e kadar Kırım'ın tamamına yakını Kırım Türkleri ile meskun idi. Bu tarihte Kırım Türkleri 1500 yıllık tarihi vatanlarından vagonlara ve kamyonlara istif edilerek Sibirya ve Orta Asya'ya Stalin'in emri ile sürgün edildiler.

1944'ten sonra Kırım, Slav (Rus, Ukrayna ve Beyaz Rus) göçmenlerle doldurulduğu, Kremlin, Kırımlı Türklere haksızlık yaptığını 5 Eylül 1967'de yayınladığı bir kararname ile ilan etti.

Kırımlı Türkler 1950 yılında mücadeleye başladılar. 5 Eylül 1967'den sonra binlerce Kırımlı Türk mal ve mülklerini satarak Kırım'a dönmeye başladılar. Fakat Rus makamları Kırım'a dönenlerin ev, eşya ve iş sahibi olmalarını önlediler ve ikamet kayıtlarını yapmadılar. Sovyet milis ve askerleri zor kullanarak bunları Kırım'dan dışarı çıkardılar. Sovyetleri Birliği içinde dağınık yaşayan Kırım Türkleri'ni kültürlerinden ve eğitimlerinden mahrum ettiler.

C. Siyasi Ve İdari Yapıdaki Gelişmeler

Sovyetlerin dağılmasıyla, Ukrayna Cumhuriyeti'nin oluşumunda Kırım Tatar Özerk Cumhuriyeti olarak yer almıştır. Halen bu ülkeye sahip olmak için Ukrayna ve Rusya arasında büyük bir mücadele sürmektedir. İdari yapı tamamen Rusların elindedir. Bu nedenle buradaki Rus halkı Rusyanın oluşumunda yer almayı tercih etmektedirler. Bu amaçla önce bağımsızlıklarını kazanmak ve sonra da Rusya'nın oluşumuna geçmek isterken, azınlıkta kalan Kırım Türkleri ise Ukrayna'nın oluşumunda yer almak istemektedirler.

Kırım Türklerinin haklı mücadelelerinde en önemli gelişme Mayıs 1991'de Özbekistan'da Kırım Tatar Milli Hareketi Teşkilatı'nın kurulması oldu. Başkanlığına 1966'dan beri Kırım halkı için mücadele veren ve 6 defa hapis ve sürgün cezası alan Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu seçildi. Teşkilatın gayesi olarak şunlar tesbit edilmiştir:

1. Kırım Türklerine milli ve manevi haklarının tam olarak verilmesi,
2. İtibarlarının açık ve net olacak bir şekilde iade edilmesi,
3. Vatanları Kırım'a toplu ve teşkilatlı olarak döndürülmesi ve
4. Milli ve manevi medeniyetlerini yeniden kurup geliştirebilmeleri için, milli cumhuriyetlerinin yeniden kurulması yönünde çalışmalar yapmaktır.

Kırım Türklerinin mücadelelerinde önemli bir gelişme de İkinci Kırım Türk (Tatar) Kurultayı'nın 25-30 Haziran 1991 tarihinde Kırım'ın Akmescid şehrinde aradan 74 yıl geçtikten sonra toplanması olmuştur. Milli Emele giden yolda en önemli gelişme sayılan bu kurultayda bütün yetkilerle techiz edilmiş 33 kişilik Kırım Tatar Milli Meclisi teşkil edildi. Ve başkanlığına Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu, yardımcılığına da Rıfat Çabar seçildi.

SSCB'nin çözülmesi sırasında Tatarlar, Kırım'a dönme haklarını ekle etmek için harekete geçtilerse de sonuç alamadılar.

1990'larda nüfusunun ancak % 7'si Tatar olan Kırım Özerk Bölgesi'nin parlamentosu, 4 Eylül 1991'de bağımsızlık kararı aldı, ama bu istek Ukrayna tarafından reddedildi. Ancak Rusya, açıkça olmasa da, nüfusunun % 67'si Rus olan Kırım'ın bağımsızlığını desteklemekteydi.

18 Mayıs 1994 Kırım Türklerinin sürgünlerinin 50. yılıydı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

D. Sosyal ve Kültürel Özellikleri

5 Üniversite (30.000 öğrenci), 1100 ortaokul (3500 öğrenci), 27 teknik okul (28.000 öğrenci) çok sayıda kütüphane, müze, tiyatro bulunmaktadır.

Kırım Türkleri'nin dili, Kıpçak grubuna girer. Ancak, Oğuzca'nın bazı özelliklerini de gösterir.

Kırım'daki mimarlık anıtlarında özellikle Selçuklu ve Osmanlı etkileri dikkati çeker. XIV.-XV. yüzyıllara tarihlendirilen Eski Kırım'daki Özbek Camisi ve Medresesi, Bahçesaray'daki türbe gibi eserler Selçuklu üslubundadır. XV. yüzyıldan sonra ise Osmanlı etkisi görülür. Gözleve'deki Tatarhan Camisi (1552) Mimar Sinan'ın yapıtıdır.

E. Ekonomik Durum

En önemli yeri tarım almaktadır. Ülkenin tüm topraklarında dünyaca meşhur dinlenme yerleri, turistik tesisler bulunmaktadır (Yalta, Sivastopol, Kerç, Feodonya, Yevpatonya).

Sanayiinde elektrik enerjisi üretimi, demir üretimi, makine yapımı, televizyon üretimi, kimya sanayisi, alkollü içki üretimi ve çeşitli hafif sanayiler yer almaktadır. Başlıca zirai sahalardan üzümcülük (bağcılık) ve hayvancılık önemlidir.

Kırım'da 493 çeşit şeftali, 235 çeşit kayısı, 350 çeşit badem, 264 çeşit incir ve 47 çeşit zeytin yetiştirmek mümkündür.

Güney sahillerinde ise lavanta, kolonya gibi kokulu sular yapmak için çeşitli güller ve çiçekler yetiştirilmektedir.

Kırım'daki demir yataklan Rusyadakilerin en zengini, dünyadaki demir yataklarının dördüncüsüdür.

Kırım'da dört yüzden fazla tuz veren göl bulunmaktadır. Petrol, kükürt, sülfat, kömür gibi cevherler de bol miktarda bulunmaktadır.

Önemli sanayi alanları ise: Demir üretimi, siyah metalurji, gemi imalatı, kimya sanayi, deri ve kundura sanayi, tütün sanayi, inşaat sanayi, şarapçılık, konserve sanayii, tuz sanayi ve balık sanayiini sayabiliriz.

Doğal kaynakları arasında ise yukarıda saydıklarımızın dışında, muhtelif kireçler ve tedavi çamurlarını sayabiliriz.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DAĞISTAN ÖZERK CUMHURİYETİ

A. Coğrafi Konum Ve Demografik Yapı

Dağıstan, Kafkasya'nın doğu bölgesini teşkil eden toprak parçasına verilen bir addır. Doğu sınırları boyunca Hazar Denizi uzanır. Batısında Çeçen-İnguş Özerk Cumhuriyeti, güneybatısında Gürcistan, güneyinde Azerbaycan bulunur. Kuzeyindeki Rusya Cumhuriyeti ile sınırlarını Kuma nehri belirler. Ülkeyi sulayan sayısız ırmaklardan bazıları Tarak, Samur, Sulak, Kurak vb.'dir.

İklimi karasal sayılabilir. Yazları sıcak ve kurudur. Temmuz ayında sıcaklık 23°C civarındadır. Dağlarda yaz geceleri bile oldukça soğuktur.

Hazar Denizi sahillerinde genellikle tuzlu bataklıklar ve yer yer kumsallar bulunmaktadır. Ülkenin Rusya sınırına yakın bölgesi çöl, yarı bozkır özellikleri gösterir.

Dağıstan 50.300 km² olup 1989 nüfus sayımına göre 2.022.000 kişidir. Nüfusun % 40'ı şehirlerde yaşamaktadır. Başkenti Mohaçkala'dır (327.000). Dağıstan'da pek çok etnik-lingustik gruplar birlikte yaşamaktadır. Bunlar arasında Avarlar (601.000), Lezgiler (465.000), Darginler (365.000), Kumuklar (285.000), Laklar (118.000) ve Tabasaranları (98.000) sayabiliriz.

B. Tarihçe

Tarihçiler, Dağıstan'ı oluşturan unsurların, M.Ö. VI yüzyıl başlarında Albanya Federasyonu içinde bir arada yaşadıkları konusunda hemfikirdirler. Albanya, Dağıstan'a Romalılarca verilen isimdir. Bu arada Kuzey Kafkasya'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi Dağıstan da arka arkaya Alan-Sermat gibi Hint-İran kökenli göçebe toplulukları ile Hun-Avar-Bulgar kökenli toplulukların istila ve yerleşmelerine tanık olur.

IV. yüzyılda Dağıstan'da Hristiyanlık ve Yahudiliğin ortaya çıktığı görülmektedir. VI. yüzyılda Moğol kökenli Hazarlar Dağıstan'ı işgal ederler ve Hazar Hakanlığını kurarlar. VIII. yüzyılda ise Arap-İslam fetihleri Hazar Hakanlığına ulaşır. İslamiyet hızlı bir biçimde yayılarak diğer dinlere kısa zamanda üstünlük sağlar. X. yüzyılda Dağıstan müslümanlaşır. Fakat XV. yüzyılda dahi animistler azınlıklar halinde yaşıyorlardı. Yahudiler ise bugün dahi varlıklarını sürdürmektedirler.

Dağıstan'da Yahudi varlığı, Asur İmparatorluğu'nun Yahudi Devletleri yıkmasından sonra, Yahudilerin tarihi müttefikleri İranlılarca yerleştirilmeleri neticesinde gerçekleşmiştir. Bu yüzden etnik gruplardan biri olan Tatlar Yahudilerle, İranlıların karışması sonucunda oluşmuştur.

Dağıstan sırasıyla XV. yüzyılda Timur'un, XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin, XVII. yüzyılda ise Safavilerin istilasına uğramıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1722'den itibaren de Rusların, Dağıstan sınır boylarında gözükmeye başlaması ile Dağıstan halkları mücadelelerine devam ederler. Bu dönemde Dağıstan iki işgalci güce karşı destansı bir mücadele verir. Bir yandan İran'a diğer yandan Rusya'ya karşı mücadele verdiler. 1700'lü yılların sonunda Dağıstan'da İmamet ve İslam işgalci güçlere karşı savaşın bayraktarlığını yapacaktır. İmam Mansur'un Çeçen içlerinden başlayan mücadeleri Hamza Bey ve Gazi Muhammet ile devam edecektir. İmamların sonuncusu Şamil ile başlayan savaş Rusya Çarlığını zor durumda bırakır. Çarlık ordusu bir avuç yurtsever karşısında onulmaz yaralar alır. Ancak 1859 yılına kadar 30 yıldan fazla süren savaş Dağlıların gücünü tüketir. Dağlılar her iki taraftan da yüzbinlerce insanı telef eden savaşı mecburen bırakmak zorunda kalırlar. Şamil tutuklanır ve sürgüne gider. Rusya artık Dağıstan'ın tek hakim gücüdür. Fakat bu hakimiyet yer yer sekteye uğrar, ayaklanmalar birbirini takip eder. Bu ayaklanmaların en önemlilerinden biri de 1877-1878 ayaklanmalarıdır.

Rusya'da devrim günlerinde Çarlık zor duruma düştüğünde kaybedilmiş olan bağımsızlığı yeniden kazanabilmek için Dağıstanlılar ayaklandılar. 11 Mayıs 1918'de Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan ettiler. Cumhuriyetin sınırları Karadeniz'den Hazar Denizi'ne kadar bütün Dağlı topraklarını kapsıyordu. Cumhuriyetin bağımsızlığını ilk tanıyan ülke Türkiye oldu. Ancak gerek Menşevik gerekse Bolşeviklerin saldırı ve tazyiklerine dayanamayan Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti hükümeti yıkıldı, yöneticiler ülkeyi terk etmek zorunda kaldılar.

C. Siyasi Ve İdari Yapıdaki Gelişmeler

13 Kasım 1920'de Dağıstan Özerk SSC kuruldu. 1991'de SSCB dağılınca Rusya Federasyonu'na bağlı bir cumhuriyet oldu.

Dağıstan Cumhuriyeti Mart 1992'de Federasyon Anlaşması'nı kabul etti. Mayıs 1993'te ise egemenliğini deklare etti. Aynı yılın Aralık ayında yeni Rus Anayasası'na karşı oylama yaptı ve kendi Anayasası'nı 26 Temmuz 1994'te benimsedi.

Dağıstan, Federal Devlet ve Çeçenistan arasındaki çatışmadan ciddi şekilde etkilenmekteydi. 21 Mart 1996 yılında Dağıstan Devlet Konseyi (Yüksek İdari Yapı) iki sene daha gücünün devam etmesi için oylama yaptı. Cumhuriyetçi anayasanın maddeleriyle karşı karşıya kalsa ve Avarlar gibi bir kaç etnik grubun protestosu söz konusu olsa da anayasal kuruluş bu kararı onayladı. Karşıt gruplar, "İdare"deki komünistleri güçlerini devam ettirmekle suçladılar. 1995'in başında meclis seçimlerinde İslamcı, ayrılıkçı ve komünist partiler, Çeçenistan'daki savaşa karşı olmaları nedeniyle oy topladılar.

D. Ekonomik Yapı

Dağıstan bir sanayi ülkesi değildir. Ülke halkının geçimi genellikle tarım, hayvancılık ve geleneksel el sanatlarıdır. Terek Deltası ve Hazar Denizi boyunca uza-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nan sahil şeridi boyunca tarım ve bağcılık yapılır. Ülke topraklarının % 15'i ekime elverişlidir. Tarım alanlarında buğday mısır, pirinç üretilir. Yüksek ve yaylalık yörelerde büyük ve küçük hayvan yetiştiriciliği yapılır. Ayrıca ülkede elma, armut, kayısı, üzüm gibi birçok meyve türü yetiştirilir. Bu yüzden konserve sanayi gelişmiştir. Sanayi dalları genellikle içki, halı, izocam, el aletleri, maden kesme aletleri, kimyasal gübre, deri, yün, elektrik kaynakları ve konserve gibi alanlarda yoğunlaşmıştır. Ayrıca geleneksel el sanatları (çömlek, kuyumculuk vs.) üretilebilmektedir. Dünyaca ünlü Dağıstan halıları ülkenin her yerinde üretilir. Lezgi, Tabasaran, Dargi halıları oldukça değerlidir. Bu halılar genellikle küçük boyutlu seccadelik şeklindedir. Oldukça ince dokunan düğüm ipleri yünden olur ve kısa kesilir. Çözgüleri yün, atkılarıysa pamuktandır. Desenler çok parçalı ve geometrik olup, parlak ve renkli bir mozaikten oluşur. Demir işleme de gelişmiş bir sanat dalıdır. Petrol ve doğal gaz yönünden zengin topraklara sahip Dağıstan'da kömür cevheri yatakları bulunmaktadır. Öteki önemli sanayiler makina yapımı, inşaat malzemeleri yapımı, kereste işleme, cam, şarap ve gıda işleme alanlarıdır. Ülke ekonomisinde Hazar Denizi'nde balık ve havyar üretimi de önemli bir yer tutar.

Maden kaynakları ise petrol, doğal gaz, kükürt, linyit ve kok kömürü, apotit, fosfor, çeşitli renkli madenler ve maden sularıdır.

Turizmde ise dünyada değerlendirilemeyen bu denli potansiyele sahip bir ülkeye rastlamak gerçekten zordur. Dağıstan'ın doğu sınırlarını kuşatan Hazar (Kasbi) Denizi sahilleri geniş kumsallara sahiptir. Hazar Denizi'nde her türlü deniz sporu yapılabilecek olmasına rağmen, olanaklar geçit vermemektedir. Adından da anlaşılacağı gibi ülke coğrafyası yüksek Kafkas sıra dağlarıyla kaplıdır. Yılın 12 ayı zirveleri karlarla kaplı dağlar dağcılığa elverişlidir. Kayak, atçılık gibi çeşitli kara turizmi olanakları gelişirse umut vadetmektedir. Dağıstan'da doğal yaşam olduğu gibi korunduğundan ve avcılık kontrollü olarak sürdürülegeldiğinden doğa severler ve avcılar için ilgi odağı olacaktır. Dağıstan'ın dağlarında kartal, dağ keçisi gibi bir çok hayvan dünyanın ilgisini çekecektir. Ayrıca ülkenin kuzeyinde Terek Nehri'nin denizle birleştiği yerde geniş deltalar ve bataklık alanlar doğal yaşamın tüm canlılığıyla sürdüğü yerlerdir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ÇEÇEN-İNGUŞ ÖZERK CUMHURİYETİ

A. Coğrafi Konum ve Demografik Yapı

Kuzey Kafkasya'nın güneydoğu bölümünde, Kafkas sıradağlarının kuzey etekleriyle Terek düzlüğü (Nogay Stepi)'nin güney kesimini kapsamaktadır.

Kuzeyde Rusya Cumhuriyeti'nin Stavropol El (Kray)'i, kuzeydoğu ve doğuda Dağıstan, batıda Kuzey Osetya, güneyde ise Gürcistan bulunmaktadır.

Kuzey bölümünde kara iklimi hakimdir. Akarsuları batı-doğu doğrultusunda akan Terek Irmağı havzasına bağlıdır. Akarsulardan sulama işlerinde de faydalanılır. Düzlüklerde ve dağlık bölgelerde göller vardır. En büyük gölü Kezenoyam'dır. Terek düzlüğünün güney kesimi ekime elverişlidir. Terek Vadisi'nde çayır bitkileri hakimdir. Çeçen düzlüğü de ekime elverişlidir.

Nüfusun en sık olduğu yer Çeçen düzlüğü (Grozni çevresi) ve Terek Vadisi'dir. Çoğunluğu Çeçen ve İnguşlar meydana getirir. Son yıllarda Rusların da sayısı artmıştır.

Yüzölçümü 19.300 km²'dir. Nüfus (1 Ocak 1991) 1.290.000'dir. Başkend Grozni'dir (401.000). Toplam nüfusun % 57.9'u Çeçen, % 12.9'u İnguş, % 23.1'i ise Rus ve diğer milletlerden oluşmaktadır.

B. Tarihçe

Arkeolojik kalıntıların ve toponominin tanıklığına göre Çeçen ve İnguşların Kuzey Kafkasya'nın yerli halklarından oldukları anlaşılmaktadır. 17. yüzyıla kadar tarihleri üzerinde pek az bilgi toplanabilmiştir.

13 ve 14. yüzyıllarda Moğollara ve Timur'a karşı vatanlarını korumak amacıyla karşı koyan başlıca ulus Çeçenler olmuştur. Rus saldırılarına karşı Kafkas halkları ile ittifak kurmaktan ve destek vermekten geri durmamışlardır. Ancak 1396 yılındaki Timur'a karşı savaşında bozguna uğrayan Çeçenlerin tarihleri yüzyıllarca inkıtaya uğramıştır. Tekrar toparlanmaya çalışırlarken kuzeyden Ruslar ve Kazaklar belirmiştir. Bu nedele 1708, 1722 ve 1732 yıllarında Kazak ve Nogaylarla beraber, bunlarla çarpışmışlardır. 1735 yılında Kırım Hanı'na karşı, 1758'de de yine Rus birliklerine karşı savaşırlar. 1785'ten itibaren ise sürekli Ruslarla savaşmak zorunda kalmışlardır. 1810'da İnguşlar Rus egemenliğine geçmişler, 1830'da Ruslara karşı Gazi Muhammet'in önderliğinde başlayan cihad önder-imamların sonuncusu olan Şeyh Şamil'in 1859'da teslim olmasına kadar sürmüştür. Çeçenler son olarak 1877'de Ruslara karşı ayaklanmışlardır.

11 Mayıs 1918 yılında kurulan Kuzey Kafkasya Dağlıları Cumhuriyeti'ne dahil olmuşlardır. 1920'de ise Kızılordu bu oluşumu sona erdirir. 1934'te ise Çeçen-İnguş Özerk Cumhuriyeti oluşturulur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

II. Dünya Savaşı'nda bağımsızlık uğruna Almanlarla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle savaştan sonra topluca Sibirya'ya sürülen Çeçenler 1956 yılında anayurtlarına dönebilmişlerdir.

C. Siyasi Ve İdari Yapıdaki Gelişmeler

Çeçen-İnguş Özerk Cumhuriyeti, Kuzey Kafkasya'da yerleşerek eski SSCB içinde Rusya'nın oluşumu içinde yer almaktadır. Eski SSCB'nin dağılmasıyla Rusya'nın oluşumunda tekrar yer aldılar.

26 kasım 1990 günü Çeçen Halk Meclisi toplandı. Kurultay başkanlığına Hava Major General Dudayev seçildi. Çeçenler bu kurultayda egemenliğini ilan etti.

1991 yılı esnasında Çeçen Halkının Ulusal Kongresi tedricen sabık Çeçen-İnguş Cumhuriyeti'nde etkili bir güç sahibi oldu ve İnguş liderlerle bölgenin ikiye ayrılması konusunda fikir birliğine vardılar. Kesin sınırlar sonraki bir anlaşma ile karara bağlanacaktı. Fakat bölgenin en geniş bölümü uzun dönemde bir Çeçen Cumhuriyeti (Çeçenya) oluşturacaktı.

Rusya'dan bağımsızlık iddiasını taşıyan bu yeni siyasetin devlet başkanlığına dönük seçimleri 27 Kasım'da yapıldı. Bu seçimleri Dudayev kazandı. Dudayev'in başkanlığı altında Çeçen Cumhuriyeti, uluslararası alanda tanınmasa da, bağımsızlık iddiasını sürdürdü. 12 Aralık 1993 tarihinde yapılan Rusya Devlet Duması seçimlerinde yer almadı. 16 Aralık'ta Çeçenler yeni Rus Anayasası'nı reddettiler.

Haziran 1992'de Rusya Federasyonu Yüksek Sovyeti İnguşetya'nın müstakil varlığını biçimlendirerek İnguş Cumhuriyeti'nin Rusya Federasyonu içinde oluşturulması hakkındaki kanunu kabul etmişti. Sınırlar tam olarak tanımlanmamıştı fakat İnguş batı topraklarına hakim oldu.

Bu yeni cumhuriyet, Kuzey Osetya Cumhuriyeti'nin doğu bölgelerinin ve başkentinin bir kısmını istedi. Bu şehir Osetyalılar tarafından alındığı 1930'lara kadar ortak bir başşehirdi. Yaşayanların çoğunluğunun İnguş olduğu Prigonadri tartışmaların merkezini oluşturmaktaydı. Nisan 1991'de çıkan federal bir kanun, vatanlarından çıkarılan insanların tekrar topraklarını satın alma haklarını tesis etmekteydi. İki Cumhuriyet arasında (Kuzey Osetya-İnguşya) başlayan silahlı tehditler Ekim 1992'de başladı ve 1994'e kadar devam etti. 27 Şubat 1994'te Cumhuriyet'te Anayasa taslağının bir referandumu olan parlamento ve Başkanlık seçimleri eşzamanlı olarak yapıldı. İnguşya'da yaşayanların toplam % 97'si Anayasa taslağı lehinde oy kullandı.

Aralık 1994 başında Federal Rus askeri birlikleri Çeçenya'ya girdi. Ocak başında Başkanlık Sarayı'nı kontrole aldı. Çeçenlerin direnişi bütün cumhuriyette devam etti. 1996 Şubat'ına kadar tahminen 50.000 kişi çatışmalarda öldürüldü. 250.000 kişi evsiz kaldı. 500.000 kişi mülteci oldu.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İnguşetya nüfusu genelde Federal Başkan Boriltz Yeltsin rejimini destekledi. Fakat Çeçenistan'daki savaşa muhalefetini güçlü bir şekilde sürdürdü.

Günümüzde, Kuzey Kafkasya'nın olduğu kadar diğer Kafkas Cumhuriyetlerinin de en güçlüsü olarak kabul edilmektedir. Ülkenin dış politikası öncelikle ve özellikle Kuzey Kafkasya'nın yerli halklarının varoluşuna ve korunmasına yöneliktir. Bu yüzdendir ki Kuzey Kafkasya Dağlıları Konfederasyonu ve buna yönelik çabalar desteklenmektedir. Bunlarla ekonomik ve siyasi dostluk sürdürülürken devletin hükümet temsilcileri komşu ülkelerle de ilişkiyi geliştirme yollarını izlemektedir.

D. Sosyal Ve Kültürel Özellikleri

3 üniversite (16.000 öğrenci), 12 teknikum (12.600 öğrenci), 542 ortaokul (256.000 öğrenci) bulunmaktadır.

E. Ekonomik Durum

Sanayisi ve ziraatı orta düzeye gelişmiştir. Yeraltı kaynakları bakımından zengindir. Petrol ve yeraltı gazlarına hemen hemen her yerde rastlanmaktadır. Maden suyu kaynakları çoktur. Yapı gereçleri (kireçtaşı, alçı, kuvars kumu, kil) de boldur. Irmakları önemli hidroenerjiye sahiptir.

Elektrik enerjisi üretimi, petrokimya sanayisi, gıda sanayisi gelişmiştir. Maden ve makina sanayi bahsedilmeye değer.

Tarım alanında tahıl ekimi, bağcılık, bahçecilik ve hayvancılık başta gelir. Hububat (357.000 ton), şeker pancarı (152.00 ton), ayçiçeği (14.00 ton) yetişmekte ayrıca, hayvancılık alanında (320.000 büyükbaş, 793.000 küçükbaş, 125.000 domuz, 11.300 at) da yeterli bir yapıya sahiptir (1990 rakamlarıyla).

KABARDEY-BALKAR ÖZERK CUMHURİYETİ

A. Coğrafi Konum Ve Demografik Yapı

Kuzey Kafkasya'da, Kafkas Dağları'nın kuzey eteklerinde, Terek Irmağı havzasında yer alır. Kuzeyinde Rusya, doğusunda Kuzey Osetya, güneyinde Gürcistan, batısında ise Karaçay-Çerkes bulunur. Bir bölümünün ormanlarla kaplı olmasına rağmen kuzey bölümü geniş bozkırdır. Balkarlar daha çok, Karaçayların doğusunda Baksam, Çegem ve Çerek Nehirlerinin geçtiği vadilerde yoğunlaşmışlardır.

Cumhuriyetin yüzölçümü 12.500 km²'dir. Nüfusu 768.000 olup Kabardeyler 363.000 (% 48), Balkarlar 71.000 (% 9), Ruslar 363.000 (% 48), Ukraynalılar 12.000 (% 1.7) ve diğer halklar ise 65.000 (% 8.7) kadardır.

Kabardey-Balkar Özerk Cumhuriyeti'nde çalışanların sayısı 267.000'dir. Yönetimde ise (Kabardeylerde ve Balkarlarda) toplamın % 69.8'idir.

B. Tarihçe

Rusya Cumhuriyeti'ndeki Çerkeslerin üç ayrı soydan oluştuğunu kabul etmek mümkündür. Bunlar; Adigeler, Çerkesler ve Kabardeylerdir.

Kafkasya'da yaşadıkları alanlarda içiçe olduklarını düşünürsek, bunların benzer tarihi süreci yaşadıklarını anlayabiliriz.

Kabardeylerin tarihini, diğer Kafkas milletlerinden ve özellikle Çerkeslerin tarihinden ayrı tutmak mümkün değildir.

Kabardeyler XIII-XV. yüzyıllarda Batı Kafkasya'dan gelmişler ve Kabardey adını almışlardır. Kabardeyler soy bakımından Adigelere bağlıdırlar. Eskiden Kuban ırmağı boylarında, Doğu Karadeniz kıyılarında onlarla karşılıklı olarak yaşamışlardır. Kafkasya yerli halklarından Ruslarla ilk münasebette bulunan kesim Kabardeyler olmuştur. Bu kavmin esas halktan ayrılmış maceraperest unsurları Rusların hizmetine giriyordu. IV. Ivan da, 1567'de Terek Irmağı'nda Terek adıyla bir kale yaptırmıştır.

Kabardey ülkesinde Rus nüfusunun güçlenmesi Kırım Hanlığı'nı ve Osmanlı Devleti'ni kuşkulandırmıştır. 17. yüzyılın ilk yıllarında Rusya'ya karşı açılan İsveç-Lehistan savaşından yararlanarak ve yerlilerin çağrısına uyarak Kabardey ülkesi Osmanlı Devleti tarafından elde edilmiştir.

Kabardeyler, Türkleri sevinçle karşılamışlardır. Osmanlı-Rus savaşından (1735-1739) sonra, Kabardeyler Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan 1739 Belgrad anlaşmasıyla müstakil bir ülke sayılarak bağımsızlıkları tanınmış ve Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir engel olması sağlanmıştır.

1768-1774 Osmanlı-Rus savaşından sonra ise Kaynarca Anlaşmasıyla Kabardey ülkesi Ruslara bırakılmıştır. Ruslar Kuban Irmağının kuzeyinde oturan Kabardey-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

leri kılıçtan geçirirler. Bir kısmı Kuban'ın sol kıyısına kaçar. Ruslar buralarda şehirler kurmaya başlayınca (1783) Kabardeyleri Kuban ve Terek-Malka nehirlerinin arasına sıkıştırdılar. Fakat Kabardeylerin Ruslara karşı ayaklanmaları uzun süre devam etmiştir. Ayaklanmaların bastırılmasından sonra Kabardeylerin Türkiye'ye göçleri devam etmiştir. 1922 yılında ise Kabardey-Balkar Özerk Cumhuriyeti kuruldu.

C. Siyasi Ve İdari Yapıdaki Gelişmeler

1991'de Türk Halkları Meclisi'ne katıldılar. 18 Aralık'ta ilk Balkar Halk Ulusal Konseyi kongresi, Balkaryanın bağımsızlığını ve Rusya Federasyonu içerisinde bir Balkarya Cumhuriyeti oluştuğunu ilan ettiler.

Kabarday-Balkar bağımsızlığı 31 Aralık 1991'de ilan edildi. 1995 zarfında Federal yetkililerle ikili bir anlaşma imzalandı. 21 Şubat 1996'da Başkan Valeri Kukov, Cumhuriyetin, Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Abhazya'ya yaptırım uygulaması şeklindeki kararına uymayacağını ilan etti. Kabarday-Balkar idari bir Başkanlığa ve bi-cameral bir yasama meclisine sahiptir. Yasama Meclisi, Cumhuriyetin Sovyeti olarak bilinen bir üst kurum ve Temsilciler Sovyeti denilen bir alt kurumdan oluşmaktadır. Eski yönetici sınıf yekilerin federal hükümet ve komünist parti arasında bölünmesine rağmen kontrolü elinde tutmaktadır.

D. Sosyal Ve Kültürel Özellikler

Kabardey-Balkarlar sünni müslümandırlar. Kabardey'lerin ana dili Kafkas dillerinin Abhaz-Adıge grubuna aittir. Balkarlar Ural-Altay dil ailesinin, Türk kolunun Kıpçak grubunun bir boyu olan Karaçaylara çok yakın bir dili konuşurlar. İki halk da hemen hemen istisnasız ve ilk dil olarak kendi ana dillerini kullanırlar. Çoğu resmi dil olan Rusça'yı çok iyi konuşur.

Bu ülkede 143 ortaokul (10 yıllık-126.000 öğrenci), 10 teknikum (87.000 öğrenci), 2 üniversite (11.500 öğrenci) bulunmaktadır. Kültür alanında 250 kütüphane, 3 müze, 231 kulüb'e sahiptir. Çok sayıda tiyatro ve sinema bulunmaktadır. Kabardey dilinde 2 dergi (39.000 tirajlı), 2 gazete (1.825.000 tirajlı), Balkar dilinde 1 gazete (1.575.000 tirajlı) basılmaktadır (1984).

E. Ekonomik Durum

Kabardey-Balkar ekonomisinin temelini sanayi sektörü oluşturmaktadır. GSMH'nin % 60'ından fazlasını sanayi sektörü oluşturur. Ağır sanayi, elektrik enerjisi üretimi ve metalurji önemlidir. Makine yapımı da gelişmiştir. Bu Cumhuriyette tarım gelişmiştir. Kabardey düzlüğünde buğday, mısır, darı ve ayçiçeği yetiştirilir. Dağların eteklerinde de sebze ve meyve ve üzüm yetiştirilmektedir. Ayrıca hayvancılık da yapılmaktadır. Dağ köylerinde zengin otlaklar vardır. Ülke dağ turizminde ilerlemektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sanayi ve tarım sektörlerinin üretimleri (1989) ise şöyledir. Elektrik enerjisi 200 milyon kW/s, kereste 27.1 bin m³, kablo 13.3 bin m³.

1. Sanayi Ve Tarım Sektörü Üretimi (1989 Yılı)

Ürünler	**Ölçü (1.000)**	**Miktar**
Elektrik Enerjisi	kW/s	220.000.0
Kereste	m³	27.1
Kablo	m³	13.3
Orman Ürünleri	m³	42.0
Karton	ton	1.9
Beton-demir ürünleri	m³	348.0
Kerpiç (biriket)	adet	112.000.0
Pamuklu kumaş	m²	400.0
Yünlü kumaş	m²	700.0
Trikotaj	adet	4.700.0
Ayakkabı	çift	1.532.0
Konserve	kutu	197.000.0
Şekerleme	ton	45.1
Et üretimi	ton	32.6
Tereyağı	ton	0.5
Bitkisel Yağ	ton	10.0
Hububat	ton	546.0
Ayçiçeği	ton	31.0
Patates	ton	137.0
Sebze	ton	103.0
Büyükbaş hayvan	adet	336.0
Domuz	adet	147.0
Küçükbaş hayvan	adet	441.0
At	adet	23.6

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

KARAÇAY-ÇERKES ÖZERK BÖLGESİ

A. Coğrafi Konum ve Demografik Yapı

Kuban Vadisi'nin orta ve yüksek kesiminde yer alır. Kuzeyinde Rusya (Stavrapol Vilayeti) doğusunda Kabardey-Balkar, güneydoğusunda Gürcistan, güneyinde Abhazya ve batısında ise Rusya ve Adige bulunmaktadır. Başkenti Çerkesk'tir (115.000).

Bu bölgenin toplam nüfusu 422.000'dir. Yüzölçümü ise 14.000 km²'dir. Karaçaylar 129.500 (% 42.4), Abazinler 27.500 (% 6.6) ve Nogaylar 13.000 (% 3.2)'dir.

B. Tarihçe

Bazı rivayetlere göre Karaçay Türkleri, aslen Kırımlı olup 15. yüzyılda Kırım'dan Kafkasya'ya gelip yerleşmişlerdir. Kafkasya'da yerleştikten sonra yıllarca Kabardeyler ile mücadele etmişler ve bu mücadeleler ancak Kafkasya'da İslam hakimiyeti ve bunlar arasında İslami kardeşlik duygularının yer etmesi ile son bulmuştur. Böylece en geç 15. yüzyıldan itibaren Kafkasya'nın asli unsurlarından biri haline gelen Karaçay Türklerinin bir kısmı daha güneydoğuda yerleşmiş ve yerleşim yerlerine nisbetle Balkarlar adı ile anılmaya başlanmışlardır.

Karaçay ve Balkarları Hazar Denizi Türklerinin kalıntısı olarak kabul edenler de vardır. Aynı zamanda Hun-Türk İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra meydana gelen Kafkasya Bulgarlarının torunları olduğu da iddia edilmektedir.

Karaçayların tarihi gelişimi komşu Çerkes kabileleriyle beraber düşünülmelidir. 15. yüzyılda Kırım'ın Osmanlılara geçmesiyle Çerkezistan Osmanlı yönetimi altına girdi. Bu devirde yapılan Osmanlı-Rus savaşlarında Karaçaylar, Osmanlı Devleti tarafında yer aldı. Rusya ile Osmanlılar arasındaki 1812 anlaşmasından sonra bölgesinde kalan Karaçaylar 1822'de isyan etti. Yapılan savaşlar, Karaçayların arazi, nüfus ve milli servetlerinin elden çıkmasına yol açtı. Köylerine Rus göçmenler yerleştirildi, kendileri Türkiye'ye göç etmeye zorlandılar. 1905 ihtilalinden yararlanarak hürriyetlerini elde etmek istediler, fakat başarı kazanamadılar. 1917 Rus ihtilalinden sonra da 1918'de Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti içinde milli hayatlarını kurmaya başladılar. Fakat önce Çar taraftarlarının, sonra da Bolşeviklerin saldırılarına uğradılar. Karaçaylar 1921'e kadar silahlı mücadelelerine devam ettiler. Bolşevik yönetimi sırasında Karaçaylar, Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi'ne katıldılar. 1944'te İkinci Dünya Savaşı sonlarında Sibirya'ya sürgüne giden Karaçaylar daha sonra 1950'lerde yurtlarına döndülerse de büyük nüfus kayıplarına uğramışlardır.

C. Siyasi Ve İdari Yapıdaki Gelişmeler

Çerkesler de Karaçaylarla beraber Stavrapol Vilayetine (Kray) bağlı olarak idari açıdan şekillendirilmiş özerk bir bölgedir. 4 küçük bölge (Rayon)den ibarettir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1992 Federasyon Anlaşması şartları gereği Cumhuriyet statüsüne yükseltilen bölgede etnik ayrımcılık, Kafkasya'daki diğer cumhuriyetlere nazaran minimumdur.

4 Şubat 1996'da Uluslararası Çerkes Halkları Birliği'nin idari komitesi ve konseyinin toplantısı Abhazya'ya yaptırımlar uygulama kararını protesto etmek için yapıldı. 6 Mart 1996'da Cumhuriyet'in Cumhuriyetçi Başkanlık konusundaki referandum sonuçlarına dayalı yeni bir anayasal sistem benimsendi. Önceki yıl Rusya Federasyonu ile sorumlulukları paylaşma konusunda anlaşma sağlanmıştı. Komünistler, bu muhafazakar bölgede hakim parti olarak kalmışlardır. (1995'in sonundaki Federal Parlamento seçimlerinde oyların % 40'ını kazanmışlardır). Karaçay-Çerkes halen siyasi bağımsızlık mücadeesi içindedir.

D. Sosyal Ve Kültürel Özellikler

Karaçay-Çerkes toplumu Sünni-Hanefi'dirler. Çerkesler Kafkas dil grubunun Abhaz-Adige kolundan, Kabardeylere yakın bir dil konuşurken, Karaçayların ana dili Balkarlar gibi Kıpçak grubundandır.

Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi'nde 181 ortaokul (69 bin öğrenci), 5100 öğrencili teknik okul, 1 Üniversite (4100 öğrenci) bulunmaktadır. Yılda, Karaçay dilinde 47 bin, Çerkes dilinde 6.000 kitap basılmaktadır.

Karaçay dilinde 2 dergi (139.000 tiraj), 1 gazete (889.000 tiraj) yayınlanmaktadır. Bu bölgede 200 kütüphane, 240 kulüp, müzeler, tiyatrolar vs. bulunmaktadır.

E. Ekonomik Durum

Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi bol miktarda iktisadi kaynakları sahiptir. Kömür, bakır, mermer, çinko vs. çıkarılmaktadır. Sanayi esas itibariyle Çerkesk şehrindedir. Sanayinin % 65'i buradadır. Başlıca sanayi sahaları petro-kimyadır. Gıda maddeleri, makine yapımı, tekstil vs. sanayii de gelişmiştir.

Tarımda en çok bitki üretimi yapılmaktadır. Hububat, şeker pancarı, ayçiçeği, patates çok üretilmektedir. Hayvancılık da oldukça gelişmiştir. Özellikle at yetiştiriciliği çok önem taşımaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1.Sanayi Ve Tarım Sektörü Üretimi

Ürünler	Ölçü (1.000)	Miktar
Elektrik Enerjisi	kW/s	900.000
Kömür	ton	210
Orman Ürünleri	m³	42
Kereste	m³	88.1
Trikotaj	adet	1.400
Ayakkabı	çift	9.185
Çimento	ton	2.682
Beton-demir ürünleri	m³	1.407
Kerpiç (biriket)	adet	116.000
Şeker	ton	45.1
Şekerleme	ton	4.2
Konserve	kutu	14.400
Et üretimi	ton	22.3
Yağ	ton	1.3
Bitkisel Yağ	ton	0.1
Hububat	ton	182
Şeker pancarı	ton	370
Ayçiçeği	ton	27
Patates	ton	179
Sebze	ton	47
Büyükbaş hayvan	adet	283
Küçükbaş hayvan	adet	28
Domuz	adet	28
At	adet	19.8

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

KARABAĞ ÖZERK BÖLGESİ

A- Coğrafi Konum Ve Demografik Yapı

Karabağ, tarihteki Kür ve Aras ırmakları ile Gökçe-Göl arasındaki tarihi Arran'ın dağlık bölgesi ile bu bölgeye bağlı ovalardan ibaret bir eyaletin ve 18. asırda bu eyalet dahilinde kurulan müstakil bir Türk Hanlığının adıdır.

Bugün ise Karabağ'ın dağlık bölgesinden ve Karabağ arazisinin dörtte birinden az olan 4400 km²'lik bir yüzölçümüne sahip bir özerk bölgeden söz etmek mümkündür.

Yukarı Karabağ da denen bu bölgenin nüfusu 188.000 kişi olup başkenti ise Hankendi'dir. Karabağ'da nüfusun dağılımı şöyledir.

Azeri	37.264
Ermeni	123.076
Rus	1.265
Toplam	162.181

B. Tarihçe

1805'te Karabağ Hanlığı, Rusya'ya tabi olmuştur. 1822'de ise Hanlık lağvedilip yerine Karabağ Eyaleti kurulmuştur. 1840 tarihinde Şuşa Kazasına çevrilmiş 1868'de Gence Valiliği ihdas edilmiş ve 1921'e kadar idari bölünmelere uğramıştır.

Rus hakimiyetine girdikten sonra, bu durumun sağlamlaştırılması için diğer eyaletlerden buraya sistemli bir şekilde Ermeniler yerleştirilmiştir.

1917'de vukubulan Rus ihtilali üzerine Kafkasya'da milli istiklal hareketleri başladığı zaman, Ermeniler Karabağ üzerinde hak iddiasına kalkıştılar. Bu yüzden bozulan asayişi 1918'de Osmanlı orduları yeniden sağlamışlardır. Osmanlı kuvvetleri çekildikten sonra, Mondros mütarekesi gereğince, galip devletler namına Azerbaycan'ı işgal eden İngiliz kuvvetleri kumandanlığı ve nüfusun çoğunluğu itibariyle Türk oluşunu dikkate alarak 1919'da Karabağ'ı, Azerbaycan arazisine dahil ilan ederler. 1920 Rus istilasından sonra ise buraya özerklik verildi.

Böylece Rus-Ermenistanı'nın kurulması sağlanırken tarihi Karabağ'ın büyük bir kısmını teşkil eden Zengezür Kazası da 1921'de buraya dahil edilmiş. 1923'de Karabağ'ın dağlık bölgesinde Cevanşir, Şuşa ve Cebrail kazalarında Ermenilere özerklik verilmiş, böylelikle Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi meydana getirilmiştir. Ermenilerin sistemli bir şekilde iskan edilmeleri, Karabağ'da Ermeni nüfusunun zaman içerisinde artmasına yol açmıştır. Bu arada, Stalin'in emri ile yüz binden fazla Azerbaycan Türkü başka yerlere iskana zorlanmışır. 1904 yılında % 6 olan Ermeni nüfusu 20. yüzyılın ortalarında % 60-70'lere çıkarılmıştır.

Özellikle 1900'lerin sonu Kafkasyasında Ermenlerin Azerbaycan topraklarında saldırılarını yaygınlaştırdıkları yerler, Karabağ ve Nahcıvan bölgeleridir. Zira Kara-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bağ ve Nahcıvan, Doğu Transkafkasya ile Türkiye arasında stratejik bir koridor meydana getirmektedir. İşte bu sebeple, her iki bölgeye Çarlık Rusyası ve daha sonraki dönemlerde sistemli olarak Ermeni göç ve iskanı teşvik edilmiştir. Günümüzde de gelişen olaylar aynı politikanın devam ettiğini göstermektedir.

C. Siyasi-İdari Yapıdaki Gelişmeler

5 Temmuz 1921'de Azerbaycan idaresi altındaki Dağlık Karabağ'a özerklik hakkı tanınmış ve 7 Temmuz 1923'te merkezi Azerbaycan'ın Şuşa şehri olmak üzere, Dağlık Karabağ'ın Özerk Bölge olması kararı kabul edilmiştir.

Çeşitli dönemlerde Ermenilerin bölgedeki talepleri gündeme gelmiş, ancak herhangi bir değişiklik olmamıştı.

Karabağ Özerk Bölgesi Meclisi, 20 Şubat 1988'de yörenin Ermenistan'a bağlanmasını isteyen bir karar aldı. Yüksek Sovyet Prezidyumu isteği reddetti. Erivan'da gösteriler, pasif direniş; Henkenti'nde grevler başladı. Azerbaycan'daki gösterilerde 32 kişi öldü (Mart 1988). Çatışmalar durmayınca bölgenin yönetimi doğrudan Moskova'ya bağlandı. 2 Eylül 1991'de Yukarı Karabağ meclisinin Ermeni üyeleri bağımsızlık ilan ettiler.

Azerbaycan Parlamentosu da özerklik statüsünü kaldırarak bölgeyi doğrudan yönetimine aldı. 10 Aralık'ta yapılan halk oylamasında Ermeni ahali bölgenin bağımsızlığını onaylayarak Ermenistan'la birleşme iradesini belirtti. 1992'de anlaşmazlık uluslararası nitelik kazandı. Azerbaycan ve Ermenistan AGİK'e kabul edildiler. AGİK Karabağ'a bir komisyon gönderdi. Rusya Şubat sonunda Karabağ'daki birliklerini geri çekti. Ermenistan Türkiye'nin barış planını geri çevirerek bütün Karabağ'ı işgal etti ve 4 km genişliğindeki Laçin koridoruyla Ermenistan'a bağladı. Bunun üzerine Türkiye Ermenistan'a ekonomik ambargo uygulamaya başladı.

D. Ekonomik Yapı

Hayvancılık ve ormancılık işletmelerinin yanı sıra, pek gelişmemiş sanayi (deri işleme, mobilyacılık, doğal ve yapay iplik kullanan tekstil sanayileri, besin sanayileri) etkinliklerine de rastlanır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

NAHCIVAN ÖZERK CUMHURİYETİ

A. Coğrafi Konum Ve Demografik Yapı

Nahcıvan Türkiye'nin doğu hududunda, Aras nehrinin kuzeyinde, kuzeyinde ve doğusunda Ermenistan, güneyinde İran olan özerk cumhuriyettir. Türkiye ile oniki km'lik sınırı bulunmaktadır.

Nahcıvan Özerk Cumhuriyeti'nin yüzölçümü 5.500 km², nüfusu 295.000, başkenti ise Nahcıvan kentidir. Nüfusun dağılımı ise şöyledir. Azeri 229.968, Ermeni 3.406, Rus 3.807, toplam 240.459.

B. Tarihçe

Nahcıvan şehri Halife Osman zamanında Müslümanlar tarafından fethedilmiştir. Daha sonra çeşitli Arap hanedanlarının yönetiminde bulunmuş ve 1136-1225 yıllarında hüküm süren İldenizli Atabeyler döneminde de bu Atabeylere bağlanmıştır. Nahcıvan, Atabeyler yönetimi sırasında oldukça önemli ve gözde bir merkez haline gelmişti.

Celaleddin Harzemşah'ın Azerbaycan'ı ele geçirdiği dönemde bu hükümdarın eline geçen Nahcıvan, Moğol istilası sırasında tahrip edilmiştir. Nahcıvan şehri, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1554'te İran üzerine yaptığı sefer sırasında bir kere daha tahrip olmuştur.

Nahcıvan, III. Murad zamanında Osmanlıların eline geçmiş ise de 1603'te ise Tebriz'in Safeviler tarafından alınması üzerine terkedilmiştir. Nahcıvan, Azerbaycan üzerindeki Osmanlı-İran savaşları sırasında devamlı zarara uğramasına rağmen varlığını korumaya devam etmiştir.

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiler göre 17. yüzyılda 50.000'den fazla nüfusa sahip önemli bir merkez halinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Azerbaycan Hanlıklarının bağımsızlıklarını kazandıkları dönemde Nahcıvan Hanlığı'nın diğer hanlıkların aksine İran yönetiminden tam olarak kopamadığı ve Osmanlı Devleti ile yakın münasebetlerinin bulunduğu görülmektedir.

Nahcıvan'daki hanlık, 1828 yılında İran tarafından Rusya'ya bırakılmıştır. 1917 ihtilalinden sonra Nahcıvan Arzerbaycan'a bağlı, özerk bir cumhuriyet haline getirilmiştir. Fakat Nahcıvan ile bağlı bulunduğu Azerbaycan arasında toprak bağı bırakılmamış, ikisini birbirine bağlayacak olan Zengezür bölgesi Ermenistan'a verilmiştir.

Anadolu'da Milli Mücadele hareketi süratle teşkilatlanırken Ermenilerin Türklere karşı Doğu Anadolu'da giriştikleri katilamlar da bilindiği gibi dayanılmaz bir hal almıştır. Sovyetlerin bu konudaki kesin tavrını öğrenmek için Moskova'ya gönderilen Türk heyeti ile Sovyet yetkilileri arasında, 24 Temmuz'da başlayan görüşmelerin ağırlık noktasını Ermeni meselesi teşkil etmiştir. Bu görüşmeler sırasında 10

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ağustos 1920'de Erivan yönetimi ile bir anlaşma imzalayan Sovyetler, Türkiye ile Azerbaycan arasında bulunan Nahcıvan'ı Ermeniler'e bırakmışlardır.

Moskova görüşmelerinin neticesiz kalması üzerine Sovyetlerin desteğini alan Ermeniler, 24 Eylül'de saldırıya geçmişler, bunun üzerine 28 Eylül'de Kazım Karabekir Paşa kumandasındaki Türk Ordusu Doğu harekatına başlamıştır.

Bu harekatın sonunda 2 Aralık 1920'de Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanan Gümrü Anlaşmasının 2. maddesi ile, Nahcıvan bölgesi geçici olarak Türkiye'nin himayesine bırakılmıştır. Türkiye ile Sovyet Rusya arasında daha sonra, 16 Mart 1921'de Moskova'da imzalanan Dostluk ve Kardeşlik Anlaşmasının 3. maddesi ile de taraflar, Nahcıvan bölgesinin himaye hakkını üçüncü bir devlete hiçbir zaman bırakmamak şartıyla, Azerbaycan koruyuculuğunda özerk bir bölge teşkil edilmesi konularında anlaşmışlardır.

Sözkonusu Anlaşmanın 3. maddesi şu hükmü taşımaktaydı:

"Bağıtlı taraflar, anlaşmanın 1 (c) ekinde belirlenen sınırlar içindeki Nahcıvan kesiminin, koruyuculuk hakkını bir üçüncü devlete hiç bir zaman bırakmamak şartıyla, Azerbaycan koruyuculuğunda özerk bir bölge halinde oluşturulması konusunda anlaşmışlardır."

Nahcıvan bölgesinin Azerbaycan himayesinde özerk bir bölge olması için son derece kararlı davranan Türkiye, Moskova Anlaşmasında yer alan bu hususu, Kars Anlaşmasının 5. maddesine de koydurmuştur. 13 Ekim 1921'de Kars'ta imzalanan Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasındaki Dostluk Anlaşmasının 5. maddesinde şu husus yer almaktaydı:

"Türkiye Hükümeti ile Ermenistan ve Azerbaycan Sovyet Hükümetleri, işbu anlaşmanın 111 sayılı ekinde belirtilen sınırlar içinde olmak üzere, Nahcıvan bölgesinin Azerbaycan'ın koruyuculuğunda özerk bir ülke halinde oluşturulması konusunda anlaşmışlardır."

C. Siyasi Ve İdari Yapıdaki Gelişmeler

Cumhuriyetin özerk olmasının nedeni ülkenin ana topraklarından Ermenistan arazisiyle ayrılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca bölgede Azeri nüfusun ağırlıklı olması da bu cumhuriyetin Azerbaycan'a bağlı olmasına katkıda bulunmuştur.

Yönetimde özerk olan cumhuriyetin kendi parlamentosu, hükümeti, bayrağı ve amblemi ile başkenti bulunmaktadır.

D. Ekonomik Durum

Ekonomisi tarıma dayalı olan cumhuriyette, Azerbaycan halı sanayisinin yün gereksinimini karşılamak için koyun besiciliği yapılır. Sanayi madencilik, ipekli dokumacılık, pamuk ve gıda işlemeyle sınırlıdır.

ADIGE ÖZERK BÖLGESİ

A. Coğrafi Konum ve Demografik Yapı

Kafkasya'da İngur Irmağı ile Don nehrine kadar Karadeniz ile Azak Denizi kıyıları, buralardan doğuya doğru, Don, Kuma, Terek ırmağının uzantısı boyunca Kafkas sıradağlarının kuzeyinde bulunan alana Adıgey adı verilir. Adıgey halkına Adıge, veya yabancıların deyimiyle Çerkes denilmektedir.

Adıge Özerk Bölgesi ise, Kuban ırmağının sağ ve sol sahillerindeki ovalıktan güneyde Soçi şehrinin yakınlarına kadar sokulmaktadır. Yüzölçümü 7.600 km²'dir.

Nüfusu 135.000 (% 30)'i Adıge ve 215.000 (% 70)'i Rus olmak üzere 450.000 kadardır. Az sayıda veya iki halkın arasına karışmış bir halde Ukraynalı, Ermeni, Nogay ve Yahudi de yaşamaktadır.

B. Tarihçe

Tarih boyunca Kafkas ve Çerkes (Adıge, Kabardey vs.) halklarının daha çok içinde bulundukları jeopolitikten ötürü, benzer kaderi paylaştıkları akla geldiğinde Adıge tarihiyle, diğer Çerkes soylarının tarihleri arasında ortaklıklar bulunması son derece tabiidir. Ancak, araştırmamız sırasında cumhuriyetlerin şimdiki siyasi-idari sınırları dikkate alındığından mümkün olduğu kadar farklı tarihi özellikler dikkate alınmaya çalışılmış, tekrarlardan kaçınılmıştır.

Çerkesler, tarih boyunca Grekler, İnkitler, Romalılar, Bizanslılar, Hunlar, Alanlar, Avarlar, Hazarlar, Kıpçıklar, Altınordulular, Kırım Tatarları, Araplar, İranlılar, Gürcüler, Lazlar, Doğu Slavları ve 11. ve 12. yüzyıllarda Adıge masallarında Frenk şeklinde geçen Batı Avrupa halkları ile ilişkiye girmişlerdir. Bu ilişkilerin bazıları geçici olurken bazıları ise asırlarca sürerek bu halkın anılarında derin izler bırakmıştır.

İlk Yunan Adıge-Abhaz ilişkileri M.Ö. yüzyıllar arasında Karadeniz'in kuzey kıyılarında kurulan ticaret kolonileri devrinde başlar. Araplar ise 8. yüzyılda Kafkasya'da ağırlıklarını hissettirmeye başlarlar. Bu tarihlerde Adıgeler Hazar Krallığı'nın bünyesinde bulunmaktadırlar. Abhazlar ise *Abhazya Krallığı* adı altında bağımsız ve güçlü bir devlettir. Orta Asya'dan gelen yeni göç dalgalarının neticesinde Hazar Devleti'nin yıkılması Bizans ve Avrupalıları yeni iş olanakları sağlar. Cenevizli ve Venedikli tüccarlar Kırım, Adıge ve Abhaz kıyılarında bir çok ticaret kolonisi oluştururlar.

Cengiz İmparatorluğu döneminde bu sahanın transit önemi oldukça artmıştır.

1263 yılında Mısır Sultanı ile Bizans İmparatoru arasında yapılan anlaşmaya göre Karadeniz'de Mısır gemilerinin de dolaşmasına izin verilir. Mısırlılar bu hakkı daha çok esir ticareti için kullandılar. Bu esirlerin 14-16. yüzyılda Mısır'da kurduk-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ları Memluk yönetimi bu yönüyle oldukça ilginçtir. Ancak Memluk Devleti'ni kuranların, Moğol istilası sonucu ülkesini terk etmek zorunda kalan Kuzey Kafkasyalılar olduğu da iddia edilmektedir.

13. yüzyılın ilk yarısında Dağıstan'ı ele geçirip Adıge ülkesine geçen Moğol orduları Adıgelerin tüm direnmelerine karşın ilerlerler ve Azak denizi kıyısındaki Taman Yarımadası'ndaki Cengiz kolonilerini altüst ederler. Bu tarihten sonra Adıgeler uzun süre Altınordu Devleti'nin yönetimi altında kalırlar. İlişkiler sonraları dostluk temelinde gelişmiş ve Altınordu Hanlarının çocuklarının terbiyesi ve yetiştirilmesi bizzat Adıgeler tarafından yapılır olmuştur. Aynı şey daha sonraları Kırım Hanlarının çocukları için de söz konusu olacaktır.

Adıge-Rus ilişkileri ise daha 10. yüzyılda başlamıştır. Bunun nedeni ise Taman Tarhanlığı üzerindeki karşılıklı hak iddialarıydı.

Çerkeslerle Rusların savaşı bu olaydan sonra da sürdü. Fakat Doğu Avrupa'yı istila eden Türk boyları Kiev Prenslerini daha kuzeye çekilmeye mecbur ederek, Rus ulusunun oluşmasına yardımcı oldular.

Zayıflayan Altınordu Devleti'nin bu zaafından yararlanarak Moskova çevresinde varlıklarını oturtan Ruslar, yeniden Adıgelerle karşı karşıya geldiler.

Bizans İmparatorluğu'nun Osmanlılar tarafından ortadan kaldırılmasından sonra, Bizanslı prenseslerden biri ile evlenip Bizans İmparatorluğu'nun iki başlı kartalını devlet arması olarak benimseyen ve bu şekilde kendisini de Bizans İmparatorluğu'nun varisi olarak ilan eden III. Ivan'ın torunu müthiş Ivan IV. Kafkasya'yı istilaya hazırlanarak Hazar Denizi civarında bir kale yaptırır. Ancak IV. Ivan'dan sonraki Rus yönetimiyle (1594-1604) karşı karşıya gelen Adıgeler, Rus ordusunu mağlup ederler. Bu olaydan sonra Adıge-Rus ilişkileri tamamen savaş haline dönüşür.

Çerkes-Rus ilişkileri sürekli olarak kötüye giderken, Osmanlılar 1475 yılında Kefe'yi hemen sonra Azak kalesini ele geçirerek civardaki Venedik kalelerini ortadan kaldırırlar. Bu hareket sonucunda da Kırım Hanlığı da Osmanlı himayesine geçer. Bu şekilde Adıgelere komşu olan Osmanlılar zor kullanmak yerine onları müslümanlaştırmak ve duygusal olarak Halifeye bağlamak istediler.

Bu arada Rus-Çerkes savaşları tüm hızıyla sürmektedir. Ruslar sürekli ilerleyerek stratejik mevkileri ve kaleleri ele geçirmeye başlarlar. Kafkasya'da bir çevirme hareketine girişmişlerdir.

Önceleri Osmanlılar tarafından pek önem verilmeyen Çerkeslerin I. Abdülmecid zamanında birdenbire değer kazandığını görüyoruz. Ruslar Taman, Kuban, Dağıstan ve Gürcistan'a yerleşmeye başlamışlardır. Osamanlılar Rus yayılmacılığına karşı topraklarını koruyabilmek için bir Çerkes duvarı oluşturmaya karar verdiler.

Çünkü Çerkesler gerektiğinde hemen hazır hale gelebilecek 80.000 kişilik bir ordu çıkarabilirlerdi. Osmanlı yöneticileri dindarlığı ve iyi ahlakı ile tanınmış, aslen Kafkas kökenli Ferruh Ali Paşa, Soğucak Kalesinden başka Gelincik Limanı'nı ve Anapa'yı onararak yavaş yavaş Çerkeslere yakınlaşmış ve onlarla sıcak ilişkiler kurmuştur. Ancak Ferruh Ali Paşa çalışmalarını tamamlayamadan İstanbul'a geri çağrılmıştır. Bundan sonra da Çerkezistan'ın İstanbul'a bağlanması işinin suya düştüğünü görüyoruz.

Rusların uzun bir sürede başardığı çevirme hareketi ve kaleler Çerkeslerin 1840 yılındaki şiddetli saldırılarına bir yıl bile dayanamadı. Aynı yıl içerisinde birer birer Çerkeslerin eline geçti. Osmanlı Devleti'nin özellikle Balkanlardaki yenilgileri sonucunda, 1829 Edirne Anlaşmasıyla Kafkasya'nın bir anlamda Rus toprağı olduğunu kabullenmesi Çerkesleri hiç memnun etmemişti. Aslında Çerkesler kendilerini Osmanlı tebaası da saymıyorlardı. Çünkü Kuzey Kafkasyalılarla Osmanlıların ilişkileri ortak düşmana karşı ortak tavır şeklinde gelişmişti. Edirne Anlaşmasıyla Osmanlı Devleti bu değerli müttefikini feda etmek zorunda kalmıştır. Çerkesler bir muhtıra ile hem Babıali'yi hem de İngiltere'yi uyardılar. Hemen ardından İngiltere ciddi tedbirler almaya karar verdi.

İngiltere'nin İstanbul Konsolosu, Kafkasya'da cereyan eden olayları dikkatle izliyor ve Londra'yı Çerkes ulusal savaşına destek vermeleri konusunda sık sık uyarıyordu. Ona göre Çerkeslerin desteklenmesi İngiltere'nin çıkarınaydı.

Edirne Anlaşması'nın Çerkezistan'la ilgili maddesini tanımayan İngiltere, 1837 yılında Başbakan Lord Palmerston'un bir notası ile Çerkezistan'ın bağımsızlığını resmen tanıdı.

Çerkes Ulusal sorunu bu şekilde yepyeni bir boyut kazanıyordu. Şeyh Şamil'in Çerkezistan'a gönderdiği naibi Muhammed Emin de 1859 yılında Ruslara teslim olmak zorunda kalmıştı. Onun yerine ulusal meclis kurma girişimi de başarısız kalınca Çerkesler direnişlerine dağınık bir şekilde devam ettiler. 1864 yılında Çerkes-Rus savaşları sona ermiş oldu.

1864 yılında savaş kesin olarak kaybedilince Ruslar Karadeniz sahillerinde Çerkes yerleşimleri tamamen ortadan kaldırdılar. Bu bölgede oturan Adige, Ubıh ve Abaza halklarının tamamını yerlerinden ettiler. Ubıh ve Abazaların tamamı, Adigeler'in % 80'i Osmanlı topraklarına sürüldü.

1864 sürgünü hakkında birçok tahmini rakam verilmesine karşı en çok kullanılan değerler 1.000.000-1.500.000 kişidir.

Göçten sonra Adıgelerin Kabardey kolu Terek Eyaleti ile Sivastopol Vilayetine (bugünkü Stavropol İli) Batı Adıgelerini ise Karadeniz Vilayetine (bugünkü Krasnodor İli) bağladılar.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bilindiği gibi göç ya da sürgün şeklinde adlandırılan ve Çerkeslerin, özellikle de Kuzey-Batı Kafkasya'da oturan Şapsığ, Abzah, Ubıh, Abhaz halklarının, 3-4 bin yıllık tarihinin belki de en dramatik olayının sonuçları bu halkların geleceğini çok fazla etkiledi. Kuzeybatı Kafkasya Adıgeleri nüfuslarının % 80'ini bu göçte kaybettiler.

Göçten önce Adıge kabileleri arasında en fazla nüfusa sahip olan Şapsığlar Kafkasya'da yok denecek kadar azaldı.

Adıge göçmenleri Balkanlardan, Arap çöllerine kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun dört bir yanına dağıldılar.

Yeni yerleşim yerleri Osmanlı Devleti'nin politik çıkarları doğrultusunda belirlenmişti. Örneğin Çerkesler Sinop-Reyhanlı arasında düz bir çizgi halinde yerleştirildi. Suriye, Ürdün gibi 19. asrın sonlarına kadar Osmanlı yönetiminde yaşayan ülkelerde ise yine Türkler ile Arapların arasına yerleştirildiler.

Bundan başka İstanbul yönetimi olası bir Anadolu isyanının İstanbul'a ulaşmasını engellemek için Adıge ve Abhazlardan yoğun bir nüfusu Marmara Bölgesine yerleştirdi.

Balkanlarda ise durum aynı, ama hedef farklıydı. Çerkeslerin bu defa Müslümanlarla Hıristiyan tebaanın arasına yerleştirildiklerini görüyoruz. Ancak sonunda Berlin Anlaşmasıyla Balkanlardan çıkarılmışlardır.

C. Siyasi Ve İdari Yapıdaki Gelişmeler

1918 yılında kurulan Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin üyesi olan Adıgeler bu Cumhuriyetin çok kısa ömürlü olması yüzünden tekrar başıboş kaldılar.

27 Temmuz 1922'de ise Kuzey Kafkasya'da kurulan özerk oluşumlardan biri olarak Adıge-Çerkes Özerk Bölgesi adıyla Sovyetler Birliği'nin içinde yer alırlar. 1928'de Adıge Özerk Bölgesi adını alır. Üst kademe yönetim merkezi Rusya Cumhuriyeti'nin Krasnodar Vilayetidir. Başkenti Maykop'tur. Bu vilayetin sınırları içinde, özerk bölge statüsünde varlığını sürdürmekteydi. Ancak, M. Gorbaçov'un başkanlığı altındaki Glastnost Politikasının doğuşuyla beraber, Adige-Han Hareketi oluşmuştur. Ulusal bir Yasama Konseyi oluşumunu talep eden bu grup, özerk bölgede milliyetçilik ve bağımsızlık hareketini başlattı. 28.06.1991'de Adige resmen "egemenliğini" ilan etti.1992 Mart'ında Federasyon Anlaşmasının imzalanmasıyla bir Cumhuriyet olarak tanındı. 10 Mart 1995'te Anayasa kabul edildi. Reformistlerin ve Federal Hükümetin şüpheleri çok yaygınsa da komünistler en popüler parti olarak kaldı. Bu parti Rus Devlet Duma'sı seçimlerinde Cumhuriyet sınırları dahilinde verilen oyların % 41'ini almıştı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

D. Sosyal Ve Kültürel Özellikleri

105 ilkokul, 84 ortaokul, 45 lise, 4.500 öğrencili 1 Pedogoji (Eğitim) Enstitüsü, 45 doçent, 119 kadro, 1 Bilimsel Araştırma Enstitüsü, 1 Konservatuvar, Çocuklar için 1100 öğrencili 6 müzik okulu bulunmaktadır.

Yılda çeşitli dallarda 200 kitap, günlük Sots Adıgey Gazetesi, birkaç özel gazete, ABAE bilimsel dergisi, ADPA bilimsel dergi yayınlanmaktadır.

Radyo İstasyonu: Maykop'tadır.

Ve son yıllardaki yayın olayları: 1. Adıgey Halkının Tarihi, 2. Adıgece Sözlük, 3. Rusça-Adıgece Sözlük ve 4. Hadağatle-Asker araştırma ekibinin 7 cillik dev yapıtı Nartlar'ın tamamlanması olmuştur..

Kültür Sanat Kuruluşları: Halkozanları Merkezi, Yazarlar Örgütü'dür.

Eski Tarihi Eserler Müzesi ile 400 kütüphane (toplam 2 milyon kitap kapasiteli) vardır.

Sanat Eğlence Kuruluşları: Adıge Devlet Dramatik Tiyatrosu, Rus Devlet Dramatik Tiyatrosu, 169 Sinema Salonu, 40 Film-Tiyatro Salonu, 300 tane de Film ve Sahne Yapıtları gösterilebilen yer vardır.

Okuma yazma oranı % 100'dür. Her Adıge kendi diline, edebiyatına ve duruşuna göre ya yazarak ya okuyarak ya da konuşarak eğitime katkıda bulunur.

E. Ekonomik Durum

Cumhuriyet'in temel iktisadi faaliyeti tarımdır. Tarımsal üretim başlıca buğday, ayçiçeği, şeker pancarı ve tütünden oluşur. Diğer ekonomik faaliyetler arasında arıcılık, hayvancılık önemli bir yer tutmaktadır.

Sanayiinde ise, tekstil üretimi ile tarımsal ürün ve kereste ürünlerinin işlenmesi yer alır. Bunların yanında mekanik mühendislik gibi ağır sanayiler ile doğalgaz üretimi bulunmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

KUZEY OSETYA ÖZERK BÖLGESİ VE GÜNEY OSETYA ÖZERK BÖLGESİ

A. Coğrafi Konum Ve Demografik Yapı

Asetinler, günümüzde Kafkas sıradağlarının güneyinde ve kuzeyinde iki ayrı özerk yönetim şeklinde yaşarlar. Kuzey Osetya'nın kuzeyinde Stavrapol ili, doğusunda Çeçen-İnguş, batısında Kabardey-Balkar, güneyinde ise Gürcistan ve Gürcistan sınırlarına dahil olarak Güney Osetya bulunmaktadır.

Kuzey Osetya'nın toprakları Terek, Uruh, Ardon, Kabkevka ırmakları ile beslenir. Kuzey Osetya'nın yüzölçümü 8.000 km², nüfusu 637.000 kişidir. Bu nüfusun % 66'sı' Oset (Asetin)dir. Başkenti Orconikedze şehridir.

Güney Osetyalılar ise Kafkas dağlarının güneyinde Gori, Kutais bölgelerinde yaşarlar. Yüzölçümü 3900 km², nüfusu 125.000 olup, bunun % 60 Oset, % 29'u Gürcü'dür. Başkent Sinvali şehridir.

B. Tarihçe

Tarihte Alan halkının günümüzdeki son bakiyeleri olduğu varsayılan bir Kuzey Kafkasya halkıdır. Bir çok tarihçi Asetinlerle Alanların aynılığını savunmaktadır. Asetinler kendilerine İron (bir bölümü Giron) derler. Dillerininin, İran'ın eski dillerinden Polovice'ye çok yakın olduğu söylenir.

Asetinler'in ataları olan Alan halkı M.Ö. 1. yüzyılda Kafkasya'ya gelmişler. Alanlar, Hunların baskısıyla M.S. 370-385 yıllarında batıya doğru göçmüşler. Bu göçler sırasında Alan halkının Kuzey Kafkasya'da kalmayı becerebilen bir kolu günümüz Asetinlerini oluşturmuştur.

Daha sonraları Moğol istilaları da bunlar üzerinde ağır sonuçlar bırakmıştır. 19. yüzyıla kadar Kafkas dağlarının üçra köşelerinde, bir taraftan Kabardeyler, diğer taraftan Gürcüler tarafından izole edilerek uzun süre yaşadılar.

Zamanla güçlenen Çarlık Rusyası'nın sıcak denizlere inebilme emelleri tüm Kafkasyalıların olduğu gibi Asetinlerin de huzurunu kaçırmaya başladı. Olaylar, 19. yüzyılda Çarlık Rusya'sının bu yöreyi işgal etmesiyle başladı. Özellikle Güney Osetya, Güney ve Kuzey Kafkasya'yı birleştiren önemli geçitleri bulunduruyordu.

Gürcistan'ın 1801 yılında Rusya'ya ilhakından sonda Asetinlerin Rusya'ya karşı devam eden mücadeleleri küçük aralıklarla 50 yıl daha sürmüş ve 1850'lerde sona ermiştir.

Güney Osetya ise Gürcü idaresine bırakılmış ve zorla Hristiyanlaştırılmışlardır.

Çerkesler de yenilince 1864 yılında itibaren Kafkas sürgünleri başladı. Asetinler, bu göçlerde fazla baskı görmeden kendi istekleriyle yurtlarını terk ettiler.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1917 devriminden sonra Gürcistan'da iktidarı elinde bulunduran Menşevik Gürcü yönetimi zamanında Güney Osetya tıpkı Abhazya gibi zorla Gürcistan'a ilhak edilmeye çalışıldı.

1918 yılında bağımsız bir cumhuriyet kurdularsa da uzun ömürlü olmadı.

Sovyet iktidarı Osetya'yı ikiye ayırarak bir bölümünü Güney Osetya Özerk Bölgesi adıyla 20 Nisan 1922'de Gürcistan'a diğer bölümünü, Kuzey Osetya Özerk Bölgesi adıyla 7 Temmuz 1925'te Rusya Federasyonu'na bağladı. Daha sonra Kuzey Osetya Özerk Bölgesi 5 Aralık 1936 yılında ise Özerk Cumhuriyet statüsüne yükseltildi.

İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra ise, 1944 yılında ülkelerinden sürülen Çeçen ve İnguşlardan boşalan köylere, Asetinler zorla yerleştirildiler. 1957 yılında affa uğrayıp, tekrar yurtlarına dönen İnguşların köyleri geri verilmiş, sadece bir kaç köyde İnguş ve Asetinler aşağı yukarı eşit sayıda nüfusla yaşamaya başlamışlardı.

Güney Osetya 12 Aralık 1990 yılında Cumhuriyet ilan etti. Gürcistan bu kararı tanımadı ve Gürcü grupları yöreye saldırdı. Yüzlerce insan öldürüldü, yaralandı. Binlercesi Kuzey Osetya'ya göç etmek zorunda bırakıldı.

1992'de Oset-İnguş çatışmasının başlamasıyla bölgedeki ve tüm Osetya'daki İnguşlar boşaltıldı.

C. Siyasi Ve İdari Yapıdaki Gelişmeler

Güney Osetya, Kuzey ile birleşmek isteyerek Kasım 1990'da bağımsızlık ilan eder. 1991'den itibaren Güney Osetya ile birleşmenin şekli konusunda önemli tartışmalar yaşandı. Ancak bu nedenle Gürcistan'la çatışmalar çıktı. Mart 1991'de ateşkes sağlandı. Gürcistan aynı yıl Eylül ayında bölgenin özerkliğini kaldırınca çatışmalar yeniden başladı. Ocak 1992'de Osetler tekrar bağımsızlık ilan ettiler, çatışmalar sürdü. Bu çatışmalar Gürcistan ve Güney Osetya silahlı güçleri arasında, binlerce Güney Osetyalının (150.000-200.000) Kuzey Osetya'ya göçetmesine yol açtı. Temmuz 1992'de Rusya müdahele ederek bir tabur askerle sükuneti sağladı.

Aynı dönemde Cumhuriyet yönetimi, İnguşlar tarafından 1944'te sürüldükleri bir bölge hakkındaki talepleri tanımayı reddeti. Bu yüzden Ekim 1992'de şiddet olaylarına ve etkilenen bölgelerde güvensizliği yol açtı.

1994'te silahlı çatışmaların sone ermesine ve barışın sağlanmasına rağmen bölgede güvenlik sağlanamadı. Bu gerçeği başkentte 30 Ocak 1996'da bir terörist arafından bir sunni caminin bombalanması göstermektedir. Mart ayında Cumhuriyet, Federal Hükümet tarafından İnguşların eski yerlerine geri dönmelerini engellememesi konusunda uyarıldı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

7 Aralık 1994'te kabul edilen Anayasa gereği Cumhuriyet, eski ismi olan "Alanya"ya geri döndü. Bölgede Komünist Parti hakimdir. 89 Federal birim içerisinde sadece bir partinin, 1996 Aralık genel seçimlerinde oyların yeniden çoğunu (% 52) kazandığı tek bölgedir.

D. Sosyal Ve Kültürel Özellikler

Kafkas toplumları içinde dil ve edebiyatını en iyi şekilde geliştirerek işleyen Asetinler bu konuda önemli adımlar atmış olmalarına rağmen, günümüzde, Osetya'da bilhassa yeni nesil içerisinde Oset dilini konuşamayan bir çok insana rastlamak mümkündür.

Yakın zamana kadar Oset dilinin okullarda seçmeli dil olarak kullanılması bilhassa şehirlerde böyle bir sonucu doğurdu. Son birkaç yıldır büyük zararları farkedilen bu sistem değiştirilmiş, ilk öğretimde Asetin dili-edebiyatı ders olarak mecburi hale getirilmiştir.

Oset Dili, İskitler ile Antikçağ'daki Sarmatlar'ın kullandığı dille uzak akrabadır. Eski İran dilinin kimi özelliklerini (fiil örnekleri, 8 durumlu ad çekimi) korur. Ses yapısı, Kafkasya'daki Hint-Avrupa olmayan dillerden etkilenmiştir; bugünkü sözlükte Rusça'dan çok aktarma vardır. XIX. yüzyıl sonunda edebiyat dili olarak kullanılan Aset Dili, Kril abecesiyle yazılır.

E. Ekonomik Durum

Kuzey Osetya'da tarım, sebze ve tahıl üretimi, hayvan besiciliğinden oluşur. Sanayileri; hafif sanayiler, kimyasal maddeler, cam üretimi ve gıda endüstrisidir.

Alçak yamaçlarda ve Mozdok yakınlarında, sulamayla buğday, mısır, patates, kenevir ve meyve yetiştirilir. Daha yükseklerde ise koyun ve sığır besiciliği yapılır. Vladikavkaz'da yoğunlaşmış olan sanayi inşaat malzemeleri üretimi, metalurji ve gıda işlemeye dayanır; ayrca kurşun, çinko ve bor madenciliği yapılır. Büyük Kafkaslar'ın her iki yanındaki ormanlardan, başta kayın olmak üzere bol miktarda kereste elde edilir. Terek üzerinde, hidroelektrik santralleri inşa edilmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ACARA ÖZERK CUMHURİYETİ

A. Coğrafi Konum Ve Demografik Yapı

Acara toprakları Rize dağlarının, Çoruh Irmağı aşağı çığırının doğusundaki uzantısı üzerinde yer alır. Kuzeyinde ve doğusunda Gürcistan, güneyinde Türkiye batısında ise Karadeniz bulunmaktadır.

Nüfusu 393.000, yüzölçümü 3.000 km²'dir. Başkenti Batum, nüfusu 136.000'dir. Acaralılar (% 40)'dan başka Türk, Gürcü (% 29), Rus, Ermeni ve Rumlar da bulunmaktadır

B. Tarihçe

Acara Özerk Cumhuriyeti'nin 1921 yani kuruluş öncesi tarihini başkenti olan Batum ve çevresinin tarihiyle ele almak mümkün olabilir. Çünkü Acara Özerk Cumhuriyeti'nin varlığı ve kuruluş nedeni bölgedeki ülkelerin, Batum ve çevresinin statüsüyle ilgili kararlarıdır.

Eskiçağda adı Bathys idi. Önce Pers İmparatorluğu'na bağlıydı. Sonra Pontos Kralı Mithradates'in egemenliğine girdi. Pompeus zaferleri sonunda Romalıların eline geçti (M.Ö.) Hdrianus devrinde Roma için askeri bir uğrak yeri olarak kullanıldı. M.S. VI. yüzyılda Bizanslılar tarafında işgal edildi ve bütün Lazika bölgesiyle birlikte, Bizans'a tabi olan Vasal kralları tarafından idare edildi. Ortaçağ'da Vati adını taşıyan Batum, İstanbul ile ticari ilişkiler kurdu. XII. yüzyılda Gürcü Kraliçesi *Tamara* devrinde en parlak zamanlarını yaşadı. 1221'den itibaren sırasıyla Moğollar ve Gürcüler tarafından yağmaya uğradı.

1483'te bağımsız Lazika'ya katıldı. 1564'te Kanuni Süleyman devrinde Osmanlıların eline geçti ve 1878'e kadar Türk toprakları içinde kaldı. 1878 Ayestefanos Anlaşmasıyla harp tazminatının bir kısmı olarak Rus çarlığına verildi. Berlin Kongresi'nin imzalanmasından sonra Batum 25 Ağustos 1878'de işgal edildi. Rusların burada kurdukları serbest liman 1886'ya kadar devam etti. Daha önceleri, 1850 sıralarında Ruslar burada Rus Deniz Seferi ve Ticaret Şirketi (Russkoye Obsçestvo Parahodstva i Torgouli) adlı bir acentelik açmışlardı. Böylece Batum Kırım-Anadolu-Kafkasya hattının son iskelesi oldu. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk'da Osmanlı Devleti'yle Rus-Bolşevik hükümetinin imzaladığı anlaşmaya göre Batum Türklere geri verildi ve o günlerde aynı adla kurulan bağımsız bir sancağın merkezi oldu. Rus Çarlığı yıkılınca kurulan Gürcistan da Batum'un Türklere ait olduğunu tasdik etti. 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesinden sonra Osmanlı Devleti Batum'dan çekildi ve şehri İngilizler işgal etti. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin protestosundan ve askeri harekata geçmesinden sonra Batum, Ardahan ve Artvin ile birlikte Türkler tarafından geri alındı (16 Mart 1921). Fakat Moskova'da imzalanan Türkiye-Rusya Anlaşması gereği olarak, Türk

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kuvvetleri şehri boşalttı ve Batum, Gürcistan Sovyet Cumhuriyetine bırakıldı. Fakat yine aynı anlaşmaya uyarak Ruslar burada Özerk Acaristan'ı kurdular ve Batum'u da bölgenin idare merkezi yaptılar.

C. Siyasi Ve İdari Yapıdaki Gelişmeler

1921 yılında Sovyetler Birliği'nde, Gürcistan Sovyet Cumhuriyeti'ne bağlı olarak kurulan Özerk Cumhuriyettir. Batum bölgenin başkenti ve idari merkezidir. Şimdiki Başbakan Arslan Abasidze'dir.

D. Sosyal Ve Kültürel Özellikler

Acarlar menşe bakımından Gürcülere benzerler, konuştukları dil de Gürcü diline komşudur. Bununla beraber eski devirlerden beri denizden gelen çeşitli kavimlerin etkisi altında kalmışlardır. 16. yüzyılda müslümanlığı kabul etmişlerdir. Acaralılardan başka Türk, Gürcü, Rus, Ermeni ve Rumlar bulunmaktadır.

E. Ekonomik Durum

Acara her mevsimi bol yağışlı, yazları sıcak, kışları ılık bir iklimi bulunan, gür ormanlarla kaplı dağlara sahiptir. Bu dağların eteklerinde çay bahçeleri, meyva, mısır, fasulye ve tütün tarlaları bulunur. Halk geçimini büyük ölçüde tarım (meyve, çay), hayvancılık (sığır), ve ormancılıkla sağlar. Ülkede, özellikle Batum'da demir, kereste, çimento, seramik, tütün fabrikaları vardır. Ayrıca Batum, Bakü'ye, böylece Hazar Denizi'ne demiryolu, karayolu ve petrol boruları ile bağlıdır. Ekonomik önemi vardır. Bölgenin önemli bir limanıdır. Petrol rafinerisi olduğundan petrol ihraç yeridir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ABHAZYA ÖZERK CUMHURİYETİ

A. Coğrafi Konum Ve Demografik Yapı

Abhazya Özerk Cumhuriyeti, Kafkas Dağlarının ana silsilesinden sahile uzanan, güneyden Karadeniz, batıdan Psov ve doğudan İngur nehirleri ve Gürcistan ile sınırlanmış bir ülkedir.

Başkenti Sohum, yüzölçümü 8.600 km²'dir. Nüfusu (1991), Abaza 93.000, Gürcü 60.000, Migrel-Laz 155.000, Rus 76.000, Ermeni 77.000, Svan 25.000, Ukraynalı 15.000, Rum 14.000, Türk 10.000, Estonyalı 1.800 ve diğer uluslar ise 18.000 kadar olup, toplam 535.000 kişidir.

B. Tarihçe

M.Ö. 13-12. yüzyıllarda kurulmuş olan Kalkhide Krallığı'nın maden ve metalurji merkezi olan Abhazya ve Abhaz halkı bu krallık, M.S. 2. yüzyılda Romalılar tarafından yıkılınca, Krallığın bünyesinde bulunan Laz ve Migreli halkları gibi Roma İmparatorluğu'nun egemenliğine girdi.

M.S. 4. yüzyılda ise Roma İmparatorluğu'nun yerini alan Bizans'ın egemenliği altına girdi. 6. yüzyılın ortalarında Abhaz kökenli halklar Bizans İmparatorluğu'na karşı ayrı bağımsızlık savaşı verdiler.

M.S. 7. yüzyılda Arap orduları Güney Kafkasya'ya ulaşırlar. Gürcistan, Ermenistan ve Lazika'yı işgal ederler. Ancak 737 yılında Abhaz ordusu ilerlemelerini durdurur. Bu zafer Abhaz Krallığı'nın temel taşını oluşturur. Arap-Abhaz savaşları bu tarihten sonra da sürer. Abhaz Krallığı, Lazika ile Batı ve Güney Gürcistan topraklarını ele geçirip Ermenistan'a komşu olur.

904 yılında Ermenistan Krallığı yıkılınca tüm Gürcistan Abhazların eline geçer.

Selçuklu Devleti 1049 yılından itibaren bu ülkeye akınlar düzenlemeye başlar ve 1088'de Tiflis'i Abhazlardan alır. 1122 yılında ise Tiflis geri alınır.

1213 yılına kadar Abhaz Devleti'nin sınırları doğudan Hazar Denizi'ne, güneyde Aras Nehri'ne hatta bazen çok daha genişlemiş bulunuyordu. Güneydoğudaki sınır bugünkü Azerbaycan topraklarında yer alan Arran'ın bir kısmını içine alıyordu.

1232 yılında Moğollar Güney Kafkasya'nın büyük bir bölümünü istila ederler. Bir süre sonra 1344'e kadar Abhaz Devleti, İlhanlı Devleti sınırları içinde sıradan bir vilayet haline gelir.

1801 yılında Gürcistan Kralı Rus egemenliğini tanıyınca Abhazlar da zorunlu olarak Ruslarla ilişkiye girerler. Ruslar Kuzey Kafkasya'yı 1864 yılında kesin olarak ele geçirince, Abhazların bir kısmı, birlikte savaştıkları Kuzey Kafkasyalı kardeş halklar olan Ubıh ve Adıge halkları ile birlikte Osmanlı topraklarına zorunlu göçe tabi tutuldular. 1866 toprak reformunun doğurduğu huzursuzluklar ile 1877-78 Osmanlı-Rus savaşları sırasındaki bağımsızlık girişimi sonucunda, Osmanlılardan gerekli yardımı göremeyince de dört ay süren bir direnişten sonra nüfusun yarısından fazlası Osmanlı topraklarına göçer.

1917 Ekim devrimi ile Rus Çarlığı'nın tarihe malolmasından hemen sonra Abhazya yönetimi Kafkasya'daki Menşeviklerin eline geçer. Abhazya Mart 1921'e kadar Menşeviklerin elinde kalır. 4 Mart'ta Abhazya'da Sovyet yönetimi kurulur. 28 Mart 1921'de Ba-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tum'da Gürcistan ve Abhazya temsilcilerinin katıldığı Bolşevik Partisi Merkez Komitesi Kafkasya Temsilcileri Konferansında Abhazya Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti ilan edilir. 1932 yılında statüsü Stalin tarafından değiştirilerek Gürcistan'a bağlı bir özerk cumhuriyete dönüştürüldü.

C. Siyasi Ve İdari Yapıdaki Gelişmeler

1977 yılında düzenlenen Sovyetler Birliği Anayasası'na uygun olarak 1978 yılında Abhazya ve Gürcistan anayasaları yenilenir. Birbirlerine entegre olan bu anayasalarla Abhazya-Gürcistan-SSCB ilişkileri yeniden belirlendi.

Ancak Gorbaçov'la gelen yeni bir dönemde Gürcistan'ın Abhazya'yı ilhak çabaları yoğunluk kazanır. Bunun üzerine Abhazya'da yaşayanlar, Abhazların tarihsel başkenti Lakhni'da düzenledikleri dev mitingde 30 binden fazla kişinin imzaladığı ortak deklarasyonda Abhazya'nın idari ve hukuki statüsünün korunmasını istediler.

Aynı yıl Gürcistan'da Gamsakhurdia dönemi başladı. Gürcü milliyetçiliğini temsil eden Gamsakhurdia iktidara gelir gelmez, Abhazya'nın Gürcü toprağı olduğunu ilan etti. Abhaz-Gürcü ilişkileri daha da gerginleşti.

1989 ve 1990 yılında, Gürcistan iktidar organları, 1921 yılından 1989 yılına kadar geçen süre içinde alınan tüm hukuki kararları geçersiz kıldı. Gürcistan-Abhazya ilişkilerini düzenleyen kararlar da bu geçersiz kılınan kararlar içinde yer alıyordu. Bu suretle Abhazya ve Gürcistan arasındaki karşılıklı ilişkilerde hukuki boşluk doğmuş oldu.

Abhazya hükümeti Gürcistan'a çağrı yaparak, iki ülke ilişkilerinin ele alınacağı görüşmelerin yapılmasını istedi. Çağrıların yanıtsız kalması üzerine Abhazya parlamentosu 25 Ağustos 1990'da egemenlik deklarasyonunu yayınladı. Gürcistan bu kararı tanımadığını belirtti.

Gürcistan yönetimi Şubat 1922'de yürürlükteki 1978 Anayasası'nı lağvetti ve 1921 anayasasına döndüğünü ilan etti. Böylece Gürcistan-Abhazya ilişkilerini düzenleyen son devletlerarası hukuk belgesi de geçersiz oldu. Abhazya'nın Gamsakhurdia'yı devirerek yönetime gelen Şevardnadze'ye de yaptığı çağrı yanıtsız kaldı.

Abhazya Parlamentosu, 23 Temmuz 1992 tarihli oturumunda, 1978 Abhazya Anayasası'nı geçersiz saydı ve 1925 Anayasası'na dönme kararı aldı. 1925 Anayasası'na göre Abhazya, egemen bir devlet olarak Gürcistan ile ittifakı bazında birlik oluşturuyordu.

Abhazya Parlamentosu'nun 1925 Anayasası'nı yürürlüğe koyan kararında, Gürcistan ile ittifak projesi hazırlayacak grubun kurulması ile ilgili özel bir madde vardı. Abhazya Parlamentosu'nun 14 Ağustos 1922'de yapılacak toplantısında Gürcistan ile ittifak projesi ele alınacaktı. Ancak toplanamadı. Bu tarihte Gürcistan ordusu Abhazya'yı işgal etti.

Onbeşbine yakın şehid veren Abaza, Türk, Çerkes çok sayıda Çeçen ve diğer Kuzey Kafkasyalı gönüllüler 27 Ekim 1993 günü Sohum'u yeniden alarak Abhazya'yı Gürcistan işgalinden kurtardılar. Abhazların zaferiyle, Migrel (Hristiyan Laz), Acarlar (Müslüman Gürcüler) ve Güney Osetlerin de bağımsızlıkları gündeme gelmiştir.

D. Sosyal Ve Kültürel Özellikler

Abhazya'da tamamen Abhazca olarak öğretim yapan Abhaz ilkokulları dört yıldır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Daha sonra gerek orta öğretimde, gerekse Sohum Abhaz Üniversitesi'nde Abhaz dil ve edebiyatı dersleri tamamen Abhazca olarak yapılmaktadır. Diğer dersler ise Rusça'dır. Bunlardan başka yine Abhazca olarak çalışan teknik araştırma kurulları ve okulları, konservatuar, tiyatro, devlet matbaası ve devlet yayınevleri vardır.

Milli Şair-Edip Ulya Dimitri ile Milli Hikayeci-Edip Samson Çenba'nın eserleri bazı Avrupa dillerine çevrilmiştir.

Bunların dışında müzik, folklor sahasında başarılı çalışmalarıyla tanınan bir Abhaz Milli Dans ve Şarkılar Ekibi de vardır.

E. Ekonomik Durum

Abhazya'da sanayiden çok, başlıca gelir kaynakları hayvancılık, meyvacılık, orman ürünler ve turizmdir.

Bölgede ağır sanayiye yardımcı olarak kimya endüstrisi ve zengin maden kömürü işletmeleri gelişmiştir. Ülke bol manganez ocakları, çeşitli maden filizleri ve tabii inşaat malzemelerine sahiptir. Aynı zamanda nehirlerinden de elektrik enerjisi elde edilmektedir.

Ülkenin dağlarını teşkil eden kayalar, granit, orfir ve sair oluşumların çeşitleri olmak üzere başlıca madenleri; altın, (pek az miktarda) gümüş, simli kurşun, anti-mutn, demir, manganez, nikel, bakır, civa, çinko, zırnak, kibrit üretimine ait parlayıcı maden maddeler, kükürt, maden kömürü, birkaç çeşit mermer, mutfak tuzu, alçı sap, amyant, yer sakızı, litograf taşı vs.'dir.

Bunlardan ancak, neft, manganez, bakır, maden kömürü, kükürt önemli miktarda üretim ve ihraç edilmektedir. Aynı zamanda çok miktarda maden suları ve kaplıca kaynakları bulunmaktadır.

Deniz sahil şehirlerinde ve akarsularda yapılan balıkçılık ile deniz ticaret filosunun ekonomiye önemli katısı vardır.

Gudawta, Sohum ve Ocamçıra'da çaycılık ve narenciye üretimi halkın başlıca kaynağıdır. Tütün ekimi bilhassa gelişmiştir. Abhazya'nın Sohum limanı cıkarma iskelesi vazifesi görmekte ve İstanbul bir aracılık rolü oynamaktadır. Kafkas tütünlerinin türü, Türk tütünlerinin aynıdır. Başlıca ekim makileri dağların güney yamaçlarındadır.

Güney'de zeytin, portakal, limon, okaliptüs, akasya, manolya, Liyaj meşesi, ve palmiyelerin her çeşidine uygun bir toprak ve iklim vardır.

Abhazya'da yakın zamana kadar, eski çağlardan beri yoğun olan ormanların geniş bir kısmını teşkil eden yabani meyva ağaçlarının ıslahına gidilmiş ve meyvacılık bölge ekonomisinde önemli bir yer almıştır.

Yine bu ormanların değerlendirilmesi yönünden kerestecilik ve orman ürünleri sanayii gelişmiştir. Bundan başka Sohum ve civarı tabii plaj özellikleri yanında bir çok tesislerle de donatılmıştır. Pisunda, Afgan ve Ritsa kasabaları da tabii güzellikleri, maden suları, ılıcaları ve dinlenme tesisleriyle bölgenin ekonomisine turizm yoluyla önemli katkıda bulunurlar.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

GENEL KAYNAKÇA

Abhaz Gerçeği. Haz. Kuzey Kafkasya Kültür Derneği Basın Yayın Komisyonu. Ankara, 1992.

Açıkgöz, Halil. **Oğuz Eli Azerbaycan.** İstanbul. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1989.

Ahmed Cevdet Paşa. **Kırım ve Kafkasya Tarihçesi.** İstanbul. 1307.

Allen, W.E.D.-Paul Muratoff. 1828-1921. **Türk-Rus Sınırındaki Harplerin Tarihi.** Ankara. 1966.

Amedzı, Gerg. **Abhazlar, Lazlar.** Çev. Hayri Ersoy. İstanbul, Nart Yay. 1993.

Andrews, Peter Alford. **Türkiye'de Etnik Gruplar.** İstanbul, Ant-Tümzamanlar Yay. 1992.

Anisimof, Sergei. **Kafkas Kılavuzu.** Çev. Binbaşı Sadık. İstanbul, 1926.

Argun, Yunus. **Abhazya'da Yaşam Ve Kültür.** İstanbul, Nart Yay. 1990.

Aydemir, İzzet. **Göç.** 1990.

Aykan, Hasan (Çev.). **Rus Gözüyle Kafkasya Ve Kafkasyalılar.** Düz. Hayri Ersoy . İstanbul, Nart Yay. 1994.

Buddeley, John F. **Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Şeyh Şamil.** Çev. Sedat Özden. İstanbul, 1989.

Barkus, Cafer. **Kafkasya'nın Kurtuluş Mücadelesi.** İstanbul, Kitabevi, 1990.

Baj, Jahagit. **Çerkesya'da Sosyal Yaşayış ve Adetler.** Ankara, 1969.

Bala Mirza. "Çerkesler", **İslam Ansiklopedisi.** III.c. İstanbul, 1963. s.375-386.

"Gürcistan", **İslam Ansiklopedisi.** IV. c. İstanbul, 1964. s.837-845.

"Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'nin Menşei Hakkında", **Azerbaycan.** Yıl 39, sayı 272. İstanbul, Mart-Nisan 1990, s.13-14.

Benningsen, Alexander; Chantal Lemercier Quelquejay. **Stepie Ezan Sesleri.** Çev. Nezih Uzel. İstanbul, 1981.

Sufi ve Komiser. Çev. Osman Türer. Ankara, 1988.

Benningsen, Alexander. **Kafkaslarda Müslüman Gerilla Savaşı (1918-1928).** Çev. Akın Kösetorunu. Ankara, 1984.

Berzeg, Sefer E. **Kurtuluş Savaşı'nda Çerkes Göçmenleri.** Nart Yay. 1990.

Berkok, İsmail, **Tarihte Kafkasya.** İstanbul, 1958.

Bişkyan, P. Minas. **Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası.** Haz. Hrand D. Andreasyan. İstanbul, 1969.

Bice, Hayati. **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler.** Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı. 1991.

Budak, Sevim, ve diğerleri. **Bağımsız Devletler Topluluğu ve Orta Asya Cumhuriyetleri.** İstanbul, İstanbul Sanayi Odası Yay. 1992.

Burney, Mustafa. **Kafkasya Hatıraları.** Haz. Ahmet Cevdet Ganbulat. Ankara, 1990.

Büyüka, Ömer. **Abhaz Tarihinin İskeleti.** İstanbul. Abhazoloji Yay. 1993.

Abhaz Mitolojisi Anaç mı? İstanbul, Abhazoloji Yay. 1971.

Hazreti İbrahim ile Avubla ve Kafkaslılar. İstanbul, Abhazoloji Yay. 1975.

Kafkas Kaynaklarına Göre İlk Yaratılışlar, İlk İnsanlık, Kafkas Gerçekleri. Abhazoloji Yay. 1985.

Caluğ, Vassan-Giray. **Kafkas-Rus Mücadelesi.** İstanbul, 1967.

Cimbek, Ahmet. **Kafkasya Ticaret Tarihi.** Haz. Kuzey Kafkasyalılar Kültür Derneği. 1978.

Çelik, Osman. **İngiliz Belgelerinde Türkiye Ve Kafkasya.** Ankara, 1992.

Düşüncenin Bıraktığı İzler. Ankara, 1988.

Çiloğlu, Faluettin. **Gürcülerin Tarihi.** İstanbul, Ant Yay. 1993.

Duyal, F. **Kafkas Almanağı.** İstanbul, 1956.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. **Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (1578-1914).** I. C. Ankara, 1992.

Eastern Europa and the Commonwealth of Independent States, 1997, Europa Publications Limited.

Ersoy, Hayri. **Çerkesler.** İstanbul, Nart Yay. 1993.

Erel, Şerafettin. **Dağıstan ve Dağıstanlılar.** İstanbul, 1961.

Erkan, Süleyman. **Kırım, Kafkasya ve Doğu Anadolu Göçleri.** Samsun, 1993 (Yayınlanmamış Doktora Tezi)

Gammer, Moşe. **Sovyet Tarihçiliğinde Şamil.** Çev. M. Gökhan Mevleş. İstanbul, Şamil Eğitim Ve Kültür Vakfı. 1996.

Georgia, Armenia. The Economist Intelligence Unit Country Report 2nd. quarter 1997.

Göldalgin, Özalp. **Kırım Hanlığı'nın Siyasi Durumu (1532-1577).** Ankara, Atatürk Üniversitesi Yay. 1973.

Gökdemir, Ahmet Ender. **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti.** Ankara, 1989.

Göyaydın, Ethem Feyzi. **Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri.** İstanbul, 1959.

Göztepe, Tarık Mümtaz. **İmam Şamil.** İstanbul, 1991.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Güneş, Mehmet. **Evliya Çelebi Ve Haşim Efendi'nin Çerkezistan Notları.** İstanbul, 1969.
Göleçe, Cemal. **Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti.** İstanbul, 1979.
Halaçoğlu, Bedri. **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler.** İstanbul, Mart Yay. 1993.
Henze, Mary L., **XIX. Yüzyıl Seyyahlarına Göre Orta Kafkasya'da Din.** Çev. Ahmet Edip Uysal. Ankara, 1984.
Hazal, Ahmet Hazer. **Kuzey Kafkasya.** Ankara, 1981.
Hazal, Ahmet Hazer. **Kuzey Kafkasya Hürriyet Ve İstiklal Davası.** Ankara, 1961.
Ilgar, İhsan. **Birinci Rusya Müslümanları Kongresi.** Ankara, 1988.
İnalcık, Halil. Osmanlı -Rus Rekabetinin Menşe'i ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü". Belleten. Sayı 46. Ankara, Nisan 1948, s.349-402.
İpek, Nedim. "Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler. **Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi.** Sayı 6. Samsun, 1992, s. 97-124.
İsmail Mıza-Ulu. **Merkezi Gafgaz'ın Etnik Tarihinin Köklerine Doğru.** Çev. Süleyman Eliyarlı, Mehmet Abdulla. İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1993.
İstanbul Sanayi Odası. **Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya Federasyonu, Ukrayna.** İstanbul, 1993.
İstanbul Ticaret Odası. **Azerbaycan.** İstanbul, 1992.
Kafkasya Ahvaline Dair Rapor. İstanbul, Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, 1918.
Kafkasya Üzerine Beş Konferans. İstanbul, Kafkas Kültür Derneği Yay. 1977.
Kumucu, Aysun; Hayri Ersoy. **Çerkes Tarihi.** İstanbul, Tümzamalar Yay. 1992.
Karabağlı, Arslan; ve diğerleri. **Azerbaycan'ın Doğal Kaynaklarıyla Ekonomik Potansiyeli Karşısında Türkiye'nin Dış Ticaretini Geliştirme Olanakları.** Ankara, Milli Prodüktivite Merkezi Yay. 1993.
Karçı, Ramazan. "Şimali Kafkasya'da Tehcir ve Katliam". **Dergi.** II. C., Sayı 5, Münih, 1956, s.35-50.
Karaoğlu, M. Fahrettin. **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi.** Ankara, 1976.
Kocak, Pşimafu. **Kuzey Kafkasya Hürriyet Ve İstiklal Savaşı Tarihinden Yapraklar.** İstanbul, 1960.
Kunduhh, Aytek. **Kafkasya Müridizmi (Gazavat Tarihi).** Haz. Tarık Cemal Kutlu. İstanbul, 1987.
Kurat, Akdes Nimet. **IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri.** Ankara, 1972.
Laguit, Jean K. **Kafkas Mücadelesi.** Çev. Fazıl Güneş. İstanbul, 1945.
Mehmet Emin Resulzade. **Azerbaycan Cumhuriyeti.** İstanbul, Azerbaycan Türkleri Kültür Ve Dayanışma Derneği Yay. 1990.
Muhammed Tahirü'l-Karakhi. **İmam Şamil'in Gazavatı.** Ter. Tahirü'l-Mevlevi. Yay. Tarık Cemal Kutlu. İstanbul, 1987.
Müteercimler, Erol. **Türkiye Ve Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Modeli.** Anahtar Kitaplar Yay. İstanbul, 1993.
Noğaimuka, Sora. **Çerkes Tarihi.** Çev. Vasfi Gussr. İstanbul, 1974.
Özbek, Baturay. **Çerkes Tarihi Kronolojisi.** Ankara, 1991.
Quelquejay, Chantal Lemercier. "İhtilal ve İç Savaş Sırasında Azınlıklıki Müslümanlar". **Stratejik Açıdan Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar.** Çev. Yuluğ Tekin Kurat. Ankara, 1988, s.79-111.
Saray, Mehmet; ve diğerleri. **Kafkas Araştırmaları I.** İstanbul, 1988.
Kafkas Araştırmaları II. İstanbul, 1996.
Saydam, Abdullah. **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876).** Samsun, 1992 (Yayınlanmamış Doktora Tezi)
Şoenu, Mehmet Fetgerey. **Kafkasya Servet Menbaları.** İstanbul, 1924.
Tavkul, Ufuk. "Karaçayhların Menşe'leri". **Kuzey Kafkasya.** Sayı 61. İstanbul, Haziran-Temmuz 1989, s.23-25.
Kafkasya Dağlılarında Hayat Ve Kültür. İstanbul, Ötüken Yay. 1993.
Türk Dünyası El Kitabı. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1976.
Türkiye'nin Kafkasya Politikası Nedir, Ne Olmalıdır? Haz. Kaf Der. Ankara, 1996.
Terim, Şerafettin. **Kafkas Tarihinde Abazalar ve Çerkeslik Meflumu.** İstanbul, 1976.
Uludağ, İlhan; Vildan Serin. **SSCB'deki Türk Cumhuriyetlerin Sosyo-Ekonomik Analizleri Ve Türkiye İle İlişkileri.** İstanbul Ticaret Odası. İstanbul, 1990.
Uludağ İlhan, Salih Mehmedov (Koruk Yazar). **Sovyetleri Birliği Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk Gruplarının Sosyo-Ekonomik Analizi Türkiye İle İlişkileri.** İstanbul, 1992.
Uselis, A. "Güney Kafkasya'da Demiryolu Nakliyatı" **Dergi.** Sayı 6. Münih, 1956, s.87-102.
Ülküsal, Müstecib. **Kırım, Türk Tatarları.** İstanbul, 1980.
Vanikşi, Muhammed; Ali Tandilava. Çev. Hayri Hayrioğlu. **Lezların Tarihi.** Ant Yay. İstanbul, 1992.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ
EKONOMİK ARAŞTIRMA MERKEZİ
YAYIN FAALİYETLERİ

Türk İmalat Sanayiinin Dış Pazarlama Sorunları
İstanbul, 1982

*

Doç. Dr. İlhan Uludağ, OPEC's Surplus Funds and Their Implications on the Islamic World, Islamabâd, 1983

*

Dr. Ahmet Tabakoğlu, Labour and Capital Concepts in Islamic Economics, Islamabâd, 1984

*

Yurtdışı Müteahhitlik Hizmetleri ve İnşaat Malzemeleri İhracatı, İstanbul, 1984

*

Türkiye'de Konut Sorunu ve Çözüm Yolları,
İstanbul, 1985

*

Yatırımları ve İhracatı Teşvik Tedbirleri,
İstanbul, 1986

*

Özel Finans Kurumları ve Türkiye Uygulaması
Sempozyumu, İstanbul, 1988

*

Sosyo-Ekonomik Yönleriyle Aile Sempozyumu,
İstanbul, 1991

*

Symposium on Orientation in Islamic Economics,
İstanbul, 1998

Marmara Üniversitesi
Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı
0007056

ISBN 975400170-7